Πατήρ πάντων πόλεμος:

Οι ελληνιστικοί πόλεμοι
ως κοινωνικό και πολιτιστικό φαινόμενο

Άγγελος Χανιώτης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας
Mathesis

© Mathesis/CUP

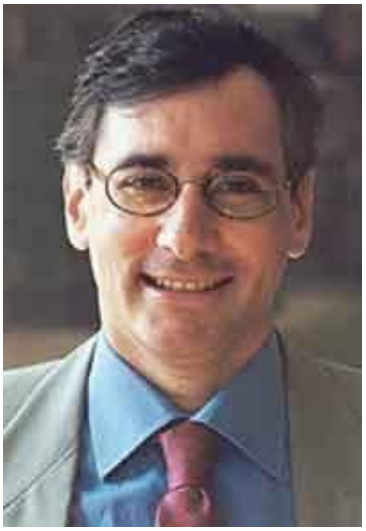
Περιγραφή του μαθήματος

Η ελληνιστική εποχή αρχίζει με τους Πολέμους των Διαδόχων μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου (323 π.Χ.) και τελειώνει με την κατάκτηση της Πτολεμαϊκής Αιγύπτου από τη Ρώμη (30 π.Χ.). Ανάμεσα στη βίαιη αρχή και το αιματηρό τέλος μεσολαβούν διαρκείς πόλεμοι, οφειλόμενοι σε εδαφικές διεκδικήσεις πόλεων, επεκτατικές βλέψεις βασιλέων, βαρβαρικές εισβολές, εμφύλιες διαμάχες και την επεκτατική πολιτική της Ρώμης. Αν αναζητούσαμε μια μόνο φράση για να εκφράσει τη σημασία του πολέμου για μια παραμελημένη περίοδο της ελληνικής ιστορίας, δεν θα είχαμε καλύτερη επιλογή από μια φράση του Ηρακλείτου: "Πατήρ πάντων πόλεμος".

Το μάθημα θα ασχοληθεί με τις κοινωνικές και πολιτιστικές πτυχές των αδιάκοπων πολέμων, επιχειρώντας να απαντήσει σε ερωτήματα με διαχρονική σημασία: Ποιες είναι οι αιτίες των πολέμων; Τι επιπτώσεις έχει ο πόλεμος στη λειτουργία πολιτευμάτων και τις κοινωνικές δομές, στην οικονομία, τη θρησκεία, τον πολιτισμό και την τέχνη; Ποια είναι η ιδεολογική του διάσταση; Πώς εντάσσονται πολεμικά γεγονότα στη συλλογική μνήμη; Θα εξετασθούν όλα τα είδη διαθέσιμων πηγών: κείμενα ιστορικών, έργα ποιητών, στρατιωτικά εγχειρίδια, επιγραφές, μνημεία και έργα τέχνης.

Διδάσκων

Άγγελος Χανιώτης

Ο Άγγελος Χανιώτης είναι Καθηγητής Αρχαίας Ιστορίας στο Institute for Advanced Study του Princeton. Σπούδασε αρχαία ιστορία, αρχαιολογία και κλασική φιλολογία στα Πανεπιστήμια Αθηνών και Χαϊδελβέργης. Έχει διδάξει αρχαία ιστορία στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης (του οποίου διετέλεσε αντιπρύτανης), στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης, στην Ecole Pratique des Hautes Etudes, και στο All Souls College της Οξφόρδης. Οι έρευνές του σχετίζονται με την κοινωνία, τη θρησκεία και την ιστορία των ιδεών στην αρχαία Ελλάδα, κυρίως στην ελληνιστική εποχή. Έχει δημοσιεύσει περισσότερες από 150 μελέτες σε διεθνή περιοδικά και πρακτικά συνεδρίων και έχει εκδώσει πολλούς συλλογικούς τόμους. Τα σημαντικότερα βιβλία του είναι τα: *Ιστοριογραφία και ιστορικοί στις αρχαίες ελληνικές επιγραφές* (Στουτγάρδη 1988), *Οι συμβάσεις μεταξύ κρητικών πόλεων στην ελληνιστική εποχή* (Στουτγάρδη 1996), *Αρχαία Κρήτη* (Μόναχο 2004), *Ελληνιστικοί πόλεμοι: Πολιτιστική και κοινωνική ιστορία* (Οξφόρδη 2005). Έχει τιμηθεί με το Βραβείο Νίκου Σβορώνου (1991), με το Βραβείο Διδασκαλίας του Παν/μίου της Νέας Υόρκης (1997), με το Κρατικό Βραβείο Έρευνας Βάδης-Βυρτεμβέργης (2001), κ.ά. Το βιβλίο του *Θεατρικότητα και δημόσιος βίος στον ελληνιστικό κόσμο* (ΠΕΚ 2009) τιμήθηκε με το Κρατικό Βραβείο Δοκιμίου-Κριτικής για το 2010.

Βιντεοσκόπηση: Νίκος Γκικόπουλος, Δημήτρης Αγγελάκης

Μοντάζ: Νίκος Γκικόπουλος, Δημήτρης Αγγελάκης.

Η βιντεοσκόπηση έγινε τον Ιούλιο του 2016 στο στούντιο του *Mathesis* στο Ηράκλειο.

Διευθυντής

Στέφανος Τραχανάς

Η πανεπιστημιακή διδασκαλία και το εκπαιδευτικό υλικό που απαιτείται για να τη στηρίξει αποτελούν τα δύο κεντρικά θέματα της επαγγελματικής ζωής του Στέφανου Τραχανά. Από το 1983 έως σήμερα διδάσκει εθελοντικά στο Τμήμα Φυσικής του Πανεπιστημίου Κρήτης —κυρίως κβαντομηχανική και διαφορικές εξισώσεις— και έχει συγγράψει εννέα πανεπιστημιακά συγγράμματα σε αυτά τα πεδία καθώς και ένα δοκιμιακό βιβλίο για τη θέση της επιστήμης στον πολιτισμό μας. Επιπλέον ως ιδρυτικό μέλος και διευθυντής των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κρήτης έως το 2013 (τώρα είναι πρόεδρος της εκδοτικής επιτροπής τους), είχε τη βασική ευθύνη στη δημιουργία του πρώτου πανεπιστημιακού εκδοτικού οίκου της χώρας. Ενός μη κερδοσκοπικού οργανισμού προσηλωμένου στην ποιότητα των βιβλίων ως θεμελιώδη αξία.

Για τη διδασκαλία του στο Φυσικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης του απονεμήθηκε το 2002 ο τίτλος του επίτιμου διδάκτορα του πανεπιστημίου, ενώ για το έργο του στις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης βραβεύτηκε το 2009 με το εκδοτικό βραβείο του περιοδικού *Διαβάζω.* Το 2012 έλαβε το εθνικό βραβείο εξαίρετης πανεπιστημιακής διδασκαλίας Βασίλη Ξανθόπουλου — Στέφανου Πνευματικού, ενώ για το σύνολο της προσφοράς του τιμήθηκε το 2015 με τον Ανώτερο Ταξιάρχη του Φοίνικα της Ελληνικής Δημοκρατίας.

Τα τελευταία 5 χρόνια το ενδιαφέρον του στράφηκε βαθμιαία προς τη διαδικτυακή εκπαίδευση. Αρχικά μέσω της συγγραφής ενός αυθεντικά διαδικτυακού βιβλίου κβαντικής φυσικής —από τα ελάχιστα που υπάρχουν διεθνώς— και κατόπιν με την ενεργό συμμετοχή του στο πρώτο ελληνικό πείραμα διαδικτυακής διδασκαλίας πανεπιστημιακών μαθημάτων που οργάνωσε το Φυσικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Κρήτης, σε συνεργασία με τις ΠΕΚ. Μία πολύτιμη εμπειρία που του αποκάλυψε τις μοναδικές δυνατότητες που προσφέρουν τα διαδικτυακά μαθήματα για να φθάσει το αγαθό της εκπαίδευσης σε όσους το επιθυμούν, ανεξάρτητα από κοινωνικούς ή γεωγραφικούς φραγμούς. Και να γίνει έτσι δυνατή η μεγαλύτερη διεύρυνση ορίων στην εκπαίδευση μετά την ανακάλυψη της τυπογραφίας.

Έχοντας ευεργετηθεί κι ο ίδιος από ένα εκπαιδευτικό σύστημα που του έδωσε τη δυνατότητα να ξεφύγει από τους κοινωνικούς και μορφωτικούς περιορισμούς του περιβάλλοντός του, δεν έπαψε ποτέ να πιστεύει ότι η εξίσωση ευκαιριών στην εκπαίδευση είναι από τους ευγενέστερους —και συνάμα τους πιο “κερδοφόρους” — στόχους που μια κοινωνία αξίζει να θέτει στον εαυτό της.

Έτσι πήρε την πρωτοβουλία για την ίδρυση του Mathesis στο οποίο και προσφέρει εθελοντικά την εργασία του τόσο ως διευθυντής του (πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης) όσο και ως δάσκαλος ή συγγραφέας. Η επιτυχία του "πειράματος" είναι το προσωπικό του στοίχημα για τα επόμενα χρόνια.

Τεχνικός υπεύθυνος

Νίκος Γκικόπουλος

Συνεργάζεται με τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης από το 2011 ως τεχνικός πληροφορικής αρχικά για την κατασκευή ενός ειδικού διαδικτυακού βιβλίου και διαδραστικού βιβλίου και την παραμετροποίηση του λογισμικού αυτοματοποιημένης εξέτασης των χρηστών του. Ενώ από το 2014 και μετά είναι ο τεχνικός υπεύθυνος του Mathesis με τη βασική ευθύνη τόσο για την παραμετροποίηση της πλατφόρμας OpenEdX, όσο και τη βιντεοσκόπηση των μαθημάτων του.

Μετά τις σπουδές του στην Αγγλία ασχολήθηκε ενεργά με τη διδασκαλία Η/Υ και την ανάπτυξη (διαδικτυακών και μη) εφαρμογών πληροφορικής και πολυμέσων στο Πανεπιστήμιο και το ΤΕΙ Κρήτης, και ως Διαχειριστής Συστημάτων και δικτύων στο Υπολογιστικό Κέντρο του Πανεπιστημίου, καθώς και στις αθλητικές εγκαταστάσεις του Δήμου Ηρακλείου. Παράλληλα συνεργάστηκε με το ΙΤΕ για τις ανάγκες του έργου D–Space στο οποίο ανέπτυξε εφαρμογές αυτοματοποίησης και απομακρυσμένης διαχείρισης των τηλεσκοπίων και άλλων αστρονομικών οργάνων για το Αστεροσκοπείο του Σκίνακα.

Επίσης εργάσθηκε ως ερευνητής πληροφορικής στο τμήμα Έρευνας και Ανάπτυξης της FORTHnet A.E, καθώς και σε διάφορες επιχειρήσεις του Ιδιωτικού Τομέα για τη δημιουργία λογισμικού, κατασκευή ιστοσελίδων, ανάπτυξη και τεχνική υποστήριξη δικτύων, σεμινάρια κ.ά.

Διδακτικό υλικό

Ενδεικτική βιβλιογραφία

1. Εκδοτική Αθηνών, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμοι Δ–Ε, Αθήνα 1973–1976.

2. Σ. Ανεζίρη (επιμ.), *Ανθολόγιο. Επιγραφές και πάπυροι της μετακλασικής αρχαιότητας. Κείμενα, μετάφραση, σχολιασμός*, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών 2009.

3. A. Chaniotis, *War in the Hellenistic World: A Social and Cultural History*, Malden/Oxford: Blackwell 2005.

4. Η.–J. Gehrke, *Ιστορία του ελληνιστικού κόσμου*, Αθήνα: ΜΙΕΤ 2000 (μετάφραση Άγγελου Χανιώτη).

5. Σ. Συρόπουλος, *Τα μετά τον Αλέξανδρο*, Αθήνα: Ιωλκός 2005.

© Μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τους φοιτητές του Mathesis μόνο για προσωπική τους χρήση και όχι να διανεμηθεί κατά οποιονδήποτε τρόπο.

Περιεχόμενα

Πατήρ πάντων πόλεμος: 1
Οι ελληνιστικοί πόλεμοι ως κοινωνικό και πολιτιστικό φαινόμενο 1
Περιγραφή του μαθήματος 2
Διδάσκων 2
Διευθυντής 3
Διδακτικό υλικό 4
ΠΡΟΛΟΓΟΣ 8
Εβδομάδα 1: Πόλεις και πόλεμος 10
1.1: Εισαγωγή: Ο πανταχού παρών πόλεμος 10
V1.1.1 Πόλεμος πατήρ πάντων: Πώς οι πόλεμοι διαμόρφωσαν τον ελληνιστικό κόσμο (9΄) 10
V1.1.2 Επισκόπηση της ελληνιστικής εποχής (13΄) 13
V1.1.3 Η ορατότητα του πολέμου (7΄) 17
V1.1.4 Η συχνότητα των πολέμων (12΄) 19
V1.1.5 Αιτίες πολέμων (9΄) 23
1.2: Πόλεις και πόλεμος 26
V1.2.1 Η ιδεολογική σημασία του πολέμου για την πόλη και τους πολίτες (12΄). 26
V1.2.2 Η οργάνωση της άμυνας των πόλεων (18΄) 30
V1.2.3 Στρατιωτική εκπαίδευση (15΄) 36
1.3: Πόλεμος και ολιγαρχία 40
V1.3.1 Στρατιωτική ηγεσία (19΄) 40
V1.3.2 Ευεργετισμός και ανισότητα (9΄) 46
V1.3.3 Η υπονόμευση των δημοκρατικών θεσμών (17΄) 49
Εβδομάδα 2: Οι επαγγελματίες του πολέμου: βασιλείς, μισθοφόροι, επιστήμονες 53
2.1: Πόλεμος και ελληνιστική μοναρχία 53
V2.1.1 Ο πόλεμος ως θεμέλιο της βασιλείας (17΄) 53
V2.1.2 Ο βασιλεύς ως στρατιωτικός ηγέτης (20΄) 58
V2.1.3 Η ιδεολογική σημασία του πολέμου για τους βασιλείς (15΄) 64
2.2: Ο πόλεμος ως επάγγελμα I 68
V2.2.1 Επαγγελματική εξειδίκευση: αιτίες (13΄) 68
V2.2.2 Η τέχνη του πολέμου (14΄) 72
V2.2.3 Πειρατεία (17΄) 76
2.3: Ο πόλεμος ως επάγγελμα II 81

V2.3.1 Μισθοφόροι Ι: κίνητρα (7′) 81
V2.3.2 Μισθοφόροι ΙΙ: συνθήκες υπηρεσίας (23′) 84
V2.3.3 Μισθοφόροι ΙΙΙ: ζωή και επιπτώσεις (13′) 90
Εβδομάδα 3: Η σκιά του πολέμου σε κοινωνία και οικονομία 94
3.1: Το θηλυκό πρόσωπο του πολέμου 94
V3.1.1 Το φύλο του πολέμου: στερεότυπα (13′) 94
V3.1.2 Γυναίκες θύματα και πρωταγωνιστές (13′) 98
V3.1.3 Ο πόλεμος και η αναβάθμιση του ρόλου της γυναίκας (15′) 102
3.2: Πόλεμος και οικονομία Ι 106
V3.2.1 Οι προκλήσεις του πολέμου: ανθρώπινο δυναμικό (17′) 106
V3.2.2 Πολεμικές δαπάνες (15′) 111
V3.2.3 Επιπτώσεις στη γεωργία (17′) 115
3.3: Πόλεμος και οικονομία ΙΙ 120
V3.3.1 Πόλεμος και δημοσιονομικά μέτρα (19′) 120
V3.3.2 Πολεμοκάπηλοι: Το κέρδος του πολέμου (14′) 124
V3.3.3 Ο πόλεμος ως ανακύκλωση πλούτου (15′) 127
Εβδομάδα 4: Πόλεμος, θρησκεία, ιδεολογία και δίκαιο 131
4.1: Η επίδραση του πολέμου στη θρησκεία 131
V4.1.1 Εποχή θαυμάτων και σωτήρων (17′). 131
V4.1.2 Αυτοπροβολή (18′) 136
V4.1.3 Μεταφορά θρησκευτικών ιδεών (20′) 141
4.2: Η επίδραση του πολέμου στο δίκαιο 147
V4.2.1 Βία κατά ιερών (14′) 147
V4.2.2 Αιτίες πολέμου (23᾽) 151
V4.2.3 Κατάκτηση (16᾽) 157
4.3: Η επίδραση του πολέμου σε τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς 162
V4.3.1 Νοοτροπία (16᾽) 162
V4.3.2 Τελετουργίες για πολεμοχαρείς νέους (21᾽) 167
V4.3.3 Ειρήνη (15᾽) 173
Εβδομάδα 5: Η αισθητική και η μνήμη του πολέμου 178
5.1: Η μνήμη του πολέμου Ι 178
V5.1.1 Συλλογική και πολιτισμική μνήμη (16′) 178
V5.1.2 Προφορικότητα της μνήμης (15′) 183
V5.1.3 Ανάμνηση: Ιστορικές επέτειοι (22′) 187

5.2: Η μνήμη του πολέμου ΙΙ 194
V5.2.1 Ιστοριογραφία (16΄) 194
V5.2.2 Ιστοριογραφία ως μνημείο (14΄) 198
V5.2.3 Τόποι της μνήμης (17΄) 203
5.3: Η αισθητική του πολέμου 208
V5.3.1 Αγωνία, περιπέτεια, παράδοξο (19΄) 208
V5.3.2 Αισθητική του πολέμου: υπαινικτικότητα, διέγερση (16΄) 215
V5.3.3 Επίλογος (24΄) 220
Τα βασικά γεγονότα της ελληνιστικής εποχής 226
Πόλεμοι στη Μακεδονία 322-168 π.Χ. 231
Πόλεμοι στην Αθήνα 232
Πόλεμοι της Ρόδου 233
Κρητικοί Πόλεμοι 234

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

https://www.youtube.com/watch?v=hNdGW5vzE8A

Στις 25 Απριλίου του 1937, πολεμικά αεροσκάφη της ναζιστικής Γερμανίας βομβάρδισαν την πόλη Γκουέρνικα στην περιοχή των Βάσκων. Ήταν μια από τις πρώτες αεροπορικές επιδρομές εναντίον ανυπεράσπιστων αμάχων. Μια βδομάδα αργότερα, ο Πάμπλο Πικάσο άρχισε να δημιουργεί τον ομώνυμο ζωγραφικό πίνακα. Τον ολοκλήρωσε μόλις 35 ημέρες αργότερα.

Η *Γκουέρνικα* του Πικάσο, σταθμός στην ιστορία της ζωγραφικής, έγινε προειδοποίηση για τα δεινά του πολέμου, με διαχρονική αξία. Είναι μια από τις πολλές περιπτώσεις που ένας πόλεμος, πέρα από τις ολέθριες επιπτώσεις του, αφήνει πίσω του ένα έργο τέχνης, που αποτελεί ερέθισμα για προβληματισμό και διεγείρει το συναίσθημα. Από την *Ιλιάδα* του Ομήρου και την *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου* του Θουκυδίδη ως το μνημειώδες μυθιστόρημα του Τολστόι *Πόλεμος και Ειρήνη*, από τις *Τρωάδες* του Ευριπίδη ως τις επικές ταινίες του Ακίρα Κουροσάβα, ο πόλεμος ως παγκόσμια και διαχρονική εμπειρία δεν σταμάτησε να προβληματίζει, να εμπνέει, αλλά και να διεγείρει τα πάθη. Πάθη όπως η περηφάνια και ο φόβος, ή η ελπίδα και η οδύνη, ή το μίσος, ακόμα και η θρησκευτική πίστη.

Αν και διαχρονικό και παγκόσμιο φαινόμενο, ο πόλεμος έχει και μια ιστορική διάσταση. Το γεγονός ότι οι περισσότερες δυτικές κοινωνίες έχουν γνωρίσει μια ασυνήθιστα μακρά περίοδο ειρήνης, έχει επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουμε τον πόλεμο. Έχουμε σχετικές εμπειρίες μέσα από μια οθόνη: την οθόνη της τηλεοπτικής συσκευής, του smartphone, του υπολογιστή, ή της κινηματογραφικής αίθουσας. Ο πόλεμος μας απασχολεί, αλλά δεν είναι κομμάτι της δικής μας καθημερινότητας – τουλάχιστον όχι ακόμα.

Στους τρεις αιώνες από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου ως τον θάνατο της Κλεοπάτρας, δηλαδή από το 323 έως το 30 π.Χ., για τους περισσότερους κατοίκους του ελληνικού* κόσμου ο πόλεμος είναι εμπειρία άμεση και συχνή. Και όταν δεν διαμορφώνει καθοριστικά κάποια πτυχή του ελληνιστικού κόσμου, πάντως αφήνει τη σφραγίδα του: Διαμορφώνει βασίλεια και καταστρέφει πόλεις, επηρεάζει την ιδεολογία της μοναρχίας και τη λειτουργία των δημοκρατικών πολιτευμάτων· οδηγεί δεκάδες χιλιάδες ανθρώπους σε μετανάστευση, είτε σαν οικιστές νέων πόλεων είτε σαν δούλους· είναι το υπόβαθρο οικονομικών δραστηριοτήτων και επιφέρει μεταβολές στη θέση των γυναικών και στη θρησκεία· είναι θέμα της ιστοριογραφίας και εμπνέει λογοτέχνες και καλλιτέχνες. Το αποτύπωμά του είναι φανερό στον τρόπο σκέψης και συμπεριφοράς.

Αν αναζητούσαμε μια μόνο φράση για να εκφράσει τη σημασία του πολέμου για μια σημαντική αλλά παραμελημένη περίοδο της ελληνικής ιστορίας, δεν θα είχαμε καλύτερη επιλογή από μια φράση του Ηρακλείτου, που έγινε γνωμικό: *“Πατήρ πάντων πόλεμος”.*

Στο μάθημα αυτό θα εξεταστούν αυτές ακριβώς οι κοινωνικές και πολιτιστικές διαστάσεις των ελληνιστικών πολέμων. Δεν θα μας απασχολήσουν τα στρατιωτικά γεγονότα και οι οπλισμοί. Θα έχουμε συνοδούς μας κείμενα ιστορικών, έργα ποιητών, στρατιωτικά εγχειρίδια, επιγραφές, μνημεία και έργα τέχνης. Το ζητούμενο είναι να καταλάβουμε καλύτερα τις κοινωνικές, ιδεολογικές και οικονομικές αιτίες των πολέμων της ελληνιστικής εποχής, και τις επιπτώσεις τους σε κάθε πτυχή της ζωής και του πολιτισμού.

Στην αναζήτηση αυτή δεν θα πρέπει να λησμονούμε και τα ερεθίσματα για προβληματισμό που μια περίοδος γεμάτη από πολέμους μπορεί να δώσει και στη δική μας εποχή. Σε μια εποχή που εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι —πολύ κοντά μας— βιώνουν την εμπειρία της

προσφυγιάς, και που αναρωτιόμαστε τι επιπτώσεις θα έχει ο πόλεμος κατά της τρομοκρατίας στους θεσμούς των δυτικών δημοκρατιών.

Στο τέλος της ελληνιστικής εποχής ο ιστορικός Φίλιππος από το Πέργαμο εξηγούσε γιατί έγραψε την ιστορία του: *Για να μάθουν οι άνθρωποι, και από μένα, πόσα κακά δημιουργούν η δημαγωγία και η κερδοσκοπία, οι εμφύλιες συγκρούσεις και η αθέτηση συμφωνιών, ώστε παρατηρώντας τις συμφορές άλλων να κατευθύνουν σωστά τη δική τους ζωή.* Τα λόγια του δεν θα μπορούσαν να είναι πιο επίκαιρα σήμερα.

Εβδομάδα 1: Πόλεις και πόλεμος

1.1: Εισαγωγή: Ο πανταχού παρών πόλεμος

V1.1.1 Πόλεμος πατήρ πάντων: Πώς οι πόλεμοι διαμόρφωσαν τον ελληνιστικό κόσμο (9΄)

https://youtu.be/wxlW4rJ5Ug0

απομαγνητοφώνηση Asimenia / αντιπαραβολή Έμιλυ Γδ

> *"Πόλεμος πάντων μέν πατήρ ἐστι, πάντων δέ βασιλεύς, καί τούς μέν θεούς ἔδειξε τούς δέ ἀνθρώπους, τούς μέν δούλους ἐποίησε τούς δέ ἐλευθέρους".*

Αυτή είναι μια από τις πιο γνωστές ρήσεις του Ηρακλείτου, του γνωστού ως *σκοτεινού φιλοσόφου*. Τι ακριβώς εννοεί ο Ηράκλειτος, σε αυτό το απόσπασμα από το έργο του *Περί φύσεως,* μπορεί να αποτελέσει θέμα διαφορετικής συζήτησης· η μετάφραση πάντως είναι σχετικά απλή: *ο πόλεμος είναι πατέρας και βασιλιάς των πάντων· άλλους τους έκανε θεούς και άλλους ανθρώπους, άλλους δούλους και άλλους ελεύθερους.* Με τη ρήση αυτή του Ηρακλείτου, θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε πολλές περιόδους της ελληνικής ιστορίας. Καμία όμως άλλη περίοδος της αρχαίας ελληνικής ιστορίας δεν ταιριάζει τόσο καλά με αυτή τη ρήση, όσο η λεγόμενη "ελληνιστική εποχή".

Οι πόλεμοι αποτελούν πάγιο στοιχείο της ελληνικής ιστορίας. Οι πόλεμοι βρίσκονται στις καταβολές του μύθου και της λογοτεχνίας. Η ελληνική λογοτεχνία ξεκινάει με τον επικό κύκλο, που έχει σαν αντικείμενό του τον Τρωικό Πόλεμο, την εκστρατεία και την επιστροφή τών Αχαιών μετά από την άλωση της Τροίας. Αν εξετάσουμε το αρχαίο δράμα, από τους *Πέρσες* του Αισχύλου ως τις *Τρωάδες* του Ευριπίδη, ο πόλεμος αποτελεί μόνιμο θέμα, μόνιμο μοτίβο, μόνιμη πηγή έμπνευσης, για τους τραγικούς ποιητές. Ένας άλλος πόλεμος, ο πόλεμος κατά των Περσών, διαμορφώνει τη συνείδηση της ελληνικότητας στον 5ο αιώνα π.Χ. και αποτελεί και την καταβολή της αρχαίας ελληνικής ιστοριογραφίας. Ο *πατέρας* της ιστορίας, ο Ηρόδοτος, έχει ακριβώς τους Περσικούς Πολέμους ως αντικείμενό του. Και μια γενιά μετά από τον Ηρόδοτο, ο Θουκυδίδης, σε μια αξεπέραστη ιστορική σύνθεση, έχει ως αντικείμενό του τον Πελοποννησιακό Πόλεμο —τον πόλεμο ανάμεσα στην Αθηναϊκή Συμμαχία και τη Σπάρτη—, ένα έργο το οποίο εξηγεί την άνοδο και την πτώση μιας ηγεμονίας. Ο πόλεμος αποτελεί επομένως ένα στοιχείο που είναι αδύνατο να το αγνοήσουμε όταν μελετούμε την ιστορία της αρχαίας Ελλάδας.

Ωστόσο, καμία άλλη ιστορική περίοδος δεν χαρακτηρίζεται από πολέμους, σε πυκνότητα, σε συχνότητα αλλά και σε ιδιομορφίες και σε σημασία, όσο η λεγόμενη "ελληνιστική εποχή".

Ως *ελληνιστική εποχή* χαρακτηρίζουμε την περίοδο που ξεκινάει περίπου μετά από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, το 323 π.Χ., και τελειώνει με τον θάνατο της Κλεοπάτρας, το 30 π.Χ., με την κατάλυση του τελευταίου βασιλείου που δημιουργήθηκε από τους Διαδόχους του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Η ίδια η ελληνιστική εποχή με πολέμους ξεκινάει (με τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τους Πολέμους των Διαδόχων) και με πόλεμο τελειώνει, με τον πόλεμο (τον εμφύλιο πόλεμο) ανάμεσα στον Οκταβιανό και τον Αντώνιο, και την κατάληψη του βασιλείου των Πτολεμαίων (του βασιλείου της Αιγύπτου) από τον Οκταβιανό.

Αυτό το οποίο χαρακτηρίζει κατ᾽ αρχήν την ελληνιστική εποχή, και όπως θα εξηγήσω και στη συνέχεια με ορισμένα παραδείγματα, είναι εκείνο το οποίο την ξεχωρίζει και από κάθε προηγούμενη αλλά και κάθε επόμενη περίοδο της αρχαίας ελληνικής ιστορίας, είναι η πυκνότητα των πολέμων. Οι πόλεμοι αυτοί, οι τόσο συχνοί, έχουν επιπτώσεις στους πολιτικούς θεσμούς, έχουν επιπτώσεις στην κοινωνία (παραδείγματος χάριν στη θέση της γυναίκας ή στη θέση των δούλων), έχουν επιπτώσεις στην τέχνη, την τεχνολογία, τη θρησκεία· έχουν επιπτώσεις σε κάθε πτυχή του πολιτισμού. Από αυτή την πλευρά, η ρήση του Ηρακλείτου ότι *ο πόλεμος είναι πατήρ πάντων,* ισχύει σίγουρα για την ελληνιστική εποχή. Μάλιστα και αυτό το οποίο λέει ότι *ο πόλεμος κάποιους τους έκανε θεούς, κάποιους ελεύθερους και κάποιους δούλους,* αυτό είναι κάτι το οποίο απόλυτα ισχύει για την ελληνιστική εποχή. Πολλοί ελληνιστικοί βασιλείς θεωρήθηκαν ότι είναι θεοί σε αυτόν τον επίγειο κόσμο· τους αποδόθηκαν ισόθεες τιμές ακριβώς χάρη στις επιτυχίες τους στους πολέμους. Οι πόλεις απέκτησαν την ελευθερία τους ή την έχασαν χάρη στις πολεμικές συρράξεις, και φυσικά είναι τεράστιος ο αριθμός εκείνων οι οποίοι πουλήθηκαν σαν δούλοι στα δουλοπάζαρα της ελληνιστικής εποχής. Για τον λόγο αυτόν δεν είναι δυνατόν να μελετήσουμε την ιστορία αυτών των τριών αιώνων, περίπου από το 323 π.Χ. έως το 30 π.Χ., χωρίς να εξετάσουμε τη σημασία των πολέμων. Φυσικά ο πόλεμος αποτελεί ένα θέμα το οποίο έχει γενικότερη σημασία —όχι μονάχα για την αρχαία ιστορία, αλλά γενικότερα— για τις ιστορικές σπουδές.

Πολλές φορές όταν εξετάζουμε ιστορικά δεδομένα, αυτό το οποίο κάνουμε είναι να αντλούμε εμπνεύσεις και από εμπειρίες της εποχής μας. Ο 20ός αιώνας ήταν ένας αιώνας ο οποίος χαρακτηρίστηκε από δύο παγκόσμιους πολέμους —με τεράστιο αριθμό θυμάτων, τον Α΄ Παγκόσμιο και τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο— και στη συνέχεια, τουλάχιστον στην Ευρώπη, χαρακτηρίστηκε από μία σχεδόν μοναδική περίοδο μακράς ειρήνης μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και περίπου ως τις αρχές του πολέμου της Γιουγκοσλαβίας, στη δεκαετία του 90· και φυσικά σήμερα με μία διαφορετική μορφή πολέμου (με την τρομοκρατία) αρχίζει η μακρά αυτή ειρηνική περίοδος να φτάνει στο τέλος της.

Η ελληνιστική εποχή είναι ακριβώς το αντίθετο· είναι μία περίοδος που η συχνότητα των πολέμων εντυπωσιάζει· κατά κάποιο τρόπο, θα μπορούσε κανένας να πει ότι η ελληνιστική ιστορία δεν είναι τίποτα άλλο από μία αλληλουχία πολέμων. Αυτό το οποίο όμως χρειάζεται να εξετάσουμε δεν είναι κυρίως οι περιγραφές των μαχών, τις οποίες μας δίνουν οι αρχαίοι ιστορικοί. Αυτό το οποίο παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι να δούμε πώς αυτοί οι πόλεμοι αποτελούν έναν παράγοντα, ο οποίος διαμορφώνει την ελληνιστική εποχή σαν μία ιδιαίτερη ιστορική περίοδο· πώς ο πόλεμος οδηγεί στη διαμόρφωση παραδείγματος χάριν της ιδεολογίας της μοναρχίας· πώς ο πόλεμος διαμορφώνει, μέσα στις ελληνικές πόλεις, την κυριαρχία μιας ολιγαρχίας· πώς προωθεί και επιβάλλει τη μονοπώληση της εξουσίας από έναν μικρό αριθμό πλουσίων ανδρών, με στρατιωτική εμπειρία και στρατιωτική συμμετοχή, αλλά και πώς ο πόλεμος αποτελεί πηγή έμπνευσης λογοτεχνίας και τέχνης — έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες για τη δημιουργία του ελληνιστικού πολιτισμού.

Τον πόλεμο μπορούμε να τον εξετάσουμε όμως και σε σχέση με την αρχαία ελληνική θρησκεία, διότι ένας από τους παράγοντες οι οποίοι διαμορφώνουν τη θρησκεία, από τον 3ο π.Χ. αιώνα και μετά, είναι ακριβώς οι εμπειρίες που έχουν οι Έλληνες της ελληνιστικής εποχής από τον πόλεμο. Και φυσικά υπάρχουν και άλλες πτυχές του ελληνιστικού κόσμου που μπορούν να ερμηνευτούν όταν γνωρίζουμε τις λεπτομέρειες των ελληνιστικών πολέμων, τις αιτίες τους και τον τρόπο με τον οποίο διεξήχθησαν, όπως παραδείγματος χάριν η εξέλιξη της ελληνιστικής τεχνολογίας. Και όλα αυτά είναι στοιχεία που, όπως θα δείτε στη συνέχεια, κάνουν τον

ελληνιστικό κόσμο να μοιάζει αρκετά και με τη σύγχρονη εποχή.

Στα επόμενα μαθήματα, θα παρακολουθήσουμε ακριβώς αυτές τις διαφορετικές πτυχές των ελληνιστικών πολέμων, όχι ως ένα θέμα της ιστορίας, στρατιωτικής τεχνολογίας και τακτικής, αλλά ως ένα θέμα της ιστορίας, του πολιτισμού και της ιστορίας της κοινωνίας.

Πατήρ πάντων πόλεμος· φυσικά ένας πατέρας χρειάζεται και μία μητέρα. Θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι ο πόλεμος είναι ο μόνος παράγοντας ο οποίος επηρεάζει την ελληνιστική εποχή, ωστόσο είναι σίγουρα ο σημαντικότερος.

Πηγές–Βοηθητικό Υλικό

1. Ηράκλειτος, *Περὶ φύσεως* απ. 53, έκδ. Diels–Kranz:

"Ο πόλεμος είναι πατέρας και βασιλιάς των πάντων. Άλλους τους έκανε θεούς κι άλλους ανθρώπους, άλλους δούλους κι άλλους ελεύθερους".

V1.1.2 Επισκόπηση της ελληνιστικής εποχής (13΄)

https://youtu.be/Tu1dQNR0DWQ

απομαγνητοφώνηση Margarita Mits & Asimenia / αντιπαραβολή Asimenia & Dora9

Για την καλύτερη κατανόηση αυτού του μαθήματος, για την καλύτερη κατανόηση των αιτιών των πολέμων, των κοινωνικών και πολιτιστικών πτυχών τους, στο σημερινό μάθημα θα παρουσιάσω, σε πάρα πολύ γενικές γραμμές, τις βασικές φάσεις της ελληνιστικής εποχής· θα δείξω τους βασικούς χώρους στους οποίους θα κινηθούμε και θα παρουσιάσω κάποιους από τους πρωταγωνιστές της.

Φυσικά δεν είναι δυνατόν να παρουσιάσω σύντομα την ιστορία τριών αιώνων. Θα μπορούσατε να χρησιμοποιήσετε έναν χρονολογικό πίνακα**,** ο οποίος έχει αναρτηθεί στο διαδίκτυο και με τον οποίο μπορείτε να παρακολουθήσετε την εξέλιξη της ελληνιστικής εποχής· όπως επίσης τα βασικά γεγονότα έχουν παρουσιαστεί και αναλυθεί στο πρώτο μάθημα της σειράς των μαθημάτων του “Mathesis”, για την αρχαία ελληνική ιστορία — το μάθημα το οποίο παρουσιάστηκε με τον τίτλο: “Η μακρά ελληνιστική εποχή”.

Ας δούμε πρώτα τους βασικούς χώρους του ελληνιστικού κόσμου· είναι οι χώροι οι οποίοι παίζουν πολύ μεγάλο ρόλο στη συνέχεια του μαθήματος:

Η ελληνιστική εποχή είναι μία περίοδος που χαρακτηρίζεται από την τεράστια επέκταση του ελληνισμού σε έναν χώρο ο οποίος καταλαμβάνει όχι μόνο, όπως παραδοσιακά, τη μητροπολιτική Ελλάδα και τις αποικίες της —όπως είναι οι αποικίες στην κάτω Ιταλία και τη Σικελία και οι αποικίες στη βόρεια ακτή της Μαύρης Θάλασσας και τα παράλια της Μικράς Ασίας—, αλλά ο ελληνιστικός κόσμος χαρακτηρίζεται από την εξάπλωση ελληνικών και ελληνοφώνων πληθυσμών στην Αίγυπτο, το μεγαλύτερο μέρος της Μικράς Ασίας, την κεντρική Ασία μέχρι τη Βακτρία (δηλαδή το σημερινό Αφγανιστάν και το βορειοανατολικό Πακιστάν) και τη Μεσοποταμία. Οι χώροι αυτοί είναι οι χώροι όπου αναπτύσσονται και τα σημαντικότερα ελληνιστικά κράτη και ελληνιστικά βασίλεια.

Στην κεντρική Ελλάδα έχουμε το κράτος των Αντιγονιδών, από το 277 π.Χ. έως το 167 π.Χ.· είναι το κράτος το οποίο δημιουργείται από τους Πολέμους των Διαδόχων. Πολύ μεγάλη δύναμη στην κεντρική Ελλάδα είναι το Κοινό των Αιτωλών, το οποίο ξεκινάει από την Αιτωλία, αλλά στη συνέχεια διευρύνεται και σε άλλες περιοχές, και στην Πελοπόννησο το Κοινό των Αχαιών.

Παράλληλα συνεχίζουν να υπάρχουν αρκετές πόλεις**,** πόλεις-κράτη, όπως η Αθήνα, η Σπάρτη, η Ρόδος…

Ένα άλλο μεγάλο ελληνιστικό βασίλειο είναι το βασίλειο των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο, το οποίο ιδρύθηκε από τον Πτολεμαίο Α΄, ο οποίος διορίστηκε ως κυβερνήτης της Αιγύπτου μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Το βασίλειο των Πτολεμαίων αποτελείται κυρίως από την Αίγυπτο, από την Κυρηναϊκή —που δεν φαίνεται σε αυτόν τον χάρτη και περίπου ταυτίζεται με τη σημερινή Λιβύη— και σε πολύ μεγάλα διαστήματα της ιστορίας του κατείχε και τη λεγόμενη *Κοίλη Συρία,* δηλαδή την περιοχή που αντιστοιχεί σήμερα στο Ισραήλ, την Παλαιστίνη, τη νότια Συρία και τον Λίβανο.

Το άλλο μεγάλο βασίλειο της ελληνιστικής εποχής είναι το βασίλειο των Σελευκιδών, το βασίλειο το οποίο δημιούργησε ένας άλλος από τους Διαδόχους του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ο

Σέλευκος Α΄ ο Νικάτωρ. Κατά την περίοδο της μεγαλύτερής του ακμής, το βασίλειο των Σελευκιδών αποτελείται από τη Συρία, τη Μεσοποταμία, τις ανατολικές επαρχίες που είχε κατακτήσει ο Μέγας Αλέξανδρος, όπως παραδείγματος χάριν η Βακτρία, αλλά και από πολύ μεγάλα τμήματα της Μικράς Ασίας. Ωστόσο, το βασίλειο των Σελευκιδών, τον 2ο π.Χ. αιώνα, παρακμάζει, χάνει πάρα πολλά εδάφη, όλα τα εδάφη της Μικράς Ασίας· οι ανατολικές επαρχίες της Βακτρίας αποσχίζονται και δημιουργούνται αυτόνομα ελληνικά βασίλεια σε αυτές τις περιοχές.

Ένα άλλο σημαντικό κράτος, είναι το βασίλειο των Ατταλιδών, στην Πέργαμο — στα αρχαία Ελληνικά, καλύτερα είναι "το Πέργαμο", αλλά έχουμε συνηθίσει να αποκαλούμε αυτήν την πόλη "η Πέργαμος". Το βασίλειο των Ατταλιδών ξεκινάει από το Πέργαμο και την κοντινή του περιοχή, αλλά σταδιακά επεκτείνεται και μετά το 188 π.Χ. αποκτά και πολύ μεγάλα εδάφη στη Μικρά Ασία.

Υπάρχουν και μικρότερα βασίλεια όπως το βασίλειο της Καππαδοκίας, το βασίλειο του Βοσπόρου, το βασίλειο της Βιθυνίας στη Μικρά Ασία, τα οποία έχουν μεγάλο ρόλο και για την ελληνιστική ιστορία, αλλά και για τους πολέμους της ελληνιστικής εποχής.

Θα αναφερθώ τώρα σύντομα στις βασικές φάσεις της ελληνιστικής ιστορίας, χωρίς να είμαι σε θέση, φυσικά, να απαριθμήσω όλα τα σημαντικά γεγονότα· όπως ανέφερα έχει αναρτηθεί ένας κατάλογος όλων των σημαντικών γεγονότων, στον οποίον μπορείτε να ανατρέχετε κατά τη διάρκεια των μαθημάτων.

Θα μπορούσαμε χοντρικά να χωρίσουμε την ελληνιστική εποχή σε τρεις βασικές φάσεις:

- Η πρώτη φάση είναι από το 323 π.Χ. έως το 281 π.Χ. και είναι η φάση των πολέμων των Διαδόχων. Ο Αλέξανδρος πέθανε το 323 π.Χ. χωρίς να αφήσει κάποιον διάδοχο· ο γιος του ήταν ακόμα αγέννητος· ο αδερφός του, ο Φίλιππος Αριδαίος, είχε κάποιο πρόβλημα υγείας το οποίο τον εμπόδιζε να αναλάβει απόλυτα την εξουσία· και αυτό το κενό εξουσίας οδήγησε σε μια σειρά από πολέμους ανάμεσα στους βασικούς Διαδόχους του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπως τον Αντίγονο Μονόφθαλμο και τον γιο του, τον Δημήτριο τον Πολιορκητή — είναι πρόσωπα τα οποία θα αναφερθούν πάρα πολύ στη συνέχεια, γιατί έχουν πολύ μεγάλη σημασία για την κατανόηση της ελληνιστικής εποχής, ιδίως ο Δημήτριος ο λεγόμενος Πολιορκητής. Άλλος Διάδοχος είναι ο Πτολεμαίος Α΄, ο οποίος δημιουργεί τη δυναστεία των Πτολεμαίων ή Λαγιδών στην Αίγυπτο, ο Σέλευκος Α΄ ο Νικάτωρ που δημιουργεί το βασίλειο των Σελευκιδών, ο Κάσσανδρος που γίνεται βασιλιάς της Μακεδονίας, για κάποιο διάστημα, και ο Λυσίμαχος ο οποίος γίνεται βασιλιάς της Θράκης και της περιοχής του Ελλησπόντου. Αυτή η περίοδος τελειώνει το 281 π.Χ., με μια μεγάλη μάχη στο Κουροπέδιο, η οποία λίγο-πολύ οδηγεί στη διαμόρφωση των ελληνιστικών βασιλείων στις εκτάσεις τις οποίες έχουν τις επόμενες δεκαετίες.
- Η επόμενη φάση, περίπου απ᾽ το 281 π.Χ. έως το 215 π.Χ., είναι μία φάση η οποία χαρακτηρίζεται από τις διαμάχες ανάμεσα στα βασικά βασίλεια του ελληνιστικού κόσμου και τις προσπάθειες των ελληνικών πόλεων να ανακτήσουν ή να διατηρήσουν την αυτονομία τους, η οποία απειλείται από την επέκταση των βασιλέων. Ένα άλλο χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η άνοδος συμπολιτειών ή ομοσπονδιακών κρατών· τα δύο σημαντικότερα τέτοια κράτη είναι το Κοινό των Αιτωλών και το Κοινό των Αχαιών. Μερικά παραδείγματα τέτοιων πολέμων ανάμεσα στους βασιλείς, αλλά και ανάμεσα στις πόλεις και τα βασίλεια, είναι παραδείγματος χάριν ο λεγόμενος Χρεμωνίδειος Πόλεμος, από το 267 π.Χ. έως το 261 π.Χ., ο οποίος φέρνει αντιμέτωπους

από τη μια πλευρά ελληνικές πόλεις —κυρίως την Αθήνα, τη Σπάρτη και τους συμμάχους τους, οι οποίοι υποστηρίζονται από τον Πτολεμαίο της Αιγύπτου— κατά του βασιλιά της Μακεδονίας, του Αντιγόνου Γονατά. Επίσης, σε αυτή την περίοδο, έχουμε μια σειρά από Συριακούς Πολέμους· είναι πόλεμοι οι οποίοι γίνονται ανάμεσα στους Πτολεμαίους της Αιγύπτου και τους Σελευκίδες της Συρίας, για την κατοχή αυτής της σημαντικής περιοχής, της λεγόμενης *Κοίλης Συρίας*. Επίσης, είναι μια περίοδος η οποία χαρακτηρίζεται και από πολλούς πολέμους, ανάμεσα σε ελληνικές πόλεις· είναι πόλεμοι για την υπεράσπιση συνόρων ή πόλεμοι για την κατάκτηση νέων εδαφών.

- Η τρίτη και τελευταία φάση της ελληνιστικής εποχής, η πιο μακρά φάση της ελληνιστικής εποχής, χαρακτηρίζεται από τη σταδιακή επέκταση της Ρώμης. Περίπου από το 215 π.Χ. έως το 30 π.Χ. γίνεται μια σειρά πολέμων· μερικές φορές η αφορμή είναι οι επεκτατικές τάσεις ελληνιστικών βασιλείων, άλλοτε όμως η τάση επέκτασης της Ρώμης. Οι πόλεμοι αυτοί φέρνουν τους Ρωμαίους αρχικά αντιμέτωπους με το βασίλειο των Αντιγονιδών της Μακεδονίας, σε μια σειρά από τρεις Μακεδονικούς Πολέμους. Οι Ρωμαίοι νικούν πρώτα τον Φίλιππο Ε΄ της Μακεδονίας —έναν άλλο πολύ σημαντικό βασιλιά της ελληνιστικής εποχής—, στη μάχη στις Κυνός Κεφαλές το 197 π.Χ., με αποτέλεσμα η Μακεδονία να χάσει περίπου τα μισά εδάφη της, δηλαδή τη Θεσσαλία. Στη συνέχεια νικούν το 167 π.Χ., στη μάχη της Πύδνας, τον διάδοχο του Φιλίππου Ε΄, τον Περσέα, με αποτέλεσμα η Μακεδονία να καταλυθεί ως βασίλειο και να χωριστεί σε τέσσερις δημοκρατίες. Και σε έναν 3ο Μακεδονικό Πόλεμο, νικούν έναν εξεγερμένο σφετεριστή του θρόνου της Μακεδονίας, τον Ανδρίσκο, και η Μακεδονία γίνεται, το 148 με 147 π.Χ., ρωμαϊκή επαρχία.

Παράλληλα οι Ρωμαίοι έχουν μια σειρά από πολέμους επεκτατικούς στη Μικρά Ασία. Το 192 π.Χ. έως 188 π.Χ. νικούν τον βασιλιά του βασιλείου των Σελευκιδών, τον Αντίοχο Γ΄, αλλά, αντί να προσαρτήσουν τα εδάφη του στο κράτος τους, τα παραχωρούν στους Ατταλίδες του Περγάμου και στη Ρόδο, το 188 π.Χ. Στη συνέχεια υπάρχει μια επέκταση στην κεντρική Ελλάδα με την κατάκτηση της λεγόμενης "Αχαΐας", δηλαδή του Κοινού των Αχαιών, αλλά και άλλων εδαφών για τη δημιουργία μιας επαρχίας σε αυτήν την περιοχή και οι πόλεμοι αυτοί συνεχίζονται ανάμεσα στους Ρωμαίους και τον βασιλιά του Πόντου, Μιθριδάτη Στ΄ τον Ευπάτορα, που οδηγούν τελικά στην κατάλυση του βασιλείου των Σελευκιδών και την κατάκτηση και της Συρίας.

Ο τελευταίος πόλεμος, ανάμεσα στους Ρωμαίους και ελληνιστικά κράτη, σχετίζεται με εμφύλιους πολέμους στη Ρώμη —είναι οι πόλεμοι οι οποίοι γίνονται ανάμεσα στον Οκταβιανό και τον Μάρκο Αντώνιο—, οδηγούν τελικά στη ναυμαχία του Ακτίου το 31 π.Χ., όπου ο στόλος της Κλεοπάτρας και του Μάρκου Αντωνίου υφίσταται τρομερή ήττα. Ο Αντώνιος και η Κλεοπάτρα καταφεύγουν στην Αίγυπτο και ο ένας μετά τον άλλο —πρώτα ο Αντώνιος και στη συνέχεια η Κλεοπάτρα— αυτοκτονούν. Η αυτοκτονία της Κλεοπάτρας, το 30 π.Χ., σφραγίζει το τέλος της ελληνιστικής εποχής, αλλά σφραγίζει επίσης και το τέλος του τελευταίου σημαντικού ελληνιστικού βασιλείου. Από εκεί και ύστερα, ο ελληνιστικός κόσμος αποτελεί κομμάτι της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

3. **Τα σημαντικότερα βασίλεια** της ελληνιστικής εποχής

Αντιγονίδες: Μακεδονία, Θεσσαλία, φρουρές στη νότια Ελλάδα

Πτολεμαίοι: Αίγυπτος, Κυρηναϊκή, Κοίλη Συρία (Παλαιστίνη, νότια Συρία) και κτήσεις στο Αιγαίο και τη Μικρά Ασία

Σελευκίδες: Συρία, μεγάλο μέρος της Μικράς Ασίας, Μεσοποταμία, κατά καιρούς περιοχές στην κεντρική Ασία

Ατταλίδες: Πέργαμο, περιοχές της Μικράς Ασίας

Μικρότερα βασίλεια: Βιθυνία, Καππαδοκία, Αρμενία, Κομμαγηνή, Πόντος, Βόσπορος

4. Σημαντικότερες ομοσπονδίες: Κοινό των Αχαιών, Κοινό των Αιτωλών

5. Τα βασικά γεγονότα της ελληνιστικής εποχής-*Παράρτημα τέλους*

V1.1.3 Η ορατότητα του πολέμου (7΄)

https://youtu.be/bcfPrEXc2A8

απομαγνητοφώνηση Eleni Fragoulidou / αντιπαραβολή Asimenia

Όποιος επισκεπτόταν το ιερό του Ασκληπιού στην Επίδαυρο, περίπου στα χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου και μετά, μπορούσε να δει κοντά στον ναό του Ασκληπιού τρεις επιγραφές, οι οποίες είχαν περιγραφές θαυμάτων του Ασκληπιού. Ήταν οι ιστορίες ασθενών που είχαν επισκεφθεί το ιερό του Ασκληπιού και είχαν βρει την υγειά τους, καθώς είχαν εκεί περάσει μια νύχτα στο άδυτο ή άβατο και τους είχε επισκεφθεί ο Ασκληπιός.

Ας δούμε τρεις απ᾽ αυτές τις ιστορίες:

> *Ο Εύιππος είχε για έξι χρόνια στο σαγόνι του μια λόγχη.*

Μια δεύτερη ιστορία:

> *Ο Γοργίας από την Ηράκλεια πληγώθηκε στον πνεύμονα από ένα βέλος σε μία μάχη και επί έναν χρόνο και έξι μήνες είχε μολυνθεί τόσο σοβαρά που γέμισε 67 φιάλες με πύον.*

Και μία τρίτη:

> *Ο Αντικράτης από την Κνίδο… χτυπήθηκε από μια λόγχη και στα δυο του μάτια σε μια μάχη, με αποτέλεσμα να τυφλωθεί και να περιφέρεται με τη λόγχη ακόμα στο πρόσωπό του.*

Όταν σκεφτόμαστε τον πόλεμο στην ελληνιστική εποχή, συνήθως αυτές οι εικόνες τις οποίες έχουμε: είναι η εικόνα του αγάλματος της Νίκης της Σαμοθράκης στον Λούβρο, οι εικόνες των Θνησκόντων Γαλατών, είναι εικόνες από όμορφα έργα της ελληνιστικής τέχνης.

Όμως, ο πόλεμος έχει και το άσχημο πρόσωπό του και αυτό το πρόσωπο είναι αυτό που βλέπουμε όταν διαβάζουμε τις περιγραφές των θαυμάτων του Ασκληπιού, τις ιστορίες εκείνων που τραυματισμένοι, πληγωμένοι, με τα σημάδια των μαχών στο πρόσωπό τους, με χαμένα τα μάτια, με κομμένα τα χέρια, έτρεχαν στα ιερά του Ασκληπιού για να βρουν την υγεία τους.

Ο πόλεμος στην ελληνιστική εποχή είναι ορατός· είναι ορατός όχι μόνο με μνημεία, αλλά είναι ορατός και με τα θύματά του. Επί 6 χρόνια μετά τη μάχη στις Κυνός Κεφαλές, που έγινε το 197 π.Χ., 6.000 Μακεδόνες στρατιώτες ήταν ακόμα άθαφτοι. Τους έθαψε ο Αντίοχος Γ΄ όταν επισκέφτηκε αυτόν τον τόπο. Ο επισκέπτης του ελληνικού τοπίου μπορούσε να δει τάφους νεκρών στους δρόμους που οδηγούσαν από τις πόλεις προς την ύπαιθρο. Μπορούσε να θαυμάσει στα ιερά τα αφιερώματα, τα οποία ήταν το αποτέλεσμα πολέμων, παραδείγματος χάριν 15.000 όπλα αφιερώθηκαν στο Θέρμο, το βασικό ιερό της Αιτωλίας, μετά το 218 π.Χ.

Ένα ταξίδι στην ελληνιστική Ελλάδα, αλλά και στην ελληνιστική Μικρά Ασία, είναι ένα ταξίδι σε ένα τοπίο που είναι σφραγισμένο από τον πόλεμο. Δεν είναι, επαναλαμβάνω, μόνο η Νίκη της Σαμοθράκης. Είναι και τα λιγότερα αισθητικώς ευχάριστα υλικά κατάλοιπα της ελληνιστικής εποχής· είναι οι καμένοι αγροί, είναι τα τρόπαια τα οποία στήνονταν μετά τις μάχες, είναι τα κενοτάφια, αλλά είναι και τα γκρεμισμένα τείχη, οι λεηλατημένοι ναοί, τα αγάλματα των ηρώων, οι τάφοι των πολεμιστών.

Ορατά κατάλοιπα των ελληνιστικών πολέμων είναι τα λάφυρα στα ιερά, όπως παραδείγματος χάριν ασπίδες τις οποίες αφιέρωσε ο Πύρρος μετά από κάποιες νίκες του στη βορειοδυτική Πελοπόννησο. Ένα βασικό μοτίβο, που κοσμεί τα νομίσματα των ελληνιστικών βασιλέων, είναι

τα πορτρέτα τους τα οποία τους εικονίζουν πολύ συχνά ως πολεμιστές, με κράνη όπως παραδείγματος χάριν τα πορτρέτα του Σελεύκου Α΄ στα νομίσματά του.

Άλλα θέματα τα οποία έχει η ελληνιστική νομισματοκοπία είναι θέματα τα οποία σχετίζονται με νίκες. Παραδείγματος χάριν, ο Δημήτριος ο Πολιορκητής, όταν το 307-306 π.Χ. είχε μια σημαντική νίκη στη Σαλαμίνα της Κύπρου, έκοψε νομίσματα τα οποία δείχνουν μια Νίκη πάνω σ᾽ ένα πλοίο.

Άλλα ορατά σημάδια των πολέμων της ελληνιστικής εποχής είναι οι επιγραφές, και στο μάθημα αυτό θα έχουμε την ευκαιρία να διαβάσουμε πολλά κείμενα αρχαίων ελληνικών επιγραφών. Επιγραφές όπως παραδείγματος χάριν ένα τιμητικό ψήφισμα για τον Εύφρονα τον Σικυώνιο, ο οποίος τιμήθηκε στην Αθήνα ακριβώς για την προσφορά του στην άμυνα των Αθηναίων.

Πολεμικά θέματα όμως συναντούμε ακόμα και σε χρηστικά αντικείμενα, όπως παραδείγματος χάριν η κεραμική, όπου μπορούμε να δούμε, λόγου χάριν, πολεμικούς ελέφαντες να κοσμούν πιάτα. Για σκεφτείτε να αγοράσετε ένα πιάτο στο σερβίτσιο σας, το οποίο να είναι διακοσμημένο με τανκ leopard ή με πολεμικά αεροσκάφη ή κάτι ανάλογο. Αυτά είναι τα σερβίτσια τα οποία χρησιμοποιούσαν οι κάτοικοι των ελληνιστικών πόλεων, είναι θέματα τα οποία σχετίζονται με τον πόλεμο.

Ο πόλεμος όμως είναι ορατός και ως αντικείμενο των καλλιτεχνών, είναι ορατός και ως θέμα των βασικών ιστορικών συγγραμμάτων αυτής της εποχής. Δεν υπάρχει κανένα ιστοριογραφικό κείμενο της ελληνιστικής εποχής που να μην έχει τον πόλεμο ως θέμα του. Ο πόλεμος επηρέασε τη ζωή, επηρέασε την οικονομία, επηρέασε κάθε πτυχή της ζωής σε αυτή την περίοδο. Γι᾽ αυτόν ακριβώς τον λόγο, είναι πολύ σημαντικό να εξετάσουμε τις κοινωνικές, πολιτιστικές, οικονομικές και θεσμικές πτυχές των ελληνιστικών πολέμων.

Οι ελληνιστικοί πόλεμοι είναι ορατοί επειδή είναι πάρα πολύ συνηθισμένοι. Δεν υπάρχει καμιά άλλη περίοδος της ελληνικής ιστορίας, στην οποία να συναντούμε τόσο μεγάλο αριθμό πολέμων, και όχι μόνο περιορισμένους σε μια μονάχα στενή περιοχή —όπως είναι η κεντρική Ελλάδα ή τα παράλια της Μικράς Ασίας—, αλλά σε μια τεράστια περιοχή η οποία ξεκινάει από την κάτω Ιταλία και τη Σικελία και φτάνει μέχρι το Αφγανιστάν. Και απ᾽ αυτή την πλευρά επομένως, ο πόλεμος είναι *πατήρ πάντων* στην ελληνιστική εποχή, είναι ορατός, και όπως θα δούμε στο επόμενο μάθημα, είναι εξαιρετικά συχνός.

Πηγές–Βοηθητικό Υλικό

2. Ιάματα Επιδαύρου, τέλη 4ου π.Χ. αι., *Inscriptiones Graecae IV* 121–124.

Α12: "Ο Εύιππος είχε για έξι χρόνια στο σαγόνι του μια λόγχη".

Β10: "Ο Γοργίας από την Ηράκλεια πληγώθηκε στον πνεύμονα από ένα βέλος σε μια μάχη και επί ένα χρόνο και έξι μήνες είχε μολυνθεί τόσο σοβαρά που γέμισε 67 φιάλες με πύον".

Β12: "Ο Αντικράτης από την Κνίδο… χτυπήθηκε από μια λόγχη και στα δυο του μάτια σε μια μάχη, με αποτέλεσμα να τυφλωθεί και να περιφέρεται με τη λόγχη ακόμα στο πρόσωπό του".

V1.1.4 Η συχνότητα των πολέμων (12΄)

https://youtu.be/gdXhRjz69II

απομαγνητοφώνηση Ευαγγελία Μάρκου / αντιπαραβολή Asimenia

Ένας από τους λόγους που η ελληνιστική εποχή δεν είναι ιδιαίτερα δημοφιλής ούτε ανάμεσα στους διδάσκοντες ούτε ανάμεσα στους διδασκομένους —είτε είμαστε στη Μέση Εκπαίδευση είτε στο Πανεπιστήμιο—, είναι ότι μοιάζει με μια αδιάκοπη αλληλουχία πολέμων. Οι πόλεμοι αυτοί σχετίζονται τόσο με τους Διαδόχους όσο και με τους ελληνιστικούς βασιλείς, και μετά με την επέκταση της Ρώμης.

Η εντύπωση αυτή φυσικά δεν είναι λανθασμένη. Ο πόλεμος αποτελεί την καθημερινότητα της ελληνιστικής εποχής, με έναν τρόπο που δεν αποτελεί την καθημερινότητα ούτε στην αρχαϊκή εποχή ούτε στην κλασική εποχή, παρά το γεγονός ότι και σε αυτές τις περιόδους έχουμε ορισμένους μεγάλους πολέμους.

Έτσι, η αρχαία ιστοριογραφία της περιόδου αυτής ουσιαστικά αποτελεί μια ιστοριογραφία πολέμων. Ιστορικοί όπως ο Πολύβιος, ο Διόδωρος, ο Ποσειδώνιος, ο ρωμαίος ιστορικός Λίβιος, αργότερα ο Αππιανός, ουσιαστικά περιγράφουν πολέμους. Οι πόλεμοι της ελληνιστικής εποχής αποτελούν και το αντικείμενο εκείνων των *Βίων* του Πλουτάρχου που σχετίζονται με προσωπικότητες αυτής της περιόδου, όπως παραδείγματος χάριν ο Δημήτριος ο Πολιορκητής και ο Ευμένης. Υπάρχουν αναρίθμητες τοπικές συγκρούσεις, εμφύλιοι πόλεμοι, εξεγέρσεις, εισβολές βαρβαρικών φύλων, πόλεμοι με ανατολικούς νομαδικούς πληθυσμούς.

Σας δίνω μονάχα ένα παράδειγμα, για να σχηματίσετε μια εικόνα για την πυκνότητα αυτών των πολέμων. Το παράδειγμα αυτό προέρχεται από το ιστορικό έργο του Πολύβιου, του μεγαλύτερου ιστορικού της ελληνιστικής εποχής. Στο 4ο βιβλίο περιγράφει τις ομιλίες, τις κατηγορίες τις οποίες φέρουν κατά των Αιτωλών οι σύμμαχοι του Φιλίππου Ε΄, τα μέλη της λεγόμενης "Ελληνικής Συμμαχίας", σε ένα συνέδριο το οποίο γίνεται στην Κόρινθο το 219 π.Χ. Αυτά τα οποία αναφέρουν είναι ότι:

> *Οι Αιτωλοί λεηλάτησαν το ιερό της Αθηνάς Ιτωνίας στη Βοιωτία, επιτέθηκαν στην Αμβρυσό και τον Δαύλιο στη Φωκίδα, λεηλάτησαν την Ήπειρο, επιτέθηκαν στο Θύριο στην Ακαρνανία, κατέλαβαν το Κλάριο στην Πελοπόννησο* (κοντά στη Μεγαλόπολη), *λεηλάτησαν τα εδάφη των Πατρών και των Φαρών στην Αχαΐα, κατέλαβαν τα Κύναιθα, λεηλάτησαν τον ναό της Αθηνάς στους Λουσούς, πολιόρκησαν τον Κλείτορα, επιτέθηκαν στην Πύλο από τη θάλασσα, επιτέθηκαν στη Μεγαλόπολη από τη στεριά.* Και όλα αυτά είναι γεγονότα τα οποία έγιναν μέσα σε λίγους μήνες πριν από αυτό το συνέδριο.

Απ᾽ ό,τι καταλαβαίνετε, ο πόλεμος δεν αποτελεί τη διακοπή ανάμεσα σε δύο περιόδους ειρήνης, αλλά ακριβώς το αντίθετο: η ειρήνη είναι η πρόσκαιρη περίοδος που μεσολαβεί ανάμεσα σε συνεχείς πολέμους.

Σας δίνω ακόμα ορισμένα παραδείγματα για να κατανοήσετε τη συχνότητα των ελληνιστικών πολέμων· ας πάρουμε το παράδειγμα της Μακεδονίας. Και θα σας δώσω έναν κατάλογο των πολέμων οι οποίοι γίνονται στη Μακεδονία, στην περίοδο από το 322 π.Χ. έως την κατάλυση του μακεδονικού βασιλείου το 168 π.Χ.:

- Από το 323 π.Χ. έως το 322 π.Χ. οι Μακεδόνες εμπλέκονται στον Λαμιακό Πόλεμο, που είναι ο πόλεμος των ελληνικών πόλεων υπό την ηγεσία της Αθήνας για να ανακτήσουν

την αυτονομία τους.

- Στη συνέχεια, από το 321 π.Χ. έως το 312 π.Χ. έχουμε πολέμους ανάμεσα στους Διαδόχους.
- Από το 297 π.Χ. έως το 294 π.Χ. συγκρούσεις ανάμεσα στους γιους του βασιλιά της Μακεδονίας Κασσάνδρου, ο οποίος πεθαίνει, αλλά αφήνει τους γιους του να συγκρούονται για την εξουσία.
- Το 288 π.Χ. ο Λυσίμαχος και ο Πύρρος επιτίθενται κατά του βασιλιά της Μακεδονίας, του Δημητρίου του Πολιορκητού, και τον διώχνουν από τη Μακεδονία.
- Το 279 π.Χ. έως το 277 π.Χ. η Μακεδονία αντιμετωπίζει εισβολή Κελτών (δηλαδή Γαλατών), οι οποίοι έρχονται από την κεντρική Ευρώπη και αποτελούν μία από τις μεγαλύτερες απειλές του ελληνικού κόσμου, και συνεχίζεται αυτή η απειλή στη συνέχεια στη Μικρά Ασία.
- Από το 274 π.Χ. έως το 272 π.Χ. έχουμε πόλεμο ανάμεσα στον Πύρρο και τον Αντίγονο Γονατά.
- Στη συνέχεια, από το 268 π.Χ. έως το 261 π.Χ. τον Χρεμωνίδειο Πόλεμο, ανάμεσα στον Αντίγονο Γονατά και τις πόλεις της κεντρικής Ελλάδας και της νότιας Ελλάδας που θέλουν να ανακτήσουν την αυτονομία τους.
- Οι πόλεμοι συνεχίζονται το 252 π.Χ. έως το 245 π.Χ., με την αποστασία του διοικητή των φρουρών της Χαλκίδας και της Κορίνθου.
- Το 245 π.Χ. ο Αντίγονος είναι εμπλεκόμενος και στον 3ο Συριακό Πόλεμο.
- Το 243 π.Χ. αντιμετωπίζει την εκδίωξη των μακεδονικών φρουρών από την Πελοπόννησο.
- Από το 239 π.Χ. έως το 233 π.Χ. ο διάδοχός του, ο Δημήτριος, πολεμάει στην Ακαρνανία, την Αττική, την Πελοπόννησο.
- Στη συνέχεια, από το 231 π.Χ. έως το 229 π.Χ. αντιμετωπίζει εισβολή των Δαρδανών στα βόρεια σύνορα της Μακεδονίας.
- Το 229 π.Χ. διώχνεται η μακεδονική φρουρά από την Αθήνα· γίνεται εξέγερση στη Θεσσαλία.
- Στη συνέχεια, το 227 π.Χ. εκστρατεία του Αντιγόνου Δώσωνα στην Καρία.
- Από το 224 π.Χ. έως το 222 π.Χ. πόλεμος κατά της Σπάρτης.
- Το 221 π.Χ. έως το 219 π.Χ. πόλεμοι κατά των Ιλλυριών και των Δαρδανών.
- Από το 220 π.Χ. έως το 217 π.Χ. Συμμαχικός Πόλεμος κατά των Αιτωλών.
- Από το 217 π.Χ. έως το 215 π.Χ. πόλεμος στην Ιλλυρία.
- Και σαν να μην είναι αυτά αρκετά, από το 217 π.Χ. έως το 205 π.Χ. ο 1ος Μακεδονικός Πόλεμος φέρνει τον Φίλιππο Ε΄ της Μακεδονίας σε σύγκρουση με τη Ρώμη.
- Συνεχίζονται επεκτατικοί πόλεμοι στο βόρειο Αιγαίο, τον Ελλήσποντο και τη Μικρά Ασία από το 202 π.Χ. έως το 200 π.Χ., μετά ο 2ος Μακεδονικός Πόλεμος κατά της Ρώμης από το 200 π.Χ. έως το 197 π.Χ.
- Το 195 π.Χ. ο Φίλιππος Ε΄ συμμετέχει στον πόλεμο κατά του Νάβιδος στη Σπάρτη και το 191 π.Χ. στον πόλεμο κατά των Αιτωλών.
- Το 183 π.Χ. έως το 179 π.Χ. έχουμε πολέμους κατά θρακικών φύλων, το 174 π.Χ. πάλι πόλεμο κατά των Δολόπων, και από το 171 π.Χ. έως το 167 π.Χ. τον 3ο Μακεδονικό Πόλεμο κατά της Ρώμης, που οδηγεί στην κατάλυση του μακεδονικού κράτους.

Όπως βλέπετε, σε αυτή την περίοδο των περίπου 160 ετών δεν υπάρχει σχεδόν κανένα διάλειμμα στο οποίο οι Μακεδόνες, είτε ως κανονικός στρατός είτε ως μισθοφόροι, να μην αντιμετωπίζουν κάποιους αντιπάλους, είτε στη Μακεδονία —κυρίως στα βόρεια σύνορά της—

είτε σε άλλες περιοχές οι οποίες ελέγχονται από τη Μακεδονία, έχουν μακεδονικές φρουρές, είτε εκτός Μακεδονίας και Ελλάδας, στη Μικρά Ασία, όταν Μακεδόνες βασιλείς προσπαθούν να επεκταθούν σε εκείνες τις περιοχές.

Ας δούμε ένα άλλο παράδειγμα, τους πολέμους στην Κρήτη. Ο Πολύβιος στο 24ο βιβλίο της *Ιστορίας* του γράφει για το έτος 181 π.Χ. — σας διαβάζω:

> *Αυτή η χρονιά ήταν αρχή μεγάλων υποθέσεων στην Κρήτη, αν μπορεί κανείς να μιλήσει για αρχή υποθέσεων στην Κρήτη. Γιατί οι συνεχείς εμφύλιοι πόλεμοι και η υπερβολική βιαιότητα ανάμεσα στους Κρήτες δεν αφήνει καμιά διαφορά ανάμεσα στην αρχή και το τέλος.* Δηλαδή πριν καλά καλά καταλάβεις ότι έχει αρχίσει ένας πόλεμος, έχει ήδη τελειώσει και έχει αρχίσει ο επόμενος.

Σας δίνω πολύ γρήγορα μια εικόνα για την πυκνότητα των πολέμων σε αυτό το σημαντικό νησί:

- Το 300 π.Χ. περίπου η Πραισός στην ανατολική Κρήτη καταλαμβάνει τη Σητεία και τις Στάλες.
- Από το 267 π.Χ. έως το 261 π.Χ. οι Κρήτες συμμετέχουν στον Χρεμωνίδειο πόλεμο.
- Το 222 π.Χ. έως το 218 π.Χ. γίνεται ένας τεράστιος πόλεμος στην Κρήτη, ο Λύττιος Πόλεμος, όπου οι Κνώσιοι και οι Γορτύνοι συμμαχούν πολεμώντας κατά της Λύττου, αλλά τελικά ο πόλεμος αυτός εξελίσσεται σε εμφύλιες συγκρούσεις μέσα στις κρητικές πόλεις. Παράλληλα με αυτό τον πόλεμο, οι Κρήτες συμμετέχουν και σε διάφορους πολέμους στην Αίγυπτο, τη Συρία και την κεντρική Ελλάδα.
- Από το 206 π.Χ. έως το 201 π.Χ. διεξάγεται ο 1ος Κρητικός Πόλεμος, που είναι πόλεμος Κρητών πειρατών κατά της Ρόδου.
- Ακολουθούν μετά πόλεμοι ανάμεσα στη Γόρτυνα και την Κνωσό από το 200 π.Χ. έως το 195 π.Χ.
- Μετά, το 189 η Κνωσός και η Γόρτυνα συμμαχούν πρόσκαιρα και επιτίθενται στην Κυδωνία (τα σημερινά Χανιά) στη δυτική Κρήτη. Στη συνέχεια γίνεται εμφύλιος πόλεμος στη Φαλάσαρνα και επίθεση της Κυδωνίας στη Φαλάσαρνα· αμέσως μετά η Γόρτυνα καταλαμβάνει κάποια εδάφη της Κνωσού.
- Το 174 π.Χ. έχουμε έναν ακόμα μεγάλο πόλεμο στην Κρήτη· το 170 π.Χ. η Κυδωνία καταλαμβάνει την πόλη Απολλωνία, στη συνέχεια γίνεται πόλεμος ανάμεσα στην Κνωσό και τη Γόρτυνα για το ποιος θα αποκτήσει αυτά τα εδάφη, μέχρι που η Κνωσός και η Γόρτυνα συμμαχούν και επιτίθενται σε μια άλλη πόλη, τη Ραύκο, την καταλαμβάνουν και μοιράζουν τα εδάφη της. Μάλιστα σώζεται μια επιγραφή η οποία περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια τα σύνορα κατά τον καταμερισμό αυτών των εδαφών που τα μοιράστηκαν η Κνωσός και Γόρτυνα, σπίτι-σπίτι, ναό-ναό χωρίζεται η πόλη στα δύο.
- Μετά από αυτό, έχουμε συμμετοχή σε εμφύλιο πόλεμο στην Αίγυπτο από το 158 π.Χ. έως το 154 π.Χ., ακολουθεί ο 2ος Κρητικός Πόλεμος κατά των νησιών της Δωδεκανήσου από το 155 π.Χ. έως το 153 π.Χ., το 150 π.Χ. η Γόρτυνα καταλαμβάνει τη Φαιστό, το 145 π.Χ. η Ιεράπυτνα καταστρέφει την Πραισό, το 121 π.Χ. γίνεται νέος πόλεμος ανάμεσα στην Κνωσό και τη Γόρτυνα, συνεχίζονται πόλεμοι στην ανατολική Κρήτη ανάμεσα στη Λατώ (τον σημερινό Άγιο Νικόλαο) και την Ολούντα (τη σημερινή Ελούντα), την Ιεράπυτνα και την Ίτανο, και στο τέλος, μετά από μία πρόσκαιρη περίοδο ειρήνης από το 110 π.Χ. έως το 74 π.Χ., έχουμε πολέμους κατά των Ρωμαίων το 74 π.Χ. και το 69 π.Χ. έως 67 π.Χ.

Περισσότερα παραδείγματα τέτοιων συνεχών πολέμων μπορείτε να βρείτε σε έναν κατάλογο τον οποίο έχω καταρτίσει και τον οποίο έχω αναρτήσει στο διαδίκτυο, για να μην σας ταλαιπωρώ εδώ με μακρούς καταλόγους τέτοιων πολέμων. Νομίζω όμως ότι αυτή η επισκόπηση είναι χρήσιμη, για να καταλάβετε, να κατανοήσετε, την πυκνότητα αυτών των ελληνιστικών πολέμων, που καθιστούν τη μελέτη των ελληνιστικών πολέμων ένα πολύ ενδιαφέρον αντικείμενο.

Αυτό όμως που παρουσιάζει ενδιαφέρον δεν είναι να δούμε τις λεπτομέρειες στρατιωτικού περιεχομένου (ποιος επιτέθηκε, με πόσους στρατιώτες, πού, και πού έγιναν οι σημαντικές μάχες), αυτό που έχει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον είναι να δούμε πώς αυτοί οι συνεχείς πόλεμοι, πώς αυτή η καθημερινότητα του πολέμου διαμορφώνει τον ελληνιστικό κόσμο, διαμορφώνει την πόλη, διαμορφώνει την κοινωνία, διαμορφώνει την ελληνιστική μοναρχία, διαμορφώνει την οικονομία, τη θρησκεία, τον πολιτισμό και την τέχνη.

Αυτά είναι τα αντικείμενα τα οποία θα εξετάσουμε στα επόμενα μαθήματα.

Πηγές–Βοηθητικό Υλικό

6. Πόλεμοι στη Μακεδονία 322-168 π.Χ. — ***Παράρτημα τέλους***

7. Πόλεμοι στην Αθήνα — ***Παράρτημα τέλους***

8. Πόλεμοι της Ρόδου — ***Παράρτημα τέλους***

9. Κρητικοί Πόλεμοι — ***Παράρτημα τέλους***

Πολύβιος (24.3.1) για το έτος 181 π.Χ.:

“Αυτή η χρονιά ήταν αρχή μεγάλων υποθέσεων στην Κρήτη, αν μπορεί κανείς να μιλήσει για αρχή υποθέσεων στην Κρήτη. Γιατί οι συνεχείς εμφύλιοι πόλεμοι και η υπερβολική βιαιότητα αναμεταξύ τους δεν αφήνει καμιά διαφορά ανάμεσα στην αρχή και το τέλος”.

V1.1.5 Αιτίες πολέμων (9΄)

https://youtu.be/8yDVYLbbNso

απομαγνητοφώνηση Eleni Fragoulidou / αντιπαραβολή Asimenia

Οι σημερινοί επισκέπτες του Αγίου Νικολάου στην ανατολική Κρήτη, βλέπουν ένα μικρό νησάκι λίγο έξω από τον Άγιο Νικόλαο, το Νικολονήσι, και κοντά του ένα βραχονήσι, μια βραχονησίδα, το Μικρονήσι. Εκείνο το οποίο δεν μπορούν να φανταστούν είναι ότι αυτά τα δύο νησάκια έγιναν αιτία ενός μακροχρόνιου πολέμου ανάμεσα στη Λατώ (η Λατώ προς Καμάρα είναι ο Άγιος Νικόλαος) και την Ολούντα (τη σημερινή Ελούντα) — δύο από τις σημαντικές πόλεις της ανατολικής Κρήτης.

Μια αρχαία επιγραφή αναφέρεται σ᾽ αυτή τη διαμάχη, η οποία οδήγησε σε έναν πόλεμο που κράτησε περίπου μια δεκαετία, και ταλαιπώρησε τις πόλεις αυτές μέχρι τη σύναψη μιας ειρήνης το 110 π.Χ. Το αντικείμενο της διαμάχης το προσδιορίζουν οι δικαστές στους οποίους ανατέθηκε η μεσολάβηση:

> *Είναι,* γράφει το κείμενο, *διαμάχη σχετικά με εδάφη, το ιερό στα Δερά, όλα τα γειτονικά του τεμένη, το νησάκι Πύρρα και τον γειτονικό του βράχο,* δηλαδή το Νικολονήσι και το Μικρονήσι, *μια τριήρη, τα ασημικά από αυτό το πλοίο, τα αργυρά νομίσματα, άλλα αντικείμενα κάθε είδους, και τα άτομα που πουλήθηκαν, δύο ελεύθεροι και ένας δούλος.*

Αυτό το οποίο έγινε ήταν ότι είχε ναυαγήσει ένα πλοίο κοντά σ᾽ αυτά τα βράχια, και οι δύο πόλεις —οι οποίες είχαν συνοριακές διαφορές— πολέμησαν για πολύ μεγάλο διάστημα, για το σε ποιόν ανήκουν τα λάφυρα από αυτό το ναυαγισμένο πλοίο.

Οι αιτίες των ελληνιστικών πολέμων δεν διαφέρουν πολύ από τις αιτίες πολέμων γενικότερα στην ιστορία.

- Μια βασική αιτία είναι το υλικό κέρδος,
- μια άλλη αιτία είναι η ασφάλεια,
- αλλά και το συμβολικό κεφάλαιο, δηλαδή το πώς θα μπορέσει κανένας να διεκδικήσει χώρους οι οποίοι έχουν συμβολική σημασία, όπως παραδείγματος χάριν ένα ιερό.
- Βασικός λόγος πολέμου είναι ακόμα το αίσθημα της περηφάνιας και της τιμής, το αίσθημα ότι τα δίκαια έχουν παραβιαστεί.

Αυτές οι βασικές αιτίες πολέμων —τις οποίες διακρίνουμε σε αυτό το κείμενο που αφορά τον πόλεμο ανάμεσα στη Λατώ και την Ελούντα— είναι ορισμένες νέες, άλλες όμως είναι παλιές, και αυτές τις παλιές αιτίες μπορούμε να τις διακρίνουμε

- κυρίως σε συνοριακές διαφορές μεταξύ πόλεων για εκμετάλλευση εδαφών,
- την προσπάθεια πόλεων να αποκτήσουν κάποια ηγεμονική θέση.

Αυτές είναι παλιές αιτίες πολέμων, τις συναντούμε παραδείγματος χάριν στην κλασική εποχή στους πολέμους ανάμεσα στην Αθήνα και τους συμμάχους τους.

Υπάρχουν όμως και νέες αιτίες για πολέμους οι οποίες σχετίζονται

- με τις ιδιομορφίες της ελληνιστικής εποχής, όπως είναι η ανάπτυξη μεγάλων ελληνιστικών βασιλείων
- και η ανάπτυξη των Κοινών.
- Νέες αιτίες για πολέμους είναι οι διεκδικήσεις των ελληνιστικών βασιλέων, οι

προσπάθειές τους να κατακτήσουν εδάφη.
- Νέα αιτία είναι η προσπάθεια ελληνιστικών πόλεων να ανακτήσουν την αυτονομία τους ή να την προστατέψουν.

Παλιές αιτίες για πολέμους είναι οι διεκδικήσεις —πολλές φορές— κοινωνικών στρωμάτων, παραδείγματος χάριν

- η διεκδίκηση της αποκοπής των χρεών και της αναδιανομής της γης — αυτά είναι μόνιμα αιτήματα των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων περίπου σε κάθε περίοδο της ελληνικής ιστορίας.

Αποτέλεσμα τέτοιων κοινωνικών προβλημάτων είναι μερικές φορές εμφύλιοι πόλεμοι· άλλες φορές αποτέλεσμα είναι να στραφούν οι πληθυσμοί, οι οποίοι δεν μπορούν να ικανοποιηθούν με αναδιανομή γης, σε άλλες μορφές οικονομικής δραστηριότητας, όπως είναι το μισθοφορικό επάγγελμα, όπως είναι όμως η πειρατεία· και μερικές φορές λύση σε τέτοια κοινωνικά προβλήματα δίνεται με την κατάκτηση των εδαφών κάποιου γείτονα.

Έτσι οι σημαντικότερες αιτίες για πολέμους στην ελληνιστική εποχή θα μπορούσαν να αναφερθούν περιληπτικά ως εξής:

- Ένας βασικός λόγος είναι η μοναρχία. Η μοναρχία αποτελεί έναν νέο παράγοντα στην ελληνιστική περίοδο. Οι μονάρχες, οι ελληνιστικοί βασιλείς, απέκτησαν την εξουσία τους χάρη σε πολέμους και προσπαθούν να τη διατηρήσουν επίσης χάρη σε πολέμους — στο θέμα αυτό θα αναφερθώ πολύ πιο εκτενώς σε άλλο μάθημα. Το παράδειγμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου αποτελεί πηγή έμπνευσης, αποτελεί μια αιτία προσπάθειας να μιμηθούν τον Μέγα Αλέξανδρο, τόσο οι διάδοχοί του όσο και άλλοι ελληνιστικοί βασιλείς.
- Ένας άλλος λόγος είναι η προσπάθεια ελληνιστικών βασιλείων να διευρύνουν τα εδάφη τους. Έξι Συριακοί Πόλεμοι λαμβάνουν χώρα την ελληνιστική εποχή ακριβώς γι᾽ αυτόν τον λόγο.
- Όμως πόλεμοι γίνονται και από την προσπάθεια ορισμένων μεγάλων δυνάμεων να αποκτήσουν επιρροή στην Ελλάδα. Μια ολόκληρη σειρά πολέμων οφείλονται στην προσπάθεια της Αχαϊκής Συμπολιτείας, δηλαδή του Κοινού το οποίο έχει μεγάλη επιρροή στην Πελοπόννησο, να επεκτείνει την επιρροή του, και μάλιστα η κατάκτηση της Ελλάδας οφείλεται ακριβώς σε τέτοιους πολέμους ανάμεσα στην Αχαΐα και τη Σπάρτη.
- Επίσης η εμπλοκή μεγάλων δυνάμεων σε τοπικές διαμάχες, πολλές φορές οδηγούν στη διεύρυνση αυτών των πολέμων.
- Πόλεμοι όμως γίνονται και για ιδεολογικούς λόγους. Ο Αντίοχος Γ΄, παραδείγματος χάριν, ο βασιλιάς των Σελευκιδών, κάνει μια εκστρατεία στην Ασία για να μπορέσει να δικαιολογήσει και να εδραιώσει την εξουσία του — μιμούμενος επίσης τον Μέγα Αλέξανδρο.
- Άλλος λόγος είναι οι σφετερισμοί του θρόνου από διάφορα ή μέλη των δυναστειών ή συγγενείς ή ισχυρούς στρατιωτικούς, οι οποίοι εκμεταλλευόμενοι την αστάθεια ή την αδυναμία κάποιων βασιλέων προσπαθούν να εγκαθιδρύσουν τη δική τους εξουσία.
- Πόλεμοι γίνονται από τις προσπάθειες των πόλεων να ανακτήσουν την ανεξαρτησία τους. Πολλές φορές παραδείγματος χάριν η Αθήνα εμπλέκεται σε τέτοιους πολέμους ακριβώς γι᾽ αυτόν τον λόγο.
- Ένας άλλος λόγος για πολέμους είναι οι εξεγέρσεις τοπικών πληθυσμών, παραδείγματος χάριν στην Πτολεμαϊκή Αίγυπτο από περίπου το 205 π.Χ. ως το 185

π.Χ. γίνονται πολεμικές συρράξεις ανάμεσα στην κεντρική βασιλεία —δηλαδή τη μοναρχία η οποία έχει έδρα της την Αλεξάνδρεια— και τοπικούς φαραώ, οι οποίοι εγκαθιδρύουν αυτόνομη εξουσία στη νότια Αίγυπτο.

- Ένας από τους μεγαλύτερους τέτοιους πολέμους, που οφείλονται στις εξεγέρσεις τοπικών πληθυσμών, είναι ο Πόλεμος των Μακκαβαίων, δηλαδή η προσπάθεια των Ιουδαίων να ιδρύσουν ένα ανεξάρτητο κράτος στο Ισραήλ — ένας πόλεμος ο οποίος διαρκεί από το 167 π.Χ. έως το 143 π.Χ.
- Μια άλλη βασική αιτία πολέμων είναι οι βαρβαρικές επιδρομές. Η σημαντικότερη απ᾽ όλες είναι η επιδρομή των Γαλατών η οποία ξεκινάει το 279 π.Χ., ολοκληρώνεται στην κεντρική Ελλάδα το 277 π.Χ., αλλά συνεχίζεται με επιδρομές των Γαλατών στη Μικρά Ασία.
- Μία μεγάλη αιτία πολέμων, επίσης προερχόμενη από το εξωτερικό, είναι η επέκταση της Ρώμης αρχικά στην Αδριατική, στην Ιλλυρία, στη συνέχεια τη Μακεδονία, την κεντρική και νότια Ελλάδα και μετά στη Μικρά Ασία.
- Πόλεμοι γίνονται στις ανατολικές επαρχίες του βασιλείου των Σελευκιδών και η αιτία τους είναι οι εισβολές των Πάρθων και άλλων ομαδικών φύλων τον 2ο π.Χ. αιώνα. Και αυτοί οι πόλεμοι οδηγούν στην ανεξαρτητοποίηση διαφόρων ελληνιστικών βασιλείων στο Αφγανιστάν, τη βόρεια Ινδία και το σημερινό Πακιστάν.
- Επίσης βασική αιτία πολέμων, ιδίως στο τέλος της ελληνιστικής εποχής, είναι η μεταφορά των εμφυλίων συγκρούσεων της Ρώμης σε ελληνικά εδάφη.

Για όλους αυτούς τους λόγους, η ελληνιστική εποχή αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον παράδειγμα για τη μελέτη των κοινωνικών, πολιτικών, θεσμικών και ιδεολογικών αιτίων πολέμων, ένα παράδειγμα το οποίο είναι διδακτικό, όχι μονάχα για όσους μελετούν την αρχαία ιστορία, αλλά και όσους μελετούν ιστορικά φαινόμενα γενικότερα.

Μερικές απ᾽ αυτές τις αιτίες θα τις εξετάσουμε με μεγαλύτερες λεπτομέρειες όταν θα δούμε πιο λεπτομερώς τις κοινωνικές διαστάσεις των ελληνιστικών πολέμων.

Πηγές–Βοηθητικό Υλικό

10. Διαιτησία της Μαγνησίας σε κρητική διαμάχη Λατώς και Ολούντας, 110 π.Χ., A. Chaniotis, *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*, Στουτγάρδη 1996, 327:

"διαμάχη σχετικά με εδάφη, τα ιερά στα Δερά, όλα τα γειτονικά τεμένη, το νησάκι Πύρρα και τον γειτονικό βράχο, ζην τριήρη, τα ασημικά από αυτό το πλοίο, τα αργυρά νομίσματα, τα άλλα αντικείμενα κάθε είδους και τα άτομα που πουλήθηκαν, δύο ελεύθεροι κι ένας δούλος".

1.2: Πόλεις και πόλεμος

V1.2.1 Η ιδεολογική σημασία του πολέμου για την πόλη και τους πολίτες (12΄).

https://youtu.be/yqn7azR73WI

απομαγνητοφώνηση sOFIArIZOPOULOU / αντιπαραβολή aspi

Συνήθως συνδέουμε την ελληνιστική εποχή με την άνοδο της ελληνιστικής βασιλείας και με τα μεγάλα ελληνιστικά βασίλεια, όπως είναι το βασίλειο της Αιγύπτου και το βασίλειο των Σελευκιδών. Η ελληνιστική εποχή όμως, ως ιστορική περίοδος, κυριαρχείται και από τη συνέχεια της πόλης-κράτους, η οποία συνεχίζει να είναι —για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, του ελληνικού πληθυσμού, τόσο στην κεντρική Ελλάδα όσο και στις περιοχές οι οποίες αποικίστηκαν από τους Έλληνες και από τους αποστράτους των ελληνιστικών στρατών—, συνεχίζει να αποτελεί τον βασικό πυρήνα της ζωής τους, αποτελεί το σημείο αναφοράς της πολιτικής τους οργάνωσης. Και η πόλη για να μπορεί να θεωρείται ότι είναι αυτόνομη πρέπει να ασκεί και αυτόνομη εξωτερική πολιτική. Και ένα βασικό στοιχείο της αυτόνομης εξωτερικής πολιτικής είναι η δυνατότητα της πόλης, της πόλης-κράτους, να κάνει πολέμους. Η αυτονομία αυτή θεωρείται ότι περιορίζεται όταν μια πόλη συνάπτει μια διακρατική σύμβαση, μια συνθήκη, η οποία την υποχρεώνει παραδείγματος χάριν να ακολουθεί την εξωτερική πολιτική μιας άλλης πόλης.

Ας δούμε ένα τέτοιο παράδειγμα: τη συνθήκη συμμαχίας ανάμεσα στη Γόρτυνα και τη Λάππα, τη Γόρτυνα στην κεντρική Κρήτη και τη Λάππα, τη σημερινή Αργυρούπολη, στην Κρήτη, στις αρχές του 2ου π.Χ. αιώνα. Η συνθήκη αυτή προσδιορίζει: *οι Λαππαίοι θα ακολουθούν τους Γορτύνιους και στην ειρήνη και στον πόλεμο, εναντίον οποιουδήποτε (εχθρού) τους ζητήσουν οι Γορτύνιοι.* Οι Λαππαίοι υποτάσσουν επομένως την εξωτερική τους πολιτική, τη δυνατότητά τους να κάνουν πόλεμο, στις επιθυμίες της Γόρτυνας. Η Γόρτυνα, αντιστοίχως, είναι υποχρεωμένη να παρέχει βοήθεια στη Λάππα μόνον όταν η Λάππα δέχεται επίθεση, και όχι στους επιθετικούς πολέμους που ενδεχομένως να θέλει να κάνει η Λάππα.

Οι περισσότερες αρχαίες συνθήκες έχουν τον πόλεμο ως υπόβαθρό τους, είτε είναι συνθήκες συμμαχίας —είναι προφανής η σύνδεση με τον πόλεμο—, είτε είναι συνθήκες ειρήνης —δηλαδή συνθήκες οι οποίες τερματίζουν έναν πόλεμο—, είτε είναι διαιτησίες για συνοριακές διαφορές, ή συνθήκες συνθηκολόγησης. Η εξωτερική πολιτική, των πόλεων της ελληνιστικής εποχής, είναι κυρίως εξωτερική πολιτική η οποία συσχετίζεται με πολέμους, γιατί ο πόλεμος αποτελεί για την ελληνιστική πόλη έναν τρόπο με τον οποίο εκφράζει την αυτονομία της. Αντιστοίχως, ο πολίτης της ελληνιστικής πόλης είναι πρωταρχικά πολεμιστής.

Η συνέλευση των πολιτών είναι, κατά κάποιον τρόπο, μία στρατιωτική συνέλευση· οι εκλογές στις συνελεύσεις του δήμου, στην Εκκλησία του Δήμου, στη συνέλευση του λαού, είναι εκλογές στρατηγών, δηλαδή στρατιωτικών διοικητών. Βασικό καθήκον του πολίτη, από το οποίο εξαρτάται η άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων, είναι η υπεράσπιση των εδαφών από επιτιθέμενους εχθρούς. Από αυτό και μόνο, μπορούμε να δούμε τι σημασία έχει η στρατιωτική εκπαίδευση και η στρατιωτική οργάνωση για να κατανοήσουμε τη λειτουργία μιας ελληνιστικής πόλης. Παρά το γεγονός ότι η ελευθερία των ελληνιστικών πόλεων ακρωτηριάστηκε από την επέκταση των ελληνιστικών βασιλείων και από την άνοδο των ομοσπονδιακών κρατών, παρόλα αυτά συνεχίζει —και στην ελληνιστική εποχή— η πόλη να

αποτελεί κυρίως μία πόλη προσανατολισμένη προς την άμυνα των εδαφών της, και όποτε χρειάζεται ή όποτε το επιβάλλουν κοινωνικές πιέσεις, η πόλη η οποία προσανατολίζεται προς επεκτατικούς πολέμους.

Η αυτονομία αυτή των πόλεων, στην άσκηση αυτόνομης εξωτερικής πολιτικής, μερικές φορές περιορίζεται από την εγκατάσταση ξένων φρουρών από βασιλείς ή από την καταστροφή των τειχών, η οποία θεωρείται ακρωτηριασμός της αυτονομίας. *Αφρούρητος,* δηλαδή μία πόλη η οποία δεν έχει ξένες φρουρές, είναι συνώνυμη λέξη με το "αυτόνομος". Αυτή η ιδεολογία της πόλης, ο προσανατολισμός της προς την αυτονομία της —και στην εξωτερική πολιτική— δικαιολογεί την εμπλοκή των ελληνιστικών πόλεων σε αδιάκοπους πολέμους. Άλλοτε γίνεται για να υπερασπιστούν τα εδάφη τους, άλλοτε για να κατακτήσουν επιπλέον εδάφη, άλλοτε για να ανακτήσουν την ελευθερία τους, άλλοτε για να συμμετάσχουν σε κάποιους πολέμους οι οποίοι σχετίζονται με τη συμμετοχή τους σε ομοσπονδίες.

Ο προσανατολισμός των πολιτών προς τη στρατιωτική εκπαίδευση και προς τα αμυντικά καθήκοντα προσδιορίζεται ήδη στον όρκο τον οποίο οι Έλληνες, στις περισσότερες πόλεις, είναι υποχρεωμένοι να δώσουν όταν πρόκειται να γίνουν δεκτοί στην κατηγορία των πολιτών, αφού έχουν προηγουμένως παρακολουθήσει την *εφηβεία,* δηλαδή έχουν εκπαιδευτεί ως πολίτες και ως στρατιώτες· οι έφηβοι πριν γίνουν πολίτες είναι υποχρεωμένοι να δώσουν όρκους και ένας τέτοιος όρκος σώζεται από την Αθήνα· τον αναφέρει ο Λυκούργος στον λόγο του *Κατά Λεοκράτους*, αλλά σώζεται και σε μία επιγραφή.

Ο όρκος αυτός δείχνει πολύ χαρακτηριστικά τη σημασία που έχει η άμυνα και ο πόλεμος στη ζωή ενός πολίτη. Σε μετάφραση, ο όρκος αυτός των Αθηναίων εφήβων είναι:

> *Δεν θα ντροπιάσω τα όπλα τα ιερά ούτε θα εγκαταλείψω τον συμπολεμιστή στο πλευρό του οποίου θα έχω ταχθεί. Θα πολεμήσω υπεραμυνόμενος των ιερών και των οσίων. Δεν θα παραδώσω την πατρίδα μου μικρότερη, αλλά μεγαλύτερη και ισχυρότερη.*

Όπως καταλαβαίνετε το να ορκίζεται ένας νέος ότι δεν θα παραδώσει την πατρίδα του μικρότερη, αλλά μεγαλύτερη και ισχυρότερη, αποτελεί μια πρόσκληση στο να συμμετέχει και σε αμυντικούς και σε επιθετικούς πολέμους. Ένας αντίστοιχος όρκος σώζεται από την Κάλυμνα, όταν οι Καλύμνιοι συνήψαν μια συνθήκη συμπολιτείας με τη γειτονική Κω, δηλαδή όταν η Κάλυμνος εντάχθηκε στο κράτος, το ισχυρότερο κράτος, που ήταν το νησί της Κω. Ο όρκος τον οποίο έδωσαν οι Καλύμνιοι ήταν ότι δεν θα επιτρέψουν να μειωθεί η Κως, αντίθετα θα την αυξήσουν όσο μπορούν — και αυτό αποτελεί πρόσκληση προς επεκτατικούς πολέμους.

Αμέσως μόλις κάποιος παράγοντας ειρήνης εξέλειπε, παραδείγματος χάριν όταν κάποια πτολεμαϊκή φρουρά αποχωρούσε ή όταν οι Ρωμαίοι δεν ασχολούνταν με τα ελληνικά πράγματα, πάλι ξεκινούσαν πολύ συχνά συνοριακοί πόλεμοι, οι οποίοι αποτελούν και έναν από τους πιο συχνούς παράγοντες πολέμου στην ελληνιστική εποχή, αν και πολλές φορές δεν έχουμε πολλές πληροφορίες.

Το να είναι κανένας στρατιώτης αποτελεί στοιχείο της ταυτότητας ενός πολίτη —φυσικά και στην αρχαϊκή και την κλασική εποχή, δηλαδή πριν από τον Μέγα Αλέξανδρο—, αλλά αυτό το στοιχείο ταυτότητας συνεχίζει να χαρακτηρίζει τον πολίτη ακόμα και στην ελληνιστική εποχή. Μόνον όσοι είναι γεννημένοι πολίτες, παραδείγματος χάριν, έχουν το δικαίωμα να διοικούν φρουρές σε συνοριακά φρούρια, και αυτή η διάταξη κάνει έναν πολύ αυστηρό διαχωρισμό ανάμεσα σε εκείνους που έχουν γεννηθεί πολίτες και μπορούν να γίνουν φρούραρχοι — δηλαδή η πόλη τούς εμπιστεύεται να αναλάβουν τη διοίκηση μιας φρουράς— και εκείνοι οι οποίοι έχουν πολιτογραφηθεί — δηλαδή εκείνοι που έχουν γίνει πολίτες χωρίς να έχουν γεννηθεί μέσα στην πόλη.

Στοιχεία τα οποία δείχνουν, έτσι ενδεικτικά, τη σημασία που έχει ο πόλεμος, η άμυνα, η στρατιωτική οργάνωση, σε μια ελληνιστική πόλη είναι το γεγονός ότι, παραδείγματος χάριν, τα νομίσματα πολλών ελληνιστικών πόλεων και ομοσπονδιών τα κοσμούν παραστάσεις που σχετίζονται άμεσα με τον πόλεμο. Παραδείγματος χάριν, τα νομίσματα του Θεσσαλικού Κοινού κοσμούνται με *σφενδονήτες,* δηλαδή με στρατιώτες οι οποίοι χρησιμοποιούσαν βλήματα-σφενδόνες, οι οποίες ήταν κατασκευασμένες από μολύβι. Ανάλογες παραστάσεις βρίσκουμε στα νομίσματα της Νύσσας στη Μικρά Ασία, της Ασπένδου και της Σέλγης[1] στην Παμφυλία· όπλα κοσμούν μακεδονικά νομίσματα, όπως επίσης όπλα κοσμούν πολύ συχνά τους τάφους ελληνιστικών πολιτών.

Αλλά ας δούμε ένα άλλο παράδειγμα το οποίο επίσης πολύ χαρακτηριστικά δείχνει τη σημασία που έχει ο πόλεμος στη ζωή και την κατανόηση, την αυτοκατανόηση, ενός πολίτη μιας ελληνιστικής πόλης. Πολλά δημοφιλή ονόματα στην ελληνιστική εποχή είναι ονόματα τα οποία σχετίζονται με τον πόλεμο ή τον στρατό ή το θάρρος· είναι ονόματα όπως παραδείγματος χάριν Νεοπτόλεμος, Πολέμων, Πολέμαρχος, Πολεμάλκης, Πολεμοκράτης, ονόματα όπως Στρατοκλής, Στράτων, Στρατοκίδης· ονόματα που σχετίζονται με τη νίκη: Καλλίνικος, Σωσίνικος, Κλεόνικος, Λαόνικος, Στρατόνικος· ονόματα που σχετίζονται με το θάρρος ή θράσος (άλλη λέξη η οποία αναφέρεται στο θάρρος): Θρασυμήδης, παραδείγματος χάριν και ονόματα που σχετίζονται με την αρχαία ελληνική λέξη για το λάφυρο, τη "σύλη" παραδείγματος χάριν το όνομα Συλοσών. Αν και τα ονόματα παραδίδονταν μέσα στην οικογένεια από γενιά σε γενιά, δηλαδή το όνομα του παππού είναι το όνομα το οποίο θα πάρει ο εγγονός, παρά το γεγονός επομένως ότι υπάρχει μια παράδοση στην ονοματοθεσία, πολλές φορές αυτά τα ονόματα συνεχίζονταν όχι επειδή ήταν ονόματα που παραδίδονταν μέσα σε μια οικογένεια, αλλά επειδή ήταν ονόματα που συνέχιζαν να εκφράζουν σημαντικές αξίες και σημαντικά ιδανικά.

Μια άλλη χαρακτηριστική έκφραση της σημασίας του πολέμου, για την ελληνιστική ζωή, είναι η στρατιωτική εκπαίδευση, στην οποία θα αναφερθώ σε μια επόμενη ενότητα. Αναφέρεται, παραδείγματος χάριν, ότι ένας από τους σημαντικότερους ελληνιστικούς πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες, ο Φιλοποίμην —ένας από τους ηγέτες της Αχαϊκής Συμπολιτείας—, διάβαζε στρατιωτικά εγχειρίδια και συνιστούσε το κυνήγι, όχι μονάχα ως διασκέδαση, αλλά ως στρατιωτική εκπαίδευση.

Με αυτά τα θέματα θα ασχοληθούμε, στις επόμενες ενότητες αυτού του μαθήματος, που θα μας δείξουν ποια είναι η σημασία την οποία έχει ο πόλεμος για την κατανόηση των θεσμών και της εσωτερικής οργάνωσης των ελληνιστικών πόλεων.

[1] Η Σέλγη βρίσκεται στη γειτονική Πισιδία.

11. Συνθήκη συμμαχίας Γορτυνίων και Λαππαίων (αρχές 2ου π.Χ. αι.), Chaniotis, *Verträge* αρ. 31:

"οι Λαππαίοι θα ακολουθούν τους Γορτύνιους και στην ειρήνη και στον πόλεμο, εναντίον οποιουδήποτε (εχθρού) τους ζητήσουν οι Γορτύνιοι".

12. Ο όρκος των Αθηναίων εφήβων, Λυκούργος, *Κατά Λεωκράτους* 77· Tod, *GHI* 204:

"Δεν θα ντροπιάσω τα όπλα τα ιερά ούτε θα εγκαταλείψω τον συμπολεμιστή στο πλευρό του οποίου θα έχω ταχθεί. Θα πολεμήσω υπεραμυνόμενος των ιερών και οσίων. Δεν θα παραδώσω την πατρίδα μου μικρότερη, αλλά μεγαλύτερη και ισχυρότερη".

13. Όρκος των Καλυμνίων κατά τη σύναψη "συμπολιτείας" με την Κω, *Staatsverträge* III 545:

"Δεν θα επιτρέψω να μειωθεί η Κως· αντίθετα θα την αυξήσω όσο μπορώ".

V1.2.2 Η οργάνωση της άμυνας των πόλεων (18΄)

https://youtu.be/GEWkJKaTPbI

απομαγνητοφώνηση Asimenia & Medialuz / αντιπαραβολή Medialuz & Asimenia

Όπως εξήγησα στην προηγούμενη ενότητα, ο πόλεμος —και ο αμυντικός και ο επιθετικός— είναι βασική υποχρέωση του πολίτη. Από τη δυνατότητα ενός πολίτη να εκπληρώσει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις, εξαρτάται το αν θα συνεχίσει να έχει πολιτικά δικαιώματα. Η στρατιωτική υπηρεσία αρχίζει και στις ελληνιστικές πόλεις —όπως και παλαιότερα— με τη στρατιωτική εκπαίδευση των νέων, η οποία περίπου γίνεται στην ηλικία από 18 έως 26 ετών, και οι στρατιωτικές υποχρεώσεις ολοκληρώνονται μόλις με το 60ό έτος της ηλικίας. Τότε μόνον σταματούν να στρατεύονται οι πολίτες· αν και βέβαια, αναλόγως με το είδος της απειλής, υπάρχουν περιπτώσεις που σε μία επιστράτευση καλούνται στα όπλα μονάχα οι νεότερες ηλικίες.

Η στρατιωτική αυτή υποχρέωση είναι προϋπόθεση για την *πολιτείαν,* για τα πολιτικά δικαιώματα. Κάθε πολίτης είναι υποχρεωμένος, με δικά του έξοδα, να καλύψει τον βασικό του οπλισμό, δηλαδή το να έχει ένα σπαθί, μια ασπίδα, περικεφαλαία, περικνημίδες, λόγχη και πανοπλία.

Οι φάλαγγες των πολιτών —η βασική δηλαδή μορφή στρατιωτικής ομάδας και τακτικής, δηλαδή η διεξαγωγή μαχών ανάμεσα σε φάλαγγες πολιτών— συνεχίζει να αποτελεί σημαντικό στοιχείο στη διεξαγωγή των πολέμων, αν και μπορούμε να παρατηρήσουμε, από τον 4ο π.Χ. αιώνα, ότι σταδιακά αρχίζουν να αποκτούν μεγαλύτερη σημασία ειδικές στρατιωτικές μονάδες.

Αυτό οφείλεται στην:

- ανάπτυξη ειδικών όπλων,
- ειδικών δυνάμεων,
- στην ανάπτυξη και εξέλιξη επαγγελματικών στρατών,
- στη μεγάλη διάδοση του μισθοφορικού επαγγέλματος
- και τη σημασία που έχει η εκπαίδευση σε ειδικά όπλα και σε ειδικές τακτικές.

Αναφέρω ορισμένα παραδείγματα από τέτοιες ειδικές μονάδες· ειδικές μονάδες είναι παραδείγματος χάριν:

- οι *πελταστές,* δηλαδή ελαφρά οπλισμένοι οπλίτες —το όνομά τους οφείλεται στο γεγονός ότι δεν έχουν τη βαριά ασπίδα που μπορεί να ζυγίζει μέχρι 30 κιλά, αλλά μία μικρή ασπίδα, την πέλτη—,
- είναι οι *τοξότες,* οι οποίοι έχουν μεγάλη σημασία στους ελληνιστικούς στρατούς —φημισμένοι τοξότες είναι παραδείγματος χάριν οι Κρήτες—
- και οι *σφενδονιστές,* δηλαδή εκείνοι που οπλισμένοι μονάχα με μια σφενδόνη, η οποία ρίχνει βλήματα φτιαγμένα από μόλυβδο —μερικά θα τα δούμε σε διαφορετικά μαθήματα— αποτελούν ένα πολύ σημαντικό όπλο στους ελληνιστικούς στρατούς.

Φυσικά αυτό δεν ισχύει στις πόλεις, αλλά ισχύει στα ελληνιστικά βασίλεια. Υπάρχουν και άλλα όπλα όπως παραδείγματος χάριν:

- οι πολεμικοί ελέφαντες, οι οποίοι πριν από την ελληνιστική εποχή δεν είχαν καμία

σημασία.

- Επίσης πολύ μεγάλη εξέλιξη παρουσιάζει στην ελληνιστική εποχή αυτό που θα αποκαλούσαμε σήμερα "πυροβολικό", δηλαδή η χρήση τηλεβόλων όπλων, όπως είναι οι καταπέλτες,
- και η σημαντική χρήση πολιορκητικών μηχανών.

Όλα αυτά τα νέα όπλα απαιτούν ειδική εκπαίδευση των χειριστών τους, και αυτό σημαίνει ότι η βασική πολεμική μονάδα —που είναι η φάλαγγα— σταδιακά χάνει τη σημασία της.

- Άλλες εξειδικευμένες πολεμικές μονάδες είναι το ιππικό, το οποίο φυσικά υπάρχει κυρίως στις περιοχές που έχουν μεγάλες πεδιάδες, οι οποίες ευνοούν φυσικά την εκτροφή αλόγων· τέτοιες περιοχές στην Ελλάδα που έχουν σημαντικό ιππικό είναι η Θεσσαλία, η Βοιωτία και η Μακεδονία.

Λόγω της εξειδίκευσης του πολέμου, δηλαδή λόγω της ύπαρξης μικρών ομάδων πολεμιστών οι οποίοι χειρίζονται ειδικά όπλα, οι πόλεις όλο και περισσότερο είναι υποχρεωμένες να χρησιμοποιούν μισθοφόρους· αν και οι στρατιές των πολιτών συνεχίζουν να είναι η βάση του πολέμου και στην ελληνιστική εποχή. Δυστυχώς δεν μπορούμε να κάνουμε αρκετές μελέτες ποσοτικές, δηλαδή να μπορούμε να καταλάβουμε πόση είναι η έκταση των ελληνιστικών στρατών, ποιοι είναι οι αριθμοί των στρατιωτών· έχουμε κάποιες σκόρπιες πληροφορίες. Παραδείγματος χάριν το 279 π.Χ. όταν διάφορες ελληνικές πόλεις και Κοινά συστρατεύθηκαν για να αντιμετωπίσουν την εισβολή των Γαλατών και συγκεντρώθηκαν στις Θερμοπύλες, έχουμε κάποιες πληροφορίες για αριθμούς, παραδείγματος χάριν: είχαν συγκεντρωθεί 10.500 Βοιωτοί, 3.500 Φωκιείς, 7.000 Αιτωλοί, 700 Λοκροί, 400 Μεγαρείς, και αυτοί μάλλον είναι οι μέγιστοι αριθμοί, τους οποίους μπορούσαν να καλέσουν στα όπλα διάφορες πόλεις και Κοινά. Και ότι είναι οι μέγιστοι αριθμοί φυσικά συνάγεται από το γεγονός ότι εκείνη την εποχή οι πόλεις αντιμετώπισαν και τον μεγαλύτερο κίνδυνο.

Γενικά οι βασιλείς ενθάρρυναν την ύπαρξη στρατών-πολιτών· παραδείγματος χάριν ο Φίλιππος Ε΄, ο βασιλιάς της Μακεδονίας, συνιστούσε στη Λάρισα να πολιτογραφήσει πολίτες, ακριβώς για να αυξηθεί η στρατιωτική της δύναμη.

Όμως η βασικότερη σημασία, που έχει ο στρατός και η στρατιωτική υπηρεσία για τους πολίτες, είναι ως στοιχείο της τοπικής τους υπερηφάνειας, ως ένα στοιχείο της εκδήλωσης του πατριωτισμού τους, αλλά και ως στοιχείο για την κοινωνική τους θέση.

- Διότι η στρατιωτική υποχρέωση σχετίζεται και με τον πλούτο· μονάχα εκείνοι οι οποίοι μπορούν να αγοράσουν τα ακριβά όπλα, υπηρετούν στις μονάδες της φάλαγγας.
- Επίσης, η στρατιωτική εκπαίδευση απαιτεί χρόνο, και τον χρόνο που μπορούν να δώσουν στη στρατιωτική εκπαίδευση τον έχουν μονάχα εκείνοι οι οποίοι ανήκουν στις κάπως καλύτερα οικονομικές και κοινωνικές ομάδες.

Μάλιστα, αυτό κατά καιρούς ήταν ένα πρόβλημα: δηλαδή όταν μία πόλη δεν είχε αρκετούς πολίτες, οι οποίοι να είχαν είτε τον χρόνο είτε τον πλούτο για να μπορούν να ασχοληθούν, ως νέοι, με την πολεμική τους εκπαίδευση, αυτό οδηγούσε σε προβλήματα και έτσι ένας συγγραφέας στρατηγικών συγγραμμάτων, ο Φίλων από το Βυζάντιο, συνιστούσε οι πόλεις να αγοράζουν όπλα για όσους δεν είχαν τα μέσα, και μάλιστα έχουμε και πληροφορίες ότι αυτό κατά καιρούς γινόταν· παραδείγματος χάριν η πόλη Κύμη, στη Μικρά Ασία, είχε αγοράσει ασπίδες για να τις δώσει στους πολίτες της.

Σας δίνω ενδεικτικά ορισμένα στοιχεία για τον τρόπο με τον οποίο οι πόλεις οργανώνουν την άμυνά τους, παραδείγματος χάριν:

- Οι πόλεις οι οποίες είχαν τείχη —και την ελληνιστική εποχή οι περισσότερες πόλεις έχουν τείχη ή προσπαθούν να κατασκευάσουν ή να επισκευάσουν όσα υπάρχουν— ανέθεταν την υπεράσπιση ορισμένων συνοικιών —ο αρχαίος όρος είναι "άμφοδα", "**τα** άμφοδα"— ανέθεταν την υπεράσπιση συνοικιών σε ομάδες πολιτών, που ήταν κάθε μία υπεύθυνη για ένα κομμάτι των τειχών. Αυτές οι ομάδες πολιτών είχαν ξεχωριστό "επίσημον", δηλαδή ξεχωριστό θυρεό στις ασπίδες τους.
- Ένα άλλο ενδεικτικό στοιχείο για τη σημασία που έχει η πολεμική εκπαίδευση και στρατιωτική οργάνωση, ως στοιχείο της κοινωνικής οργάνωσης μιας πόλης, είναι το γεγονός ότι στη Ρόδο, όπου έχουμε πολλά ιδιωτικά σωματεία —τα ιδιωτικά αυτά σωματεία περιείχαν και στρατιωτικές και ναυτικές ομάδες, δηλαδή ομάδες μελών των σωματείων οι οποίοι υπηρετούσαν μαζί σε στρατιωτικές μονάδες ή στο ίδιο πλοίο—, αυτό δημιουργούσε και μία αίσθηση αλληλεγγύης ανάμεσα στους πολίτες· το να είσαι *σύσκηνος*, δηλαδή να υπηρετείς μαζί με κάποιον στην ίδια σκηνή, ήταν ένα στοιχείο που τόνωνε τις φιλίες, τις κοινωνικές σχέσεις. Πάλι έχουμε σκόρπιες διάφορες μαρτυρίες σχετικά. Σας δίνω ένα παράδειγμα μόνο: στην Τανάγρα της Βοιωτίας, οι *φαρετρίται* (δηλαδή εκείνοι οι οποίοι αποτελούσαν μία μονάδα τοξοτών) πλήρωσαν μαζί για τα έξοδα της κηδείας ενός συμπολεμιστή τους. Το γεγονός ότι είχαν υπηρετήσει μαζί σε πολέμους και μάχες είχε δημιουργήσει ένα τόσο στενό δεσμό.
- Οι πόλεις, ακριβώς επειδή κατανοούσαν τη σημασία που έχει η άμυνα και η στρατιωτική οργάνωση, έπαιρναν επίσης μέτρα υπέρ των πεσόντων· όχι μόνο μνημεία και αγάλματα αλλά και υλική και οικονομική υποστήριξη στις οικογένειές τους. Δυστυχώς, τέτοια μέτρα δεν μαρτυρούνται πάρα πολύ συχνά, και πρέπει μάλλον να ήταν σπάνια. Το γεγονός ότι τα γνωρίζουμε από κάποιες πόλεις είναι μάλλον ένδειξη της σπανιότητας και όχι της συχνότητάς τους. Δηλαδή υπάρχουν κάποιες πόλεις οι οποίες τονίζουν το γεγονός ότι έχουνε πάρει τέτοια μέτρα, ακριβώς επειδή ήταν ασυνήθιστα.

Παραδείγματος χάριν ένα ψήφισμα των Αθηναίων από το 229 π.Χ. αναφέρει τα εξής… — όλα αυτά τα κείμενα βρίσκονται αναρτημένα στο διαδίκτυο και μπορείτε να τα διαβάσετε, ή να τα αναρτήσετε πριν γίνει το μάθημα, σαν συμπλήρωμα του μαθήματος. Σας διαβάζω λοιπόν αυτό το ψήφισμα των Αθηναίων, που είναι μία σημαντική πηγή για τα μέτρα τα οποία έπαιρναν οι πόλεις για τις οικογένειες των θυμάτων του πολέμου:

> *Οι νόμοι προστάζουν τη βουλή και τον δήμο να φροντίζουν και εκείνους που ο δήμος των Αθηναίων τίμησε με γεύμα στο πρυτανείο,* αυτοί, που ο δήμος των Αθηναίων τίμησε με γεύμα στο πρυτανείο, είναι άτομα τα οποία είχαν κάνει σημαντική προσφορά στην πόλη· τα τίμησε *επειδή έστησαν τρόπαια,* δηλαδή συμμετείχαν σε νικηφόρες μάχες, *για νίκες είτε στη στεριά είτε στη θάλασσα, αποκατέστησαν την ελευθερία, έδωσαν την περιουσία τους για την κοινή σωτηρία και έγιναν ευεργέτες και καλοί σύμβουλοι, αλλά και τους απογόνους τους,* επομένως οι Αθηναίοι δεν τιμούν μόνο τα άτομα τα οποία συμμετείχαν σε μάχες αλλά και τους απογόνους τους· και συνεχίζει το ψήφισμα: *και,* προστάζουν οι νόμοι και τα ψηφίσματα, *να χορηγεί ο δήμος όση προίκα θέλει για τον γάμο των θυγατέρων τους και χρήματα για την αποκατάσταση της ιδιωτικής περιουσίας τους άξια με τις ευεργεσίες τους.*

Ένα άλλο στοιχείο, που δείχνει τη σημασία του πολέμου για την πόλη, είναι το γεγονός ότι τα τείχη —το σύμβολο της πόλης— απεικονίζονται πολύ συχνά σε αγάλματα και σε νομίσματα. Τα τείχη θεωρούνται *στεφάνι,* κατά κάποιο τρόπο· είναι η προσωποποίηση· ένα στεφάνι το οποίο τοποθετείται πάνω στην προσωποποίηση της πόλης.

Ο όρκος των πολιτών στην Ταυρική Χερσόνησο —είναι η σημερινή Σεβαστούπολη— στις αρχές του 3ου π.Χ. αιώνα αναφέρει τα εξής:

> *Ορκίζομαι στον Δία, τη Γη, τον Ήλιο, τον Ποσειδώνα και τους Ολύμπιους θεούς και θεές και τους ήρωες που έχουν την πόλη, τα εδάφη και τα τείχη των Χερσονησίων. Θα διαφυλάξω την ομόνοια για τη σωτηρία και την ελευθερία της πόλης και των πολιτών,* βλέπετε εδώ πέρα ότι τα εδάφη, η πόλη, και τα τείχη, θεωρούνται λίγο-πολύ ισότιμα· τα τείχη είναι εξίσου σημαντικά με την πόλη και τα εδάφη, *δεν θα προδώσω σε κανένα τη Χερσόνησο, την Κερκινί[τι]δα και τον Καλό Λιμένα ούτε τα άλλα τείχη ούτε άλλα μέρη των εδαφών που κατέχουν ή κατείχαν οι Χερσονησίτες· δεν θα καταλύσω το δημοκρατικό πολίτευμα και δεν θα το επιτρέψω ούτε θα κρύψω εκείνους που το προδίδουν ή το καταλύουν, αλλά θα το καταγγείλω στους δημιουργούς που βρίσκονται στην πόλη. Θα είμαι εχθρός σε όσους επιβουλεύουν και προδίδουν ή οδηγούν σε αποστασία τη Χερσόνησο, την Κερκινίτιδα ή τον Καλό Λιμένα ή τα τείχη και τη χώρα των Χερσονησίων….*

Βλέπετε και εδώ τη σημασία που έχουν τα τείχη ως έκφραση της ανεξαρτησίας της πόλης. Τα τείχη προσφέρουν περηφάνια στην πόλη, είναι ορατά από μακριά, είναι εκείνα τα οποία οργανώνουν το τοπίο, χωρίζοντας την ύπαιθρο από την πόλη. Φυσικά τα τείχη συνεπάγονται έξοδα, και για την κάλυψη αυτών των εξόδων και για την τακτική επιμέλεια των τειχών, ορισμένες ελληνιστικές πόλεις είχαν ειδικούς αξιωματούχους, τους *τειχοποιούς* και είχαν έναν ειδικό προϋπολογισμό, *τα τειχοποιικά χρήματα,* ακριβώς για την επιμέλεια των τειχών. Πολύ συχνά αυτά τα χρήματα δεν έφταναν και έτσι υπήρχε πρόσθετη χρηματοδότηση, με τις λεγόμενες "επιδόσεις" — μία *επίδοση* είναι μία δημόσια πρόσκληση προς τους πολίτες να προσφέρουν χρήματα για δημόσιο σκοπό.

Σας δίνω πάλι ένα παράδειγμα, μια τιμητική επιγραφή από τη Χίο, για εκείνους τους πολίτες που έδωσαν χρήματα για την επισκευή των τειχών, περίπου το 201 π.Χ. Το κείμενο λέει:

> *Επιθυμώντας η πατρίδα τους να μείνει για πάντα ελεύθερη και αυτόνομη, αυτοί οι άνδρες υποσχέθηκαν εθελοντικά να προσφέρουν χρήματα για την οικοδόμηση τειχών και τα έδωσαν.*

Έχει σημασία ότι η επιγραφή γράφει *και τα έδωσαν,* διότι οι ελληνιστικοί Έλληνες, όπως και Έλληνες άλλων εποχών, είχαν την εμπειρία του να τους υπόσχονται άλλα, και άλλα να πραγματοποιούν· εδώ οι πολίτες που υποσχέθηκαν ότι θα δώσουν χρήματα, τελικά τα έδωσαν.

Ένα άλλο παράδειγμα, που δείχνει τη σημασία που έχει η στρατιωτική υπηρεσία για τη νοοτροπία ενός ελληνιστικού πολίτη, είναι το γεγονός ότι ένας πολίτης στη Σμύρνη θέλησε να ταφεί κοντά στα τείχη όπου υπηρετούσε όσο ζούσε, ώστε —όπως γράφει το επιτύμβιο μνημείο του— να τα προστατεύει και μεταθανάτια, δηλαδή με το πνεύμα του. Η προστασία της χώρας είναι υποχρέωση του πολίτη, γι᾽ αυτόν τον λόγο οι πόλεις παίρνουν αμυντικά μέτρα, όπως είναι η κατασκευή οχυρών — οι αρχαίες λέξεις είναι "χωρία" ή "περιπόλια". Τέτοια οχυρά έχουν εντοπιστεί και μελετηθεί, παραδείγματος χάριν στην Εύβοια· είναι κοντά στα σύνορα, σε κορυφές λόφων, σε στρατηγικά σημεία.

Και φυσικά δεν είναι μόνο η πόλη η οποία χρειάζεται προστασία, προστασία χρειάζεται και η ύπαιθρος, και αυτή την προστασία την προσφέρει η πόλη με περιπολίες εφήβων και νέων, και οι οποίες συνδέουν το *άστυ,* δηλαδή το κέντρο της πόλης, με τα εδάφη. Τα εδάφη βρίσκονται έτσι σε κάποια σχέση εξάρτησης από την πόλη, αλλά αποτελούν κομμάτι της πόλης το οποίο χρειάζεται να προστατευτεί.

Υπάρχουν ειδικές περιπτώσεις —δεν μπορούμε να κάνουμε μονάχα γενικεύσεις— για την οργάνωση των στρατών. Μία τέτοια ειδική περίπτωση είναι η περίπτωση της Σπάρτης όπου — λόγω μιας δημογραφικής παρακμής— από 1.000 άνδρες, το 370 π.Χ., μπορούσε μόνον 700 να παρατάξει το 244 π.Χ. Έγινε αναγκαία μία σημαντική αναδιοργάνωση του στρατού από τον Κλεομένη Γ΄, το 227 π.Χ. Πολλοί Σπαρτιάτες είχαν χάσει τα πολιτικά τους δικαιώματα λόγω των χρεών, έτσι ο Κλεομένης Γ΄ για να αναδιοργανώσει τον σπαρτιατικό στρατό, κατάργησε τα χρέη, μοίρασε πάλι τη γη στους πολίτες, πολιτογράφησε 4.000 νέους πολίτες και απελευθέρωσε 6.000 είλωτες. Με τον τρόπο αυτό η Σπάρτη έγινε πάλι σημαντική στρατιωτική δύναμη.

Μία άλλη ειδική περίπτωση είναι η περίπτωση της Βοιωτίας, όπου έχουμε υποχρεωτική υπηρεσία από το 20ό έτος, τόσο στο ελαφρύ πεζικό, ως *πελτοφόροι* και *θυρεοφόροι*, όσο και στο βαρύ πεζικό, το *άγημα* και τους *επιλέκτους*, το *ιππικό* με τους λεγόμενους *ιππότες,* τους *σφενδονήτες*· και πάλι τη σημασία της στρατιωτικής παιδείας στη Βοιωτία το δείχνει και το γεγονός ότι στρατιωτικοί αγώνες γίνονταν στη μεγάλη γιορτή "τα Παμβοιώτια".

Τέλος, μία άλλη ειδική περίπτωση είναι της Κρήτης όπου η ιδιοκτησία γης, τα πολιτικά δικαιώματα, είναι προνόμιο μόνον εκείνων οι οποίοι υπηρετούν ως οπλίτες στον στρατό· μάλιστα στην Κρήτη οι φυλές δεν λέγονται φυλές αλλά λέγονται *σταρτοί*, δηλαδή στρατοί, και οι αξιωματούχοι έχουν τον χαρακτηριστικό τίτλο *των κόσμων*, είναι εκείνοι οι οποίοι κοσμούν, *κοσμητήρες*, είναι εκείνοι οι οποίοι τοποθετούν, παρατάσσουν τους στρατιώτες.

Ελπίζω, με αυτά τα επιλεγμένα παραδείγματα, να έδωσα μία εικόνα για τη σημασία την οποία έχει η στρατιωτική οργάνωση, ακόμα και σε μια ιστορική περίοδο που θα νομίζαμε ότι οι πόλεις έχουν επισκιασθεί από τη δύναμη των ελληνιστικών βασιλείων.

Πηγές–Βοηθητικό Υλικό

14. *Inscriptiones Graecae* II2 832 Ψήφισμα Αθηναίων, 229 π.Χ.:

"Οι νόμοι προστάζουν τη βουλή και τον δήμο να φροντίζουν και εκείνους που ο δήμος των Αθηναίων τίμησε με γεύμα στο πρυτανείο επειδή έστησαν τρόπαια για νίκες είτε στη στεριά είτε στη θάλασσα, αποκατέστησαν την ελευθερία, έδωσαν την περιουσία τους για την κοινή σωτηρία και έγιναν ευεργέτες και καλοί σύμβουλοι, αλλά και τους απογόνους τους και να χορηγεί ο δήμος όση προίκα θέλει για τον γάμο των θυγατέρων τους και χρήματα για την αποκατάσταση της ιδιωτικής περιουσίας τους άξια με τις ευεργεσίες τους".

15. Όρκος Ταυρικής Χερσονήσου, *Inscriptiones Orae Septentrionalis Ponti Euxini* I2 401, αρχές 3ου π.Χ. αιώνα:

"Ορκίζομαι στον Δία, τη Γη, τον Ήλιο, τον Ποσειδώνα, τους Ολύμπιους θεούς και θεές και τους ήρωες που έχουν την πόλη, τα εδάφη και τα τείχη των Χερσονησίων. Θα διαφυλάξω την ομόνοια για τη σωτηρία και την ελευθερία της πόλης και των πολιτών και δεν θα προδώσω σε κανένα τη Χερσόνησο, την Κερκινί[τι]δα και τον Καλό Λιμένα ούτε τα άλλα τείχη ούτε άλλα μέρη των εδαφών που κατέχουν ή κατείχαν οι Χερσονησίτες· δεν θα καταλύσω το δημοκρατικό πολίτευμα και δεν θα το επιτρέψω ούτε θα κρύψω εκείνους που προδίδουν ή καταλύουν, αλλά θα το καταγγείλω στους δημιουργούς που βρίσκονται στην πόλη. Θα είμαι εχθρός σε όσους επιβουλεύουν και προδίδουν ή οδηγούν σε αποστασία τη Χερσόνησο, την Κερκινίτιδα ή τον Καλό Λιμένα ή τα τείχη και τη χώρα των Χερσονησιτών…".

16. Τιμητική επιγραφή Χίου για πολίτες που έδωσαν χρήματα για την επισκευή τειχών, περ. 201 π.Χ.,*Revue Philologique* 1937, 321–323 αρ. 4:

“Επιθυμώντας η πατρίδα τους να μείνει για πάντα ελεύθερη και αυτόνομη αυτοί οι άνδρες υποσχέθηκαν εθελοντικά να προσφέρουν χρήματα για την οικοδόμηση τειχών και τα έδωσαν”.

V1.2.3 Στρατιωτική εκπαίδευση (15΄)

https://youtu.be/yOU9—9dgqlk

απομαγνητοφώνηση Rico / αντιπαραβολή Έμιλυ Γδ

Στην προηγούμενη ενότητα, εξήγησα τη σημασία την οποία έχει η στρατιωτική οργάνωση και η άμυνα, για την κατανόηση των ελληνιστικών πόλεων. Σ᾽ αυτή την ενότητα, θ᾽ ασχοληθώ λίγο με το θέμα της στρατιωτικής εκπαίδευσης των νέων, γιατί θα μας επιτρέψει να καταλάβουμε και τη σημασία την οποία έχει ο πόλεμος για τη νεανική ηλικία στην ελληνιστική εποχή· είναι ένα θέμα, στο οποίο θα επεκταθώ σε ένα άλλο μάθημα.

Είναι χαρακτηριστικό, ότι οι αρχαίες ελληνικές πόλεις έδιναν πολύ λιγότερη σημασία για τη μόρφωση των πολιτών τους στη μελέτη κειμένων, στην ιστορία, τη φιλοσοφία, τη λογοτεχνία κ.λπ. κι έδιναν πολύ περισσότερη σημασία στον θεσμό της *εφηβείας,* δηλαδή στη στρατιωτική εκπαίδευση των νέων. Φυσικά, υπάρχουν και θεσμοί για τη γενικότερη μόρφωση των παιδιών και των νέων —ποικίλλουν από πόλη σε πόλη—, αλλά κυρίως η γραμματειακή, ας το πούμε, μόρφωση (δηλαδή γνώση της γραφής, της ανάγνωσης, της λογοτεχνίας, των μύθων, της μουσικής κ.λπ.) είναι κυρίως κάτι το οποίο γίνεται μέσα στον θεσμό της οικογένειας. Αντίθετα, η στρατιωτική εκπαίδευση είναι οργανωμένη από τις ελληνιστικές πόλεις. Είναι ο λεγόμενος θεσμός της *εφηβείας.*

Συνήθως, η *εφηβεία* διαρκεί από τα 18 έως τα 20· είναι η ηλικία στην οποία οι νέοι εισάγονται σταδιακά στην ιδεολογία, τους θεσμούς, τις αξίες της πόλης τους, αλλά παράλληλα μαθαίνουν επίσης να είναι καλοί πολεμιστές. Ο θεσμός της *εφηβείας* υπάρχει σε διάφορες μορφές, σχεδόν σε κάθε ελληνιστική πόλη —έχουν γίνει σχετικές έρευνες και τον έχουν διαπιστώσει σε πάρα πολλές περιοχές— αν και είναι διαφορετική η διάρκεια (αλλού κρατάει δύο χρόνια, αλλού μονάχα ένα χρόνο) κι ο τρόπος με τον οποίο συμμετέχουν οι έφηβοι σ᾽ αυτή την εκπαίδευση. Στην Αθήνα παραδείγματος χάριν, στα χρόνια της τυραννίδος του Δημητρίου του Φαληρέως, ο οποίος κυβέρνησε την Αθήνα απ᾽ το 317 π.Χ. ως το 307 π.Χ. —όταν η Αθήνα βρισκόταν υπό τον έλεγχο του βασιλιά της Μακεδονίας Κασσάνδρου— σ᾽ εκείνα τα χρόνια, ο Δημήτριος ο Φαληρέας είχε καθορίσει απαραίτητη ελάχιστη περιουσία τις χίλιες δραχμές, για να μπορεί κανείς να συμμετέχει στον θεσμό της *εφηβείας.* Για να έχετε μια εικόνα του πόσο είναι περίπου χίλιες δραχμές: αντιστοιχεί περίπου σε χίλια μεροκάματα· ένα καλό μεροκάματο αυτή την εποχή είναι μία δραχμή. Αν υποθέσουμε ότι ένα μεροκάματο σήμερα —σε μία καλώς εννοούμενη οικονομία— είναι γύρω στα 50 ευρώ, δηλαδή η ελάχιστη περιουσία που έπρεπε να έχει κανείς, για να μπορεί να συμμετέχει στην *εφηβεία,* είναι 50.000 ευρώ· απλώς έτσι, για να σχηματίσετε μία γενική εικόνα. Μετά τον Δημήτριο τον Φαληρέα, η εφηβική εκπαίδευση έγινε εθελοντική κι ήταν μονοετής· τον 2ο αιώνα συμμετείχαν και ξένοι και αναβιώνει κι έχει αρκετά μεγάλη σημασία.

Ποιο είναι το περιεχόμενο της εφηβικής εκπαίδευσης στην Αθήνα — και κάτι ανάλογο ισχύει και σε άλλες πόλεις: Ένα βασικό στοιχείο είναι ο αθλητισμός. Οι έφηβοι αθλούνται στο *γυμνάσιο,* ασκούνται στην πάλη, την πυγμαχία και τον δρόμο· όμως κάνουν και στρατιωτικές ασκήσεις, δηλαδή μαθαίνουν την τοξοβολία, τον ακοντισμό —τη ρίψη του ακοντίου— μαθαίνουν να χειρίζονται το δόρυ και την ασπίδα. Μέσα σ᾽ αυτή την περίοδο, οι έφηβοι συμμετέχουν σε περιπολίες στα σύνορα —εκείνοι που προέρχονται από τις καλύτερες οικογένειες, είναι εκείνοι οι οποίοι το κάνουν αυτό ως ιππείς, οι υπόλοιποι ως πεζοί— φρουρούν οχυρά και επανδρώνουν τα πλοία. Μια ειδική μονάδα νέων, η οποία είναι υπεύθυνη

για την προστασία των συνόρων, είναι οι λεγόμενοι *κρυπτοί* — εκείνοι δηλαδή οι οποίοι κρύβονται, συμμετέχουν σε ενέδρες, είναι εκείνοι οι οποίοι κυκλοφορούν τη νύχτα, είναι εκείνοι οι οποίοι φυλούν τις ευαίσθητες περιοχές.

Ένα ψήφισμα για Αθηναίους εφήβους μας δίνει μια εικόνα για τις δραστηριότητες των εφήβων, σε μια χρονιά: συμμετέχουν στην πομπή στην Ελευσίνα, δηλαδή την πομπή η οποία γίνεται κατά τον εορτασμό των Ελευσινίων Μυστηρίων, που είναι μια από τις σημαντικότερες θρησκευτικές γιορτές της Αθήνας· συμμετέχουν εκεί, μας γράφει η επιγραφή, *με ευταξία* (και η ευταξία είναι μία έννοια την οποία την παρατηρούμε, τη βρίσκουμε, σε πολλές επιγραφές οι οποίες σχετίζονται με την εκπαίδευση των νέων). *Με ευταξία και με σεβασμό στις παραδόσεις των προγόνων*: αυτές οι δύο έννοιες, η έννοια της *ευταξίας* και του *σεβασμού* στην παράδοση, έχουν εξαιρετική σημασία για την κατανόηση του περιεχομένου της παιδείας —της εφηβικής παιδείας— είναι δύο έννοιες, οι οποίες σταδιακά εισάγουν τον Αθηναίο —τον νέο Αθηναίο— στις αξίες της πόλης του, στις παραδόσεις των προγόνων και στη συμμετοχή του σε μια οργανωμένη κοινωνία, στην αποδοχή της τάξης.

Μια άλλη δραστηριότητα, που αναφέρεται σ᾽ αυτό το ψήφισμα, είναι η τακτική συμμετοχή σε δραστηριότητες των γυμνασίων· η συμμετοχή σε αθλητικούς αγώνες —ένας από τους πιο συχνούς αγώνες που γίνονται με συμμετοχή παιδιών και νέων, είναι η *λαμπαδηδρομία,* δηλαδή ένα είδος σκυτάλης, ας το πούμε, όπου τον ρόλο της σκυτάλης τον έχει η λαμπάδα— τίμησαν τους νεκρούς στα Επιτάφια, όπου έκαναν την *εν όπλοις απόδειξιν*, δηλαδή παρουσιάστηκαν με πλήρη οπλισμό, κατά κάποιον τρόπο παρουσίασαν τον εαυτό τους ως καλοί πολίτες και στρατιώτες, τόσο στους αξιωματούχους, όσο και στους νεκρούς των παλαιότερων πολέμων που είχε διεξαγάγει η Αθήνα· επάνδρωσαν τα οχυρά και τα φρούρια· έδειξαν υπακοή στον *κοσμητή* και τους στρατηγούς.

Οι Αθηναίοι έφηβοι ασκούνταν στα όπλα *ευτάκτως*· επέστρεψαν τους εφηβικούς χιτώνες και τα όπλα *ευτάκτως,* δηλαδή όταν τελείωσαν την εφηβική τους εκπαίδευση, επέστρεψαν ένα τυπικό ένδυμα το οποίο φοράει ο έφηβος, τον *χιτώνα·* συμμετείχαν σε πολλές θρησκευτικές γιορτές (θρησκευτικές γιορτές, οι οποίες όμως έχουν και ιδιαίτερη σημασία για τον πατριωτισμό της Αθήνας. Μια τέτοια γιορτή είναι η γιορτή της Άρτεμης της Αγροτέρας, η οποία γιορταζόταν ακριβώς την ημέρα της ιστορικής επετείου της μάχης του Μαραθώνα)· συμμετείχαν στα Θησεία (ο Θησέας είναι ο κατεξοχήν έφηβος και ο ιδρυτής του αθηναϊκού κράτους)· συμμετείχαν σε μια γιορτή για τον Αίαντα της Σαλαμίνας· συμμετείχαν στη γιορτή για τον Δία Τροπαίο, όπου ήταν ταυτόχρονα και ιστορική επέτειος της ναυμαχίας της Σαλαμίνας· συμμετείχαν σε μια πομπή για τον εορτασμό της Δημοκρατίας (της προσωποποίησης δηλαδή του δημοκρατικού πολιτεύματος).

Ποιες ήταν οι συμμετοχές τους σε αγωνίσματα σ᾽ αυτές τις γιορτές, μας τις δείχνουν οι πληροφορίες για τη γιορτή των Θησείων· τα σχετικά αγωνίσματα είναι τα:

- *ακοντίζειν,* δηλαδή η ρίψη ακοντίου·
- *οπλομαχείν εν ασπιδίω και δόρατι,* δηλαδή να ασκούνται στη χρήση της ασπίδας και του δόρατος·
- *η ευανδρία*, δηλαδή το να δείχνουν ότι είναι σε καλή φυσική κατάσταση·
- *η ευοπλία,* η επίδειξη της καλής χρήσης όπλων·
- *ο οπλίτης δρόμος,* που είναι ένας αγώνας δρόμου νέων, οι οποίοι φορούν την πλήρη πανοπλία·
- *εν όπλοις δίαυλος,* αυτός ο δρόμος είναι περίπου 350 μέτρων·
- *ίππος πολεμιστής*, δηλαδή αγώνας με ίππους, οι οποίοι έχουν εκπαιδευτεί για να

συμμετέχουν σε μάχες·
- και *το άρμα πολεμιστήριον*, δηλαδή αγώνας αρματοδρομίας.

Ανάλογα στοιχεία εκπαίδευσης μαθαίνουμε από άλλες επιγραφές σε άλλες πόλεις, παραδείγματος χάριν στο γυμνάσιον της Σάμου γνωρίζουμε ότι οι έφηβοι ασκούνταν

- στη χρήση του καταπέλτη·
- στην εξάσκηση *στην οπλομαχία* και *τη θυρεομαχία*, δηλαδή ασκούνταν στη χρήση της ασπίδας, τόσο της μεγάλης ασπίδας στην οπλομαχία, όσο και της μικρής ασπίδας —του *θυρεού*— στη θυρεομαχία·
- συμμετείχαν επίσης σε αγώνες δρόμου,
- πάλης,
- πυγμαχίας,
- παγκρατίου —που είναι ένας συνδυασμός πυγμαχίας και πάλης—
- και λαμπαδηδρομίας.

Στην Κέα, στην πόλη της Κορρησίας, έχουμε αγώνες

- στην *ευεξία,* δηλαδή στην καλή φυσική κατάσταση·
- στην *ευταξία,* στη σωστή συμπεριφορά ενός εφήβου ως μέλους μιας ομάδας·
- και στη *φιλοπονία,* δηλαδή στην αντοχή.

Πολλές πληροφορίες για την εφηβική εκπαίδευση προέρχονται από την Κρήτη, όπου η στρατιωτική εκπαίδευση αποτελούσε μια πανάρχαια παράδοση. Στην Κρήτη, οι νέοι χωρίζονταν σε *αγέλες,* δηλαδή σε μικρές ομάδες και οι βασικές τους δραστηριότητες ήταν ο αθλητισμός, η συμμετοχή σε αγώνες δρόμου και η συμμετοχή στον χορό. Ας δούμε λίγο καλύτερα, για ποιο λόγο έχουν ο χορός και ο δρόμος μεγάλη σημασία:

- Ο *δρόμος,* δηλαδή να είναι κανείς δρομέας αντοχής, αλλά και ταχύτητας, αποτελεί μια ιδιαίτερη πολεμική αρετή, που στην Κρήτη —κάτω από τις ιδιαίτερες συνθήκες ενός νησιού, που έχει πάρα πολλά βουνά— είχε πολύ μεγάλη σημασία, δηλαδή να μετακινούνται γρήγορα σε αυτά τα δύσκολα εδάφη. Οι Κρήτες ήταν φημισμένοι ακριβώς ως δρομείς —πολλοί Κρήτες είχαν νικήσει στον δρόμο στους Ολυμπιακούς αγώνες— και μάλιστα ο Μέγας Αλέξανδρος χρησιμοποιούσε ως *ημεροδρόμο,* δηλαδή ως εκείνον ο οποίος μετρούσε τις αποστάσεις που καλύπτονταν μια μέρα, έναν Κρητικό από τη Χερσόνησο, τον Φιλωνίδη.
- Ο *χορός* έχει αντίστοιχη σημασία, όχι στρατιωτική όσο συμβολική. Με τον χορό —όχι τον χορό του μεμονωμένου ατόμου, αλλά τον χορό μέσα σε μία ομάδα— ο νέος μαθαίνει την έννοια της αρμονίας, της ένταξής του σε μία ομάδα και της υποταγής σε έναν ρυθμό. Δηλαδή, μαθαίνει αρετές οι οποίες έχουν μεγάλη σημασία όταν δεν αγωνίζεται μόνος σε μία μάχη, αλλά αγωνίζεται ως μέλος μιας μεγαλύτερης μονάδας.

Η σημασία αυτής της εκπαίδευσης φαίνεται και από το γεγονός ότι στην Κρήτη οι νέοι πολίτες, περίπου από την ηλικία των 20 και πάνω, λέγονταν *δρομείς,* ακριβώς για τη σημασία που έχει ο αγώνας δρόμου και η αντοχή στην κρητική εκπαίδευση.

Οι νέοι, αφού ολοκλήρωναν αυτή την εκπαίδευσή τους ως έφηβοι στις *αγέλες,* στη συνέχεια αποτελούσαν μέλος μιας στρατιωτικής ομάδας, που λέγεται *νεότας,* δηλαδή νεότης, νεότητα (*νεότας,* επειδή στην Κρήτη μιλούσαν τη δωρική διάλεκτο, το -α αντιστοιχεί με το -η: νεότης=νεότας), και ο *νεότας* στην Κρήτη ασκούσε αστυνομικά καθήκοντα, δηλαδή περιπολούσε στα σύνορα των πόλεων.

Αντίστοιχες μονάδες νέων συναντούμε σε άλλες περιοχές, παραδείγματος χάριν στη Μικρά Ασία έχουμε μονάδες *οροφυλάκων.* Δυστυχώς δεν ξέρουμε αν το "οροφύλακες" παίρνει δασεία ή ψιλή: αν παίρνει δασεία, είναι οι φύλακες των όρων, δηλαδή οι φύλακες των συνόρων· αν παίρνει ψιλή, είναι οι *οροφύλακες,* οι φύλακες των ορέων, εκείνοι οι οποίοι φυλούν τις ορεινές περιοχές. Στην Ήπειρο έχουμε ομάδες *περιπόλων.*

Στη Μακεδονία, επίσης έχει πολύ μεγάλη σημασία η στρατιωτική εκπαίδευση κι εδώ ένα ιδιαίτερο στοιχείο στρατιωτικής εκπαίδευσης είναι το *κυνήγι.* Το κυνήγι, ως στοιχείο παιδείας και προετοιμασίας για τον πόλεμο, είναι ένα στοιχείο που εισάγει τον νέο στην αντιμετώπιση του κινδύνου, στην προσωπική ανδρεία, αλλά και στη συνεργασία με άλλους κυνηγούς. Ένα ενδεικτικό στοιχείο για τη σημασία που έχει το κυνήγι στη Μακεδονία, είναι το γεγονός ότι μια από τις σημαντικότερες θεότητες στην ελληνιστική Μακεδονία είναι ο Ηρακλής Κυναγίδας — εκείνος ο οποίος ηγείται των κυνηγών— και οι κυνηγοί ήταν ιερείς του Ηρακλή Κυναγίδα, που μάλλον σχετίζονται και με την οργάνωση της μοναρχίας στην ελληνιστική Μακεδονία· είναι εκείνοι οι οποίοι ενδέχεται να συνόδευαν τον βασιλέα στα κυνήγια του, στα δάση της Μακεδονίας.

Αυτά τα στοιχεία δείχνουν τη σημασία την οποία απέδιδαν οι ελληνιστικές πόλεις στη στρατιωτική εκπαίδευση, για να εισαγάγουν του μελλοντικούς τους πολίτες στις αξίες και τις παραδόσεις της πόλης. Σε άλλο μάθημα, θα εξετάσω κάπως πιο λεπτομερώς τη σημασία που έχει ο πόλεμος, ειδικά για τους νέους, και τις τελετουργίες οι οποίες σχετίζονται με αυτή τη φάση της ζωής τους, μ᾽ αυτή την ηλικιακή κατηγορία.

Στις επόμενες ενότητες θα δούμε όμως, πώς ο πόλεμος —ακριβώς λόγω της σημασίας την οποία έχει, ως μία πρόκληση των ελληνιστικών πόλεων— οδηγεί σταδιακά και στην εγκαθίδρυση της εξουσίας, τη μονοπώληση της εξουσίας, από εκείνες τις κοινωνικές ομάδες, οι οποίες έχουν τις μεγαλύτερες δυνατότητες για στρατιωτική εκπαίδευση και στρατιωτική συμμετοχή. Θα δούμε στα επόμενα μαθήματα, πώς η κοινωνία μεταμορφώνεται στην ελληνιστική εποχή, από την ύπαρξη και τη συχνότητα των πολέμων.

1.3: Πόλεμος και ολιγαρχία

V1.3.1 Στρατιωτική ηγεσία (19′)

https://youtu.be/HjSgqxt7Ilo

απομαγνητοφώνηση Rico / αντιπαραβολή Aspi

Γύρω στο 100 μ.Χ. —δηλαδή, πολύ καιρό μετά από το τέλος της ελληνιστικής εποχής— ο Πλούταρχος, στο έργο του *Πολιτικά Παραγγέλματα,* γράφει:

> *Την εποχή μας, όταν οι υποθέσεις των πόλεων δεν προσφέρουν ευκαιρίες για να αναλάβει κανείς στρατιωτική ηγεσία σε πολέμους ή να ανατρέψει τυράννους ή να συνάψει συμμαχίες, πώς μπορεί κανείς να ξεκινήσει μια διακεκριμένη και λαμπρή σταδιοδρομία;*

Στην εποχή των ελληνιστικών πόλεων κανένας δεν είχε τέτοια παράπονα. Υπήρχαν αρκετές ευκαιρίες και να αναλάβει στρατιωτική ηγεσία και να ανατρέψει τυράννους και να συμμετάσχει σε πρεσβείες και να συνάψει συμμαχίες. Αλλά εκείνοι οι οποίοι είχαν τέτοιες δυνατότητες —εκείνοι για τους οποίους γράφει ο Πλούταρχος μετά το τέλος της ελληνιστικής εποχής— δεν είναι **όλοι** οι πολίτες, αλλά είναι μια μικρή ολιγαρχία των πολιτών· μια ολιγαρχία η οποία στηρίζεται κυρίως στον πλούτο και όσα απορρέουν από τον πλούτο· δηλαδή, την ύπαρξη κοινωνικών δικτύων και κοινωνικών σχέσεων, τη δυνατότητα να έχει κανένας ελεύθερο χρόνο —ώστε ν᾽ ασχοληθεί με τη στρατιωτική εκπαίδευση—, τη δυνατότητα να αφιερώνει χρόνο στα κοινά και τη δυνατότητα να κληρονομεί από τους προγόνους του το κύρος, τη φήμη και την κοινωνική αποδοχή από την ευρύτερη κοινωνία των πόλεων.

Αυτό που περιμένει μια πόλη, από κάθε πολίτη, είναι να είναι πρόθυμος να δώσει τη ζωή του για την άμυνα της πόλης και, στους επιθετικούς πολέμους, για τη νίκη κατά κάποιου αντιπάλου. Αυτό που περιμένει μια πόλη, όμως, εξαρτάται και από την κοινωνική θέση και τον πλούτο του πολίτη· και αυτό, πέρα από την ιδέα της δημοκρατίας και της ισότητας, η οποία, θεωρητικά, συνεχίζει να ισχύει και στις ελληνιστικές πόλεις. Ο θάνατος σε μια μάχη, υπερασπιζόμενος την πόλη, είναι κάτι που κάθε πολίτης μπορεί να προσφέρει, αλλά αυτά τα οποία μπορούν να προσφέρουν εκείνοι που έχουν τη μεγάλη περιουσία είναι διαφορετικά.

Οι υπηρεσίες των πλουσίων πολιτών συνίστανται, παραδείγματος χάριν:

- στην ανάληψη στρατιωτικών αξιωμάτων,
- στη συμμετοχή σε πρεσβείες,
- στην επίδειξη τακτικών ικανοτήτων, οι οποίες σχετίζονται, άλλωστε, με την εμπειρία και με την παιδεία.
- Δεν είναι μόνον ο ηρωισμός που δείχνουν στη μάχη, αλλά είναι και η δυνατότητά τους να πείθουν τη συνέλευση των πολιτών, σε θέματα εξωτερικής πολιτικής και —όπως ανέφερα σε προηγούμενο μάθημα— θέματα εξωτερικής πολιτικής είναι, κυρίως, θέματα στρατιωτικά. Και για να πείσουν τους πολίτες σε μια Εκκλησία του Δήμου —σε μια συνέλευση— χρειάζεται να έχουν ρητορική δεινότητα. Και τη ρητορική δεινότητα την αποκτάει κανένας μόνο αν έχει τα χρήματα να ακολουθήσει τη μακροχρόνια ρητορική εκπαίδευση.

Αλλά, οι συμβολές των πλουσίων πολιτών σε στρατιωτικά θέματα ή θέματα που σχετίζονται

με τον πόλεμο, είναι η προσφορά χρημάτων, παραδείγματος χάριν:

- για την επισκευή ή την οικοδόμηση των τειχών,
- για την εξαγορά αιχμαλώτων,
- για την αγορά φτηνού σιταριού σε μια περίοδο πολεμική.

Όλα αυτά σχετίζονται με ένα φαινόμενο —με το οποίο θ᾽ ασχοληθώ σ᾽ επόμενη ενότητα— το φαινόμενο του *ευεργετισμού,* δηλαδή τη σταδιακή εξάρτηση των ελληνιστικών πόλεων από μια μικρή ομάδα πλούσιων πολιτών, οι οποίοι προσφέρουν ευεργεσίες με αντάλλαγμα την εξασφάλιση πολιτικής επιρροής.

Ο πλούτος εξασφαλίζει χρόνο, εξασφαλίζει εκπαίδευση, εξασφαλίζει την κατοχή όπλων και εξασφαλίζει σχέσεις. Με ορισμένα παραδείγματα θα προσπαθήσω να εξηγήσω πώς η συχνότητα των πολέμων στην ελληνιστική εποχή —δηλαδή το γεγονός ότι οι πόλεις ήταν συνεχώς αντιμέτωπες με θέματα που σχετίζονταν με την άμυνά τους— οδήγησε στο να γίνει ακόμα ισχυρότερη η θέση αυτής της ολιγαρχίας, ακριβώς επειδή οι πόλεις ήταν εξαρτημένες από τη συμβολή της στην άμυνα των πόλεων.

Η πιο ανώδυνη περίπτωση είναι η περίπτωση που μια πόλη ζητάει, από κάποιον ανώτατο αξιωματούχο, να έχει μια ελάχιστη περιουσία. Στην Τέω παραδείγματος χάριν, μια πόλη της Μικράς Ασίας, ο φρούραρχος που ήταν υπεύθυνος για το φρούριο της Κυρβισσού έπρεπε να έχει ελάχιστη περιουσία 24.000 δραχμών. Γνωρίζουμε ότι, την ίδια ακριβώς εποχή, ένας γιατρός είχε ετήσια αμοιβή 12.000 δραχμών, δηλαδή η ελάχιστη περιουσία που έχει ο φρούραρχος στην Τέω, αντιστοιχεί στην αμοιβή ενός γιατρού επί μία διετία.

Συνήθως, η μικρή ολιγαρχία δείχνει τη σημασία την οποία έχει για την πολιτική και τη στρατιωτική πολιτική και την άμυνα των πόλεων, αναλαμβάνοντας αξιώματα που σχετίζονται άμεσα με τον πόλεμο. Για να αναλάβουν αυτά τα αξιώματα, φυσικά θα πρέπει να εκλεγούν, θα πρέπει να εκλεγούν από την Εκκλησία του Δήμου. Αλλά, εκείνοι οι οποίοι, πρώτον είναι σε θέση να βάλουν υποψηφιότητα για τέτοια αξιώματα… Ανοίγω εδώ μία παρένθεση: στην αρχαιότητα, εκείνοι οι οποίοι αναλαμβάνουν αξιώματα, δεν λαμβάνουν αμοιβή· δηλαδή εκείνος ο οποίος θα εκλεγεί στο αξίωμα, παραδείγματος χάριν, του στρατηγού ή του ιππάρχου —διοικητή των στρατιωτικών δυνάμεων ή του διοικητή του ιππικού— είναι άτομο, που θα πρέπει ν᾽ αφιερώσει όλο του τον χρόνο ακριβώς σε αυτό το αξίωμα· δηλαδή σ᾽ αυτή την περίοδο δεν θα μπορεί ν᾽ ασχοληθεί με την άσκηση κάποιου επαγγέλματος ή με τις δικές του οικονομικές υποθέσεις. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα —κι αυτό δεν είναι κάτι καινούργιο, ισχύει και για την κλασική εποχή και για άλλες εποχές— τα σημαντικότερα αξιώματα να τα αναλαμβάνουν μέλη της ελίτ. Επαναλαμβάνω, αυτό δεν είναι κάτι νέο.

Αυτό το οποίο όμως είναι νέο, είναι η πολύ μεγαλύτερη σημασία, που έχουν αυτά τα αξιώματα. Μπορεί κανείς να εκλεγεί στο αξίωμα του στρατηγού και στον 4ο αιώνα, σε μια πόλη όπως η Μεσσήνη, αλλά άμα τον 4ο αιώνα δεν γίνονται πόλεμοι σε καθημερινή βάση, φυσικά το αξίωμα του στρατηγού είναι περισσότερο θεωρητικό και όχι πρακτικό. Ακριβώς επειδή έχουμε τέτοια πυκνότητα πολέμων στην ελληνιστική εποχή, τα αξιώματα στα οποία θ᾽ αναφερθώ, αποκτούν πολύ μεγαλύτερη σπουδαιότητα.

Τέτοια αξιώματα είναι, κατ᾽ αρχήν, *του στρατιωτικού διοικητή*, δηλαδή του διοικητή δυνάμεων. Αλλά οι στρατιωτικοί διοικητές, δηλαδή οι αξιωματούχοι που έχουν τον τίτλο *στρατηγός*, δεν είναι μόνον υπεύθυνοι στη διοίκηση στρατευμάτων, αλλά είναι υπεύθυνοι και για διαπραγματεύσεις και για την προετοιμασία ψηφισμάτων για την Εκκλησία του Δήμου και για τη Βουλή, δηλαδή είναι και πολιτικοί ηγέτες. Σε ορισμένες πόλεις, αυτοί οι στρατηγοί

έχουν ιδιαίτερα ονόματα· παραδείγματος χάριν, σε πόλεις όπως η Ερέτρια ή το Άργος, ο τίτλος δεν είναι στρατηγός, αλλά *πολέμαρχος,* στις κρητικές πόλεις οι στρατιωτικοί αξιωματούχοι λέγονται *κόσμοι,* στη Θεσσαλία λέγονται *ταγοί.*

Μερικές φορές υπάρχει και καταμερισμός αρμοδιοτήτων στους στρατηγούς. Παραδείγματος χάριν, υπάρχει ένας στρατηγός *επί της χώρας* —δηλαδή ο στρατηγός που είναι υπεύθυνος για την ύπαιθρο, στην Αφροδισιάδα— ή στρατηγός της πόλεως, στρατηγός των οπλιτών, στρατηγός υπεύθυνος για την προστασία της παραλίας. Στην ύστερη ελληνιστική εποχή, μάλιστα, έχουμε και νυκτερινούς στρατηγούς ή νυκτοστρατηγούς, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για την ασφάλεια των πόλεων τη νύκτα. Στη Ρόδο, οι στρατηγοί που είναι διοικητές των κτήσεων που έχει στη Μικρά Ασία, έχουν τον τίτλο του *ηγεμόνα.*

Ένα άλλο αξίωμα, εξαιρετικά σημαντικό, που προκύπτει από τον πλούτο, είναι το αξίωμα του *ιππάρχου,* δηλαδή του διοικητή του ιππικού, διότι μόνον οι εξαιρετικά πλούσιοι πολίτες είναι εκείνοι οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να έχουν ένα άλογο.

Διοικητές φρουρίων είναι άλλο αξίωμα, το οποίο αναλαμβάνουν μέλη της ελίτ.

Όμως, μπορούν να αναλάβουν και αξιώματα που δεν σχετίζονται με άμεσα στρατιωτικά καθήκοντα, αλλά έχουν σχέση με την προετοιμασία μιας πόλεως για την άμυνά της. Τέτοια αξιώματα είναι το αξίωμα των *τειχοποιών,* δηλαδή των *επιμελητών* των τειχών — ή *επιστάται* των τειχών ή *επιμεληταί* τειχών, αυτές είναι διάφορες ονομασίες που συναντούμε σε διάφορες πόλεις.

Έμμεσα, με τον πόλεμο σχετίζεται και το αξίωμα του *γυμνασιάρχου,* δηλαδή εκείνου, που είναι υπεύθυνος για τη λειτουργία του γυμνασίου, το οποίο παρακολουθούν οι νέοι που πρόκειται να γίνουν πολίτες.

Ας δούμε ένα συγκεκριμένο παράδειγμα, που δείχνει πολύ χαρακτηριστικά πώς ένας πολίτης, μέλος της ανώτερης κοινωνικής τάξης, μπορεί με τις διάφορες ενέργειές του να αποκτήσει πολιτική σημασία. Είναι το παράδειγμα του Διοκλή, ο οποίος ήταν πολίτης της Αλάσαρνας — ενός από τους δήμους, δηλαδή τις περιφέρειες, της Κω— περίπου στο 200 π.Χ. (Το κείμενο αυτό, όπως και τ᾽ άλλα κείμενα, τα οποία αναλύω και διαβάζω σε αυτά τα μαθήματα, θα τα βρείτε αναρτημένα στο διαδίκτυο, σε μεταφράσεις μου).

> *Ο Διοκλής, γιος του Λεοδάμαντα, ενεργώντας σύμφωνα με την αρετή που του παρέδωσαν οι πρόγονοί του,* βλέπετε εδώ πέρα τη σημασία που έχει η παράδοση των προγόνων; δεν είναι μόνον ο Διοκλής που έχει —όπως θα δούμε— στρατιωτική εμπειρία και πολιτική σημασία, πολιτική σπουδαιότητα, πολιτική ηγεσία· είναι και οι πρόγονοί του, που είχαν αντίστοιχη θέση, *δείχνει διαρκώς κάθε ζήλο και φροντίδα για τον δήμο των Αλασαρνιτών, και κατά τη διάρκεια των πολέμων είχε στόχο του να ασφαλίσει το οχυρό και όσους κατοικούν τη χώρα,* αναφορά γίνεται στους πολέμους που αντιμετώπισε η Κως, στα τέλη του 3ου π.Χ. αιώνα, όταν γίνονταν επιδρομές πειρατών από την Κρήτη και πολεμικές και στρατιωτικές επιχειρήσεις από τον Φίλιππο Ε΄ της Μακεδονίας, *δείχνοντας άριστη γνώμη και αποδεχόμενος κάθε κίνδυνο για αυτό τον στόχο.* Δεν αρκεί να έχει κανένας μονάχα χρήματα· πρέπει να δείξει και τον αντίστοιχο ηρωισμό· κι αυτό ήταν κάτι το οποίο ξεχώριζε αυτό το τιμώμενο πρόσωπο. *Κατά τη διάρκεια του Κρητικού Πολέμου, όταν ανακοινώθηκε ότι το φρούριο απειλούνταν, έφτασε με πολλούς άνδρες και αφού το επιθεώρησε μαζί με εκείνους στους οποίους είχε ανατεθεί η φύλαξή του, ζήτησε από τους κατοίκους να συγκεντρωθούν στο οχυρό και να συμμετάσχουν στην υπεράσπισή του, μέχρι που συνέβη οι εχθροί να εγκαταλείψουν το σχέδιό τους για να επιτεθούν.* Βλέπουμε εδώ πέρα, ότι η πρωτοβουλία του, αλλά και το γεγονός ότι

πρόβλεψε την επίθεση, έσωσαν το οχυρό από μια εχθρική επίθεση. *Κατά τη διάρκεια του τωρινού πολέμου, καθώς οι εχθροί συχνά απείλησαν το οχυρό, όταν συγκεντρώθηκαν πολλές ναυτικές και χερσαίες δυνάμεις στην Αστυπάλαια, έφερε όπλα και βλήματα καταπέλτη για να διατηρήσει το οχυρό ασφαλές.* Πάλι βλέπουμε τη σημασία που έχει, ο στρατιωτικός ηγέτης να παίρνει πρωτοβουλίες. *Επέλεξε ως τοπάρχες, σύμφωνα με το ψήφισμα, τους πιο ικανούς στο να φροντίσουν για την προστασία του και έθεσε κάτω από τις διαταγές τους αρκετούς* (ή κατ᾽ άλλη μετάφραση: κατάλληλους) *άνδρες για να φρουρούν το οχυρό την ημέρα. […] πρόβλεψε μια επίθεση […] Όταν πραγματοποιήθηκε η επίθεση […], ακολούθησε και ο ίδιος και σταμάτησε τους εχθρούς κάτω από το οχυρό. Ειδοποίησε τον Νικόστρατο, γιο του Νικοστράτου, να πάρει τους ελαφρά οπλισμένους (και) από εκείνους που είχαν συνδράμει και να ενωθεί με τις δυνάμεις του. Όταν σύμφωνα με την προνοητικότητά του έφτασαν με ζήλο, συνέβη να μην καταληφθεί το οχυρό και οι εισβολείς να φύγουν χωρίς να βλάψουν με οποιοδήποτε τρόπο τα εδάφη….*

Το γεγονός ότι αυτές οι πληροφορίες για την πληροφορία, την πληροφόρηση, την τακτική σκέψη και τον ηρωισμό ενός μέλους της ανώτερης κοινωνικής τάξης, καταγράφονται σε μια επιγραφή, τις καθιστά μνημείο, *υπόμνημα* — αυτή είναι μια λέξη, που πολύ συχνά χαρακτηρίζει αυτές τις επιγραφές. Οι κάτοικοι της Αλάσαρνας δεν ξέχασαν αυτές τις υπηρεσίες. Και, ακριβώς όπως το τιμώμενο πρόσωπο συνέχισε τις παραδόσεις των προγόνων του, έτσι σε περίπτωση που είχε απογόνους και εκείνοι συνέχιζαν τη δική του παράδοση.

Ας δούμε ανάλογες αρετές σε κάποιο άλλο πρόσωπο με ανώτερη κοινωνική θέση, τον Απολλόδωρο στη Βερενίκη της Κυρηναϊκής (δηλαδή η σημερινή Λιβύη) γύρω στο 80 π.Χ.:

Επειδή ο Απολλόδωρος, γιος του Παγκράτη, έχει ως προγόνους άνδρες που ήταν από την αρχή γνήσιοι πολίτες και ο ίδιος αφιερώνεται στην πατρίδα του σε κάθε κρίσιμη περίσταση. Πρώτον, αμέσως μετά τον θάνατο του βασιλιά, όταν η Βερενίκη αντιμετώπισε μεγάλη πολιορκία από πειρατές, λόγω της αναρχίας που υπήρχε, όταν του ζητήθηκε να ηγηθεί των νεανίσκων, οι νεανίσκοι είναι τα άτομα, τα οποία ολοκληρώνουν τη στρατιωτική τους εκπαίδευση, άτομα περίπου 20 ετών, *αποδέχθηκε κάθε κίνδυνο και αποκατέστησε τη μεγαλύτερη ειρήνη. […] Μετά από αυτά, επειδή η πόλη ήταν ατείχιστη και ήδη είχε καταληφθεί δύο φορές από τους πειρατικούς στόλους που είχαν πλεύσει εναντίον της, η πόλη του ανέθεσε την απεριόριστη ηγεσία για το σύνολο των υποθέσεών της, διαφύλαξε την ομόνοια και αντιμετώπισε όλους με δίκαιη κρίση. […]*

Αυτή η επιγραφή για τον Απολλόδωρο δείχνει πώς η πρωτοβουλία και η στρατιωτική ηγεσία οδηγεί σε μια ξεχωριστή πολιτική θέση. Διότι, αυτό το οποίο αποφασίζει, σε κάποια φάση, η Βερενίκη, είναι να τον κάνει αυτοκράτορα — όχι με την έννοια του Ρωμαίου αυτοκράτορα, αλλά αυτοκράτορα: άτομο το οποίο δεν είναι υποχρεωμένο να λογοδοτεί για τις πράξεις του, κατά τη διάρκεια της άσκησης της εξουσίας.

Ποιο είναι το κοινωνικό υπόβαθρο αυτών των ανδρών: Μερικοί απ᾽ αυτούς ήταν αξιωματικοί σε βασιλικούς στρατούς, που επέστρεψαν στην πόλη τους και συνέχισαν να την υπηρετούν· άλλοι —οι περισσότεροι— είναι άτομα με πλούτο, είναι άτομα με καλές κοινωνικές σχέσεις, με καλή κοινωνική δικτύωση. Η συμβολή τους γίνεται ορατή και διαιωνίζεται, διότι οι πόλεις τους αφιερώνουν αγάλματα —αγάλματα τέτοιων ευεργετών και στρατιωτικών διοικητών κοσμούν τις πόλεις—, τους αφιερώνει μνημεία, επιτύμβια επιγράμματα και έτσι, αυτή η προσφορά αποτελεί κληρονομιά και για την επόμενη γενιά.

Κλείνω αυτή την ενότητα με το επιτύμβιο επίγραμμα για τον Μωγέτη, κάποιον στρατηγό από μία άγνωστη πόλη της Λυδίας, που έπεσε μαχόμενος το 129 π.Χ, κατά τη διάρκεια του

λεγόμενου *Πολέμου του Αριστονίκου* (είναι ένας πόλεμος των Ρωμαίων κατά του Αριστονίκου, ο οποίος είχε εξεγερθεί μη αποδεχόμενος τη διαθήκη του τελευταίου βασιλιά του Περγάμου — που είχε κληροδοτήσει το βασίλειό του στους Ρωμαίους). Η επιγραφή λέει:

> *Ο δήμος τίμησε τον Μωγέτη, γιο του Μωγέτη, στρατηγό, με χρυσό στεφάνι, χάλκινο άγαλμα, γραπτό πορτρέτο,* δηλαδή ζωγραφισμένο πορτρέτο, *σε φυσικές διαστάσεις και μαρμάρινο άγαλμα.*

Ο Μωγέτης, και μετά τον θάνατό του ακόμα, είναι παρών στην πόλη με τρεις εικονιστικές παραστάσεις, με τρία πορτρέτα του. Και το κείμενο, πάνω στον τάφο του, γράφει:

> *Η ίδια η Αθηνά, η αφέντρα, η παρθένα με τα πολλά όπλα, σου χάρισε Μωγέτη, φανερή σωφροσύνη. Σου έδωσε τη δόξα της σοφίας και δύο φορές σε έκανε να λάμψεις σε όλους ως άψογος ηγέτης της πατρίδας σου. Μόνη της η Αθηνά σε τοποθέτησε, εσένα τον εκλεκτό ηγέτη και παντοτινό υπέρμαχο της πατρίδας, ανάμεσα στους δοξασμένους στρατηγούς της Ρώμης. Αφήνοντας όμως τη δύστυχη γυναίκα σου και ημιτελές το αξίωμά σου έτρεξες στα δώματα της Περσεφόνης* (δηλαδή στον Κάτω Κόσμο). *Με στεναγμούς σε θρηνεί η μάνα σου, η πατρίδα σου και τα αδέλφια σου, τώρα που χάθηκε το έβδομο αστέρι ανάμεσά τους. Έχε γεια. Ο Άδης θα σε τοποθετήσει σε θρόνο μαζί με τους ευσεβείς, τρίτον στη σειρά,* δηλαδή μετά από τον παππού του και τον πατέρα του, *βλαστάρι ένδοξης γενιάς.*

Αυτό το μνημείο για τον Μωγέτη δείχνει τη σημασία, που έχει το σύνολο της οικογένειάς του· η συνέχεια της παράδοσης· το γεγονός ότι είναι ένας από εφτά αδέλφια· το γεγονός ότι η συμμετοχή του στη στρατιωτική ηγεσία της πόλης του, είναι εκείνη η οποία δικαιολογεί και την αναμονή να έχει μια καλύτερη θέση στον Κάτω Κόσμο.

Σταδιακά, ακριβώς αυτή η σημασία μιας μικρής ομάδας πλουσίων ατόμων, που μονοπωλούν τα αξιώματα —σε μια περίοδο που οι πόλεις αντιμετωπίζουν διαρκώς κινδύνους πολεμικού χαρακτήρα— σταδιακά αυτό υπονομεύει το δημοκρατικό πολίτευμα. Από παλιά, οι στρατηγοί ήταν μέλη της ελίτ. Όμως, επαναλαμβάνω, σ᾽ αυτή την περίοδο είναι **μόνο** μέλη της ελίτ και είναι μέλη της ελίτ σε μια περίοδο συνεχών κινδύνων. Σταδιακά, αυτή η θέση γίνεται κληρονομική, με αποτέλεσμα, μετά το τέλος της ελληνιστικής εποχής, οι πόλεις να κυβερνώνται από μία αριστοκρατία.

Πηγές–Βοηθητικό Υλικό

18. Πλούταρχος, Πολιτικά Παραγγέλματα (*Ηθικά* 805 a):

"Την εποχή μας, όταν οι υποθέσεις των πόλεων δεν προσφέρουν ευκαιρίες να αναλάβει κανείς στρατιωτική ηγεσία σε πολέμους ή να ανατρέψει τυράννους, ή να συνάψει συμμαχίες, πώς μπορεί κανείς να ξεκινήσει μια διακεκριμένη και λαμπρή σταδιοδρομία;"

19. Τιμητικό ψήφισμα για τον Διοκλή, Αλάσαρνα (Κως, περ. 200 π.Χ.), *SEG* XLVIII 1104:

"Ο Διοκλής, γιος του Λεοδάμαντα, ενεργώντας σύμφωνα με την αρετή που του παρέδωσαν οι πρόγονοί του, δείχνει διαρκώς κάθε ζήλο και φροντίδα για τον δήμο των Αλασαρνιτών, και κατά τη διάρκεια των πολέμων είχε στόχο του να ασφαλίσει το οχυρό και όσους κατοικούν τη χώρα, δείχνοντας άριστη γνώμη και αποδεχόμενος κάθε κίνδυνο για αυτό τον στόχο. Κατά τη διάρκεια του Κρητικού Πολέμου, όταν ανακοινώθηκε ότι το φρούριο απειλούνταν, έφτασε με πολλούς άνδρες και αφού το επιθεώρησε μαζί με εκείνους στους οποίους είχε ανατεθεί η φύλαξή του, ζήτησε από τους κατοίκους να συγκεντρωθούν στο οχυρό και να συμμετάσχουν στην υπεράσπισή του, μέχρι

που συνέβη οι εχθροί να εγκαταλείψουν το σχέδιό τους να επιτεθούν. Κατά τη διάρκεια του τωρινού πολέμου, καθώς οι εχθροί συχνά απείλησαν το οχυρό, όταν συγκεντρώθηκαν πολλές ναυτικές και χερσαίες δυνάμεις στην Αστυπάλαια, έφερε όπλα και βλήματα καταπέλτη για να διατηρήσει το οχυρό ασφαλές. Επέλεξε ως τοπάρχες, σύμφωνα με το ψήφισμα, τους πιο ικανούς στο να φροντίσουν για την προστασία του και έθεσε κάτω από τις διαταγές τους αρκετούς [ή: κατάλληλους] άνδρες για να φρουρούν το οχυρό την ημέρα. … πρόβλεψε την απειλή των εχθρών … Όταν πραγματοποιήθηκε η επίθεση …, ακολούθησε και σταμάτησε τους εχθρούς κάτω από το οχυρό. Ειδοποίησε τον Νικόστρατο, γιο του Νικοστράτου, να πάρει τους ελαφρά οπλισμένους από εκείνους που είχαν συνδράμει και να ενωθεί με τις δυνάμεις του. Όταν σύμφωνα με την προνοητικότητά του αυτή έφτασαν με ζήλο, συνέβη να μην καταληφθεί το οχυρό και οι εισβολείς να φύγουν χωρίς να βλάψουν με οποιοδήποτε τρόπο τα εδάφη…".

20. Βερενίκη, τιμητικό ψήφισμα για τον Απολλόδωρο, *SEG* XXVIII 1540, περ. 80 π.Χ.:

"Επειδή ο Απολλόδωρος, γιος του Παγκράτη, έχει ως προγόνους άνδρες που ήταν από την αρχή γνήσιοι πολίτες και ο ίδιος αφιερώνεται στην πατρίδα σε κάθε κρίσιμη περίσταση. Πρώτον, αμέσως μετά τον θάνατο του βασιλιά, όταν η Βερενίκη αντιμετώπισε μεγάλη πολιορκία από πειρατές, λόγω της αναρχίας που υπήρχε, όταν του ζητήθηκε να ηγηθεί των νεανίσκων, αποδέχθηκε κάθε κίνδυνο και αποκατέστησε τη μεγαλύτερη ειρήνη. … Μετά από αυτά, επειδή η πόλη ήταν ατείχιστη και ήδη είχε καταληφθεί δύο φορές από τους πειρατικούς στόλους που είχαν πλεύσει εναντίον της, η πόλη του ανέθεσε την απεριόριστη ηγεσία για το σύνολο των υποθέσεων της πόλης, διαφύλαξε την ομόνοια και αντιμετώπισε όλους με δίκαιη κρίση. …"

21. Τιμητική επιγραφή για Μωγέτη, Λυδία, περ. 129 π.Χ., *TAM* V.1.468:

"Ο δήμος τίμησε τον Μωγέτη γιο του Μωγέτη, στρατηγό, με χρυσό στεφάνι, χάλκινο άγαλμα, γραπτό πορτρέτο σε φυσικές διαστάσεις και μαρμάρινο άγαλμα. Μωγέτης Μωγέτου, στρατηγός.

Χαίρε.

Η ίδια η Αθηνά, η αφέντρα, η παρθένα με τα πολλά όπλα, σου χάρισε Μωγέτη, φανερή σωφροσύνη. Σου έδωσε τη δόξα της σοφίας και δύο φορές σε έκανε να λάμψεις σε όλους ως άψογος ηγέτης της πατρίδας σου. Μόνη της σε τοποθέτησε, εσένα τον εκλεκτό ηγέτη και παντοτινό υπέρμαχο της πατρίδας, ανάμεσα στους πιο δοξασμένους στρατηγούς της Ρώμης. Αφήνοντας όμως τη δύστυχη γυναίκα σου και ημιτελές το αξίωμά σου έτρεξες στα δωμάτια της Περσεφόνης. Με στεναγμούς σε θρηνεί η μάνα σου, η πατρίδα σου και τα αδέλφια σου, τώρα που χάθηκε το έβδομο αστέρι ανάμεσά τους. Έχε γεια. Ο Άδης θα σε τοποθετήσει σε θρόνο μαζί με τους ευσεβείς, τρίτον στη σειρά, βλαστάρι ένδοξης γενιάς".

V1.3.2 Ευεργετισμός και ανισότητα (9΄)

https://youtu.be/IsxxXXlWGGc

απομαγνητοφώνηση Medialuz /αντιπαραβολή Έμιλυ Γδ & Aspi

Στην προηγούμενη ενότητα ανέλυσα πώς η συνεχής αντιμετώπιση κινδύνων από τις ελληνιστικές πόλεις, είχε σαν αποτέλεσμα να αναβαθμιστούν, να αποκτήσουν μεγάλη σημασία, τα στρατιωτικά αξιώματα τα οποία μονοπωλούνταν από τα μέλη μιας μικρής ελίτ. Σε αυτή την ενότητα, θα εξετάσω κάπως περισσότερο το φαινόμενο του ευεργετισμού, στον βαθμό που αυτό σχετίζεται με την προστασία των πόλεων από εχθρούς με θέματα άμυνας και πολέμου.

Ως *ευεργετισμό* —μία λέξη που προέρχεται από την αρχαία λέξη του "ευεργέτη"— χαρακτηρίζει η σημερινή έρευνα ένα σημαντικό φαινόμενο της ελληνιστικής κοινωνίας που είναι η ανάληψη από μια μικρή ομάδα πλούσιων πολιτών των δημοσίων δαπανών, τις οποίες δεν μπορεί να αναλάβει η πόλη, δαπάνες οι οποίες σχετίζονται με κάθε είδους θέματα, και με τη σταδιακή αύξηση της πολιτικής επιρροής και σταδιακά και τη θεσμοθέτηση της κυριαρχίας ακριβώς αυτών των ατόμων.

Τα πράγματα ξεκινούν κάπως απλά με την κοινωνική προσφορά ατόμων τα οποία έχουν χρήματα. Τα άτομα αυτά τιμούνται με τιμητικά ψηφίσματα και οι τιμές αυτές τα καθιστούν όχι μόνο γνωστά, αλλά καθιστούν και τους απογόνους τους σημαντικές προσωπικότητες. Ας δούμε ένα πρώτο παράδειγμα από την πρώιμη ελληνιστική εποχή, ένα τιμητικό ψήφισμα της Αθήνας για κάποιον Φιλιππίδη, έναν σημαντικό κωμικό ποιητή, ο οποίος ήταν αντίπαλος του Δημητρίου του Πολιορκητή, του βασιλιά της Μακεδονίας, ο οποίος για κάποια διαστήματα κατείχε την Αθήνα.

Μη σας ξενίζει το γεγονός ότι ένας κωμικός ποιητής είχε πολιτική δράση· σε αυτή την περίοδο έχουμε άτομα τα οποία ασκούν αυτά τα επαγγέλματα, όπως ηθοποιοί, κωμικοί ποιητές, μουσικοί, να έχουν πολιτική επιρροή και μεγάλο πλούτο.

Ο Φιλιππίδης, όπως ανέφερα προηγουμένως, είχε διακριθεί διότι στις κωμωδίες του χτυπούσε τον Δημήτριο Πολιορκητή και το γεγονός ότι είχε περιορίσει την ελευθερία και την αυτονομία της Αθήνας. Το ψήφισμα αυτό χρονολογείται στο 282 π.Χ.:

> *Όταν ο βασιλιάς Λυσίμαχος νίκησε στη μάχη που έγινε στην Ιψό*, αυτή είναι μία μάχη του 301 π.Χ., *κατά του Αντιγόνου και του Δημητρίου, με δικά του έξοδα φρόντισε για την ταφή των πολιτών μας που σκοτώθηκαν στη μάχη. Όσο για τους αιχμαλώτους, τους υπερασπίστηκε στον βασιλιά και πέτυχε την απελευθέρωσή τους. Επίσης φρόντισε να ενταχθούν σε στρατιωτικές μονάδες εκείνοι που θέλησαν να υπηρετήσουν στον στρατό του Λυσιμάχου. Σε εκείνους που προτίμησαν να φύγουν έδωσε ρουχισμό και εφόδια, με δικά του χρήματα, και τους έστειλε όπου ήθελαν, συνολικά πάνω από 300 άντρες. Επίσης ζήτησε την απελευθέρωση των συμπολιτών μας που βρέθηκαν στην Ασία, κρατούμενοι του Δημητρίου και του Αντιγόνου.*

Βλέπουμε πως ένας πολίτης, χάρη και μόνο στην περιουσία του, αλλά και τις σχέσεις του —το γεγονός δηλαδή ότι ως κωμικός ποιητής είχε σχέσεις με τον βασιλιά Λυσίμαχο— πετυχαίνει να ταφούν οι νεκροί Αθηναίοι στη μάχη της Ιψού, να απελευθερωθούν αιχμάλωτοι, φροντίζει για τα εφόδια και τον ρουχισμό εκείνων οι οποίοι κατευθύνθηκαν σε άλλες περιοχές.

Τι παίρνει ως αντάλλαγμα ο ευεργέτης; Είναι μία επιγραφή η οποία θυμίζει και στις επόμενες γενιές την προσφορά του, αλλά αυτό το οποίο παίρνει είναι και κάτι εξίσου σημαντικό: είναι το γεγονός ότι οι Αθηναίοι του παραχωρούν σίτιση στο Πρυτανείο, δηλαδή να σιτίζεται μαζί με τους άρχοντες, όχι μόνο σε αυτόν αλλά και στους απογόνους του. Βλέπουμε πως μια ευεργεσία ενός ατόμου έχει συνέπειες και για τις επόμενες γενιές της οικογένειάς του.

Οι αιτίες αυτού του φαινομένου του ευεργετισμού είναι, όπως είπα στην αρχή, τα οικονομικά προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζουν οι πόλεις. Οι ελληνιστικές πόλεις είχαν βέβαια πολλούς πόρους, αλλά δεν υπάρχει στην αρχαιότητα κάτι ανάλογο με τη δική μας τη φορολογία εισοδήματος, υπάρχει έμμεση φορολογία, όπως υπάρχει φορολογία ιδιοκτησίας, αλλά δεν υπάρχει φορολογία εισοδήματος. Πάντοτε στις ελληνιστικές πόλεις, τα έξοδα, οι δημόσιες δαπάνες είναι μεγαλύτερες από τα δημόσια έσοδα και αυτό είναι ένα γνωστό πρόβλημα, οι πόλεις οι οποίες αντιμετωπίζουν ένα τέτοιο πρόβλημα, αυτό το οποίο θα κάνουν είναι να δανειστούν χρήματα, να μη μπορούν να εξοφλήσουν τα δάνειά τους και να εξαρτώνται από εκείνους οι οποίοι έχουν μεγάλη περιουσία.

Τέτοιοι ευεργέτες προσφέρουν στις πόλεις τους, μερικοί από πατριωτισμό, μερικοί από υστεροβουλία, μερικοί από ένα συνδυασμό πατριωτισμού και υστεροβουλίας. Αυτό που προσφέρουν είναι άτοκα δάνεια, προσφέρουν την επισκευή των τειχών, προσφέρουν φθηνό σιτάρι, απελευθερώνουν αιχμαλώτους, μερικές φορές πληρώνουν τους μισθούς μισθοφόρων. Με τον τρόπο αυτόν, γίνονται *ορατές* προσωπικότητες, προσωπικότητες αναγνωρίσιμες, προσωπικότητες που τις γνωρίζουν όλοι, προσωπικότητες οι οποίες, με βάση αυτήν τους την προσφορά, έχουν το δικαίωμα να διεκδικούν και κύρος, πολιτική επιρροή, και από κάποια φάση και ύστερα, και πολιτικά αξιώματα.

Ας δούμε ένα άλλο παράδειγμα, εξήντα χρόνια μετά από το προηγούμενο ψήφισμα για τον Φιλιππίδη. Αυτή τη φορά είναι ένα τιμητικό ψήφισμα για τον Ευρυκλείδη, έναν πλούσιο Αθηναίο πολίτη, που πρώτα υπηρέτησε ως στρατηγός των οπλιτών —ένα από τα ανώτατα στρατιωτικά αξιώματα στην Αθήνα— και συμμετείχε στην απελευθέρωση της Αθήνας το 229 π.Χ. από τη μακεδονική φρουρά. Λίγο αργότερα οι Αθηναίοι τον τιμούν με ένα ψήφισμα· δυστυχώς αυτό το ψήφισμα δεν σώζεται ακέραιο, δηλαδή έχει σπάσει σε αρκετά σημεία και έτσι δεν είμαστε σίγουροι για όλες τις διατυπώσεις, αλλά μπορούμε να καταλάβουμε περίπου πώς λειτουργούσε και είναι ένα ψήφισμα το οποίο έχει ιδιαίτερη σημασία διότι μας δείχνει, πώς ο Ευρυκλείδης, αναλαμβάνοντας υποχρεώσεις και αξιώματα, ταυτόχρονα προετοιμάζει την εξουσία και για την επόμενη γενιά, δηλαδή για τον γιο του.

Σας μεταφράζω το ψήφισμα:

> *Όταν έγινε ταμίας των στρατιωτικών χρημάτων* — γενικά σε αρχαίες πόλεις το να αναλάβει κανένας το αξίωμα του ταμία σημαίνει ότι έχει τεράστια περιουσία, διότι σε περίπτωση ελλείμματος, καλύπτει το έλλειμμα από την περιουσία του. *Όταν έγινε ταμίας των στρατιωτικών χρημάτων είχε τη φροντίδα και διεκπεραίωσε τις υποθέσεις του αξιώματος μέσω του γιου του,* δηλαδή έγινε μια χρονιά στρατιωτικός ταμίας, δεύτερη χρονιά δεν μπορούσε να αναλάβει το ίδιο αξίωμα και το έκανε μέσω του γιου του, δηλαδή το αξίωμα το ανέλαβε ο γιος του που είχε το δικαίωμα, αλλά τα χρήματα τα παρείχε ο πατέρας. *Όταν έγινε αγωνοθέτης ακολούθησε τις επιθυμίες του λαού και ξόδεψε επτά τάλαντα* —ένα τεράστιο ποσό— *προσφέροντας πάλι τον γιο του σε αυτή τη φροντίδα.* Γιατί βλέπετε ότι, όταν ο Ευρυκλείδης αναλαμβάνει ένα αξίωμα, φροντίζει να συνδέει με το αξίωμα αυτό και τον γιο του, εισαγάγοντας έτσι τον γιο του στην πολιτική σταδιοδρομία, συνηθίζοντας τους Αθηναίους στην πολιτική του συμμετοχή και έτσι

εξασφαλίζοντας στην οικογένειά του επιρροή, πολιτική επιρροή και στην επόμενη γενιά. *Εκτέλεσε τα καθήκοντά του αγωνοθέτη με ωραίο τρόπο ξοδεύοντας επιπλέον πολλά χρήματα, επειδή τα εδάφη έμεναν ακαλλιέργητα και άσπαρτα, κατά τη διάρκεια των πολέμων, εξασφάλισε χρήματα, με αποτέλεσμα να καλλιεργηθεί και να σπαρθεί πάλι η γη, αποκατέστησε την ελευθερία μαζί με τον αδελφό του Μικίωνα, αφού παραδόθηκε στους Αθηναίους ο Πειραιάς* —τον κατείχε μακεδονική φρουρά—, *εξασφάλισε χρήματα για να δοθούν στεφάνια στους στρατιώτες που, μαζί με τον Διογένη, αποκατέστησαν στην πόλη τα φρούρια, οχύρωσε τα λιμάνια, επισκεύασε τα τείχη της πόλης και του Πειραιά μαζί με τον Μικίωνα τον αδελφό του, εξασφαλίζοντας τη συμπαράσταση ελληνικών πόλεων και βασιλέων, φρόντισε να γίνει ό,τι είναι δίκαιο σε σχέση με εκείνους που χρωστούσαν χρήματα στο δημόσιο. […] Πρότεινε νόμους συμφέροντες για τον λαό, οργάνωσε ωραία θεάματα για τους θεούς και οργάνωσε επιπλέον αγώνα οπλιτικό, υπόμνημα της απελευθέρωσης.*

Βλέπετε από αυτή την επιγραφή πώς ένας Αθηναίος πολίτης συνδέεται, από τη μία μεριά, με τον αδελφό του τον Μικίωνα και από την άλλη με τον γιο του, δηλαδή αυτή η πολιτική επιρροή δεν είναι πολιτική επιρροή μεμονωμένων ανδρών, είναι πολιτική επιρροή οικογενειών που στην πορεία της ελληνιστικής εποχής γίνεται σχεδόν κληρονομική.

Πηγές–Βοηθητικό Υλικό

22. Αθήνα, τιμητικό ψήφισμα για τον ευεργέτη Φιλιππίδη, 282 π.Χ., *Inscriptiones Graecae* II2 657:

"Όταν ο βασιλιάς Λυσίμαχος νίκησε στη μάχη που έγινε στην Ιψό κατά του Αντιγόνου και του Δημητρίου, με δικά του έξοδα φρόντισε για την ταφή των πολιτών μας που σκοτώθηκαν στη μάχη. Όσο για του αιχμαλώτους, τους υπερασπίστηκε στον βασιλιά και πέτυχε την απελευθέρωσή τους. Επίσης φρόντισε να ενταχθούν σε στρατιωτικές μονάδες εκείνοι που θέλησαν να υπηρετήσουν στον στρατό (του Λυσιμάχου). Σε εκείνους που προτίμησαν να φύγουν έδωσε ρουχισμό και εφόδια με δικά του χρήματα και τους έστειλε όπου ήθελαν, συνολικά πάνω από 300 άνδρες. Επίσης ζήτησε την απελευθέρωση των συμπολιτών μας που βρέθηκαν στην Ασία, κρατούμενοι του Δημητρίου και του Αντιγόνου".

23. Αθήνα, τιμητικό ψήφισμα για τον Ευρυκλείδη, περ. 220 π.Χ., *Inscriptiones Graecae II2 834*:

"… όταν έγινε ταμίας των στρατιωτικών (χρημάτων) … είχε τη φροντίδα και διεκπεραίωσε τις υποθέσεις του αξιώματος μέσω του γιου του· και ο ίδιος ξόδεψε αρκετά χρήματα. Όταν έγινε αγωνοθέτης, ακολούθησε τις επιθυμίες του λαού και ξόδεψε 7 τάλαντα (23.000 δραχμές, περ. 2 εκ. ευρώ), προσφέροντας πάλι τον γιο του σε αυτή τη φροντίδα· και εκτέλεσε τα καθήκοντα του αγωνοθέτη με ωραίο τρόπο, ξοδεύοντας επιπλέον πολλά χρήματα. Επειδή τα εδάφη έμεναν ακαλλιέργητα και άσπαρτα κατά τη διάρκεια των πολέμων, εξασφάλισε χρήματα με αποτέλεσμα να καλλιεργηθεί και να σπαρθεί η γη. Αποκατέστησε την ελευθερία μαζί με τον αδελφό του Μικίωνα, αφού παραδόθηκε (στους Αθηναίους) ο Πειραιάς. Εξασφάλισε χρήματα για να δοθούν στεφάνια στους στρατιώτες που μαζί με τον Διογένη αποκατέστησαν στην πόλη τα φρούρια. Οχύρωσε τα λιμάνια. Επισκεύασε τα τείχη της πόλης και του Πειραιά μαζί με τον Μικίωνα, τον αδελφό του, εξασφαλίζοντας τη συμπαράσταση ελληνικών πόλεων [και βασιλέων?]. Φρόντισε να γίνει ό,τι είναι δίκαιο σε σχέση με εκείνους που χρωστούσαν χρήματα στον δήμο. … Πρότεινε νόμους συμφέροντες για τον λαό. Οργάνωσε ωραία θεάματα για τους θεούς και οργάνωσε επιπλέον αγώνα οπλιτικό, υπόμνημα της απελευθέρωσης".

V1.3.3 Η υπονόμευση των δημοκρατικών θεσμών (17΄)

https://youtu.be/6yCaRZRhWes

απομαγνητοφώνηση Yannis Kara / αντιπαραβολή Asimenia & Aspi

Αναφερόμενος στην Αθήνα στα χρόνια του Περικλή, ο Θουκυδίδης χαρακτηρίζει το αθηναϊκό πολίτευμα "δημοκρατία στα λόγια". Στην πραγματικότητα, άσκηση εξουσίας από έναν άνδρα —εννοεί τον Περικλή— ο οποίος δεν είχε καταλύσει το δημοκρατικό πολίτευμα, αλλά, χάρη στη χαρισματική του προσωπικότητα, ήταν εκείνος που κυριαρχούσε στο πολιτικό σκηνικό της Αθήνας.

Κάτι ανάλογο μπορούμε να πούμε και για τις ελληνιστικές πόλεις, ότι συνεχίζουν να είναι δημοκρατίες στα λόγια —συνεχίζουν να υπάρχουν δημοκρατικοί θεσμοί—, όμως στην πραγματικότητα η εξουσία μονοπωλείται· δεν μονοπωλείται από έναν άνδρα, αλλά μονοπωλείται από λίγα άτομα με μεγάλο πλούτο και πολιτική επιρροή.

Το δημοκρατικό πολίτευμα συνεχίζει να υπάρχει, δηλαδή οι άρχοντες εκλέγονται από την Εκκλησία του Δήμου. Η Εκκλησία του Δήμου, δηλαδή η συνέλευση του λαού, είναι υπεύθυνη για τη λήψη όλων των πολιτικών αποφάσεων. Αυτή αποφασίζει αν θα υπάρξει πόλεμος ή αν θα γίνει ειρήνη· αυτή αποφασίζει για τα ψηφίσματα, αλλά τις προτάσεις δεν τις κάνουν όλοι οι πολίτες· τις προτάσεις τις κάνουν τα μέλη μιας μικρής ομάδας. Εκείνοι που εκλέγονται δεν είναι όλοι οι πολίτες, είναι εκείνοι οι οποίοι έχουν τη ρητορική παιδεία, έχουν τον χρόνο, έχουν τις σχέσεις, έχουν την εμπειρία και την εκπαίδευση για να μπορούν να αφοσιωθούν στα κοινά.

Αυτό το φαινόμενο σχετίζεται, όπως ανέφερα στην προηγούμενη ενότητα, με το φαινόμενο του *ευεργετισμού,* που είναι η προσφορά υπηρεσιών προς το κοινό με κάποια ανταλλάγματα, τα οποία είναι, κυρίως, το κύρος —το πολιτικό κύρος—, η πολιτική επιρροή και η εξουσία. Στην πορεία της ελληνιστικής εποχής, αυτό το φαινόμενο όλο και αποκτά μεγαλύτερη σπουδαιότητα, με αποτέλεσμα, προς τα τέλη της ελληνιστικής εποχής —όταν επίσης τον 1ο π.Χ. αιώνα, οι πόλεμοι συνεχίζουν να είναι εξαιρετικά πυκνοί, αλλά και προκαλώντας τεράστιες καταστροφές, διότι μεταφέρονται οι πόλεμοι της Ρώμης σε ελληνικά εδάφη, αυτό έχει σαν αποτέλεσμα—, η προσφορά αυτών των ατόμων να είναι πολύ πιο επιτακτικά αναγκαία και η συμβολή τους να γίνεται ορατή με μια σειρά από τιμές, οι οποίες σταδιακά εξυψώνουν αυτούς τους ευεργέτες πάνω από τους υπόλοιπους πολίτες.

Το επόμενο βήμα θα γίνει στην επόμενη περίοδο, και θα είναι η ουσιαστικά κληρονομική εξουσία να γίνει και τυπικά —θεσμοθετημένα δηλαδή— μια εξουσία μιας κληρονομικής ελίτ. Η συμβολή αυτών των μελών της ελίτ —της καλής κοινωνίας, θα λέγαμε σήμερα, των πλούσιων πολιτών— γίνεται ορατή με αγάλματα τα οποία κοσμούν τους δημόσιους χώρους, τα ιερά και τα νεκροταφεία. Πολλές φορές τα μέλη αυτής της ελίτ τιμώνται με στεφάνια. Υπάρχουν μάλιστα συγκεκριμένοι χαρακτηρισμοί. Ο *στέφανος αριστείος* παραδείγματος χάριν χαρακτηρίζει τα άτομα τα οποία στεφανώθηκαν —σήμερα θα λέγαμε πήραν παράσημο— για την ανδρεία τους· ένας άλλος στέφανος, *ο στέφανος της αριστοπολιτείας*, δίνεται στα άτομα τα οποία είχαν διαπρέψει στις συμβουλές και τη συμμετοχή τους στα κοινά. Ένας άλλος τρόπος με τον οποίο φαίνεται, σαφώς, η ανώτερη θέση αυτών των ατόμων είναι το γεγονός ότι τους παραχωρείται ειδική θέση στις θεατρικές παραστάσεις. Είναι ο θεσμός της *προεδρίας,* όπως λέγεται στα αρχαία Ελληνικά, δηλαδή το να πάρει κανένας την πρώτη θέση, στην πρώτη σειρά στα θέατρα. Τέτοιες *προεδρίες*, δηλαδή θέσεις για τιμώμενα πρόσωπα και αξιωματούχους, έχουμε παραδείγματος χάριν από το θέατρο του Διονύσου στην Αθήνα.

Εξυψώνονται αυτοί οι πολίτες πάνω από τους κοινούς πολίτες και με τον τρόπο αυτό καλλιεργούν την ιδέα της ανισότητας. Μια ιδέα ανισότητας η οποία δεν στηρίζεται μονάχα στο γεγονός ότι άτομα έχουν διαφορετική αξία, δηλαδή δεν είναι ανισότητα με βάση της προσφοράς η οποία προέρχεται από αξία, αλλά είναι ανισότητα η οποία προέρχεται από τον διαφορετικό πλούτο, από τα διαφορετικά μέσα τα οποία έχει κανείς και τις διαφορετικές, συνεπώς, δυνατότητες να προσφέρει στην κοινότητά του.

Σε τιμητικά ψηφίσματα αναφέρεται ρητά ότι αυτές οι τιμές στόχο είχαν να μιμηθούν και άλλοι το παράδειγμα αυτών των προσώπων. Επομένως, με τον τρόπο αυτό, καλλιεργείται η ιδέα του ευεργετισμού. Ο πλούτος είναι κληρονομικός, κι εφόσον είναι κληρονομικός —εφόσον δίνεται στην επόμενη γενιά— στην επόμενη γενιά μεταδίδεται και ό,τι άλλο συνεπάγεται ο πλούτος, δηλαδή η δυνατότητα για καλή εκπαίδευση, η δυνατότητα για ύπαρξη καλών σχέσεων.

Στην πορεία της ελληνιστικής εποχής, αυτό γίνεται εξαιρετικά σημαντικό διότι υπεισέρχεται ένας νέος παράγοντας. Κι αυτός ο νέος παράγοντας είναι η Ρώμη. Η Ρώμη, από το 146 π.Χ., προσαρτεί ως επαρχίες εδάφη στην Ελλάδα, πρώτα τη Μακεδονία και την κεντρική Ελλάδα και την Πελοπόννησο, στη συνέχεια μεγάλο κομμάτι της Μικράς Ασίας, στη συνέχεια άλλες επαρχίες, το 67 π.Χ. την Κρήτη, το 30 π.Χ. την Αίγυπτο. Το γεγονός ότι η Ρώμη έχει ιδιαίτερη σημασία ως παράγοντας της ελληνικής πολιτικής ζωής αναδεικνύει επίσης, ακόμα περισσότερο, τη σημασία εκείνων που έχουν ιδιαίτερες σχέσεις με τους Ρωμαίους αξιωματούχους, με τους Ρωμαίους στρατηγούς, με τα μέλη της Συγκλήτου, με τους Ρωμαίους απεσταλμένους, με τους Ρωμαίους κυβερνήτες. Και αυτά όλα σχετίζονται πάλι με πολεμικές δραστηριότητες, με τους πολέμους οι οποίοι γίνονται τον ύστερο 2ο και τον 1ο π.Χ. αιώνα.

Ας δούμε πάλι ορισμένα παραδείγματα τα οποία δείχνουν πώς, σταδιακά —μέχρι τα τέλη της ελληνιστικής εποχής— η συμμετοχή ορισμένων, μιας μικρής ομάδας πολιτών, με ηγετική θέση σε πολέμους, τους τοποθετεί πάνω από τους υπόλοιπους πολίτες, δηλαδή καλλιεργεί την ιδέα μιας κοινωνίας η οποία είναι αυστηρά ιεραρχικά δομημένη και την ανώτατη θέση κατέχουν άτομα τα οποία δεν προσφέρουν στην πατρίδα τους μόνο με τις ικανότητές τους και τον ηρωισμό τους, αλλά προσφέρουν επειδή έχουν τα οικονομικά μέσα να προσφέρουν. Σας δίνω δύο παραδείγματα, και τα δύο προέρχονται από την πόλη της Αφροδισιάδας στη Μικρά Ασία· την πόλη στην οποία, εδώ και είκοσι χρόνια, μελετώ τις επιγραφές, γι᾽ αυτόν τον λόγο τα ξέρω κάπως καλύτερα αυτά τα κείμενα. Ανάλογα κείμενα μπορεί να βρει κανένας κι από άλλες περιοχές.

Ένα από αυτά τα κείμενα είναι για κάποιον Καλλικράτη, ο οποίος έζησε περίπου τον 1ο π.Χ. αιώνα· μάλλον συμμετείχε σε κάποιους από τους πολέμους, ή τους Μιθριδατικούς Πολέμους που γίνονται γύρω στο 88 π.Χ. με 86 π.Χ. ή σε πολέμους της ύστερης ρωμαϊκής δημοκρατίας, τους εμφυλίους πολέμους ανάμεσα στον Καίσαρα και τον Πομπήιο ή τον Οκτάβιο και τον Αντώνιο. Το τιμητικό αυτό ψήφισμα το γνωρίζουμε από δύο επιγραφές —η μία είναι η αρχική επιγραφή και η άλλη είναι ένα αντίγραφο που έγινε αργότερα— και μας δίνει μια εντυπωσιακή εικόνα για όσα μπόρεσε να προσφέρει ο Καλλικράτης ως στρατιωτικός ηγέτης της Αφροδισιάδας, αλλά όχι μόνο ως στρατιωτικός ηγέτης αλλά και ως πλούσιος άνθρωπος.

Λέει, λοιπόν, το ψήφισμα:

> *Έσωσε την πατρίδα από πολλούς και μεγάλους κινδύνους, αγωνίστηκε με ανδρεία σε όλους τους πολέμους που αντιμετώπισε η πατρίδα* —το γεγονός ότι γίνεται αναφορά σε πολλούς πολέμους μάλλον μας τοποθετεί στην περίοδο γύρω στο 88 π.Χ. με 49-50 π.Χ.— *διαφύλαξε τις οχυρώσεις που του εμπιστεύθηκε η πόλη, τήρησε την εμπιστοσύνη*

προς όφελος της κοινότητας στις πιο κρίσιμες περιστάσεις, υπηρέτησε σε όλα τα αξιώματα με εντιμότητα και δικαιοσύνη προς το συμφέρον της πόλης. Υπηρέτησε σε όλα τα αξιώματα: αυτό επίσης είναι ένα χαρακτηριστικό της ύστερης ελληνιστικής εποχής, το γεγονός ότι ορισμένα άτομα μονοπωλούν τα αξιώματα — δηλαδή δεν αναλαμβάνουν μόνον ένα αξίωμα και μόνο για μια χρονιά, αλλά ξανά και ξανά. *Διετέλεσε στεφανηφόρος* —είναι το ανώτατο αξίωμα της πόλης— *και γυμνασίαρχος.* Ως γυμνασίαρχος, φυσικά, έχει τη δυνατότητα να μην επηρεάζει μονάχα τους πολίτες αλλά να επηρεάζει, ακριβώς επειδή είναι υπεύθυνος για το γυμνάσιο και για τη χρηματοδότηση του γυμνασίου, έχει τη δυνατότητα να επηρεάζει τη νέα γενιά. Είναι το άτομο το οποίο αποτελεί πρόσωπο αναφοράς για τους νέους Αφροδισιείς που εκπαιδεύονται στο γυμνάσιο.

Διετέλεσε στεφανηφόρος και γυμνασίαρχος με γενναιοδωρία και απλοχεριά. Δηλαδή, εκείνοι οι οποίοι, στα χρόνια της εκπαίδευσής τους στο γυμνάσιο, έγιναν αποδέκτες της γενναιοδωρίας του δεν θα το ξεχνούσαν αυτό, θα ήταν οι μελλοντικοί του υποστηρικτές στις εκλογές για τα δημόσια αξιώματα στη συνέλευση του λαού. *Έγινε ιερέας της Ρώμης (*η Ρώμη, όχι η πόλη αλλά η θεά Ρώμη, η προσωποποίηση της ρώμης). *Ανέλαβε το αξίωμα του αγορανόμου κατά τη διάρκεια της σοβαρότερης έλλειψης τροφίμων προσφέροντας, με δικά του έξοδα, φτηνό σιτάρι* — και αυτό είναι κάτι που κανένας δεν ξεχνάει. *Υπηρέτησε στα πολεμικά αξιώματα χωρίς υποχρέωση λογοδοσίας* — δηλαδή ήταν… "ανυπεύθυνος αρχή" λέγεται αυτό, δηλαδή αναλαμβάνει ένα αξίωμα χωρίς να είναι υπεύθυνος στην απόδοση αναφοράς στους πολίτες.

Στάλθηκε ως πρεσβευτής στους πολιτικούς ηγέτες στη Ρώμη, […] σε κάθε είδους κινδύνους και υποθέσεις και αγωνίστηκε εναντίον των εχθρών φονεύοντας εξήντα από αυτούς, ανέλαβε πληθώρα εγγυήσεων για πολλούς —δηλαδή ανέλαβε εγγυήσεις για δάνεια— *διετέλεσε ιερέας της Εκάτης με ευσέβεια· για τον λόγο αυτό να του επιτραπεί ταφή στο γυμνάσιο. Να του δίνεται τιμητική μερίδα κρέατος από όλες τις δημόσιες θυσίες και να έχει το δικαίωμα να φορά, όποτε επιθυμεί, τα στεφάνια με τα οποία έχει τιμηθεί.* Οι τιμές οι οποίες δίνονται είναι αυτές οι οποίες έχουν, εδώ πέρα, και την ιδιαίτερη σημασία.

Ο Καλλικράτης είναι κάποιος ο οποίος, σε κάθε του δημόσια εμφάνιση, θυμίζει το τι έχει προσφέρει. Διότι του επιτρέπεται, σε αντίθεση με άλλους πολίτες, να φορά τα στεφάνια με τα οποία έχει τιμηθεί. Σε όλες τις γιορτές έχει ιδιαίτερη θέση, στις θυσίες παίρνει μεγαλύτερη μερίδα από τους υπόλοιπους πολίτες και, το σημαντικότερο απ᾽ όλα, του επιτρέπεται η ταφή στο γυμνάσιο. Πιστεύω ότι ένας τάφος, ο οποίος σώζεται και σήμερα, κοντά στο Βουλευτήριο της Αφροδισιάδας είναι ακριβώς ο τάφος αυτός του Καλλικράτη.

Αυτές οι τιμές κάνουν ορατή, και στη ζωή του αλλά και μετά τον θάνατό του, την προσφορά του. Ο Καλλικράτης διακρίθηκε ως πολεμιστής, φονεύοντας σε διάφορες μάχες εχθρούς με τα ίδια του τα χέρια, υπηρέτησε σε κρίσιμες διπλωματικές αποστολές και ανέλαβε σημαντικά αξιώματα. Σε αναγνώριση των υπηρεσιών του, οι συμπολίτες του τον τίμησαν με μια εξαιρετική τιμή. Συνήθως, μόνον ήρωες θάβονται μέσα στα τείχη της πόλης, αυτός τάφηκε στο κεντρικό σημείο της πόλης κοντά στο Βουλευτήριο.

Ο Καλλικράτης εκπροσωπεί ένα πολύπτυχο δραστηριοτήτων που χαρακτηρίζουν την κοινωνική και πολιτική ελίτ των ύστερων ελληνιστικών πόλεων:

- Ανάληψη στρατιωτικών,
- πολιτικών
- και ιερατικών αξιωμάτων.

- Γενναιοδωρία ως ευεργέτης.
- Επιτυχία στη διαχείριση κρίσεων.
- Διπλωματικές αποστολές στη Ρώμη.
- Επιμέλεια των νέων στο γυμνάσιο — που αυτή την εποχή είναι ο κύριος χώρος της εκπαίδευσης.

Ένα άλλο κείμενο, περίπου της ίδιας εποχής, μας δείχνει ακριβώς τα ίδια στοιχεία και δείχνει τη σημασία που έχουν οι οικογενειακές παραδόσεις για αυτή τη μικρή ομάδα ατόμων που, χάρη στη συμμετοχή της στους πολέμους και χάρη στον πλούτο της, αποκτά μια ιδιαίτερη θέση στους πολιτικούς θεσμούς. Είναι ένα ψήφισμα για τον Ερμογένη Θεοδότου, γιο του Ηφαιστίωνος. Γράφει το ψήφισμα *ότι ήταν ένας από τους πρώτους και πιο διακεκριμένους πολίτες.* Ήδη, η έκφραση που χρησιμοποιεί το ψήφισμα *πρώτοι πολίτες,* κάνει μια σαφή διάκριση ανάμεσα στους πολίτες —στη μάζα των πολιτών— και κάποιους που, λόγω του πλούτου τους και της μονοπώλησης αξιωμάτων, είναι "οι πρώτοι πολίτες".

> *Ανάμεσα στους προγόνους του συγκαταλέγονται άνδρες από τους μεγαλύτερους κι εκείνους που συνέβαλαν στην οικοδόμηση της κοινότητας, άνδρες που έζησαν ενάρετα, με αγάπη προς τη δόξα, κάνοντας πολλές προσφορές και κάνοντας τα ωραιότερα έργα. Κι ο ίδιος ήταν καλός και ενάρετος άνδρας, φιλόπατρις, κτίστης, ευεργέτης της πόλης και σωτήρας, συμπεριφερόμενος με εύνοια και σωφροσύνη απέναντι στο σύνολο της κοινότητας και απέναντι σε κάθε πολίτη χωριστά. Είχε εκλεγεί πρεσβευτής σε πολλές και κρίσιμες αποστολές και αγώνες, έφερε σε πέρας όλες τις αποστολές με τον καλύτερο τρόπο και γι' αυτό τον λόγο τιμήθηκε και μεταθανατίως.*

Αν και οι επιγραφές για τον Καλλικράτη και τον Ερμογένη δεν είναι δυνατόν να χρονολογηθούν με ακρίβεια, περίπου μας τοποθετούν σε αυτή την περίοδο ανάμεσα στο 88 π.Χ. και το 30 π.Χ. Τα χρόνια αυτά σημαίνουν και την εδραίωση της, σχεδόν, κληρονομικής κυριαρχίας μιας μικρής ελίτ πλούσιων πολιτών. Αν και το πολίτευμα ήταν τύποις δημοκρατικό, δίνοντας στην Εκκλησία του Δήμου —τη συνέλευση των πολιτών δηλαδή— το δικαίωμα της εκλογής των αρχόντων και της λήψης όλων των αποφάσεων, οι προτάσεις υποβάλλονταν από τους άρχοντες, από τους στρατηγούς, που εκλέγονταν μεν από την Εκκλησία, αλλά μέσα από έναν μικρό κύκλο εύπορων πολιτών.

Αυτή η εξέλιξη έχει άμεση σύνδεση με το γεγονός ότι οι ελληνιστικές πόλεις βρέθηκαν αντιμέτωπες με αυτές τις κρίσιμες καταστάσεις λόγω των πολέμων. Η κληρονομικότητα του πλούτου σημαίνει κληρονομικότητα όλων των προνομίων που συνεπάγεται: στρατιωτικής εκπαίδευσης, παιδείας, σχέσεων, δυνατοτήτων αυτοπροβολής μέσα από τις δωρεές. Δεδομένου ότι η ανάληψη δημοσίων αξιωμάτων ήταν πολυδάπανη υπόθεση, η δημοτικότητα ενός άνδρα εξαρτιόταν ακριβώς από τη δυνατότητά του να αναλάβει οικειοθελώς *λειτουργίες*, δηλαδή δαπάνες, προς όφελος της πόλης, από την ικανότητά του και τη δυνατότητά του να αναλάβει τέτοια αξιώματα, που σχετίζονται άμεσα με την κάλυψη των αμυντικών αναγκών της πόλης του. Και στον βαθμό που αυτός ο πλούτος διατηρούνταν στην οικογένεια, και το άτομο αυτό είχε αρσενικούς απογόνους, αυτή η κυριαρχία της ελίτ συνεχιζόταν και στις επόμενες γενιές.

Επαναλαμβάνω ότι αυτό είναι ένα φαινόμενο που δεν θα είχε πάρει αυτές τις διαστάσεις σε περίπτωση που οι ελληνιστικές πόλεις δεν αντιμετώπιζαν αυτές τις έκτακτες συνθήκες, λόγω της πληθώρας των ελληνιστικών πολέμων. Σε άλλα μαθήματα θα δούμε πώς οι ελληνιστικοί πόλεμοι επηρέασαν τη δημοσιονομική κατάσταση των πόλεων και την οικονομία, πώς τις οδήγησαν σε αυτή την επισφαλή θέση, σε αυτή την αδυναμία που τελικά τις έκανε εξαρτημένες από την κυριαρχία μιας μικρής ελίτ.

Εβδομάδα 2: Οι επαγγελματίες του πολέμου: βασιλείς, μισθοφόροι, επιστήμονες

2.1: Πόλεμος και ελληνιστική μοναρχία

V2.1.1 Ο πόλεμος ως θεμέλιο της βασιλείας (17΄)

https://youtu.be/tWAKug5H6gM

απομαγνητοφώνηση gkyr / αντιπαραβολή Asimenia

Το βυζαντινό λεξικό *Σούδα,* στο λήμμα "βασιλεία" [βασιλεῖαι], δίνει τον παρακάτω ορισμό της μοναρχικής εξουσίας:

> *Η μοναρχική εξουσία,* γράφει ο συγγραφέας του λεξικού, *η βασιλεία, δεν δίνεται στους άνδρες ούτε από τη φύση ούτε από τον νόμο. Δίνεται σε όσους είναι ικανοί στη διοίκηση στρατευμάτων και διαχειρίζονται με σύνεση τις πολιτικές υποθέσεις.*

Αν και ο ορισμός αυτός προέρχεται από πολλούς αιώνες μετά το τέλος της ελληνιστικής εποχής, μπορεί να είμαστε βέβαιοι ότι τον έχουν εμπνεύσει οι εμπειρίες που είχαν οι αρχαίοι Έλληνες με τους ελληνιστικούς βασιλείς. Είναι ένας ορισμός ο οποίος ανταποκρίνεται απόλυτα στον χαρακτήρα της ελληνιστικής μοναρχίας. Είναι ένας ορισμός που σχετίζεται κυρίως με τους Διαδόχους του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Είναι εκείνοι οι οποίοι έγιναν βασιλείς όχι από τη φύση (δεν γεννήθηκαν δηλαδή) ούτε από τον νόμο (δεν τους εξέλεξε κανένας), αλλά έγιναν βασιλείς χάρη στη διοίκηση στρατευμάτων και χάρη στον χειρισμό πολιτικών υποθέσεων. Έγιναν βασιλείς χάρη στις επιτυχίες τους στον πόλεμο. Οι ελληνιστικοί βασιλείς είναι οι πιο σημαντικοί, ας το πούμε, "επαγγελματίες" του πολέμου, διότι ελληνιστική μοναρχία χωρίς άμεση σύνδεση με τη στρατιωτική οργάνωση, με στρατιωτικές επιτυχίες και με πολεμικές επιχειρήσεις, δεν υπάρχει.

Αυτό φαίνεται πάρα πολύ χαρακτηριστικά ήδη από την αρχή της ελληνιστικής εποχής, από το λεγόμενο *έτος των βασιλέων* [*τὸ ἔτος τῶν βασιλείων*] το 306 π.Χ. Τι είναι το έτος των βασιλέων; Όταν πέθανε ο Μέγας Αλέξανδρος το 323 π.Χ. δεν υπήρχε κάποιος άμεσος διάδοχός του· η γυναίκα του η Ρωξάνη ήταν έγκυος, αλλά το παιδί γεννήθηκε αργότερα (έγινε ο Αλέξανδρος Δ΄). Τον διαδέχθηκε ο αδελφός του ο Φίλιππος Γ΄ Αριδαίος. Και ο Φίλιππος Γ΄ και ο Αλέξανδρος Δ΄ δολοφονήθηκαν κατά τη διάρκεια των Πολέμων των Διαδόχων. Είχαν εκλείψει τα άμεσα μέλη της δυναστείας των Αργεαδών, δηλαδή της δυναστείας στην οποία ανήκε ο Αλέξανδρος, ήδη από το 311 π.Χ. Παρά το γεγονός αυτό, κανένας από τους στρατηγούς που διεκδικούσαν την εξουσία δεν τόλμησε να αναλάβει τον τίτλο του βασιλιά, μέχρι το 306 π.Χ. Το 306 π.Χ. ο Δημήτριος, ο λεγόμενος Πολιορκητής, ο γιος του Αντιγόνου Μονοφθάλμου —ενός από τους Διαδόχους του Μεγάλου Αλεξάνδρου—, είχε μία εξαιρετικά σημαντική νίκη σε ναυμαχία στη Σαλαμίνα της Κύπρου· μία νίκη την οποία διαιώνισε και με την κοπή νομισμάτων που δείχνουν τη Νίκη (την προσωποποίηση της νίκης) σε ένα πλοίο, και μετά από αυτή τη νίκη, έστειλε έναν απεσταλμένο να την ανακοινώσει στον πατέρα του τον Αντίγονο. Και η ανακοίνωση αυτή οδήγησε στην ανακήρυξη του Αντιγόνου σε βασιλιά, δηλαδή στην ανάληψη του διαδήματος.

Ο Πλούταρχος, στον *Βίο του Δημητρίου*, μας περιγράφει αυτή τη σκηνή, που είναι αρκετά

θεατρική, και δείχνει πώς είχε σκηνοθετηθεί η αναγόρευση, η ανακήρυξη, του Αντιγόνου σε βασιλιά μετά από τη στρατιωτική αυτή επιτυχία. Σας μεταφράζω το κείμενο:

> *Επειδή σε κανέναν δεν έδινε καμία απάντηση ο πρεσβευτής, αλλά προχωρούσε αργά με ανέκφραστο πρόσωπο και απόλυτη σιωπή, ο Αντίγονος ανησύχησε πολύ, και χωρίς να κάνει υπομονή, ήρθε στην είσοδο για να τον προϋπαντήσει. Πλήθος πολύ ακολουθούσε τον Αριστόδημο, τον πρεσβευτή, και συνέρρεε στο ανάκτορο. Μόλις λοιπόν πλησίασε, τέντωσε μπροστά το δεξί του χέρι και αναφώνησε με δυνατή φωνή: "Χαίρε βασιλιά Αντίγονε. Νικήσαμε τον Πτολεμαίο σε ναυμαχία. Τώρα κατέχουμε την Κύπρο με 12.800 αιχμαλώτους πολέμου".*

Αυτή η ανακοίνωση αποτελεί και την ανακήρυξη του Αντιγόνου σε βασιλιά. Πρώτα τον προσφωνεί ως "βασιλιά" ο πρεσβευτής και στη συνέχεια ο στρατός, ο οποίος είναι συγκεντρωμένος εκεί. Ακολούθησαν και οι υπόλοιποι Διάδοχοι του Μεγάλου Αλεξάνδρου που ανέλαβαν τον τίτλο του βασιλιά όπως ο Κάσσανδρος, ο Λυσίμαχος και ο Πτολεμαίος. Αλλά και στη μακρινή Σικελία, ο Αγαθοκλής, ο οποίος είχε αναλάβει την εξουσία αρχικά ως εκλεγμένος στρατηγός στις Συρακούσες, το 304 π.Χ., μετά από νίκες κατά των Καρχηδονίων, αναλαμβάνει και αυτός τον τίτλο του βασιλιά.

Αυτό το μοντέλο συνεχίζεται και στα επόμενα χρόνια. Όσοι αποκτούν τον τίτλο του βασιλέως, τον αποκτούν μετά από κάποια σημαντική στρατιωτική νίκη. Η στρατιωτική νίκη νομιμοποιεί την εξουσία τους, νομιμοποιεί τον τίτλο του βασιλιά. Παραδείγματος χάριν ο Αντίγονος Γονατάς, ο γιος του Δημητρίου του Πολιορκητή, έγινε βασιλιάς μετά από μία σημαντική νίκη στη Λυσιμάχεια της Θράκης κατά των Γαλατών. Μετά από νίκη κατά των Γαλατών, ανέλαβε τον τίτλο του βασιλιά και ο Άτταλος Α΄ του Περγάμου, μετά από μία νίκη στη Μυσία, μάλλον, το 238 π.Χ. Βλέπουμε επομένως πώς η στρατιωτική επιτυχία, η νίκη στον πόλεμο, νομιμοποιεί τη βασιλική εξουσία.

Ο τίτλος *βασιλεύς,* που έχουν οι ελληνιστικοί βασιλείς, δεν συνοδεύεται όμως από κάποιον γεωγραφικό ή εθνικό προσδιορισμό. Δεν λένε αν είναι βασιλείς, παραδείγματος χάριν, της Αιγύπτου ή βασιλείς της Μικράς Ασίας ή βασιλείς της Ασίας. Εξαίρεση είναι ο Κάσσανδρος ο οποίος χαρακτηρίζεται *βασιλεύς των Μακεδόνων.* Συνήθως ο τίτλος "βασιλεύς" είναι μόνος του, η λέξη "βασιλεύς" δεν συνοδεύεται από τέτοιους εθνικούς ή γεωγραφικούς προσδιορισμούς. Και αυτό έχει σημασία διότι ο βασιλεύς θεωρείται βασιλεύς, βασιλιάς, **κάθε** περιοχής την οποία μπορεί με επεκτατικούς πολέμους να διεκδικήσει, να κατακτήσει και στη συνέχεια να υπερασπιστεί. Αυτός ο αόριστος τίτλος του βασιλιά ουσιαστικά παρακινεί τους ελληνιστικούς βασιλείς σε επέκταση. Ένας σημαντικός λόγος είναι επομένως αυτός ο λόγος της νομιμοποίησης μέσω της επιτυχίας.

Υπάρχουν όμως και θεσμικοί λόγοι που εξηγούν το στρατιωτικό υπόβαθρο της ελληνιστικής μοναρχίας. Ο σημαντικότερος θεσμικός λόγος είναι το γεγονός ότι και η μακεδονική μοναρχία (δηλαδή η μοναρχία πριν από τον Αλέξανδρο, πριν από τους Διαδόχους, η μοναρχία των Αργεαδών, δηλαδή της δυναστείας η οποία κυβέρνησε τη Μακεδονία επί πολλούς αιώνες), συνδέεται με την αποδοχή του βασιλιά με επιφωνήσεις από τη συνέλευση του στρατού. Όταν ένας βασιλιάς της Μακεδονίας πεθαίνει —συνήθως οι βασιλείς της Μακεδονίας πέφτουν είτε θύματα δολοφονίας είτε σκοτώνονται στον πόλεμο— τότε εκείνος, που η ομάδα των επιφανέστερων μακεδόνων ευγενών έχει προσδιορίσει ως διάδοχο, παρουσιάζεται στον στρατό και ο στρατός με επιφωνήσεις τον ανακηρύσσει βασιλιά. Αυτή η συνήθεια συνεχίζεται και στην ελληνιστική εποχή τόσο στη Μακεδονία, όσο και εκτός της Μακεδονίας. Βέβαια τον ρόλο του στρατού των Μακεδόνων, ο οποίος πλέον δεν υπάρχει ούτε στην Αίγυπτο, ούτε στη Συρία,

ούτε στα άλλα ελληνιστικά βασίλεια, παρά μόνο στη Μακεδονία, τον υποκαθιστούν τα στρατεύματα τα οποία βρίσκονται στο σημείο εις το οποίο γίνεται η ανακήρυξη του βασιλιά. Παραδείγματος χάριν, όταν ο γιος του Κασσάνδρου, ο Αλέξανδρος Εʹ, δολοφονήθηκε το 294 π.Χ. ο Δημήτριος ο Πολιορκητής ανακηρύχθηκε βασιλιάς από τον στρατό του. Τέτοια παραδείγματα υπάρχουν πολλά.

Πάλι βλέπουμε την άμεση σύνδεση ανάμεσα στον στρατό και τη μοναρχία. Ο στρατός είναι εκείνος ο οποίος νομιμοποιεί τη βασιλική εξουσία, την κυριαρχία, την εξουσία του βασιλιά. Αυτό εκφράζεται και στον προσδιορισμό του ελληνιστικού βασιλείου. Όταν οι αρχαίες επιγραφές αναφέρονται σε ένα ελληνιστικό βασίλειο δεν το ονομάζουν (δεν λένε παραδείγματος χάριν "το βασίλειο της Αιγύπτου" ή "το βασίλειο της Συρίας"), αλλά χρησιμοποιούν την παράφραση *ο βασιλεύς και οι φίλοι και αι δυνάμεις* (ο βασιλιάς, η αυλή — αυτοί είναι οι φίλοι, δηλαδή οι στενοί συνεργάτες, οι στρατηγοί— και *αι δυνάμεις,* δηλαδή οι στρατιωτικές δυνάμεις). Ένα συστατικό στοιχείο του βασιλείου είναι ο μονάρχης και ο στρατός του.

Αλλά πέρα από αυτούς τους νομικούς ή θεσμικούς λόγους υπάρχουν και πρακτικοί λόγοι οι οποίοι καθιστούν τον πόλεμο, τη στρατιωτική επιτυχία, τη στρατιωτική οργάνωση, εξαιρετικά σημαντικά στοιχεία της ελληνιστικής μοναρχίας. Η βασική αποστολή ενός ελληνιστικού μονάρχη είναι να προστατεύσει την προγονική του κληρονομιά, δηλαδή να προστατεύσει αυτά τα εδάφη τα οποία έχει κληρονομήσει από τον πατέρα του και τους προγόνους του.

Μία άλλη ουσιαστική αποστολή τού ελληνιστικού βασιλιά είναι η αναδιανομή του πλούτου μέσω της παραχώρησης λαφύρων και γης. Το να είναι επιτυχημένος στον πόλεμο, και θα δούμε και στη συνέχεια τέτοια παραδείγματα, δίνει στον ελληνιστικό μονάρχη τη δυνατότητα να ανταμείψει τον στρατό του με γη —που είναι το σημαντικότερο περιουσιακό στοιχείο— και με λάφυρα. Η υποστήριξη του στρατού είναι εγγυημένη στον βαθμό που ο ελληνιστικός μονάρχης είναι σε θέση να συνεχίζει αυτή την αναδιανομή πλούτου στους στρατιώτες του. Αλλά και πέρα από αυτόν τον πρακτικό λόγο υπάρχουν ιδεολογικοί λόγοι που καθιστούν τον πόλεμο και τον στρατό σημαντικά συστατικά στοιχεία της ελληνιστικής μοναρχίας.

Οι ελληνιστικοί βασιλείς συγκρίνονται πάντοτε με τους προκατόχους τους. Ο Πτολεμαίος Δʹ θα συγκριθεί με τον Πτολεμαίο Γʹ, και αυτή η σύγκριση γίνεται και μέσα στην αυλή, γίνεται σε συγγενείς των βασιλέων, και σε περίπτωση που διαπιστώσουν κάποια αδυναμία είναι πολύ πιθανό να υπάρξει μία απόπειρα σφετερισμού του θρόνου.

Ένα άλλο στοιχείο είναι η μίμηση του Αλεξάνδρου. Ο Μέγας Αλέξανδρος συνέχιζε να θεωρείται το μεγαλύτερο πρότυπο στρατιωτικού ηγέτη αλλά και μονάρχη, και πολλοί ελληνιστικοί βασιλείς προσπαθούσαν με τις ενέργειές τους, αλλά στην αρχή ακόμα και με τον τρόπο που ντύνονταν, με τον τρόπο που μιλούσαν, με τη χαρακτηριστική κίνηση του κεφαλιού του Αλέξανδρου που ήταν κάπως υψωμένο προς τα δεξιά, με όλους αυτούς τους τρόπους προσπαθούσαν να θυμίσουν τον Αλέξανδρο. Εκείνος ο οποίος τον μιμούνταν καλύτερα, σύμφωνα με τον Πλούταρχο, ήταν ο Πύρρος, ο οποίος ήταν και συγγενής του και του έμοιαζε κάπως. Μιμούνται όμως τον Αλέξανδρο και ως προς τις ενέργειες τους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Αντίοχος Γʹ, ο βασιλέας του Σελευκιδικού Βασιλείου απ᾽ το 222 π.Χ., ο οποίος έκανε —επανέλαβε ουσιαστικά— την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου προς την Ασία, μέχρι τις Ινδίες, σε μία μίμηση της αρχικής εκστρατείας του Μεγάλου Αλεξάνδρου και μάλιστα, όταν επέστρεψε νικητής το 205 π.Χ. / 204 π.Χ. από αυτή την εκστρατεία, του δόθηκε ο τίτλος "Μέγας".

Άλλος σημαντικός λόγος, για την επιμονή των ελληνιστικών βασιλέων να κάνουν εκστρατείες

και να ενδιαφέρονται για στρατιωτικά θέματα, είναι ότι οι στρατιωτικές επιτυχίες τούς δίνουν κύρος, αποδεικνύουν τις ικανότητές τους. Η ήττα σε ένα πόλεμο αποτελεί συχνά μία αιτία να αμφισβητηθεί η ικανότητά τους να κυβερνήσουν, να αμφισβητηθεί το κύρος τους και η θέση τους. Η αποδοχή της ηγετικής θέσης από τους πληθυσμούς εξαρτάται από τη δυνατότητα ενός ελληνιστικού μονάρχη να τους προστατεύσει. Παραδείγματος χάριν, όταν οι Σελευκίδες (που κυβερνούσαν τη Μεσοποταμία και μέρη της κεντρικής Ασίας), λόγω της κρίσης του κράτους τους τον 2ο π.Χ. αιώνα, δεν ήταν πλέον σε θέση να προστατεύσουν τους ελληνικούς πληθυσμούς —οι οποίοι ζούσαν στο σημερινό Αφγανιστάν και το δυτικό Πακιστάν και στη βόρεια Ινδία—, επειδή δεν ήταν σε θέση να τους προστατέψουν από επιδρομές Πάρθων και άλλων νομαδικών φύλων, έχασαν αυτές τις επαρχίες, οι οποίες ανεξαρτητοποιήθηκαν και απέκτησαν δικούς τους βασιλείς, οι οποίοι στη συνέχεια κυβέρνησαν αυτά τα ελληνοβακτριανά και ελληνοϊνδικά βασίλεια.

Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη σημασία που έχει η νίκη στον πόλεμο για την ελληνιστική μοναρχία, είναι μία επιγραφή η οποία στήθηκε σε έναν θρόνο που ανήγειρε ο Πτολεμαίος Γ΄, γύρω στο 241 π.Χ., σε μία πόλη κοντά στην Ερυθρά Θάλασσα, στην Άδουλη. Η επιγραφή αυτή δεν σώζεται, αλλά την είδε ο Κοσμάς ο Ινδικοπλεύστης, ένας περιηγητής της πρώιμης βυζαντινής περιόδου. Έχουμε το κείμενο από τον Κοσμά τον Ινδικοπλεύστη και μας δείχνει πολύ χαρακτηριστικά τη σημασία που έχει η πολεμική, στρατιωτική επιτυχία για τον Πτολεμαίο. Σας μεταφράζω το κείμενο:

> *Ο βασιλιάς Πτολεμαίος ο Μέγας,* βλέπετε εδώ πέρα τη σημασία που έχει η επιφώνηση "Μέγας" για έναν επιτυχημένο ελληνιστικό βασιλιά (η επιγραφή αυτή στήθηκε λίγο μετά τη νίκη τού Πτολεμαίου σε έναν πόλεμο κατά των Σελευκιδών της Συρίας), *…αφού παρέλαβε από τον πατέρα του τη βασιλεία στην Αίγυπτο, τη Λιβύη, τη Συρία, τη Φοινίκη, την Κύπρο, τη Λυκία, την Καρία και τα νησιά των Κυκλάδων,* σημασία σε αυτές τις επιγραφές των ελληνιστικών μοναρχών έχουν αυτοί οι μακρείς κατάλογοι των περιοχών τις οποίες εξουσιάζουν· και φυσικά υπάρχει εδώ και ένα μεγάλο στοιχείο υπερβολής, διότι ο Πτολεμαίος δεν κατείχε ούτε όλη τη Λυκία, ούτε όλη την Καρία, ούτε όλα τα νησιά των Κυκλάδων, αλλά κομμάτια της Καρίας, μέρη της Λυκίας και ορισμένα από τα νησιά των Κυκλάδων, *εξεστράτευσε στην Ασία με πεζικό, ιππικό, στόλο και ελέφαντες από τη χώρα των Τρωγλοδυτών και την Αιθιοπία,* αυτή είναι η νότια Αίγυπτος η περιοχή των Τρωγλοδυτών, *τους οποίους ο πατέρας του και ο ίδιος ήταν οι πρώτοι που τους κυνήγησαν και τους προετοίμασαν για στρατιωτική χρήση. Έχοντας γίνει κύριος όλης της γης στα δυτικά του Ευφράτη, της Κιλικίας, της Παμφυλίας, της Ιωνίας, του Ελλησπόντου, της Θράκης και όλων των στρατιωτικών δυνάμεων σε αυτές τις χώρες και των ινδικών ελεφάντων και έχοντας καθυποτάξει όλους τους κυβερνήτες αυτών των χωρών, πέρασε τον ποταμό Ευφράτη και αφού καθυπέταξε τη Μεσοποταμία, τη Βαβυλωνία, τη Σουσιανή, την Περσίδα, τη Μηδία και τις υπόλοιπες χώρες ως τη Βακτρία και αφού αναζήτησε όλα τα ιερά αντικείμενα που είχαν αφαιρεθεί από την Αίγυπτο, από τους Πέρσες,* αυτό είχε γίνει το 525 π.Χ. από τον Καμβύση, *και τα έφερε πίσω στην Αίγυπτο μαζί με τους υπόλοιπους θησαυρούς από αυτές τις περιοχές, έστειλε τα στρατεύματά του πέρα από τα κανάλια που είχαν εκσκαφεί…,* και δυστυχώς εδώ η επιγραφή αυτή σταματά.

Αυτό είναι ένα είδος απομνημονευμάτων του Πτολεμαίου Γ΄, μία επιγραφή, ένα κείμενο γραμμένο σίγουρα από τον ίδιο —γνωρίζουμε ότι ο Πτολεμαίος Γ΄ είχε τέτοια ενδιαφέροντα— και υπάρχει μάλιστα και ένας πάπυρος οποίος περιέχει μία αναφορά του στις στρατιωτικές του επιτυχίες. Αυτό το κείμενο δίνει έναν πολύ εντυπωσιακό κατάλογο όλων των

στρατιωτικών επιτυχιών που είχε και φυσικά το γεγονός ότι μία τέτοια επιγραφή είχε ανατεθεί —με πολύ εντυπωσιακό τρόπο— σε ένα θρόνο, καθιστούσε γνωστές αυτές τις επιτυχίες και στον πληθυσμό. Ο Πτολεμαίος Γ΄ θεωρείται επιτυχημένος βασιλιάς ακριβώς λόγω των στρατιωτικών επιτυχιών τις οποίες είχε.

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

26. *Σούδα*, λ. βασιλεία: "Η μοναρχική εξουσία (*βασιλεῖαι*) δεν δίνεται στους άνδρες ούτε από τη φύση ούτε από τον νόμο. Δίνεται σε όσους είναι ικανοί στη διοίκηση στρατευμάτων και διαχειρίζονται με σύνεση τις πολιτικές υποθέσεις".

27. Η αναγόρευση του Αντιγόνου Μονοφθάλμου σε βασιλιά, Πλούταρχος, *Δημήτριος 17*

"Επειδή σε κανέναν δεν έδινε καμιά απάντηση, αλλά προχωρούσε αργά, με ανέκφραστο πρόσωπο και απόλυτη σιωπή, ο Αντίγονος ανησύχησε πολύ και χωρίς να κάνει υπομονή ήρθε στην είσοδο για να τον προϋπαντήσει. Πλήθος πολύ ακολουθούσε τον Αριστόδημο και συνέρρεε στο ανάκτορο. Μόλις λοιπόν πλησίασε, τέντωσε μπροστά το δεξί του χέρι και αναφώνησε με δυνατή φωνή, "Χαίρε βασιλιά Αντίγονε! Νικήσαμε τον Πτολεμαίο σε ναυμαχία, τώρα κατέχουμε την Κύπρο με 12.800 αιχμαλώτους πολέμου"".

28. Οι πράξεις του Πτολεμαίου Γ΄, Άδουλις (Ερυθρά Θάλασσα), περ. 241 π.Χ., *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae* 54:

"Ο βασιλιάς Πτολεμαίος ο Μέγας … αφού παρέλαβε από τον πατέρα του τη βασιλεία στην Αίγυπτο, τη Λιβύη, τη Συρία, τη Φοινίκη, την Κύπρο, τη Λυκία, την Καρία και τα νησιά των Κυκλάδων εξεστράτευσε στην Ασία με πεζικό, ιππικό, στόλο και ελέφαντες από τη χώρα των Τρωγλοδυτών και την Αιθιοπία, τους οποίους ο πατέρας του και ο ίδιος ήταν οι πρώτοι που τους κυνήγησαν και τους προετοίμασαν για στρατιωτική χρήση. Έχοντας γίνει κύριος όλης της γης στα δυτικά του Ευφράτη, της Κιλικίας, της Παμφυλίας, της Ιωνίας, του Ελλησπόντου της Θράκης και όλων των στρατιωτικών δυνάμεων σε αυτές τις χώρες και των ινδικών ελεφάντων και έχοντας καθυποτάξει όλους τους κυβερνήτες αυτών των χωρών, πέρασε τον ποταμό Ευφράτη και, αφού καθυπέταξε τη Μεσοποταμία, τη Βαβυλωνία, τη Σουσιανή, την Περσίδα, τη Μηδία και τις υπόλοιπες χώρες ως τη Βακτρία και αφού αναζήτησε όλα τα ιερά αντικείμενα που είχαν αφαιρεθεί από την Αίγυπτο από τους Πέρσες και τα έφερε πίσω στην Αίγυπτο μαζί με τους υπόλοιπους θησαυρούς από αυτές τις περιοχές, έστειλε τα στρατεύματά του πέρα από τα κανάλια που είχαν εκσκαφεί …"

V2.1.2 Ο βασιλεύς ως στρατιωτικός ηγέτης (20΄)

https://youtu.be/CV5NK28_VbE

απομαγνητοφώνηση Lemonia9 / αντιπαραβολή mariamtk

Ένας από τους σημαντικότερους ποιητές της ελληνιστικής εποχής είναι ο Θεόκριτος, ο οποίος συνέθεσε τα ποιήματά του στην Αλεξάνδρεια στις αρχές του 3ου π.Χ. αιώνα. Το 17ο ειδύλλιό του αποτελεί έναν ύμνο για τον μεγαλύτερο βασιλιά της πτολεμαϊκής δυναστείας, τον Πτολεμαίο Β΄, ο οποίος βασίλεψε από το 283-82 ως το 246 π.Χ.

Σας διαβάζω δύο αποσπάσματα:

> *Σαν καλός βασιλιάς ενδιαφέρεται βαθιά*
> *για την προστασία της πατρικής κληρονομιάς*
> *και προσθέτει και ο ίδιος κάτι.*

Δεν προστατεύει, επομένως, μόνο την πατρική κληρονομιά, αλλά προσθέτει κι ο ίδιος.

> *Κανένας εχθρός στην ξηρά δεν πέρασε τον Νείλο*
> *για να σηκώσει πολεμική κραυγή σε χωριά που δεν του ανήκουν,*
> *κανένας δεν πήδησε ένοπλος την ακτή*
> *από γρήγορο πλοίο με εχθρικές διαθέσεις*
> *για να αρπάξει τα κοπάδια της Αιγύπτου.*

Οι στίχοι αυτοί του Θεοκρίτου δείχνουν δύο σημαντικά στοιχεία της ελληνιστικής μοναρχίας και των καθηκόντων ενός καλού ελληνιστικού βασιλιά:

- Το ένα είναι η προστασία των εδαφών τα οποία έχει.
- Το δεύτερο καθήκον είναι ο επεκτατισμός, δηλαδή η προσθήκη νέων εδαφών σε αυτά τα οποία έχει κληρονομήσει.

Αυτός ο επεκτατισμός χαρακτηρίζει την ελληνιστική εποχή στο σύνολό της και φτάνει φυσικά στο απόγειό του με την επέκταση της Ρώμης, η οποία ξεκινάει το 220/219 π.Χ. πρώτα με επιχειρήσεις στην Ιλλυρία και συνεχίζεται μέχρι την οριστική κατάλυση των ελληνιστικών βασιλείων το 30 π.Χ.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη νοοτροπία αυτή της συνεχούς επέκτασης είναι ένα ανέκδοτο το οποίο αναφέρει ο Πλούταρχος στη βιογραφία του Πύρρου. Θα σας δώσω μόνο μία περίληψη του κειμένου, γιατί είναι αρκετά μακρό.

Παρουσιάζει ο Πλούταρχος μία συζήτηση η οποία γίνεται ανάμεσα στον βασιλιά Πύρρο —ο οποίος ετοιμάζεται να εκστρατεύσει στην Ιταλία προσκεκλημένος από την πόλη του Τάραντα— και έναν φιλόσοφο εκείνης της εποχής, τον Κινέα, ο οποίος βρίσκεται στην αυλή του Πύρρου:

> *Ρωτάει, λοιπόν, ο Κινέας για ποιον λόγο, τι θα κάνει ο Πύρρος σε περίπτωση που είναι επιτυχημένος στην εκστρατεία του κατά της Ρώμης στην Ιταλία. Κι ο Πύρρος του απαντάει ότι "αφού νικήσουμε τους Ρωμαίους, οι οποίοι είναι ο ισχυρότερος στρατός σ' εκείνη την περιοχή, θα κατακτήσουμε φυσικά ολόκληρη την Ιταλία". Τον ρωτάει ο Κινέας: "Κι αφού κατακτήσεις και την Ιταλία μετά τι θα κάνεις;" Και λέει ο Πύρρος: "Ε, μετά από την Ιταλία κάτω είναι η Σικελία. Εφόσον θα έχουμε υπερισχύσει στην Ιταλία, δεν θα μας αντισταθεί κανένας στη Σικελία και θα καταλάβουμε και τη Σικελία". Και τον ρωτάει ο Κινέας: "Και μετά, αφού θα κατακτήσεις τη Σικελία τι θα κάνεις;" Λέει ο Πύρρος: "Ε, όπως*

και ο Αγαθοκλής, θα προσπαθήσω να καταλάβω μετά τη βόρειο Αφρική. Διότι, εφόσον θα έχουμε νικήσει τους Καρχηδονίους στη Σικελία, μπορούμε να τους νικήσουμε και στην Καρχηδόνα. Θα κατακτήσουμε και τη βόρειο Αφρική". "Και μετά;" "Ε," του λέει ο Πύρρος "μετά φυσικά δεν θα υπάρχει κανένας άλλος αντίπαλος, ο οποίος να μη μας τρέμει, να μη μας φοβάται. Ε, και τότε θα καθίσουμε και θα πίνουμε τα κρασάκια μας και θα κάνουμε ωραίες συζητήσεις". Και φυσικά ο φιλόσοφος Κινέας του απαντάει: "Και τι μας εμποδίζει να πίνουμε το κρασάκι μας τώρα και να κάνουμε ωραίες συζητήσεις, χωρίς να μπούμε στον κόπο να κάνουμε εκστρατείες στην Ιταλία, τη Σικελία και τη βόρειο Αφρική σκορπίζοντας θάνατο και συμφορά σε άλλους πληθυσμούς;"

Το ανέκδοτο αυτό το οποίο διηγείται ο Πλούταρχος δείχνει ότι ο επεκτατισμός είναι περίπου σαν το ποδήλατο: τη στιγμή που σταματάς να κουνάς τα πετάλια, θα πέσεις κάτω. Όταν κάποιος ξεκινάει έναν τέτοιο επεκτατισμό, ξεκινάει την επέκταση, δεν είναι δυνατόν να σταματήσει χωρίς να αντιμετωπίσει μετά προκλήσεις, κινδύνους και αμφισβήτηση της κυριαρχίας του. Όλη η πολιτική ιστορία της ελληνιστικής εποχής χαρακτηρίζεται από αυτό ακριβώς το πρόβλημα: την προσπάθεια, δηλαδή, ελληνιστικών μοναρχών **διαρκώς** να διευρύνουν τα εδάφη τους, μέχρι κάποτε την ήττα τους και την καταστροφή της μοναρχίας τους.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός μονάρχη, ο οποίος συνεχώς ξεκινάει κάποιον πόλεμο, κάποια εκστρατεία, κάποια στρατιωτική επιχείρηση —αλλά δεν είναι το μοναδικό παράδειγμα, είναι ίσως το πιο χαρακτηριστικό και το πιο καλά γνωστό— είναι το παράδειγμα του Αντιόχου Γ΄. Ο Αντίοχος Γ΄ γίνεται βασιλιάς μόλις 20 ετών, το 222 π.Χ., μετά τον θάνατο του αδερφού του, Σελεύκου. Έχει να αντιμετωπίσει την αμφισβήτηση της εξουσίας του, διότι είναι νεαρός —ο προηγούμενος βασιλιάς είχε σκοτωθεί— και αρχίζουν διάφοροι σφετεριστές του θρόνου να προσπαθούν να υπονομεύσουν την εξουσία του και να δημιουργήσουν δικά τους βασίλεια στη Μικρά Ασία. Αμέσως μόλις αναλαμβάνει την εξουσία, προσπαθεί να εδραιώσει τη βασιλεία του με το να επιχειρήσει να κατακτήσει την Κοίλη Συρία, δηλαδή εκείνη την περιοχή (Ισραήλ, Παλαιστίνης, νοτίου Λιβάνου, νότιας Συρίας) που αμφισβητείται μεταξύ των Πτολεμαίων και των Σελευκιδών επί αιώνες. Έτσι, ξεκινάει τον Δ΄ συριακό πόλεμο, απ᾽ το 219 ως το 217 π.Χ., ο οποίος καταλήγει σε ήττα στη μεγάλη μάχη της Ραφίας το 217 π.Χ.

Δεν το βάζει κάτω. Αμέσως στρέφεται κατά του σφετεριστή του θρόνου, Αχαιού, και ανακαταλαμβάνει τη Μικρά Ασία σε μια εκστρατεία που διαρκεί τρία χρόνια, από το 216 π.Χ ως το 213 π.Χ. Μόλις ολοκληρώνει αυτήν την εκστρατεία και έχει ανακαταλάβει τη Μικρά Ασία, ξεκινάει μια τεράστια εκστρατεία από το 212 π.Χ. έως το 205 π.Χ. που τον οδηγεί στις ανατολικές επαρχίες του κράτους, οι οποίες λίγο πολύ είχαν ανεξαρτητοποιηθεί: στην Αρμενία, την Παρθία, τη Βακτρία. Είτε τις ανακαταλαμβάνει και εγκαθιστά τους δικούς του κυβερνήτες, είτε υποχρεώνει τους τοπικούς βασιλείς και τοπικούς κυβερνήτες να αναγνωρίσουν την επικυριαρχία του. Όταν επιστρέφει το 204 π.Χ. στη Μικρά Ασία, έχει κερδίσει τον τίτλο του "Μεγάλου". Είναι ο Αντίοχος ο Μέγας.

Στη συνέχεια, προσπαθεί να επεκτείνει τα εδάφη του στη Θράκη και τον Ελλήσποντο. Αυτό προκαλεί την ανησυχία των ελληνικών πόλεων σ᾽ εκείνη την περιοχή και την ανησυχία των Ρωμαίων. Οδηγεί σ᾽ έναν πόλεμο από το 191 π.Χ. έως το 188 π.Χ., έναν πόλεμο —τον Αντιοχικό Πόλεμο— στον οποίο υφίσταται μία δεινή ήττα στη μάχη της Μαγνησίας. Αναγκάζεται να συνθηκολογήσει και χάνει το σύνολο της Μικράς Ασίας.

Θα συνεχίσει όμως τις εκστρατείες του, αφού έχει χάσει τις δυτικές επαρχίες του κράτους του: θα προσπαθήσει πάλι να ανακαταλάβει κάποιες επαρχίες στην κεντρική Ασία και θα βρει τον

θάνατο, λεηλατώντας έναν ναό, δύο χρόνια αργότερα.

Το παράδειγμα του Αντιόχου Γ΄ δείχνει πώς ο ελληνιστικός βασιλιάς δεν μπορεί να σταθεί αδρανής. Είναι υποχρεωμένος όχι μόνο να αντιμετωπίζει τις προκλήσεις, αλλά να προκαλεί ο ίδιος πολέμους για να δείξει τη στρατιωτική του ικανότητα.

Για να μπορέσει ένας ελληνιστικός βασιλιάς να αντιμετωπίσει αυτές τις προκλήσεις και να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις του, πρέπει να εκπαιδευτεί ήδη από νεαρή ηλικία. Έτσι, η εκπαίδευση των πριγκίπων, των επίδοξων διαδόχων, ξεκινάει μέσα στην Αυλή. Είναι εκπαίδευση η οποία συνίσταται σε αθλητικές ασκήσεις, στην εξάσκηση στα όπλα. Ο ελληνιστικός βασιλιάς πρέπει να είναι καλός ιππέας (γιατί ο στρατός περιμένει να τον δει μπροστά όταν ξεκινάει η επίθεση) και είναι και καλός κυνηγός. Αποκτά πολιτική εμπειρία και στρατηγική σκέψη από συζητήσεις στην Αυλή, παρακολουθώντας τις συζητήσεις του πατέρα του —του βασιλιά— σε συνεδριάσεις με τους σημαντικότερους στρατηγούς της Αυλής και πολλές φορές ακολουθεί τον βασιλιά σε διάφορες εκστρατείες.

Ο βασιλιάς, αφού αναλάβει τη βασιλική εξουσία, πρέπει να είναι ορατός στον στρατό: οι στρατιώτες του να τον ξέρουν. Φυσικά τον βλέπουν. Δεν τον βλέπουν μονάχα στα νομίσματα, τα οποία κοσμούνται με τα πορτρέτα των ελληνιστικών βασιλέων και είναι τα νομίσματα με τα οποία πληρώνονται· τον βλέπουν και στην πραγματικότητα (σαν φυσική παρουσία), διότι συμμετέχει σε πολεμικές ασκήσεις, μιλάει σε συνελεύσεις των στρατιωτών —αυτό είναι κάτι το οποίο γνωρίζουμε ότι έκανε πολύ συχνά ο Φίλιππος Ε΄ της Μακεδονίας—, είναι επικεφαλής των στρατευμάτων και τα στρατεύματά του περιμένουν να είναι εκείνος μπροστά όταν θα ξεκινήσει μια επίθεση. Και φυσικά, ο βασιλιάς ο ίδιος εκτίθεται σε κινδύνους· αν και πολλές φορές συγγραφείς στρατιωτικών συγγραμμάτων και στρατηγικών συγγραμμάτων θεωρούν ότι οι βασιλείς θα πρέπει μεν να δείχνουν ηρωισμό, αλλά να είναι και προσεκτικοί διότι φυσικά το να πέσει ο βασιλιάς στη μάχη σημαίνει και την τελική ήττα των στρατευμάτων του. Αλλά όταν δείχνει ηρωισμό, αυτό είναι κάτι το οποίο θυμούνται για πολλά χρόνια. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο Σέλευκος Α΄ ο Νικάτωρ, ο οποίος με τα ίδια του τα χέρια σκότωσε στη μάχη τον σατράπη της Μηδίας, Νικάνορα.

Ακριβώς για αυτόν τον λόγο, πολλοί βασιλείς της ελληνιστικής εποχής είτε πληγώθηκαν —ο Αντίοχος Γ΄ π.χ. είχε υποστεί πολλές πληγές σε μάχες— είτε σκοτώθηκαν σε μάχη. Μάλιστα, πολλοί από τους πρώτους Διαδόχους του Μεγάλου Αλεξάνδρου βρήκαν τον θάνατο σε μία μάχη. Ο Αντίγονος ο Μονόφθαλμος σκοτώθηκε παραδείγματος χάριν στη μάχη της Ιψού, ο Λυσίμαχος στη μάχη του Κουροπεδίου, ο Πτολεμαίος ο Κεραυνός σκοτώθηκε κατά την επιδρομή των Γαλατών, ο Πύρρος σκοτώθηκε σε μια οδομαχία στο Άργος.

Βλέπουμε και με άλλους τρόπους πώς ο βασιλιάς παρουσιάζεται συνειδητά στους υπηκόους του και στον στρατό του ως στρατιωτικός ηγέτης. Σύμβολο του βασιλιά δεν είναι μόνο το διάδημα, (δηλαδή μια ταινία γύρω από το κεφάλι, την οποία κληρονόμησαν οι ελληνιστικοί βασιλείς ως χαρακτηριστικό της μοναρχικής εξουσίας από τον Μέγα Αλέξανδρο). Σύμβολο του βασιλιά είναι και η περικεφαλαία, με την οποία πολλοί ελληνιστικοί βασιλείς παρουσιάζονται, εικονίζονται, στα νομίσματά τους.

Αλλά ας δούμε και την οργάνωση των βασιλείων. Και η οργάνωση των βασιλείων είναι μια οργάνωση η οποία προβάλλει τη στρατιωτική εξουσία και τις στρατιωτικές ικανότητες του βασιλιά. Η Αυλή: ο χαρακτηρισμός των αυλικών είναι “φίλοι”, “οι φίλοι του βασιλιά”. *Οι φίλοι* αυτοί έχουν προσδιορισμούς ανάλογα με την ιεραρχική θέση την οποία κατέχουν στη διοίκηση του βασιλείου, προσδιορισμούς οι οποίοι υποδηλώνουν το γεγονός ότι είναι αξιωματικοί. Στη χαμηλότερη βαθμίδα έχουμε τους *σωματοφύλακες,* εκείνοι δηλαδή που φυλούν το πρόσωπο

του βασιλιά. Η ανώτερη βαθμίδα είναι οι *διάδοχοι,* εκείνοι οι οποίοι ακολουθούν τον βασιλιά. Στη συνέχεια έχουμε τους *φίλους,* τους *αρχισωματοφύλακες,* τους *πρώτους φίλους* και μετά τα στενότερα μέλη της Αυλής του βασιλιά, τους λεγόμενους *συγγενείς,* οι οποίοι δεν είναι απαραίτητα συγγενείς του μονάρχη.

Οι φίλοι και ο βασιλιάς συνδέονται με μια σχέση εμπιστοσύνης. Αυτή η σχέση εμπιστοσύνης, όμως, μπορεί να διαταραχτεί από μια στρατιωτική ήττα, διότι τότε ο βασιλιάς δεν θα είναι σε θέση να αποδείξει τις ηγετικές του ικανότητες και ενδέχεται *οι φίλοι* να αποσκιρτήσουν από τον δικό του τον στρατό και να αναζητήσουν μια καλύτερη τύχη σε άλλα στρατεύματα. Γνωρίζουμε τέτοιες περιπτώσεις· σας δίνω μονάχα ένα παράδειγμα: του Πτολεμαίου, γιου του Θρασέα, ο οποίος ήταν στρατηγός και μάλιστα σημαντικός στρατηγός του Πτολεμαίου Δ΄. Το 219 π.Χ. είχε ενταχθεί στον στρατό του και έπαιξε σημαντικό ρόλο στον 4ο Συριακό Πόλεμο. Μετά όμως τον θάνατο του Πτολεμαίου Δ΄ —όταν τον διαδέχτηκε ο Πτολεμαίος Ε΄, ένα μικρό παιδί τεσσάρων-πέντε ετών—, ο Πτολεμαίος αποχώρησε από το βασίλειο της Αιγύπτου και προσχώρησε στον αντίπαλο του Πτολεμαίου, στον Αντίοχο Γ΄, ο οποίος ήταν ο σημαντικότερος στρατιωτικός ηγέτης εκείνης της εποχής.

Για να μπορέσει να εξασφαλίσει τη νομιμοφροσύνη και την υπακοή και την εμπιστοσύνη των συνεργατών του, των στρατιωτικών, των αξιωματικών και του στρατού, ο ελληνιστικός βασιλιάς είναι υποχρεωμένος να τους παρέχει δώρα και τιμές. Τα δώρα μπορούν να έχουνε διάφορες μορφές: μπορεί να είναι ένας καλύτερος μισθός, μπορεί να είναι άδεια να λαφυραγωγήσουν μετά από μια επιτυχημένη εκστρατεία ή να πάρουν διπλό μερίδιο στα λάφυρα, είναι η ίδρυση αποικιών, που είναι και το σημαντικότερο κέρδος ενός στρατιώτη, ενός μισθοφόρου, δηλαδή το γεγονός ότι θα εγκατασταθεί σε μια νέα πόλη και εκεί θα μπορέσει να αποκτήσει ιδιοκτησία γης. Τα δώρα σε φίλους και στενούς συνεργάτες είναι διάφορες τιμές, είναι η παραχώρηση εκτενών εδαφών γης, είναι αγάλματα τα οποία ανεγείρονται σε πόλεις όπου μπορεί να εγκατασταθούν αργότερα *οι φίλοι* και οι επιγραφές. Και αυτές οι τιμές ταυτόχρονα διαφημίζουν τον μονάρχη ως στρατιωτικό ηγέτη, διότι δείχνουν την ευγνωμοσύνη την οποία δείχνει σ᾽ εκείνους οι οποίοι τον έχουν υπηρετήσει.

Για να μπορέσει να ανταποκριθεί σε όλες αυτές τις υποχρεώσεις, ο ελληνιστικός βασιλιάς χρειάζεται πλούτο. Χρειάζεται πλούτο για να μπορέσει να δώσει γη, να δώσει δώρα, να δώσει λάφυρα. Έτσι, η ελληνιστική εποχή χαρακτηρίζεται από έναν φαύλο κύκλο. Ο ελληνιστικός μονάρχης χρειάζεται για τις κατακτήσεις τον στρατό και, για να μπορεί να πληρώσει τον στρατό, χρειάζεται κατακτήσεις. Κι αυτός ο φαύλος κύκλος οδηγεί σ᾽ αυτούς τους συνεχείς πολέμους, οι οποίοι βρίσκουν το τέλος τους μονάχα με την κατάλυση ενός ελληνιστικού βασιλείου.

Υπάρχουν και περιπτώσεις εξεγέρσεων κατά των ελληνιστικών μοναρχών, όταν δεν μπορούν να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους, π.χ. ο Ευμένης Α΄ του Περγάμου φαίνεται ότι ήταν κακοπληρωτής και έτσι γνωρίζουμε για μια εξέγερση των μισθοφόρων του στις πόλεις Φιλεταιρεία και Αττάλεια.

Οι ελληνιστικοί βασιλείς είναι στρατιωτικοί ηγέτες και με έναν διαφορετικό τρόπο, δηλαδή με το ενδιαφέρον το οποίο δείχνουν σε στρατιωτικά, στρατηγικά, τακτικά και τεχνολογικά θέματα. Παραδείγματος χάριν, ο Βίτων, ο οποίος έγραψε ένα τακτικό εγχειρίδιο με τον τίτλο *Πολιορκητικά,* το αφιέρωσε σε κάποιον βασιλιά Άτταλο. Ο Πτολεμαίος Β΄ και Γ΄ είναι οι πρώτοι που εκπαίδευσαν πολεμικούς ελέφαντες στη νότια Αίγυπτο (πολεμικοί ελέφαντες υπήρχαν, αλλά προέρχονταν κυρίως από την Ινδία και τη Συρία). Ο Φίλιππος Β΄ ασχολήθηκε με την αναδιοργάνωση της στρατολόγησης του μακεδονικού στρατού και έχουμε σχετικά

κείμενα που δείχνουν το ενδιαφέρον του για τέτοια θέματα στρατιωτικής οργάνωσης.

Οι βασιλείς ενδιαφερόντουσαν για θέματα στρατιωτικής τακτικής. Ο Δημήτριος ο Πολιορκητής π.χ. είχε στη δούλεψή του μεγάλο αριθμό μηχανικών, αρχιτεκτόνων και ήταν εκείνος ο οποίος δημιούργησε τη μεγαλύτερη *ελέπολη* (σχετικά θα αναφερθώ σε άλλη ενότητα), μια πολιορκητική μηχανή. Οι Πτολεμαίοι έδειξαν ισχυρό ενδιαφέρον για τη βαλλιστική· κατασκεύασαν το μεγαλύτερο πλοίο που είχε κατασκευαστεί εκείνη την εποχή. Ο Ιέρων Β΄ των Συρακουσών χρησιμοποιούσε τον Αρχιμήδη για την προστασία της πόλης από πολιορκίες. Ο Πύρρος και ο γιος του, Αλέξανδρος, ήταν συγγραφείς τακτικών συγγραμμάτων.

Τέλος, ο ελληνιστικός βασιλιάς, ως στρατιωτικός ηγέτης, μπορεί να πετύχει την αποδοχή της εξουσίας του και από πόλεις· όχι μόνο δηλαδή από τους δικούς του υπηκόους και από τον στρατό του, αλλά και από ανεξάρτητες ελληνικές πόλεις ακριβώς με υπηρεσίες οι οποίες σχετίζονται με τον πόλεμο, π.χ. χορηγώντας χρήματα και υλικό.

Μερικά παραδείγματα: ο Δημήτριος ο Πολιορκητής χάρισε στους Αθηναίους 1200 πανοπλίες, ο Ιέρων των Συρακουσών 50 καταπέλτες στη Ρόδο, ο Φιλέταιρος 1000 ασπίδες στην Κύμη. Άλλοτε συμμετείχαν στην κατασκευή τειχών, π.χ. κάποιος Πτολεμαίος είναι υπεύθυνος για την κατασκευή των τειχών της Γόρτυνας στην Κρήτη.

Επίσης, προστατεύουν τις πόλεις από ζημιές που μπορούν να προκληθούν από στρατιώτες. Δίνουν φορολογικές ελαφρύνσεις όταν οι πόλεις έχουν υποστεί καταστροφές από πολέμους. Συμμετέχουν ως διαιτητές στην επίλυση διαφορών ανάμεσα σε ελληνιστικές πόλεις· παραδείγματος χάριν: η Πριήνη και η Σάμος είχανε μια μακροχρόνια διαμάχη για την κατοχή κάποιων εδαφών απέναντι από τη Σάμο, στην Περαία, στην απέναντι ακτή της Μικράς Ασίας.

Οι ελληνιστικοί βασιλείς ως στρατιωτικοί ηγέτες είναι υπεύθυνοι και για τη φρούρηση και τη φυλακή των πόλεων οι οποίες είναι είτε σύμμαχοί τους, ή βρίσκονται κάτω από την επικυριαρχία τους. Υπάρχει μια λεπτή διάκριση ανάμεσα στην έννοια της φρουράς (φρουρά είναι ένα όργανο με το οποίο οι βασιλείς επιβάλλουν την εξουσία τους σε μια πόλη) και τη φυλακή (η οποία είναι η προστασία). Όταν οι Αιτωλείς ζήτησαν από τον Φίλιππο Ε΄ να αποσύρει τη φρουρά του από την πόλη Λυσιμάχεια της Θράκης, το 198 π.Χ., διότι περιόριζε την ελευθερία της πόλης, τότε ο Φίλιππος τους απάντησε ότι η φρουρά του είναι εκεί για προστασία από τους Θράκες, όχι για έλεγχο. Το κείμενο είναι *οὐ τούς φρουρούντας* (δεν είναι φρουρά), *ἀλλά τούς παραφυλάττοντας* (είναι εκείνοι οι οποίοι παρέχουν προστασία). Με φρουρές σε νησιά, σε παράκτιες πόλεις, με τη συνοδεία εμπορικών πλοίων τα οποία μετέφεραν σιτάρι, με την καταπολέμηση πειρατών, οι βασιλείς μπορούσαν να θεωρηθούν σωτήρες, σωτήρες των πόλεων, και έτσι η εξουσία τους να γίνει δεκτή.

Πώς εκμεταλλεύτηκαν οι ελληνιστικοί βασιλείς αυτήν την προσφορά προστασίας και τις στρατιωτικές τους επιτυχίες με ιδεολογικούς στόχους και για να εδραιώσουν και αυξήσουν την εξουσία τους, θα το δούμε στην επόμενη ενότητα.

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

29. Θεόκριτος, *Ειδύλλιο* 17:

[Ο Πτολεμαίος Β΄] "σαν καλός βασιλιάς δείχνει βαθύ ενδιαφέρον για την προστασία της πατρικής κληρονομιάς και προσθέτει κι ο ίδιος κάτι… Κανένας εχθρός στην ξηρά δεν πέρασε τον Νείλο για να σηκώσει πολεμική κραυγή σε χωριά που δεν του ανήκουν· κανένας δεν πήδησε ένοπλος στην ακτή από γρήγορο πλοίο με εχθρικές διαθέσεις για να αρπάξει τα κοπάδια της Αιγύπτου".

30. Πλούταρχος, *Πύρρος* 14:

“Αυτός ο Κινέας όταν είδε ότι ο Πύρρος εκείνη την εποχή φλεγόταν να πλεύσει στην Ιταλία, κάποια στιγμή σχόλης τον παρέσυρε στην παρακάτω συζήτηση: “Πύρρο, οι Ρωμαίοι θεωρούνται καλοί πολεμιστές και κυβερνήτες πολλών πολεμικών λαών. Αν λοιπόν κάποιος θεός δώσει να τους νικήσουμε, τι θα κάνουμε με τη νίκη μας;” Ο Πύρρος είπε. “Σ’ αυτό που ρωτάς, Κινέα, η απάντηση περισσεύει. Αφού θα έχουμε νικήσει τους Ρωμαίους δεν θα υπάρχει πόλη, είτε βάρβαρη είτε ελληνική που θα προβάλει αντίσταση, αλλά αμέσως θα γίνουμε κύριοι όλης της Ιταλίας — και ξέρεις καλύτερα από όλους πόσο μεγάλη, πλούσια και ισχυρή είναι”. Μετά από λίγο ο Κινέας είπε πάλι, “Κι αφού καταλάβουμε την Ιταλία, βασιλιά, τι θα κάνουμε;” Μη καταλαβαίνοντας πού το πήγαινε, ο Πύρρος αποκρίθηκε, “Η Σικελία είναι κοντά και μας παρακαλάει, ένα νησί με άφθονο πλούτο και ανθρώπους, εύκολο να κατακτηθεί· γιατί εκεί κυριαρχούν οι εμφύλιοι πόλεμοι, αναρχία στις πόλεις της και δημαγωγοί, τώρα που έχει λείψει ο Αγαθοκλής.” “Αυτό που λες”, απάντησε ο Κινέας, “μάλλον ισχύει· αλλά θα σταματήσει η εκστρατεία μας με την κατάκτηση της Σικελίας;” “Μακάρι ο θεός να μας δώσει νίκη και επιτυχία”, είπε ο Πύρρος, “και τότε θα τη χρησιμοποιήσουμε ως ξεκίνημα για μεγάλες επιχειρήσεις. Γιατί ποιος θα μας κρατήσει μακριά από τη Λιβύη και την Καρχηδόνα, όταν θα βρίσκονται πλέον μπροστά στα χέρια μας, αφού ο Αγαθοκλής σχεδόν τις κατέλαβε, φεύγοντας κρυφά από τις Συρακούσες και περνώντας απέναντι με λίγα πλοία; Και αφού τις καταλάβουμε κανένας εχθρός μας, από εκείνους που τώρα μας περιφρονούν, δεν θα αντισταθεί. Κανείς δεν μπορεί να το αρνηθεί.” “Όντως, κανείς”, είπε ο Κινέας, “γιατί είναι φως φανάρι ότι με τέτοια δύναμη πίσω μας θα μπορέσουμε να ανακτήσουμε τη Μακεδονία και να κυβερνάμε με ασφάλεια την Ελλάδα. Αλλά όταν θα έχουμε υποτάξει τους πάντες, τι θα κάνουμε τότε;” Τότε ο Πύρρος γέλασε και είπε, “Τότε θα είμαστε άνετοι, καλέ μου, κάθε μέρα, και θα απολαμβάνουμε συζητήσεις”. Τώρα που ο Κινέας είχε φέρει τον Πύρρο σε αυτό το σημείο, είπε, “Και τι, λοιπόν, μας εμποδίζει τώρα να πίνουμε το κρασάκι μας και να απολαμβάνουμε μόνοι μας τη σχόλη, αν θέλουμε; Αυτή τη δυνατότητα την έχουμε βέβαια ήδη από τώρα και μπορούμε να την έχουμε χωρίς κόπους. Γιατί λοιπόν να προσπαθήσουμε να την αποκτήσουμε με αιματοχυσία και πολλούς κόπους, προκαλώντας και σε άλλους και σε μας μεγάλα βάσανα;”

V2.1.3 Η ιδεολογική σημασία του πολέμου για τους βασιλείς (15΄)

https://youtu.be/0b4coeozEiU

απομαγνητοφώνηση από thwmh / αντιπαραβολή Medialuz

Μια επιγραφή από την Κύμη της Αιολίδας, στη βορειοδυτική Μικρά Ασία, που δημοσιεύτηκε μόλις πριν από λίγα χρόνια (το 2000 μ.Χ.), και χρονολογείται γύρω στο 270 π.Χ., περιέχει ένα τιμητικό ψήφισμα για τον δυνάστη του Περγάμου, Φιλέταιρο. Η Κύμη είχε ζητήσει από τον Φιλέταιρο 600 ασπίδες, πήρε όμως 1000. Για τον λόγο αυτό οι κάτοικοι της Κύμης τίμησαν τον Φιλέταιρο με εξαιρετικές τιμές: έστησαν ένα άγαλμά του στο Φιλεταίρειον (δηλαδή σε ένα τέμενος που ήταν αφιερωμένο στη λατρεία του), του πρόσφεραν ένα χρυσό στεφάνι και μάλιστα αποφάσισαν να ανακοινώνεται η προσφορά αυτή του στεφανιού σε κάθε σημαντική τους γιορτή. Και το σημαντικότερο απ᾽ όλα: το όνομα του δωρητή, του Φιλεταίρου, χαράχτηκε πάνω στις ασπίδες που τους δώρισε, ώστε να το βλέπουν κάθε φορά που τις χρησιμοποιούσαν, είτε σε πόλεμο είτε σε πομπές. Με αυτόν τον τρόπο, η ευεργεσία του Φιλεταίρου ήταν διαρκώς παρούσα στη μνήμη των κατοίκων της Κύμης.

Ένα άλλο παράδειγμα με τον τρόπο που ελληνιστικοί μονάρχες εκμεταλλεύονταν το θέμα του πολέμου για να αυξήσουν την επιρροή τους και την αποδοχή της ηγεσίας τους σε ελληνιστικές πόλεις: το κείμενο αυτό είναι ο ύμνος των Αθηναίων για τον Δημήτριο Πολιορκητή, που τον τραγουδούσαν το 294 π.Χ., όταν τον υποδέχτηκαν καθώς έφτασε στην πόλη της Αθήνας, κατά τη γιορτή των Ελευσινίων Μυστηρίων. Το κείμενο αυτού του ύμνου μας το δίνει ο Αθήναιος στους *Δειπνοσοφιστές* και σας δίνω μια μετάφραση. Είναι ένα από τα πιο ενδιαφέροντα κείμενα για τη θεοποίηση μονάρχων, ακριβώς λόγω της στρατιωτικής προστασίας που προσφέρουν:

> *Πώς είναι παρόντες στην πόλη οι μεγαλύτεροι και πιο προσφιλείς θεοί! Γιατί μία ευνοϊκή συγκυρία έφερε εδώ τη Δήμητρα, συνάμα και τον Δημήτριο.*

Εδώ ο συγγραφέας (ο ποιητής του ύμνου) κάνει ένα λογοπαίγνιο ανάμεσα στη θεά της Ελευσίνας, τη Δήμητρα και τον Δημήτριο, ο οποίος είναι ο βασιλιάς, το όνομα του οποίου σχετίζεται με τη Δήμητρα.

> *Η μεν Δήμητρα έρχεται να τελέσει τα σεμνά μυστήρια της Κόρης, ο δε Δημήτριος είναι παρών, εύθυμος όπως ταιριάζει σε θεό, όμορφος και γελαστός. Είναι μια σεμνή εικόνα: ολόγυρα όλοι οι φίλοι του και στη μέση αυτός, σαν να είναι οι φίλοι του αστέρια και αυτός ο ήλιος. Παιδί του Ποσειδώνα, του ισχυρότερου θεού, χαίρε, και παιδί της Αφροδίτης. Γιατί άλλοι θεοί ή βρίσκονται κάπου μακριά ή δεν έχουν αυτιά ή δεν υπάρχουν ή δεν μας δίνουν σημασία. Εσένα όμως σε βλέπουμε εδώ, παρόντα, όχι από ξύλο ή από πέτρα, αλλά αληθινό. Πρώτα φέρε ειρήνη, αγαπημένε, γιατί έχεις την εξουσία. Και τη σφίγγα, όχι εκείνη που καταπίεζε τη Θήβα, αλλά αυτή που καταπιέζει όλη την Ελλάδα, εννοώ τον Αιτωλό που κάθεται πάνω σε ένα βράχο,* (εννοεί τους Δελφούς), *όπως εκείνη η αρχαία σφίγγα και αρπάζει όλους τους ανθρώπους μας, και δεν μπορώ να την παλέψω. Γιατί είναι συνήθεια των Αιτωλών να αρπάζουν το βιος των γειτόνων τους, τώρα, και όσων είναι μακριά. Πάνω από όλα, βάλε σ᾽ αυτούς ένα τέλος συ ο ίδιος, αλλιώς βρες έναν Οιδίποδα, που είτε θα γκρεμίσει τη σφίγγα είτε θα την κάνει στάχτη.*

Το νόημα αυτού του ύμνου είναι να παρακινήσει τον Δημήτριο να προστατεύσει τους Αθηναίους από τις πειρατικές και άλλες επιδρομές των Αιτωλών. Ο Δημήτριος θεωρείται από

τους Αθηναίους “θεός”, όσο έχει ιδιότητες που μπορούν να τον κάνουν ισοδύναμο με τους θεούς. Δηλαδή, όπως οι θεοί παρέχουν προστασία, και ο Δημήτριος θα προσφέρει προστασία. Ο Δημήτριος είναι θεός επειδή είναι παρών, και θα παραμείνει θεός όσο είναι παρών.

Η λατρεία των ελληνιστικών βασιλέων έχει μακρές καταβολές. Οι αρχαίοι Έλληνες παραδοσιακά απέδιδαν λατρείες σε θνητούς, συνήθως μετά τον θάνατό τους (παραδείγματος χάριν σε σημαντικούς αθλητές ή στους ιδρυτές αποικιών), αλλά από το 404 π.Χ. είχε ξεκινήσει και η λατρεία θνητών και κατά τη διάρκεια της ζωής τους. Η Σάμος, παραδείγματος χάριν, δημιούργησε μια γιορτή για τον Λύσανδρο (τον στρατηγό της Σπάρτης) επειδή απελευθέρωσε τη Σάμο από την κυριαρχία της Αθήνας. Αντικατέστησε τη γιορτή των Ηραίων (τη γιορτή της Ήρας) με τα Λυσάνδρεια (τη γιορτή του Λυσάνδρου). Η παράδοση αυτή συνεχίστηκε. Ο Φίλιππος Β΄ της Μακεδονίας λατρευόταν σαν θεός σε ορισμένες περιοχές —παραδείγματος χάριν στους Φιλίππους, στην πόλη που ίδρυσε— και φυσικά ο Αλέξανδρος ο Μέγας είχε δεχτεί τιμές, τόσο στην Αίγυπτο όσο και στις ελληνικές πόλεις, σαν θεός. Οι *ισόθεοι τιμαί,* οι τιμές οι οποίες εξισώνουν τους βασιλείς με τους θεούς, αποτελούν ένα σημαντικό συστατικό στοιχείο της ιδεολογίας της ελληνιστικής μοναρχίας· σχετίζονται με τον πόλεμο, δεδομένου ότι τις περισσότερες φορές οι ελληνιστικοί βασιλείς αποδέχονται τέτοιες τιμές (γίνονται αποδέκτες τέτοιων τιμών) οι οποίες θεσπίζονται από πόλεις, ακριβώς λόγω στρατιωτικών πράξεων.

Το 307 π.Χ. ο Αντίγονος και ο Δημήτριος Πολιορκητής απελευθέρωσαν την Αθήνα από τα στρατεύματα του Κασσάνδρου. Αμέσως, οι Αθηναίοι δημιούργησαν ένα νέο ιερατικό αξίωμα, τον *ιερέα των σωτήρων*, ονόμασαν δύο νέες φυλές *Αντιγονίδα* και *Δημητριάδα* για να τιμήσουν τον Αντίγονο και τον Δημήτριο και δημιούργησαν ετήσιους αγώνες για να τους τιμήσουν ως θεούς. Λίγο αργότερα —μάλλον το 304 π.Χ.— ο Πτολεμαίος αναγορεύτηκε *Σωτήρ* (σωτήρας), μάλλον λόγω της βοήθειας που προσέφερε στη Ρόδο, αν και δεν είναι απόλυτα βέβαιο αν το επίθετο “Σωτήρ” σχετίζεται με αυτή τη στρατιωτική επιτυχία ή κάποια άλλη. Το 204 π.Χ. —για να σας δώσω ένα άλλο παράδειγμα— όταν ο Αντίοχος Γ΄ απελευθέρωσε την Τέω από τους Ατταλίδες και τον φόρο που πλήρωνε στους Ατταλίδες, η Τέως του απένειμε τιμές σαν θεό. Σας ανέφερα, σε μια προηγούμενη ενότητα, ένα ποίημα του Θεοκρίτου για τον Πτολεμαίο Β΄, στο οποίο ο Θεόκριτος αναφέρει ότι:

> *σαν καλός βασιλιάς ο Πτολεμαίος Β΄, ενδιαφέρεται για την προστασία της πατρικής κληρονομιάς και προσθέτει και ο ίδιος κάτι και προστατεύει την Αίγυπτο από εχθρικές επιθέσεις.*

Αυτό το ποίημα αποτελεί μια καλή περίληψη για τους λόγους για τους οποίους οι ελληνιστικοί βασιλείς αποδέχονται τιμές.

Την ιδεολογική εκμετάλλευση από τους μονάρχες της στρατιωτικής τους δύναμης τη διακρίνουμε πάρα πολύ σαφώς και στις στρατιωτικές παρελάσεις, οι οποίες αποτελούν ένα ιδιαίτερο στοιχείο του πολιτισμού και της κουλτούρας της ελληνιστικής εποχής, ιδίως στις μεγάλες ελληνιστικές πρωτεύουσες, όπως είναι η Αλεξάνδρεια και η Αντιόχεια.

Η πιο γνωστή τέτοια πομπή, η στρατιωτική παρέλαση που έγινε στην ελληνιστική εποχή, είναι μία μεγάλη παρέλαση σε σχέση με τη γιορτή των Πτολεμαίων (δεν ξέρουμε ακριβώς τη χρονολογία, γύρω στο 275 π.Χ. περίπου, αλλά η χρονολογία αυτή αμφισβητείται), έγινε μια μεγάλη πομπή στην Αλεξάνδρεια, την οποία οργάνωσε ο Πτολεμαίος Β΄ για να τιμήσει τον πατέρα του, Πτολεμαίο Α΄. Σε όλη αυτή την τελετή, στην πομπή και στους εορτασμούς οι οποίοι συνόδευσαν τα Πτολεμαία, μπορούμε να δούμε πολύ έντονα στοιχεία —τόσο συμβολικά όσο και πραγματικά— που εκφράζουν τη στρατιωτική ισχύ του Πτολεμαίου Β΄. Παραδείγματος χάριν, στην πομπή αυτή συμμετείχαν 57.600 πεζοί και 23.200 ιππείς, δηλαδή

ένα σύνολο 80.000 ατόμων. Και φυσικά, αυτό έδειχνε πάρα πολύ σαφώς τη στρατιωτική υπεροχή του Πτολεμαίου Β΄, όπως και σε σημερινές εθνικές επετείους υπάρχουν πάντοτε σημαντικές στρατιωτικές παρελάσεις. Στην πομπή αυτή, οι θεατές μπορούσαν να δουν αγάλματα του Αλεξάνδρου του Μεγάλου και προσωποποιήσεις της Νίκης και αυτά φυσικά αποτελούν όχι απλώς υπαινιγμούς, αλλά άμεσους συμβολισμούς για το στρατιωτικό υπόβαθρο του βασιλείου των Πτολεμαίων. Επίσης μεταφέρονταν αγάλματα των ελληνικών πόλεων που όφειλαν την ελευθερία τους στον Αλέξανδρο και τους Πτολεμαίους. Ένας ολόκληρος στρατός από σατύρους με πανοπλίες συμβόλιζε την επιστροφή του Διονύσου μετά από μια επιτυχημένη εκστρατεία στις Ινδίες· γυναίκες αιχμάλωτοι συμβόλιζαν αιχμαλώτους από την επιστροφή του Αλεξάνδρου, του Διονύσου και του Πτολεμαίου Α΄ βέβαια, ο οποίος συμμετείχε σ᾽ αυτή την εκστρατεία από την Ινδία. Επίσης μεταφέρονταν σ᾽ αυτή την πομπή χρυσά και αργυρά όπλα, για να δείξουν τη δύναμη και τον πλούτο των Πτολεμαίων.

Ένα πολύ σημαντικό ψηφιδωτό από την Παλεστρίνα της Ιταλίας, που χρονολογείται στον πρώιμο 1ο π.Χ. αιώνα, μας δίνει μια εικόνα από τη συμμετοχή στρατιωτών σε τέτοιες γιορτές. Είναι ένα ψηφιδωτό το οποίο παρουσιάζει ένα νειλωτικό τοπίο (δηλαδή ένα τοπίο κάπου στην Αλεξάνδρεια κοντά στον Νείλο), με πομπές οι οποίες σχετίζονται με τη λατρεία των αιγυπτιακών θεοτήτων. Στο κάτω αριστερό κομμάτι αυτού του ψηφιδωτού, μπορείτε να διακρίνετε, κάτω από μια τέντα (μία σκηνή) μια ομάδα στρατιωτών οι οποίοι ετοιμάζονται να συμμετάσχουν σε μια παρέλαση. Μερικοί έχουν αποθέσει τις ασπίδες τους, οι οποίες κοσμούνται από το μακεδονικό αστέρι: το σύμβολο αυτό της μακεδονικής μοναρχίας· ένας από αυτούς είναι σαλπιγκτής και ετοιμάζεται να δώσει το σύνθημα για την προετοιμασία αυτής της πομπής.

Ένα άλλο στοιχείο που εκφράζει τη σημασία που έχει η στρατιωτική επιτυχία για τους ελληνιστικούς βασιλείς, είναι το γεγονός ότι πολλοί από αυτούς παίρνουν ένα δεύτερο όνομα —ένα επίθετο— το οποίο τους χαρακτηρίζει ως καλούς στρατιωτικούς ηγέτες. Ο Σέλευκος Α΄ ήταν ο *Νικάτωρ,* ο νικητής. Ο Πτολεμαίος Α΄ ήταν ο σωτήρας, *Σωτήρ.* Άλλοι ελληνιστικοί βασιλείς έχουν επίθετα όπως *Νικηφόρος,* αυτός που φέρνει νίκη· ο *Καλλίνικος,* εκείνος ο οποίος επιτυγχάνει όμορφες νίκες· *Κεραυνός, Επιφανής.* Φυσικά, πολλές φορές αυτά τα επίθετα δεν δίνονταν επειδή εξέφραζαν μια επιτυχία που είχε γίνει —μια εξαίρεση είναι ο Αντίοχος Γ΄ ο Μέγας, ο οποίος πραγματικά δικαιολογημένα θεωρείτο *Μέγας* μετά από τη μεγάλη του εκστρατεία στην ανατολική Ασία— δίνονταν επειδή εξέφραζαν ελπίδες και προσδοκίες. Πολλές φορές, αυτές οι ελπίδες και οι προσδοκίες φυσικά δεν εκπληρώνονταν. Ο Σέλευκος, ένας Σέλευκος με τα επίθετα *Επιφανής* και *Νικάτωρ,* ούτε επιφανής ήταν ούτε νικάτωρ· βασίλεψε λιγότερο από ένα χρόνο και πυρπολήθηκε μαζί με το ανάκτορό του από ένα οργισμένο πλήθος στην Αντιόχεια.

Το 167 π.Χ. ο βασιλιάς του Περγάμου, ο Ευμένης Β΄, έστειλε ένα γράμμα προς το Κοινό των Ιώνων, μια ομοσπονδία ιωνικών πόλεων στη Μικρά Ασία. Στο γράμμα αυτό, ο Ευμένης γράφει:

> *Από την αρχή επέλεξα τις καλύτερες πράξεις και ανέλαβα πολλούς και μεγάλους αγώνες κατά των βαρβάρων* —εννοούνται οι Γαλάτες— *με κάθε ζήλο και περίσκεψη, ώστε οι κάτοικοι των ελληνικών πόλεων να ζουν πάντοτε σε ειρήνη και ευημερία.*

Αυτό φυσικά που δεν αναφέρει ο Ευμένης είναι ότι ήταν ο βασικός αίτιος του 3ου Μακεδονικού Πολέμου, γιατί αυτός προκάλεσε την επέμβαση της Ρώμης κατά του Περσέα της Μακεδονίας και τον 3ο Μακεδονικό Πόλεμο· ο οποίος φυσικά δεν έφερε, ούτε ειρήνη, ούτε ευημερία, στις ελληνικές πόλεις. Συνεχίζει, αποδεχόμενος τις τιμές που του προσφέρουν οι Ίωνες:

> *Δέχομαι ευχαρίστως τις τιμές και εφόσον, κι όσο ήταν στη δύναμή μου, ποτέ δεν*

παρέλειψα να δίνω δόξα και τιμή, και σε όλους μαζί, σε σας, και σε κάθε πόλη χωριστά, θα προσπαθήσω τώρα να μην απομακρυνθώ από αυτή την παράδοση.

Βλέπουμε σ᾽ αυτό το γράμμα τη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην προσφορά και στην τιμή. Ο Ευμένης Β΄ δέχεται τιμές από ιωνικές πόλεις, επειδή τους έχει προσφέρει τιμές και προστασία· αλλά και οι τιμές τις οποίες αποδέχεται, τον υποχρεώνουν να συνεχίσει αυτή την προσφορά.

Αυτό το στοιχείο της αμοιβαιότητας και της ανταποδοτικότητας ανάμεσα στον μονάρχη και την πόλη αποτελεί ένα πολύ σημαντικό στοιχείο, που μας βοηθάει να καταλάβουμε την αναγνώριση και την αποδοχή της ελληνιστικής μοναρχίας. Αναφέρει ο Πλούταρχος ένα ανέκδοτο για τον Δημήτριο τον Πολιορκητή:

Τον πλησίασε κάποτε μια ηλικιωμένη γυναίκα και προσπαθούσε να του δώσει ένα αίτημα το οποίο είχε γραμμένο σε ένα χαρτί. Ο Δημήτριος την απέπεμψε λέγοντας ότι δεν έχει χρόνο, και τότε η γριά γυναίκα του είπε: "Άμα δεν έχεις χρόνο, τότε σταμάτα να είσαι βασιλιάς".

Η βασιλική εξουσία συνδέεται με υποχρεώσεις και γίνεται αποδεκτή όσο ο ελληνιστικός μονάρχης είναι σε θέση να αντεπεξέλθει σ᾽ αυτές τις υποχρεώσεις· και όταν το μπορεί, εκμεταλλεύεται τη στρατιωτική του επιτυχία για να εδραιώσει την εξουσία του, το κύρος του και την αποδοχή της ηγετικής του θέσης, τόσο στο βασίλειό του, όσο και στις ελληνικές πόλεις.

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

31. Ο ύμνος των Αθηναίων για τον Δημήτριο Πολιορκητή, 294 π.Χ., Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 6, 253 D-F:

"Πώς είναι παρόντες στην πόλη οι μεγαλύτεροι και πιο προσφιλείς θεοί! Γιατί μια ευνοϊκή συγκυρία έφερε εδώ τη Δήμητρα συνάμα και τον Δημήτριο. Η μεν Δήμητρα έρχεται για να τελέσει τα σεμνά μυστήρια της Κόρης, ο δε Δημήτριος είναι παρών, εύθυμος, όπως ταιριάζει σε θεό, και όμορφος και γελαστός. Είναι μια σεμνή εικόνα: ολόγυρα όλοι οι φίλοι του και στη μέση αυτός, σαν να είναι οι φίλοι του αστέρια κι αυτός ο ήλιος. Παιδί του Ποσειδώνα, του ισχυρότερου θεού, χαίρε, και παιδί της Αφροδίτης! Γιατί άλλοι θεοί ή βρίσκονται κάπου μακριά ή δεν έχουν αυτιά ή δεν υπάρχουν ή δεν μας δίνουν σημασία. Εσένα όμως σε βλέπουμε εδώ, παρόντα, όχι από ξύλο ή από πέτρα, αλλά αληθινό. Πρώτα φέρε ειρήνη, αγαπημένε, γιατί έχεις την εξουσία. Και τη σφίγγα, όχι εκείνη που καταπιέζει τη Θήβα, αλλά όλη την Ελλάδα, εννοώ τον Αιτωλό που κάθεται πάνω σε ένα βράχο, όπως εκείνη η αρχαία σφίγγα, και αρπάζει όλους τους ανθρώπους μας· και δεν μπορώ να την παλέψω. Γιατί είναι συνήθεια των Αιτωλών να αρπάζουν το βιος των γειτόνων τους, τώρα και όσων είναι μακριά. Πάνω απ᾽ όλα βάλε σ᾽αυτούς ένα τέλος, συ ο ίδιος. Αλλιώς, βρες έναν Οιδίποδα που είτε θα γκρεμίσει τη σφίγγα είτε θα την κάνει στάχτη".

32. Επιστολή του Ευμένη Β΄ προς το Κοινό των Ιώνων, 167 π.Χ., Welles, *Royal Correspondence* αρ. 52:

"Από την αρχή επέλεξα τις καλύτερες πράξεις και ανέλαβα πολλούς μεγάλους αγώνες κατά των βαρβάρων, με κάθε ζήλο και περίσκεψη, ώστε οι κάτοικοι των ελληνικών πόλεων να ζουν πάντοτε σε ειρήνη και ευημερία".

2.2: Ο πόλεμος ως επάγγελμα Ι

V2.2.1 Επαγγελματική εξειδίκευση: αιτίες (13΄)

https://youtu.be/p18C8xNZ8c8

απομαγνητοφώνηση Olvia / αντιπαραβολή Vagstel

Κατά την ελληνιστική εποχή ο πόλεμος αποτελεί ένα είδος επαγγέλματος. Μπορούμε να διαπιστώσουμε μια —σε μεγάλο βαθμό— επαγγελματική εξειδίκευση, παρά το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των στρατιωτικών επιχειρήσεων γίνονται από στρατούς πολιτών οι οποίοι δεν είναι επαγγελματίες οπλίτες, αλλά στρατεύονται για να υπερασπιστούν την πόλη τους.

Η επαγγελματική εξειδίκευση είναι ένα γενικότερο χαρακτηριστικό της ελληνιστικής εποχής, που σχετίζεται με τη διάδοση των αστικών κέντρων και του αστικού βίου. Σε καμία άλλη περίοδο της ελληνικής ιστορίας, δεν έχουμε τόσες πολλές νέες πόλεις όσο ανάμεσα στα χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου και περίπου το τέλος ή τα μέσα του 2ου π.Χ. αιώνα.

Οι νέες αυτές πόλεις ιδρύονται στη Μικρά Ασία, στην κεντρική Ασία, στη Μεσοποταμία, στην Αίγυπτο, για να φιλοξενήσουν τους απόστρατους αρχικά του στρατού τού Μεγάλου Αλεξάνδρου και στη συνέχεια τους μισθοφόρους των ελληνιστικών βασιλείων. Η διάδοση του αστικού βίου σημαίνει ότι χρειάζονται ειδικοί επαγγελματίες για να καλύψουν τις ανάγκες των πόλεων. Εκεί που επαγγελματικές ανάγκες καλύπτονταν από περιοδεύοντες επαγγελματίες, τώρα έχουμε τη δυνατότητα στα μεγάλα αστικά κέντρα να έχουμε εξειδικευμένους επαγγελματίες.

Ο επαγγελματισμός αυτός, που τον διαπιστώνουμε π.χ. στον χώρο της διασκέδασης, στον χώρο της κεραμικής, της κατασκευής υφασμάτων, σχεδόν σε κάθε είδος βιοτεχνίας, χαρακτηρίζει και τη στρατιωτική οργάνωση, τον στρατιωτικό τομέα και —όπως εξήγησα σε μια προηγούμενη ενότητα— παρά το γεγονός ότι συνεχίζουν να υπάρχουν στρατοί που αποτελούνται από πολίτες, παρά το γεγονός αυτό, ο ελληνιστικός πόλεμος είναι κυρίως υπόθεση επαγγελματιών.

Μερικά χαρακτηριστικά που διακρίνουμε στην επαγγελματική εξειδίκευση στην αρχαιότητα, είναι το γεγονός ότι ένα επάγγελμα αποτελεί συχνά οικογενειακή παράδοση. Αυτό σχετίζεται με το γεγονός ότι η εκπαίδευση σε ένα επάγγελμα είναι υπόθεση οικογενειακή. Ο γλύπτης θα μάθει την τέχνη αυτή, επειδή ο πατέρας του είναι γλύπτης. Ο γιος του κεραμέα είναι πιθανότερο να γίνει κεραμέας από το να ασκήσει κάποιο άλλο επάγγελμα. Ο γιος του ηθοποιού θα γίνει ηθοποιός και ο γιος του στρατιωτικού θα γίνει στρατιώτης.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της επαγγελματικής εξειδίκευσης —τόσο στην ελληνιστική εποχή, όσο και σε άλλες περιόδους της αρχαιότητας— είναι το ταξίδι. Το γεγονός ότι οι επαγγελματίες ταξιδεύουν συχνά: οι ηθοποιοί π.χ. από γιορτή σε γιορτή, οι στρατιώτες —οι μισθοφόροι— από στρατό σε στρατό, από πόλεμο σε πόλεμο, από εργοδότη σε εργοδότη.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό επαγγελματικής εξειδίκευσης είναι το γεγονός ότι οι επαγγελματίες αρκετές φορές έχουν ονόματα τα οποία σχετίζονται με το επάγγελμα το οποίο ασκούν: παραδείγματος χάριν ένας ηθοποιός που ελπίζει να είναι επιτυχημένος, έχει το όνομα *Αρέσκων*, εκείνος ο οποίος θα αρέσει. Στρατιώτες έχουν πολύ συχνά ονόματα που σχετίζονται με την ιδιότητα του στρατιώτη.

Εκείνο όμως που κατεξοχήν δείχνει την επαγγελματική εξειδίκευση, είναι η δημιουργία μιας

ειδικής ορολογίας για έναν επαγγελματικό χώρο και αυτήν την ειδική ορολογία τη βρίσκουμε φυσικά και στον τομέα του πολέμου: π.χ. στην ύπαρξη ειδικής ορολογίας για όπλα και τους χειριστές τους. Έχουμε τους καταπαλταφέτας [ή καταπελταφέτας] (π.χ. οι καταπαλταφέται [ή καταπελταφέται] είναι οι χειριστές των καταπελτών), μηχανοποιούς (κατασκευαστές δηλαδή πολιορκητικών μηχανών), οργανοποιούς (κατασκευαστές κυρίως βελών και άλλων τοξοβόλων μηχανισμών), μηχανικούς (οι οποίοι σχετίζονται με την κατασκευή αρχιτεκτονημάτων που σχετίζονται με την προστασία των πόλεων, όπως είναι οι πύργοι και τα τείχη).

Επαγγελματική εξειδίκευση δεν σημαίνει απαραίτητα αποκλειστική απασχόληση· δηλαδή ο μισθοφόρος δεν είναι απαραίτητο να απασχολείται μόνο σαν μισθοφόρος, ενδέχεται τις περιόδους τις ειρηνικές να ασκεί κάποιο άλλο επάγγελμα: π.χ. να ασχολείται και με τη γεωργία ή το εμπόριο.

Η εξειδίκευση η επαγγελματική στον τομέα του πολέμου σχετίζεται και με τη δημιουργία νέου τύπου όπλων και με το γεγονός ότι η διεξαγωγή πολέμων απαιτεί πλέον μεγαλύτερη εξειδίκευση. Σε ένα Ροδιακό πλοίο, παραδείγματος χάριν, υπάρχουν 46 άτομα που έχουν ειδικά καθήκοντα. Υπάρχουν ειδικά όπλα που σχετίζονται με την ανάπτυξη τειχών στις πόλεις και τη δημιουργία νέων αναγκών για την πολιορκία πόλεων και για τις επιθέσεις κατά πόλεων. Νέα ειδικά όπλα —μερικά από αυτά θα αναφερθούν και στην επόμενη ενότητα— είναι οι καταπέλτες, νέοι τύποι σφενδονών, ειδικές μονάδες τοξοφόρων, πελταστές (οι οποίοι χρησιμοποιούν μια ελαφριά ασπίδα —είναι το ελαφρύ πεζικό αυτής της εποχής— που έχει ιδιαίτερα σημασία στις μάχες).

Αναπτύσσεται επίσης ιδιαίτερα η τακτική και τα στρατηγήματα. Ήδη από τον 4ο π.Χ. αιώνα διαπιστώνουμε μία πρώτη μορφή εξειδίκευσης: π.χ. ο Διονύσιος Α΄, ο τύραννος των Συρακουσών, είχε πολύ μεγάλη συμβολή στη δημιουργία εξειδικευμένων οργάνων πολιορκητικής, όπως μιας πρώτης μορφής καταπέλτη, αλλά και στον τομέα της τακτικής ο Επαμεινώνδας δημιούργησε τη λεγόμενη *λοξή φάλαγγα* που ήταν μία επανάσταση στη στρατηγική εκείνης της εποχής. Δημιουργούνται πλέον τείχη —παλιότερα, τείχη είχαν ορισμένες μονάχα πόλεις— και οχυρωματικά έργα: ένα παράδειγμα είναι τα τείχη της Ηράκλειας στο Λάτμο. Οχυρώσεις όμως έχουν βρεθεί και σε πάρα πολλές άλλες περιοχές, π.χ. στην Εύβοια και την Πελοπόννησο.

Η μοναρχία χρειάζεται επαγγελματικούς στρατούς. Αυτό το εξήγησα σε μια προηγούμενη ενότητα: χρειάζεται μισθοφόρους και αυτός είναι ένας ακόμα λόγος για την ύπαρξη εξειδικευμένων στρατιωτών. Υπάρχουν δύο είδη μισθοφόρων στην ελληνιστική εποχή· για τους μισθοφόρους θα γίνει λόγος στη συνέχεια. Υπάρχουν μισθοφόροι οι οποίοι υπηρετούν μόνον πρόσκαιρα (μονάχα όταν χρειάζονται κάποια αμοιβή ή όταν τους χρειάζονται) και υπάρχουν και οι μόνιμοι μισθοφόροι που υπηρετούν μόνιμα στους βασιλικούς στρατούς. Οι βασιλικοί στρατοί είναι πολύ συχνά τεράστιοι σε μέγεθος, δεν συγκρίνονται καν με τους μικρούς στρατούς των ελληνιστικών πόλεων. Για να σας δώσω ένα παράδειγμα, στη μάχη της Ραφίας βρέθηκαν αντιμέτωποι 140.000 άνδρες στους στρατούς των Πτολεμαίων και των Σελευκιδών.

Μια άλλη ειδικότητα που έχει σημασία σε αυτήν την περίοδο, είναι η ειδικότητα του στρατιωτικού εκπαιδευτή. Ένα ψήφισμα της πόλης των Θεσπιών στη Βοιωτία γύρω στο 240π.Χ., αναφέρει τα εξής:

> *Εφόσον το Κοινό των Βοιωτών* —είναι η ομοσπονδία των βοιωτικών πόλεων— *έχει νόμο σύμφωνα με τον οποίο οι πόλεις πρέπει να έχουν διδασκάλους που θα εκπαιδεύουν τους νεανίσκους* —οι νεανίσκοι είναι οι νεαροί ηλικίας περίπου 20 ετών, που υπηρετούν σε

ειδικές μονάδες, περιπολούν π.χ. στα σύνορα—*που θα εκπαιδεύσουν τους νεανίσκους στην τοξοβολία, τον ακοντισμό και την παράταξη στη μάχη, και επειδή ο Σώστρατος δείχνει ζήλο στη φροντίδα των παιδιών και των νέων* —δείτε το όνομα του εκπαιδευτή είναι Σώστρατος: εκείνος ο οποίος σώζει τον στρατό— *γι' αυτόν τον λόγο η πόλη να του αναθέσει αυτό το καθήκον όπως επιθυμεί, ώστε να φροντίζει για τα παιδιά και τους νέους και να εκπαιδεύσει σύμφωνα με τον νόμο. Ο ετήσιος μισθός του θα είναι 4 μνες.*

Η ύπαρξη εκπαιδευτών μαρτυρείται επίσης από αττικές επιγραφές, οι οποίες αναφέρονται στην εκπαίδευση των εφήβων. Τέτοιοι ειδικοί εκπαιδευτές είναι *ο τοξότης,* εκείνος ο οποίος εκπαιδεύει στην τοξοβολία, *ο ακοντιστής, ο καταπαλταφέτης [ή καταπελταφέτης],* που εκπαιδεύει τους νέους στον χειρισμό του καταπέλτη και *ο οπλομάχος,* ο οποίος τους εκπαιδεύει στον χειρισμό της ασπίδας —τόσο της μεγάλης ασπίδας όσο και των μικρών ασπίδων— και του δόρατος.

Ένα άλλο στοιχείο επαγγελματικής εξειδίκευσης αυτήν την εποχή είναι η συγγραφή ειδικών συγγραμμάτων για πολεμικά θέματα. Γενικά η ελληνιστική εποχή είναι μία εποχή τεχνολογικής εξέλιξης, εφεύρεσης νέων συσκευών. Πολλές από αυτές τις συσκευές και τα όργανα φυσικά είναι ειρηνικού χαρακτήρα, όπως π.χ. το υδραυλικό ρολόι (μια εφεύρεση του Κτησίβιου), αλλά πολλές από αυτές τις εφευρέσεις έχουν άμεση σχέση με τον πόλεμο και αυτό φυσικά δεν είναι ένα χαρακτηριστικό μόνο της ελληνιστικής εποχής. Ας μην ξεχνάμε ότι η ανάπτυξη των πυραύλων σχετίζεται άμεσα με τον πόλεμο και τις δραστηριότητες του Βέρνερ φον Μπράουν. Γι' αυτό τον λόγο άλλωστε οι Αμερικανοί προσέλαβαν μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στη δούλεψή τους πολλούς στρατιωτικούς μηχανικούς, που είχαν υπηρετήσει στη Γερμανία κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

Ξαναγυρίζουμε στην ελληνιστική εποχή. Μαρτυρούνται πολλά τέτοια συγγράμματα: σας δίνω μονάχα ένα παράδειγμα, του Φίλωνα του Βυζαντίου, ο οποίος έγραψε ένα έργο με τον τίτλο *Βελοποιικά,* κατασκευή δηλαδή βελών *Λιμενοποιικά,* κατασκευή καλά οχυρωμένων λιμένων *Πολιορκητικά,* ένα σύγγραμμα για την τεχνική της πολιορκίας· *Παρασκευαστικά,* για την κατασκευή τειχών και πύργων και τη *Μηχανική Σύνταξη,* η οποία αναφερόταν στην κατασκευή καταπελτών και άλλων μηχανημάτων (τηλεβόλων όπλων), που χρησιμοποιούνταν στις πολιορκίες κυρίως — τόσο στην άμυνα όσο και στην επίθεση κατά πόλεων.

Ένας ακόμα τομέας που σχετίζεται άμεσα με τον πόλεμο, είναι ο τομέας της ιατρικής. Η τεράστια ανάπτυξη της ιατρικής επιστήμης στην ελληνιστική εποχή, σχετίζεται με το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που έχουν οι βασιλείς για την ανάπτυξη αυτής της επιστήμης. Πολλοί βασιλείς απασχολούσαν δικούς τους προσωπικούς γιατρούς: π.χ. ο Σέλευκος Α΄ τον γιατρό Ερασίστρατο, ο οποίος στη συνέχεια πήγε στην Αλεξάνδρεια και ήταν ένας από τους σημαντικότερους γιατρούς της ελληνιστικής εποχής. Αναπτύσσεται ιδιαίτερα η χειρουργική και η ανάπτυξη της χειρουργικής είναι άμεσο αποτέλεσμα του ενδιαφέροντος που έχουν οι ελληνιστικοί μονάρχες αλλά και ελληνιστικές πόλεις, για τη θεραπεία των ασθενών (των τραυματιών πολέμων). Ο Φίλων ο Βυζάντιος —τον οποίο ανέφερα προηγουμένως— συνιστά π.χ. στα συγγράμματά του οι πόλεις να φροντίζουν για την περιποίηση των τραυματιών, να τοποθετούν τους τραυματίες σε σπίτια κατοίκων και να έχουν εξειδικευμένους γιατρούς με τα αντίστοιχα χειρουργικά εργαλεία, π.χ. για την αφαίρεση βελών. Πολλές ελληνιστικές πόλεις προσλάμβαναν δημόσιους ιατρούς για να τους έχουν στην υπηρεσία τους, σε περιπτώσεις που δεχόντουσαν επίθεση και κυρίως στην περίπτωση πολιορκιών.

Όλα αυτά τα παραδείγματα νομίζω δείχνουν πολύ καθαρά ότι ο πόλεμος δεν αποτελεί μονάχα ένα στοιχείο βίαιων δραστηριοτήτων, αλλά είναι και ένας παράγοντας ο οποίος

σχετίζεται άμεσα με την τεχνολογική εξέλιξη και με την εξέλιξη της επιστήμης. Ο επαγγελματισμός στον τομέα του πολέμου στην ελληνιστική εποχή, θα μας απασχολήσει και στις επόμενες ενότητες.

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

33. Ψήφισμα των Θεσπιών, περ. 240 π.Χ., *Supplementum Epigraphicum Graecum* XXXII 496:

"Εφόσον το Κοινό των Βοιωτών έχει νόμο σύμφωνα με τον οποίο οι πόλεις πρέπει να έχουν διδασκάλους που θα εκπαιδεύσουν τους νεανίσκους στην τοξοβολία, τον ακοντισμό και την παράταξη στη μάχη, και επειδή ο Σώστρατος δείχνει ζήλο στη φροντίδα των παιδιών και των νέων, η πόλη να του αναθέσει αυτό το καθήκον, όπως επιθυμεί, ώστε να φροντίζει για τα παιδιά και τους νέους και να τα εκπαιδεύσει σύμφωνα με τον νόμο. Ο ετήσιος μισθός του θα είναι 4 μνες."

V2.2.2 Η τέχνη του πολέμου (14΄)

https://youtu.be/——jvHKaWB2g

απομαγνητοφώνηση Rico / αντιπαραβολή georgia84

Το 214 π.Χ., κατά την πολιορκία των Συρακουσών από τους Ρωμαίους, κατά τη διάρκεια του Β΄ Καρχηδονιακού Πολέμου —οι Συρακούσιοι ήταν σύμμαχοι των Καρχηδονίων— έφτασε στις Συρακούσες ο ρωμαίος στρατηγός Κλαύδιος Μάρκελλος, με 60 πλοία με 5 σειρές κουπιά. Τα πλοία αυτά μετέφεραν τις καλύτερες πολιορκητικές μηχανές που είχαν επινοηθεί εκείνη την εποχή. Αυτό που δεν είχε υπολογίσει ο Ρωμαίος στρατηγός, ήταν ότι αντίπαλό του δεν θα είχε τον πληθυσμό των Συρακουσών, αλλά τον μεγαλύτερο επιστήμονα εκείνης της εποχής, τον Αρχιμήδη. Κατά τη διάρκεια αυτής της πολιορκίας, ο Αρχιμήδης χρησιμοποίησε τις γνώσεις του —τις μαθηματικές και φυσικές— εναντίον του Ρωμαίου στρατηγού. Επινόησε νέα λιθοβόλα όπλα, τα οποία τοποθετήθηκαν στα τείχη των Συρακουσών και εκσφενδόνιζαν βαριές πέτρες στα πλοία των Ρωμαίων. Δημιούργησε νέου τύπου καταπέλτες. Είχε άλλες επινοήσεις: παραδείγματος χάριν, βαριά ξύλινα δοκάρια αφήνονταν από τα τείχη ξαφνικά κι έπεφταν επάνω στα πλοία, βυθίζοντάς τα· επινόησε νέου τύπου γάντζους, που άρπαζαν τα πλοία και τα σήκωναν στον αέρα, αφήνοντάς τα μετά να πέσουν με βία στη θάλασσα.

Το παράδειγμα αυτό των Συρακουσών δείχνει τη σημασία που έχει ο πόλεμος για την ανάπτυξη νέας τεχνολογίας. Τελικά, οι Συρακούσες κατελήφθησαν από τους Ρωμαίους. Ο λόγος είναι ότι —ο Ρωμαίος στρατηγός παρατήρησε ότι— κατά τη διάρκεια μιας γιορτής, ένας πύργος έμεινε αφύλακτος. Υπολόγισε το ύψος του πύργου, κατασκεύασε αντίστοιχες σκάλες και επιτέθηκε στην πόλη κατά τη διάρκεια ενός αντιπερισπασμού. Και φυσικά —όπως είναι γνωστό— ο Αρχιμήδης βρήκε τον θάνατο κατά την κατάληψη των Συρακουσών: καθώς ήταν απασχολημένος με την επίλυση ενός γεωμετρικού προβλήματος, τον πλησίασε ένας Ρωμαίος στρατιώτης. Ο Αρχιμήδης του είπε: *μη μου τους κύκλους τάραττε* (μη μου ταράσσεις, δηλαδή, τους κύκλους) και ο Ρωμαίος στρατιώτης τον σκότωσε.

Η επινόηση νέων πολεμικών μηχανών είναι κάτι που χαρακτηρίζει την ελληνιστική εποχή περισσότερο από οποιαδήποτε περίοδο της προγενέστερης ελληνικής ιστορίας. Και είναι κάτι το οποίο σχετίζεται κυρίως με τους ελληνιστικούς βασιλείς. Ο Δημήτριος οφείλει το επίθετό του *Πολιορκητής*, ακριβώς στο γεγονός ότι κατά την πολιορκία της Ρόδου, από το 305 π.Χ. ως το 304 π.Χ. (μια πολιορκία, την οποία περιγράφει λεπτομερώς ο αρχαίος ιστορικός Διόδωρος), επινόησε νέου τύπου πολιορκητικές μηχανές: έφερε *χελώνες* (είναι ένα είδος πολιορκητικής μηχανής εφοδιασμένης με τρυπάνι, για την καταστροφή των τειχών)· δημιούργησε πύργους, με τους οποίους πλησίαζε τα τείχη της Ρόδου· ενώ, από τη δική τους την πλευρά, οι Ρόδιοι απαντούσαν με τη δημιουργία καταπελτών και τη ρίψη βλημάτων στις πολιορκητικές μηχανές του Δημητρίου.

Η μεγαλύτερη επινόηση αυτής της εποχής, που οφείλεται σ᾽ έναν Αθηναίο μηχανικό, τον Επίμαχο, (το γεγονός ότι ξέρουμε τα ονόματα αυτών των μηχανικών, δείχνει τι σημασία είχαν, την αναγνώρισή τους και τη χρησιμότητά τους για τους πολέμους και για τους βασιλείς). Ο Επίμαχος, λοιπόν, επινόησε τη μεγαλύτερη *ελέπολη*, δηλαδή τη μεγαλύτερη πολιορκητική μηχανή. Ήταν ένας πύργος με πολλά πατώματα —συνήθως οι ελεπόλεις είχαν 4-5 πατώματα— η ελέπολις του Επιμάχου είχε 9 ορόφους. Οι ελεπόλεις αυτές μεταφέρονταν πάνω σε ρόδες, καλύπτονταν από υλικά που δεν ήταν εύφλεκτα —ώστε να προστατεύονται από τη φωτιά σε περίπτωση που οι αντίπαλοι (οι πολιορκούμενοι) έριχναν φλεγόμενα βέλη— και εφοδιασμένες (οι ελεπόλεις) με σκάλες και γέφυρες πλησίαζαν τα τείχη. Τότε ρίχνονταν οι

γέφυρες και οι σκάλες και προωθούνταν ο στρατός στα τείχη. Παρά το γεγονός ότι η επινοητικότητα του Δημητρίου σε νέες πολιορκητικές μηχανές ήταν πολύ μεγάλη, η πολιορκία απέτυχε. Η Ρόδος σώθηκε, αλλά ο Δημήτριος διατήρησε το επίθετο αυτό: *του Πολιορκητή.*

Είναι πολλές οι εφευρέσεις, οι οποίες έγιναν την ελληνιστική εποχή, για να βοηθήσουν τους ελληνιστικούς στρατούς — κυρίως τους στρατούς των βασιλέων. Δυστυχώς, οι αρχαίες πηγές δεν μας επιτρέπουν πάντοτε να αναπαραστήσουμε με απόλυτη ακρίβεια τη λειτουργία αυτών των μηχανών, αλλά ξέρουμε το αποτέλεσμά τους.

Μια τέτοια μηχανή —που επινοήθηκε την ελληνιστική εποχή— είναι η *σαμβύκη,* δηλαδή ένας γερανός ο οποίος χρησιμοποιούνταν για ν᾽ ανεβάζει τους στρατιώτες των πολιορκητών στα τείχη. Δημιουργήθηκε η *χελώνη:* μια μηχανή εφοδιασμένη με τρυπάνι, για την καταστροφή των τειχών. Κατά τη διάρκεια του 3ου Μακεδονικού Πολέμου, επινοήθηκε ένας νέος τύπος σφενδόνης, ο *κεστρός.* Αλλά, η μεγαλύτερη και σημαντικότερη ίσως εφεύρεση της ελληνιστικής εποχής, ήταν ένας νέος τύπος καταπέλτη. Καταπέλτες υπήρχαν ήδη από τις αρχές του 4ου π.Χ. αιώνα: ήταν καταπέλτες που χρησιμοποιούνταν και για τη ρίψη λίθων, αλλά κυρίως χρησιμοποιούνταν για τη ρίψη ακοντίων και μεγάλων βελών που έπεφταν με τέτοια δύναμη σε μεγάλη απόσταση, που είχαν τη δυνατότητα να τρυπούν τις ασπίδες των αντιπάλων. Γι᾽ αυτό τον λόγο, οι καταπέλτες θεωρούνταν τα πιο επικίνδυνα όργανα για έναν επιτιθέμενο στρατό σε μια πολιορκούμενη πόλη. Ο νέος καταπέλτης είναι ο *καταπέλτης συστροφής,* ο οποίος χρησιμοποιούσε τη συστροφή σχοινιών από τρίχα ή έντερα ζώων και λειτουργούσαν ως ένα είδος, περίπου, ισχυρών ελατηρίων, δίνοντας πολύ μεγαλύτερη ώθηση στα βλήματα, τα οποία εκτοξεύονταν από τους καταπέλτες. Μπορούσαν να φτάσουν μέχρι απόσταση 700 μέτρων. Οι καταπέλτες της ελληνιστικής εποχής ήταν πραγματικά ένα από τα ισχυρότερα όπλα των ελληνιστικών στρατών.

Ανέφερα ήδη άλλα τεχνολογικά επιτεύγματα, όπως τη δημιουργία νέου τύπου πολιορκητικών πύργων και τη δημιουργία της ελέπολης. Όμως, τον επαγγελματισμό στον πόλεμο δείχνουν και τα *τακτικά εγχειρίδια* —τα οποία ξεκινούν ήδη από τα μέσα του 4ου π.Χ. αιώνα— και οι πληροφορίες που περιέχουν, τόσο για μέτρα τα οποία λαμβάνουν οι πολιορκητές και οι πολιορκούμενοι, όσο και στρατηγήματα (δηλαδή τρικ, επινοήσεις) των αμυνόμενων και των επιτιθέμενων. Τα τακτικά αυτά συγγράμματα και τα πολιορκητικά συγγράμματα είναι γεμάτα με πρακτικές πληροφορίες.

Ο μεγαλύτερος συγγραφέας τέτοιου συγγράμματος είναι ο Αινείας ο Τακτικός, ο οποίος δίνει μεγάλο αριθμό συμβουλών πρακτικής σημασίας, παραδείγματος χάριν: πληροφορίες για το πώς θα γίνονται περιπολίες μέσα σε μια πόλη, μέτρα κατά των πολιορκητών, μέτρα για τη δημιουργία μηχανημάτων που θα αντιμετωπίζουν τις πολιορκητικές μηχανές των επιτιθέμενων, οδηγίες για το πώς μπορεί κανένας να καταλάβει αν ο πολιορκητής ορύσσει λαγούμια για να εξασθενήσουν τα τείχη μιας πόλης. Δίνει ακόμα πρακτικές συμβουλές, παραδείγματος χάριν: οι πολιορκούμενοι να ντύνουν τις γυναίκες τους σαν άντρες και να τις αφήνουν να περιφέρονται πάνω στα τείχη, ώστε να δίνουν την εντύπωση ότι ο στρατός των πολιορκούμενων είναι μεγαλύτερος απ᾽ αυτόν που είναι στην πραγματικότητα.

Άλλες πληροφορίες πρακτικού χαρακτήρα είναι: η προετοιμασία τροφής για τους αγρότες (οι οποίοι θα καταφύγουν στην πόλη, όταν θα επιτεθεί ο στρατός)· η χρήση συμβόλων αναγνώρισης, ώστε οι στρατιώτες να καταλαβαίνουν αν κάποιος άλλος στρατιώτης ανήκει στο δικό τους στράτευμα ή στο αντίπαλο· η φύλαξη των πυλών και κυρίως οι περιπολίες. Παραδείγματος χάριν, μια πρακτική συμβουλή που δίνει ο Αινείας, είναι η πρώτη περίπολος να αναλαμβάνει υπηρεσία πριν το δείπνο, πριν δειπνήσουν οι στρατιώτες που θα

συμμετέχουν (στην πρώτη περίπολο), ώστε να είναι πιο προσεκτικοί. Διότι η εμπειρία ήταν ότι όταν πήγαιναν στην περίπολο φαγωμένοι, δεν έδιναν αρκετή προσοχή.

Μια άλλη πρακτική συμβουλή (η οποία, φυσικά, δεν ισχύει μόνο για την ελληνιστική εποχή, αλλά για κάθε στρατό) είναι οι αξιωματικοί να μην κάνουν τις εφόδους τους —ώστε να ελέγχουν αν οι φύλακες φρουρούν τις πύλες και τα τείχη— σε τακτική ώρα. Διότι όταν τις κάνουν σε τακτική ώρα, είναι προετοιμασμένοι οι φρουροί, ώστε να φανεί ότι επιτελούν τα καθήκοντά τους.

Άλλες συμβουλές σχετίζονται με τις νυκτερινές περιπολίες και τη νυκτερινή φύλαξη των τειχών. Γνωρίζουμε ότι πολλές από αυτές τις συμβουλές ακολουθήθηκαν: παραδείγματος χάριν, σε πόλεις της δυτικής ακτής της Μαύρης Θάλασσας γνωρίζουμε ότι υπήρχαν ειδικοί νυκτερινοί φύλακες για την προστασία των πόλεων, όπως είναι η Τόμις και η Ίστρος, κατά τη διάρκεια της νύκτας.

Ο Φίλων ο Βυζάντιος παρείχε επίσης πάρα πολλές πληροφορίες στα *Πολιορκητικά* του· παραδείγματος χάριν, για το πώς θα πρέπει να εξορυχθούν τάφροι μπροστά από τα τείχη, ώστε να εμποδίζουν να πλησιάσουν οι επιτιθέμενοι εχθροί· πληροφορίες για την κατασκευή πύργων και τον τρόπο, με τον οποίο μπορούν να κατασκευαστούν οι κατάλληλες πύλες.

Πολλές πληροφορίες είναι πρακτικού χαρακτήρα: πώς θα αποθηκεύεται τροφή, για να αντέξει ο πληθυσμός σε μία πολιορκία. Ακόμα και συνταγές βρίσκουμε για την ετοιμασία ενός ιδιαίτερα θρεπτικού ψωμιού· συμβουλές για την αποθήκευση του νερού· ποιο υλικό είναι το καταλληλότερο για τη συγγραφή γραμμάτων και τη μεταφορά μυστικών μηνυμάτων.

Μια άλλη συμβουλή πρακτικού χαρακτήρα είναι τα τεμένη που υπάρχουν κοντά στα ιερά —και τα οποία συνήθως είναι ακαλλιέργητα και δεν χρησιμοποιούνται— να χρησιμοποιηθούν για την καλλιέργεια κηπευτικών, ώστε κατά τη διάρκεια μιας μακράς πολιορκίας ο πληθυσμός να έχει φρέσκια τροφή.

Μια άλλη συμβουλή είναι να θάβουν κοίλα τούβλα στα εδάφη κοντά στην τάφρο. Αυτά δεν τα προσέχουν οι στρατιώτες, διότι μπορούν να περπατήσουν πάνω στο χώμα χωρίς τίποτα να συμβεί. Αλλά όταν φτάνουν πάνω σ᾽ αυτά τα εδάφη βαριές *χελώνες* (δηλαδή πολιορκητικές μηχανές με τρυπάνια), από το βάρος τους υποχωρεί το χώμα μέσα στα κοίλα τούβλα και οι χελώνες αυτές βυθίζονται στο χώμα και με τον τρόπο αυτό γίνονται άχρηστες.

Άλλες συμβουλές οι οποίες δίνονται, είναι να δηλητηριάζουν οι πολιορκούμενοι το νερό, ώστε να μην μπορούν να το πιουν οι πολιορκητές.

Αλλά και στη χρήση των καταπελτών, η φαντασία των ελληνιστικών Ελλήνων δεν είχε όρια: παραδείγματος χάριν, εκτός από βέλη, μπορούσαν να εκσφενδονίσουν δηλητηριώδη φίδια ή φλεγόμενα βέλη.

Και μια από τις σημαντικότερες συμβουλές που ξέρουμε ότι χρησιμοποιήθηκε πάρα πολύ στην ελληνιστική εποχή, είναι να πραγματοποιούνται επιθέσεις σε πόλεις κατά τη διάρκεια γιορτών. Ο Φίλων γράφει*:*

> *Όποιος θέλει να καταλάβει μια πόλη θα πρέπει, αν θέλει, να κάνει επίθεση καθώς θα γίνεται μια γιορτή έξω από τις πύλες ή κατά την περίοδο του θερισμού και του τρύγου. Αν πιάσεις πολλούς έξω από τα τείχη, θα καταλάβεις την πόλη εύκολα. Αλλιώς, να πλησιάσεις κρυφά τα τείχη έχοντας ετοιμάσει σκάλες, σε συνθήκες κακοκαιρίας, ή όταν οι εχθροί είναι μεθυσμένοι σε δημόσιες γιορτές, και να καταλάβεις κάποιον πύργο.*

Γνωρίζουμε ότι πολλές φορές αυτές οι συμβουλές ακολουθήθηκαν, διότι έχουμε πληροφορίες

για επιθέσεις, οι οποίες πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια μιας γιορτής. Στην Κρήτη, παραδείγματος χάριν, μια επιγραφή από τη Δρήρο[2] αναφέρει ότι τη *νουμηνία* (δηλαδή την πρώτη ημέρα του νέου έτους [σ.σ. του νέου μήνα]) η πόλη δέχτηκε επίθεση.

Κάτι ανάλογο δεν χαρακτηρίζει, φυσικά, μονάχα τους ελληνιστικούς πολέμους. Ο πόλεμος ανάμεσα στο Ισραήλ και τα αραβικά κράτη το 1973 είναι γνωστός ως "*ο πόλεμος του Γιομ Κιπούρ*", διότι η επίθεση έγινε ακριβώς στο Γιομ Κιπούρ, που είναι η μεγαλύτερη εβραϊκή γιορτή (η γιορτή της αρχής του νέου έτους), όταν υπολόγιζαν τα αραβικά κράτη ότι θα βρουν τους Ισραηλινούς απροετοίμαστους.

Αυτά τα παραδείγματα δείχνουν —νομίζω— το μεγάλο επίπεδο επαγγελματισμού, εξέλιξης τεχνολογικής σκέψης και εξέλιξης της στρατηγικής σκέψης, που χαρακτηρίζει τους ελληνιστικούς πολέμους. Άλλα παραδείγματα επαγγελματισμού και επαγγελματικής χρησιμοποίησης του πολέμου θα τα δούμε στις επόμενες ενότητες, που σχετίζονται με το μισθοφορικό επάγγελμα και με την πειρατεία.

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

34. Φίλων Βυζάντιος, *Πολιορκητική* D 2-4 εκδ. Garlan (Y. Garlan, *Recherches de poliorcétique grecque*, Παρίσι 1974):

"Όποιος θέλει να καταλάβει μια πόλη θα πρέπει, αν θέλει, να κάνει επίθεση καθώς θα γίνεται μια γιορτή έξω από τις πύλες ή κατά την περίοδο του θερισμού και του τρύγου. Αν πιάσεις πολλούς έξω από τα τείχη, θα καταλάβεις την πόλη εύκολα. Αλλιώς, να πλησιάσεις κρυφά τα τείχη έχοντας ετοιμάσει σκάλες, σε συνθήκες κακοκαιρίας, ή όταν οι εχθροί είναι μεθυσμένοι σε δημόσιες γιορτές, και να καταλάβεις κάποιον πύργο".

[2] "εν οι Μιλήττοι, όμοροι των Δρηρίων, έκαμον εν νουμηνία τινί κατά της πόλεως των Δρηρίων, προς ους ήριζον περί χώρας μεθορίου· διά χρόνου μακρού,"

V2.2.3 Πειρατεία (17΄)

https://youtu.be/RXz4bwnRhRg

απομαγνητοφώνηση elenf / αντιπαραβολή Aspi

Η βίαιη απόκτηση ιδιοκτησίας στην αρχαιότητα δεν ήταν πάντοτε καταδικαστέα. Η νίκη στον πόλεμο θεωρούνταν ότι πετυχαινόταν με τη βοήθεια των θεών. Η *δορύκτητος γη* (η γη η οποία έχει κατακτηθεί με το δόρυ), είναι γη την οποία κάποιος έχει αποκτήσει νόμιμα. Άλλωστε όλες οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου και η δημιουργία των ελληνιστικών βασιλείων αποτελούν έκφραση ακριβώς αυτής της νομιμότητας, η οποία προκύπτει από την επιτυχία στον πόλεμο.

Με ανάλογο τρόπο και η λαφυραγώγηση αποτελεί μια μορφή απόκτησης ιδιοκτησίας, η οποία κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες μπορεί να είναι απόλυτα αποδεκτή. Όταν λαφυραγωγείς τα εδάφη ενός εχθρού, όταν λαφυραγωγείς ως αντεκδίκηση για κάποιο αδίκημα, για κάποια αδικία την οποία έχεις υποστεί, αυτό θεωρείται απόλυτα νόμιμη ενέργεια. Υπάρχουν μάλιστα ονόματα όπως ο Συλοσών (που σχετίζονται με την έννοια της *σύλης,* δηλαδή της λαφυραγώγησης), που σχετίζονται άμεσα με αυτή την ιδέα.

Επιδρομές στη στεριά, αλλά και πειρατικές επιδρομές στη θάλασσα, αποτελούν ένα μόνιμο χαρακτηριστικό της ελληνιστικής εποχής σε πάρα πολλές περιοχές. Η Πελοπόννησος παραδείγματος χάριν —όχι μόνο τα παράλια της Πελοποννήσου αλλά και η ενδοχώρα— ήταν πάρα πολύ συχνά θύμα επιδρομών από Αιτωλούς στρατιώτες και πειρατές. Το ίδιο ισχύει και για τα νησιά του Αιγαίου ή για τα παράλια της Μικράς Ασίας. Τα είδη των λαφύρων από αυτές τις επιδρομές ήταν κοπάδια (κυρίως όταν οι επιδρομές αυτές γίνονταν από τη στεριά διότι φυσικά, πρόβατα, αγελάδες, κατσίκια και τα λοιπά δεν μπορεί κανένας να μεταφέρει με πλοία), ήταν άνθρωποι οι οποίοι προορίζονταν για το δουλεμπόριο (όταν οι επιθέσεις γινόντουσαν με πλοία) και φυσικά άλλη κινητή περιουσία. Σας δίνω μερικά παραδείγματα με αριθμούς για να κατανοήσετε την έκταση αυτού του φαινομένου στην ελληνιστική περίοδο.

Όταν οι Αιτωλοί λεηλάτησαν τη Μαντίνεια το 223 π.Χ., το κέρδος το οποίο είχαν —σύμφωνα με τον ιστορικό Φύλαρχο— ήταν 6.000 τάλαντα. Πρόκειται για ένα τεράστιο ποσό, το οποίο αποκλείεται να είναι σωστό: ο Πολύβιος αναφέρει ότι το κέρδος ήταν μόλις 300 τάλαντα· αλλά ακόμα και 300 τάλαντα να ήταν, αυτό σημαίνει ότι πρέπει οι Αιτωλοί να συνέλαβαν και να πούλησαν σαν δούλους τουλάχιστον 9.000 άτομα. Από τους Αιτωλούς υποδουλώθηκαν γύρω στις 50.000 άτομα στη Λακωνία το 240 π.Χ. Σίγουρα είναι ένας υπερβολικά μεγάλος αριθμός που δεν μπορεί να αντιστοιχεί στην πραγματικότητα. 5.000 Ηλείοι αιχμαλωτίστηκαν από τον Φίλιππο Ε΄ το 219 π.Χ.

Μερικές φορές η πληροφορία που έχουμε από κάποιον αρχαίο ιστορικό είναι ότι όλος ο πληθυσμός μιας πόλης —η οποία δέχτηκε επίθεση— πουλήθηκε στη δουλεία. Το 167 π.Χ. στη Μολοσσία, δηλαδή μια περιοχή της Ηπείρου, καταστράφηκαν από τους Ρωμαίους 70 οικισμοί και πουλήθηκαν στην Ιταλία σαν δούλοι 150.000 άτομα. Λαφυραγώγηση γίνεται τόσο σε τακτικούς πολέμους, όσο και σε επιδρομές από πειρατές ή άλλους επιδρομείς. Υπάρχουν ορισμένες περιοχές που είχαν ιδιαίτερη παράδοση στη λαφυραγώγηση: τέτοιες περιοχές είναι η Ιλλυρία που αντιστοιχεί περίπου στη σημερινή Αλβανία, κυρίως στη νότιο Αλβανία (οι Ιλλυριοί ήταν περίφημοι πειρατές στη βόρεια Αδριατική), είναι η Αιτωλία (φόβητρο όλων των υπολοίπων περιοχών στην κεντρική και τη βόρειο Ελλάδα), η Κρήτη (οι Κρήτες πειρατές ήταν περίφημοι στο νότιο Αιγαίο) και η Κιλικία στη νότια Μικρά Ασία. Μάλιστα μια αρχαία παροιμία

—την οποία μαρτυρούν βυζαντινοί συγγραφείς— αναφέρεται στα *τρία Κ κάκιστα* (τα χειρότερα 3 Κ), τα οποία είναι η Κρήτη, η Καππαδοκία και η Κιλικία, δηλαδή οι τρεις περιοχές οι οποίες φημίζονταν για τις επιδρομές τους.

Στις αρχαίες πηγές αυτοί οι επιδρομείς χαρακτηρίζονται είτε ως *πειραταί* είτε ως *λησταί*, ωστόσο κάτω από αυτές τις ονομασίες κρύβονται διαφορετικές κατηγορίες επιτιθέμενων ανδρών. Μερικές φορές είναι απλώς πειρατές (δηλαδή αυτό το οποίο άλλες αρχαίες πηγές ονομάζουν *κακούργοι,* εκείνοι δηλαδή που πράττουν κακουργήματα: είναι πειρατές με την κλασική σημασία του όρου πειρατή). Ορισμένες φορές όμως, ο όρος *πειρατής* χρησιμοποιείται —από εκείνον ο οποίος έχει πέσει θύμα του— για να χαρακτηρίσει οργανωμένες επιδρομές από κοινότητες πολιτών.

Τέτοιες επιδρομές γνωρίζουμε πολύ καλά χάρη στην ύπαρξη σχετικών επιγραφών από την Κρήτη. Οι κρητικές συνθήκες περιέχουν συχνά διατάξεις για την οργάνωση επιδρομών —ο όρος ο οποίος χρησιμοποιείται είναι *εξοδεύειν,* δηλαδή να ξεκινάει κανένας μια εκστρατεία— και στη συνέχεια για το μοίρασμα των λαφύρων με κλήρωση. Οι επιδρομές αυτές των κρητικών πόλεων γίνονται μόνον εναντίον πόλεων με τις οποίες οι κρητικές πόλεις δεν έχουν συνάψει μια συνθήκη *ασυλίας,* δηλαδή μια συνθήκη η οποία αναγνωρίζει την προστασία των άλλων πόλεων από τέτοιες επιδρομές. Οι Κρήτες δηλαδή θεωρούσαν ότι έχουν το δικαίωμα να επιτεθούν σε οποιονδήποτε δεν έχει συνάψει μαζί τους μια σχετική συνθήκη ασυλίας. Το περιεχόμενο αυτών των συνθηκών μας δίνει μια εικόνα για το πώς οργανώνονταν αυτές οι επιθέσεις και ποιες συνέπειες είχαν.

Σας δίνω ένα παράδειγμα από μια συνθήκη ανάμεσα στην Ιεράπυτνα (δηλαδή τη σημερινή Ιεράπετρα) και την Πραισό στην ανατολική Κρήτη: Το κείμενο λέει:

> *Αν με τη θέληση των θεών πάρουμε κάτι καλό από τους εχθρούς* — αυτό που αυτή η πολύ όμορφη διατύπωση υπονοεί είναι: αν με τη θέληση των θεών λεηλατήσουμε τα εδάφη των εχθρών. *Με τη θέληση των θεών* δείχνει και τη νομιμοποίηση αυτής της λαφυραγώγησης. Η θέληση των θεών εκφράζεται με τη νίκη σε μια τέτοια επιδρομή, δηλαδή αν κανείς έχει επιτυχία σε μια τέτοια επιδρομή, γίνεται με τη σύμφωνη γνώμη των θεών, επομένως είναι νόμιμη. Αν επομένως πάρουμε κάτι καλό από τους εχθρούς, *είτε σε εκστρατεία οργανωμένη από κοινού* —εννοείται μια εκστρατεία την οποία έχουν οργανώσει οι πόλεις— *είτε όταν κάποιοι ιδιώτες από τις δύο πόλεις εκστρατεύσουν από μόνοι τους* —δηλαδή μια ομάδα Ιεραπυτνίων και μια ομάδα Πραισίων αποφασίζουν χωρίς τη συμμετοχή του συνόλου της πόλης, του συνόλου των πολιτών να κάνουν μια επίθεση— *είτε στη στεριά είτε στη θάλασσα, να μοιράσουν τα λάφυρα με κλήρο ανάλογα με τον αριθμό των ανδρών που συμμετέχουν και κάθε πλευρά να φέρει τη δεκάτη στην πόλη της.*

Ο τρόπος του μοιράσματος των λαφύρων είναι ότι μάλλον στην αρχή ανάλογα με τον αριθμό των συμμετεχόντων πολιτών δίνεται το αντίστοιχο κομμάτι στους Ιεραπυτνίους και στους Πραισίους και στη συνέχεια κάθε πόλη χωριστά κάνει μια κλήρωση ώστε να μοιραστούν τα λάφυρα στους συμμετέχοντες από την πόλη. Όμως οι πολίτες που συμμετέχουν σε αυτές τις πειρατικές και άλλες επιδρομές είναι υποχρεωμένοι να φορολογηθούν για το κέρδος το οποίο θα έχουν από αυτή την επιδρομή, αυτό είναι η δεκάτη την οποία προσφέρουν στην πόλη, δηλαδή το ένα δέκατο από τα λάφυρα δίνεται στην πόλη και χρησιμοποιείται για τις δημόσιες δαπάνες.

Έχουμε 9 τέτοιες συνθήκες από την Κρήτη —κι αυτό σε μια περίοδο περίπου 200 ετών— κι αυτό δείχνει ότι είναι ένα φαινόμενο αρκετά διαδεδομένο και μάλιστα αυτές οι συνθήκες

προέρχονται από το σύνολο της Κρήτης και σχετίζονται με την Άπταιρα, την Ελεύθερνα, τη Φαλάσαρνα και την Πολυρρηνία στη δυτική Κρήτη, δηλαδή τις σημαντικότερες πόλεις της δυτικής Κρήτης. Στην ανατολική Κρήτη έχουμε συνθήκες από την Ιεράπυτνα (δηλαδή τη σημερινή Ιεράπετρα), τη Λατώ (τον σημερινό Άγιο Νικόλαο), την Ολούντα (τη σημερινή Ελούντα) και τη Λήττο, τη Μάλλα, την Πριανσό, την Πραισό και φυσικά από τη σημαντικότερη πόλη της Κρήτης, τη Γόρτυνα. Αν μια πόλη οργάνωνε την εκστρατεία και καλούσε από την άλλη πόλη μόνο συμμάχους, δηλαδή μισθοφόρους, τότε τα λάφυρα τα κρατούσε η πόλη που οργάνωνε την επιδρομή και οι σύμμαχοι έπαιρναν απλώς μια αμοιβή, έναν μισθό για τη συμμετοχή τους.

Η πειρατεία είναι επομένως ένα αρκετά πολύπλοκο κοινωνικό και ιστορικό φαινόμενο. Η πειρατεία δεν σχετίζεται μόνο με εθελοντικές επιδρομές πειρατών οι οποίοι βρίσκονται πέραν και έξω από το νόμο, αλλά η πειρατεία αποτελεί μια μορφή πολέμου των πόλεων που οργανώνεται ενδεχομένως από τις ίδιες τις πόλεις. Τα θύματα αυτής της πειρατείας είναι κυρίως δούλοι. Οι πειρατές αμέσως μετά την επιτυχημένη επίθεσή τους μεταμορφώνονται σε εμπόρους. Πηγαίνουν στο επόμενο κέντρο —στην ύστερη ελληνιστική εποχή αυτό το κέντρο είναι η Δήλος— για να πουλήσουν τους δούλους στην εκεί αγορά δούλων. Μάλιστα οι πηγές για τον 1ο π.Χ. αιώνα αναφέρουν ότι μέχρι 10.000 άτομα μπορούσαν να πουληθούν στο δουλοπάζαρο της Δήλου. Όμως οι πειρατές έκαναν και κάτι άλλο για να αυξήσουν το κέρδος τους. Πληροφορούσαν τις οικογένειες των θυμάτων τους, ώστε να εισπράξουν λύτρα και φυσικά ήταν αναμενόμενο εκείνοι που είχαν χάσει κάποιον δικό τους άνθρωπο να προσπαθήσουν να τον απελευθερώσουν. Έχουμε από τις σχετικές επιγραφές που είναι μεγάλες σε αριθμό και πληροφορίες για τις τιμές.

Η τιμή ενός δούλου μπορούσε να κυμαίνεται από 100 έως 300 δραχμές — για να έχετε μια εικόνα για τις αμοιβές αυτές: 300 δραχμές ισοδυναμούν με το ετήσιο εισόδημα ενός μισθοφόρου, ενός καλά αμειβόμενου επαγγελματία την ελληνιστική εποχή. Τα λύτρα των ελευθέρων ήταν μεγαλύτερα, ήταν από 300 έως 600 δραχμές. Το 229 π.Χ. οι Αθηναίοι δέχτηκαν μια φοβερή επίθεση από Αιτωλούς οι οποίοι συνέλαβαν, αιχμαλώτισαν και στη συνέχεια μετέφεραν στην Κρήτη έναν πολύ μεγάλο αριθμό Αθηναίων. Για να τους απελευθερώσουν, οι Αθηναίοι αναγκάστηκαν να πληρώσουν το ποσό των 20 ταλάντων, δηλαδή 120.000 δραχμές, όπως είπα προηγουμένως μια δραχμή περίπου αντιστοιχεί σε σημερινά —εξαρτάται βέβαια σε ποια χώρα βρίσκεται κανένας— αλλά αντιστοιχεί σε μια ημερήσια αμοιβή, αν υποθέσουμε ότι σε μια ευρωπαϊκή χώρα η ημερήσια αμοιβή είναι περίπου 50 ευρώ, μπορείτε να σχηματίσετε μια εικόνα για το τεράστιο ποσό το οποίο έπρεπε να πληρώσουν οι Αθηναίοι για την απελευθέρωση των συμπολιτών τους.

Ιστορικοί και ποιητές μιλούν πολύ συχνά για πειρατές. Ο Πολύβιος παραδείγματος χάριν αναφέρει στο 4ο βιβλίο της ιστορίας του ότι οι Αιτωλοί έχουν συνηθίσει να ζουν σε βάρος των γειτόνων τους, αναφερόμενος ακριβώς σε αυτό το πρόβλημα των επιδρομών. Επίσης ποιητές μιλούν για θύματα πειρατών. Η σημαντικότερη όμως πηγή την οποία έχουμε για την πειρατεία είναι οι αρχαίες επιγραφές. Σας δίνω ένα παράδειγμα από την Αιγιάλη της Αμοργού που δέχτηκε μια επίθεση πειρατών γύρω στο 200 π.Χ.

Η επιγραφή αναφέρει ότι:

> *Κατά τη διάρκεια της νύχτας, πειρατές αποβιβάστηκαν στα εδάφη,* δηλαδή στην ύπαιθρο έξω από τη χώρα, έξω από την πόλη *και αιχμαλώτισαν παρθένες,* δηλαδή νεαρά κορίτσια, *και παντρεμένες γυναίκες και άλλα πρόσωπα, συνολικά πάνω από 30 άτομα.*

Στη συνέχεια αυτή η επιγραφή αναφέρεται στις προσπάθειες δύο πολιτών να

απελευθερώσουν τα θύματα των πειρατών.

Η πειρατεία κυρίως έχει κοινωνικά αίτια, κοινωνικούς λόγους. Οι πληθυσμοί οι οποίοι αναγκάζονται να ασκήσουν την πειρατεία, είναι πληθυσμοί οι οποίοι έχουν και στρατιωτικές παραδόσεις, αλλά κυρίως είναι πληθυσμοί που αντιμετωπίζουν προβλήματα με την εξασφάλιση των προς το ζειν. Είναι περιοχές κυρίως στην περιφέρεια του ελληνικού κόσμου (ανέφερα προηγουμένως την Ιλλυρία, την Αιτωλία, την Κρήτη, την Κιλικία — είναι η περιφέρεια, δεν είναι το κέντρο του ελληνικού κόσμου). Είναι περιοχές όπου μερικές φορές συναντούμε έντονα δημογραφικά προβλήματα. Αυτό παραδείγματος χάριν, μπορούμε να το διαπιστώσουμε στην περίπτωση της Κρήτης, που είχε μεγάλη δημογραφική ανάπτυξη στην ελληνιστική εποχή, με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατόν να εξασφαλίσουν οι κρητικές πόλεις έναν κλήρο γης, δηλαδή αρκετή ιδιοκτησία γης που θα μπορούσε να εξασφαλίσει τα προς το ζειν σε έναν πολίτη, με αποτέλεσμα οι Κρητικοί πολίτες να αναζητούν άλλη απασχόληση, είτε σαν μισθοφόροι είτε σαν πειρατές.

Η ελληνιστική πειρατεία βρίσκεται μέσα σε ένα νομικό πλαίσιο όπως είπα προηγουμένως και έδειξα συγκεκριμένα παραδείγματα. Υπάρχουν συγκεκριμένες νομικές διατάξεις οι οποίες καθορίζουν το νομικό πλαίσιο της πειρατείας. Η πειρατεία η οποία γίνεται κατά ενός συμμάχου είναι έγκλημα. Η πειρατεία η οποία γίνεται εναντίον μιας πόλης με την οποία ο πειρατής δεν έχει συνθήκη συμμαχίας ή ασυλίας, δεν είναι. Γι᾽ αυτόν τον λόγο έχουμε και πάρα πολύ μεγάλο αριθμό συμβάσεων ασυλίας ανάμεσα σε πόλεις όπως της Κρήτης και πόλεις της Μικράς Ασίας, νησιά του Αιγαίου όπως η Τήνος, η Κως, πόλεις στα παράλια της Ασίας όπως η Τέως και η Μίλητος ή πόλεις από τις οποίες μπορεί κανένας να περιμένει μια επίθεση, αναγνωρίζουν τις πόλεις αυτές ως *άσυλες,* δηλαδή υπόσχονται να μην τους επιτεθούν και μάλιστα να φροντίσουν για την επιστροφή αιχμαλώτων σε περίπτωση που πέσουν θύματα άλλων πειρατών.

Η ελληνιστική πειρατεία υπάρχει σε όλη την περίοδο της ελληνιστικής εποχής, ακμάζει ιδιαίτερα κατά τα τέλη του 2ου αιώνα και ο λόγος είναι ότι η Ρόδος, που ήταν μια σημαντική δύναμη που καταπολεμούσε την πειρατεία στο νότιο κυρίως Αιγαίο, χάνει τη σημασία της μετά το 167 π.Χ. Έτσι οι Ρωμαίοι είναι αναγκασμένοι να ξεκινήσουν εκστρατείες κατά των πειρατών στην ανατολική Μεσόγειο· μια αποτυχημένη εκστρατεία γίνεται το 74 π.Χ. και μετά με συντονισμένες ενέργειες από το 69 έως το 66 π.Χ. εξαλείφουν οριστικά την πειρατεία από την ανατολική Μεσόγειο.

Η πειρατεία αποτελεί ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον φαινόμενο της ελληνιστικής εποχής αλλά και μια ιδιαίτερη έκφραση πολέμου, μια έκφραση πολέμου με κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις.

Πηγές—Βοηθητικό υλικό

35. Συνθήκη συμμαχίας Ιεραπυτνίων και Πριανσίων, περ. 200 π.Χ., A. Chaniotis, *Die Verträge zwischen kretischen Poleis in der hellenistischen Zeit*, Στουτγάρδη 1996, αρ. 28 (απόσπασμα):

"Αν με τη θέληση των θεών πάρουμε κάτι καλό (λάφυρα) από τους εχθρούς, είτε σε κοινή εκστρατεία είτε σε εκστρατεία που θα πραγματοποιήσουν ιδιωτικά κάποιοι από τις δύο πόλεις, είτε σε γη είτε σε θάλασσα, να μοιράσουν ο καθένας χωριστά τα λάφυρα με κλήρο ανάλογα με τους άντρες που θα έχουν συμμετάσχει, και ο καθένας χωριστά να φέρει το δέκατο μέρος στη δική του πόλη."

36. Ψήφισμα της Αιγιάλη στην Αμοργό, περ. 200 π.Χ. (*Inscriptiones Graecae* XII.7 386 = A. Bielman, *Retour à la liberté. Libération et sauvetage des prisonniers en Grèce ancienne*, Παρίσι 1994, αρ. 38):

"Κατά τη διάρκεια της νύκτας πειρατές αποβιβάστηκαν στα εδάφη μας και αιχμαλώτισαν παρθένες και παντρεμένες γυναίκες, και άλλα πρόσωπα, συνολικά πάνω από 30 άτομα. Οι πειρατές κατέστρεψαν τα πλοία στο λιμάνι και πήραν υπό τον έλεγχό τους το πλοίο του Δωριέα με το οποίο έφυγαν, παίρνοντας μαζί τους, τους ανθρώπους και την υπόλοιπη λεία. Όταν συνέβη αυτό, ο Ηγίσιππος και ο Αντίπαππος, γιοι του Ηγισιστράτου, που ήταν ανάμεσα στους αιχμαλώτους, έπεισαν από κοινού τον αρχηγό των πειρατών, τον Σωκλείδα, που ήταν στο πλοίο, να ελευθερώσει τα ελεύθερα άτομα, όπως και μερικούς από τους απελεύθερους και τους δούλους, προσφέροντας τους εαυτούς τους ως ομήρους".

2.3: Ο πόλεμος ως επάγγελμα ΙΙ

V2.3.1 Μισθοφόροι Ι: κίνητρα (7΄)

https://youtu.be/iDUCaZ_BVuY

απομαγνητοφώνηση Tal / αντιπαραβολή Vagstel

Ο ποιητής Θεόκριτος είναι ένας από τους χαρακτηριστικότερους εκπροσώπους της ελληνιστικής ποίησης. Τα ειδύλλιά του μας δίνουν πολύ ζωντανές εικόνες της ελληνιστικής κοινωνίας των πόλεων. Το ειδύλλιο, υπ᾽ αριθμόν 14, έχει σαν αντικείμενό του την ερωτική απογοήτευση κάποιου Αισχίνα. Η Κυνίσκα, μια γυναίκα —το όνομά της σημαίνει περίπου "το σκυλάκι μου"— έχει εγκαταλείψει τον Αισχίνα για έναν άλλο άνδρα. Και ο Αισχίνας κλαίει τη μοίρα του:

> *Αχ να μπορούσα να απαλλαγώ από τον έρωτα, όλα θα πήγαιναν καλύτερα. Τώρα όμως, τί να κάνω; Είμαι σαν ποντικός στη φάκα, όπως λένε, Θυόνικε,* (ο Θυόνικος είναι ένας φίλος του) *και δεν ξέρω ποια είναι η γιατρειά από τον έρωτα χωρίς ανταπόκριση. Βέβαια, ο Σίμος, που ερωτεύτηκε εκείνο το μελανούρι, ξενιτεύτηκε και γύρισε πίσω με την καρδιά του γιατρεμένη — κι είναι στην ηλικία μου. Κι εγώ θα περάσω τα πέλαγα. Δεν είμαι δα κι ο χειρότερος στρατιώτης, ούτε και ο καλύτερος ίσως· αλλά τόσο καλός όσο και τόσοι άλλοι.*

Τότε ο φίλος του Αισχίνα του δίνει κάποιες συμβουλές. Τον πληροφορεί π.χ. ότι ο Πτολεμαίος Β΄ είναι ένας πολύ καλός εργοδότης.

Ο έρωτας και η ερωτική απογοήτευση δεν είναι η βασική αιτία του μισθοφορικού επαγγέλματος, όπως στην περίπτωση του Αισχίνα. Αν και ξέρουμε, γενικά από την ιστορία, αρκετούς ανθρώπους οι οποίοι στράφηκαν προς το μισθοφορικό επάγγελμα ή κατέφυγαν στη Λεγεώνα των Ξένων, επειδή τους κυνηγούσε κάποιος απατημένος σύζυγος ή επειδή είχαν κάνει κάποια απάτη. Πάντως η εξάπλωση του μισθοφορικού επαγγέλματος στην ελληνιστική εποχή είναι ένα εντελώς διαφορετικό θέμα. Είναι ένα αντικείμενο που αφορά την κοινωνία, ένα αντικείμενο που αφορά την ελληνιστική μοναρχία και κυρίως είναι ένα θέμα που σχετίζεται με την προσφορά και τη ζήτηση. Υπ᾽ αυτή την έννοια είναι κυρίως ένα οικονομικό αντικείμενο. Η ζήτηση είναι μεγάλη.

Όπως εξήγησα σε προηγούμενα μαθήματα, για τους βασιλείς οι πόλεμοι αποτελούν ένα μέσο με το οποίο νομιμοποιούν, εδραιώνουν, υποστηρίζουν την εξουσία τους. Χρειάζονται στρατιώτες και για τους πολέμους τους αλλά και για την επάνδρωση φρουρών, με τις οποίες μπορούν να ελέγχουν τις ελληνιστικές πόλεις. Προσφορά υπήρχε, πάρα πολύ μεγάλη, γιατί ήταν χιλιάδες οι άνδρες οι οποίοι χρεωμένοι, άκληροι, πολιτικά εξόριστοι ή απλώς φιλόδοξοι και με αγάπη το κέρδος, στρέφονταν προς το μισθοφορικό επάγγελμα.

Οι λόγοι της εξάπλωσης των μισθοφόρων στην ελληνιστική εποχή, σαν ζήτημα ζήτησης και προσφοράς, σχετίζεται επομένως και:

- με πολιτικούς θεσμούς (δηλαδή με τον θεσμό της βασιλείας), αλλά και
- με κοινωνικά προβλήματα,
- με τα προβλήματα τα οποία δημιουργήθηκαν από την έλλειψη γης, που να μπορεί να ικανοποιήσει τις ανάγκες των πολιτών,
- από τη διάδοση του φαινομένου των υπερχρεωμένων πολιτών, που δεν ήταν σε θέση να

ξεπληρώσουν τα χρέη τους

- και από το γεγονός ότι πολλές ελληνιστικές πόλεις είχαν αντιμετωπίσει το πρόβλημα εμφυλίων συρράξεων, με αποτέλεσμα αρκετοί από τους πολίτες τους να εξοριστούν ή να καταφύγουν σαν φυγάδες στις αυλές ελληνιστικών βασιλέων και να τους προσλάβουν οι ελληνιστικοί βασιλείς ως στρατιώτες.

Η μοναρχία όμως είναι ο κυριότερος εργοδότης των μισθοφόρων.

Η μοναρχία χρειάζεται επαγγελματικούς στρατούς. Υπάρχουν δύο είδη μισθοφόρων:

- Είναι οι μισθοφόροι οι οποίοι πρόσκαιρα υπηρετούν σε κάποιο ελληνιστικό στρατό, κυρίως στους στρατούς των βασιλέων και
- υπάρχουν και οι μισθοφόροι οι οποίοι έχουν μόνιμη υπηρεσία στους βασιλικούς στρατούς.

Οι συνθήκες υπηρεσίας και η αμοιβή των μισθοφόρων αυτών των δύο τύπων είναι διαφορετικοί.

Αναφέρθηκα ήδη στον τεράστιο αριθμό των στρατιωτών στους βασιλικούς στρατούς. Ένα παράδειγμα για το οποίο έχουμε ασφαλείς πληροφορίες είναι η μάχη της Ραφίας τον Ιούνιο του 217 π.Χ., στην οποία πήραν μέρος 140.000 άνδρες. Για τους τεράστιους αυτούς βασιλικούς στρατούς φυσικά χρειάζεται και ένας μόνιμος στρατός, αυτοί είναι οι μόνιμοι μισθοφόροι, αλλά και έκτακτοι μισθοφόροι, οι οποίοι στρατολογούνται από τους ελληνιστικούς βασιλείς επί τη βάσει συνθηκών.

Τα κοινωνικά αίτια του φαινομένου των μισθοφόρων φαίνονται από το γεγονός ότι πολλοί μισθοφόροι προσπαθούν κατά τη διάρκεια ή μετά την υπηρεσία τους να εξασφαλίσουν γη. Η δημογραφική αύξηση σε ορισμένες περιοχές επιτείνει αυτό το κοινωνικό πρόβλημα. Το βλέπουμε πολύ καθαρά στην περίπτωση της Κρήτης, από όπου εξάγεται τεράστιος αριθμός μισθοφόρων και δημιουργούνται οικισμοί, αποικίες και πόλεις, π.χ. Κρητικοί είναι εκείνοι οι οποίοι επανδρώνουν την Κρητόπολη στην Πισιδία. Χίλιες οικογένειες, δηλαδή 3.000-4.000 ψυχές, μετανάστευσαν στη Μίλητο στα τέλη του 3ου π.Χ. αιώνα, για να εγκατασταθούν σε εδάφη που τους παραχώρησε η Μίλητος ως αντάλλαγμα για τις μισθοφορικές τους υπηρεσίες και πολλές χιλιάδες Κρητικοί εγκαταστάθηκαν στην Αίγυπτο, όπου γνωρίζουμε μια ιδιαίτερη κοινότητα, το *Κρητών Πολίτευμα*, που αποτελούνταν από τους Κρητικούς της πρώτης γενιάς αλλά και τους απογόνους τους.

Υπάρχουν αρκετές περιοχές από τις οποίες προέρχονται πολλοί μισθοφόροι είτε λόγω πενίας, λόγω της έλλειψης άλλων δυνατοτήτων να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, είτε λόγω παλιών πολεμικών παραδόσεων. Τέτοιες περιοχές είναι η Αιτωλία, η Αρκαδία και η Κρήτη στην κεντρική Ελλάδα, η Λυκία, η Πισιδία, η Παμφυλία στη Μικρά Ασία, αλλά πολλοί μισθοφόροι προέρχονται και από την Αθήνα, τη Σπάρτη και από τις πόλεις της Μικράς Ασίας.

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

37. Θεόκριτος, *Ειδύλλιο* 14 (ο Αισχίνας θρηνεί για την εγκατάλειψή του από την Κυνίσκα):

"Αχ να μπορούσα να απαλλαγώ από τον έρωτα, όλα θα πήγαιναν καλύτερα. Τώρα όμως, τι να κάνω; Είμαι σαν ποντικός στη φάκα, όπως λένε, Θυόνικε, και δεν ξέρω ποια είναι η γιατρειά από έρωτα χωρίς ανταπόκριση. Βέβαια, ο Σίμος, που ερωτεύτηκε εκείνο το μελανούρι, ξενιτεύτηκε και γύρισε πίσω με την καρδιά του γιατρεμένη — είναι στην ηλικία μου. Κι εγώ θα περάσω τα πέλαγα.

Δεν είμαι δα κι ο χειρότερος στρατιώτης, ούτε και ο καλύτερος ίσως· πάντως τόσο καλός όσο και τόσοι άλλοι”.

V2.3.2 Μισθοφόροι ΙΙ: συνθήκες υπηρεσίας (23΄)

https://youtu.be/—wV9vElk4BY

απομαγνητοφώνηση Asimenia & aspi / αντιπαραβολή Lemonia9

Για τους Έλληνες, το Ταίναρο ήταν η πύλη του Άδη, μία από τις πύλες του Άδη. Για πολλούς Έλληνες της ελληνιστικής εποχής, το Ταίναρο ήταν πύλη εξόδου για μισθοφορικούς στρατούς. Ήταν το μέρος όπου συγκεντρώνονταν κατά χιλιάδες για να στρατολογηθούν από τους λεγόμενους *ξενολόγους,* δηλαδή ένα είδος μεσιτών, οι οποίοι προσλάμβαναν μισθοφόρους και τους μετέφεραν στους επίδοξους εργοδότες, κυρίως σε ελληνιστικούς βασιλείς. Το 323 π.Χ. παραδείγματος χάριν 8.000 υποψήφιοι μισθοφόροι περίμεναν κάποιον εργοδότη στο Ταίναρο, λίγο μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Υπήρχαν όμως και άλλοι τρόποι πρόσληψης μισθοφόρων εκτός από τη συγκέντρωσή τους σε σημεία όπου περίμεναν ότι θα συναντήσουν κάποιους στρατολόγους.

- Ο πιο συνηθισμένος τρόπος πρόσληψης μισθοφόρων είναι επί τη βάσει μιας διακρατικής σύμβασης (μιας συνθήκης) ανάμεσα σε περιοχές που παρέχουν μισθοφόρους —τέτοιες συνθήκες, γνωρίζουμε, σε μεγάλο αριθμό από την Κρήτη— και τους επίδοξους εργοδότες, είτε ελληνιστικούς βασιλείς είτε πόλεις — όπως παραδείγματος χάριν η Ρόδος.
- Ένας άλλος τρόπος στρατολόγησης μισθοφόρων είναι η πρόσληψή τους υπό την ηγεσία κάποιου αξιωματικού, ο οποίος τους έχει πάρει υπό την ηγεσία του. Αυτό είναι ένα πολύ συνηθισμένο φαινόμενο στη Σπάρτη. Γνωρίζουμε πολλά μέλη των βασιλικών οικογενειών της Σπάρτης, όπως ο Ακρότατος και ο Κλεώνυμος, οι οποίοι λειτουργούσαν ως αξιωματικοί, προσλάμβαναν μισθοφόρους και στη συνέχεια έφευγαν από τη Σπάρτη προς αναζήτηση εργοδότη.
- Ένας άλλος τρόπος είναι η πρόσληψη από ξενολόγους, οι οποίοι είναι ειδικευμένοι μεσίτες πρόσληψης μισθοφόρων. Παραδείγματος χάριν στην περίφημη κωμωδία *Μίλες Γκλοριόζους (Miles Gloriosus),* δηλαδή *Ο Καυχησιάρης Στρατιώτης*, του Πλαύτου, η οποία στηρίζεται σε ελληνιστικά πρότυπα, ο βασικός χαρακτήρας, ο Πυργοπολυνίκης, είναι ένας τέτοιος ξενολόγος ο οποίος διατηρούσε ένα μεσιτικό γραφείο στην Έφεσο, προσλαμβάνοντας μισθοφόρους και εφοδιάζοντας με αυτούς άλλους ελληνιστικούς στρατούς .
- Τέλος, ένας άλλος, αρκετά συνηθισμένος τρόπος, πρόσληψης μισθοφόρων είναι μετά από μια ήττα, όταν τα στρατεύματα του νικημένου αντιπάλου προσπαθούν να βρουν απασχόληση στα στρατεύματα του νικητή. Σε ένα άλλο μάθημα είχα αναφέρει το τιμητικό ψήφισμα για τον Φιλιππίδη της Αθήνας, ο οποίος ακριβώς αυτό έκανε. Μετά τη μάχη της Ιψού, φρόντισε ώστε Αθηναίοι μισθοφόροι που υπηρετούσαν στον στρατό του Αντιγόνου και του Δημητρίου, δηλαδή τον στρατό ο οποίος είχε νικηθεί, να προσληφθούν στον στρατό του νικητή, τον στρατό του Λυσιμάχου.

Ας δούμε ένα τέτοιο παράδειγμα συνθήκης ανάμεσα σε υποψήφιο εργοδότη και μία πόλη η οποία παρέχει μισθοφόρους. Είναι μία συνθήκη την οποία συνήψαν οι Ρόδιοι με τους Ιεραπυτνίους (τη σημερινή Ιεράπετρα δηλαδή, στη νότια Κρήτη), το 200 π.Χ. Σας διαβάζω ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα:

> *Αν οι Ρόδιοι ζητήσουν επικουρικά στρατεύματα,* δηλαδή μισθοφορικά στρατεύματα*, από τους Ιεραπυτνίους, οι Ιεραπύτνιοι θα παράσχουν, μέσα σε 30 μέρες από τη διατύπωση*

του αιτήματος, δύναμη 200 ανδρών με τον οπλισμό τους, εκτός αν οι Ρόδιοι χρειάζονται λιγότερους. Τουλάχιστον οι μισοί άνδρες θα είναι Ιεραπύτνιοι πολίτες και αν οι Ιεραπύτνιοι βρίσκονται, οι ίδιοι, σε πόλεμο, θα στείλουν όσους άντρες μπορούν. Στους άντρες που θα στείλουν οι Ιεραπύτνιοι, οι Ρόδιοι θα προσφέρουν τη μεταφορά από την Κρήτη στη Ρόδο. Αν οι Ρόδιοι ζητήσουν επικουρικά στρατεύματα, τα τέσσερα πρώτα χρόνια από την υπογραφή της συνθήκης, από την ημέρα που οι σύμμαχοι θα φτάσουν στη Ρόδο, οι Ρόδιοι θα καταβάλλουν σε κάθε άνδρα ημερήσια αμοιβή 9 ροδίτικων οβολών και σε κάθε αξιωματικό, που διοικεί τουλάχιστον 50 άνδρες, μισθό 2 δραχμών.

Βλέπουμε ποια είναι συνηθισμένα αντικείμενα τέτοιων συνθηκών. Οι συνθήκες αυτές προβλέπουν:

- τον αριθμό των μισθοφόρων, τους οποίους θα πρέπει να στείλει η πόλη που παρέχει τους μισθοφόρους,
- την αμοιβή τους, η οποία είναι διαφορετική για τους απλούς οπλίτες και για τους αξιωματικούς (οι οπλίτες παίρνουν 9 οβολούς, δηλαδή περίπου 1 δραχμή και 3 οβολούς, ενώ οι αξιωματικοί παίρνουν 2 δραχμές, δηλαδή 3 οβολούς περισσότερους από τους στρατιώτες).
- Άλλες διατάξεις αναφέρονται στο πόσο γρήγορα θα σταλούν οι μισθοφόροι,
- ποιος είναι υπεύθυνος για τη μεταφορά τους·
- σε μερικές άλλες περιπτώσεις αν ο εργοδότης πρόκειται να καλύψει επίσης και την τροφοδοσία, την παροχή δηλαδή *ὀψωνίων* (την παροχή τροφής, ενδυμασίας, κ.λπ.).

Μία ενδιαφέρουσα λεπτομέρεια αυτής της συνθήκης, ανάμεσα στους Ροδίους και τους Ιεραπυτνίους, είναι το γεγονός ότι οι Ρόδιοι θέλουν να είναι βέβαιοι ότι οι Ιεραπύτνιοι δεν θα τους ξεγελάσουν. Και λένε ότι θα μας στείλετε 200 άνδρες, αλλά θα πρέπει να είναι πολίτες, διότι οι Ιεραπύτνιοι θα μπορούσαν να προσλάβουν άλλους ή να στείλουν δούλους ή άτομα που δεν ανήκαν στο πολιτικό σώμα (δηλαδή δεν είχαν πολιτικά δικαιώματα)· οι Ρόδιοι θέλουν να έχουν πραγματικούς Ιεραπύτνιους, δηλαδή πολίτες, οι οποίοι θα είχαν την απόλυτη στρατιωτική εκπαίδευση.

Οι μισθοί των μισθοφόρων είναι αρκετά υψηλοί για τα ελληνιστικά δεδομένα. Επιπλέον, τους διατίθενταν τροφή, τα λεγόμενα *ὀψώνια* (*ὀψώνιον,* πληθυντικός *ὀψώνια,* η δική μας λέξη "ψώνια" βγαίνει από εκεί), μερικές φορές ρούχα και κυρίως η δυνατότητα λαφυραγώγησης. Επομένως ένας μισθοφόρος δεν έχει μονάχα την αμοιβή που έχει συμφωνηθεί με τον εργοδότη του, αλλά και την προοπτική, μετά από μία νικηφόρα εκστρατεία, να έχει τη δυνατότητα να λαφυραγωγήσει τα εδάφη του νικημένου.

Βέβαια, δεν ήταν όλοι οι εργοδότες καλοπληρωτές, και πολλές φορές παρουσιάζονταν προβλήματα, και μερικές φορές τα προβλήματα αυτά μπορούμε να τα συμπεράνουμε μελετώντας πάλι επιγραφές, που σχετίζονται με τις σχέσεις εργοδότη και μισθοφόρου. Μία τέτοια επιγραφή είναι μία συνθήκη ανάμεσα στον Ευπόλεμο, έναν δυνάστη της Καρίας, με τους μισθοφόρους που υπηρετούσαν στην πολιορκημένη πόλη των Θεαγγέλων γύρω στο 310 π.Χ. Είναι μια αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή και υπάρχουν διαφορετικές ερμηνείες· κατά την άποψή μου οι πολιορκούμενοι μισθοφόροι πρόδωσαν τα Θεάγγελα, και ο λόγος, που έχουμε τη συνθήκη αυτή, είναι ακριβώς ώστε ο Ευπόλεμος να τους ανταμείψει για την προδοσία τους, για το γεγονός δηλαδή ότι εγκατέλειψαν την πόλη στην οποία είχαν υποσχεθεί να προσφέρουν υπηρεσίες· προσχώρησαν στον δικό του στρατό. Εν πάση περιπτώσει, αυτό το οποίο υπόσχεται ο Ευπόλεμος, σε αυτή τη συνθήκη, είναι να τους δώσει *ὀψώνια* τεσσάρων μηνών που τους χρωστούσαν. Από αυτό συμπεραίνω ότι ο Ευπόλεμος δεν ήταν ο εργοδότης

τους, δηλαδή υπόσχεται να τους δώσει αυτά που τους χρωστούσαν τα Θεάγγελα (δηλαδή ο αρχικός εργοδότης). Υπόσχεται να τους δώσει επιπλέον ένα δώρο (*δῶμα)* ύψους 2 μηνιαίων μισθών, τη δυνατότητα να περάσουν μέσα από τα εδάφη του χωρίς δασμούς, δηλαδή να μπορούν να μεταφέρουν τα υπάρχοντά τους, τη λεγόμενη *ἀποσκευήν,* χωρίς να πληρώνουν δασμούς για την εξαγωγή αυτών των αντικειμένων, και τους δίνει επίσης και τη δυνατότητα να ενταχθούν στον στρατό του και να αποκτήσουν γη στην περιοχή Πενταχώρα, δηλαδή την περιοχή με τα πέντε χωριά. Και αυτή η διάταξη δείχνει ότι δεν είναι δικοί του μισθοφόροι, αλλά είναι μισθοφόροι των Θεαγγέλων, τους οποίους παίρνει στον δικό του τον στρατό ή τους αφήνει να φύγουν, επειδή εγκατέλειψαν την πόλη την οποία υποτίθεται ότι θα υπερασπίζονταν.

Από τη συνθήκη αυτή βλέπουμε ότι το βασικό κίνητρο αυτών των μισθοφόρων είναι η απόκτηση γης. Σε περίπτωση που ενταχθούν στον στρατό του Ευπολέμου θα τους δοθεί γη στην Πενταχώρα. *Όπου γη και πατρίς* είναι ένα αρχαίο ρητό, και ακριβώς αυτό εκφράζει τη νοοτροπία των μισθοφόρων, και υποδεικνύει και τις κοινωνικές και οικονομικές αιτίες για την ύπαρξη πολλών μισθοφόρων. Η ιδιοκτησία γης *(ἡ ἔγκτησις)* αποτελεί στις αρχαίες ελληνικές πόλεις προνόμιο μόνο των πολιτών και όσων έχουν αποκτήσει αυτό το δικαίωμα επειδή το έχει αποφασίσει η Συνέλευση του Δήμου μετά από συγκεκριμένο ψήφισμα. Επομένως, οι δυνατότητες ενός ξένου να αποκτήσει γη είναι περιορισμένες και για αυτό τον λόγο εκείνοι, που δεν έχουν γη στη δική τους την πατρίδα, προσπαθούν να γίνουν πολίτες άλλων πόλεων ή να εξασφαλίσουν με τέτοιο τρόπο, όπως παραδείγματος χάριν με μία συνθήκη, την ιδιοκτησία γης σε κάποια άλλη περιοχή.

Έχουμε κάποιες περιπτώσεις πολιτογραφήσεων μισθοφόρων, παραδείγματος χάρη στη Λάρισα, στη Λιλαία, στην Άσπενδο. Επίσης, ο αρχικός πληθυσμός της Αλεξάνδρειας, παραδείγματος χάριν, ήταν μισθοφόροι· ήταν μισθοφόροι τους οποίους εγκατέστησε εκεί ο Μέγας Αλέξανδρος. Εκατοντάδες στρατιωτικές αποικίες δημιουργήθηκαν την ελληνιστική εποχή, μερικές ήδη κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, οι περισσότερες όμως από τους Διαδόχους, ιδίως στον ύστερο 4ο π.Χ. αιώνα και τον 3ο π.Χ. αιώνα, αλλά μέχρι και το 192 π.Χ. ή μέχρι τα μέσα του 2ου π.Χ. αιώνα, έχουμε περιπτώσεις εγκατάστασης μεγάλου αριθμού μισθοφόρων σε πόλεις και τη χορήγηση γης. Παραδείγματος χάριν, ο Αντίοχος Γ΄, το 192 π.Χ., έφερε δύο χιλιάδες οικογένειες Ιουδαίων στη Μικρά Ασία, ακριβώς λόγω του γεγονότος ότι οι Ιουδαίοι θεωρούνταν καλοί πολεμιστές· τους εγκατέστησε σε πόλεις της Μικράς Ασίας και οι απόγονοι αυτών των —αρχικά 2.000 οικογενειών— Ιουδαίων αποτελούν ένα σημαντικό ποσοστό της εβραϊκής διασποράς στη Μικρά Ασία. Εβραϊκές οικογένειες συναντούμε στις πόλεις της Μικράς Ασίας μέχρι την ύστερη αρχαιότητα.

Ο Άτταλος Β΄ ίδρυσε την πόλη Ευκάρπια στη Φρυγία. Συνεχίζονται μεμονωμένα ιδρύσεις πόλεων για μισθοφόρους μέχρι και τον 2ο π.Χ. αιώνα. Αλλά υπάρχουν και άλλες πληροφορίες έμμεσα για την ύπαρξη Μακεδόνων αποίκων και άλλων μισθοφόρων στη Μικρά Ασία, παραδείγματος χάριν στην πόλη Σαγαλασσό της Παμφυλίας. Διάφορα μνημεία επιτύμβια κοσμούνται με μακεδονικές ασπίδες δείχνοντας με αυτό τον τρόπο την παρουσία Μακεδόνων αποίκων, δηλαδή, στρατιωτών οι οποίοι μετά την αποστράτευσή τους εγκαταστάθηκαν εκεί.

Εκείνοι, οι οποίοι είχαν τις καλύτερες δυνατότητες να προσφέρουν γη σε μισθοφόρους, ήταν φυσικά οι ελληνιστικοί βασιλείς, λόγω της τεράστιας έκτασης των εδαφών τα οποία κατείχαν. Στην Αίγυπτο, όσοι είχαν στρατιωτική υποχρέωση και μπορούσαν να την εκπληρώσουν, έπαιρναν από τον βασιλιά έναν κλήρο, ο οποίος μπορούσε να δοθεί και στην επόμενη γενιά. Στο βασίλειο των Σελευκιδών έχουμε επίσης *κλήρους* και *κληρούχους,* δηλαδή ιδιοκτήτες κλήρων γης· στο βασίλειο των Σελευκιδών ο κλήρος επιστρέφεται στον βασιλιά σε περίπτωση

που κάποιος στρατιώτης πεθάνει χωρίς απογόνους οι οποίοι να μπορούν να συνεχίσουν τη στρατιωτική υποχρέωση.

Βλέπουμε και με αυτά τα παραδείγματα τη διάκριση αυτών των δύο διαφορετικών κατηγοριών μισθοφόρων:

- οι μισθοφόροι οι οποίοι παίρνουν μια αμοιβή κατά τη διάρκεια μιας εκστρατείας —όπως οι Ιεραπύτνιοι μισθοφόροι στη Ρόδο—, στη συνέχεια όμως ξαναγυρίζουν στην πατρίδα τους
- και η δεύτερη κατηγορία μισθοφόρων: οι μισθοφόροι οι οποίοι υπηρετούν μόνιμα σε έναν στρατό όπως στην Αίγυπτο, το βασίλειο των Σελευκιδών, στο βασίλειο των Ατταλιδών του Περγάμου, και είναι μισθοφόροι οι οποίοι δεν αμείβονται κυρίως με μισθό —αμείβονται με μισθό κατά τη διάρκεια μιας εκστρατείας— αλλά αμείβονται κυρίως με τη χορήγηση κλήρου. Αυτοί οι στρατιώτες είναι γεωργοί ή εκμεταλλεύονται τον κλήρο με δούλους, και γίνονται στρατιώτες στην περίπτωση που ο βασιλιάς θα τους καλέσει μέχρι να συμπληρώσουν κάποια ηλικία και να αποστρατευτούν.

Οι μισθοφόροι αποτελούν ένα καθημερινό φαινόμενο στις πόλεις της ελληνιστικής εποχής και προσπαθούν και πολλοί από αυτούς —ιδίως εκείνοι οι οποίοι δεν βρίσκονται σε μόνιμη απασχόληση σε έναν ελληνιστικό στρατό— την περίοδο που δεν βρίσκονται σε μία εκστρατεία, προσπαθούν με διαφορετικούς τρόπους να εξασφαλίσουν ένα εισόδημα. Ένας ιερός νόμος από το ιερό της Ήρας στη Σάμο, γύρω στο 245 π.Χ., αναφέρει παραδείγματος χάριν τα προβλήματα τα οποία έχουν δημιουργηθεί από τους λεγόμενους *ἀπέργους* —οι *άπεργοι* είναι πρώην μισθοφόροι ή μισθοφόροι οι οποίοι αυτή τη στιγμή δεν απασχολούνται— κι οι οποίοι ασχολούνταν παράνομα με το εμπόριο μέσα στο ιερό· προφανώς πουλούσαν λάφυρα από άλλες εκστρατείες.

Ο Φίλων ο Βυζάντιος, ένας συγγραφέας στρατιωτικών εγχειριδίων τον οποίο ανέφερα σε άλλα μαθήματα, συνιστά οι πόλεις να φροντίζουν για την ταφή των μισθοφόρων, ώστε να εξασφαλίζουν την υπακοή τους και τις καλές τους υπηρεσίες, να τους υπόσχονται επίσης ότι θα φροντίσουν τις χήρες τους και τα ορφανά τους.

Πολλές πληροφορίες για τις συνθήκες ζωής και τα προνόμια τα οποία μπορούσαν να εξασφαλίσουν οι μισθοφόροι, αλλά και τα προβλήματα τα οποία αντιμετώπιζαν, όταν δεν ήταν σε μόνιμη απασχόληση σε έναν βασιλικό στρατό, δείχνει μια συνθήκη ανάμεσα στον βασιλιά Ευμένη Α΄ του Περγάμου και μισθοφόρους του στις πόλεις Φιλεταιρεία και Αττάλεια· και αυτή η επιγραφή δεν σώζεται αρκετά καλά, αλλά μπορούμε να αποκτήσουμε μια εικόνα για τις διάφορες διατάξεις.

> Σύμφωνα με αυτή τη συνθήκη *οι στρατιώτες θα πληρώνουν για το σιτάρι τέσσερις δραχμές ανά μέδιμνο, για το κρασί τέσσερις δραχμές ανά μονάδα.* Δεν δίνονται εξηγήσεις για τη διάταξη αυτή, αλλά το πιθανότερο είναι ότι ακριβώς επειδή πρόκειται για μία συνθήκη ανάμεσα στους επαναστατημένους μισθοφόρους και τον Ευμένη, ο οποίος θέλει να τους επανεντάξει στον στρατό του, προφανώς είναι κάποιο προνόμιο· δηλαδή αυτό το οποίο εξασφαλίζει ο Ευμένης είναι οι στρατιώτες να έχουν σταθερή και καλή τιμή για την αγορά σταριού και κρασιού.
>
> *Σχετικά με το εκστρατευτικό έτος θα θεωρείται ότι έχει 10 μήνες*· δηλαδή το έτος δεν θα έχει 12 μήνες, δηλαδή θα παίρνουν οι μισθοφόροι 2 μήνες άδεια: το εκστρατευτικό έτος είναι μόνο 10 μήνες. Οι κακές εμπειρίες που είχαν οι μισθοφόροι αυτοί με τον Ευμένη φαίνονται από την επομένη διάταξη: *Ο Ευμένης δεν θα προσθέσει εμβόλιμους μήνες.* Δηλαδή ο Ευμένης μπορούσε να τους πει ότι το έτος έχει μεν 10 μήνες, αλλά μέσα σε

αυτούς τους μήνες να προσθέσει εμβόλιμες ημέρες και εμβόλιμους μήνες, ώστε να παρατείνει το έτος. *Όσον αφορά εκείνους που συμπλήρωσαν τα συμφωνηθέντα χρόνια υπηρεσίας και έγιναν άπεργοι, θα λάβουν το οψώνιο για τον χρόνο τον οποίο υπηρέτησαν·* αυτή είναι μία διάταξη που αναφέρεται μάλλον σε κάποιο άλλο πρόβλημα. Προφανώς, ο Ευμένης, όταν κάποιοι μισθοφόροι ζήτησαν να αποστρατευτούν, αρνήθηκε να τους πληρώσει τον μισθό και τώρα η συνθήκη αυτή τους επιτρέπει να πάρουν τον μισθό τον οποίο τους χρωστούσε.

Μία άλλη διάταξη αναφέρεται στα ορφανικά, μάλλον την ιδιοκτησία των ορφανών παιδιών μισθοφόρων. Λέει η συνθήκη: *Όσον αφορά τα ορφανικά ο επόμενος συγγενής θα τα λάβει ή το άτομο το οποίο όρισε με διαθήκη του ο στρατιώτης.* Υποθέτουμε ότι τα ορφανικά είναι η περιουσία των ορφανών, τα οποία πεθαίνουν χωρίς κληρονόμους και αυτό το οποίο θέλουν να αποφύγουν οι μισθοφόροι είναι σε περίπτωση που τα ιδικά τους τα παιδιά πεθάνουν και χωρίς κληρονόμους την περιουσία να την πάρουν άτομα τα οποία θα έχουν προσδιορίσει οι ίδιοι με τη διαθήκη τους και όχι η περιουσία αυτή να κατασχεθεί παραδείγματος χάριν από τον βασιλιά.

Σχετικά με τους φόρους, η ατέλεια που παραχωρήθηκε το 44ο έτος —είναι το 269 π.Χ.— θα ισχύσει. Πάλι οι μισθοφόροι θέλουν να εξασφαλίσουν ατέλεια, δηλαδή να μπορούν να κινούνται με την περιουσία τους μέσα στα εδάφη, χωρίς να πληρώνουν δασμούς οι οποίοι ισχύουν για κάθε φορά που κανένας εισάγει ή εξάγει κάτι από μία πόλη (είναι υποχρεωμένος να πληρώσει δασμούς)· από αυτούς τους δασμούς εξαιρούνται. *Αν κανείς αποστρατευθεί ή ζητήσει να αποστρατευθεί, θα αποστρατευθεί και δεν θα πληρώσει δασμούς όταν εξάγει τα υπάρχοντά του.*

Σχετικά με το οψώνιο που ο Ευμένης συμφώνησε να πληρώσει για τους τέσσερις μήνες, για την τετράμηνο —είναι μία πάγια περίοδος με την οποία συμφωνείται ο μισθός των μισθοφόρων—, *το ποσό που είχε συμφωνηθεί, θα πληρωθεί και δεν θα αφαιρεθεί από τους μισθούς.* Πάλι προφανώς ο Ευμένης, ο οποίος ήταν κακός εργοδότης —όχι καλός όπως ο Πτολεμαίος Β΄—, προσπαθούσε μάλλον να ξεγελάσει ή να εξαπατήσει τους μισθοφόρους του και υποσχέθηκε να πληρώσει έναν μισθό τεσσάρων μηνών τον οποίο χρωστούσε, συνυπολογίζοντάς τον με τους επόμενους μισθούς· αυτό οι μισθοφόροι του το αρνούνται —δικαίως, βέβαια— και εξασφαλίζουν να πάρουν κανονικά τους μισθούς τους.

Όσον αφορά τους στρατιώτες που παρασημοφορήθηκαν με στεφάνια λεύκας, θα λάβουν το σιτάρι για την ίδια περίοδο για την οποία στεφανώθηκαν. Αυτή είναι μία διάταξη η οποία δείχνει έναν από τους τρόπους με τους οποίους ένας εργοδότης προσπαθούσε να εξασφαλίσει καλύτερες υπηρεσίες από τους μισθοφόρους, δηλαδή όχι μονάχα δίνοντάς τους ένα παράσημο —δηλαδή ένα στεφάνι από λεύκα— αλλά (μαζί με αυτή την τιμή) αυτή την τιμή συνοδεύουν και διάφορα προνόμια, στην περίπτωση αυτή σιτάρι, μία (έξτρα) επιπλέον χορήγηση σιταριού ή σιτάρι σε φθηνότερη τιμή.

Οι μισθοφόροι αναπτύσσουν επαγγελματική συνείδηση και αυτό είναι στοιχείο της επαγγελματικής εξειδίκευσης στην ελληνιστική εποχή. Βασικές αρετές ενός μισθοφόρου είναι η *ευταξία*, δηλαδή το να τηρεί την τάξη, και μάλιστα πολλές διατάξεις σχετικές με το μοίρασμα λαφύρων αφορούν ακριβώς την τακτική και όχι χαοτική κλήρωση και το μοίρασμα των λαφύρων. Οι μισθοφόροι παίρνουν αμοιβές για καλή διαγωγή, όπως παραδείγματος χάριν —είδαμε στην περίπτωση του Ευμένη— σιτάρι, ένα στεφάνι, μερικές φορές διπλή μερίδα λαφύρων. Ο Αρχέλαος, ένας στρατηγός του Μιθριδάτη, έδωσε ένα βραχιόλι σε κάποιον

Απολλώνιο, παραδείγματος χάριν, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του Πειραιά από τον Σίλα, ακριβώς ως *αριστείον,* δηλαδή ως βραβείο για την καλή του συμπεριφορά.

Τέλος, την ιδιαίτερη νοοτροπία, τη στρατιωτική νοοτροπία των μισθοφόρων, ένα είδος ιδιολέκτου, το χιούμορ το οποίο έχουν ως μια ιδιαίτερη επαγγελματική ομάδα, φαίνεται από διάφορα άλλα χαρακτηριστικά παραδείγματα, από τα οποία θα σας αναφέρω μόνο δύο.

Το ένα είναι τα ονόματα τα οποία δίνουν στα πλοία. Τα ονόματα αυτά δείχνουν πολύ καλά τη συναισθηματική σχέση την οποία έχει το πλήρωμα ενός πλοίου προς το πλοίο. Ονόματα όπως Νίκη, Βοήθεια, Γενναία, Νικηφόρος, Ορθόπολις (εσύ που κρατάς την πόλη στα πόδια της), Πρώτη, Ρώμη (όχι η πόλη Ρώμη αλλά η ρώμη δηλαδή η δύναμη), Τροπαία (το πλοίο που στήνει τρόπαια), ή ένα πολύ ωραίο όνομα για πλοίο, η Ερωμένη.

Αλλά το χιούμορ των στρατιωτών το βλέπουμε καλύτερα στις επιγραφές τις οποίες χαράσσουν πάνω σε βλήματα μολύβδινα, βλήματα σφενδόνης. Είναι οι επιγραφές αντίστοιχες με εκείνες που έγραφαν οι Αμερικανοί αεροπόροι των βομβαρδιστικών στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο επάνω στις βόμβες τις οποίες έριχναν στους Γερμανούς ή τους Ιάπωνες, είναι επιγραφές που απευθύνονται στους εχθρούς που πρόκειται να δεχθούν αυτά τα βλήματα: δέξαι (άρπα το), λαβέ (πάρτο), σου (θα λέγαμε σήμερα: όλο δικό σου), τρωγάλιον (πάρτο αυτό ως επιδόρπιο), ύσε (βρέχει βλήματα), πρόσεχε (δεν χρειάζεται μετάφραση), αίμα, παπαί (το παπαί είναι μία κραυγή πόνου), πυρί (πήγαινε στη φωτιά), ύε (βρέχε) και ένα πολύ ωραίο: κύε (δηλαδή φάτο αυτό το βλήμα και μείνε έγκυος).

Αυτές οι επιγραφές δείχνουν ένα χαρακτηριστικό στοιχείο στρατιωτικής νοοτροπίας, η οποία είναι η καυχησιά και αυτήν την καυχησιά εκφράζει στην κωμωδία του Πλαύτου *Μίλες Γκλοριόζους (Miles Gloriosus),* ο Πυργοπολυνίκης, αλλά μπορούμε να τη δούμε και σε ένα ωραίο επίγραμμα του άλλου μεγάλου ελληνιστικού ποιητή του Καλλιμάχου. Είναι ένα επίγραμμα που έγραψε για έναν καυχησιάρη Κρητικό· ο Κρητικός αυτός γράφει σε ένα αφιέρωμα στον Σάραπι:

> *Ο Μενοίτας από τη Λύττο αφιέρωσε αυτά τα τόξα λέγοντας με περηφάνια: Σε σένα Σάραπι, δίνω το κοκάλινό μου τόξο και τη φαρέτρα, όσο για τα βέλη αυτά τα έχουν φάει οι Εσπερίτες.*

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

38. Συνθήκης Ρόδου-Ιεράπυτνας, περ. 200 π.Χ., *Staatsverträge* III 551:

"Αν οι Ρόδιοι ζητήσουν επικουρικά στρατεύματα από τους Ιεραπύτνιους, οι Ιεραπύτνιοι θα παράσχουν μέσα σε 30 μέρες από την υποβολή του αιτήματος, δύναμη 200 ανδρών με τον οπλισμό τους, εκτός αν οι Ρόδιοι χρειάζονται λιγότερους. Τουλάχιστον οι μισοί άνδρες θα είναι Ιεραπύτνιοι πολίτες. Κι αν οι Ιεραπύτνιοι βρίσκονται σε πόλεμο, θα στείλουν όσους άνδρες μπορούν. Στους άνδρες που θα στείλουν οι Ιεραπύτνιοι, οι Ρόδιοι θα προσφέρουν τη μεταφορά από την Κρήτη στη Ρόδο. Αν οι Ρόδιοι ζητήσουν επικουρικά στρατεύματα τα τέσσερα πρώτα χρόνια (από τη συνθήκη), από την ημέρα που οι σύμμαχοι θα φτάσουν στη Ρόδο, οι Ρόδιοι θα καταβάλουν σε κάθε άνδρα ημερήσια αμοιβή 9 ροδίτικων οβολών [1 1/2 δραχμή] και σε κάθε αξιωματικό, που διοικεί τουλάχιστον 50 άνδρες, μισθό 2 δραχμών".

39. Καλλίμαχος, επίγραμμα 37:

"Ο Μενοίτας από τη Λύττο αφιέρωσε αυτά τα τόξα λέγοντας με περηφάνια: Σε σένα Σάραπι, δίνω το κοκάλινο τόξο και τη φαρέτρα, όσο για τα βέλη, αυτά τα έφαγαν οι Εσπερίτες".

V2.3.3 Μισθοφόροι ΙΙΙ: ζωή και επιπτώσεις (13΄)

https://youtu.be/STJarXwh2jI

απομαγνητοφώνηση Strombichus / αντιπαραβολή Asimenia

Οι μισθοφόροι είναι οι κατεξοχήν επαγγελματίες του ελληνιστικού πολέμου. Αναφέρθηκα ήδη στις προηγούμενες ενότητες για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες προσλαμβάνονταν και εργάζονταν[3]. Οι μισθοφόροι αποτελούν κομμάτι της καθημερινότητας των ελληνιστικών πόλεων, τόσο των πόλεων, όπως οι πρωτεύουσες των μεγάλων ελληνιστικών βασιλείων και οι πόλεις οι οποίες βρίσκονται μέσα στα σύνορα ελληνιστικών βασιλείων, όσο και οι άλλες ελληνικές πόλεις οι οποίες δέχονται ξένες φρουρές.

Αυτές οι φρουρές είναι άλλοτε όργανο καταπίεσης που επιβάλλουν ελληνιστικοί βασιλείς σε πόλεις τις οποίες θέλουν να ελέγχουν, λόγω της στρατιωτικής τους σημασίας. Τέτοιες πόλεις είναι πόλεις παραδείγματος χάριν που βρίσκονται σε στρατηγικά σημεία, όπως η Κόρινθος, ή έχουν σημαντικά λιμάνια, όπως η Αθήνα ή η Ερέτρια, ή βρίσκονται σε κομβικά σημεία, όπως παραδείγματος χάριν η Χαλκίδα.

Τέτοιες φρουρές γνωρίζουμε σε μεγάλο αριθμό και για μεγάλες περιόδους της ελληνιστικής εποχής. Παραδείγματος χάριν στην Αθήνα οι Μακεδόνες είχαν εγκαταστήσει, για πολύ μεγάλες περιόδους της αθηναϊκής ιστορίας, φρουρές: στον λόφο των Μουσών, στον Πειραιά, στη Μουνιχία, στη Σαλαμίνα, στο φρούριο της Φυλής, στην Ελευσίνα, στο Σούνιο, στο Πάνακτον και στον Ραμνούντα. Μάλιστα το οχυρό του Ραμνούντος είναι ίσως το καλύτερο παράδειγμα ενός οχυρωμένου τόπου στην ελληνιστική περίοδο με εγκατεστημένους στρατιώτες[4]. Άλλες φρουρές υπάρχουν στην Ερέτρια και τη Χαλκίδα, στην Εύβοια. Αναγνωρίζουμε εκεί την παρουσία μισθοφόρων από την ύπαρξη και επιτυμβίων μνημείων, τα οποία αναφέρουν άτομα ξένης προέλευσης, αλλά και από την ύπαρξη των λεγόμενων *μακεδονικών τάφων,* δηλαδή τάφων μακεδονικής τεχνοτροπίας που βρίσκονται στην Εύβοια[5]. Μια από τις σημαντικότερες φρουρές βρίσκεται στην Ακροκόρινθο, τον λόφο ο οποίος δεσπόζει της Κορίνθου και έχει εξαιρετική σημασία για τον έλεγχο της διάβασης από την κεντρική Ελλάδα προς την Πελοπόννησο[6]. Φρουρές όμως δεν έχουν μόνο οι Μακεδόνες. Φρουρές έχουν και οι Πτολεμαίοι στο νησί της Κύπρου και της Θήρας, όπως επίσης στη Θράκη, κατά καιρούς στη Λέσβο.

Η ύπαρξη αυτών των φρουρών των μισθοφόρων, στις διάφορες πόλεις, έχει μεγάλη σημασία, τόσο για τη μετακίνηση προσώπων —και μαζί τους τη μετακίνηση ιδεών— όσο και για την οικονομία. Οι μισθοφόροι αποτελούν έναν πολύ σημαντικό παράγοντα της οικονομίας των πόλεων ως καταναλωτές προϊόντων. Είναι εκείνοι οι οποίοι έχουν χρήμα, αμειβόμενοι από τους

---

[3] [0:14-0:20: Εικόνα [1]: Επιτύμβια στήλη του Μενελάου από την Αμφίπολη που πέθανε στη Δημητριάδα της Θεσσαλίας υπηρετώντας ως μισθοφόρος. Επιτύμβια στήλη από τη Δημητριάδα - Μουσείο Βόλου. Εκδοτική Αθηνών, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους Ε΄ σελ. 61].

[4] [1:31-1:43: Εικόνα [2]: Ο αττικός δήμος του Ραμνούντος, όπου υπήρχε μακεδονική φρουρά τον 2ο π.Χ. αιώνα].

[5] [2:02-2:09: Εικόνα [3]: Τάφος μακεδονικού τύπου στην Ερέτρια. Eretria XIX, εικ. 83].

[6] [2:12-2:25: Εικόνα [4]: Ακροκόρινθος: το σημαντικότερο φρούριο της νότιας Ελλάδας, που ελέγχει τη διάβαση στην Πελοπόννησο]

εργοδότες τους, και έτσι ενισχύουν την τοπική οικονομία· έχουν όμως πολύ μεγάλη σημασία για την κοινωνία και για τη θρησκεία. Αυτά είναι αντικείμενα που, εν μέρει θα αναφέρω σε αυτήν την ενότητα και εν μέρει —ιδίως το θέμα της θρησκείας— θα μας απασχολήσουν σε άλλα μαθήματα.

Η συμπεριφορά των μισθοφόρων σε αυτές τις πόλεις ποικίλει. Συνήθως μαθαίνουμε μονάχα για την καλή συμπεριφορά από τιμητικά ψηφίσματα για φρουράρχους οι οποίοι συμπεριφέρθηκαν με καλό τρόπο. Το γνωρίζουμε ακριβώς επειδή τιμήθηκαν από τις πόλεις. Εκείνοι που δεν συμπεριφέρθηκαν με καλό τρόπο είναι εκείνοι για τους οποίους φυσικά δεν μιλούν τα τιμητικά ψηφίσματα. Υπηρεσίες τις οποίες προσφέρουν οι φρούραρχοι (διοικητές δηλαδή μισθοφορικών στρατευμάτων σε πόλεις) είναι παραδείγματος χάριν να προστατεύουν την περιουσία των πολιτών. Γνωρίζουμε παραδείγματος χάριν ότι στρατιώτες που υπηρετούσαν στον Ραμνούντα προστάτεψαν βοσκούς και τα κοπάδια τους. Άλλοι μισθοφόροι σε φρουρές έσωσαν την περιουσία των κατοίκων από πειρατές ή προστάτευαν εμπορικά πλοία.

Μερικές φορές οι σχέσεις που αναπτύσσονταν, ανάμεσα στους μισθοφόρους μιας ξένης φρουράς και την τοπική κοινωνία και την πόλη, ήταν τόσο ισχυρές που οι μισθοφόροι τελικά, αντί να υποτάξουν την πόλη, να συμμαχήσουν με την πόλη για να την απελευθερώσουν. Παραδείγματος χάριν κάποιος Στρόμβιχος συμμετείχε στην απελευθέρωση της Αθήνας από τα στρατεύματα του Δημητρίου του Πολιορκητή το 282 π.Χ. Το 229 π.Χ., πάλι στην Αθήνα, η φρουρά των Μακεδόνων αποχώρησε οικειοθελώς όταν δέχτηκε μια προσφορά χρημάτων από τους Αθηναίους· δηλαδή, και εδώ, η σχέση ανάμεσα στους διοικητές της φρουράς και τους Αθηναίους πολιτικούς ήταν τόσο στενή που να οδηγήσει στην ειρηνική εγκατάλειψη της Αθήνας από τους μισθοφόρους.

Ο Θεόκριτος είναι ένας ποιητής που αναφέρθηκε αρκετές φορές. Θα ξαναγυρίσουμε πάλι στο ειδύλλιο 14 το οποίο ανάφερα σε ένα προηγούμενο μάθημα σε σχέση με την προοπτική του Αισχίνα, του ερωτοκτυπημένου Αισχίνα και απογοητευμένου από τον έρωτά του, να γίνει κι αυτός μισθοφόρος. Σε ένα άλλο σημείο αυτού του ειδυλλίου, ο Αισχίνας περιγράφει ένα συμπόσιο το οποίο είχε γιορτάσει στην ύπαιθρο:

> *[…] Ο Αργείος κι εγώ κι ο Άγις, Θεσσαλός ιππέας*
> (“ιπποδιώκτας” δηλαδή ιππέας ή εκπαιδευτής αλόγων)
> *και ο Κλεόνικος ο μισθοφόρος, διασκεδάζαμε*
> *στο σπίτι μου στην εξοχή. Είχα σφάξει δύο κοτόπουλα*
> *κι ένα γουρουνόπουλο και είχα ανοίξει αρωματικό κρασί από τη Βύβλο*
> (δηλαδή από τη Φοινίκη)
> *τεσσάρων χρόνων, σχεδόν τόσο γλυκό όσον και την ημέρα*
> *που βγήκε από το πατητήρι.*
> *Είχαμε βρει και λίγα κρεμμύδια και χοχλιούς·*
> *ένα υπέροχο τσιμπούσι. […]*

Αυτό το οποίο βγαίνει, από αυτούς τους λίγους στίχους, είναι η κοινωνική ένταξη και η κοινωνική συναναστροφή ανάμεσα σε άτομα από εντελώς διαφορετική καταγωγή, ακριβώς λόγω του μισθοφορικού επαγγέλματος και της ύπαρξης ξένων σε μία κοινωνία λόγω του πολέμου και λόγω της μισθοφορικής υπηρεσίας. Ο Αισχίνας είναι ντόπιος διότι έχει ένα σπίτι στην εξοχή. Οι άλλοι συνδαιτυμόνες σε αυτό το τσιμπούσι είναι: κάποιος από τη Θεσσαλία· κάποιος με το όνομα “Αργείος”, το οποίο μας παραπέμπει σε κάποια καταγωγή από το Άργος· ένας άλλος είναι μισθοφόρος, χωρίς να δίνεται η καταγωγή του. Και το κρασί; Αυτό έχει έρθει

από τη Φοινίκη. Αυτό το παράδειγμα δείχνει πώς η συνύπαρξη —λόγω στρατιωτικών αναγκών— ατόμων με εντελώς διαφορετική προέλευση, καταγωγή, κοινωνικό υπόβαθρο, διαλέκτους, θρησκευτικές πεποιθήσεις, στις ίδιες πόλεις, δημιουργεί αυτό το οποίο θα λέγαμε σήμερα "πολυπολιτισμικότητα", δηλαδή τις πολιτιστικές ανταλλαγές ατόμων με διαφορετική προέλευση.

Αυτή ακριβώς η κοινωνική συναναστροφή ανάμεσα στους μισθοφόρους και την τοπική κοινωνία οδηγούσε, κατά καιρούς, στην κοινωνική ένταξη των μισθοφόρων, δηλαδή στην πολιτογράφησή τους. Αλλά, ακόμα και όταν δεν είχαμε σαν αποτέλεσμα οι μισθοφόροι να γίνουν πολίτες της πόλης στην οποία υπηρετούσαν, παρόλα αυτά, έχουμε πληροφορίες για κοινωνικές επαφές. Σας θυμίζω πάλι ότι ο Φίλων ο Βυζάντιος συνιστά οι πόλεις να φροντίζουν τους μισθοφόρους, να φροντίζουν για τις χήρες και τα ορφανά τους, να φροντίζουν για την ταφή τους. Υπάρχουν σημαντικές οικονομικές συναλλαγές ανάμεσα στους μισθοφόρους και τις πόλεις. Ο Πτολεμαίος Α΄, στα τέλη του 4ου π.Χ. αιώνα, έδωσε αμνηστία για διαμάχες ανάμεσα στους Ιασείς και μισθοφόρους, και η παροχή αυτή αμνηστίας δείχνει ότι υπήρχαν προβλήματα που είχαν προκληθεί από οικονομικές και άλλες συναλλαγές.

Σας δίνω μερικά άλλα παραδείγματα για την ύπαρξη ατόμων διαφορετικής καταγωγής μέσα σε ένα μικρό γεωγραφικό χώρο. Ας πάρουμε, τα τέλη του 3ου π.Χ. αιώνα, την Κύπρο. Η Κύπρος ανήκει στο βασίλειο των Πτολεμαίων. Στην Πάφο, το 224 π.Χ., βρίσκουμε, στην ίδια φρουρά, ανθρώπους από τη Μυτιλήνη και τη Λυκία στη Μικρά Ασία. Στο Κίτιο (τη σημερινή Λάρνακα, μια άλλη κυπριακή πόλη) βρίσκουμε άτομα από τη Θεσσαλία, από την Παμφυλία στη Μικρά Ασία, από την Εύβοια και από τη Θράκη. Στη Λιλαία, το 200 π.Χ., υπηρετούν άτομα από την Πελοπόννησο —τη Σικυώνα, τη Σπάρτη, την Αρκαδία και την Αχαΐα— αλλά και από την Ερέτρια, τη Λοκρίδα, τη Φωκίδα· έχουμε Αινιάνες, Αιτωλούς, Θεσσαλούς, Καλύμνιους, Κρητικούς, Μακεδόνες, πολίτες από τη Σικελία και τη Μασσαλία και άτομα από τη Μυσία στη βορειοδυτική Μικρά Ασία.

Η συνύπαρξη αυτή ατόμων διαφορετικής προέλευσης, σε έναν στενό γεωγραφικό χώρο, οδηγεί και σε πολιτιστικές και κοινωνικές ανταλλαγές. Έτσι, έχουμε πολλές πληροφορίες για μικτούς γάμους ανάμεσα σε μισθοφόρους και τις κόρες άλλων μισθοφόρων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι γάμοι ανάμεσα σε Αιτωλούς άνδρες και Κρητικές γυναίκες ή, ανάποδα, Κρητικούς άνδρες και κόρες Αιτωλών μισθοφόρων.

Ένα άλλο στοιχείο, που δείχνει αυτήν την κοινωνική συναναστροφή, είναι το γεγονός ότι βρίσκουμε αφιερώσεις σε ιερά οι οποίες γίνονται από κοινού από ομάδες μισθοφόρων ή την ανέγερση τιμητικών ανδριάντων για αξιωματικούς που γίνονται από κοινού από τους μισθοφόρους που βρίσκονταν στις διαταγές τους. Το να κάνει κανένας από κοινού μια αφιέρωση σημαίνει ότι υπήρξε κάποια συνεννόηση, κάποια συνέλευση, και το σημαντικότερο, ότι υπήρχε κάποιο κοινό ταμείο, ότι δηλαδή πλήρωσαν μαζί για την ανάθεση του αφιερώματος.

Η σημαντικότερη συνέπεια, από την ύπαρξη μισθοφόρων διαφορετικής καταγωγής στις ελληνιστικές πόλεις, είναι όμως η συνέπεια την οποία έχουν για τη μεταφορά θρησκευτικών πρακτικών και για τη μεταφορά της λατρείας θεών από μία πόλη σε μία άλλη. Η διάδοση της λατρείας των αιγυπτιακών θεών στον ελληνιστικό κόσμο σχετίζεται άμεσα με την παρουσία μισθοφόρων από το πτολεμαϊκό βασίλειο. Υπάρχουν άλλες περιπτώσεις και θα αναφερθώ σχετικά στο μάθημα το οποίο είναι αφιερωμένο στις επιπτώσεις του πολέμου και στρατιωτικών δραστηριοτήτων στη θρησκεία σε ανάλογες περιπτώσεις ανθρώπων που, με το να κάνουν αφιερώσεις σε θεούς της δικής τους πατρίδας σε έναν ξεχωριστό τόπο, καθιστούν γνωστές

αυτές τις λατρείες στον τοπικό πληθυσμό[7].

Ας μην έχουμε όμως μια τόσο ρόδινη εικόνα για τις επιπτώσεις από την παρουσία μισθοφόρων σε μια ελληνιστική πόλη. Οι μισθοφόροι, πολλές φορές, ήταν και παράγοντας ανομίας: έχουμε περιπτώσεις βιασμού γυναικών από μισθοφόρους· ήταν, αρκετές φορές, παράγοντας ταραχών, είτε από διαμάχες, παραδείγματος χάριν για το μοίρασμα λαφύρων, είτε από το γεγονός ότι δημιουργούσαν εξεγέρσεις ή συμμετείχαν σε εξεγέρσεις κατά του εργοδότη τους.

Πάντως το μισθοφορικό επάγγελμα αποτελεί ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ελληνιστικής εποχής· αποκτά διαστάσεις που είναι άγνωστες σε κάθε προηγούμενη περίοδο της ελληνικής ιστορίας —μισθοφόροι υπήρχαν και την αρχαϊκή εποχή, Έλληνες μισθοφόροι είχαν υπηρετήσει παραδείγματος χάριν στην Αίγυπτο, υπηρετούσαν σε μεγάλους αριθμούς στην κλασική εποχή— αλλά, ποσοτικά, έχουμε μια πραγματική επανάσταση στην έκταση του μισθοφορικού επαγγέλματος, στη διασπορά μισθοφόρων σε μια πολύ μεγάλη γεωγραφική έκταση και σε έναν πολύ μεγάλο αριθμό. Και φυσικά, αυτό το φαινόμενο είναι ένα φαινόμενο που έχει σημαντικότατες κοινωνικές, θρησκευτικές και οικονομικές διαστάσεις. Τις θρησκευτικές διαστάσεις θα τις εξετάσουμε σε άλλο μάθημα.

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

40. Θεόκριτος, *Ειδύλλιο* 14 (Ο Αισχίνας περιγράφει ένα συμπόσιο στην ύπαιθρο):

"Ο Αργείος κι εγώ κι ο Άγις, Θεσσαλός ιππέας (ἱπποδιώκτας), κι ο Κλεόνικος, ο μισθοφόρος, διασκεδάζαμε στο σπίτι μου στην εξοχή. Είχα σφάξει δυο κοτόπουλα και ένα γουρουνόπουλο και είχα ανοίξει ένα αρωματικό κρασί από τη Βύβλο, τεσσάρων χρόνων, σχεδόν το ίδιο γλυκό, όπως και τη μέρα που βγήκε από το πατητήρι. Είχαμε βρει και λίγα κρεμμύδια και κοχλιούς. Ένα υπέροχο τσιμπούσι".

[7] [11:26-11:36: Εικόνα [5]: Ιερό στην αρχαία Θήρα που ίδρυσε ο πτολεμαϊκός μισθοφόρος Αρτεμίδωρος για να τιμήσει διαφόρους θεούς της πατρίδας του Πέργης και των τόπων όπου υπηρέτησε].

Εβδομάδα 3: Η σκιά του πολέμου σε κοινωνία και οικονομία

3.1: Το θηλυκό πρόσωπο του πολέμου

V3.1.1 Το φύλο του πολέμου: στερεότυπα (13΄)

https://youtu.be/nnnEl2iNocA

απομαγνητοφώνηση gkyr / αντιπαραβολή Asimenia

Ένα βλήμα από σφενδόνη, φτιαγμένο από μολύβι, που έχει βρεθεί στην Κύπρο, έχει γραμμένη επάνω του μία σύντομη επιγραφή. Αποτελείται από τρία γράμματα: κύε (μείνε έγκυος). Ο πολεμιστής ο οποίος το έριξε συνδέει την επιτυχία στον πόλεμο, τη νίκη, με την ερωτική συνεύρεση. Θα μπορούσαμε να το μεταφράσουμε ελεύθερα: άρπα το και μείνε έγκυος.

Σε μία ανδροκρατούμενη κοινωνία, όπως είναι η αρχαία ελληνική κοινωνία, οι συνειρμοί αυτοί, δηλαδή το να συνδέεται η επιτυχία στη μάχη με την ερωτική συνεύρεση, είναι αρκετά διαδεδομένη. Είναι μία κοινωνία στην οποία, σε παραστάσεις αγγείων με γαμήλιες σκηνές, εικονίζεται η Νίκη, η προσωποποίηση της νίκης, για να συμβολίσει τη νίκη του άνδρα επί της γυναίκας. Σε μία τέτοια κοινωνία δίνεται στον αντίπαλο ο παθητικός ρόλος στη συνουσία, όχι για να υποδηλώσει κάποια ερωτική σχέση αλλά για να υποδηλώσει καθυπόταξη και υπεροχή. Αυτό είναι ένα φαινόμενο το οποίο γνωρίζουμε σε πολλές κοινωνίες και υπάρχουν, άλλωστε, και σήμερα αρκετές βρισιές οι οποίες στηρίζονται ακριβώς σε αυτή την αντίληψη. Παραδείγματος χάριν, "τους ξεσκίσαμε" είναι μία έκφραση η οποία συνδέεται ακριβώς με αυτή τη νοοτροπία.

Στην ενότητα αυτή θα ασχοληθώ λίγο με το θέμα της σχέσης που έχει ο πόλεμος, ο ελληνιστικός πόλεμος, με την έννοια του φύλου, με την έννοια του ανδρισμού, αλλά και τη σχέση την οποία έχει με τη γυναίκα, με στερεότυπα για τον ρόλο της γυναίκας αλλά και την πραγματική σχέση που έχει ο πόλεμος με τη ζωή των γυναικών σε αυτή την περίοδο των τριακοσίων χρόνων, από τον Μέγα Αλέξανδρο έως την Κλεοπάτρα.

Ο πόλεμος, φυσικό είναι, ως ανδρική υπόθεση, να χαρακτηρίζεται από μία νοοτροπία ανδρισμού. Μάλιστα, μερικές φορές, η ήττα στον πόλεμο χαρακτηρίζεται ως γυναικεία συμπεριφορά, παραδείγματος χάριν, ο Πολύβιος σχολιάζει τη συμπεριφορά του βασιλιά της Βιθυνίας Προυσία Β΄ όταν —μετά από μία αποτυχημένη επίθεσή του στο Πέργαμο— απέσυρε τα στρατεύματά του, τη χαρακτηρίζει ως γυναικεία συμπεριφορά. Ο στρατιωτικός ηγέτης, μέσα στα πλαίσια αυτής της νοοτροπίας, θεωρείται ένα άτομο με ιδιαίτερες ερωτικές επιδόσεις αλλά και ιδιαίτερες ερωτικές επιθυμίες. Ένας από τους μεγαλύτερους στρατηγούς της ελληνιστικής εποχής ήταν ο Δημήτριος ο Πολιορκητής. Έχω αναφέρει σε προηγούμενα μαθήματα ότι όφειλε το επίθετο αυτό (το "πολιορκητής") στο ενδιαφέρον του για την τεχνολογία, στη δημιουργία μιας εξαιρετικά μεγάλης πολιορκητικής μηχανής. Ο Δημήτριος ο Πολιορκητής, ο οποίος πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του αγωνιζόμενος να αποκτήσει εξουσία μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, λέγεται ότι επισκεπτόταν την ερωμένη του τη Λάμια, στην Ακρόπολη, φορώντας πανοπλία. Και εδώ βλέπουμε αυτή τη σύνδεση ανδρισμού, ερωτικού στοιχείου και στρατιωτικής επίδοσης.

Αλλά ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα είναι μία ιστορία την οποία διηγείται ο ιστορικός της ελληνιστικής εποχής Φύλαρχος και την οποία γνωρίζουμε από τον *Βίο του Πύρρου*, του Πλουτάρχου. Η ιστορία αυτή αναφέρεται στον Ακρότατο, τον γιο ενός βασιλιά της Σπάρτης, ο οποίος είχε ερωτική σχέση με τη Χιλωνίδα, η οποία ήταν η τέως γυναίκα του βασιλιά της Σπάρτης Κλεωνύμου. Ο Κλεώνυμος έφυγε από τη Σπάρτη, εξορίστηκε, και επέστρεψε το 272 π.Χ., ενισχυμένος και από τις δυνάμεις του Πύρρου, για να ανακτήσει όχι μόνο την εξουσία στη Σπάρτη αλλά και να ανακτήσει τη γυναίκα του. Στην ιστορία αυτή που μας διηγείται ο Πλούταρχος, βασισμένος στο ιστορικό έργο του Φυλάρχου, οι γυναίκες της Σπάρτης βλέπουν αιματοβαμμένο τον Ακρότατο να επιστρέφει από τη μάχη, καθώς έχει υπερασπιστεί την πόλη του, και αισθάνονται μία ερωτική επιθυμία. Σας διαβάζω αυτό το χωρίο:

> *Ο Ακρότατος είδε τον κίνδυνο και τρέχοντας μέσα από την πόλη με τριακόσιους άντρες,* δεν είναι τυχαίο ότι οι άνδρες που τον ακολουθούν είναι τριακόσιοι, είναι προφανώς μία έμμεση αναφορά στους τριακόσιους του Λεωνίδα, τρέχοντας λοιπόν μέσα από την πόλη με τριακόσιους άντρες, *έφτασε πίσω από τον Πτολεμαίο,* ο οποίος ήταν ο γιος του Πύρρου που πολιορκούσε τη Σπάρτη, *χωρίς να τον πάρουνε είδηση. Οι γέροντες και το πλήθος των γυναικών έβλεπαν τα λαμπρά του κατορθώματα.* Εδώ βλέπουμε τη διάκριση ανάμεσα στους γέρους και τις γυναίκες, που έχουν τον παθητικό ρόλο του θεατή, και τον Ακρότατο που είναι ο ενεργητικός πολεμιστής. Περνάω κάποιο χωρίο που περιγράφει τη νίκη του Ακροτάτου και συνεχίζω: *…Και μόλις επέστρεψε μέσα από την πόλη στο σημείο στο οποίο είχε ταχθεί, καλυμμένος με αίμα και θριαμβευτής, ανυψωμένος από τη νίκη του, οι Σπαρτιάτισσες είχαν την εντύπωση πως είχε ψηλώσει και ήταν ομορφότερος από ποτέ και ζήλεψαν τη Χιλωνίδα για τον αγαπημένο της.*

Μπορούμε να δούμε και σε άλλες περιπτώσεις σεξουαλικούς υπαινιγμούς οι οποίοι σχετίζονται με τον πόλεμο. Σας δίνω ένα άλλο παράδειγμα: Είναι η πολιορκητική μηχανή η οποία καταλήγει σε ένα δοκάρι που διακοσμείται με το κεφάλι ενός κριού. Το δοκάρι αυτό, της πολιορκητικής μηχανής, στόχο έχει να διεισδύσει στα τείχη, τα τείχη θεωρούνται η ζώνη μιας πόλης, και οι πόλεις βέβαια θεωρούνται ότι είναι γυναίκες. (Είναι ένα πολύ γνωστό έργο τέχνης*, Η τύχη της Αντιοχείας,* χαρακτηριστική έκφραση αυτής της ιδέας, της θηλυκότητας δηλαδή της πόλης. Ο δήμος, ο πληθυσμός, είναι άνδρας· η προσωποποίηση του πληθυσμού, του λαού, είναι ανδρική, αλλά η πόλη είναι γυναικεία και κοσμείται συνήθως με ένα στεφάνι τειχών στο κεφάλι της). Οι κατεξοχήν θεές, οι οποίες προστατεύουν τις πόλεις, η Άρτεμις και η Αθηνά, είναι παρθένες και προστατεύουν τις πόλεις και τη χώρα από τους εισβολείς με τον ίδιο τρόπο που, στην ελληνική μυθολογία, η Άρτεμις και η Αθηνά διώχνουν τους άντρες που προσπαθούν να τις προσεγγίσουν ερωτικά.

Η παθητική αυτή θέση των γυναικών στον πόλεμο, στην ανδροκρατούμενη νοοτροπία του ελληνιστικού κόσμου, φαίνεται και σε άλλες εκδηλώσεις πολεμικού πνεύματος, παραδείγματος χάριν, στις πομπές, στις παρελάσεις. Αναφέρθηκα ήδη στη μεγαλύτερη πομπή η οποία είχε γίνει την ελληνιστική εποχή, η πομπή που οργάνωσε ο Πτολεμαίος Β΄ στην Αλεξάνδρεια. Στην πομπή αυτή συμμετείχαν και γυναίκες, αλλά ήταν γυναίκες που είτε παρουσίαζαν αιχμαλώτους από την Ινδία στην επιστροφή της εκστρατείας, αρχικά του Διονύσου και μετά του Μεγάλου Αλεξάνδρου, είτε εκπροσωπούσαν, συμβόλιζαν, τις γυναίκες πόλεις, τις οποίες είχε απελευθερώσει ο Αλέξανδρος στις εκστρατείες του. Και στη μία και στην άλλη περίπτωση αυτό το οποίο τονίζεται είναι η παθητικότητα των γυναικών. Η παθητικότητα των γυναικών αντιδιαστέλλεται προς την ενεργητικότητα των ανδρών.

Στην ανδροκρατούμενη φαντασία αυτή είναι η εικόνα την οποία έχουν οι γυναίκες, αλλά η

πραγματικότητα δεν είναι τόσο απλή. Τις περισσότερες φορές οι γυναίκες στον ελληνιστικό πόλεμο είναι ανώνυμα θύματα. Σας δίνω ένα παράδειγμα από την κατάληψη της πόλης της Λύττου, στην Κρήτη, στον σημερινό Ξιδά, το 220 π.Χ. Εδώ μπορούμε να δούμε τη διαφορά ανάμεσα στην τύχη των ανδρών και την τύχη των γυναικών. Την καταστροφή της Λύττου την περιγράφει ο ιστορικός Πολύβιος. Αναφέρω το χωρίο:

> *Περίπου αυτή την εποχή, οι Λύττιοι είχαν εκστρατεύσει με το σύνολο των δυνάμεών τους κατά εχθρικών εδαφών. Οι Κνώσιοι,* οι εχθροί τους, *το πρόσεξαν και κατέλαβαν τη Λύττο που είχε μείνει χωρίς υπερασπιστές. Τα παιδιά και τις γυναίκες τα πήραν στην Κνωσό, την πόλη την έκαψαν, την κατέσκαψαν και την κατέστρεψαν με κάθε τρόπο και μετά γύρισαν στην πόλη τους. Όταν οι Λύττιοι επέστρεψαν στην πόλη από την εκστρατεία και είδαν όλοι μαζί τι είχε συμβεί πληγώθηκαν σε τέτοιο βαθμό που κανένας τους, κανένας από όσους ήταν παρόντες δεν άντεξε να μπει στην πατρίδα. Περπάτησαν γύρω της, κλαίγοντας για τη μοίρα της πατρίδας τους και τη δική τους, πολλές φορές και μετά γύρισαν την πλάτη τους και κατέφυγαν στη Λάππα,* τη σημερινή Αργυρούπολη. *Έτσι, σε μία μέρα, έγιναν απόλιδες και ξένοι, από πολίτες, και συνέχισαν να πολεμούν κατά των Κνωσίων μαζί με τους άλλους συμμάχους.*

Η κινητικότητα του πολέμου, οι μετακινήσεις στον πόλεμο είναι μαζικές, είναι απρόσωπες, είναι συχνά ακούσιες αλλά και σχετίζονται με το φύλο. Γνωρίζουμε τι έγινε στη συνέχεια όσον αφορά τους άντρες. Οι Λύττιοι συνέχισαν τον πόλεμο, επέστρεψαν στην πόλη τους, την έκτισαν πάλι. Τι έγινε με τις γυναίκες τους, αυτό είναι κάτι το οποίο κανένας ιστορικός δεν αναφέρει.

Πέρα από τα στερεότυπα, ο πόλεμος έχει πολλές γυναικείες πτυχές. Αυτό το οποίο οι πηγές κυρίως δείχνουν είναι η ανωνυμία των γυναικών ως θύματα του πολέμου. Σας δίνω ένα άλλο παράδειγμα. Είναι η ιστορία ενός Κρητικού πάλι, του Εράτωνα από την Αξό, ο οποίος έφτασε ως μισθοφόρος στην Κύπρο. Εκεί παντρεύτηκε μία γυναίκα, το όνομά της δεν αναφέρεται. Απέκτησε δύο γιους, τον Επικλή και τον Ευαγόρα. Η χήρα του και ο Επικλής έπεσαν θύματα πειρατών. Απελευθερώθηκαν στην Άμφισσα. Εκεί, ο Επικλής παντρεύτηκε μία γυναίκα· και αυτή η γυναίκα είναι ανώνυμη. Γνωρίζουμε την ιστορία του από μία επιστολή που έστειλε η πατρίδα του, η Αξός, για να διεκδικήσει για τον συμπολίτη τους να αποκτήσει πολιτικά δικαιώματα στην Άμφισσα.

Ένα άλλο παράδειγμα. Ένα γράμμα της πόλης της Αφροδισιάδας στον ρωμαίο στρατηγό Κόιντο Όππιο, το 88 π.Χ., όταν οι Ρωμαίοι πολεμούσαν κατά του βασιλιά του Πόντου, Μιθριδάτη Στ΄. Στην επιστολή αυτή γράφουν οι Αφροδισιείς:

> *Το σύνολο του λαού, μαζί με τις γυναίκες και τα παιδιά, και το σύνολο της περιουσίας (τα χρήματα),* δηλαδή τους δούλους, *είναι πρόθυμοι να αντιμετωπίσουν κάθε κίνδυνο για χάρη του Κόιντου και για τα συμφέροντα των Ρωμαίων, γιατί δεν επιθυμούμε ούτε να ζήσουμε χωρίς την ηγεσία των Ρωμαίων.*

Γυναίκες, τέκνα, χρήματα: αυτά είναι τα παθητικά θύματα του πολέμου, τα θύματα που θα σύρουν οι εχθροί στην αιχμαλωσία ή θα τα πουλήσουν μετά από τη νίκη τους. Φυσικά, ο άνδρας ο οποίος έγραψε αυτή την επιστολή αναφέρει ότι όλοι (και οι γυναίκες και τα παιδιά και οι δούλοι) είναι διατεθειμένοι να θυσιάσουν τη ζωή τους υπέρ των Ρωμαίων. Φυσικά, ούτε οι γυναίκες, ούτε τα παιδιά, ούτε οι δούλοι ρωτήθηκαν σχετικά.

Ένα μνημείο, περίπου του 400 π.Χ., από τη Λυκία, Το μνημείο των Νηρηίδων, στην Ξάνθο, μας δείχνει γυναίκες να παρακολουθούν με αγωνία, πίσω από τα τείχη, την εξέλιξη μιας μάχης. Αυτή είναι ακριβώς η εικόνα την οποία δίνουν οι περισσότερες αρχαίες πηγές για τις γυναίκες.

Είναι οι παθητικοί θεατές του πολέμου. Στη συνέχεια όμως θα δούμε ότι η πραγματικότητα είναι αρκετά διαφορετική.

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

41. Φύλαρχος (Πλούταρχος, *Πύρρος 28* (με βάση τον ιστορικό Φύλαρχο). Τα ανδραγαθήματα του Ακροτάτου κατά την πολιορκία της Σπάρτης απὸ τον Πύρρο το 272 π.Χ.:

"Ο Ακρότατος διέκρινε τον κίνδυνο και τρέχοντας μέσα από την πόλη με 300 άντρες έφτασε πίσω από τον Πτολεμαίο χωρίς να τον πάρουν είδηση. … Οι γέροντες και το πλήθος των γυναικών έβλεπαν τα λαμπρά του κατορθώματα. …. Και μόλις επέστρεψε διασχίζοντας την πόλη στο σημείο στο οποίο είχε ταχθεί, καλυμμένος με αίμα και θριαμβευτής, ανυψωμένος από τη νίκη του, οι Σπαρτιάτισσες είχαν την εντύπωση πως είχε ψηλώσει και ήταν ομορφότερος από ποτέ και ζήλεψαν τη Χιλωνίδα για τον αγαπημένο της".

42. Πολύβιος 4.54.1-6, για την καταστροφή της Λύττου το 220 π.Χ.:

"Περίπου αυτή την εποχή οι Λύττιοι είχαν εκστρατεύσει με το σύνολο των δυνάμεών τους κατά εχθρικών εδαφών. Οι Κνώσιοι το πρόσεξαν και κατέλαβαν τη Λύττο που είχε μείνει χωρίς υπερασπιστές. Τα παιδιά και τις γυναίκες τα πήραν στην Κνωσό, την πόλη την έκαψαν, την κατέσκαψαν, και την κατέστρεψαν με κάθε δυνατό τρόπο. Και μετά γύρισαν στην πόλη τους. Όταν οι Λύττιοι επέστρεψαν στην πόλη από την εκστρατεία και είδαν όλοι μαζί τί είχε συμβεί, πληγώθηκαν σε τέτοιο βαθμό, που κανένας από όσους ήταν παρόντες δεν άντεξε να μπει στην πατρίδα. Περπάτησαν γύρω της, κλαίγοντας για τη μοίρα της πατρίδας τους και τη δική τους πολλές φορές, και μετά γύρισαν την πλάτη τους και κατέφυγαν στη Λάππα…. Έτσι, μέσα σε μια μέρα από πολίτες έγιναν απόλιδες και ξένοι, αλλά συνέχισαν να πολεμούν κατά των Κνωσίων με τους άλλους συμμάχους".

43. Επιστολή των Αφροδισιέων στον ρωμαίο στρατηγό Κόιντο Όππιο, 88 π.Χ.*, J. Reynolds, Aphrodisias and Rome,* Λονδίνο 1982, αρ. 2:

"Το σύνολο του λαού, μαζί με τις γυναίκες και τα παιδιά και το σύνολο της περιουσίας (χρήματα) είναι πρόθυμοι να αντιμετωπίσουν κάθε κίνδυνο για χάρη του Κοΐντου και για τα συμφέροντα των Ρωμαίων, γιατί δεν επιθυμούμε ούτε καν να ζήσουμε χωρίς την ηγεσία των Ρωμαίων".

V3.1.2 Γυναίκες θύματα και πρωταγωνιστές (13΄)

https://youtu.be/szre6kXKlnQ

απομαγνητοφώνηση ginath / αντιπαραβολή MEDIALUZ

Στη Γ΄ ραψωδία της *Ιλιάδας* του Ομήρου, ο ποιητής περιγράφει μια εντυπωσιακή σκηνή. Στα τείχη της Τροίας είναι συγκεντρωμένοι ο Πρίαμος, η Ελένη και άλλοι Τρώες και παρακολουθούν τη μάχη. Η Ελένη δίνει πληροφορίες αναγνωρίζοντας τους πολεμιστές στη μάχη και δίνει πληροφορίες για την ανδρεία τους, για τον χαρακτήρα τους. Η ίδια Ελένη, αργότερα, είναι εκείνη η οποία θα κατηγορήσει τον Πάρη για τη δειλία του.

Οι γυναίκες στον αρχαίο πόλεμο πολύ συχνά έχουν τον ρόλο του κριτή της ανδρείας, του δικαστή, του κριτή των ανδρών και της συμπεριφοράς τους. Αναφέρεται παραδείγματος χάριν ότι οι Σπαρτιάτισσες τραγουδούσαν ύμνους όταν επέστρεφαν πολεμιστές, δίνοντας έτσι, με αυτόν τον τρόπο, έναν έπαινο και μια κρίση για τα ανδραγαθήματα των ανδρών. Επίσης, τα αποφθέγματα των γυναικών της Σπάρτης, τα οποία έχει συλλέξει ο Πλούταρχος στα *Ηθικά* του, πολλές φορές περιέχουν ακριβώς τέτοιες κρίσεις για τη συμπεριφορά των ανδρών πολεμιστών. Ένα άλλο παράδειγμα, για αυτόν τον ρόλο των γυναικών στον αρχαίο πόλεμο, είναι το γεγονός ότι στην Κρήτη, στα συσσίτια, οι γυναίκες ήταν εκείνες οι οποίες αποφάσιζαν να δώσουν μια τιμητική μερίδα στους ανδρείους άνδρες. Αλλά έχουμε από την ελληνιστική εποχή και γυναίκες ποιήτριες, την Ανύτη και τη Νοσσίδα, που τα ποιήματά τους στην *Παλατινή Ανθολογία*, αρκετές φορές, υμνούν τον ηρωικό θάνατο ανδρών σε μάχη.

Οι ποιήτριες υμνούν τον ηρωικό θάνατο ανδρών, αλλά, αυτό που συμβαίνει πολύ συχνά — στην ελληνιστική εποχή, σε πολέμους— είναι ηρωικό θάνατο να βρίσκουν και οι γυναίκες κατά τη διάρκεια ενός πολέμου. Μερικές φορές, αυτός ο θάνατος είναι εθελούσιος· αυτοκτονούν δηλαδή, προτιμώντας να πεθάνουν, παρά να πέσουν αιχμάλωτες, θύματα του εχθρού. Παραδείγματος χάριν, αναφέρεται ότι οι γυναίκες της Μιλήτου στη Μικρά Ασία, αυτοκτόνησαν όταν δέχτηκαν επίθεση από Γαλάτες. Όπως έχω αναφέρει σε διάφορα μαθήματα, οι Γαλάτες ήταν ένας από τους μεγαλύτερους κινδύνους και μία από τις μεγαλύτερες απειλές στη Μικρά Ασία (από τις επιδρομές τους). Για κάποια πόλη της Ακαρνανίας, αναφέρεται ότι όταν επιτέθησαν οι Αιτωλοί, οι γυναίκες, για να μην συλληφθούν, αγκάλιασαν τους άνδρες τους και τα παιδιά τους, τόσο σφιχτά, ώστε οι Αιτωλοί δεν μπορούσαν να τις αιχμαλωτίσουν, δεν μπορούσαν να τις πιάσουν, και αναγκάστηκαν να τις σκοτώσουν μαζί με τους πολεμιστές.

Μπορώ να αναφέρω πολλά τέτοια παραδείγματα, τα οποία περιστρέφονται γύρω από το ίδιο μοτίβο, το ίδιο θέμα, ότι η γυναίκα προτιμάει να αυτοκτονήσει παρά να πέσει θύμα, παρά να γίνει αιχμάλωτος του εχθρού. Αναφέρεται, παραδείγματος χάριν, ότι όταν ο Νικοκλής, ο τελευταίος βασιλιάς της Πάφου, στην Κύπρο, αυτοκτόνησε το 310 π.Χ., όταν το βασίλειό του το κατέλυσε ο Πτολεμαίος Α΄, τον ακολούθησαν στον θάνατο μαζί του η γυναίκα του η Αξιοθέα και όλες οι γυναίκες της ακολουθίας της. Κατά τον Λαοδίκειο Πόλεμο που έγινε το 246 π.Χ., οι δούλες της βασίλισσας Βερενίκης πέθαναν υπερασπιζόμενές την. Και ανάλογες περιπτώσεις έχουμε στην πολιορκία της Αβύδου ή της Ξάνθου στη Λυκία. Οι γυναίκες εκεί σκοτώθηκαν από τους ίδιους τους άνδρες τους, ακριβώς για να μην πέσουν αιχμάλωτες κατά την άλωση της πόλης.

Οι γυναίκες αυτές είναι όλες ανώνυμες· ο επώνυμος ηρωικός θάνατος γυναίκας είναι κυρίως προνόμιο των γυναικών της βασιλικής γενιάς. Είναι ο θάνατος παραδείγματος χάριν της Ολυμπιάδας, της μητέρας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η οποία σκοτώθηκε από τον Κάσσανδρο

μετά από την ήττα της σε μία μάχη.

Ορισμένες φορές όμως, οι αρχαίες πηγές μας δίνουν πληροφορίες και για επώνυμες γυναίκες οι οποίες σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια μιας μάχης ή οδομαχίας μέσα σε μια πόλη. Πριν από λίγα χρόνια, ανακαλύφθηκε στη Μεσσήνη, απέναντι από το βουλευτήριο της πόλης, δηλαδή σε έναν από τους πιο κεντρικούς δημόσιους χώρους της πόλης, ένας τάφος 6 ανδρών και 4 γυναικών. Κάτι τέτοιο είναι εξαιρετικά ασυνήθιστο, διότι, οι ταφές ανθρώπων μέσα στα τείχη δεν είναι συνηθισμένες —για να είμαι πιο συγκεκριμένος απαγορεύονται στον αρχαίο κόσμο— με την εξαίρεση μονάχα ατόμων ιδιαίτερης θέσης και με ιδιαίτερη προσφορά που, κάτω από ειδικές συνθήκες, επιτρέπεται να ταφούν μέσα στην πόλη. Εκείνοι που θάβονται μέσα στην πόλη είναι παραδείγματος χάριν οι ιδρυτές των πόλεων ή μεγάλοι ευεργέτες. Το γεγονός ότι στη Μεσσήνη έχουμε και τα ονόματα 4 γυναικών μέσα σε αυτόν τον τάφο συνδέεται σίγουρα με κάποιο ιδιαίτερο γεγονός, με τη συμμετοχή τους σε κάποια οδομαχία ή σε μάχη, αν και δεν μπορούμε να ταυτίσουμε το ιστορικό γεγονός το οποίο κρύβεται πίσω από αυτή την επιγραφή.

Ότι οι γυναίκες συμμετείχαν σε οδομαχίες αυτό όμως είναι γνωστό. Ο συγγραφέας στρατηγικών εγχειριδίων Φίλων ο Βυζάντιος, αναφέρει συγκεκριμένα ότι *τα παιδιά, οι δούλες, οι παντρεμένες και ανύπαντρες γυναίκες πρέπει να χτυπούν από τις στέγες τον εχθρό και ο καθένας να συμμετέχει στη μάχη.* Με αυτόν ακριβώς τον τρόπο σκοτώθηκε, ο μεγαλύτερος —ίσως— στρατηγός της ελληνιστικής εποχής μετά από τον Αλέξανδρο, ο Πύρρος, στο Άργος το 272 π.Χ. Τον θάνατό του τον περιγράφει ο Πλούταρχος στη βιογραφία του Πύρρου. Γράφει, ότι:

> *Οι Αργίτες έτρεξαν στην αγορά, στο κέντρο της πόλης, οπλισμένοι, ενώ οι γυναίκες κατέλαβαν από νωρίς τις στέγες και ανάγκασαν τους Ηπειρώτες σε υποχώρηση ρίχνοντας αντικείμενα από ψηλά. Ακόμα κι ο Πύρρος, ο καλύτερος στρατηγός, σκοτώθηκε όταν έπεσε στο κεφάλι του ένα κεραμίδι.*

Εδώ ανοίγω μια παρένθεση. Αναφέρεται ότι, ειδικά στο Άργος, οι Αργίτισσες γυναίκες ήταν εκείνες οι οποίες έσωσαν την πόλη και στα τέλη του 6ου π.Χ. αιώνα, πολλά χρόνια δηλαδή πριν από αυτή τη μάχη, την οδομαχία που έγινε στο Άργος, όταν η πόλη δέχτηκε μία επίθεση από τον βασιλιά της Σπάρτης Κλεομένη. Μάλιστα, ως ιστορική επέτειος, γιορταζόταν στο Άργος η γιορτή *Υβριστικά*, στην οποία οι γυναίκες ντύνονταν σαν άνδρες για να υπενθυμίσουν τη συμμετοχή τους στη σωτηρία της πόλης. Αυτή είναι η αρχαία παράδοση. Τώρα, αν ισχύει ή όχι είναι άλλο θέμα, αλλά το γεγονός ότι, στο Άργος ειδικά, έχουμε μια παράδοση που συνδέει τις γυναίκες με πολεμικές επιτυχίες και με την υπεράσπιση της πόλης, είναι σίγουρα κάτι το οποίο έδωσε έμπνευση στις Αργίτισσες το 272 π.Χ. να υπερασπιστούν την πόλη τους από τον Πύρρο.

Ανάλογες περιπτώσεις, έχουμε πολλές στην ελληνιστική εποχή, παραδείγματος χάριν όταν έγινε η εισβολή στην Κεντρική Ελλάδα από τους Γαλάτες, οι Αιτωλές συμμετείχαν μαζί με όλο τον πληθυσμό και μάλιστα αναφέρεται ότι έδειξαν μεγαλύτερο κουράγιο και θάρρος, “θυμόν” —“θυμός” είναι η αρχαία λέξη που χρησιμοποιείται— από τους άνδρες. Όταν ο Πτολεμαίος Α΄ επιτέθηκε στην Κυρήνη, οι γυναίκες ήταν εκείνες οι οποίες έσκαψαν τάφρους, έφερναν βέλη και πέτρες στους πολεμιστές, φρόντιζαν τους πληγωμένους και τους εφοδίαζαν με φαγητό. Στην Πελοπόννησο, όταν ο Φιλοποίμην στην Αρκαδία προετοίμαζε τον πληθυσμό για μια πολεμική επιχείρηση, και οι γυναίκες συμμετείχαν, η κάθε μια όπως μπορούσε, άλλες βοηθώντας στην προετοιμασία των όπλων και άλλες ετοιμάζοντας πολεμικό ρουχισμό.

Τον ρόλο των γυναικών στη μάχη τον είχαν κατανοήσει φυσικά και οι συγγραφείς αρχαίων τακτικών εγχειριδίων, και έτσι μία από τις συμβουλές που δίνουν, δεν είναι μόνον να

συμμετέχουν οι γυναίκες στην άμυνα των πόλεων όταν πολιορκούνται, αλλά και να τις ντύνουν σαν άνδρες, σαν πολεμιστές, να τις αφήνουν να περιφέρονται πάνω στα τείχη, ώστε να δίνουν στον εχθρό λανθασμένες πληροφορίες ως προς τη δύναμη του στρατού της πολιορκούμενης πόλης.

Οι Σπαρτιάτισσες είναι βέβαια περισσότερο φημισμένες για τέτοιες δραστηριότητες πολεμικές, αν και δεν ήταν οι μόνες Ελληνίδες οι οποίες συμμετείχαν ενεργητικά στον πόλεμο. Πάλι ένα χαρακτηριστικό επεισόδιο είναι εκείνο το οποίο ανέφερα και σε προηγουμένη ενότητα, που σχετίζεται με την επίθεση του Κλεωνύμου το 272 π.Χ., στη Σπάρτη, και τη νίκη του Ακροτάτου. Όταν ξεκινάει η επίθεση, οι άνδρες θέλησαν να μεταφέρουν τις γυναίκες στην Κρήτη, για να τις σώσουν εκεί, για να τους προσφέρουν προστασία. Όμως οι γυναίκες αρνήθηκαν και ήταν εκείνες οι οποίες έσκαψαν μια τάφρο και ενθάρρυναν τους πολεμιστές που είχαν απομείνει στη Σπάρτη —ήταν κυρίως οι νέοι και οι γέροι— λέγοντάς τους ότι είναι γλυκιά η νίκη μπροστά στα μάτια της πατρίδας και είναι ένδοξος ο θάνατος στα χέρια μιας μάνας ή μιας συζύγου.

Γνωστότερες για την πολεμική τους δραστηριότητα είναι όμως κυρίως οι επώνυμες γυναίκες της ελληνιστικής εποχής. Αυτές είναι οι ελληνιστικές βασίλισσες. Και δεν αναφέρομαι μόνο στην Κλεοπάτρα, η οποία είχε ενεργητική συμμετοχή σε πολέμους· συμμετείχε και στη ναυμαχία του Ακτίου που είναι η τελευταία μεγάλη μάχη της ελληνιστικής εποχής και κατέληξε στην ήττα της Κλεοπάτρας και του Αντωνίου. Ήδη από την αρχή της ελληνιστικής εποχής, γυναίκες βασιλικών οικογενειών έχουν πολύ ενεργητική συμμετοχή στους πολέμους των Διαδόχων. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η Ολυμπιάδα, η γυναίκα του Φιλίππου Β΄ και μητέρα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, η οποία μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου, μετά τον θάνατο του γιου της, συμμετείχε ενεργητικά στους πολέμους για τη διαδοχή του· ήταν εκείνη η οποία φρόντισε να δολοφονηθεί η Ευρυδίκη, η γυναίκα του Φιλίππου Γ΄, του αδερφού του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που επίσης συμμετείχε ενεργητικά σε μάχες, και τελικά σκοτώθηκε από τον Κάσσανδρο μετά από μια ήττα της. Αλλά και άλλες βασίλισσες εκείνης της περιόδου, όπως η Αρσινόη Β΄, η γυναίκα του Πτολεμαίου Β᾽ , συμμετείχε σε πολέμους, η Λυσάνδρα, η οποία ήταν νύφη του βασιλιά της Θράκης, του Λυσιμάχου, και τον 3ο π.Χ. αιώνα, εκείνη η οποία προκάλεσε έναν από τους μεγαλύτερους πολέμους, τον Γ΄ Συριακό πόλεμο, ήταν μια γυναίκα πάλι, η Λαοδίκη, η διαζευγμένη σύζυγος του Σελευκίδη βασιλιά, η οποία δολοφόνησε μάλλον τον άνδρα της και στη συνέχεια προκάλεσε τον Γ΄ Συριακό πόλεμο, ο οποίος πήρε το όνομά της ως “Λαοδίκειος πόλεμος”.

Δεν είναι μόνο οι Αμαζόνες, οι μυθικές βαρβαρικές γυναίκες, εκείνες οι οποίες σχετίζονται με στρατιωτικές δραστηριότητες. Στην ελληνιστική εποχή, ο πόλεμος έχει και μια γυναικεία πτυχή στην οποία οι γυναίκες δεν παίζουν μόνο τον παθητικό ρόλο του θύματος, του αιχμαλώτου που θα πουληθεί στα σκλαβοπάζαρα, αλλά είναι εκείνες οι οποίες συμμετέχουν ενεργητικά στις μάχες.

Στην επόμενη ενότητα θα δούμε όμως ότι ο πόλεμος συμβάλλει και σε μια αλλαγή της θέσης των γυναικών, της κοινωνικής και νομικής θέσης των γυναικών, και αυτό είναι ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της ελληνιστικής κοινωνίας σε ό,τι αφορά τη θέση της γυναίκας και συνδέεται άμεσα με την ύπαρξη, με τη συχνότητα και την πυκνότητα των πολέμων.

44. Πλούταρχος, *Πύρρος* 34 (οδομαχίες στο Άργος, 272 π.Χ.):

"Οι Αργίτες έτρεξαν στην αγορά με τα όπλα τους, ενώ οι γυναίκες κατέλαβαν από νωρίς τις στέγες και ανάγκασαν τους Ηπειρώτες σε υποχώρηση ρίχνοντας αντικείμενα από ψηλά. Ακόμα κι ο Πύρρος, ο καλύτερος στρατηγός, σκοτώθηκε όταν έπεσε στο κεφάλι του ένα κεραμίδι".

V3.1.3 Ο πόλεμος και η αναβάθμιση του ρόλου της γυναίκας (15΄)

https://youtu.be/Ld1oO__MQho

Απομαγνητοφώνηση: Domenica27 / αντιπαραβολή: georgia84

Ένα από τα συνηθισμένα θέματα της ελληνιστικής κωμωδίας είναι η σχέση ενός μισθοφόρου με μία εταίρα. Είναι ένα θέμα το οποίο συναντάμε στην κωμωδία *Σαμία* του Μενάνδρου, αλλά και σε ρωμαϊκές κωμωδίες οι οποίες στηρίζονται σε ελληνιστικά πρότυπα, όπως είναι οι κωμωδίες *Βακχίδες* και *Επίδικος* του Πλαύτου ή ο *Ευνούχος* του Τερέντιου.

Αναφέρθηκε σε προηγούμενο μάθημα ότι ένα από τα σημαντικότερα οικονομικά και κοινωνικά φαινόμενα, που σχετίζονται με τον ελληνιστικό πόλεμο, είναι η διάδοση του μισθοφορικού επαγγέλματος. Οι μισθοφόροι αποτελούν ένα στοιχείο της καθημερινής ζωής των περισσότερων μεγάλων ελληνιστικών πόλεων είτε επειδή έχουν προσληφθεί από ελληνιστικούς βασιλείς και υπηρετούν σε φρουρές είτε επειδή πόλεις χρειάζονται μισθοφόρους για την άμυνά τους. Ωστόσο, αυτές οι σχέσεις ανάμεσα σε μισθοφόρους και εταίρες (που είναι αυτές που προβάλλουν οι κωμωδίες, με τον χαρακτηριστικό για κωμωδίες υπερβολικό τρόπο) είναι απλώς μία πτυχή από τη ζωή γυναικών σε σχέση με πόλεις στις οποίες υπάρχει αυξημένος αριθμός στρατιωτών.

Πολύ πιο συνηθισμένο και φυσιολογικό είναι το φαινόμενο οι μισθοφόροι, όταν εγκαθίστανται σε μια ξένη πόλη, είτε να πηγαίνουν εκεί μαζί με την οικογένειά τους είτε να υπάρχουν γάμοι ανάμεσα σε οικογένειες μισθοφόρων. Παραδείγματος χάριν, στη Συρία, σε μία φρουρά των Πτολεμαίων, μια γυναίκα κρητικής καταγωγής, η Αρχαγάθα, παντρεύτηκε έναν Αιτωλό, τον Μαχαίο. Εκείνης ο πατέρας ήταν μισθοφόρος, ο Μαχαίος ήταν επίσης μισθοφόρος. Στο Κίτιο (τη σημερινή Λάρνακα) της Κύπρου, μια άλλη Κρητικιά, η Αριστώ, παντρεύτηκε πάλι έναν Αιτωλό, τον Μελανκόμα. Και οι δύο προέρχονται από οικογένειες μισθοφόρων.

Αυτοί οι γάμοι μεταξύ οικογενειών μισθοφόρων, αλλά και γάμοι ανάμεσα σε στρατιώτες μιας πόλης και τις κόρες στρατιωτών από την ίδια πόλη, σχετίζονται με ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό του αρχαίου ελληνικού δικαίου: και αυτό είναι το γεγονός ότι γνήσια θεωρούνται τα παιδιά από έναν γάμο μόνο όταν και οι δύο γονείς έχουν πολιτικά δικαιώματα. Γνήσια είναι τα παιδιά που γεννιούνται στην Αθήνα όταν *και* ο πατέρας *και* η μητέρα έχουν πολιτικά δικαιώματα στην Αθήνα.

Αυτός ο κανόνας (ο οποίος έχει κάποιες μικρές εξαιρέσεις σε ορισμένες πόλεις) αρχίζει αναγκαστικά να κλονίζεται, δεδομένου ότι στην ελληνιστική εποχή λόγω της ύπαρξης πολέμων, λόγω της μαζικής μετανάστευσης στρατιωτών, είναι πολύ δύσκολο σε έναν χώρο να συνυπάρχουν γυναίκες και άνδρες με τα ίδια πολιτικά δικαιώματα. Γι᾽ αυτόν τον λόγο, παρατηρούμε μερικές φορές να γίνονται γάμοι ανάμεσα σε άτομα που οι πατρίδες τους συνδέονται με *σχέσεις επιγαμίας.* Σχέση επιγαμίας είναι η άδεια την οποία έχει —επί τη βάσει μιας διακρατικής σύμβασης— ο πολίτης μιας πόλης να παντρευτεί μια γυναίκα από μια άλλη πόλη. Τέτοιες συνθήκες επιγαμίας υπήρχαν ανάμεσα στην Κρήτη και τους Αιτωλούς. Αυτό εξηγεί γιατί Κρητικές γυναίκες παντρεύονται Αιτωλούς άνδρες, εξασφαλίζοντας έτσι τη γνησιότητα και νομιμότητα των παιδιών τους.

Γυναίκες ακολουθούν σε μεγάλο αριθμό μισθοφόρους. Ο αρχαίος όρος που τις χαρακτηρίζει είναι *αποσκευή* (φυσικά, δεν σχετίζεται με τη σημερινή έννοια της αποσκευής), είναι το μπουλούκι, ας το πούμε, που ακολουθεί ένα μισθοφορικό στρατό. Αυτές οι γυναίκες, μερικές

φορές, ακολουθούν σε πολύ μεγάλο αριθμό τους άνδρες τους.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, πάλι σχετίζεται με την Κρήτη, όπου έχουμε πολύ μεγάλο αριθμό μισθοφόρων, είναι το παράδειγμα της Μιλήτου: Η Μίλητος, στα τέλη του 3ου π.Χ. αιώνα, χρειαζόμενη να ενισχύσει την άμυνα των συνόρων της, εγκατέστησε εκεί χίλιες οικογένειες από την Κρήτη και έχουμε σχετικούς καταλόγους που μας δίνουν τα ονόματα των στρατιωτών, των γυναικών τους και των μελών της οικογένειάς τους που εγκαταστάθηκαν στη Μίλητο και εκεί μπορούμε να δούμε ότι υπάρχει μαζική εγκατάσταση και γυναικών.

Η μαζικότερη εγκατάσταση γυναικών που ακολουθούν μισθοφόρους γίνεται, βέβαια, στην Αίγυπτο, όταν την καταλαμβάνει ο Μέγας Αλέξανδρος και στη συνέχεια οπουδήποτε δημιουργούνται πόλεις από τους Διαδόχους του Μεγάλου Αλεξάνδρου και από τους μεταγενέστερους ελληνιστικούς βασιλείς.

Θα επανέλθω σ᾽ αυτό το θέμα της κινητικότητας, δηλαδή της δυνατότητας των γυναικών να εγκαταλείπουν την αρχική τους πατρίδα, διότι αυτό επιφέρει κάποιες αλλαγές στη θέση της γυναίκας. Την παρουσία γυναικών μακριά από την πατρίδα τους σε ξένους τόπους (που είναι μια επανάσταση όσον αφορά τη μετανάστευση στην ελληνιστική εποχή: είναι κάτι εξαιρετικά σπάνιο στην εποχή πριν από τον Μέγα Αλέξανδρο και εξαιρετικά συνηθισμένο μετά από τον Μέγα Αλέξανδρο) τη μαρτυρούν και επιτύμβια μνημεία. Δηλαδή τάφοι γυναικών από μία πόλη, οι οποίες θάβονται σε μία πόλη μακριά από την πατρίδα τους. Έτσι, βρίσκουμε πάλι Κρητικές γυναίκες να έχουν ταφεί στην Αττική, στην Εύβοια ή τη Θεσσαλία, όχι επειδή μετανάστευσαν εκεί μόνες τους, αλλά επειδή ακολούθησαν τους άνδρες τους, ως μισθοφόρους.

Σας δίνω ένα παράδειγμα, αυτή τη φορά από την Αίγυπτο, για να δείτε πώς σταδιακά οι γυναίκες εγκαθίστανται σε ξένες περιοχές και σταδιακά όμως αλλάζουν και τα έθιμα και οι συνήθειές τους. Είναι το παράδειγμα ενός Κρητικού πάλι, του Δρύτονα, ο οποίος γεννήθηκε γύρω στο 195 π.Χ. στην Πτολεμαΐδα, αλλά ήταν απόγονος μια κρητικής οικογένειας μισθοφόρων. Γνωρίζουμε για τη ζωή του και την οικογένειά του από το αρχείο του, το οποίο έχει βρεθεί εκεί — σε παπύρους. Η πρώτη του γυναίκα ήταν μια Σαραπιάς, η οποία ήταν κόρη κάποιου Εσθλάδα. Από το όνομα “Εσθλάδας” μπορούμε να καταλάβουμε ότι προέρχεται από το “εσθλός”, δηλαδή άξιος, τιμημένος, αρχοντικός. Είναι ένα κρητικό όνομα, επομένως την πρώτη φορά που παντρεύτηκε ο Δρύτων, παντρεύτηκε μια γυναίκα πάλι από την Κρήτη. Η δεύτερη γυναίκα του, όμως, ήταν μια Απολλωνία, η οποία είχε και το δεύτερο όνομα Σενμούφις, ένα αιγυπτιακό όνομα. Αυτή η Απολλωνία ήταν μετανάστρια από την Κυρήνη, μέλος και αυτή οικογένειας μισθοφόρων. Και οι αδελφές της και οι κόρες της έχουν διπλά ονόματα. Στην επόμενη γενιά και οι δύο κόρες του Δρύτονα παντρεύτηκαν Αιγύπτιους και απέκτησαν αιγυπτιακά ονόματα. Βλέπουμε πώς —σταδιακά, σε τρεις γενιές— προχωρούμε από το μοντέλο του γάμου προσώπων που έχουν κοινή καταγωγή (ο Κρητικός Δρύτων παντρεύεται την κόρη ενός Κρητικού), στη συνέχεια παντρεύεται την κόρη ενός άλλου μισθοφόρου και στην τρίτη γενιά παντρεύονται ντόπιους Αιγύπτιους.

Ποια είναι η συνέπεια αυτής της κινητικότητας των γυναικών; (Και επαναλαμβάνω ότι μια τέτοια κινητικότητα γυναικών έχει να εμφανιστεί στον ελληνικό κόσμο από την εποχή του Μεγάλου Αποικισμού του 8ου και του 7ου π.Χ. αιώνα, όταν υπήρξε μαζική έξοδος Ελλήνων για τη δημιουργία αποικιών. Αλλά κι εκείνες τις φορές, πολλές φορές ήταν οι άνδρες οι οποίοι ταξίδευαν, κι όχι οι γυναίκες. Αυτό είναι ένα καινούργιο φαινόμενο στην ελληνιστική εποχή). Μια συνέπεια αυτής της κινητικότητας είναι η σταδιακή αλλαγή του Δικαίου. Οι πρακτικοί λόγοι καθιστούν αναγκαίους, όπως είδαμε, μικτούς γάμους. Και οι μικτοί γάμοι σημαίνουν ότι η γυναίκα σιγά σιγά αποδεσμεύεται από το δίκαιο της πατρίδας της.

Μια άλλη συνέπεια είναι η γυναίκα του μισθοφόρου, η οποία είναι υποχρεωμένη να διαχειρίζεται τα του οίκου, για μεγάλα διαστήματα, όταν ο άνδρας της απουσιάζει σε στρατιωτικές υπηρεσίες: σταδιακά, οι γυναίκες αποκτούν μεγαλύτερα δικαιώματα στην ιδιοκτησία. Μπορούν ακόμη και να κληρονομήσουν ιδιοκτησία, κάτι το οποίο στο προγενέστερο ελληνικό δίκαιο ήταν είτε αδύνατο είτε εξαιρετικά σπάνιο. Πώς αυτό σταδιακά αλλάζει τη θέση της γυναίκας, μπορούμε να το δούμε σε μια επιγραφή, η οποία δημοσιεύτηκε πριν από λίγα μόλις χρόνια και προέρχεται από την πόλη Άζωρος της Θεσσαλίας. Είναι μια επιστολή που έστειλε ο βασιλιάς της Μακεδονίας, Αντίγονος Δώσων, σε κάποιον Μεγαλοκλή, που μάλλον ήταν στρατηγός σε εκείνη την περιοχή και τον εκπροσωπούσε. Η επιγραφή αυτή χρονολογείται στο 222 π.Χ., δηλαδή εκατό χρόνια μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όταν αυτές οι τάσεις αναβάθμισης της θέσης της γυναίκας έχουν αρχίσει πλέον να διαφαίνονται.

Η επιγραφή αυτή έχει ενδιαφέρον για διάφορους λόγους, διότι δείχνει τη φροντίδα ενός βασιλιά στους στρατιώτες του. Το γεγονός ότι το γράμμα του Αντιγόνου αναγράφηκε σε επιγραφή, δείχνει ότι ο Αντίγονος ήθελε να γίνει γνωστή η φροντίδα την οποία δείχνει σε εκείνους που τον έχουν υπηρετήσει. Γράφει, λοιπόν, ο Αντίγονος:

> *Ο βασιλιάς Αντίγονος στον Μεγαλοκλή, χαίρε. Φρόντιζα για τον Νίκαρχο, τον γιο του Αλκίππου…* Προσέξτε εδώ τα ονόματα αυτού του παλιού στρατιώτη του Αντίγονου, Νίκαρχος: σχετίζεται με τη λέξη νίκη, Άλκιππος: σχετίζεται με την αλκή, δηλαδή το θάρρος, *φρόντιζα για τον Νίκαρχο, τον γιο του Αλκίππου και όσο ήταν εν ζωή, γιατί έκρινα ότι άξιζε και των τιμών που του είχαν δοθεί και ακόμα μεγαλύτερων τιμών για την πρόθυμη προσφορά του σε κάθε κρίσιμη περίσταση και για την εύνοιά του απέναντι μου. Και μετά τον θάνατό του, νομίζω ότι οφείλω να φροντίζω και για τον γιο του, τον Ασκληπιάδη, σαν να ήταν κάποιο μέλος της οικογένειάς μου.* Εδώ, βλέπουμε πως ο βασιλιάς θέλει να φανεί σ᾽ εκείνους που θα διαβάσουν αυτή την επιγραφή ότι φροντίζει, νοιάζεται για εκείνους τους στρατιώτες οι οποίοι τον υπηρετούν. Και έρχομαι τώρα στο ενδιαφέρον κομμάτι της επιγραφής: Σύμφωνα με τη διαθήκη του ο Νίκαρχος, που έχει πεθάνει *που άφησε —και αντίγραφο της οποίας σου έστειλα— είχε ορίσει να αποδοθεί η κηδεμονία του γιου του στην Αντιπολίδα,* (δηλαδή στη γυναίκα του), *υπό τον όρο ότι θα μείνει υπεύθυνη του οίκου του και θα διαχειρίζεται όλα τα υπόλοιπα σύμφωνα με την επιθυμία του αποθανόντος.*

Αυτό είναι κάτι εξαιρετικά ασυνήθιστο: οι γυναίκες στην εποχή πριν από την ελληνιστική εποχή, αλλά και κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής, χρειάζονται πάντοτε *οι ίδιες* έναν κηδεμόνα. Η λέξη η οποία χρησιμοποιείται είναι "κύριος". Σε όλες τις δικαιοπραξίες, σε όλες τις δημόσιες δραστηριότητές τους, χρειάζεται να τις εκπροσωπεί ο κηδεμόνας τους, *ο κύριος*. Εδώ, βλέπουμε να πραγματοποιείται μια επανάσταση στο αρχαίο δίκαιο, διότι ο Νίκαρχος πεθαίνοντας, ορίζει ότι κηδεμόνας του ορφανού του γιου δεν θα είναι κάποιος άλλος στενός συγγενής, αλλά θα είναι η χήρα του, η γυναίκα του. Ότι αυτό είναι ασυνήθιστο εξηγεί και την αντίδραση του βασιλιά Δώσωνα απέναντι σε αυτή την επιθυμία του αποθανόντος. Συνεχίζω στην επιστολή:

> *Αν αντιληφθώ ότι διαχειρίζεται την εξουσία που της δόθηκε με αγνωμοσύνη, δεν θα το επιτρέψω, αλλά θα ζητήσω να χορηγηθεί βοήθεια στο παιδί σαν να είχα αφεθεί εγώ ο ίδιος επίτροπος του οίκου. Και να παραμείνουν σε ισχύ οι δωρεές που ο Νίκαρχος είχε λάβει παλιότερα από μένα. Και ο οίκος του να είναι απαλλαγμένος από δασμούς μέχρι να ενηλικιωθεί το παιδί. Και να φροντίζεις και εσύ να μην αδικηθούν από κανένα…*

Το γεγονός ότι ο Αντίγονος αισθάνεται υποχρέωσή του να τονίσει το γεγονός ότι θα επέμβει σε περίπτωση που η γυναίκα, που είχε αναλάβει την κηδεμονία του οίκου, δεν συμπεριφερθεί με τον σωστό τρόπο, δείχνει και τα στερεότυπα τα οποία υπάρχουν και την καχυποψία ενός μονάρχη ότι μια γυναίκα δεν είναι σε θέση —ή ενδέχεται να μην είναι σε θέση— να διαχειριστεί την περιουσία του νεκρού στρατιώτη. Αυτή είναι η μία πλευρά αυτής της επιγραφής.

Η άλλη πλευρά είναι το γεγονός ότι, παρά την καχυποψία και παρά τα στερεότυπα στην ελληνιστική εποχή, οι γυναίκες ακριβώς λόγω των πολέμων, λόγω της διάδοσης του μισθοφορικού επαγγέλματος, λόγω της δικής τους ενεργητικής συμμετοχής στην άμυνα πόλεων, λόγω της ενεργητικής τους συμμετοχής στη διαχείριση των οικογενειών, αποκτούν ένα νέο σημαντικότερο ρόλο και στην πραγματικότητα αλλά και στο δίκαιο.

Αυτό εξηγεί για ποιο λόγο στην ελληνιστική εποχή συναντούμε και ένα άλλο φαινόμενο, το οποίο είναι η προσφορά γυναικών ως *ευεργέτιδων* στις οικονομικές ανάγκες των πόλεων. Η οικονομική τους συμβολή π.χ. στον τειχισμό των πόλεων, είναι πολύ σημαντική. Στην Κω, όταν χρειάστηκε να επισκευαστούν τα τείχη της πόλης στα τέλη 3ου π.Χ. αιώνα, τουλάχιστον είκοσι τρεις γυναίκες συμμετείχαν στην *επίδοση,* δηλαδή στην εθελοντική προσφορά χρημάτων. Αυτό σημαίνει ότι δεν είχαν μόνο τη θέληση, αλλά είχαν και τα μέσα για να συμβάλουν. Είκοσι τρεις γυναίκες είχαν τη δυνατότητα να συμβάλουν οικονομικά στην άμυνα της πόλης. Στη Νάξο, συναντούμε ένα ανάλογο φαινόμενο. Στην Άσπενδο, κάποια γυναίκα με το όνομα Κουρασιώ, χρηματοδότησε την κατασκευή ενός πύργου. Στην Αμοργό μια άλλη γυναίκα, η Τίμεσσα, πλήρωσε τα λύτρα για τα θύματα πειρατών. Η αυτόνομη διαχείριση περιουσίας γυναικών είναι έμμεσα μια συνέπεια της συχνότητας των πολέμων στην ελληνιστική εποχή.

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

45. Επιστολή του βασιλιά Αντίγονου Δώσωνα στον αξιωματούχο Μεγαλοκλή, Άζωρος (Θεσσαλία), 222 π.Χ., *Supplementum Epigraphicum Graecxum* LX 585:

"Ο βασιλιάς Αντίγονος στον Μεγαλοκλή, χαίρε. Φρόντιζα τον Νίκαρχο, τον γιο του Αλκίππου και όσο ήταν εν ζωή, γιατί έκρινα ότι άξιζε και των τιμών που του είχαν δοθεί κι ακόμα μεγαλύτερων για την πρόθυμη προσφορά του σε κάθε κρίσιμη περίσταση και για την εύνοιά του απέναντί μου. Και θεωρώ ότι οφείλω και μετά τον θάνατό του να φροντίζω τον γιο του, τον Ασκληπιάδη, σαν να ήταν ένας από τους συγγενείς μου. Σύμφωνα με τη διαθήκη που άφησε, της οποίας αντίγραφο σου έστειλα, να αποδοθεί η κηδεμονία του στην Αντιπολίδα [τη χήρα του Νικάρχου], υπό τον όρο ότι θα μένει υπεύθυνη του οίκου του και θα διαχειρίζεται όλα τα υπόλοιπα σύμφωνα με την επιθυμία του αποθανόντος. Αν αντιληφθώ ότι διαχειρίζεται την εξουσία που της δόθηκε με αγνωμοσύνη, δεν θα το επιτρέψω, αλλά θα ζητήσω να χορηγηθεί βοήθεια στο παιδί σαν να είχα αφεθεί εγώ ο ίδιος επίτροπος του οίκου. Να παραμείνουν σε ισχύ οι δωρεές που ο Νίκαρχος είχε λάβει παλιότερα από μένα. Επίσης ο οίκος του να είναι απαλλαγμένος από δασμούς μέχρι να ενηλικιωθεί [το παιδί]. Και να φροντίσεις κι εσύ να μην αδικηθούν από κανένα…".

3.2: Πόλεμος και οικονομία I

V3.2.1 Οι προκλήσεις του πολέμου: ανθρώπινο δυναμικό (17′)

https://youtu.be/nyKQYLtjdKc

απομαγνητοφώνηση Evaggelia5 / αντιπαραβολή mariamtk

Περίπου 200 χρόνια μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου —200 χρόνια πολύ συχνών πολέμων, επιδρομών, εμφυλίων συγκρούσεων— στην πόλη Σηστό της Θρακικής Χερσονήσου, δηλαδή κοντά στον Ελλήσποντο, οι πολίτες ψήφισαν ένα τιμητικό ψήφισμα για τον συμπολίτη τους τον Μηνά, το οποίο είναι ενδιαφέρον για τα προβλήματα τα οποία αντιμετωπίζει μια πόλη λόγω των πολέμων. Λέει το ψήφισμα:

> *Όταν κλήθηκε για δεύτερη φορά να γίνει γυμνασίαρχος* —του ζητήθηκε, δεν ζήτησε ο ίδιος να εκλεγεί γυμνασίαρχος, δηλαδή να έχει την ευθύνη για το γυμνάσιο, που είναι ο βασικός χώρος εκπαίδευσης των νέων—, *δέχθηκε αυτό το καθήκον σε δύσκολους καιρούς. Γιατί επί πολλά χρόνια είχαμε δεινοπαθήσει από τις εισβολές των Θρακών και τους πολέμους που έπληξαν την πόλη, κατά τη διάρκεια των οποίων αρπάχθηκαν τα πάντα από τους αγρούς, το μεγαλύτερο μέρος της γης έμεινε ακαλλιέργητο και η συνεχής έλλειψη σοδειάς έφερε τον δήμο* —δηλαδή τους πολίτες— *και δημόσια και κάθε πολίτη ιδιωτικά, σε κατάσταση πενίας. Ο Μηνάς ήταν ένας από τους πολλούς που υπέστησαν τις επιπτώσεις. Όμως τα έβαλε όλα στην άκρη, βλέποντας ότι ο λαός ήταν ευγνώμων και γνώριζε πώς να τιμά τους καλούς άνδρες. Και ξεπέρασε τον εαυτό του στις δαπάνες στις οποίες υποβλήθηκε και στον ζήλο. Όταν ανέλαβε το αξίωμα πρόσφερε θυσίες στον Ερμή και τον Ηρακλή, τους θεούς των οποίων η λατρεία έχει ιδρυθεί στο γυμνάσιο.*

Ένα τέτοιο κείμενο μας δίνει μια πραγματικά μαύρη εικόνα για την κατάσταση τη δημοσιονομική αλλά και την οικονομική μιας μικρής πόλης στην περιφέρεια του ελληνιστικού κόσμου. Αν το πάρουμε αυτό το ψήφισμα επί λέξει, τότε όλοι οι αγροί έχουν καταστραφεί, όλοι οι πολίτες έχουν πέσει σε κατάσταση φτώχειας, οι επιδρομές ήταν συνεχείς κ.ο.κ. Τέτοια κείμενα παρουσιάζουν προβλήματα ερμηνείας· διότι έχουν γραφεί από ανθρώπους που ᾽χουν μελετήσει τη ρητορική στις ρητορικές σχολές και φυσικά τέτοια κείμενα έχουν ρητορικές υπερβολές. Δεν είναι βέβαιο ότι όλα αρπάχθηκαν από τους αγρούς, δεν είναι βέβαιο ότι το μεγαλύτερο μέρος της σοδειάς είχε καταστραφεί, δεν είναι βέβαιο ότι όλοι οι πολίτες είχαν πέσει σε κατάσταση φτώχειας.

Στην ελληνιστική εποχή είναι δύσκολο να κάνουμε ποσοτικές μελέτες, διότι μας λείπουν τα στοιχεία. Μερικές φορές έχουμε μια μεμονωμένη πληροφορία, όπως αυτό το ψήφισμα για τον Μηνά, αλλά μας λείπουν ανάλογες πληροφορίες σε μια μεγαλύτερη περίοδο χρονική, ώστε να μπορούμε να κάνουμε συγκρίσεις. Παρά το γεγονός ότι δεν μπορούμε να κάνουμε ακριβείς ποσοτικές μελέτες, παρ᾽ όλα αυτά δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η πραγματικότητα για τις περισσότερες ελληνιστικές πόλεις, μετά από μακρές περιόδους πολέμων, ήταν ανάλογη.

Αυτό το οποίο παρουσιάζει ενδιαφέρον σε τούτο το ψήφισμα είναι και το γεγονός ότι ο Μηνάς είχε συγκεκριμένο κίνητρο για να προσφέρει τις υπηρεσίες του στην πόλη του. Το κίνητρο ήταν το γεγονός ότι είδε ότι η πόλη τιμά εκείνους που προσφέρουν. Αυτό είναι ένα ενδιαφέρον στοιχείο, διότι εξηγεί γιατί έχουμε μεγάλο αριθμό ευεργετών στις ελληνιστικές πόλεις — είναι

ένα φαινόμενο στο οποίο αναφέρθηκα σε άλλο μάθημα. Ευεργετών οι οποίοι προσφέρουν, αλλά έχοντας και την προσδοκία να πάρουν κάτι άλλο ως αντάλλαγμα· και το άλλο δεν είναι υλικό, αλλά είναι ηθικό, είναι δηλαδή επιρροή και πολιτική εξουσία.

Ο πόλεμος είναι ένα πολύπλοκο φαινόμενο, με πολύ σημαντικές οικονομικές διαστάσεις και στις επόμενες ενότητες θα προσπαθήσω να σας δώσω μία εικόνα ακριβώς για αυτές τις οικονομικές διαστάσεις του πολέμου. Είναι πολύπλοκο φαινόμενο διότι υπάρχει πολύ μεγάλη διαφορά ανάμεσα στις ανάγκες των βασιλείων (με τους μεγάλους στρατούς) και τις μικρές πόλεις, αλλά υπάρχουν και μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα είδη των πολέμων: πόλεμος είναι και η μάχη της Ραφίας στην οποία συμμετέχουν 140.000 άτομα, αλλά πόλεμος —τουλάχιστον για τις αντιλήψεις των κατοίκων της Ελλάδας και του ελληνιστικού κόσμου εκείνη την εποχή— είναι και μια μικρή επιδρομή, είναι η επιδρομή κάποιων νέων οι οποίοι θα κλέψουν τα κοπάδια από τα βουνά. Υπάρχει άλλη διαφορά ανάμεσα στον προϋπολογισμό του πολέμου στα βασίλεια και τις πόλεις. Υπάρχει διαφορά ανάμεσα στις πάγιες αμυντικές δαπάνες ορισμένων πόλεων και τις έκτακτες δαπάνες.

Ας δούμε κατ᾽ αρχήν ποιες είναι μερικές από τις δαπάνες που αντιμετωπίζουν κυρίως οι πόλεις σε περιπτώσεις πολέμου, τόσο κατά τη διάρκεια του πολέμου όσο και σε περίοδο ειρήνης, ακριβώς για να μπορούν να αντιμετωπίσουν εγκαίρως κάποια εχθρική επίθεση:

Ας ξεκινήσουμε με τις ανάγκες οι οποίες συνδέονται με το ανθρώπινο δυναμικό. Οι πόλεις χρειάζονται να πληρώσουν —παρά το γεγονός ότι έχουν και πολίτες οι οποίοι υπηρετούν ως στρατιώτες εθελοντικά— είναι αναγκασμένες πολύ συχνά να πληρώσουν μισθοφόρους. Είναι υποχρεωμένες να πληρώσουν εκπαιδευτές των εφήβων. Είναι υποχρεωμένες να προστατεύσουν τα σύνορά τους και την ύπαιθρο. Μερικές φορές αυτή την προστασία την αναλαμβάνουν οι έφηβοι και πολίτες εθελοντικά, αλλά σε πολλές περιπτώσεις την αναλαμβάνουν πολίτες οι οποίοι παίρνουν ημερήσιο μισθό. Και όταν το στρατιωτικό δυναμικό μιας πόλης δεν επαρκεί, τότε την αναλαμβάνουν μισθοφόροι, οι οποίοι εισάγονται από το εξωτερικό.

Το γεγονός ότι έχουμε την έκφραση *η κατά γράμμα φυλακή,* δηλαδή η φύλαξη κομματιών των τειχών και περιοχών της πόλης κατά γράμμα, σύμφωνα δηλαδή με ένα γραπτό κείμενο, δείχνει ότι υπήρχε μια οργανωμένη ανάθεση της φύλαξης των τειχών σε ορισμένες ομάδες πολιτών, οι οποίοι το έκαναν αυτό ως μία από τις πολιτικές τους υποχρεώσεις. Αλλά ακόμα και όταν οι πολίτες δεν πληρώνονταν, παρ᾽ όλα αυτά υπήρχε ένα αντίκτυπο στην οικονομία, διότι κατά τη διάρκεια της φύλαξης των τειχών φυσικά δεν μπορούσαν να ασχοληθούν με τις δικές τους επαγγελματικές ασχολίες.

Σε αρκετές όμως περιπτώσεις η φύλαξη γίνεται επ᾽ αμοιβή. Παραδείγματος χάριν, όταν η πόλη Τέως στη Μικρά Ασία, στην Ιωνία, δημιούργησε ένα φρούριο στην παλιά ακρόπολη της Κυρβισσού, προσδιόρισε ότι θα υπήρχε μισθός των ανδρών οι οποίοι θα επάνδρωναν το φρούριο. Ο μισθός τού διοικητή της φρουράς ήταν 4 δραχμές και ο μισθός των στρατιωτών ήταν 1 δραχμή. Υπολογίζουμε ότι η ετήσια δαπάνη για τη φύλαξη αυτή του φρουρίου θα ανερχόταν περίπου στο ποσό των 8.700 δραχμών, δηλαδή πάνω από 1 τάλαντο. (Όπως σας είπα, περίπου 1 δραχμή μπορούμε να υπολογίσουμε ότι αντιστοιχεί σε 50 σημερινά ευρώ, για να έχετε μια εικόνα για το ύψος της δαπάνης για τη φύλαξη μόνον ενός φρουρίου). Η Σαμοθράκη, όταν χρειάστηκε να επανδρώσει ένα φρούριο στην απέναντι ακτή της Θράκης για την εκμετάλλευση των εκεί εδαφών, αναγκάστηκε να πάρει δάνειο για να μπορέσει να πληρώσει τους μισθοφόρους που το επάνδρωσαν, γύρω στο 230 π.Χ.

Υπάρχουν όμως και άλλα έξοδα που σχετίζονται με την πρόσληψη στρατιωτικών δυνάμεων. Το

248 π.Χ. η Αθήνα υποχρεώθηκε να μεταφέρει έγκαιρα τα αγροτικά προϊόντα από την ύπαιθρο στην πόλη, και για να συνοδευτούν με ασφάλεια τα αγροτικά προϊόντα χρειάστηκε να υποβληθεί σε μια έκτακτη δαπάνη ύψους 24.000 δραχμών για τα στρατεύματα. Με αυτό το ποσό θα μπορούσε να πληρώσει γύρω στους 800 άνδρες επί ένα μήνα. Καταλαβαίνετε τη σημασία που έχει η μεταφορά των αγροτικών προϊόντων ώστε να υποβληθεί η Αθήνα σε μια τόσο μεγάλη δαπάνη, και πόσο μεγάλος αριθμός ανδρών χρειαζόταν μόνο για τη μεταφορά αυτών των αγροτικών προϊόντων.

Η δυσκολία δεν είναι μόνο να πληρωθεί το ανθρώπινο δυναμικό, η δυσκολία είναι και να βρεθεί το ανθρώπινο δυναμικό. Διότι πολλοί μισθοφόροι προτιμούσαν να πάνε σε κάποιον καλύτερο εργοδότη, σε έναν βασιλιά παραδείγματος χάριν, και όχι σε μια πόλη. Οι βασιλείς είχαν και διαφορετικές δυνατότητες να αμείψουν τους μισθοφόρους, παραχωρώντας τους παραδείγματος χάριν γη, ενώ οι πόλεις συνήθως δεν είχαν αυτή τη δυνατότητα.

Αλλά και η χρήση του ανθρώπινου υλικού για την προστασία, για την άμυνα μιας πόλης, σημαίνει ότι αυτό το ανθρώπινο δυναμικό θα αφαιρεθεί από άλλους κλάδους παραγωγής, δηλαδή θα γίνει μη παραγωγικό, ακριβώς για να μπορέσει να προστατεύσει την πόλη σε περίοδο επιδρομής, ή γενικά για να εξασφαλίσει την άμυνά της. Αλλά αυτό το ανθρώπινο υλικό χρειάζεται και τροφοδοσία. Η τροφοδοσία επίσης στοιχίζει και συνήθως την καλύπτουν οι δημόσιες δαπάνες.

Όταν μια πόλη καλεί συμμάχους να τη βοηθήσουν σε μια περίοδο κρίσης, οι σύμμαχοι αυτοί επίσης χρειάζονται διατροφή και τροφοδοσία. Μερικές φορές είναι υποχρεωμένη να πληρώσει μισθοφόρους. Αλλά όταν βρίσκονται σε μια πόλη ξένα στρατεύματα, είτε ως σύμμαχοι είτε ως επιδρομείς, και αυτά τα ξένα στρατεύματα πρόκειται να χρησιμοποιήσουν τους τοπικούς πόρους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι της Κραννώνας στη Θεσσαλία, όταν εγκαταστάθηκαν εκεί για κάποιο διάστημα κατά τη διάρκεια του 3ου Μακεδονικού Πολέμου (γύρω στο 170 π.Χ.) Ρωμαίοι στρατιώτες. Όταν έφυγαν, η Κραννώνα είχε καταστραφεί οικονομικά.

Μια άλλη συνέπεια της παρουσίας στρατιωτών, αλλά και των πολεμικών επιχειρήσεων, είναι και η διακοπή του εμπορίου ή δυσκολίες εφοδιασμού: Το 295 π.Χ. η Αθήνα πολιορκούνταν από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή και βρισκόταν ακριβώς σε αυτή τη δυσκολία ανεφοδιασμού με σιτάρι. Η δυσκολία αυτή έγινε ακόμα μεγαλύτερη και τελικά η Αθήνα αναγκάστηκε να παραδοθεί, διότι ο Δημήτριος εκτέλεσε έναν έμπορο σιταριού που έσπασε τον αποκλεισμό της πόλης και αμέσως όλα τα άλλα εμπορικά πλοία που επρόκειτο να φέρουν σιτάρι γύρισαν και έφυγαν, απομακρύνθηκαν, με αποτέλεσμα η Αθήνα να αντιμετωπίσει σιτοδεία και να αναγκαστεί να παραδοθεί.

Ο πόλεμος σημαίνει απώλεια λιμανιών. Και απώλεια λιμανιών δεν σημαίνει μονάχα δυσκολίες στη μεταφορά προϊόντων και ανθρώπων· απώλεια των λιμανιών σημαίνει και απώλεια των δασμών, οι οποίοι ήταν ένα σημαντικό στοιχείο των δημοσίων εσόδων.

Και φυσικά πόλεμος σημαίνει και απώλεια παραγωγής· αυτό είναι ένα θέμα το οποίο θα αναπτύξω σε μια από τις επόμενες ενότητες.

Συνήθως οι πόλεμοι στην αρχαιότητα γίνονται περίπου από τα τέλη της άνοιξης μέχρι τις αρχές του φθινοπώρου. Αλλά αυτή είναι ακριβώς η περίοδος η πιο σημαντική για τις αγροτικές εργασίες: είναι η περίοδος του μαζέματος της σοδειάς, είναι η περίοδος που ωριμάζουν τα σταφύλια στους αμπελώνες, είναι η περίοδος που οι ελαιώνες χρειάζονται τη μεγαλύτερη περιποίηση.

Πόλεμος σημαίνει απώλεια ανθρώπινου υλικού. Βλέπουμε επομένως τον φαύλο κύκλο, από τη μία μεριά οι πόλεις να χρειάζονται ανθρώπινο υλικό, και ακριβώς αυτό το ανθρώπινο υλικό, πρώτον, να στοιχίζει, και δεύτερον να λείπει. Μόνο και μόνο σε μία επίθεση που έκαναν οι Αθηναίοι κατά της μακεδονικής φρουράς στη Μουνιχία το 286 π.Χ. σκοτώθηκαν 420 Αθηναίοι. Αν λάβουμε υπόψη μας υπολογισμούς για τον αριθμό των πολιτών που υπήρχαν στην Αθήνα εκείνη την εποχή, αυτό αντιστοιχεί περίπου στο 2% του πληθυσμού των πολιτών στην Αθήνα. Δεν είναι περίεργο επομένως ότι πολλές φορές ακούμε στις ελληνιστικές πόλεις το παράπονο ότι δεν έχουν αρκετό ανθρώπινο δυναμικό για την καλλιέργεια των αγρών. Το 215 π.Χ. παραδείγματος χάριν, η Λάρισα στη Θεσσαλία δεν είχε ανθρώπους, όπως εξηγεί, ακριβώς λόγω των πολέμων, να καλλιεργήσουν τους αγρούς.

Μείωση του πληθυσμού είναι ένα φαινόμενο για το οποίο δεν μπορούμε να κάνουμε γενικεύσεις. Μείωση πληθυσμού είναι κυρίως ένα φαινόμενο το οποίο εμφανίζεται στη μητροπολιτική Ελλάδα (στην κεντρική Ελλάδα, την Πελοπόννησο, την Αττική και εν μέρει τα νησιά) και έχει πολλές αιτίες. Μια αιτία είναι οι πόλεμοι, μια άλλη αιτία είναι η μαζική έξοδος —κυρίως τον 3ο π.Χ. αιώνα— ανθρώπινου υλικού, ανθρώπινου δυναμικού από αυτές τις περιοχές, για να επανδρώσει τις νέες πόλεις, οι οποίες δημιουργούνται αρχικά από τον Μέγα Αλέξανδρο μεταξύ 330 και 323 π.Χ. και στη συνέχεια από τους Διαδόχους του, στην Αίγυπτο, τη Μικρά Ασία, τη Μεσοποταμία, την Εγγύς Ανατολή και την κεντρική Ασία. Επαναλαμβάνω, γενικεύσεις δεν μπορούν να γίνουν, αλλά αιτίες για τη μείωση του πληθυσμού, ιδίως στη μητροπολιτική Ελλάδα, υπάρχουν πολλές.

Έτσι, γύρω στο 150 π.Χ. ο Πολύβιος, ο μεγαλύτερος ιστορικός της ελληνιστικής εποχής —αλλά ένας πάρα πολύ συντηρητικός ιστορικός— γράφει:

> *Την εποχή μας όλη η Ελλάδα υποφέρει από χαμηλό δείκτη γεννήσεων και γενική μείωση του πληθυσμού. Γι' αυτό κάποιες πόλεις έχουν ερημωθεί και υπάρχει σιτοδεία, παρά το γεγονός ότι δεν έχουμε υποστεί συνεχείς πολέμους ή επιδημίες.* (Ο Πολύβιος γράφει γύρω στο 150-140 π.Χ., όταν έχουν σταματήσει για καμιά δεκαετία περίπου οι πόλεμοι). *Το κακό μεγάλωσε γρήγορα και χωρίς να το καταλάβουμε, καθώς οι άνθρωποι έχουν ξεπέσει σε τόση αλαζονεία, απληστία και ραστώνη που είτε δεν θέλουν να παντρευτούν, ή όταν παντρεύονται, δεν θέλουν να μεγαλώσουν παιδιά, ή το πολύ πολύ να κάνουν κατά κανόνα μόνο ένα ή δύο, ώστε να τα αφήσουν πλούσια και να τα αναθρέψουν για να ξοδέψουν την περιουσία τους.*

Αυτά που γράφει εδώ ο Πολύβιος αποτελούν υπερβολές, και η ερμηνεία την οποία δίνει στην έλλειψη για τις αιτίες της δημογραφικής παρακμής δεν ισχύουν. Δεν είναι δηλαδή μονάχα η φιλοκερδία και η απληστία που οδηγούν τους Έλληνες της κεντρικής Ελλάδας αυτή την εποχή να έχουν μικρότερες οικογένειες, τα αίτια είναι βαθύτερα, είναι κοινωνικά. Αλλά το πρόβλημα υπάρχει, και η ουσιαστική του αιτία είναι οι συνεχείς πόλεμοι από την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου έως περίπου το 146 π.Χ. Μετά ακολουθεί μία διακοπή, και οι πόλεμοι συνεχίζονται τον 1ο αιώνα π.Χ.

Στις επόμενες ενότητες θα δούμε και άλλες αρνητικές συνέπειες των πολέμων.

46. Τιμητικό ψήφισμα για τον ευεργέτη Μηνά, Σηστός, περ. 100 π.Χ., *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae* αρ. 339:

"Όταν κλήθηκε για δεύτερη φορά να γίνει γυμνασίαρχος, δέχτηκε αυτό το καθήκον σε δύσκολους καιρούς. Γιατί επί πολλά χρόνια είχαμε δεινοπαθήσει από τις εισβολές των Θρακών και τους πολέμους που έπληξαν την πόλη, κατά τη διάρκεια των οποίων αρπάχθηκαν τα πάντα από τους αγρούς, το μεγαλύτερο μέρος της γης έμεινε ακαλλιέργητο και η συνεχής έλλειψη σοδειάς έφερε και τον δήμο συνολικά και κάθε πολίτη ιδιωτικά σε κατάσταση φτώχειας. Ο Μηνάς ήταν ένας από τους πολλούς που υπέστησαν τις επιπτώσεις. Όμως τα έβαλε όλα στην άκρη, βλέποντας ότι ο λαός ήταν ευγνώμων και γνωρίζει πώς να τιμά τους καλούς άνδρες. Και ξεπέρασε τον εαυτό του στις δαπάνες στις οποίες υποβλήθηκε και στο ζήλο. Όταν ανέλαβε το αξίωμα πρόσφερε θυσίες στον Ερμή και τον Ηρακλή, τους θεούς των οποίων η λατρεία έχει ιδρυθεί στο γυμνάσιο".

47. Ο Πολύβιος (36.17.5) για την κατάσταση στην κυρίως Ελλάδα περ. το 150 π.Χ.:

"Την εποχή μας όλη η Ελλάδα υποφέρει από χαμηλό δείκτη γεννήσεων και γενική μείωση του πληθυσμού. Για αυτό τον λόγο κάποιες πόλεις έχουν ερημωθεί και υπάρχει σιτοδεία, παρά το γεγονός ότι δεν έχουμε υποστεί συνεχείς πολέμους ή επιδημίες. … Το κακό μεγάλωσε γρήγορα και χωρίς να το καταλάβουμε, καθώς οι άνθρωποι έχουν ξεπέσει σε τόση αλαζονεία, απληστία και ραστώνη που είτε δεν θέλουν να παντρευτούν είτε, όταν παντρεύονται, δεν θέλουν να μεγαλώσουν παιδιά, ή συνήθως το πολύ πολύ μόνο ένα ή δύο, ώστε να τα αφήσουν πλούσια και να τα αναθρέψουν για να ξοδέψουν μετά την περιουσία τους".

V3.2.2 Πολεμικές δαπάνες (15΄)

https://youtu.be/nN6ADRHU6mc

απομαγνητοφώνηση Lemonia9 / αντιπαραβολή Evaggelia5

Στην προηγούμενη ενότητα αναφέρθηκα στις δαπάνες οι οποίες σχετίζονται —κυρίως για μια πόλη— με τον πόλεμο. Δαπάνες που αντιμετωπίζουν οι ελληνιστικές πόλεις και σχετίζονται με το ανθρώπινο δυναμικό. Οι δαπάνες, όμως, είναι και διαφορετικού χαρακτήρα. Παραδείγματος χάριν σχετίζονται με την προμήθεια υλικού. Εννοείται ότι οι πόλεις χρειάζονται για την άμυνά τους και τη διεξαγωγή πολέμων όπλα, παρά το γεγονός ότι τις περισσότερες περιπτώσεις υπεύθυνοι για την αγορά των όπλων είναι οι ίδιοι οι πολίτες· σε πολλές περιπτώσεις οι ελληνιστικές πόλεις είναι αναγκασμένες να προμηθευτούν αυτές τα όπλα και να τα χορηγήσουν στους πολίτες. Όταν δεν μπορούν οι ίδιες να αντεπεξέλθουν σ᾽ αυτή τη δαπάνη, ζητούν τη συνδρομή κάποιου βασιλιά ή κάποιου ευεργέτη (αναφέρθηκε σε προηγούμενο μάθημα, παραδείγματος χάρη, ότι η Κύμη της Αιολίας πήρε ως δώρο 1.000 ασπίδες από τον δυνάστη του Περγάμου, Φιλέταιρο, και ανάλογα παραδείγματα έχουμε και από άλλες πόλεις και σε άλλες περιπτώσεις).

Ένα άλλο σημαντικό έξοδο είναι η προμήθεια αλόγων για το ιππικό. Πολλές φορές τα άλογα χρησιμοποιούνται και για τις περιπολίες των συνόρων. Το Άργος, παραδείγματος χάριν, χρειάστηκε να πάρει ένα σημαντικό δάνειο από τη Ρόδο, ακριβώς για να μπορέσει να αναπληρώσει το ιππικό του στις αρχές του 3ου π.Χ. αιώνα, όπως αναφέρει η σχετική επιγραφή: *καί τάν ἵππον ὡς ἄν πληρωθείη* —αυτή είναι η τοπική, αργείτικη διάλεκτος— σε απλά ελληνικά θα ήταν: “και την ίππον (δηλαδή το ιππικό) ως αναπληρωθεί (για να αναπληρωθεί το ιππικό)”. Το γεγονός ότι γνωρίζουμε γι᾽ αυτό το δάνειο οφείλεται πολύ απλά στο γεγονός ότι ήταν άτοκο δάνειο. Γι᾽ αυτό τον λόγο οι Αργείτες το ανέγραψαν σε μια επιγραφή, ακριβώς για να τιμήσουν τους Ροδίους οι οποίοι τους έδωσαν ένα άτοκο δάνειο. Για πολλές άλλες ανάλογες δαπάνες, τις οποίες έπρεπε να καλύψουν οι πόλεις, δεν έχουμε καμία πληροφορία, διότι δεν είχαν κανέναν λόγο να ευχαριστήσουν τους δανειστές τους.

Ένα άλλο σημαντικό έξοδο είναι για ζώα, τα οποία χρησιμοποιούνται για τη μεταφορά πολεμικού υλικού, αλλά, φυσικά, ένα από τα σημαντικότερα έξοδα σχετίζεται με την προμήθεια και τη συντήρηση πλοίων (πολεμικών πλοίων). Δεν είναι ανάγκη τα πολεμικά πλοία να είναι τόσο μεγάλα όσο οι τριήρεις και τα πλοία με πέντε σειρές κουπιών. Ακόμα και τα μικρά πλοία, τα ευέλικτα, ταχεία πλοία, τα οποία χρησιμοποιούσε η Ρόδος, παραδείγματος χάριν, για να αντιμετωπίσει τους πειρατές, συνεπάγονται έξοδα.

Και τα έξοδα αυτά είναι ποικίλα. Πρέπει κανένας να προμηθευτεί από σίδερο και μολύβι —για τα μεταλλικά κομμάτια ενός πλοίου—, φυσικά ξυλεία, υφάσματα για τα ιστία, μέχρι την πίσσα η οποία χρειάζεται για τη στεγανοποίηση ενός πλοίου. Γύρω στο 200 π.Χ. πληροφορούμαστε ότι η ημερήσια δαπάνη για τη συντήρηση μιας τριήρους ήταν 330 δραχμές (330 δραχμές είναι η αμοιβή ενός μισθοφόρου μια ολόκληρη χρονιά, δηλαδή το ετήσιο εισόδημα ενός μισθοφόρου και αυτή είναι η αμοιβή για τη συντήρηση ενός πλοίου μόνο για μία ημέρα). Αυτό το οποίο δεν ξέρουμε είναι αν αναφέρεται αυτό σε μια επιγραφή επειδή ήταν πολύ υψηλό έξοδο ή πολύ χαμηλό ή το συνηθισμένο.

Αλλά η σημαντικότερη δαπάνη ίσως να είναι η δαπάνη για την κατασκευή και τη συντήρηση των τειχών των πόλεων. Για την οικοδόμηση τειχών χρειάζεται, φυσικά, πρώτη ύλη (από λατομεία, οι πέτρες· φυσικά δεν χρησιμοποιείται μάρμαρο, εκτός από τις περιοχές στις οποίες

αφθονεί), χρειάζεται υλικό για την κατασκευή των πύργων και των πυλών και φυσικά χρειάζεται και η αμοιβή των αρχιτεκτόνων και των κτιστών (των οικοδόμων). Πάλι έχουμε πληροφορίες για το ύψος των σχετικών δαπανών, ιδίως όταν οι δαπάνες αυτές δεν μπορούσαν να καλυφθούν από τον πάγιο προϋπολογισμό των πόλεων και οι πόλεις αναγκαζόντουσαν είτε να πάρουν δάνειο είτε να ζητήσουν τη συνδρομή των πολιτών τους μέσω του φαινομένου των *επιδόσεων*, δηλαδή της πρόσκλησης στους πολίτες να συμβάλουν χρηματικά στη συντήρηση τειχών ή σε άλλες πολεμικές δαπάνες.

Πάλι σας δίνω ορισμένους αριθμούς για να σχηματίσετε μια εικόνα: στην Κολοφώνα της Μικράς Ασίας χρειάστηκαν 200.000 δραχμές —επαναλαμβάνω, 1 δραχμή αντιστοιχεί περίπου σε 50 €— χρειάστηκαν 200.000 δραχμές για την οικοδόμηση των τειχών. Ένας πύργος, μόνο, στοιχίζει πάνω από 20.000 δραχμές. Δεν είναι, επομένως, περίεργο που μια πόλη, σχετικά μικρή, όπως ο Ωρωπός, αναγκάστηκε να ξοδέψει μια χρονιά στον 3ο π.Χ. αιώνα το σύνολο των δημοσίων εσόδων για οικοδομικές εργασίες και για να ξεπληρώσει χρέη.

Πάλι μια χαρακτηριστική εικόνα για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν ελληνιστικές πόλεις, μας δίνει μια επιγραφή από την Ξάνθο της Λυκίας, όπου γύρω στο 206 π.Χ. έφτασε μια πρεσβεία από την πόλη Κυτένιον της Δωρίδας. Οι Κυτενιείς έφτασαν για να ζητήσουν χρηματική βοήθεια από τους Ξάνθιους ισχυριζόμενοι ότι είναι συγγενείς, διότι κατάγονται από τους ίδιους ήρωες (αυτό είναι ένα ενδιαφέρον θέμα, αλλά δεν μας ενδιαφέρει σε σχέση με τον πόλεμο). Η επιγραφή αυτή αναφέρει τα προβλήματα τα οποία αντιμετώπισαν όλες οι πόλεις της Δωρίδας, όταν ο Αντίγονος έκανε μια εισβολή στη Φωκίδα και την κεντρική Ελλάδα το 228 π.Χ. Οι πρεσβευτές της πόλης, της οποίας τα τείχη είχαν καταστραφεί, ανέφεραν όταν έγιναν δεκτοί στη συνέλευση του λαού στην Ξάνθο:

> *Συνέβη την εποχή που ο Αντίγονος* —ο Αντίγονος Δώσων— *εισέβαλε στη Φωκίδα τμήματα των τειχών όλων των πόλεων να έχουν πέσει λόγω των σεισμών και οι νέοι άνδρες να έχουν φύγει για να υπερασπισθούν το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς. Όταν ο βασιλιάς έφτασε στη Δωρίδα, κατέστρεψε τα τείχη όλων των πόλεων και έκαψε τα σπίτια. Σας ικετεύουμε τώρα να θυμηθείτε τη συγγένεια που μας συνδέει και να μην αφήσετε να χαθεί η μεγαλύτερη πόλη της Μητροπόλεως* —αυτή είναι η περιοχή της Δωρίδας που θεωρείται μητρόπολη όλων των Δωριέων—, *το Κυτένιο, αλλά να μας βοηθήσετε να κτίσουμε τα τείχη της πόλης μας, όσο νομίζετε ότι μπορείτε να μας βοηθήσετε.*

Η απάντηση των Ξανθίων ήταν η εξής· κατ᾽ αρχήν διαβεβαίωσαν ότι συγκινήθηκαν πολύ από αυτήν την καταστροφή, αλλά στη συνέχεια εξήγησαν ότι δεν μπορούσαν να δώσουν πάνω από 500 δραχμές —σας θυμίζω, η οικοδόμηση ενός πύργου στοιχίζει πάνω από 20.000 δραχμές, επομένως με 500 δραχμές που πήραν από τους Ξανθίους οι ταλαίπωροι Κυτενιείς ίσως μια σειρά από τούβλα να μπόρεσαν να κτίσουν, όχι πολύ παραπάνω— αλλά εξηγούν οι Ξάνθιοι, ότι δεν μπορούν να δώσουν παραπάνω από 500 δραχμές και μάλιστα αυτές τις παίρνουν με δάνειο, διότι η δημοσιονομική κατάσταση της πόλης τους είναι επίσης τραγική. Γράφουν, λοιπόν:

> *…Αν η δημοσιονομική μας κατάσταση δεν ήταν τόσο αδύναμη, θα είχαμε δείξει την εύνοιά μας, ξεπερνώντας όλους τους άλλους σε ευεργεσίες. Όμως, όχι μόνο έχουμε ξοδέψει όλα τα δημόσια χρήματα και πάρει πολλά δάνεια, αλλά και λόγω ενός ψηφίσματος που ρυθμίζει την οικονομική διαχείριση είναι αδύνατο να επιβάλουμε στους πολίτες οποιαδήποτε πρόσθετη εισφορά επί εννιά χρόνια.* Δηλαδή οι Ξάνθιοι αποφάσισαν ότι ως εκεί και μη παραπέρα· απαγόρευσαν με νόμο να υπάρξει έκτακτη εισφορά των πολιτών

για μια περίοδο εννέα ετών. Και συνεχίζουν: *Και οι πλουσιότεροι πολίτες έκαναν πρόσφατα μια έκτακτη εισφορά λόγω των συμφορών που συνέβησαν.*

Βλέπετε ότι το φαινόμενο είναι γενικό. Σε μια περίοδο που στη Δωρίδα της κεντρικής Ελλάδας οι πόλεις αντιμετωπίζουν φοβερές δυσκολίες λόγω της καταστροφής των τειχών και δεν είναι σε θέση να τα οικοδομήσουν μόνες, κάπου αλλού, στη Μικρά Ασία, μια άλλη πόλη για ανάλογους λόγους αντιμετωπίζει ανάλογα προβλήματα.

Τα τείχη ήταν σημαντική αιτία για δαπάνες και για άλλους λόγους. Όχι μόνο από τις καταστροφές που προκαλούσαν σεισμοί ή από τις καταστροφές που προκαλούσαν πολύ πιο συχνά τα τηλεβόλα όπλα και οι πολιορκητικές μηχανές των εχθρών, αλλά πολλές φορές τις ζημιές τις προκαλούσε ο ίδιος ο πληθυσμός. Παραδείγματος χάριν, γνωρίζουμε ότι στη Σηλυβρία της Θράκης οι στρατηγοί τιμωρούσαν τα άτομα τα οποία έκλεβαν παράνομα ξυλεία από τα τείχη, με αποτέλεσμα να κινδυνεύουν τα τείχη της πόλης.

Μια άλλη σημαντική καταστροφή και συνεπώς αιτία δαπανών για τις πόλεις ήταν οι καταστροφές που συνέβαιναν κατά τη διάρκεια των πολέμων από τη χρήση τηλεβόλων όπλων, καταπελτών κτλ. και από τις οδομαχίες οι οποίες γινόντουσαν μέσα στις πόλεις. Έτσι, ακόμη και κατοικημένες περιοχές των πόλεων υφίσταντο σημαντικές καταστροφές. Το 304 π.Χ., όταν ο Δημήτριος ο Πολιορκητής αποχώρησε από τη Ρόδο, την οποία πολιορκούσε πάνω από έναν χρόνο, οι Ρόδιοι αναγκάστηκαν όχι μόνο να κτίσουν κομμάτια των τειχών που είχαν καταστραφεί, αλλά και πολλά κτίρια μέσα στην πόλη, όπως παραδείγματος χάριν το θέατρο.

Πόλεμος σημαίνει όμως και πάρα πολλά έκτακτα έξοδα κατά τη διάρκεια των πολεμικών επιχειρήσεων. Παραδείγματος χάριν την ταφή των νεκρών, που πολλές φορές τα έξοδα δεν τα αναλαμβάνουν οι οικογένειες των νεκρών, των πεσόντων, αλλά τα αναλαμβάνει η πόλη. Είναι η πληρωμή δημοσίων γιατρών, οι οποίοι θα περιποιηθούν τους πληγωμένους κατά τη διάρκεια των μαχών και των πολιορκιών. Είναι τα χρήματα τα οποία πρέπει να δαπανήσει μια πόλη για να προσφέρει υποστήριξη στις οικογένειες των πεσόντων και στα ορφανά. Είναι τα λύτρα με τα οποία μια πόλη θα προσπαθήσει να εξαγοράσει τους αιχμαλώτους μετά από έναν πόλεμο. Σας θυμίζω ένα ψήφισμα των Αθηναίων για τον Φιλιππίδη (το οποίο ανέφερα σε ένα προηγούμενο μάθημα). Ο Φιλιππίδης, ένα κωμικός ποιητής, ήταν εκείνος ο οποίος πλήρωσε τα λύτρα· πλήρωσε και τα έξοδα για την ταφή των Αθηναίων που είχαν σκοτωθεί στη μάχη της Ιψού, αλλά και φρόντισε να απελευθερωθούν αιχμάλωτοι μετά από αυτή τη μάχη.

Και, μία ακόμα σημαντική δαπάνη, είναι η συμβολή των πόλεων στον προϋπολογισμό του πολέμου των βασιλέων. Παραδείγματος χάριν, όταν ο Αντίοχος Α΄ στις αρχές του 3ου π.Χ. αιώνα επέβαλε μία φορολογία στις πόλεις της Μικράς Ασίας, για να αντιμετωπιστεί η επιδρομή των Γαλατών, οι πόλεις της Μικράς Ασίας αναγκάστηκαν να καταβάλουν σημαντικά ποσά για να έχουν κι αυτές μια οικονομική συμβολή στην αντιμετώπιση της βαρβαρικής επιδρομής.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το τεράστιο ποσό των 150 ταλάντων —ένα από τα μεγαλύτερα ποσά τα οποία μαρτυρούνται στην αρχαιότητα, 150 τάλαντα· ένα τάλαντο είναι 6.000 δραχμές, μπορείτε να κάνετε τον υπολογισμό για να συλλάβετε το μέγεθος αυτού του ποσού— 150 τάλαντα που αναγκάστηκε να πληρώσει η Αθήνα το 229 π.Χ. για να μπορέσει να απαλλαγεί από τη μακεδονική φρουρά, η οποία είχε εγκατασταθεί στην πόλη αυτή επί δεκαετίες.

Ένα άλλο σημαντικό βάρος προς τις πόλεις ήταν η παροχή στέγασης στους στρατιώτες ξένων στρατών, οι οποίοι για κάποιο μικρότερο ή μεγαλύτερο διάστημα βρίσκονταν σε μια πόλη. Η *επισταθμία*, όπως είναι ο αρχαίος όρος, αποτελούσε όχι μονάχα έναν παράγοντα ανασφάλειας στις πόλεις —διότι φυσικά οι στρατιώτες δημιουργούσαν κατά καιρούς ταραχές,

παρενοχλούσαν τις γυναίκες κ.τλ.—, αλλά ήταν και ένα οικονομικό βάρος για τις οικογένειες οι οποίες ήταν υποχρεωμένες να παρέχουν στέγη στους στρατιώτες.

Αυτό είναι γνωστό και στους βασιλείς —κυρίως είναι οι βασιλικοί στρατοί εκείνοι οι οποίοι χρειάζονται επισταθμία και δημιουργούν αυτά τα προβλήματα— και έτσι από τη Σκυθόπολη (το σημερινό Beth Shean στο Ισραήλ) έχουμε ένα γράμμα του Αντιόχου Γ΄, ο οποίος αντιμετωπίζει ακριβώς αυτό το πρόβλημα και επιβάλλει τιμωρίες σε εκείνους τους στρατιώτες του οι οποίοι δεν συμπεριφέρονταν με κόσμιο τρόπο κατά τη διάρκεια της παρουσίας τους εκεί.

Αυτές οι δαπάνες σάς δίνουν μια γενική εικόνα για την οικονομική διάσταση του πολέμου και τίθεται φυσικά το ερώτημα: πώς αντιμετωπίζουν οι ελληνιστικές πόλεις αυτές τις δαπάνες. Και αυτό το ερώτημα, που αφορά και την πολιτειακή οργάνωση —όπως θα δούμε— των ελληνιστικών πόλεων και έχει συνέπειες και για τη λειτουργία του πολιτεύματος, είναι κάτι το οποίο θα μας απασχολήσει στην επόμενη ενότητα.

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

48. Επιστολή του Κυτενίου προς τους Ξανθίους, 208 π.Χ., *Supplementum Epigraphicum Graecum* XXXVIII 1476:

“Συνέβη την εποχή που ο Αντίγονος εισέβαλε στη Φωκίδα [το 228 π.Χ.] τμήματα των τειχών όλων των πόλεων να έχουν πέσει λόγω των σεισμών και οι νέοι άνδρες να έχουν φύγει για να υπερασπισθούν το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς. Όταν ο βασιλιάς έφτασε στη Δωρίδα, κατέστρεψε τα τείχη όλων των πόλεων και έκαψε τα σπίτια. Σας ικετεύουμε τώρα να θυμηθείτε τη συγγένεια που μας συνδέει και να μην αφήσετε να χαθεί η μεγαλύτερη πόλη της Μητροπόλεως, το Κυτένιο, αλλά να μας βοηθήσετε να κτίσουμε τα τείχη της πόλης μας, όσο νομίζετε ότι μπορείτε”.

Η απάντηση των Ξανθίων: “ … Αν η δημοσιονομική μας κατάσταση δεν ήταν τόσο ασθενής, θα είχαμε δείξει την εύνοιά μας, ξεπερνώντας όλους τους άλλους σε ευεργεσίες. Όμως, όχι μόνο έχουμε ξοδέψει όλα τα δημόσια χρήματα και πάρει πολλά δάνεια, αλλά επίσης ένα ψήφισμα που ρυθμίζει την οικονομική διαχείριση είναι μας απαγορεύει να επιβάλουμε στους πολίτες οποιαδήποτε πρόσθετη εισφορά επί εννέα χρόνια. Και οι πλουσιότεροι πολίτες έκαναν πρόσφατα μια έκτακτη εισφορά λόγω των συμφορών που συνέβησαν”.

V3.2.3 Επιπτώσεις στη γεωργία (17΄)

https://youtu.be/aMZokD5QiUI

απομαγνητοφώνηση Olvia / αντιπαραβολή Vagstel

Στο μάθημα αυτό, μας απασχολεί κυρίως η οικονομική διάσταση του πολέμου, και στις προηγούμενες ενότητες περιέγραψα τις αρνητικές συνέπειες που έχει ο πόλεμος όσον αφορά τις δαπάνες, τη χρήση ανθρώπινου δυναμικού και διάφορα άλλα έξοδα, τα οποία σχετίζονται τόσο με τις αμυντικές ανάγκες, όσο και με τις επιθετικές δραστηριότητες ελληνιστικών στρατών.

Άφησα για τελευταίο, ίσως το σημαντικότερο κομμάτι που αφορά την αρχαία οικονομία και είναι οι συνέπειες τις οποίες έχει ο πόλεμος στην αγροτική παραγωγή. Και αυτό είναι το σημαντικότερο, δεδομένου ότι η αρχαία γεωργία αποτελεί τη σημαντικότερη οικονομική δραστηριότητα. Η ιδιοκτησία γης είναι ένα από τα βασικότερα προνόμια του πολίτη μιας πόλης και η βασική πηγή πλούτου στις ελληνιστικές πόλεις.

Οι συνέπειες του πολέμου στην αγροτική παραγωγή ποικίλουν και αυτό λόγω μιας ιδιομορφίας που έχει η οργάνωση της αγροτικής παραγωγής στην αρχαιότητα. Στην ελληνιστική εποχή δεν έχουμε, όπως π.χ. στην Ιταλία, την εποχή της ρωμαϊκής επέκτασης, μεγάλη ιδιοκτησία γης, δηλαδή τεράστια κτήματα στις περισσότερες πόλεις, τα λεγόμενα λατιφούντια, αντίθετα στις περισσότερες πόλεις, τόσο στην κλασική όσο και στην ελληνιστική εποχή, παρατηρούμε την προσπάθεια των ιδιοκτητών γης να έχουν κτήματα διάσπαρτα στα εδάφη. Αυτό προσφέρει και ένα οικονομικό πλεονέκτημα, διότι είναι πλεονέκτημα το να έχει κανένας κτήματα και σε πεδινά εδάφη παραδείγματος χάριν κατάλληλα για την καλλιέργεια σιταριού, αλλά να χρησιμοποιεί και τις πλαγιές λόφων, κατάλληλες παραδείγματος χάριν για την καλλιέργεια της αμπέλου. Αλλά ένα άλλο βασικό πλεονέκτημα που προσφέρει αυτή η αποσπασματική ιδιοκτησία, η διάσπαρτη ιδιοκτησία σε διάφορες περιοχές των εδαφών μιας πόλης, δεν είναι μόνο η χρήση ποικιλίας εδαφών, αλλά είναι και το γεγονός ότι όταν μία περιοχή των εδαφών της πόλης δέχεται επίθεση, μια άλλη μπορεί να σωθεί. Έτσι, αν κάποιος ιδιοκτήτης γης υποστεί μια καταστροφή σε κάποια περιοχή που δέχεται επίθεση, θα έχει πάλι κάποια μικρή ιδιοκτησία η οποία θα του επιτρέψει να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις του και να έχει κάποιο εισόδημα.

Ένας άλλος λόγος που η καταστροφή στην αγροτική παραγωγή μερικές φορές ήταν περιορισμένη, είναι και το γεγονός ότι το κάψιμο των αγρών δεν είναι ιδιαίτερα εύκολη υπόθεση, δηλαδή χρειάζεται και ο επιτιθέμενος στρατός να υποβληθεί σε κόπους για να μπορέσει να καταστρέψει τους αγρούς. Ακόμα πιο δύσκολη είναι η καταστροφή δέντρων, το κόψιμο δέντρων ή το κάψιμό τους. Πολλές φορές τα δέντρα, τα οποία είναι σημαντικά για την παραγωγή, δεν βρίσκονται σε πεδινά εδάφη, βρίσκονται σε λόφους, επομένως ο στρατός θα πρέπει να ανεβεί στους λόφους για να μπορέσει να τα καταστρέψει και αυτό απαιτεί κόπο.

Παρά τις δυσκολίες που έχει ένας επιτιθέμενος στρατός στο να καταστρέψει την αγροτική παραγωγή, παρ᾽ όλα αυτά, οι καταστροφές τις οποίες υφίσταντο οι ελληνιστικές πόλεις, κατά τη διάρκεια πολέμων, ήταν τεράστιες. Και είναι βέβαιο ότι υπήρχαν σημαντικά προβλήματα και αυτό το συμπεραίνουμε από το γεγονός ότι πολύ συχνά οι πόλεις καλούσαν σε βοήθεια και βασιλείς, αλλά και τους πολίτες τους και ήταν υποχρεωμένες να παίρνουν δάνεια, ακριβώς για να καλύψουν αυτές τις ανάγκες.

Ο Φίλων ο Βυζάντιος, ο συγγραφέας τακτικών και πολιορκητικών εγχειριδίων τον οποίο έχω αναφέρει πολλές φορές σε αυτό το μάθημα, δίνει μια συμβουλή στους στρατηγούς όταν ξεκινούν την πολιορκία μιας πόλης:

> *να μην επιτρέπουν στους στρατιώτες τους να καταστρέψουν τους αγρούς ή να πάρουν ζωοτροφή, ώστε να ενθαρρύνουν τον πολιορκούμενο πληθυσμό να συνθηκολογήσει, πριν καταστραφεί η περιουσία του. Όταν θα έχει καταστραφεί η περιουσία, όταν δεν θα έχει τίποτα πια να χάσει, θα είναι πιο δύσκολη η συνθηκολόγηση.*

Το γεγονός ότι ο Φίλων θεωρεί αναγκαίο να δώσει αυτή τη συμβουλή στους στρατηγούς, να εμποδίσουν το κάψιμο των αγρών και την κλοπή των ζωοτροφών, δείχνει ότι αυτό ήταν μία συνηθισμένη πρακτική, διαφορετικά δεν θα χρειαζόταν να δίνει αυτήν την εντολή. Σε περίπτωση όμως που η πολιορκία κρατούσε μεγαλύτερο διάστημα, σε αυτήν την περίπτωση ο Φίλων συνιστά στους επιτιθέμενους να καταστρέψουν και το σιτάρι, να καταστρέψουν τους αμπελώνες και να δηλητηριάσουν τις πηγές του νερού.

Ακριβώς αυτά τα θέματα με τα οποία ασχολείται ο Φίλων στα συγγράμματά του, είναι ακριβώς αντικείμενα τα οποία βρίσκουμε και σε ένα διάγραμμα ενός Μακεδόνα βασιλιά, μάλλον του Φιλίππου Ε΄, ένα διάγραμμα δηλαδή, μία διάταξη, μία εντολή, η οποία σχετίζεται με τη λειτουργία του μακεδονικού στρατού. Είναι απαγορεύσεις για την κλοπή ζωοτροφής και την καταστροφή αγρών. Είναι ακριβώς φαινόμενα τα οποία γίνονταν και για αυτόν τον λόγο ακριβώς απαγορεύονταν.

Οι συνέπειες που έχει ο πόλεμος για έναν αγρότη, δεν είναι μόνο οι συνέπειες που οφείλονται στην επίθεση ενός εχθρικού στρατού, μερικές φορές είναι οι συνέπειες που οφείλονται στην παρουσία συμμάχων. Γιατί και οι σύμμαχοι κάπου θα στρατοπεδεύσουν, θα χρειαστεί εκείνοι που τους έχουν καλέσει να τους θρέψουν και ενδέχεται να προκαλέσουν καταστροφές.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το γεγονός ότι σε ένα μίσθωμα ενός κομματιού γης στην Αττική, αναφέρεται ως αιτία να μην μπορέσει να πληρώσει ο μισθωτής του χωραφιού το χρωστούμενο μίσθωμα, λόγω *πολεμίων εισβολής και φιλίου στρατοπέδου*, δηλ. να αντιμετωπίζει δυσκολίες, όχι μόνον λόγω της εισβολής εχθρών (*πολεμίων εισβολής)*, αλλά και *φιλίου στρατοπέδου*, δηλαδή λόγω της παρουσίας συμμαχικών δυνάμεων οι οποίες θα βλάψουν την ιδιοκτησία του, θα βλάψουν το χωράφι και θα τον εμποδίσουν να ασκήσει την καλλιέργεια.

Όλοι αυτοί οι φόβοι δεν ήταν απλώς προϊόν της φαντασίας τους, ήταν πραγματική η καταστροφή στην αγροτική παραγωγή, ήταν πάρα πολύ συνηθισμένη. Το γεγονός ότι οι Αθηναίοι έφηβοι το 107 π.Χ., τιμούνται επειδή έκαναν περιπολίες στην ύπαιθρο της Αττικής χωρίς να βλάψουν τους γεωργούς, το γεγονός ότι είναι αναγκαίο να τιμηθούν οι Αθηναίοι έφηβοι γι᾽ αυτό, δείχνει ότι αυτό δεν ήταν ιδιαίτερα συνηθισμένο. Ακριβώς το αντίθετο συνέβαινε, πολλές φορές οι περιπολίες αυτές να έχουν αρνητικές συνέπειες για τη γεωργία.

Μερικές φορές και η ύπαρξη τειχών, δηλαδή οχυρώσεων, έχει αρνητικές συνέπειες για τη γεωργία, διότι περιοχές που βρίσκονται κοντά στα τείχη δεν επιτρέπεται να καλλιεργηθούν. Γνωρίζουμε λόγου χάρη ότι όταν κτίστηκαν τείχη στην Έφεσο γύρω στο 290 π.Χ., ήταν υποχρεωμένοι να αφήσουν 50 πόδια —15 μέτρα— έξω από τα τείχη και άλλα 40 πόδια μέσα από τα τείχη, ακαλλιέργητα και ακάλυπτα, ώστε να μπορούν να χρησιμοποιηθούν για αμυντικές ανάγκες.

Άλλοι λόγοι που ο πόλεμος επηρεάζει την αγροτική παραγωγή, είναι πολύ απλά το γεγονός ότι οι αγρότες είναι υποχρεωμένοι να στρατευθούν. Στη Σέλγη γνωρίζουμε ότι κατά τη

διάρκεια ενός πολέμου τα στρατεύματα αποσύρθηκαν, επειδή πλησίαζε ο χρόνος του θερισμού και δεν ήταν δυνατόν να συνεχίσουν τον πόλεμο, επειδή έπρεπε να επιστρέψουν στα χωράφια τους και να συμμετάσχουν στον θερισμό. Πολύ περισσότερες είναι όμως οι περιπτώσεις που οι αγρότες δεν μπορούσαν να επιστρέψουν στα χωράφια τους και η σοδειά χανόταν, ακριβώς λόγω του πολέμου.

Μια άλλη συνέπεια αρνητική στην αγροτική παραγωγή, είναι το γεγονός ότι ένας πόλεμος, μια εχθρική εισβολή αλλά και ένας συνηθισμένος πόλεμος, δίνει τη δυνατότητα στον μη ελεύθερο πληθυσμό της υπαίθρου, δηλαδή στους δούλους, να δραπετεύσουν, και αυτό σημαίνει απώλεια ανθρώπινου δυναμικού. Αλλά και εκείνοι οι οποίοι είναι ελεύθεροι κατά τη διάρκεια μιας εισβολής, θα εγκαταλείψουν τα χωράφια τους για να αναζητήσουν προστασία πίσω από τα τείχη της πόλης, αφήνοντας επομένως τα χωράφια ακαλλιέργητα, αλλά ταυτόχρονα σημαίνοντας και επιπλέον δαπάνες για την πόλη, διότι κάπως θα πρέπει να τραφούν.

Ο Ευμένης του Περγάμου για να ενθαρρύνει τον πληθυσμό να επιστρέψει στη γεωργία ήταν αναγκασμένος παραδείγματος χάρη να πάρει μέτρα όπως η μείωση των φόρων σε κείνους οι οποίοι έφευγαν από τις πόλεις και επέστρεφαν στις αγροτικές περιοχές, μετά από έναν πόλεμο. Τις δυσκολίες αυτές τις βλέπουμε και όταν παραδείγματος χάρη η Σαμοθράκη ζήτησε από έναν διοικητή του πτολεμαϊκού στρατού σε κείνη την περιοχή, να τους βοηθήσει στην κατασκευή ενός οχυρώματος, ώστε να ενθαρρυνθεί ο πληθυσμός της Σαμοθράκης να εγκατασταθεί στα απέναντι εδάφη της Θράκης, στην Περαία της Σαμοθράκης, ώστε να μπορεί να καλλιεργήσει αυτά τα εδάφη.

Συνέπειες για την ύπαιθρο είναι το γεγονός ότι στην ύπαιθρο γίνονται πολύ συχνά μάχες και αυτό σημαίνει καταστροφή, είναι η δραπέτευση των δούλων –την οποία ανέφερα ήδη–, αλλά είναι και πέρα από την καταστροφή της σοδειάς, η καταστροφή αποθηκών, η καταστροφή εργαλείων και η κλοπή ζώων. Είναι πολύ πιο εύκολο να πάρει κανένας μαζί του κοπάδια ζώων, από το να κάψει αγρούς ή να κόψει ελιές. Αλλά όπως είπα και προηγουμένως, μερικές φορές οι συνέπειες είναι η απώλεια του ανθρώπινου δυναμικού και αυτές είναι συνέπειες οι οποίες δεν μπορούν να καλυφθούν άμεσα. Η σοδειά που χάνει κανένας μια χρονιά μπορεί να την καλύψει την επόμενη, αλλά την απώλεια ανθρώπινου δυναμικού είτε από θάνατο, είτε από αιχμαλωσία, είτε από φυγή δούλων, δεν μπορεί να την καλύψει εύκολα. Ένα παράδειγμα είναι το γεγονός ότι οι κάτοικοι της Ελατείας έζησαν επί οκτώ χρόνια ως φυγάδες στη Στύμφαλο της Αρκαδίας, που σημαίνει ότι επί οκτώ χρόνια τα εδάφη τους έμειναν ακαλλιέργητα.

Όλα αυτά έχουν μακροχρόνιες συνέπειες. Ένα παράδειγμα: Η κοπή μιας ελιάς σημαίνει ότι επί μία περίοδο επτά χρόνων —ενδεχομένως και περισσότερο— ο ιδιοκτήτης της ελιάς θα στερηθεί είκοσι κιλά λαδιού, που αντιστοιχούν περίπου στην ετήσια κατανάλωση ενός ατόμου, διότι θα περιμένει να ξαναφυτέψει μια ελιά και να μεγαλώσει και να έχει σοδειά κάθε δεύτερη χρονιά. Ένα άλλο παράδειγμα: Στη γεωργία στην αρχαία Ελλάδα, στη γεωργική παραγωγή, έχει πολύ μεγάλη σημασία η ύπαρξη ανδήρων, αυτά που λέμε σήμερα “πεζούλες”. Και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι πολλές περιοχές στην Ελλάδα δεν είναι πεδινές, αλλά αποτελούνται από λόφους. Για να μπορέσει κανένας να καλλιεργήσει και τους λόφους —αυτό είναι κάτι το οποίο γνωρίζουμε και σήμερα κυρίως στα ελληνικά νησιά— κατασκευάζονται άνδηρα, πεζούλες, και στα εδάφη της πεζούλας μπορεί κανένας να έχει ένα μικρό χωράφι, να καλλιεργήσει οπωροφόρα δένδρα, ελιές, να έχει μία κατσίκα για το γάλα, δηλαδή να χρησιμοποιήσει αυτά τα εδάφη για αγροτική παραγωγή. Όμως οι πεζούλες χρειάζονται συνεχή επιμέλεια. Άμα τις παραμελήσει κανένας για δύο-τρία χρόνια, οι πεζούλες θα

καταστραφούν, τα χώματα τα οποία έχουν συγκεντρωθεί θα αρχίσουν να χάνονται και αυτό έχει φοβερά αρνητικές συνέπειες για την καλλιέργεια της γης.

Όλες αυτές οι καταστροφές συνεπάγονται ελλείψεις, καταστροφή σοδειάς σε μια πόλη, σημαίνει ότι θα πρέπει να εισαγάγει από κάπου αλλού το σιτάρι, αυτό συνεπάγεται υψηλότερες τιμές και το αποτέλεσμα είναι αυτό που χαρακτηρίζει μια επιγραφή ως "σπανοσιτία", η έλλειψη δηλαδή τροφίμων, η σιτοδεία. Είναι πολλές τέτοιες περιπτώσεις που οι αρχαίες πηγές αναφέρονται στις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι πόλεις, ακριβώς λόγω της απώλειας της αγροτικής παραγωγής είτε για μία χρονιά είτε για μεγαλύτερη χρονική περίοδο.

Ας δούμε το παράδειγμα της πόλης Κίος στη Μικρά Ασία. Η Κίος ήταν μια αποικία της Μιλήτου και ως αποικία της Μιλήτου ήταν υποχρεωμένη να στέλνει μια φορά τον χρόνο μία αργυρή φιάλη, δηλαδή ένα αγγείο αργυρό στον Απόλλωνα τον Διδυμαία, δηλαδή στα Δίδυμα, ένα σημαντικό ιερό κοντά στη Μίλητο. Όμως λόγω των καταστροφών τις οποίες είχε υποστεί η Κίος από πολέμους, οι Κίοι δεν ήταν σε θέση να στείλουν, να εκπληρώσουν αυτήν τη θρησκευτική τους υποχρέωση, δηλαδή μία φορά τον χρόνο να στείλουν μία αργυρή φιάλη. Δεν είναι μόνο η δυσκολία που είχε η Κίος να αντεπεξέλθει σε αυτήν τη θρησκευτική υποχρέωση που έχει σημασία, σημασία έχει και η απάντηση της Μιλήτου. Απαντούν οι Μιλήσιοι:

> *Αν και οι ίδιοι δεν είχαμε υποφέρει λόγω των πολέμων και της απώλειας της σοδειάς κι αν δεν ήταν αδύνατο για τον δήμο να επιτρέψει τη μη προσφορά της απαρχής την οποία δικαιούται ο Θεός, επειδή ο σχετικός νόμος το απαγορεύει, ο δήμος μας θα έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του για να δεχθεί το αίτημα των Κιανών σε αυτό το ζήτημα.* Τώρα όμως, το μόνο που επιτρέπεται να κάνει, είναι να σας επιτρέψει να παραδώσετε τις φιάλες που οφείλετε, όποτε νομίζετε ότι μπορείτε να το κάνετε.

Το 197 π.Χ. οι απεσταλμένοι μιας άγνωστης πόλης σε κάποιον στρατιωτικό αξιωματούχο του Αντιόχου Γ΄, του βασιλιά των Σελευκιδών, εξηγούν την τραγική κατάσταση στην οποία βρίσκεται η πόλη τους. Έχει καεί κατά τη διάρκεια ενός πολέμου, οι περισσότεροι πολίτες έχουν χάσει την περιουσία τους. Για να αντεπεξέλθουν σε αυτήν την κατάσταση, ζητούν απαλλαγή από φόρους. Τελικά ο αξιωματούχος του Αντιόχου τους επιτρέπει επί επτά χρόνια να μην πληρώσουν τους φόρους, ακριβώς ώστε να μπορέσει να κρατήσει τον πληθυσμό σε αυτήν την πόλη.

Αυτά τα επιλεγμένα παραδείγματα σας δίνουν μία εικόνα για τις οικονομικές συνέπειες, τις αρνητικές οικονομικές συνέπειες των πολέμων στην ελληνιστική εποχή. Πόλεμοι δεν θα γίνονταν αν υπήρχαν μόνο χαμένοι. Πόλεμοι γίνονταν και γίνονται επειδή υπάρχουν εκείνοι οι οποίοι κερδίζουν. Και αυτό το αντικείμενο, δηλαδή το κέρδος του πολέμου, αλλά και τα μέσα με τα οποία οι ελληνιστικές πόλεις αντιμετώπιζαν τις προκλήσεις του πολέμου, θα τις εξετάσω στο επόμενο μάθημα.

49. Ψήφισμα της Μιλήτου για το αίτημα της Κίου για απαλλαγή από την ετήσια προσφορά μιας ασημένιας φιάλης στον Απόλλωνα, 2ος αι, π.Χ., *Milet* I.3. 141:

"Αν και οι ίδιοι δεν είχαμε υποφέρει λόγω των πολέμων και της απώλειας της σοδειάς, κι αν δεν ήταν αδύνατο για τον δήμο να επιτρέψει τη μη προσφορά της απαρχής την οποία δικαιούται ο θεός, επειδή ο σχετικός νόμος το απαγορεύει, ο δήμος θα έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του για να δεχτεί το αίτημα των Κιανών σε αυτό το ζήτημα".

3.3: Πόλεμος και οικονομία II

V3.3.1 Πόλεμος και δημοσιονομικά μέτρα (19΄)

https://youtu.be/6LU3I6HxqDE

απομαγνητοφώνηση thwmh / αντιπαραβολή Vagstel

Όπως εξήγησα στα προηγούμενα μαθήματα, οι πόλεμοι αποτελούσαν —τόσο για τις πόλεις όσο και για τα βασίλεια— μεγάλες προκλήσεις. Για να τις αντιμετωπίσουν έπρεπε να πάρουν μέτρα. Κάποια από αυτά είναι έκτακτα και συνδέονται με τις ιδιαίτερες συνθήκες κάποιου πολέμου· άλλα μέτρα είναι πάγια. Και φυσικά τα μέτρα είναι διαφορετικά για τις πόλεις, που αντιμετωπίζουν διαφορετικές ανάγκες και έχουν διαφορετικές δυνατότητες· και είναι άλλα για τα ελληνιστικά βασίλεια, τα οποία έχουν μια εντελώς διαφορετική μορφή της οργάνωσης των δημοσιονομικών τους π.χ. το βασίλειο των Πτολεμαίων στην Αίγυπτο, έχει τεράστια έσοδα από την καλλιέργεια των αγρών στην περιοχή που πλημμυρίζουν τα νερά του Νείλου αλλά και από το μονοπώλιο σχεδόν του συνόλου της αγροτικής παραγωγής.

Έσοδα έχουν τα ελληνιστικά βασίλεια και από τους πολέμους. Είναι ένα είδος ανακύκλωσης, ίσως και φαύλου κύκλου (θα αναφερθώ και σ᾽ αυτό στη συνέχεια). Τα λάφυρα ενός πολέμου χρησιμοποιούνται για να χρηματοδοτήσουν τον επόμενο, και αυτό τον επόμενο, μέχρι που κάποια ήττα διακόπτει αυτόν τον φαύλο κύκλο και αναζητούνται νέες πηγές χρηματοδότησης των πολέμων.

Φυσικά τα βασίλεια έχουν και διαφορετικού τύπου ανάγκες. Οι βασιλείς δεν έχουν να χρηματοδοτήσουν μόνο τις αμυντικές ανάγκες μιας πόλης (της πρωτεύουσας), την προστασία των συνόρων, τη συντήρηση ενός μεγάλου μισθοφορικού στρατού, αλλά έχουν π.χ. και την ευθύνη να ελέγχουν και να προστατεύουν δρόμους, νησιά, φυλάκια: π.χ. μια από τις ευθύνες των Πτολεμαίων είναι να αναλάβουν την προστασία των μεγάλων δρόμων των καραβανιών, τα οποία οδηγούν και από την Εγγύς Ανατολή προς την Αίγυπτο, αλλά και μέσα στην Αίγυπτο, μεταφέροντας προϊόντα από τη μία περιοχή στην άλλη.

Ένας τρόπος αντιμετώπισης αυτών των αναγκών είναι π.χ. να παραχωρούν γη στον μόνιμο στρατό τους (κλήρους) με αποτέλεσμα να μην χρειάζεται διαφορετικού τύπου χρηματοδότηση. Με την παροχή κλήρων, οι στρατιώτες των ελληνιστικών βασιλείων μπορούν να έχουν ένα σταθερό εισόδημα.

Οι πόλεις αντιμετωπίζουν διαφορετικές δυσκολίες και τις αντιμετωπίζουν με διαφορετικούς τρόπους, ακριβώς επειδή δεν έχουν αυτές τις δυνατότητες και αυτού του είδους τα έσοδα. Για πολύ μεγάλο διάστημα, θεωρούνταν ότι η αρχαία ελληνική οικονομία ήταν κάπως πρωτόγονη στην οργάνωσή της. Πρόσφατες μελέτες και κυρίως η εξέταση όλου του υλικού, το οποίο συνίσταται όχι μόνο στις πληροφορίες που μας δίνουν φιλολογικές γραμματειακές πηγές, αλλά στις πληροφορίες που μας δίνουν κυρίως επιγραφές, έχουν διορθώσει κατά πολύ αυτή την εικόνα.

Μπορεί οι αρχαίες ελληνικές πόλεις να μην έχουν ένα ανάλογο σύστημα φορολόγησης όπως το σημερινό (δηλαδή με φορολόγηση εισοδήματος ή φορολόγηση της ακίνητης περιουσίας), έχουν όμως παρ᾽ όλα αυτά μια οργανωμένη δημοσιονομία, μια οργανωμένη διοίκηση (αυτός είναι ο αρχαίος ελληνικός όρος ο οποίος χρησιμοποιείται για τη δημόσια οικονομία). Έχουν οργανωμένη διοίκηση, ο αντίστοιχος αξιωματούχος στις ελληνικές πόλεις είναι ο *επί της*

διοικήσεως· υπάρχουν επίσης αξιωματούχοι με τον τίτλο του ταμία, οι οποίοι ασχολούνται με δημοσιονομικά θέματα.

Επίσης γνωρίζουμε ότι υπάρχει οργανωμένος προϋπολογισμός: Όροι όπως ο *μερισμός*, δηλαδή η ανάθεση συγκεκριμένων ποσών για συγκεκριμένες δαπάνες, όροι όπως η *ανάταξις* και η *διάταξις,* δηλαδή η καταβολή ποσών από έναν κλάδο του προϋπολογισμού σε κάποιον άλλον, δείχνουν την πολύπλοκη δημοσιονομική διοίκηση στον αρχαίο κόσμο, ιδίως στην ελληνιστική εποχή. Για ορισμένες ανάγκες υπάρχει πάγιος προϋπολογισμός, για άλλες ανάγκες υπάρχουν μέτρα τα οποία λαμβάνονται κάθε φορά ξεχωριστά.

Υπάρχουν διαφορετικοί τύποι εσόδων που μπορούν να χρησιμοποιηθούν από τις πόλεις για την κάλυψη των στρατιωτικών και αμυντικών τους δαπανών. Όπως είπα προηγουμένως, δεν υπάρχει άμεση φορολόγηση (φορολόγηση εισοδήματος), υπάρχει όμως φορολόγηση με τον τύπο *δασμών*, για αντικείμενα τα οποία εισάγονται και εξάγονται, υπάρχουν έσοδα από την εκμίσθωση δημοσίων γαιών ή λατομείων, από την εκμετάλλευση άλλων δημοσίων πόρων, π.χ. για να δοθεί άδεια για ψάρεμα σε ορισμένες περιοχές ή εκείνοι που θέλουν να τις εκμεταλλευτούν (την ιχθυοκαλλιέργεια ή την αλιεία) πληρώνουν αντιστοίχως δασμούς στην πόλη, και όλα αυτά συμβάλλουν στην ανάπτυξη της δημόσιας οικονομίας.

Μία σημαντική πηγή εσόδων είναι τα λάφυρα από πολέμους ή —στις περιπτώσεις που στρατιώτες (όπως στην Κρήτη, την Αιτωλία και άλλες περιοχές) συμμετέχουν σε επιδρομές— η φορολόγηση των λαφύρων, από τα λάφυρα τα οποία κερδίζουν οι στρατιώτες.

Μερικές φορές, ο προϋπολογισμός —όπως ανέφερα— είναι μόνιμος, άλλοτε είναι προσωρινός. Τον μόνιμο προϋπολογισμό μπορούμε να τον διαπιστώσουμε σε περιπτώσεις που διάφορες πόλεις έχουν ένα ειδικό κονδύλιο για τη *φυλακή* (δηλαδή για την προστασία της πόλης) ή ειδικό κονδύλιο για τη χρηματοδότηση του στρατού, τα λεγόμενα *στρατιωτικά*, ειδικό κονδύλιο για την οικοδόμηση και τη διατήρηση (τη συντήρηση) των τειχών της πόλεως — είναι τα *τειχοποιικά* ή *ο λόγος της οχυρώσεως* (ο "λόγος" έχει τη σημερινή έννοια του *λογαριασμού*). Επίσης, για έκτακτες ανάγκες, υπάρχουν τα *σιτωνικά χρήματα*, δηλαδή χρήματα τα οποία δίνονται για την αγορά σιταριού (σίτος+ώνιον), αγορά σιταριού όταν οι τιμές είναι χαμηλές, ώστε να δημιουργηθεί σημαντικό απόθεμα στις αποθήκες των πόλεων και να μπορεί να διατεθεί σε χαμηλή τιμή, όποτε οι πόλεις αντιμετωπίζουν ανάγκες. Υπάρχουν επομένως και σημαντικά μέτρα, λίγο-πολύ για τον έλεγχο των τιμών και τον έλεγχο της αγοράς.

Ένας σημαντικός θεσμός που επιτρέπει στις πόλεις να αντιμετωπίσουν τις διάφορες δημόσιες δαπάνες, είναι να αναθέτουν τις δημόσιες δαπάνες σε πλούσιους πολίτες. Αυτό το σύστημα έχει την ονομασία *λειτουργία*. Η *λειτουργία* είναι η ανάθεση μιας συγκεκριμένης κατηγορίας δημόσιας δαπάνης σε έναν πολίτη, ο οποίος θεωρείται ότι έχει σημαντική κινητή και ακίνητη περιουσία. Σε περίπτωση που ο πολίτης —αυτό τουλάχιστον ισχύει στην κλασική Αθήνα— αρνηθεί να αναλάβει αυτή τη λειτουργία ισχυριζόμενος ότι η περιουσία του είναι μικρή, έχει τη δυνατότητα να υποδείξει έναν άλλο πολίτη που έχει μεγαλύτερη περιουσία, προτείνοντας να αναλάβει τη λειτουργία ο άλλος πολίτης. Αλλά σ᾽ αυτή την περίπτωση η ανταλλαγή των ευθυνών, των υποχρεώσεων, σημαίνει και ανταλλαγή της περιουσίας. Δηλαδή σ᾽ αυτή την περίπτωση, ο πολίτης που αρνείται να αναλάβει *τη λειτουργία*, θα ανταλλάξει την περιουσία του με τον πολίτη που θεωρεί ότι έχει μεγαλύτερη περιουσία. Αυτό δεν γνωρίζουμε να συμβαίνει ιδιαίτερα συχνά· συνήθως οι πολίτες αναλαμβάνουν —αγόγγυστα ή όχι— *τις λειτουργίες*, αναλαμβάνοντας έτσι τις δημόσιες δαπάνες.

Πολλές από αυτές *τις λειτουργίες* σχετίζονται με ειρηνικές δραστηριότητες. Είναι π.χ. *η χορηγία,* τα έξοδα για την οργάνωση θεατρικών παραστάσεων. Είναι *η αγωνοθεσία*, τα έξοδα

για την οργάνωση αγώνων. Είναι *η γυμνασιαρχία*, τα έξοδα για τη λειτουργία του γυμνασίου. Πολλές όμως από αυτές τις δημόσιες δαπάνες σχετίζονται άμεσα με την άμυνα των πόλεων, π.χ. στην Πριήνη, *λειτουργία* ήταν η εκτροφή αλόγων, πολεμικών ίππων που θα χρησιμοποιηθούν για τον πόλεμο. *Λειτουργία* είναι επίσης *η τριηραρχία*, μια λειτουργία την οποία συναντούμε σε πολλές πόλεις. Δηλαδή ένας πολίτης ή ομάδα πολιτών, αναλαμβάνουν τα έξοδα για τη συντήρηση μιας τριήρης, δηλαδή ενός πλοίου με τρεις σειρές κουπιών (δηλαδή του κλασικού ελληνικού πολεμικού πλοίου). *Ο τριήραρχος* δεν είναι υποχρεωμένος να είναι και ο κυβερνήτης του πλοίου, π.χ. στη Ρόδο —γνωρίζουμε— ο τριήραρχος αναλαμβάνει τα έξοδα, αλλά ένας άλλος —*ο επίπλους*— είναι εκείνος ο οποίος αναλαμβάνει τη διοίκηση του πλοίου.

Σε άλλες περιπτώσεις, έχουμε λύσεις της στιγμής, δηλαδή την αντιμετώπιση των πολεμικών αναγκών με μέτρα τα οποία παίρνονται πρόσκαιρα, για να αντιμετωπιστούν έκτακτες ανάγκες. Ένα παράδειγμα, όταν η Κως αντιμετώπισε συνεχείς πειρατικές επιδρομές από τους Κρήτες και έπρεπε να ενισχύσει τα οχυρά και τα τείχη, αναγκάστηκε να πάρει ξυλεία, η οποία είχε αγοραστεί για τις ανάγκες της κατασκευής μιας στοάς και να χρησιμοποιήσει αυτή την ξυλεία για τις αμυντικές της ανάγκες. Ένα άλλο παράδειγμα, είναι το παράδειγμα της Κύμης (όχι της Κύμης της Ευβοίας, αλλά της Κύμης της Αιολίδος, στη βορειοδυτική Μικρά Ασία) όπου όλα τα έσοδα από τους δασμούς του εμπορίου του σιταριού, χρησιμοποιήθηκαν μία συγκεκριμένη χρονιά για να αγοραστούν ασπίδες.

Κατά καιρούς, για να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες ιδίως της σιτοδείας (δηλαδή για να υπάρξει επάρκεια σιταριού σε περίοδο πολέμου), μπορούν να ληφθούν και μέτρα ελέγχου του εμπορίου, π.χ. το Αχαϊκό Κοινό απαγόρευσε την εξαγωγή σιταριού, το 191 π.Χ., κατά τη διάρκεια ενός πολέμου ανάμεσα στη Ρώμη και τον Αντίοχο Γ΄ της Συρίας.

Μία άλλη μέθοδος για την εξασφάλιση πόρων για τις αμυντικές ανάγκες των πόλεων είναι *η επίδοσις*· είναι μία μέθοδος την οποία έχω αναφέρει και σε προηγούμενα μαθήματα. Κατά *την επίδοση*, μία πόλη αναγγέλλει ότι πρόκειται να ζητήσει από τους πολίτες —εθελοντικά, μια συγκεκριμένη ημέρα— να προσφέρουν ένα ποσό για συγκεκριμένες ανάγκες. *Η επίδοσις* πάντοτε προαναγγέλλεται. Πάντοτε υπάρχει κάποια τιμή για εκείνους οι οποίοι θα συμμετάσχουν στην επίδοση. Τα ονόματά τους π.χ. αναγράφονται σε δημόσιους χώρους σαν ευεργέτες της πόλης. Και μάλιστα είναι ενδιαφέρον ότι —για να τηρηθούν και οι κανόνες της δημοκρατίας— σε ορισμένες περιπτώσεις, αυτοί οι οποίοι αναφέρονται πρώτοι σε μια επίδοση, δεν είναι απαραίτητα εκείνοι οι οποίοι θα δώσουν το μεγαλύτερο ποσό, αλλά εκείνοι που θα δώσουν πρώτοι ένα ποσό. Δηλαδή, αυτό το οποίο επιβραβεύεται δεν είναι ο πλούτος, αλλά είναι η προθυμία.

Όταν αναγγέλλεται *μια επίδοση*, προαναγγέλλεται επίσης και ο λόγος για τον οποίο είναι αναγκαία, π.χ. για *τη φυλακήν της πόλεως* (δηλαδή για την προστασία της πόλης), *τη φυλακήν της χώρας* (την προστασία της υπαίθρου), ή *τη σωτηρία της πόλεως* (όταν απειλείται η ίδια η ανεξαρτησία και η ύπαρξη μιας πόλης). Μερικές φορές αυτοί οι προσδιορισμοί είναι τόσο γενικοί, όπως π.χ. *παρασκευή του πολέμου* ή *προετοιμασία του πολέμου*. Μερικές φορές όμως, *ο σκοπός της επιδόσεως* προσδιορίζεται πολύ συγκεκριμένα, π.χ. η κατασκευή τειχών, η προστασία της αγροτικής παραγωγής, η εξασφάλιση μισθών και τροφής για τους στρατιώτες (δηλαδή *η μισθοφορά* ή *το σιτηρέσιον*), η κατασκευή ή επισκευή ενός λιμανιού ή η κάλυψη των εξόδων πολεμικών πλοίων.

Τα ποσά με τα οποία συνεισφέρουν οι πολίτες *στις επιδόσεις* μπορεί να ποικίλλουν, από λίγες δραχμές (δηλαδή λίγα μεροκάματα ενός πολίτη), μέχρι πολύ μεγάλα ποσά όπως 20.000 δραχμές (είναι το μεγαλύτερο ποσό που μαρτυρείται σε μία επίδοση). Εκτός από τις επιδόσεις,

που είναι εθελοντικές προσφορές, υπάρχουν και έκτακτες προσφορές από τους πολίτες —οι έκτακτοι φόροι— οι λεγόμενες *εισφορές* ή *τέλη*. Συνήθως, γνωρίζουμε την ύπαρξη αυτών των εκτάκτων φόρων όταν κάποιος απαλλάσσεται. Όταν κάποιος έχει π.χ. *ατέλειαν σώματος*, δηλαδή απαλλαγή από τη φορολογία προσώπου (κατά κεφαλήν φόρο), αυτό δείχνει ότι κάποιοι άλλοι είναι υποχρεωμένοι να τον πληρώσουν.

Εκτός από αυτά τα μέτρα τα οποία λαμβάνουν οι πόλεις για να καλύψουν τις ανάγκες με τα δικά τους μέσα και από τους δικούς τους πολίτες, μια πολύ συνηθισμένη μέθοδος των πόλεων, είναι να ζητήσουν δωρεές από βασιλείς. Πολλοί βασιλείς ανταποκρίνονται σε αυτές τις εκκλήσεις, διότι με τον τρόπο αυτόν εξασφαλίζουν τη νομιμοφροσύνη και την υπακοή των πόλεων στους δικούς τους πολέμους. Σε άλλες περιπτώσεις, εκείνοι οι οποίοι συμβάλλουν στην άμυνα των πόλεων είναι οι ευεργέτες.

Αλλά μία συνηθισμένη μέθοδος για την εξασφάλιση πόρων, είναι το δάνειο. Δεν χρειάζεται να εξηγήσω τους λόγους που οδηγούν μία πόλη, μία κοινότητα, ένα κράτος να λάβει δάνεια και δεν χρειάζεται να εξηγήσω ότι τις περισσότερες φορές αυτά τα δάνεια είναι πολύ δύσκολο να ξεπληρωθούν. Παραδείγματος χάριν, το Άργος, μια *τυχερή* πόλη, μπόρεσε να πάρει ένα άτοκο δάνειο από τη Ρόδο (ένα μεγάλο ποσό: 100 τάλαντα), για να μπορέσει να επιδιορθώσει τα τείχη. Συνήθως μαθαίνουμε για τα δάνεια από τις περιπτώσεις που πόλεις είτε απαλλάσσονται —και επομένως ευχαριστούν τους δανειστές που παραιτήθηκαν του δικαιώματος της αποπληρωμής του δανείου— ή το μαθαίνουμε όταν παίρνουν δάνεια άτοκα ή με χαμηλό τόκο από κάποιους πολίτες.

Και τα δάνεια και οι ευεργεσίες και οι προσφορές των βασιλέων αποτελούν όμως και ένα μέσο εξάρτησης της πόλης από διάφορους άλλους. Οι πόλεις εξαρτώνται από τους βασιλείς, εξαρτώνται από τους ευεργέτες, που είναι μέλη της ελίτ, και —όπως εξήγησα σε προηγούμενο μάθημα— αυτή η εξάρτηση υπονομεύει και τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος και την ανεξαρτησία και αυτονομία των πόλεων.

Μερικές φορές, μαθαίνουμε για αυτές τις περιπτώσεις από τιμητικές επιγραφές, όπως π.χ. για τον πλουσιότερο πολίτη της Ολβίας (μιας πόλης στη βόρεια ακτή της Μαύρης Θάλασσας, στη σημερινή Ουκρανία, στην Κριμαία), τον Πρωτογένη, ο οποίος, όταν οι περισσότεροι πολίτες δεν ήταν σε θέση να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες τις αμυντικές της Ολβίας, προσέφερε σημαντικά ποσά, εξασφαλίζοντας επίσης ιδιαίτερες τιμές.

Αυτό το οποίο δεν συναντούμε στην ελληνιστική εποχή (αλλά δεν το συναντούμε και γενικά στην ελληνική ιστορία), είναι η προσπάθεια να αντιμετωπιστούν πάγια προβλήματα, όχι με λύσεις, με ημίμετρα ή με λύσεις οι οποίες λαμβάνονται κάποια δεδομένη στιγμή, αλλά να αντιμετωπιστούν αυτές οι ανάγκες με βαθιές μεταρρυθμίσεις. Κάποια τέτοια στοιχεία υπάρχουν κατά καιρούς, όταν παραδείγματος χάρη πόλεις που αντιμετωπίζουν έλλειψη εσόδων, προσπαθούν να καλλιεργηθούν διάφορα εδάφη τα οποία έχουν παραμείνει ακαλλιέργητα. Αλλά άλλα μέτρα, για μία ριζική μεταρρύθμιση της δημοσιονομικής οργάνωσης των ελληνικών πόλεων, αυτά δεν τα συναντούμε· και είχαν πολύ μεγάλες συνέπειες (φυσικά αρνητικές συνέπειες). Όταν οι πόλεις αντιμετώπιζαν πολέμους, η συνηθισμένη κατάσταση είναι να μην μπορούν να αντεπεξέλθουν στις αμυντικές τους δαπάνες από τους δημόσιους πόρους, και να αναγκάζονται να ζητήσουν τη συνδρομή βασιλέων ή πλούσιων πολιτών, με αποτέλεσμα να βρίσκονται τελικά υπό την εξάρτηση των βασιλέων και μιας μικρής ολιγαρχίας πλούσιων πολιτών.

V3.3.2 Πολεμοκάπηλοι: Το κέρδος του πολέμου (14΄)

https://youtu.be/ICAf8ZOplKM

απομαγνητοφώνηση Rico / αντιπαραβολή SofiaRizopoulou

Ο ιστορικός Διόδωρος αναφέρεται, στο εικοστό (ΧΧ) βιβλίο της *Ιστορίας* του, σ᾽ εκείνους που θεωρούν τις δυστυχίες του πολέμου μια ευκαιρία για να κερδοσκοπήσουν. Αυτή είναι μια εμπειρία την οποία δεν είχαν κάνει μόνον οι ελληνιστικοί Έλληνες, αλλά είναι μια εμπειρία την οποία συναντούμε στην πορεία της ιστορίας όχι μονάχα στην Ελλάδα, αλλά στην παγκόσμια ιστορία. Όπως είπα και σε άλλο μάθημα, πόλεμοι δεν θα γινόντουσαν αν υπήρχαν μόνο χαμένοι· πόλεμοι συνέχιζαν να γίνονται, επειδή υπήρχαν κάποιοι οι οποίοι κέρδιζαν ή θεωρούσαν ότι —τουλάχιστον για κάποια περίοδο— αποκόμιζαν κέρδη από τους πολέμους.

Ο Φίλων ο Βυζάντιος, ο γνωστός μας πια, συγγραφέας τακτικών και πολιορκητικών συγγραμμάτων, δίνει μία συμβουλή στους στρατιωτικούς ηγέτες: τους συμβουλεύει να μη τσιγκουνευτούν καθόλου χρήματα για δωροδοκίες και άλλου είδους δαπάνες, όταν ετοιμάζουν μία επίθεση —δωροδοκίες σε υποψήφιους προδότες— *διότι,* όπως γράφει, *θα πάρετε το πολλαπλάσιο αυτών των χρημάτων, όταν θα καταλάβετε μια πόλη με προδοσία.*

Ο πόλεμος αποτελεί μια επένδυση και η επένδυση αυτή μπορεί να επιφέρει κάποιο κέρδος. Το πιο συνηθισμένο κέρδος είναι τα εδάφη, και οι πόλεμοι οι οποίοι γίνονται για εδαφική επέκταση είναι και οι πιο συνηθισμένοι πόλεμοι στην ελληνιστική εποχή. Μερικοί απ᾽ αυτούς είναι πόλεμοι επεκτατικοί των μεγάλων βασιλείων και αργότερα οι επεκτατικοί πόλεμοι της Ρώμης. Όμως και οι περισσότεροι πόλεμοι οι οποίοι γίνονται ανάμεσα σε ελληνιστικές πόλεις, γίνονται επειδή υπάρχουν συνοριακές διαφορές· γίνονται για την επέκταση των εδαφών, τα οποία θα δώσουν στους πολίτες τη δυνατότητα να κατέχουν γη και θα τους δώσουν επίσης την ευκαιρία να εκμεταλλευτούν του πόρους που υπάρχουν στη γειτονική πόλη, η οποία θα κατακτηθεί.

Γνωρίζουμε πάρα πολλές τέτοιες περιπτώσεις πόλεων, οι οποίες βρίσκονται σ᾽ εμπόλεμη σύρραξη είτε για σύντομα είτε και για μεγάλα διαστήματα· παραδείγματος χάριν η Πριήνη και η Σάμος, επί πολλές δεκαετίες, βρίσκονταν σε σύγκρουση για την κατοχή κάποιων εδαφών στην Περαία, δηλαδή στα εδάφη της Μικράς Ασίας που βρίσκονται απέναντι από τη Σάμο. Δύο σχετικά μικρά νησιά, η Κίμωλος και η Μήλος επίσης βρέθηκαν σε εμπόλεμη κατάσταση —σε σύρραξη— για τον έλεγχο τριών μικρών νησιών: της Πολυαίγας, της Ετῃρείας (ή Ετειρείας) και της Λιβείας· η Πολυαίγα —το νησί με τις πολλές κατσίκες— ήταν προφανώς ένα από εκείνα τα πολλά νησιά του Αιγαίου, στα οποία οι εκτροφείς κατσικιών (οι κτηνοτρόφοι) μεταφέρουν τα κοπάδια τους για να βοσκήσουν και φυσικά αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία σε περιοχές που έχουν ανεπτυγμένη κτηνοτροφία· δηλαδή το να έχουν τη δυνατότητα να αποκτήσουν βοσκοτόπους πέρα από τις καλλιεργημένες περιοχές. Αυτό το φαινόμενο το συναντούμε σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, όπου κοπάδια μετακινούνται από χειμαδιά σε άλλους βοσκοτόπους ή μικρά κοπάδια από κατσίκες, γουρούνια κ.λπ. μεταφέρονται σε άλλες περιοχές, ώστε να μην εμποδίζουν τη γεωργική παραγωγή.

Σε άλλες περιπτώσεις, το κέρδος το οποίο μπορεί να έχει μία πόλη από την κατάκτηση νέων εδαφών, είναι πολύ πιο σημαντικό. Η Επίδαυρος, η Τροιζήνα και η Αρσινόη (δηλαδή τα Μέθανα) αλλά και η Ερμιόνη, για μεγάλο διάστημα διεκδικούσαν κάποιες περιοχές ορεινές, τον 3ο αιώνα π.Χ., λόγω των πόρων που μπορούσαν να εξασφαλίσουν από αυτές τις περιοχές (ήταν λατομεία). Επίσης διεκδικούσαν περιοχές κοντά στη θάλασσα, λόγω της ύπαρξης

αλυκών και επειδή είχαν τη δυνατότητα να τις χρησιμοποιήσουν για την αλιεία.

Τέτοιες περιπτώσεις, επαναλαμβάνω, είναι πάρα πολύ συχνές, τις συναντούμε σχεδόν σε κάθε περιοχή της Ελλάδας· παραδείγματος χάριν δύο άγνωστες θεσσαλικές πόλεις —δυστυχώς δεν ξέρουμε ποιες ήταν— είχαν μια πολύχρονη διαμάχη για καλλιεργήσιμα εδάφη, για περιοχές που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την κτηνοτροφία, αλλά και για τη χρήση του ποταμού Πηνειού για την αλιεία· αυτές τις περιπτώσεις τις γνωρίζουμε κυρίως από επιγραφές, που σχετίζονται με τη διαιτησία τρίτων —άλλων πόλεων— οι οποίες προσπαθούσαν να επιλύσουν αυτές τις συνοριακές διαφορές.

Μια χαρακτηριστική περίπτωση τέτοιων προβλημάτων είναι η περίπτωση της Ιεράπυτνας, (δηλαδή της σημερινής Ιεράπετρας) στη νότια ακτή της Κρήτης. Η Ιεράπυτνα, μια σχετικά ύστερη πόλη —πρέπει να δημιουργήθηκε γύρω στον 4ο π.Χ. αιώνα— δημιουργήθηκε στο πιο στενό κομμάτι της Κρήτης — η απόσταση από τη μια ακτή στην άλλη είναι μόλις 12 χιλιόμετρα. Επίσης η Ιεράπυτνα βρίσκεται στο σημείο της Ελλάδας, που έχει τις μικρότερες βροχοπτώσεις· εκεί που μετρούνται συνήθως οι υψηλότερες θερμοκρασίες. Όλα αυτά αποτελούν για μια κοινότητα μια πρόκληση κι αυτή την πρόκληση προσπαθούσε να την αντιμετωπίσει η Ιεράπυτνα με διάφορες συνθήκες, που επέτρεπαν στους πολίτες της να ασκούν οικονομικές δραστηριότητες σε άλλες πόλεις. Στα τέλη όμως του 2ου αιώνα π.Χ. αρχίζει μία επέκταση της Ιεράπυτνας, η οποία σχετίζεται με το γεγονός ότι —εκτός από το γεγονός ότι βρίσκεται σε ένα πάρα πολύ στενό σημείο της Κρήτης— τα εδάφη της περιτριγυρίζονται από τα εδάφη άλλων πόλεων σε πολύ μικρή απόσταση. Η πόλη Μάλλα απέχει μόλις 14 χιλιόμετρα, η Βίεννος 35 χιλιόμετρα στη δύση, η Λατώ (ο σημερινός Άγιος Νικόλαος) 20 χιλιόμετρα, ο Ίστρων 14 χιλιόμετρα. Όλα αυτά δημιουργούν μια ασφυκτική κατάσταση για την Ιεράπυτνα, που την αντιμετωπίζει με μια σταδιακή επέκταση· με σειρά πολέμων που σταδιακά οδηγούν την Ιεράπυτνα στην κατάκτηση σχεδόν όλων των περιοχών της ανατολικής Κρήτης, με την εξαίρεση της Ιτάνου. Σταδιακά, από το 150 π.Χ. ως το 110 π.Χ. η Ιεράπυτνα κατακτά, με κατακτητικούς πολέμους, περίπου το σύνολο της ανατολικής Κρήτης και έχει ένα από τα μεγαλύτερα εδάφη τα οποία συναντούμε στο νησί της Κρήτης, στην ελληνιστική εποχή.

Οι κατακτητικοί αυτοί πόλεμοι δίνουν μια δυνατότητα στις πόλεις να εξασφαλίσουν πόρους και να εξασφαλίσουν εισοδήματα στους πολίτες τους, καθότι μπορούν να τους δώσουν εδάφη για αγροτική καλλιέργεια, κτηνοτροφία.

Ένας άλλος τρόπος, με τον οποίον οι πόλεμοι αντιμετωπίζουν οικονομικές ανάγκες, είναι με την εξαγωγή μισθοφόρων, οι οποίοι δεν υπηρετούν μόνο προσωρινά σε ξένους στρατούς — επιστρέφοντας με τους μισθούς τους στην πατρίδα τους— αλλά και οδηγούν σε μία μαζική έξοδο ανθρώπινου δυναμικού στις περιοχές που αποικίστηκαν κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής — από τον Μεγάλο Αλέξανδρο αρχικά και στη συνέχεια από τους Διαδόχους.

Ένα άλλο σημαντικό κέρδος από τους πολέμους είναι φυσικά τα λάφυρα. Και είναι και ένα από τα σημαντικότερα κίνητρα —κυρίως για νέους— να συμμετέχουν σε πολεμικές επιχειρήσεις, διότι περιμένουν όχι μόνο τον μισθό τους ως μισθοφόροι, αλλά και τη λαφυραγώγηση της εχθρικής περιοχής, σε περίπτωση που ο πόλεμος αποβεί νικηφόρος. Συνήθως αυτό το οποίο γίνεται σε μια εκστρατεία —και μας δίνουν σχετικές πληροφορίες οι αρχαίοι συγγραφείς, παραδείγματος χάριν ο Πολύβιος— είναι αμέσως μετά την επίθεση, την επιδρομή, τη λαφυραγώγηση εχθρικών εδαφών, ο στρατός να αποσύρεται σε ένα σημαντικό εμπορικό κέντρο· παραδείγματος χάριν, μετά από μια επιδρομή στην Πελοπόννησο του

Φιλίππου Ε΄ να αποσυρθούν στην Ολυμπία, ώστε εκεί τα λάφυρα τα οποία έχουν αποκομίσει να μπορέσουν να τα πουλήσουν στους εμπόρους.

Οι αρχαίοι στρατοί δεν συνοδεύονταν μόνο από την αποσκευή —δηλαδή τις γυναίκες των στρατιωτών οι οποίες κατά καιρούς συνόδευαν τους συζύγους τους, από δούλους— αλλά συνοδεύονταν και από εμπόρους, η δουλειά των οποίων ήταν ακριβώς αυτή: να αγοράζουν τα λάφυρα από τους στρατιώτες και φυσικά να τα μεταφέρουν σε άλλες περιοχές. Και ένα σημαντικό λάφυρο —το ανέφερα αυτό σε άλλο μάθημα— είναι κυρίως δούλοι, αιχμάλωτοι (τόσο δούλοι όσο και ελεύθεροι), οι οποίοι θα διατεθούν μετά στα διάφορα κέντρα του δουλεμπορίου, όπως είναι το νησί της Δήλου, η Έφεσος, η Αθήνα, η Μίλητος —και στα τέλη της ελληνιστικής εποχής— και διάφορες Κρητικές πόλεις.

Ο πόλεμος —ιδίως ο επαγγελματικός πόλεμος, ο πόλεμος των μισθοφόρων— δίνει επομένως μια μεγάλη δυνατότητα σε εκπαιδευμένους —κυρίως νέους— να έχουν ένα σημαντικό εισόδημα, ιδίως σε περιοχές που αντιμετωπίζουν προβλήματα έλλειψης γης —και υπάρχει μεγάλος αριθμός ακλήρων— ή σε περιοχές όπου μεγάλο μέρος του πληθυσμού έχει δημιουργήσει χρέη. Για έναν νέο είναι καλύτερο, από το να περιμένει πότε θα κληρονομήσει και ενδεχομένως να μοιραστεί μια περιουσία με τα αδέλφια του, να περάσει ένα μεγάλο μέρος της ζωής του ως μισθοφόρος και να γυρίσει μετά πλούσιος στην πατρίδα του ή να εγκατασταθεί σε μια νέα πατρίδα, ιδίως αν υπηρετεί σε κάποιο μισθοφορικό στρατό.

Εκτός από τους μισθοφόρους υπάρχει όμως και ένα πλήθος άλλων επαγγελματιών, οι οποίοι κερδίζουν από τον πόλεμο. Ανέφερα ήδη τους δουλεμπόρους· η αρχαία οικονομία θα είχε καταρρεύσει χωρίς την ύπαρξη πολέμων, οι οποίοι τροφοδοτούν τις αγορές δούλων με νέο υλικό. Ένα ενδιαφέρον φαινόμενο, το οποίο παρατηρούμε στην ελληνιστική εποχή, είναι και ο μεγάλος αριθμός απελευθερωτικών επιγραφών, δηλαδή απελευθερώνονται χιλιάδες άτομα και ο λόγος που απελευθερώνονται είναι ότι ένας ιδιοκτήτης δούλων αποκομίζει κέρδος από την απελευθέρωση του δούλου. Ο παλιός δούλος —σε μεγάλη ηλικία— του πληρώνει την αρχική τιμή για να τον απελευθερώσει και με την αρχική αυτή τιμή ο ιδιοκτήτης δούλου μπορεί να αγοράσει έναν νέο και να τον εκμεταλλευτεί για μεγάλο μέρος της ζωής του. Ακριβώς η αύξηση των απελευθερώσεων σχετίζεται με τη μεγάλη προσφορά δούλων, που είναι απόρροια των ελληνιστικών πολέμων.

Εκτός από τους δουλέμπορους, εκείνοι οι οποίοι κερδίζουν επίσης από τον πόλεμο, είναι και οι διάφοροι άλλοι επαγγελματίες, που χρειάζονται παραδείγματος χάριν για την κατασκευή πολεμικών πλοίων ή για την κατασκευή οχυρώσεων. Η κατασκευή μιας οχύρωσης σημαίνει τη λατόμευση πέτρας, η οποία θα χρησιμοποιηθεί σαν οικοδομικό υλικό· σημαίνει την αγορά ξυλείας, η οποία επίσης χρειάζεται για την κατασκευή των πύργων και των πυλών· χρειάζονται ακόμα κεραμίδια για την κατασκευή των οχυρώσεων· και όλα αυτά συνδέονται με την ύπαρξη εξειδικευμένων εργαστηρίων. Αλλά ακόμα και κάτι τόσο απλό, όσο μία μολύβδινη σφενδόνη —που είναι ένα πολύ συνηθισμένο όπλο στην ελληνιστική εποχή— ακόμα κι η κατασκευή μιας απλής μολύβδινης σφενδόνης προϋποθέτει ένα εξειδικευμένο εργαστήριο παραγωγής τέτοιων όπλων.

Επίσης, άλλοι επαγγελματίες σχετικοί είναι οι διάφοροι μηχανικοί και αρχιτέκτονες, υπεύθυνοι για την κατασκευή πολιορκητικών μηχανών και άλλων όπλων.

Πώς η οικονομία επηρεάστηκε, όχι μόνο στο τοπικό επίπεδο, αλλά στο σύνολο του ελληνιστικού κόσμου από τον πόλεμο, αυτό είναι κάτι, το οποίο θα προσπαθήσω να εξηγήσω στην τελευταία ενότητα αυτού του μαθήματος.

V3.3.3 Ο πόλεμος ως ανακύκλωση πλούτου (15΄)

https://youtu.be/NcSYirk5HXc

απομαγνητοφώνηση gkyr / αντιπαραβολή Asimenia

Οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου δημιούργησαν έναν νέο κόσμο ο οποίος δεν ήταν πολιτικά ενωμένος, όμως αποτελούσε ένα δίκτυο περιοχών που βρίσκονταν σε άμεση σύνδεση πολιτιστικά και οικονομικά. Αποτέλεσμα των πολέμων της ελληνιστικής εποχής στην πρώιμή της φάση, των Πολέμων των Διαδόχων, ήταν η δημιουργία μεγάλων βασιλείων, τα οποία έφεραν κάτω από ενιαία διοίκηση τεράστιες περιοχές.

Το βασίλειο των Πτολεμαίων, παραδείγματος χάριν, είναι το σύνολο της Αιγύπτου και πολύ μεγάλο μέρος της βόρειας Αφρικής. Κτήσεις έχουν οι Πτολεμαίοι στα νησιά του Αιγαίου και τα παράλια της Μικράς Ασίας, αλλά ελέγχουν επίσης και την Κοίλη Συρία, περίπου στην περιοχή του σημερινού Ισραήλ.

Το βασίλειο των Σελευκιδών έχει κάτω υπό ενιαία διοίκηση τη Μικρά Ασία, το μεγαλύτερο μέρος της Συρίας, τη Μεσοποταμία και, κατά τουλάχιστον, στις πρώιμες περιόδους της ύπαρξής του, επίσης και, τις περιοχές της κεντρικής Ασίας, το ανατολικό Ιράν, το Αφγανιστάν και το δυτικό Πακιστάν.

Η ύπαρξη ενιαίων διοικητικών δομών, σε τόσο μεγάλες περιοχές, σημαίνει επίσης δυνατότητες για ανάπτυξη εμπορίου, για μετακινήσεις και συναλλαγές, που υπάρχουν παρά την ύπαρξη εκστρατειών, επιδρομών και πολέμων. Έτσι, οι διάφορες ζημιές τις οποίες προκαλούσαν οι πόλεμοι μπορούσαν, κατά κάποιο τρόπο, να εξισορροπηθούν από το γεγονός ότι τα βασίλεια είχαν και νέες δυνατότητες για την εξασφάλιση πλούτου. Η ύπαρξη εμπορικών δυνατοτήτων σήμαινε ότι όταν καταστρεφόταν η παραγωγή σε ένα μέρος, να μπορεί να εισαχθεί σιτάρι, κρασί, λάδι, από κάποιο άλλο μέρος. Αυτές οι δυνατότητες δηλαδή της επέκτασης του εμπορίου σημαίνει ότι αντισταθμίζονταν οι απώλειες κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Η ύπαρξη μεγάλων δικτύων εμπορίου σιταριού συνδέεται άμεσα με τις ανάγκες τις οποίες έχουν και οι πόλεις και τα βασίλεια λόγω των πολέμων, τις ανάγκες εξασφάλισης τροφίμων για περιόδους πολιορκίας ή πολεμικών συγκρούσεων. Όπως ανέφερα σε προηγούμενη ενότητα, για να εξασφαλίσουν φθηνό σιτάρι πολλές πόλεις αγόραζαν εκ των προτέρων, με ειδικό κονδύλιο, *τα σιτωνικά* (σιτάρι σε χαμηλές τιμές), ώστε να μπορούν να το διαθέσουν σε χαμηλές τιμές σε περίοδο πολέμου.

Μία άλλη συνέπεια των πολέμων της ελληνιστικής εποχής και του μισθοφορικού επαγγέλματος είναι η τεράστια αύξηση των πόλεων και, συνεπώς, η διάδοση του αστικού βίου σε περιοχές όπου δεν υπήρχε αντίστοιχη παράδοση, όπως, παραδείγματος χάριν, στην Αίγυπτο ή σε πολύ μεγάλα μέρη της Μεσοποταμίας και της Εγγύς Ανατολής. Η ύπαρξη αστικού βίου σημαίνει επίσης ανάπτυξη της οικονομίας μέσα από την ανάπτυξη εξειδικευμένων μορφών παραγωγής, εξειδικευμένων καλλιεργειών αλλά και με την ανάπτυξη ειδικών μορφών εμπορίου.

Όλα αυτά τα φαινόμενα συνδέονται, έμμεσα ή άμεσα, με τον πόλεμο αλλά συνδέονται και με ένα βασικό χαρακτηριστικό της ελληνιστικής εποχής, που μπορούμε να το χαρακτηρίσουμε ως μία *πρώιμη παγκοσμιοποίηση.* Φυσικά ο όρος *παγκοσμιοποίηση* δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την ελληνιστική εποχή, δεδομένου ότι η ελληνιστική εποχή και ο ελληνιστικός κόσμος δεν καλύπτουν το σύνολο του κόσμου, αλλά είναι μία τεράστια περιοχή η οποία βρίσκεται σε

σύνδεση οικονομική, πολιτική, κοινωνική, θρησκευτική, πολιτιστική. Και αυτό το φαινόμενο, της ελληνιστικής παγκοσμιοποίησης, δεν θα ήταν ποτέ δυνατόν χωρίς την ύπαρξη των ελληνιστικών πολέμων.

Η δημιουργία μεγάλων δικτύων εμπορίου συνδέεται με τις προσπάθειες —όπως είπα προηγουμένως— κοινοτήτων και βασιλείων να εξασφαλίσουν προϊόντα, τρόφιμα, κατά τη διάρκεια και λόγω πολέμων.

Ένα όμως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της ελληνιστικής εποχής και της ελληνιστικής οικονομίας είναι, κατά κάποιο τρόπο, *η ανακύκλωση πλούτου* που οφείλεται στους πολέμους. Είναι ίσως κάτι το οποίο εξηγεί και για ποιο λόγο ήταν δυνατό να υπάρχουν συνεχώς πόλεμοι επί διακόσια χρόνια. Παραδείγματος χάριν, οι Πτολεμαίοι με τις επεκτατικές τους πολιτικές, με τις εκστρατείες τους, με την εκμετάλλευση περιοχών εκτός Αιγύπτου, με την οικονομική εκμετάλλευση λιμανιών στην περιοχή του Αιγαίου, μπορούσαν να εξασφαλίζουν πόρους, πλούτο, ο οποίος χρησιμοποιούνταν για να χρηματοδοτήσει τα στρατεύματα, για να χρηματοδοτήσει νέες εκστρατείες. Σε μικρότερο επίπεδο, όταν έχουμε πολέμους μεταξύ δύο μικρών πόλεων ή δύο κοινοτήτων, οι κερδισμένοι (είναι οι νικητές σε αυτή την πολεμική σύρραξη) πρόκειται να χρησιμοποιήσουν τον πλούτο των ηττημένων για να χρηματοδοτήσουν τον δικό τους τον στρατό.

Υπάρχει επομένως μία ανακύκλωση περιουσίας, γης, ανθρώπων —υπό τη μορφή των δούλων, των αιχμαλώτων— μέσα σε ένα κλειστό οικονομικό σύστημα. Αυτό το σύστημα είναι κλειστό διότι ο ελληνιστικός κόσμος μέχρι την άφιξη της Ρώμης (δηλαδή μέχρι τα τέλη του 3ου π.Χ. αιώνα) είναι μία μικρή οικουμένη, μία κλειστή οικουμένη, στην οποία οι σχέσεις, κυρίως, βρίσκονται με τις περιοχές οι οποίες την αποτελούν. Οι Αθηναίοι σχετίζονται με τη Μικρά Ασία, η Μικρά Ασία με την Αίγυπτο, η Αίγυπτος με τα νησιά του Αιγαίου, οι Σελευκίδες με τη Μικρά Ασία, η Μικρά Ασία με τις βόρειες ακτές του Ευξείνου Πόντου. Είναι ένας κύκλος μέσα στον οποίο οι διάφορες πόλεις και τα βασίλεια επικοινωνούν κυρίως μεταξύ τους. Υπάρχουν φυσικά διπλωματικές και κάποιες οικονομικές επαφές και με περιοχές έξω από αυτό τον κόσμο· οι επαφές όμως με περιοχές έξω από αυτόν τον κόσμο είναι πάλι κυρίως επαφές πολεμικές. Είναι η αντιμετώπιση επιδρομών, παραδείγματος χάριν, από τα νομαδικά φύλα της κεντρικής Ασίας, είναι αντιμετώπιση επιδρομών από τους Θράκες στη Βόρεια Θάλασσα, αντιμετώπιση πολέμων από τη Ρώμη, αντιμετώπιση επιδρομών στη βόρειο Αφρική. Μέσα όμως σε αυτό το οικονομικό σύστημα υπάρχει η δυνατότητα η απώλεια ενός νικημένου σε ένα πόλεμο, να γίνει το κέρδος κάποιου άλλου. Αλλά τα αντικείμενα, οι άνθρωποι, η γη, αυτά τα οποία κυκλοφορούν μέσα σε αυτό το σύστημα παραμένουν λίγο πολύ τα ίδια.

Όλα αυτά αλλάζουν δραματικά, και αυτό εξηγεί και την κατάρρευση του ελληνιστικού κόσμου, γύρω στα τέλη 3ου π.Χ. αιώνα, όταν εμφανίζεται στο προσκήνιο η Ρώμη. Η Ρώμη εμφανίζεται στο προσκήνιο, αρχικά, για να προστατεύσει τα συμφέροντα των εμπόρων της κεντρικής Ιταλίας στις δυτικές ακτές της Αδριατικής που αντιμετωπίζουν πειρατικές επιδρομές από τους Ιλλυριούς. Στη συνέχεια όμως, οι Ρωμαίοι γίνονται παράγοντας της πολιτικής ζωής στον ελληνιστικό κόσμο επειδή τα ίδια, τα ελληνιστικά κράτη, τους καλούν να εμπλακούν στις δικές τους διαμάχες. Το 201 π.Χ. τον 2ο Μακεδονικό Πόλεμο, μεταξύ της Ρώμης και του Φιλίππου Ε΄, τον προκαλούν το βασίλειο του Περγάμου, η Αθήνα, η Ρόδος. Τον 3ο Μακεδονικό Πόλεμο τον προκαλεί ο βασιλιάς Ευμένης του Περγάμου, και ούτω καθεξής. Και έτσι, σταδιακά, η Ρώμη γίνεται μία δύναμη, η οποία ήταν εκτός αυτού του κυκλώματος που αποτελούσε ο ελληνιστικός κόσμος, και γίνεται μία δύναμη η οποία έχει οικονομικό όφελος από αυτούς τους πολέμους.

Το κύκλωμα αυτό το κλειστό που συναντούμε επί δύο αιώνες σπάει· κι αυτό σπάει διότι αυτά τα υλικά αγαθά, οι δούλοι, τα χρήματα, η γη, που ανακυκλώνονταν επί δύο αιώνες μέσα σε εκείνους οι οποίοι συμμετείχαν σε αυτό το δίκτυο των ελληνιστικών κρατών, όλος αυτός ο υλικός πλούτος ξαφνικά δεν ανακυκλώνεται σε αυτή την περιοχή, αλλά αποτελεί το κέρδος των Ρωμαίων. Είναι εκείνοι οι οποίοι κερδίζουν εδάφη —κατακτώντας επαρχίες— είναι εκείνοι οι οποίοι επιβάλλουν τεράστιες πολεμικές αποζημιώσεις στους νικημένους, στους εχθρούς. Σας δίνω μερικά παραδείγματα Ο Φίλιππος Ε΄ πρέπει να πληρώσει χίλια τάλαντα στους Ρωμαίους. Πεντακόσια ο Νάβις της Σπάρτης, δεκαπέντε χιλιάδες τάλαντα, το μεγαλύτερο ποσό που μαρτυρείται στην αρχαιότητα, είναι το ποσό που πρέπει να πληρώσει ο Αντίοχος Γ΄, ως πολεμική αποζημίωση.

Πόλεμοι γινόντουσαν και πριν από τη ρωμαϊκή επέκταση μόνο που τα χρήματα, οι δούλοι, η γη, τα υλικά αγαθά, περνούσαν από το ένα ελληνιστικό κράτος σε άλλο ελληνιστικό κράτος. Ξαφνικά, τα χρήματα, η γη, οι φόροι, το ανθρώπινο υλικό περνάει σε μία δύναμη η οποία βρίσκεται έξω από τον ελληνιστικό κόσμο και αυτό οδηγεί σε τεράστια οικονομικά προβλήματα.

Οι Ρωμαίοι ανακατεύονται, πλέον εμπλέκονται, στην εκμετάλλευση των πόρων που έχουν τα ελληνιστικά κράτη, παραδείγματος χάριν απαγορεύουν την εκμετάλλευση των λατομείων και των ορυχείων στη Μακεδονία το 167 π.Χ. Επιβάλλουν φορολόγηση στις περιοχές τις οποίες προσαρτούν στο δικό τους κράτος. Αρχικά είναι η Μακεδονία, μετά η νότια Ελλάδα, στη συνέχεια η Μικρά Ασία, η Βιθυνία, σταδιακά το σύνολο του ελληνιστικού κόσμου.

Αυτή η δυναμική παρουσία των Ρωμαίων παίρνει και τη μορφή της παρουσίας νέου οικονομικού παράγοντα, που είναι οι έμποροι που έρχονται από την Ιταλία, οι λεγόμενοι *ιταλικοί* (οι νεγκοτιατόρες), οι έμποροι, οι τραπεζίτες, οι κατασκευαστές αντικειμένων, οι βιοτέχνες, οι οποίοι ξαφνικά από τις αρχές του 2ου π.Χ. αιώνα, εγκαθίστανται στην Ελλάδα και αποτελούν έναν νέο οικονομικό παράγοντα που διαταράσσει την ισορροπία την οποία συναντούμε επί δύο αιώνες. Μαζί τους έρχονται και οι *πουμπλικάνοι* (οι δημοσιώνες), εκείνοι οι οποίοι αγοράζουν με πλειστηριασμό από τη Ρώμη το δικαίωμα να εισπράττουν φόρους από τις φορολογούμενες επαρχίες στον ελληνιστικό κόσμο.

Το μίσος, το οποίο προκαλεί η παρουσία των Ρωμαίων, και το μίσος που προκαλεί η εκμετάλλευση των πόρων των ελληνιστικών περιοχών από τους Ρωμαίους, φαίνεται πολύ χαρακτηριστικά από το γεγονός ότι, το 88 π.Χ., όταν ο Μιθριδάτης Στ΄, ο βασιλιάς του Πόντου, καλεί τους Έλληνες να επιτεθούν στους Ιταλούς οι οποίοι κατοικούν στη Μικρά Ασία, περίπου 80.000 Ιταλοί σφάζονται μέσα σε μία νύχτα, τους λεγόμενους *Εφέσιους Εσπερινούς.* Αν σε αυτούς τους παράγοντες προσθέσουμε και το γεγονός ότι, τον 1ο π.Χ. αιώνα, η Ελλάδα γίνεται και θέατρο πολεμικών επιχειρήσεων κατά τη διάρκεια των ρωμαϊκών εμφυλίων πολέμων, μπορείτε να καταλάβετε ότι η σταδιακή είσοδος των Ρωμαίων, ως πρωταγωνιστών της ελληνιστικής ιστορίας, αποτελούν έναν παράγοντα που αύξησε τη μιζέρια, την αθλιότητα, τη δυστυχία σε περιοχές οι οποίες είχαν ήδη υποφέρει πολύ από τους ελληνιστικούς πολέμους.

Όλα αυτά τελειώνουν το 30 π.Χ. όταν ο Οκταβιανός, μετά από τη νίκη του στο Άκτιο, καταλαμβάνει το τελευταίο ελληνιστικό βασίλειο, το βασίλειο της Αιγύπτου. Από αυτή τη στιγμή και ύστερα, ο ελληνιστικός κόσμος δεν αποτελεί πλέον μία περιοχή η οποία αποτελεί αντικείμενο εκμετάλλευσης ενός ξένου κράτους, της Ρώμης, αλλά αποτελεί κομμάτι της ενιαίας πλέον Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και, μέσα σε συνθήκες ειρήνης, σε νέες συνθήκες παγκοσμιοποίησης μεγαλύτερης έκτασης, σε ένα νέο δίκτυο ανταλλαγών, μπορούν να ακολουθήσουν μερικοί αιώνες στους οποίους οι ελληνικές πόλεις γνωρίζουν μία νέα ακμή, στο

μεγαλύτερο κομμάτι τόσο της κεντρικής Ελλάδας όσο και της Μικράς Ασίας.

Εβδομάδα 4: Πόλεμος, θρησκεία, ιδεολογία και δίκαιο

4.1: Η επίδραση του πολέμου στη θρησκεία

V4.1.1 Εποχή θαυμάτων και σωτήρων (17΄).

https://youtu.be/nhvg7FNe_PY

απομαγνητοφώνηση gkyr / αντιπαραβολή Vagstel

Το 279 π.Χ. ήταν μια από τις χειρότερες χρονιές της ελληνιστικής ιστορίας. Δύο αιώνες μετά την περσική εισβολή του Ξέρξη, δύο αιώνες μετά την καταστροφή της Αθήνας, αλλά και δύο αιώνες μετά τις νίκες των Ελλήνων στη Σαλαμίνα και τις Πλαταιές, οι Έλληνες της κεντρικής Ελλάδας, που επί δύο αιώνες δεν είχαν ζήσει καμία βαρβαρική εισβολή, ξαφνικά βρέθηκαν αντιμέτωποι με επιδρομείς από την κεντρική Ευρώπη, τους Γαλάτες. Ένα φύλο, που ξεκινώντας από την κεντρική Ευρώπη και παραμένοντας κάποιο διάστημα στα Βαλκάνια, το 280-279 π.Χ. εισέβαλε από τη Μακεδονία στην κεντρική Ελλάδα.

Τον χειμώνα του 279 π.Χ., ένα από τα τρία τμήματα του στρατού των Γαλατών βρισκόταν μπροστά στο πανελλήνιο ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς. Το τι διαδραματίστηκε εκεί το περιγράφει ο Παυσανίας ο περιηγητής, τεσσερισήμισι αιώνες αργότερα, δίνοντας πληροφορίες για τη συντριβή του γαλατικού στρατού με ένα θαύμα του Απόλλωνα:

> *Όλα τα εδάφη που είχε καταλάβει ο γαλατικός στρατός σείστηκαν βίαια κατά το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας, με συνεχείς βροντές και αστραπές. Οι κεραυνοί και τρόμαξαν τους Γαλάτες αλλά και τους εμπόδιζαν να ακούν τις διαταγές, ενώ αστραπές από τα ουράνια έκαψαν όχι μόνον αυτούς που κτυπούσαν αλλά και τους διπλανούς τους, και τους ίδιους και τα όπλα τους. Μετά είδαν τα φαντάσματα των ηρώων Υπερόχου, Λαοδόκου και Πύρρου. … Η νύκτα τους έφερε ακόμα πιο οδυνηρές εμπειρίες. Γιατί έπεσε παγετός μαζί και χιόνι. Μεγάλα βράχια που έπεφταν από τον Παρνασσό και κατσάβραχα που αποκολλούνταν, … τους έκαναν στόχο τους. Στρατοπέδευσαν εκεί που τους πρόφτασε το σκοτάδι, καθώς υποχωρούσαν και κατά τη νύκτα τους έπιασε πανικός. Γιατί λένε ότι ο αναίτιος τρόμος προέρχεται από τον θεό Πάνα. … Στην αρχή μόνο λίγοι τρελάθηκαν και φαντάζονταν ότι άκουγαν τον καλπασμό αλόγων και την επίθεση εχθρών. Όμως μετά από λίγο αυτή η αυταπάτη διαδόθηκε σε όλους. Αρπάζοντας τα όπλα τους χωρίστηκαν σε δύο ομάδες, σκοτώνοντας και σκοτωνόμενοι, χωρίς να καταλαβαίνουν τη μητρική τους γλώσσα, χωρίς να αναγνωρίζονται, χωρίς να αναγνωρίζουν τη μορφή των ασπίδων τους.*

Αυτή η περιγραφή ενός θαύματος, στο ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς, είναι μια περιγραφή η οποία βρίθει από τις στερεότυπες εικόνες τις οποίες βρίσκουμε σε αρχαία θαύματα: σεισμοί, βροντές, αστραπές, πάχνη, ομίχλες, ξαφνικοί θόρυβοι, τρόμος. Σίγουρα υπάρχει ένας αρχικός πυρήνας σε αυτή την ιστορία, κάποια διήγηση η οποία σχετίζεται με γεγονότα τα οποία πραγματικά διαδραματίστηκαν στον Παρνασσό, στο ιερό του Απόλλωνα. Σεισμοί δεν είναι καθόλου σπάνιοι σε εκείνη την περιοχή, όπως επίσης η πτώση βράχων ή οι ξαφνικοί παγετοί. Κάποιο φυσικό γεγονός, το οποίο έδωσε τη δυνατότητα στους Έλληνες υπερασπιστές του ιερού του Απόλλωνα να απωθήσουν τη γαλατική επιδρομή, στη συνέχεια ερμηνεύτηκε ως “επιφάνεια”, ως θαύμα του Απόλλωνα.

Ότι αυτό έγινε αμέσως μετά από αυτό το γεγονός είναι βέβαιο, διότι ένα ψήφισμα από την Κω αναφέρεται στην επιδρομή των Γαλατών και αναφέρεται σε ένα θαύμα του Απόλλωνα, που τιμώρησε τους εισβολείς και έσωσε το ιερό. Αναφέρεται στη σωτηρία του ιερού, στην ανάθεση λαφύρων από τους βάρβαρους που χάθηκαν οι περισσότεροι στη μάχη. Επομένως, μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι οι Έλληνες εκείνης της εποχής πίστεψαν πραγματικά ότι το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς σώθηκε από ένα θαύμα.

Η ελληνιστική εποχή μπορεί να χαρακτηριστεί σαν μια εποχή των θαυμάτων, μια εποχή των επιφανειών. Το επίθετο *ἐπιφανής,* δηλαδή ο θεός ο οποίος φανερώνει τη δύναμή του, είναι ένα επίθετο που χαρακτηρίζει πολύ συχνά τους θεούς που λατρεύονται σε αυτή την περίοδο. Είναι όμως και ένα επίθετο που χαρακτηρίζει και ορισμένους βασιλείς, που επίσης η δύναμή τους είναι εμφανής και εκδηλώνεται με τις νίκες τους.

Θαύματα μαρτυρούνται από την αρχή της αρχαίας ελληνικής ιστορίας. Όμως σε καμία άλλη περίοδο δεν έχουμε μία τόσο μεγάλη πυκνότητα θαυμάτων, τόσες πολλές διηγήσεις για θαύματα, που σχετίζονται με τον πόλεμο. Γενικά, στην ελληνιστική εποχή, βρίσκουμε πολλά στοιχεία τα οποία συνεχίζουν προγενέστερες παραδόσεις.

Η θρησκεία ήταν ανέκαθεν σημαντική για τον πόλεμο. Ανέκαθεν λατρεύονταν θεότητες ως προστάτες των στρατιωτών, παραδείγματος χάριν: ο Άρης ή η Αθηνά Νίκη ή ο Απόλλων. Οι ναυτικοί θεωρούσαν από παλιά ως προστάτες τους τον Ποσειδώνα, την Αφροδίτη Ποντία ή τους Διοσκούρους ή τους θεούς της Σαμοθράκης. Επίσης, από παλιά οι στρατιώτες ζητούσαν τη βοήθεια των θεών να τους προστατεύσουν στη μάχη. Συμβουλευόντουσαν χρησμούς και μαντεία για να μπορέσουν να προβλέψουν το μέλλον και να προστατέψουν τον εαυτό τους από κινδύνους. Πρόσφεραν θυσίες, και από παλιά οι Αθηναίοι στρατηγοί χρησιμοποιούσαν μάντεις, για να ερμηνεύσουν τις θυσίες που γίνονταν πριν από τη μάχη.

Όλα αυτά είναι παλιά στοιχεία, τα οποία συνεχίζονται και στην ελληνιστική εποχή, αλλά στην ελληνιστική εποχή διαπιστώνουμε ένα πολύ έντονο ενδιαφέρον για την παρουσία των θεών. Έχουμε ένα μεγάλο αριθμό από διηγήσεις *ἐπιφανειών* (θαυμάτων των θεών) τα οποία σχετίζονται με πολέμους. Οι *ἐπιφάνειες,* δηλαδή τα θαύματα, έγιναν μάλιστα και αντικείμενο σχετικών συλλογών, δηλαδή υπήρχαν συγγραφείς οι οποίοι μάζευαν θαύματα και τα περιέγραφαν στα έργα τους.

Μία τέτοια συλλογή θαυμάτων είχε αναγραφεί σε επιγραφή στο ιερό της Αθηνάς Λινδίας στη Λίνδο και η επιγραφή αυτή, που στόχο είχε να δείξει τη μεγάλη φήμη και τη δόξα του τοπικού ιερού, συνίσταται σε έναν κατάλογο σημαντικών αφιερωμάτων που είχαν γίνει στο ιερό και σε έναν κατάλογο των επιφανειών, δηλαδή των θαυμάτων της Αθηνάς. Ένα από αυτά τα θαύματα σχετίζεται με τους Περσικούς Πολέμους, ένα άλλο με την πολιορκία της Ρόδου από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή. Όταν η πόλη της Ρόδου πολιορκούνταν από τον Δημήτριο, η θεά Αθηνά εμφανίστηκε στον ιερέα της, τον Καλλικλή, ο οποίος βρισκόταν στη Λίνδο. Εμφανίστηκε σε ένα όνειρό του και του ζήτησε να μιλήσει στον Αναξίπολη, έναν από τους αξιωματούχους της Λίνδου, ώστε να τον παρακινήσει να στείλει ένα γράμμα στον βασιλιά Πτολεμαίο Α΄ της Αιγύπτου και να ζητήσει τη βοήθειά του — ο Πτολεμαίος ήταν αντίπαλος του Δημητρίου του Πολιορκητή. Η θεά υποσχέθηκε νίκη και δύναμη σε περίπτωση που η εντολή της ακολουθούνταν. Ο Καλλικλής δεν αντέδρασε σε αυτό το όνειρο και η θεά συνέχισε να εμφανίζεται στα όνειρά του, μέχρι που τον ανάγκασε τελικά να πάει στον Αναξίπολη και να ειδοποιήσει τον Πτολεμαίο με ένα γράμμα. Αυτό είναι ένα παράδειγμα από τέτοια θαύματα, τα οποία χρησιμοποιούσαν οι ελληνιστικοί Έλληνες για να ερμηνεύσουν το αποτέλεσμα πολέμων.

Ένα άλλο θαύμα —είναι γραμμένο και αυτό σε επιγραφή— αναφέρεται σε μία επίθεση που υπέστη το ιερό του Δία στα Πανάμαρα, κοντά στη Στρατονίκεια της Καρίας, στη Μικρά Ασία, το 40-39 π.Χ. από Πάρθους και έναν ρωμαίο στρατηγό, τον Λαβιηνό. Η επιγραφή αυτή δεν σώζεται στο σύνολό της, σώζονται μονάχα διάφοροι στίχοι, αλλά από αυτούς μπορούμε να καταλάβουμε ορισμένα από τα τυπικά μοτίβα, *τα θέματα*, τα οποία συχνά σχετίζονται με θαύματα θεών. Παραδείγματος χάριν βλέπουμε ότι ο θεός έκαψε με θεϊκή φωτιά, δηλαδή με κεραυνούς και αστραπές, τα όπλα των εχθρών. Όταν οι εχθροί επιτέθησαν στο οχυρό, ξαφνικά τους κάλυψε μία ομίχλη, ώστε εκείνοι οι οποίοι υπερασπίζονταν το ιερό να μπορούν να διαφύγουν χωρίς να τους πάρουν χαμπάρι οι εχθροί τους. Ξέσπασε μια ξαφνική θύελλα, με αστραπές και βροντές, η οποία τρόμαξε τους εχθρούς σε τέτοιο βαθμό που να αρχίσουν να λιποτακτούν, να πετάνε τα όπλα τους, να ζητάνε συγνώμη και να φωνάζουν δυνατά *μεγάλος είναι ο Δίας ο των Παναμάρων.* Μέσα σε αυτό το χάος οι εχθροί άρχισαν τελικά να σκοτώνουν ο ένας τον άλλον· είναι ακριβώς τα ίδια θέματα τα οποία συναντήσαμε προηγουμένως, στο θαύμα το οποίο υποτίθεται ότι έγινε στο ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς. Σχεδόν εκτός εαυτού, σχεδόν τρελαμένοι από τον φόβο, νόμιζαν ότι τους κυνηγούσαν οι Ερινύες και έτρεχαν στα κοντινά βουνά όπου βρήκαν τον θάνατο. Ο Θεός έσωσε όλους τους υπερασπιστές, λέει η επιγραφή ότι μονάχα τριάντα πληγώθηκαν και όλοι τελικά σώθηκαν παρά τις λαβωματιές τους. Όλα τα βλήματα, τα οποία έριχναν οι υπερασπιστές του ιερού, έβρισκαν τον στόχο τους, ενώ αντίθετα, οι απόπειρες των εχθρών να κτυπήσουν με τα δικά τους όπλα τους υπερασπιστές του ιερού, όλες απέτυχαν. Γίνεται μια δεύτερη επίθεση, σύμφωνα με την επιγραφή. Οι εχθροί ακούνε ξαφνικά μία κραυγή σαν να ερχόντουσαν συμμαχικά στρατεύματα να υπερασπιστούν το ιερό. Άρχισαν να ακούν δυνατά γαβγίσματα σκυλιών, σαν να γινόταν μία επίθεση εναντίον τους, και όσοι υπερασπιζόντουσαν το ιερό σώθηκαν και έμειναν ασφαλείς κατά τη διάρκεια της πολιορκίας.

Γνωρίζουμε για αυτά τα θαύματα επειδή κάποιοι αποφάσισαν να τα περιγράψουν και να τα δημοσιεύσουν, να τα αναγράψουν, να τα χαράξουν, σε επιγραφές οι οποίες σώζονται και σήμερα. Γιατί αυτές οι επιφάνειες, αυτά τα θαύματα των θεών, δεν είχαν σημασία μόνο για τη θρησκεία, είχαν σημασία και ως ένα μέσο προπαγάνδας και των ιερών αλλά και των κοινοτήτων, οι οποίες είχαν σωθεί από εχθρικές επιθέσεις. Τέτοια θαύματα αποτελούν επίσης και ένα στοιχείο ανταγωνισμού ανάμεσα στις διάφορες κοινότητες. Όταν μία πόλη ισχυρίζεται ότι ένας θεός την προστάτευσε σε μία κρίσιμη επίθεση, είναι φυσικό και η γειτονική πόλη να ισχυριστεί ότι και εκείνη δέχτηκε τη βοήθεια ενός θεού κατά μία επίθεση.

Για να κατανοήσουμε αυτό το είδος του ανταγωνισμού ανάμεσα στις διάφορες κοινότητες θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ένα βασικό χαρακτηριστικό της αρχαίας ελληνικής θρησκείας: αντίθετα από τον θεό του χριστιανισμού και του ιουδαϊσμού, ο οποίος μπορεί να είναι πανταχού παρών, οι αρχαίοι θεοί μπορούν να είναι σε ένα σημείο κάθε φορά, δεν μπορούν να βρίσκονται ταυτόχρονα σε δύο διαφορετικά σημεία. Επομένως, όταν μία πόλη λέει ότι ο θεός ήρθε και μας βοήθησε, σημαίνει ότι ο θεός έστρεψε όλο του το ενδιαφέρον σε μας: εκείνη τη στιγμή που θα μπορούσε να βρίσκεται κάπου αλλού, επέλεξε να έρθει και να βοηθήσει το ιερό στα Πανάμαρα ή το ιερό των Δελφών.

Μέσα σε αυτή τη νοοτροπία, οι πόλεις συναγωνίζονται να αποδείξουν ότι οι θεοί τις προστατεύουν και ένας τρόπος που γίνεται αυτό είναι με τη διήγηση θαυμάτων που υποτίθεται ότι έγιναν κατά τη διάρκεια στρατιωτικών επιχειρήσεων. Αυτό εξηγεί και το στοιχείο που ανέφερα στην αρχή αυτής της ενότητας, δηλαδή, την πληθώρα των αφηγήσεων που έχουμε από την ελληνιστική εποχή για θαύματα. Οι περισσότερες από αυτές τις αφηγήσεις σχετίζονται ακριβώς με τη γαλατική επιδρομή· και δεν είναι τυχαίο, διότι ο εχθρός

σε αυτή την περίπτωση δεν είναι μία άλλη ελληνική πόλη αλλά είναι ένας βάρβαρος. Παραδείγματος χάριν την ίδια εποχή που στους Δελφούς διηγούνται το θαύμα του Απόλλωνα που καταδιώκει και εξοντώνει τους Γαλάτες, σε μία άλλη πόλη στην Κύζικο, στη θάλασσα του Μαρμαρά, στον Ελλήσποντο, ο Ηρακλής παρουσιάζεται σε ένα ανάγλυφο να βρίσκεται πάνω σε έναν νικημένο Γαλάτη. Σε μία άλλη πόλη της Μικράς Ασίας, το Θεμισώνιο, υποτίθεται ότι ο Ηρακλής, ο Απόλλων και ο Ερμής παρουσιάστηκαν στα όνειρα των αξιωματούχων και τους έδωσαν συμβουλές για το πώς να σώσουν το σύνολο του πληθυσμού από τους Γαλάτες οδηγώντας τους σε μία σπηλιά. Σε μία άλλη μικρασιατική πόλη, στις Κελαινές, έλεγαν, διηγούνταν ότι οι βάρβαροι απωθήθηκαν από τον Μαρσύα με τη μουσική του. Και ο Αντίγονος Γονατάς, ο γιος του Δημητρίου του Πολιορκητή, ο βασιλιάς της Μακεδονίας από το 277 π.Χ., απέδιδε τη νίκη του επί των Γαλατών στη Λυσιμάχεια —μία νίκη η οποία του έδωσε και τον τίτλο του βασιλιά— στη βοήθεια του θεού Πάνα, ο οποίος έφερε πανικό στα εχθρικά στρατεύματα· για αυτόν τον λόγο άλλωστε ο Πάνας εμφανίζεται και στα νομίσματα του Αντιγόνου Γονατά.

Μία τέτοια συγκέντρωση θαυμάτων σε ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, σε χρονικό διάστημα 2-3 ετών, είναι μοναδική στην αρχαία ελληνική ιστορία. Δεν χρειάζεται να την αποδώσουμε σε μαζική αυταπάτη ούτε χρειάζεται να υποθέσουμε ότι κατέβηκαν οι θεοί του Ολύμπου ξαφνικά στη γη. Απλώς το θαύμα, το οποίο υποτίθεται ότι έγινε στους Δελφούς, απετέλεσε έμπνευση για να διηγούνται και άλλες πόλεις ότι ανάλογα θαύματα είχαν γίνει στις περιοχές τους.

Η διήγηση αυτών των θαυμάτων έκανε τους Έλληνες εκείνη την εποχή πιο ευαίσθητους σε ανάλογες εμπειρίες. Αλλά υπάρχει και μία άλλη εξήγηση για τη σημασία που έχουν τα θαύματα σε αυτή την εποχή: με το να φέρνουν τους θεούς τους στη γη και να θεωρούν ότι οι ίδιοι οι θεοί μάχονται μαζί τους κατά των Γαλατών, κατά των βάρβαρων, οι Έλληνες της ελληνιστικής εποχής ουσιαστικά ταυτίζουν, εξομοιώνουν τις μάχες τους με τις μάχες των ομηρικών ηρώων, που και αυτοί συχνά πολεμούσαν με τους θεούς ανάμεσά τους. Ακριβώς όπως οι ομηρικοί ήρωες συμμετέχουν σε μάχες μαζί με θεούς, έτσι πίστευαν και οι ελληνιστικοί Έλληνες ότι κι οι ίδιοι πολεμούσαν με τους θεούς παρόντες. Ανάλογα θαύματα μαρτυρούνται και για τους Περσικούς Πολέμους.

Με το τέχνασμα αυτό, δηλαδή με τη διήγηση θαυμάτων, οι Έλληνες της ελληνιστικής εποχής εξομοίωναν τη νίκη τους επί των Γαλατών με τις νίκες των Αχαιών στην Τροία, με τις νίκες των Ελλήνων του 5ου π.Χ. αιώνα στους πολέμους κατά των Περσών. Βλέπουμε ότι οι διηγήσεις αυτών των θαυμάτων αποτελούν ένα στοιχείο αυτοπροβολής των κοινοτήτων, ένα στοιχείο ιδεολογικό. Οι παραστάσεις των θείων θαυμάτων είναι τελικά ένας τρόπος, οι άνθρωποι να επιδεικνύουν σε άλλους τη δική τους επιτυχία.

50. Το θαύμα κατά την επίθεση των Γαλατών στους Δελφούς, 279/8 π.Χ., Παυσανίας 10.23.1-10:

"Όλα τα εδάφη που είχε καταλάβει ο γαλατικός στρατός σείστηκαν βίαια κατά το μεγαλύτερο μέρος της μέρας, από συνεχείς βροντές και αστραπές. Οι κεραυνοί και τρόμαξαν τους Γαλάτες αλλά και τους εμπόδισαν να ακούσουν τις διαταγές, ενώ οι αστραπές από τα ουράνια έκαψαν όχι μόνον εκείνους τους οποίους κτυπούσαν αλλά και τους διπλανούς τους, και τους ίδιους και τα όπλα τους. Μετά είδαν τα φαντάσματα των ηρώων Υπερόχου, Λαοδόκου και Πύρρου. … Η νύκτα τους έφερε ακόμα πιο οδυνηρές εμπειρίες. Γιατί έπεσαν παγετός μαζί και χιόνι. Έγιναν στόχος για μεγάλα βράχια που έπεφταν από τον Παρνασσό και κατσάβραχα που αποκολλούνταν. … Καθώς υποχωρούσαν, στρατοπέδευσαν εκεί που τους πρόφτασε το σκοτάδι, και τη νύκτα τους έπιασε πανικός. Γιατί λένε ότι ο αναίτιος τρόμος προέρχεται από τον Πάνα. … Στην αρχή μόνο λίγοι τρελάθηκαν και φαντάζονταν ότι άκουγαν τον καλπασμό αλόγων και την επίθεση εχθρών. Όμως μετά από λίγο αυτή η αυταπάτη διαδόθηκε σε όλους. Αρπάζοντας τα όπλα τους χωρίστηκαν σε δύο ομάδες, σκοτώνοντας και σκοτωνόμενοι, χωρίς να καταλαβαίνουν τη μητρική τους γλώσσα και χωρίς να αναγνωρίζουν τις μορφές και τη μορφή των ασπίδων τους".

V4.1.2 Αυτοπροβολή (18΄)

https://youtu.be/9Eu_4fyZvPA

απομαγνητοφώνηση Domenica27 / αντιπαραβολή Evaggelia5

Στις 25 Μαΐου του 2002, η γερμανική εφημερίδα Frankfurter Allgemeine Zeitung δημοσίευσε τη φωτογραφία ενός ποδοσφαιριστή της Bayer Leverkusen, ο οποίος μετά από έναν νικηφόρο αγώνα που έσωσε την ομάδα του από τον υποβιβασμό στη δεύτερη κατηγορία, φορούσε ένα μπλουζάκι το οποίο είχε το κείμενο "ευχαριστώ Χριστέ μου". Η αφελής αντίληψη ότι, μια θεϊκή δύναμη, ο Χριστός ή ο Θεός, δεν είχε τίποτα καλύτερο να κάνει από το να ασχοληθεί αν μια ποδοσφαιρική ομάδα θα παραμείνει στην πρώτη κατηγορία ή θα υποβιβαστεί στη δεύτερη κατηγορία, είναι ανάλογη με την αντίληψη που είχαν παραδείγματος χάρη τρεις Ηπειρώτες στρατιώτες, οι οποίοι το 129 π.Χ., γυρίζοντας από κάποιες μάχες στη Μικρά Ασία, πίστευαν ότι ο Ηρακλής είχε σταθεί δίπλα τους σε μάχες. Ή είναι η ίδια αντίληψη που είχε ένας Περγαμινός στρατιώτης, που πίστευε ότι εκείνη που τον έσωσε από την αιχμαλωσία ήταν η ίδια η θεά Αθηνά.

Στην προηγούμενη ενότητα αναφέρθηκα στο γεγονός ότι πολλές φορές —όχι μόνο στην ελληνιστική εποχή, αλλά γενικότερα— άνθρωποι προσπαθούν να επιδείξουν την ιδιαίτερη σχέση την οποία έχουν με το θείο, το γεγονός ότι έγιναν αποδέκτες της θεϊκής προστασίας, όχι μόνο για να δηλώσουν τη θεϊκή προστασία, αλλά για να δηλώσουν κάτι άλλο. Δηλαδή τη δική τους υπεροχή και ανωτερότητα, το γεγονός ότι πέτυχαν εκεί που απέτυχαν άλλοι. Πέτυχαν να τραβήξουν την προσοχή κάποιας θεϊκής δύναμης, εκεί που άλλοι απέτυχαν. Ένα από τα πιο σημαντικά μέσα για την αυτοπροβολή αρχαίων στρατιωτών, τόσο απλών στρατιωτών όσο και βασιλέων, ταυτόχρονα μια πολύ εγωιστική έκφραση αρχαίας θρησκευτικότητας, είναι αναθήματα, αφιερώσεις οι οποίες γίνονται σε ιερά για να εκφράσουν κάποιοι στρατιώτες, αξιωματικοί, βασιλείς την ευγνωμοσύνη τους, επειδή τους βοήθησαν οι θεοί.

Αυτή η αντίληψη συνδέεται με την αρχαία ελληνική αντίληψη περί θείου, την οποία εξήγησα στο προηγούμενο μάθημα, ότι δηλαδή οι θεοί δεν μπορούν να βρίσκονται ταυτόχρονα σε δύο διαφορετικά μέρη. Όταν επομένως κάποιος αναθέτης ενός αφιερώματος γράφει στην επιγραφή την αναθηματική ότι τον βοήθησε ο θεός, ότι του συμπαραστάθηκε ο θεός, αυτός ο αναθέτης ταυτόχρονα προβάλλει και τη δική του ιδιαίτερη θέση, το γεγονός ότι είχε μια ιδιαίτερη σχέση με το θείο. Η αντίληψη αυτή σχετίζεται και με τον ύμνο που τραγουδούσαν οι Αθηναίοι για τον Δημήτριο τον Πολιορκητή —έναν ύμνο τον οποίο ανέφερα σε προηγούμενο μάθημα— το 294 π.Χ. Σε αυτόν τον ύμνο αναφέρουν ότι οι άλλοι θεοί ή βρίσκονται κάπου μακριά ή δεν έχουν αυτιά ή δεν υπάρχουν ή δεν τους δίνουν σημασία. Όμως τον Δημήτριο Πολιορκητή τον βλέπουν εκεί στην Αθήνα, παρόντα, αληθινό, όχι από ξύλο ή από πέτρα. Αφού εκδηλώσουν αυτή την πίστη τους, ότι ο Δημήτριος Πολιορκητής έχει φανερή δύναμη, στη συνέχεια οι Αθηναίοι του ζητούν να φέρει ειρήνη, επειδή ακριβώς έχει την εξουσία.

Το αντικείμενο των αρχαίων αφιερώσεων σε ιερά, που σχετίζονται άμεσα με στρατιωτικές επιτυχίες, έχει ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση της νοοτροπίας των αρχαίων Ελλήνων, της συμπεριφοράς τους τόσο ως πολίτες και στρατιώτες, αλλά και του τρόπου με τον οποίο πλησιάζουν, προσεγγίζουν, τις θεϊκές δυνάμεις. Οι αφιερώσεις αποτελούν το τεκμήριο ότι έχουν πετύχει επικοινωνία με το θείο, ότι κάποιος θεός εισάκουσε τις προσευχές τους. Οι θεοί ονομάζονται *επήκοοι,* εκείνοι δηλαδή που έχουν τα αυτιά τους ανοιχτά στις προσευχές των θνητών.

Εκτός όμως από ένα θρησκευτικό θέμα, δηλαδή ένας τρόπος επικοινωνίας ανάμεσα στους ανθρώπους (τους θνητούς) και τους θεούς, οι αφιερώσεις αποτελούν και μία έξυπνη στρατηγική αυτοπροβολής των ανθρώπων, αποτελούν μια έκφραση της ανωτερότητάς τους. Αυτό μπορούμε να το δούμε στα αρχαία κείμενα τα οποία συνοδεύουν αυτές τις αφιερώσεις παραδείγματος χάριν: το αφιέρωμα ενός πολεμιστή από την Κιλικία, ο οποίος συμμετείχε στην κατάληψη της πόλης Ξάνθος στη Λυκία το 42 π.Χ. και συμμετείχε στη λεηλασία της. Μετά από την επιτυχημένη αυτή μάχη ο Μονγίδρις, έτσι είναι το όνομα αυτού του Κιλίκιου πολεμιστή, έκανε ένα αφιέρωμα στην Αθηνά και γράφει επάνω στην επιγραφή:

> *Αφού κατέστρεψα την πόλη της Ξάνθου με σκοτεινή φωτιά, εγώ, ο Μονγίδρις, ο γιος του Τεύκρου, αφιέρωσα στην αγνή* (την παρθένα) *θεά ένα χρυσό στεφάνι. Κι εσύ Αθηνά, που πορθείς τις πόλεις, να οπλίζεις πάντα τον άντρα από τα χέρια του οποίου παίρνεις μια δεκάτη,* δηλαδή το ένα δέκατο από τα λάφυρα.

Το αφιέρωμα αυτό του Μονγίδρη αποδίδει την επιτυχία του στη βοήθεια της Αθηνάς: εκείνη είναι αυτή που του όπλισε τα χέρια του και σαν αντάλλαγμα ο Μονγίδρις της αφιερώνει ένα χρυσό στεφάνι. Η επιγραφή αυτή μας δείχνει τα πολλά διαφορετικά επίπεδα, που έχουν οι αρχαίες αφιερώσεις, που σχετίζονται με πολεμικές επιτυχίες. Σε ένα πρώτο επίπεδο, ένα πιο απλό επίπεδο, μια τέτοια αφιέρωση εκφράζει την ευγνωμοσύνη ενός πολεμιστή, για την προστασία την οποία δέχτηκε από τη θεότητα.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο είναι όμως και μια καυχησιά· είναι ένας τρόπος αυτοπροβολής τού επιτυχημένου πολεμιστή. Σε ένα τρίτο επίπεδο είναι μια μορφή διαπραγμάτευσης ανάμεσα στον θνητό και τον θεό. Ο Μονγίδρις ευχαριστεί την Αθηνά για την επιτυχία, της δίνει ένα στεφάνι, αλλά η διαπραγμάτευση δεν σταματά εκεί, της ζητάει να συνεχίσει να τον βοηθάει ώστε να πάρει και άλλα αφιερώματα. Αυτή η νοοτροπία της ανταποδοτικότητας, η νοοτροπία του do ut des όπως χαρακτηρίζεται στα λατινικά, *του δούναι και λαβείν,* αποτελεί ένα ουσιαστικό θεμέλιο της αρχαίας θρησκείας.

Πολλές από τις αφιερώσεις σχετίζονται και με την αντίληψη ότι οι θεοί είναι σωτήρες. Αυτό είναι ένα άλλο ουσιαστικό χαρακτηριστικό της ελληνιστικής θρησκείας, που σχετίζεται άμεσα με την αντίληψη, ότι οι θεοί επεμβαίνουν στους πολέμους των ανθρώπων ως σωτήρες των μεν και εχθροί των άλλων. Η αντίληψη αυτή είναι τόσο σημαντική, που η σύγχρονη έρευνα χαρακτηρίζει την ελληνιστική θρησκεία χρησιμοποιώντας τον όρο *σωτηριολογία,* δηλαδή η αντίληψη ότι η αρχαία ελληνική θρησκεία της ελληνιστικής περιόδου έχει ως σημαντικότατο στοιχείο της την αντίληψη, ότι οι θεοί είναι σωτήρες των θνητών.

Πολλές φορές οι ελπίδες τόσο ιδιωτών, όσο και ολόκληρων κοινοτήτων, είναι ότι μια θεία επέμβαση πρόκειται να τους σώσει από μια κρίσιμη στιγμή κατά τη διάρκεια ενός πολέμου. Μπορούμε να δούμε τη σημασία, που έχει αυτή η αντίληψη, στη μεγάλη διάδοση γιορτών της ελληνιστικής εποχής, οι οποίες έχουν την ονομασία *τα Σωτήρια*, δηλαδή, η γιορτή που γιορτάζεται για κάποιον σωτήρα θεό. Τέτοιες γιορτές γνωρίζουμε από τους Δελφούς — αφιερωμένη στον Δία Σωτήρα—, από την Κύμη, από το Πέργαμο.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη σημασία που έχει η έννοια της σωτηρίας, που προσφέρουν θεοί προς τους ανθρώπους, για την ελληνιστική θρησκεία, πάντοτε σε σχέση με τον πόλεμο, είναι το γεγονός ότι από τον 2ο π.Χ. αιώνα και μετά, στα γυμνάσια —οι οποίοι ταυτόχρονα είναι χώροι της εκπαίδευσης των νέων και της πολεμικής τους εκπαίδευσης, στα γυμνάσια— όπου παραδοσιακά λατρεύονται ο Ερμής και ο Ηρακλής, από τον 2ο π.Χ αιώνα αρχίζει να λατρεύεται και ο Δίας, αλλά με το επίθετο *Σωτήρας.* Η πρωιμότερη μαρτυρία που έχουμε για ένα γυμνάσιο, το οποίο καθιερώνει τη λατρεία του Δία Σωτήρα, είναι το γυμνάσιο

της λυκικής πόλης Ξάνθου, όπου οι νεαροί άνδρες αποφάσισαν το 196 π.Χ. να στήσουν έναν βωμό του Δία Σωτήρα και να εισαγάγουν τη λατρεία του, όπως αναφέρεται στην επιγραφή: *μετά από αναγκαιοτάτους καιρούς,* δηλαδή μετά από κρίσιμες περιστάσεις, δηλαδή μετά από πολέμους.

Ένας θεός μπορεί να θεωρηθεί ως προστάτης κατά τη διάρκεια της μάχης, μπορεί να θεωρηθεί σωτήρας κατά τη διάρκεια στιγμών κρίσιμων, κατά τη διάρκεια μιας επίθεσης. Ο οποιοσδήποτε θεός μπορεί να θεωρηθεί σωτήρας στη μάχη: ο Διόνυσος, η Αφροδίτη Ποντία (η θεά, η οποία προστατεύει τους ναυτικούς), η Αφροδίτη στην Αφροδισιάδα, οποιοσδήποτε θεός. Μάλιστα οι Ρόδιοι αφιέρωσαν εννιακόσια βλήματα από πέτρα —μάλλον μετά από την αποτυχημένη πολιορκία του Δημητρίου του Πολιορκητή— σε ένα ιερό τους, σε ένα ιερό *πάντων θεών*, δηλαδή ένα ιερό όλων των θεών· έτσι τουλάχιστον ήταν σίγουροι ότι δεν ξέχασαν κανέναν από εκείνους τους θεούς, που μπορεί να τους είχαν βοηθήσει στην πολιορκία.

Παρά το γεγονός ότι οποιαδήποτε θεότητα μπορεί να θεωρηθεί προστάτιδα των στρατιωτών κατά τον πόλεμο, υπάρχουν ορισμένες θεότητες οι οποίες εμφανίζονται πιο συχνά στις σχετικές μαρτυρίες. Σε πρώτη θέση μπορούμε να αναφέρουμε την Αθηνά, η οποία είναι μια χαρακτηριστικά πολεμοχαρής θεότητα και λατρευόταν είτε ταυτιζόμενη είτε σχετιζόμενη με τη Νίκη, με την προσωποποίηση της στρατιωτικής επιτυχίας ή λατρευόταν ως *Νικηφόρος*, εκείνη η οποία φέρνει τη νίκη. Σχετική λατρεία υπάρχει π.χ. στην ακρόπολη του Περγάμου. Ή λατρεύεται με τα επίθετα *Πολιάς* και *Πολιούχος*, δηλαδή εκείνη η οποία προστατεύει τις ακροπόλεις.

Η λατρεία της Αθηνάς ως θεάς, η οποία προστατεύει τους στρατιώτες, ήταν ιδιαίτερα σημαντική στην πόλη του Περγάμου, στην πρωτεύουσα του βασιλείου των Ατταλιδών, όπου οι Ατταλίδες βασιλείς, κατά τακτικά διαστήματα, πρόσφεραν αφιερώματα μετά από τις επιτυχημένες τους εκστρατείες, αφιερώματα από τα λάφυρά τους. Τα αφιερώματα αυτά δείχνουν, με τα κείμενά τους και τη νοοτροπία η οποία υπάρχει πίσω από αυτή τη σχέση ανάμεσα στους βασιλείς (τους θνητούς) και τους θεούς προστάτες του βασιλείου τους. Μια από αυτές τις αφιερώσεις έχει το εξής κείμενο (στον Δία, την Αθηνά Νικηφόρο έκαναν την αφιέρωση):

> *Ο βασιλιάς Άτταλος, ο γιος του βασιλιά Αττάλου, και εκείνοι που εξεστράτευσαν μαζί του κατά του Προυσία* (αυτός ήταν ο εχθρός, ο βασιλιάς της Βιθυνίας) *και τον πολιόρκησαν στη Νικομήδεια, αφού είχε παραβεί* πρώτα *τις συνθήκες που είχαν συναφθεί με τη μεσολάβηση των Ρωμαίων, (έκαναν* αυτή *την αφιέρωση) ως ανταμοιβή για τα κέρδη από την επιτυχή έκβαση του πολέμου.*

Η αφιέρωση αυτή είναι ενδιαφέρουσα διότι με την αναφορά του λόγου για τον οποίο έγινε η αφιέρωση, δηλαδή το γεγονός ότι ο εχθρός είχε παραβεί συνθήκες, δηλαδή ήταν εκείνος, ο οποίος άρχισε —ήρξε χειρών αδίκων—, εκείνος ο οποίος έκανε την πρώτη άδικη πράξη, εξηγεί και τη νίκη των Ατταλιδών, τη νίκη του Αττάλου: η νίκη αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι είχε το δίκιο με το μέρος του και συνεπώς και την προστασία της θεάς. Οι αφιερώσεις αυτές αποτελούν έτσι ένα σημαντικό στοιχείο προπαγάνδας των ελληνιστικών βασιλέων· είναι ένας τρόπος, με τον οποίο δείχνουν ότι βρίσκονται υπό την προστασία των θεών.

Πόσο σημαντικό είναι αυτό το μέσο προπαγάνδας μπορούμε να το καταλάβουμε μελετώντας τις επιγραφές από το νησί της Δήλου, που ήταν ένα πανελλήνιο ιερό του Απόλλωνα. Ακριβώς σε αυτό το μέρος, όπου πολλοί Έλληνες από διάφορες περιοχές πήγαιναν για να λατρεύσουν τον Απόλλωνα, ελληνιστικοί βασιλείς —τόσο οι Αντιγονίδες της Μακεδονίας όσο και οι Πτολεμαίοι της Αιγύπτου, σε μικρότερο βαθμό βασιλείς της Μικράς Ασίας—, έστελναν τακτικά

αφιερώματα ώστε να προβάλουν την ιδιαίτερη σχέση τους με τον θεό Απόλλωνα. Επίσης ένα άλλο σημαντικό πανελλήνιο ιερό, το ιερό του Απόλλωνα στους Δελφούς, γίνεται και αυτό ένα είδος σκηνής, της αυτοπροβολής των ελληνιστικών βασιλέων και της επίδειξης της ιδιαίτερης σχέσης τους με το θείο.

Οι Δελφοί παραδοσιακά είχαν ιδιαίτερη σχέση με τους Μακεδόνες βασιλείς, οι οποίοι εκπροσωπούνταν στην Αμφικτυονία, που ήταν το διοικητικό όργανο που ρύθμιζε τα διοικητικά και θρησκευτικά θέματα των Δελφών. Ο τελευταίος βασιλιάς της Μακεδονίας, ο Περσέας, λίγο πριν από τον 3ο Μακεδονικό Πόλεμο μεταξύ των Ρωμαίων και του βασιλείου του, ένας πόλεμος ο οποίος κατέληξε στην καταστροφή του μακεδονικού βασιλείου, πήγε στους Δελφούς το 178 π.Χ. —είμαστε σίγουροι ότι αντιπροσωπούνταν στο αμφικτυονικό συμβούλιο— και αφιέρωσε μια σειρά από μνημεία, δυο σημαντικά μνημεία, σίγουρα με την έγκριση της Αμφικτυονίας. Είναι μνημεία, τα οποία το ένα κοσμούνταν με ένα δικό του άγαλμα, το δεύτερο επιδείκνυε τις παραδοσιακές σχέσεις προστασίας του ιερού των Δελφών από τους Μακεδόνες βασιλείς. Το 174 π.Χ. πήγε με στρατεύματα ειρηνικά στους Δελφούς πάλι, για να τονίσει αυτή την ιδιαίτερη σχέση του. Στη συνέχεια αφιέρωσε, μέσα στο τέμενος του Απόλλωνα, μία κολόνα, έναν πεσσό, στον οποίο έγραψε το κείμενο διαφόρων εγγράφων παλαιότερης εποχής, τα οποία έδειχναν πόσο δραστήρια ο Δημήτριος ο Πολιορκητής, ο πρόγονος δηλαδή του Περσέα, είχε ενεργήσει προς όφελος των Δελφών. Αυτός ο πεσσός, αυτή η βάση είχε τουλάχιστον τρία μέτρα ύψος και μάλλον κοσμούνταν με ένα άγαλμα του Περσέα και βρισκόταν κοντά σε ένα ανάλογο άγαλμα του εχθρού του Περσέα, του Ευμένη Β΄ του Περγάμου. Οι Ρωμαίοι αποφάσισαν ακριβώς στους Δελφούς να αναγράψουν μια άλλη επιγραφή με κατηγορίες κατά του Περσέα.

Βλέπουμε επομένως πώς ένα ιερό γίνεται και σκηνή για έναν πόλεμο προπαγάνδας ανάμεσα σε δύο στρατιωτικούς αντιπάλους. Ο ρωμαίος στρατηγός, ο οποίος νίκησε τον Περσέα στη μάχη της Πύδνας, ο Αιμίλιος Παύλος, χρησιμοποίησε ακριβώς τον πεσσό που είχε αφιερώσει ο Περσέας για να δημιουργήσει ένα μνημείο, υπόμνημα της δικής του νίκης· ακριβώς εκεί πέρα που βρισκόταν το μνημείο του Περσέα.

Με αυτά τα παραδείγματα θέλησα να δείξω τη σημασία που έχει η θρησκεία για τη στρατιωτική προπαγάνδα και την πολιτική προπαγάνδα, αλλά και για τη νοοτροπία των Ελλήνων κατά την ελληνιστική εποχή σε σχέση με στρατιωτικές επιχειρήσεις.

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

51. Αφιέρωμα ηπειρωτών πολεμιστών στην Κασσώπη, κατά τον πόλεμο του Αριστονίκου, 129 π.Χ., *Supplementum Epigraphicum Graecum XXXVI 555*:

"Αυτοί οι άνδρες από την Κασσώπη, που πήγαν στην Ασία με πολεμικά άρματα όταν ο Μάρκος οδήγησε τον στρατό του κατά του Αριστόνικου, ανακήρυξαν δημόσια τον Ηρακλή σωτήρα τους. Νικώντας τον Αριστόνικο σε μάχη αυτοί οι άνδρες από το Βουχέτιο έφεραν στην πατρίδα τους ρώμη. Οι απόγονοι του Οξύλου, του αρχηγέτη αυτής της γης, πρόσφεραν θυσία μόλις γύρισαν με ασφάλεια στην πατρίδα τους κι έστησαν αυτό το άγαλμα του Ηρακλή, που στάθηκε στο πλευρό τους σε όλες τις μάχες".

52. Αφιέρωμα Κιλίκιου πολεμιστή που λεηλάτησε την Ξάνθο το 42 π.Χ., *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes III 852*:

"Αφού κατέστρεψα την πόλη της Ξάνθου με μαύρη φωτιά, εγώ, ο Μονγίδρις, ο γιος του Τεύκρου, αφιέρωσα στην αγνή θεά ένα χρυσό στεφάνι. Κι εσύ Αθηνά, που πορθείς τις πόλεις, να οπλίζεις

πάντα τον άντρα από του οποίου τα χέρια λαμβάνεις μια δεκάτη".

53. Αφιέρωμα του Αττάλου Β', Πέργαμο, 154 π.Χ., *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae 327*:

"Ο βασιλιάς Άτταλος, γιος του βασιλιά Αττάλου, και εκείνοι που εξεστράτευσαν μαζί του κατά του Προυσία και τον πολιόρκησαν στη Νικομήδεια, αφού είχε παραβεί τις συνθήκες που είχαν συναφθεί με τη μεσολάβηση των Ρωμαίων, (έκαναν την αφιέρωση) στον Δία και την Αθηνά Νικηφόρο ως ανταμοιβή για τα κέρδη από την επιτυχή έκβαση του πολέμου".

V4.1.3 Μεταφορά θρησκευτικών ιδεών (20΄)

https://youtu.be/ze6ACSkaSVA

απομαγνητοφώνηση Paronymius / αντιαπαραβολή Asimenia

Στο προηγούμενο μάθημα αναφέρθηκα στη σημασία που έχουν αφιερώσεις σε ιερά, ως μέσο προπαγάνδας και αυτοπροβολής, τόσο απλών στρατιωτών και αξιωματικών όσο και ελληνιστικών βασιλέων. Μια άλλη σημασία που έχουν αρχαίες αφιερώσεις σε ιερά είναι να εκδηλώσουν τη νομιμοφροσύνη και την υπακοή αξιωματικών και στρατιωτών απέναντι στον μονάρχη τους.

Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι μια αφιέρωση (δεν ξέρουμε από πού ακριβώς προέρχεται, κάπου από την Αίγυπτο, γύρω στο 220 με 210 π.Χ.). Είναι μια αφιέρωση που γίνεται από έναν στρατιώτη υπέρ του βασιλιά Πτολεμαίου· το κείμενο λέει:

> *Υπέρ του βασιλιά Πτολεμαίου και της βασίλισσας Αρσινόης και του γιου τους Πτολεμαίου, θεών φιλοπατόρων, τέκνων του Πτολεμαίου και της Βερενίκης, θεών ευεργετών, ο Αλέξανδρος, ο γιος του Συνδαίου από τα Ορόαννα, αξιωματικός* (ο τίτλος του ο ακριβής είναι "διάδοχος") *"που στάλθηκε μαζί με τον Χαρίμορτο, τον στρατηγό, για το κυνήγι των ελεφάντων, και τον Απόαση, τον γιο του Μιορβόλλου, από τα Έτεννα,* (κι αυτός αξιωματικός) *ηγεμόνας, και τους στρατιώτες υπό τις διαταγές τους, αφιέρωσαν αυτό το αφιέρωμα στον Άρη Νικηφόρο* (δηλαδή τον θεό του πολέμου, τον νικηφόρο, που φέρνει νίκη) *τον Εύαγρο* (δηλαδή τον προστάτη του κυνηγιού).

Η αφιέρωση αυτή, που γίνεται από μια ομάδα αξιωματικών και στρατιωτών, μπορεί να διαβαστεί σε πολλά επίπεδα:

- Από τη μία πλευρά, είναι μια αφιέρωση η οποία γίνεται μετά από μια στρατιωτική επιτυχία. Η στρατιωτική επιτυχία είναι το κυνήγι ελεφάντων, που ήταν πολύ σημαντικό για την προμήθεια του πτολεμαϊκού στρατού με πολεμικούς ελέφαντες.
- Σε ένα άλλο επίπεδο, η αφιέρωση αυτή δείχνει τη δυναστική συνέχεια· αναφέρει τα ονόματα των βασιλέων, του Πτολεμαίου Δ΄ και της γυναίκας (σ.σ. και αδερφής) του, αναφέροντας όμως παράλληλα και το όνομα των γονιών της, του Πτολεμαίου Γ΄ και της Βερενίκης Β΄.
- Δείχνει τη νομιμοφροσύνη αξιωματικών οι οποίοι έχουν έρθει στην Αίγυπτο από την Πισιδία της Μικράς Ασίας.
- Δείχνει την κοινή λατρεία, από στρατιώτες, της ίδιας θεότητας, όχι οποιασδήποτε θεότητας αλλά του Άρη, μιας θεότητας που στην ελληνική θρησκεία συνδέεται άμεσα με τον πόλεμο. Ο Άρης όμως δεν είναι μόνον ένας ελληνικός θεός· στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ένας γνωστός πισιδικός θεός ο οποίος λατρεύεται απλώς με ένα ελληνικό όνομα.

Βλέπουμε εδώ, στην επικάλυψη όλων αυτών των στοιχείων, πώς ένας θεός από την Πισιδία αποκτά ένα ελληνικό όνομα και βρίσκεται ξαφνικά κάπου στην αιγυπτιακή έρημο και αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη θρησκευτική πολυπλοκότητα στην οποία συνέβαλαν οι ελληνιστικοί στρατοί. Η μεταφορά της ιδέας του Άρη από την Πισιδία στην Αίγυπτο σχετίζεται άμεσα με τη μισθοφορική υπηρεσία Πισιδών αξιωματικών που υπηρετούν στον στρατό των Πτολεμαίων.

Ίσως η σημαντικότερη συμβολή του πολέμου στην ελληνιστική θρησκεία να είναι ακριβώς

αυτή η συμβολή στη μετακίνηση και τη μεταφορά ιδεών από μια περιοχή σε άλλη. Η μεταφορά αυτή των ιδεών γινόταν μαζί με τη μετακίνηση μισθοφόρων οι οποίοι στρατολογούνται από διάφορες περιοχές: την Αιτωλία, την Κρήτη, την Αρκαδία, την Παμφυλία, την Πισιδία, τις πόλεις της Μικράς Ασίας.

Ας δούμε ένα άλλο παράδειγμα, αυτή τη φορά ενός άνδρα από τη Θήρα, τη σημερινή Σαντορίνη, ο οποίος υπηρετούσε στον στρατό των Πτολεμαίων και έστησε μία αφιέρωση στην πόλη Κόπτο της Αιγύπτου. Το κείμενο λέει:

> *Ο Απολλώνιος, ο γιος του Σωσιβίου από τη Θήρα, αξιωματικός των εξωτερικών δυνάμεων* (δηλαδή των στρατευμάτων των Πτολεμαίων που επάνδρωναν τις φρουρές έξω από την Αίγυπτο), *έκανε αυτή την αφιέρωση στους Σαμοθράκες θεούς, σε εκπλήρωση ενός τάματος, αφού σώθηκε από μεγάλους κινδύνους, αφού απέπλευσε από την Ερυθρά Θάλασσα.*

Βλέπουμε πάλι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της ζωής ενός μισθοφόρου:

> Ο Απολλώνιος γεννήθηκε στη Σαντορίνη· υπηρετώντας στον στρατό των Πτολεμαίων βρέθηκε στην Ερυθρά Θάλασσα, δηλαδή στη νότια Αίγυπτο, στα σύνορα με την Αιθιοπία. Αφού επέζησε από ένα δύσκολο ταξίδι, κατά τη διάρκεια του οποίου είχε κάνει ένα τάμα, αφιερώνει κάτι στην Κόπτο της Αιγύπτου. Η αφιέρωσή του γίνεται όχι σε Αιγύπτιους θεούς· η αφιέρωσή του γίνεται στους Σαμοθράκες θεούς, τους μεγάλους θεούς, ανώνυμους θεούς, που λατρεύονταν στη Σαμοθράκη και θεωρούνταν προστάτες των ναυτικών.

Βλέπουμε εδώ πώς μαζί με έναν μισθοφόρο ταξιδεύουν και οι θεοί της πατρίδας του, οι θεοί τους οποίους είχε ξεκινήσει να λατρεύει ήδη στη Σαντορίνη.

Πόλεμος σημαίνει μετακίνηση· μετακίνηση στρατευμάτων, μετακίνηση αιχμαλώτων. Πόλεμος σημαίνει μετακίνηση μόνιμη ή πρόσκαιρη· μερικές φορές είναι ακούσια, άλλοτε είναι εθελούσια και αυτή η μετακίνηση συνδέεται και με τη μετακίνηση ιδεών — μεταξύ τους και θρησκευτικών ιδεών. Εκεί που οι στρατιώτες υπηρετούν σε φρουρές, σε στρατεύματα, σε πόλεις, τα βράδια ίσως να ονειρεύονται τους θεούς της πατρίδας τους, αλλά η υπηρεσία τους σε έναν ξένο τόπο τούς δίνει και τη δυνατότητα να μάθουν και νέους θεούς και αυτό είναι κάτι το οποίο συμβαίνει στα μεγάλα βασίλεια των Πτολεμαίων και των Σελευκιδών.

Στην αρχαία θρησκεία υπήρχε η αντίληψη ότι οι τοπικοί θεοί, οι θεοί οι οποίοι βρίσκονται σε έναν συγκεκριμένο τόπο έχουν ιδιαίτερη δύναμη προστασίας, παρέχουν ιδιαίτερη δύναμη προστασίας ακριβώς σε αυτόν τον τόπο. Για αυτόν τον λόγο ήταν πάντοτε μια καλή ιδέα — εκτός από το να προσφέρουν θυσίες οι στρατιώτες στους θεούς της πατρίδας τους, ταυτόχρονα— να τιμούν και τους θεούς της περιοχής στην οποία βρίσκονταν ή στην οποία υπηρετούσαν. Αυτό οδηγεί σε μια ανάμιξη θρησκευτικών αντιλήψεων, ένα φαινόμενο το οποίο χαρακτηρίζεται ως ***συγκρητισμός,*** δηλαδή ο συγκερασμός διαφορετικών θρησκευτικών αντιλήψεων. Τις περισσότερες φορές, αυτό το οποίο γίνεται είναι: οι Έλληνες μισθοφόροι, οι οποίοι γίνονται μετανάστες και εγκαθίστανται ως κληρούχοι σε νέες νεοϊδρυμένες πόλεις στην κεντρική Ασία, στην Εγγύς Ανατολή, στη Μικρά Ασία και στην Αίγυπτο, να μεταφέρουν μαζί τους και τις δικές τους θρησκευτικές συνήθειες.

Η Φάλεκα[8] το σημερινό νησί (το αρχαίο του όνομα είναι *Ίκαρος*), είναι ένα μικρό αλλά στρατηγικά σημαντικό νησί στον Αραβικό Κόλπο (σ.σ. ή και Περσικό Κόλπο). Ήδη κάτω από τα

[8] (σ.σ. Failaka ή και Failichah, 20km Α της Πόλης του Κουβέιτ)

χρόνια των πρώτων Σελευκιδών είχε εγκατασταθεί εδώ μια φρουρά και οι Έλληνες στρατιώτες που εγκαταστάθηκαν εκεί έδωσαν στο νησί το όνομα *Ίκαρος.* Μια πρώιμη αφιέρωση, μάλλον γύρω στο 300 π.Χ., δείχνει ότι Έλληνες στρατιώτες, κάτω από την υπηρεσία κάποιου Σωτέλη, λάτρευαν ήδη εκεί δικούς τους θεούς: τον Δία Σωτήρα, τον Ποσειδώνα και την Άρτεμη Σωτείρα, δηλαδή θεούς από τους οποίους ανέμεναν προστασία. Ήταν Έλληνες οι θεοί εκείνοι τους οποίους έφεραν στο νησάκι Ίκαρος. Αργότερα ίδρυσαν ένα ιερό της Αρτέμιδος Σωτείρας όταν δημιουργήθηκε εκεί μια μόνιμη φρουρά, και ακόμα πιο αργά, γύρω στο 204 π.Χ., δημιούργησαν εκεί και μια γιορτή, μια γιορτή καθαρά ελληνικού τύπου, η οποία συνοδευόταν από έναν αγώνα γυμνικό και μουσικό, δηλαδή αθλητικό και μουσικό αγώνα. Αυτά είναι εντελώς τυπικά χαρακτηριστικά ελληνικού πολιτισμού, που ο μόνος λόγος για τον οποίον εισάγονται σε μια τόσο ξένη περιοχή στον Αραβικό Κόλπο είναι από την παρουσία στρατιωτών μισθοφόρων.

Μια άλλη μορφή θρησκευτικής ανανέωσης και διάδοσης θρησκευτικών ιδεών που οφείλεται στη στρατιωτική υπηρεσία μισθοφόρων είναι η διάδοση μη ελληνικών λατρειών, κυρίως αιγυπτιακών λατρειών στον ελληνικό κόσμο. Το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα είναι η διάδοση της λατρείας αιγυπτιακών θεών. Ήδη, από την αρχαϊκή περίοδο, όταν Έλληνες μισθοφόροι υπηρετούσαν στην Αίγυπτο, το ενδιαφέρον τους το προσέλκυσαν τα εντυπωσιακά αιγυπτιακά μνημεία των Φαραώ· το γνωρίζουμε αυτό διότι πολλοί επισκέπτες αιγυπτιακών μνημείων χάραζαν το όνομά τους επάνω στα μνημεία, πάνω στους τοίχους των ναών ή στις βάσεις των αγαλμάτων, μερικές φορές και πάνω στα αγάλματα. Σώζονται χιλιάδες τέτοια χαράγματα από προσκυνητές και επισκέπτες των αιγυπτιακών μνημείων. Αυτή η πρακτική συνεχίστηκε και στην ελληνιστική εποχή· μάλιστα αυξήθηκε κατά την ελληνιστική εποχή επειδή ήταν πολύ μεγαλύτερος ο αριθμός των Ελλήνων στρατιωτών που επισκέπτονταν αυτά τα μνημεία υπηρετώντας στην Αίγυπτο. Συνήθως γράφουν ότι επισκέφτηκαν, ότι ήρθαν στον θεό ή τη θεά ή ότι έκαναν ένα προσκύνημα, δηλαδή επισκέφτηκαν ένα αιγυπτιακό ιερό και ίσως γονάτισαν μπροστά στην απεικόνιση μιας θεότητας. Μια τυπική έκφραση την οποία συναντούμε εκεί είναι η λέξη *μνησθεί,* δηλαδή ο θεός θα με θυμηθεί, ή η έκφραση *πολλάκις ακούσατε,* ο θεός θα με ακούσει, θα ακούσει την προσευχή μου πολλές φορές, εκφράσεις οι οποίες εκδηλώνουν την ελπίδα των στρατιωτών κατά την επίσκεψή τους, σε αυτά τα αιγυπτιακά ιερά, να εξασφαλίσουν την προστασία των τοπικών θεών. Γνωρίζουμε, όπως είπα, πολλά τέτοια ονόματα προσκυνητών από την ελληνιστική περίοδο. Δεν είναι πάντοτε εύκολο να διακρίνουμε αν κάποιος είναι στρατιώτης ή πολίτης, αλλά τις περισσότερες φορές μπορούμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για επισκέψεις στρατιωτών.

Αυτές οι μορφές λατρείας, δηλαδή η επίσκεψη αυτών των μνημείων και το προσκύνημα, είναι αιγυπτιακής καταγωγής αλλά συνεχίζεται και στην ελληνιστική εποχή, όταν υιοθετείται από Έλληνες μισθοφόρους. Παράλληλα, οι Έλληνες μισθοφόροι, όταν φτάνουν σε αυτές τις ξένες περιοχές, αρχίζουν να υιοθετούν και τη λατρεία ξένων θεοτήτων.

Σας δίνω ένα παράδειγμα ενός Κρητικού μισθοφόρου από τη Φαιστό, ο οποίος γύρω στο 200 π.Χ. κάνει ένα αφιέρωμα στον Οσίρι, δηλαδή τον γιο και σύζυγο της Ίσιδας *κατά πρόσταγμα,* δηλαδή αφού ο θεός τού έδωσε μια σχετική εντολή. Προφανώς, κατά τη διάρκεια ενός ονείρου, ο στρατιώτης αυτός της Φαιστού θεώρησε ότι είδε τον Οσίρι στον ύπνο του και έκανε στη συνέχεια αυτήν την αφιέρωση[9].

Ανάλογα αφιερώματα στρατιωτών βρίσκουμε σε πάρα πολλά αιγυπτιακά ιερά και είναι

[9] (σ.σ. Ὀσείρει Ἰσχωνίδας Τίμωνος Κρὴς Φαίστιος κατὰ πρόσταγμα. (SEG 20: 698))

φυσικό ο αριθμός να αυξάνει όσο προχωρούμε σε πιο επικίνδυνες περιοχές. Μια από τις πιο μακρινές περιοχές της Αιγύπτου, στην ακτή της Ερυθράς Θάλασσας, είναι η λεγόμενη Τρωγλοδυτική ή Τρωγοδυτική, η περιοχή όπου Νούβιοι νομάδες συνέχιζαν να ζουν στην ελληνιστική εποχή σε συνθήκες οι οποίες θύμιζαν την Εποχή του Λίθου, την Παλαιολιθική Εποχή. Σε αυτήν την περιοχή όλοι οι επισκέπτες ήταν εκτεθειμένοι σε μεγάλους κινδύνους· για αυτόν τον λόγο, σε πολλά ιερά του θεού Πάνα, ο οποίος ταυτίζεται με τον αιγυπτιακό θεό Μιν, παραδείγματος χάριν στο El-Kanais, βρίσκουμε πολλά χαράγματα από στρατιώτες οι οποίοι εκφράζουν την ευγνωμοσύνη τους για το ότι σώθηκαν μετά από ένα επικίνδυνο ταξίδι.

Ένας Κρητικός, ο Ακέστιμος, από την πόλη Κουρτωλία[10], αναφέρει παραδείγματος χάριν στο χάραγμά του στο *Πάνειον* του El-Kanais[11], τις ακριβείς συνθήκες κάτω από τις οποίες βρέθηκε εκεί. Έκανε την αφιέρωσή του, μας γράφει, στον *Πάνα Εύοδο,* δηλαδή τον Πάνα ο οποίος χαρίζει καλή στράτα, προστατεύει εκείνους οι οποίοι βρίσκονται στον δρόμο, αφού σώθηκε από την περιοχή των Τρωγλοδυτών.

Οι βασικοί φορείς της διάδοσης των αιγυπτιακών θεοτήτων στην Ελλάδα, την ελληνιστική εποχή, είναι κυρίως μισθοφόροι. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι μισθοφόροι του πτολεμαϊκού στρατού, οι οποίοι είτε υπηρετούν στην Αίγυπτο και επιστρέφουν στις πατρίδες τους, παραδείγματος χάριν Κρήτες μισθοφόροι που ξαναγυρίζουν στην Κρήτη, στη Γόρτυνα παραδείγματος χάριν, φέρνοντας και τις αιγυπτιακές λατρείες ή μισθοφόροι οι οποίοι υπηρετούν σε διάφορες φρουρές π.χ. στη φρουρά της Θήρας, της σημερινής Σαντορίνης.

Ένα παράδειγμα είναι αυτό του Φιλώτα από την Επίδαμνο της Ιλλυρίας, το σημερινό Δυρράχιο, ο οποίος υπηρετούσε στην πτολεμαϊκή φρουρά της Ιτάνου στην Κρήτη, και έκανε εκεί μια αφιέρωση στην *Τύχη Πρωτογένεια Αέναο*, δηλαδή στην Ίσιδα. Βλέπουμε εδώ πραγματικά μια περίπτωση επικάλυψης πολλών στοιχείων: ο Φιλώτας είναι από την Επίδαμνο· βρίσκεται στον αιγυπτιακό στρατό· ως στρατιώτης του αιγυπτιακού στρατού βρίσκεται στην Κρήτη, σε μια αιγυπτιακή φρουρά στην Ίτανο, κι εκεί κάνει αφιέρωση, όχι σε κάποια θεότητα της Επιδάμνου ή της Κρήτης αλλά, σε κάποια θεότητα της Αιγύπτου. Τον ίδιο Φιλώτα τον γνωρίζουμε ως αναθέτη ενός αφιερώματος στο μεγαλύτερο ιερό της Ίσιδας στις Φίλες[12], το 139 π.Χ.· είναι ένας άνθρωπος ο οποίος προφανώς, κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του στον πτολεμαϊκό στρατό, απέκτησε μια ιδιαίτερη θρησκευτικότητα και μια ιδιαίτερη σχέση με τη θεά Ίσιδα. Η ευρύτατη διάδοση, όπως είπα, των αιγυπτιακών λατρειών, ιδίως της λατρείας του Σαράπιδος, είναι κάτι το οποίο σχετίζεται ακριβώς με την ύπαρξη πολλών μισθοφόρων.

Θα τελειώσω δίνοντας ορισμένα άλλα παραδείγματα από το νησί της Θήρας, που είναι ένας τόπος όπου έχουν βρεθεί αρκετές επιγραφές, και μας δίνουν πληροφορίες για τη ζωή των στρατιωτών που υπηρετούσαν στην τοπική φρουρά. Οι στρατιώτες των πτολεμαϊκών στρατευμάτων που ήταν στη φρουρά στη Θήρα, παραδείγματος χάριν προήγαγαν τη λατρεία του Διονύσου, ο οποίος είναι ένας θεός που συνδέεται άμεσα με την πτολεμαϊκή δυναστεία, προήγαγαν τη λατρεία των ηγεμόνων, δηλαδή τη λατρεία των ίδιων των πτολεμαϊκών βασιλέων.

Μια χαρακτηριστική περίπτωση είναι κάποιος Αρτεμίδωρος από την Πέργη, ο οποίος, αφού

---

[10] (σ.σ. της Κρήτης)

[11] (σ.σ. της Αιγύπτου)

[12] (σ.σ. νήσος Φίλαι Δέλτα Νείλου)

υπηρέτησε σαν αξιωματικός στον στρατό του Πτολεμαίου Γ΄, εγκαταστάθηκε στη Θήρα και ίδρυσε ένα μεγάλο ιερό που αποτελεί μέρος όπου συναντούμε πολλές λατρείες ταυτόχρονα. Μερικές από αυτές σχετίζονται με τις περιοχές από τις οποίες προερχόταν και τις περιοχές τις οποίες είχε ζήσει, αλλά αποκατέστησε και έναν ναό των αιγυπτιακών θεοτήτων, ανήγειρε ένα τέμενος στο οποίο λατρευόντουσαν η θεά Ομόνοια, οι Διόσκουροι (οι τυπικοί προστάτες των στρατιωτών), οι μεγάλοι θεοί της Σαμοθράκης, ο Δίας Ολύμπιος, ο Απόλλων Στεφανηφόρος, ο Ποσειδώνας, η Εκάτη, ο θεός της γονιμότητας Πρίαπος (μια λατρεία την οποία είχε γνωρίσει προφανώς στη Λάμψακο της Μικράς Ασίας) αλλά και η Άρτεμις της Πέργης, δηλαδή η θεότητα την οποία ο Αρτεμίδωρος είχε φέρει από την πατρίδα του.

Όλα αυτά είναι χαρακτηριστικά παραδείγματα για τον τρόπο με τον οποίο λατρείες από μια περιοχή μεταφέρονται σε άλλη, χάρη στη μετακίνηση και την παρουσία μισθοφόρων. Η πολυπολιτισμικότητα του ελληνιστικού κόσμου, που είναι το κατεξοχήν πολιτιστικό στοιχείο αυτής της ιστορικής περιόδου, αποτελεί, σε μεγάλο βαθμό, το αποτέλεσμα της μετακίνησης μισθοφόρων και ένα από τα σημαντικότερα αποτελέσματα αυτής της μετακίνησης είναι η μετακίνηση ιδεών.

Ένα άλλο παράδειγμα, για το οποίο δεν έχουμε πολλές πληροφορίες, αλλά γνωρίζουμε ότι σίγουρα ισχύει, είναι π.χ. η διασπορά της ιουδαϊκής θρησκείας, πάλι μέσω μισθοφόρων. Σας θυμίζω ότι στις αρχές του 2ου π.Χ. αιώνα ο Αντίοχος Γ΄ εγκατέστησε 3.000 οικογένειες Ιουδαίων στη Μικρά Ασία, οι οποίοι φυσικά μετέφεραν τις δικές τους θρησκευτικές ιδέες.

Ο ελληνιστικός πόλεμος έχει επομένως επιπτώσεις όχι μόνο στην κοινωνία, την ιδεολογία της μοναρχίας, το πολίτευμα των πόλεων, την οικονομία (που είναι θέματα που αναπτύχθηκαν σε προηγούμενα μαθήματα) αλλά είναι και ένας πολύ σημαντικός παράγοντας για την κατανόηση της εξέλιξης της θρησκείας στην ελληνιστική εποχή.-

---

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

54. Αφιέρωμα αξιωματικού, Αίγυπτος, τέλη 3ου π.Χ. αι., *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae 86*:

"Υπέρ του βασιλιά Πτολεμαίου[13] *και της βασίλισσας Αρσινόης*[14] *και του γιου τους Πτολεμαίου*[15]*, θεών φιλοπατόρων,* τέκνων του Πτολεμαίου[16] και της Βερενίκης[17], θεών ευεργετών, Ο Αλέξανδρος, γιος του Συνδαίου από τα Ορόαννα, διάδοχος [ανώτατος αξιωματικός] που στάλθηκε μαζί με τον Χαρίμορτο, τον στρατηγό, για το κυνήγι ελεφάντων, και τον Απόαση, γιο του Μιορβόλλου, από τα Έτεννα, ηγεμόνα [αξιωματικό], και τους στρατιώτες υπό τις διαταγές τους, αφιέρωσαν αυτό στον Άρη Νικηφόρο Εύαγρο [προστάτη του καλού κυνηγιού]".

55. Αφιέρωση αξιωματικού, Κόπτος (Αίγυπτος), περ. 200 π.Χ., *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae 69*:

"Ο Απολλώνιος, γιος του Σωσιβίου από τη Θήρα, αξιωματικός των εξωτερικών δυνάμεων, έκανε αυτή την αφιέρωση στους Σαμοθράκες Θεούς, σε εκπλήρωση ενός τάματος, αφού σώθηκε από

---

[13] [Δ΄του Φιλοπάτορος]

[14] [Γ΄]

[15] [Ε΄ του Επιφανούς]

[16] [Γ΄]

[17] [Β΄]

μεγάλους κινδύνους, αφού απέπλευσε από την Ερυθρά Θάλασσα".

56. Αφιέρωση κρητικού μισθοφόρου, Πάνειον (ιερό του Πάνα) στο El-Kanais (Αίγυπτος), 2ος π.Χ. αι., Α. *Bernand, El Paneion d' El-Kanais. Les inscriptions grecques, Leiden 1982, αρ. 13:*

"Ο Ακέστιμος, Κρητικός από την Κουρτωλία, έκανε αυτή την αφιέρωση στον Πάνα τον Καλόστρατο (Εύοδο), αφού σώθηκε από την περιοχή των Τρωγλοδυτών".

4.2: Η επίδραση του πολέμου στο δίκαιο

V4.2.1 Βία κατά ιερών (14΄)

https://youtu.be/wZXtPJL_FYU

απομαγνητοφώνηση: ginath / αντιπαραβολή: georgia84

Τον 2ο μ.Χ. αιώνα, ο ρωμαίος ποιητής Βάβριος μετέφερε σε στίχους στην ελληνική γλώσσα τους μύθους του Αισώπου. Πρωταγωνιστές αυτών των μύθων είναι, ως γνωστόν, ζώα, αλλά οι συμπεριφορές οι οποίες αναδεικνύονται από αυτούς τους μύθους είναι συμπεριφορές ανθρώπων. Ο δεύτερος μύθος στη συλλογή του Βαβρίου έχει ως εξής:

> *Ένας γεωργός έχασε την τσάπα του καθώς έσκαβε τάφρους και άρχισε να ψάχνει μήπως κάποιος από τους χωρικούς* (τους δούλους) *που ήταν εκεί, την είχε πάρει. Όλοι αρνήθηκαν ότι την είχαν. Μην ξέροντας τι να κάνει, έφερε όλους τους δούλους στην πόλη, για να τους βάλει να ορκιστούν στους θεούς* (ότι δεν είχαν πάρει την τσάπα). *Όταν πέρασαν τις πύλες της πόλης […] ένας δημόσιος κήρυκας ανακοίνωσε ότι θα δινόταν αμοιβή 1.000 δραχμών σε όποιον έδινε πληροφορίες για αντικείμενα που είχαν κλαπεί από τον ναό του θεού. Όταν ο γεωργός το άκουσε αυτό, είπε: "Τσάμπα ήρθαμε. Πώς μπορεί να ξέρει αυτός ο θεός για άλλους κλέφτες, όταν δεν ξέρει ποιος έκλεψε τη δική του περιουσία; Και αντί για αυτό, προσφέρει λεφτά ελπίζοντας να βρει κάποιον άνθρωπο που να τους ξέρει".*

Στην ελληνιστική εποχή, λόγω των συχνών πολέμων, τα ιερά ήταν πάρα πολύ συχνά θύματα κλοπών, επιδρομών και λαφυραγώγησης. Θα περιμέναμε ότι κάποιος ανάλογος σκεπτικισμός απέναντι στη δύναμη των θεών θα είχε εκδηλωθεί, ακριβώς επειδή οι θεοί αποδείχτηκαν στην ελληνιστική εποχή αδύναμοι να προστατέψουν τα ιερά τους. Στην ενότητα αυτή —και στις επόμενες ενότητες— θα προσπαθήσω να αναλύσω ορισμένες περιπτώσεις που μπορούμε να δούμε πώς η συχνότητα των πολέμων και η πολεμική εμπειρία επηρεάζει τον τρόπο σκέψης, τη νοοτροπία των ανθρώπων. Αυτό είναι ένα φαινόμενο το οποίο δεν γνωρίζουμε μόνο στην ελληνιστική εποχή. Είναι ένα φαινόμενο το οποίο μπορεί να παρατηρηθεί σε όλες τις ιστορικές περιόδους στις οποίες οι άνθρωποι βρίσκονται, για μεγάλα χρονικά διαστήματα, αντιμέτωποι με πολέμους.

Όπως είπα προηγουμένως, οι περιπτώσεις λεηλασίας ιερών είναι πάρα πολύ συχνές. Παραδείγματος χάριν, οι Αιτωλοί λεηλάτησαν το περίφημο ιερό της Ήρας, το Ηραίον στο Άργος, το ιερό του Ποσειδώνα στη Μαντίνεια και στο Ταίναρο, τον ναό της Αρτέμιδος στους Λουσούς (στην Πελοπόννησο) και το σημαντικότερο ιερό του Δία στη Μακεδονία, το ιερό στο Δίον. Ο Φίλιππος Ε΄ εκδικήθηκε τους Αιτωλούς για αυτή τους την πράξη, λεηλατώντας το σημαντικότερο ιερό των Αιτωλών: το ομοσπονδιακό τους ιερό στο Θέρμο της Αιτωλίας. Τέτοιες πράξεις ήταν πάρα πολύ συχνές. Τις αναφέρουν τόσο οι σύγχρονοι ιστορικοί, όσο μπορούμε επίσης να τις συμπεράνουμε από τις πληροφορίες που υπάρχουν· παραδείγματος χάριν, για την κλοπή αγαλμάτων από ιερά κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής. Και φυσικά, οι μεγαλύτερες λεηλασίες από ιερά σημειώθηκαν κατά την κατάκτηση της Ελλάδας από τους Ρωμαίους τον 2ο και τον 1ο π.Χ. αιώνα.

Επομένως, θα περιμέναμε ότι όλες αυτές οι πράξεις βίας θα κλόνιζαν την εμπιστοσύνη των ελληνιστικών Ελλήνων απέναντι στη δύναμη των θεών. Μια τέτοια αντίληψη εκφράζεται ήδη

στην αρχή της ελληνιστικής εποχής, στον ύμνο των Αθηναίων για τον Δημήτριο τον Πολιορκητή, όταν οι Αθηναίοι λένε ότι οι άλλοι θεοί είτε είναι μακριά είτε δεν ασχολούνται με τις υποθέσεις τους.

Υπάρχουν, όμως, και άλλες ενδείξεις ενός κλονισμού στην πίστη παραδοσιακών θρησκειών, παραδοσιακών λατρευτικών πρακτικών και παραδοσιακών τελετουργιών λόγω των πολέμων. Αναφέρεται, παραδείγματος χάριν, ότι το 192 π.Χ., όταν γινόταν μια συνέλευση των Αιτωλών και των Ρωμαίων, οι οποίοι ήταν σύμμαχοι στον 1ο Μακεδονικό πόλεμο (το 192 π.Χ. οι Αιτωλοί έχουν εγκαταλείψει τη Ρωμαϊκή συμμαχία και έχουν συμμαχήσει με τον Αντίοχο Γ΄) όταν γίνεται, λοιπόν, μια σύσκεψη των εκπροσώπων των Αιτωλών και των Ρωμαίων στο Αίγιο, οι Αιτωλοί κατηγορούν τον Ρωμαίο στρατηγό Φλαμινίνο (ο οποίος ήταν ο νικητής στον προηγούμενο Μακεδονικό Πόλεμο) ότι δεν είχε κάνει στον προηγούμενο πόλεμο τίποτα εναντίον του Φιλίππου από το να κοιτάζει τους οιωνούς, δηλαδή να κοιτάζει το πέταγμα των πουλιών για να πάρει από αυτό θεϊκά σημάδια, να κάνει θυσίες και να δίνει τάματα πριν από κάποια μάχη, σαν να ήταν κάποιος ασήμαντος ιεροθύτης· ενώ οι Αιτωλοί ήταν εκείνοι οι οποίοι έπαιζαν τη ζωή τους κορώνα-γράμματα στη μάχη, πολεμώντας κατά του εχθρού. Αυτή η ιστορία (δεν ξέρουμε αν είναι αληθινή, αναφέρεται πάντως από τον Πολύβιο) δείχνει μία αντίθεση ανάμεσα στους Ρωμαίους (οι οποίοι είναι συντηρητικοί και ακολουθούν τις θρησκευτικές παραδόσεις) και έναν πραγματισμό των Αιτωλών (οι οποίοι θεωρούν ότι είναι σημαντικότερη η ανδρεία μέσα στη μάχη από την τήρηση τελετουργιών). Αυτή η ιστορία μπορεί, επίσης, να διαβαστεί με διαφορετικούς τρόπους: Ένας τρόπος είναι να είναι μια έμμεση κριτική προς τους Αιτωλούς, οι οποίοι θεωρούνταν γενικά άθεοι, ανόσιοι και εγκληματίες — αυτή είναι η στάση του Πολύβιου, ο οποίος είναι η πηγή αυτής της ιστορίας, την αναφέρει ένας άλλος ιστορικός, ο Λίβιος, αλλά αντιγράφοντας πληροφορίες τις οποίες έχει βρει στον Πολύβιο. Μπορεί, όμως, και να αντιστοιχεί στην άποψη ότι σε μια κρίσιμη περίσταση όπως είναι, παραδείγματος χάριν, ένας πόλεμος και μια μάχη, δεν είναι οι παραδόσεις εκείνες οι οποίες θα σώσουν, αλλά η πραγματική ανδρεία.

Μια ανάλογη ιστορία λέγεται για τον Αννίβα, τον μεγάλο Καρχηδόνιο στρατηγό, ο οποίος μετά από την ήττα του από τους Ρωμαίους, είχε καταφύγει στον στρατό του Αντιόχου Γ΄ όπου ήταν πολεμικός σύμβουλος. Λένε ότι μια από τις συμβουλές που έδωσε στον Αντίοχο, ήταν να δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα, μεγαλύτερη σημασία, στη γνώμη ενός καλού στρατηγού από τη βαρύτητα και τη σημασία που δίνει στα εντόσθια νεκρών προβάτων, εννοώντας ότι είναι σημαντικότερη η γνώμη ενός στρατηγού από τις πληροφορίες που ένας μάντης μπορεί να του δώσει βασιζόμενος στην εξέταση των σπλάχνων ενός θυσιασμένου ζώου.

Από τέτοια ανέκδοτα, μπορούμε να δούμε ότι υπάρχει, όντως, κάποιος σκεπτικισμός την ελληνιστική εποχή απέναντι σε παραδοσιακές τελετουργίες. Αυτό που μετράει —μας λένε αυτές οι ιστορίες— είναι η δράση και η γνώμη των ανθρώπων και όχι η οποιαδήποτε συμβολή των θεών σε μια μάχη. Ο λόγος που αναφέρω αυτές τις ιστορίες είναι για να μην δημιουργηθεί η εντύπωση (μετά από την ανάλυση περιπτώσεων όπου έχουμε δει οι ελληνιστικοί Έλληνες να πιστεύουν στις επιφάνειες των θεών και στα θαύματα) ότι ο ελληνιστικός κόσμος είναι τόσο μονοσήμαντος και τόσο απλός· έχει μια μεγάλη πολυπλοκότητα και, στην ίδια ακριβώς εποχή, μπορούμε να βρούμε τόσο αντιλήψεις που αποδίδουν στους θεούς εξαιρετική σημασία, όσο και αντιλήψεις οι οποίες αντιμετωπίζουν την παραδοσιακή πίστη στους θεούς με σκεπτικισμό.

Μια άλλη δυνατότητα να αναλύσουμε αυτά τα ανέκδοτα, είναι ως αντιθέσεις ανάμεσα σε δύο διαφορετικές εθνότητες. Και στις δύο περιπτώσεις (και στην περίπτωση του Αννίβα και στην περίπτωση των Αιτωλών και των Ρωμαίων) έχουμε να κάνουμε με διαφορετικές αντιλήψεις που φέρνουν αντιμέτωπους έναν ξένο (τον Καρχηδόνιο) και έναν Έλληνα (τον Αντίοχο Γ΄),

τους Αιτωλούς (Έλληνες) και τους Ρωμαίους (σ.σ ξένους).

Όμως, ένα άλλο μήνυμα το οποίο βγαίνει από αυτές τις ιστορίες, είναι το μήνυμα που εκφράζεται και από την αρχαία παροιμία *συν Αθηνά και χείρα κίνει,* δηλαδή μην περιμένεις να τα κάνει όλα η βοήθεια του θεού, θα πρέπει και εσύ να κάνεις κάτι. Βλέπουμε και αυτή την αντίληψη να υπάρχει στην ελληνιστική εποχή, και μάλιστα να είναι μια αντίληψη την οποία εκφράζουν οι ίδιοι οι χρησμοί των θεών, δηλαδή οι θεοί οι ίδιοι είναι εκείνοι οι οποίοι παρακινούν τους ανθρώπους να μην επαφίουν όλες τις ελπίδες τους, να μην εγκαταλείπουν όλες τις ελπίδες τους στις προσευχές και τα τάματα, να μην περιμένουν να γίνουν όλα από τους θεούς, αλλά να αναλάβουν και οι ίδιοι δράση.

Τον πρώιμο 1ο π.Χ. αιώνα, η πόλη Σύεδρα της Παμφυλίας στη Μικρά Ασία, αντιμετώπιζε συνεχώς επιδρομές, επιθέσεις πειρατών. Κατέφυγαν, λοιπόν, στο ιερό του Απόλλωνα του Κλάριου (κοντά στην Κολοφώνα) για να ζητήσουν τη συμβουλή του. Η συμβουλή που έδωσε ο θεός στους Συέδριους για να αντιμετωπίσουν τους πειρατές από την Κιλικία, ήταν η εξής (είναι ένας χρησμός ο οποίος σώζεται σε μία επιγραφή και επιβεβαιώνονται οι πληροφορίες αυτές και από νομίσματα, τα οποία δείχνουν ακριβώς την τελετουργία που έπρεπε να ακολουθήσουν οι Συεδρείς) — λέει λοιπόν ο χρησμός:

> *Πάμφυλοι Συεδρείς, που κατοικείτε σε κοινή γη ανάμεικτων φύλων ανθρώπων, στη μέση της πόλης σας να στήσετε ομοίωμα του Άρη, του αιματοσταγούς φονιά των ανδρών, και να προσφέρετε θυσίες.* Δηλαδή, να στήσουν ένα άγαλμα του Άρη*. Να είναι δεμένος* (ο Άρης) *με τα σιδερένια δεσμά του Ερμή. Από την άλλη πλευρά η Δίκη να τον δικάζει, ακολουθώντας το δίκαιο.* Δηλαδή να στηθούν 3 αγάλματα: του Άρη, του Ερμή και της Δίκης, και με τελετουργίες που γίνονται σε αυτά τα αγάλματα, να επιδιώκουν οι Συεδρείς να αποδυναμώσουν τον Άρη και να ενισχύσουν τη Δίκη. *Να εικονίζεται ο Άρης σαν κάποιος που ικετεύει. Γιατί έτσι θα σας φανεί ειρηνικός και διώχνοντας τον εχθρικό όχλο μακριά σας, μακριά από την πατρίδα σας, θα φέρει την πολυπόθητη ευημερία.* Αν ο χρησμός σταματούσε εδώ, το μόνο το οποίο θα έπρεπε να κάνουν οι Συεδρείς είναι μια θρησκευτική τελετουργία, μια μαγική τελετουργία για να μπορέσουν να απωθήσουν τους εχθρούς. Ο χρησμός, όμως, συνεχίζεται και ο Απόλλων τους λέει: *Αλλά κι εσείς να βάλετε ένα χέρι στον κοπιαστικό αγώνα κι έτσι είτε να τους διώξετε είτε να τους δέσετε με άλυτα δεσμά. Να μην καθυστερήσετε την τρομερή σας εκδίκηση, γιατί μόνο έτσι θα ξεφύγετε οι ίδιοι από την τιμωρία.*

Το μήνυμα του χρησμού είναι και η τήρηση της παράδοσης, δηλαδή η τήρηση μιας θρησκευτικής τελετουργίας. Είναι ένα μικρό δράμα συμπαθητικής μαγείας αυτό το οποίο βρίσκουμε εδώ: δηλαδή με μαγικές τελετουργίες και με την εκπροσώπηση των θεϊκών δυνάμεων θα επιδιωχθεί η νίκη επί των πειρατών, αλλά παράλληλα ο θεός ζητάει από τους Συεδρείς να πάρουν και οι ίδιοι τα όπλα στα χέρια τους και να αγωνιστούν εναντίον των εχθρών τους. Είναι ένα ωραίο παράδειγμα της αρχαίας παροιμίας που ανέφερα προηγουμένως “συν Αθηνά και χείρα κίνει”.

Αυτά τα επιλεγμένα παραδείγματα από αφηγήσεις σύγχρονων ιστορικών, αλλά και από επιγραφές, δείχνουν ότι ο πόλεμος έχει μια σημαντική επίδραση και στον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες της ελληνιστικής εποχής αντιμετώπιζαν παλαιότερες παραδόσεις. Δείχνουν από τη μία πλευρά, κάποιον σκεπτικισμό ως προς τη δύναμη των θεών ακριβώς λόγω των αρνητικών εμπειριών του πολέμου, αλλά παράλληλα δείχνουν πολύ σαφώς και την επιμονή στις παραδόσεις. Θα δούμε στη συνέχεια και άλλα παραδείγματα για τον τρόπο με τον οποίο ο πόλεμος, στην περίοδο της ελληνικής ιστορίας στην οποία ήταν συχνότερος από οποιαδήποτε

άλλη περίοδο, αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής σκέψης. Το επόμενο αντικείμενο που θα συζητήσουμε, είναι πώς αντιμετώπισε τον πόλεμο το ελληνιστικό δίκαιο — πώς οι ελληνιστικοί Έλληνες προσπαθούν να βρουν μια εξήγηση για την ύπαρξη των πολέμων, αλλά και μία δικαιολόγηση των πολέμων.

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

57. Βάβριος, *Μύθοι,* αρ. 2:

"Ένας γεωργός έχασε την τσάπα του καθώς έσκαβε τάφρους και άρχισε να ψάχνει μήπως κάποιος από τους χωρικούς που ήταν εκεί την είχε πάρει. Όλοι αρνήθηκαν ότι την είχαν. Μη ξέροντας τί να κάνει, έφερε όλους τους δούλους στην πόλη για να τους βάλει να ορκιστούν στους θεούς. Όταν πέρασαν τις πύλες της πόλης … ένας δημόσιος κήρυκας ανακοίνωσε ότι θα δίνονταν αμοιβή χιλίων δραχμών σε όποιον έδινε πληροφορίες για αντικείμενα που είχαν κλαπεί από τον ναό του θεού. Όταν ο γεωργός το άκουσε, είπε. "Τσάμπα ήρθαμε. Πώς μπορεί να ξέρει αυτός ο θεός για άλλους κλέφτες, όταν δεν ξέρει ούτε ποιός έκλεψε τη δική του περιουσία. Κι αντί τούτου προσφέρει λεφτά ελπίζοντας να βρει κάποιον άνθρωπο που να τους ξέρει".

58. Χρησμός για τους κατοίκους των Συέδρων (Παμφυλία), 1ος π.Χ. αι., *Supplementum Epigraphicum Graecum XLI 1411:*

"Πάμφυλοι Συεδρείς, που κατοικείτε σε κοινή γη ανάμεικτων φύλων, να στήσετε στο κέντρο της πόλης σας ομοίωμα του Άρη, του αιματοσταγούς φονιά των ανδρών, και να προσφέρετε θυσίες· να είναι δεμένος με τα σιδερένια δεσμά του Ερμή. Από την άλλη πλευρά η Δίκη να τον δικάζει, ακολουθώντας το δίκαιο. Να εικονίζεται σαν κάποιος που ικετεύει. Γιατί έτσι θα σας φανεί ειρηνικός και διώχνοντας τον εχθρικό όχλο μακριά από την πατρίδα σας θα φέρει την πολυπόθητη ευημερία. Αλλά κι εσείς να βάλετε ένα χέρι στον κοπιαστικό αγώνα κι είτε να τους διώξετε είτε να τους δέσετε με άλυτα δεσμά· μην καθυστερήσετε την τρομερή εκδίκηση στους πειρατές. Έτσι θα ξεφύγετε από την τιμωρία".

V4.2.2 Αιτίες πολέμου (23᾽)

https://youtu.be/cb4mw1IqzbU

απομαγνητοφώνηση Evaggelia5 / αντιπαραβολή Asimenia

Από τον Σεπτέμβριο του 2002 έως τον Μάρτιο του 2003, η διεθνής κοινή γνώμη ήταν μάρτυρας μιας έντονης συζήτησης που γινόταν για το αν θα πρέπει να ξεκινήσει ένας πόλεμος κατά του Σαντάμ Χουσεΐν στο Ιράκ. Μετά από πολλά χρόνια απεδείχθη ότι τα περίφημα μυστικά όπλα, τα οποία είχε, δεν υπήρχαν, και απεδείχθη ότι αυτές οι συζητήσεις στόχο είχαν να αιτιολογήσουν και να δικαιολογήσουν έναν πόλεμο ο οποίος είχε ήδη προαποφασιστεί.

Ανάλογα φαινόμενα συναντούμε και στην ελληνιστική ιστορία. Περιπτώσεις που πόλεμοι έχουν ήδη αποφασιστεί, και στη συνέχεια εκ των υστέρων πρέπει να βρεθούν αιτίες για να τους παρουσιάσουν ως δικαιολογημένες πράξεις δικαιοσύνης, αντεκδίκησης, διεκδίκησης ιδιοκτησιών κ.ο.κ.

Ακριβώς το γεγονός ότι οι πόλεμοι ήταν εξαιρετικά συχνοί, οδήγησε τους σύγχρονους, τόσο τους ιστορικούς όσο και τους ρήτορες αλλά και απλούς ανθρώπους, να αναζητούν εξηγήσεις για το ποιες είναι οι αιτίες που προκαλούν πολέμους. Φυσικά κανένας διανοητής της ελληνιστικής εποχής δεν φτάνει στο ύψος ενός Θουκυδίδη, ο οποίος είναι ο πρώτος ο οποίος με εξαιρετική διαύγεια προσπαθεί να κάνει μια διάκριση ανάμεσα σε πραγματικές αιτίες και προφάσεις. Παρ᾽ όλα αυτά, και στην ελληνιστική εποχή, έχουμε μια έντονη συζήτηση για τις αιτίες που προκαλούν πολέμους, αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο παίρνονται αποφάσεις από τους πρωταγωνιστές της ιστορίας, είτε οι πρωταγωνιστές αυτοί είναι βασιλείς, είτε οι πρωταγωνιστές είναι κάποιοι πολιτικοί, είτε οι πρωταγωνιστές είναι το σύνολο της Εκκλησίας του Δήμου, δηλαδή ο λαός ο οποίος συνεδριάζει για να αποφασίσει για πόλεμο ή ειρήνη. Οι εξηγήσεις που δίνουν οι ιστορικοί είναι ποικίλες. Είναι εξηγήσεις τις οποίες μέχρι έναν βαθμό περιμένουμε, είναι εξηγήσεις οι οποίες δίνονται, αλλά και εξηγούν την ύπαρξη πολέμων και σε άλλες ιστορικές περιόδους.

Ένας βασικός λόγος είναι, παραδείγματος χάριν, η επιρροή του συναισθήματος στη λήψη αποφάσεων· αποφάσεις για πολέμους λαμβάνονται κάτω από την επιρροή της οργής, της ελπίδας για κάποιο κέρδος, την επιθυμία εκδίκησης ή απλώς τη φιλοδοξία. Όμως σε άλλες περιπτώσεις οι λόγοι για τους οποίους γίνονται πόλεμοι ή οι αιτίες οι οποίες προβάλλονται για την εξήγηση πολέμων, σχετίζονται με την αίσθηση του δικαίου· οι πόλεμοι γίνονται για να διεκδικήσει κάποιος αντικείμενα τα οποία του ανήκουν, παραδείγματος χάριν γη την οποία έχει χάσει και επί της οποίας θεωρεί ότι έχει δικαιώματα κυριαρχίας.

Ας δούμε παραδείγματος χάριν τον τρόπο με τον οποίο ο Πολύβιος προσπαθεί να εξηγήσει τις αποφάσεις του βασιλιά της Συρίας, του Σελευκίδη βασιλιά Αντιόχου Γ΄, όταν αναλαμβάνει — μόλις εικοσάχρονος— τη βασιλεία, τις συζητήσεις οι οποίες γίνονται στην αυλή των Σελευκιδών για το πώς θα πρέπει ο Αντίοχος να αντιδράσει στην κατάσταση την οποία αντιμετωπίζει. Από τη μία πλευρά υπάρχει μια εξέγερση στη Μικρά Ασία υπό την ηγεσία κάποιου Μόλωνα, από την άλλη υπάρχει το πτολεμαϊκό βασίλειο, που την ίδια περίπου εποχή έχει αλλάξει βασιλιά. Ο Πολύβιος παρουσιάζει τους διάφορους παράγοντες οι οποίοι επιδρούν στις συζητήσεις ανάμεσα στον βασιλιά και τους αυλικούς. Έτσι, ένας σημαντικός αυλικός, ο Ερμείας, επηρεάζεται στις συμβουλές τις οποίες δίνει στον Αντίοχο, από τη μία πλευρά από τον φόβο, τον φόβο δηλαδή στρατιωτικών επιχειρήσεων, από την άλλη από την ελπίδα ότι όσο ο Αντίοχος Γ΄ παραμένει ασθενής βασιλιάς, τόσο πιο ισχυρή θα είναι η δική του η θέση. Γι᾽

αυτό τον λόγο συμβουλεύει τον Αντίοχο να επιτεθεί όχι εναντίον του Μόλωνα (ώστε να έχει ένα μέτωπο, να έχει ένα αντίπαλο δέος εκεί και να ενισχύει τη δική του θέση), αλλά να επιτεθεί στον Πτολεμαίο στην Κοίλη Συρία. Ένας άλλος σύμβουλος του Αντιόχου, ο Επιγένης, συμβουλεύει να δράσουν αμέσως. Οι παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν την απόφαση σχετίζονται πάλι με την ελπίδα, δηλαδή την ελπίδα να μπορέσουν να νικήσουν τον Μόλωνα.

Πάλι ο Πολύβιος εξηγεί και την εξέγερση του Μόλωνα: Η εξέγερση έχει γίνει, πρώτον, λόγω φόβου για την επιρροή του Ερμεία (ο οποίος είναι ο βασικός πολιτικός σύμβουλος του νέου βασιλιά), από περιφρόνηση (πάλι ένα αίσθημα για τον νεαρό Αντίοχο), και από την ελπίδα της επιτυχίας.

Βλέπουμε ότι πολλές φορές η λήψη αποφάσεων για πολέμους είναι μια πολύπλοκη διαδικασία, στην οποία εμπλέκονται περισσότερα από ένα άτομα και αλληλοσυγκρουόμενα συναισθήματα. Όποια απόφαση και να έπαιρνε ο Αντίοχος Γ΄ ήταν ένα πράγμα σαφές: ότι ένα πράγμα δεν μπορούσε να κάνει, και αυτό είναι να μείνει αδρανής. Ένας βασιλιάς ο οποίος μένει αδρανής σε μία τέτοια κατάσταση δεν δικαιούται να συνεχίσει να είναι βασιλιάς.

Αποφάσεις —κυρίως στον χώρο των μοναρχιών, αλλά όχι μόνο— προσπαθούν να δικαιολογηθούν είτε με πραγματισμό, δηλαδή οι αποφάσεις για την κήρυξη ενός πολέμου παρουσιάζονται ως μία αναγκαιότητα, είτε γίνεται προσπάθεια να δικαιολογηθούν με βάση παλαιότερα δίκαια — θα επανέλθω σε αυτό στη συνέχεια.

Όμως, ένας από τους βασικότερους λόγους που σχετίζονται με την κήρυξη πολέμου από τους βασιλείς στον χώρο των μοναρχιών δεν σχετίζεται ούτε με το δίκαιο ούτε με το συναίσθημα, αλλά σχετίζεται με την ίδια την ιδεολογία της μοναρχίας. Αυτό είναι κάτι το οποίο ανέπτυξα σε ένα άλλο μάθημα, δηλαδή ότι η ίδια η μοναρχία έχει τις ρίζες της, τα θεμέλιά της, στη στρατιωτική υπεροχή, και ένας μονάρχης για να μπορεί να αιτιολογήσει την εξουσία του και να μπορέσει να τη διατηρήσει είναι υποχρεωμένος συνεχώς να εμπλέκεται σε στρατιωτικές επιχειρήσεις.

Ανάλογοι λόγοι εξηγούν και τις αποφάσεις πόλεων για την κήρυξη πολέμων, διότι αυτές οι αποφάσεις δεν σχετίζονται πάντοτε μόνο με πραγματικούς λόγους ή με συναισθηματικές παρορμήσεις, αλλά σχετίζονται και με τις βασικές αξίες της πόλης· με το γεγονός ότι μια κοινότητα πολιτών θεωρεί ως υπέρτατες αξίες την ελευθερία, την αυτονομία, και η ελευθερία και η αυτονομία πολλές φορές επιβάλλουν πολεμικές ενέργειες.

Επίσης ανάλογη σημασία έχει η εκπαίδευση των νέων, που είναι μία κατεξοχήν στρατιωτική εκπαίδευση, και γι᾽ αυτό τον λόγο αιτιολογεί και την προθυμία νέων ανδρών στην ελληνιστική εποχή να συμμετέχουν σε πολέμους — και σε αυτό το θέμα θα αναφερθώ στη συνέχεια.

Μία άλλη πηγή πληροφοριών για τον τρόπο που λαμβάνονται αποφάσεις και ζυγίζονται οι διάφοροι παράγοντες στον χώρο των μοναρχιών και των συνελεύσεων του δήμου είναι, τόσο επιγραφές όσο και πληροφορίες που μας δίνουν οι Λόγοι τους οποίους παρουσιάζει ο ιστορικός Πολύβιος στο έργο του. Από έναν συνδυασμό αυτών των πληροφοριών μπορούμε να αποκτήσουμε μια εικόνα για τους παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν τη λήψη των αποφάσεων. Θα σας δώσω λίγα μόνο παραδείγματα από τα πολλά τα οποία μπορούμε να συλλέξουμε από τις αρχαίες πηγές:

Ένα πολύ ωραίο παράδειγμα είναι μία επιστολή που έστειλε ο βασιλιάς του Περγάμου Άτταλος Β΄ στον ιερέα ενός σημαντικού ιερού της Κυβέλης στην Πεσινούντα της Φρυγίας γύρω στο 156 π.Χ. Ο Άτταλος Β΄ έχει αναλάβει πρόσφατα τη μοναρχική εξουσία στο βασίλειο του Περγάμου. Το ιερό της Πεσινούντας αντιμετωπίζει εχθρικές επιδρομές από τους Γαλάτες. Το

ερώτημα που τίθεται επομένως για τον Άτταλο Β΄ είναι: να επιτεθεί στους Γαλάτες ή όχι; Η απάντηση την οποία φυσικά θα περιμέναμε είναι ότι, κάτω από αυτές τις συνθήκες, φυσικά και θα πρέπει ο βασιλιάς να επιτεθεί, διότι διαφορετικά θα χάσει το κύρος του και την εμπιστοσύνη των υπηκόων. Ο Άτταλος περιγράφει σε αυτό το γράμμα τις συζητήσεις οι οποίες έγιναν στην αυλή του, το 156 π.Χ. περίπου, για να ληφθεί μια απόφαση.

Για να καταλάβουμε αυτή την απόφαση και αυτές τις συζητήσεις, θα πρέπει να έχουμε κάποιες πληροφορίες για το ιστορικό συγκείμενο: Είναι λίγα χρόνια μετά από την εποχή που οι Ρωμαίοι έχουν καταλύσει το βασίλειο της Μακεδονίας, το 167 π.Χ., οι Ρωμαίοι έχουν αποκτήσει τη μεγαλύτερη δύναμη στην κεντρική Ελλάδα αλλά επηρεάζουν τα πράγματα και στη Μικρά Ασία, και επειδή ο προκάτοχος του Αττάλου Β΄, ο Ευμένης, σε κάποια φάση του πολέμου των Ρωμαίων κατά των Μακεδόνων είχε προσπαθήσει να μεσολαβήσει για μια ειρηνική διευθέτηση, είχε τιμωρηθεί από τους Ρωμαίους με καχυποψία. Δέκα χρόνια αργότερα ο Άτταλος Β΄ γνωρίζει ότι οι Ρωμαίοι είναι οι κυρίαρχοι του πολιτικού γίγνεσθαι στην Ανατολική Μεσόγειο και μας εξηγεί ποιοι είναι οι παράγοντες που έπαιξαν κάποιο ρόλο στη λήψη των αποφάσεων.

Επίσης, για να καταλάβουμε αυτή την επιστολή θα πρέπει να κατανοήσουμε ότι είναι μια επιστολή η οποία αρχικά δεν προοριζόταν να δημοσιοποιηθεί· είναι μια προσωπική επιστολή που στέλνει ο βασιλιάς στον διοικητή του ιερού, τον ιερέα του ιερού της Πεσινούντας. Η επιστολή αυτή δεν δημοσιεύτηκε αμέσως, δημοσιεύτηκε δύο αιώνες αργότερα, μάλλον για να δείξει τη σημασία την οποία είχε το ιερό. Ακριβώς γι᾽ αυτό τον λόγο, επειδή ήταν μια επιστολή προσωπική από τον βασιλιά προς τον ιερέα της Πεσινούντας, περιέχει πληροφορίες οι οποίες είναι εξαιρετικά πολύτιμες, γιατί μας δίνουν μια άμεση εικόνα για συζητήσεις που γίνονται στην αυλή. Ένας από τους συμβούλους του Αττάλου είναι ο Χλώρος. Γράφει λοιπόν ο Άτταλος:

> *Ο Χλώρος επέμενε στον ρωμαϊκό παράγοντα και μας συμβούλευε να μην κάνουμε οτιδήποτε χωρίς τους Ρωμαίους, […]. Στην αρχή, μόνο λίγοι συμφώνησαν με αυτό, αλλά στη συνέχεια, καθώς συνεχίσαμε να εξετάζουμε το θέμα μέρα με τη μέρα, μας φαινόταν όλο και σωστότερο και αρχίσαμε να θεωρούμε ότι το να ξεκινήσουμε κάτι χωρίς τους Ρωμαίους είναι πολύ επικίνδυνο. Η επιτυχία θα προκαλούσε φθόνο, δυσφήμιση και καχυποψία,* καχυποψία *με την οποία αντιμετώπιζαν και τον αδελφό μου· και η αποτυχία θα σήμαινε σίγουρη καταστροφή. Όμως όπως [τώρα] έχουν τα πράγματα αν, θεός φυλάξοι, υπάρξει κάποια αρνητική εξέλιξη σε κάποια υπόθεση, αφού θα έχουμε κάνει τα πάντα με τη συγκατάθεση των Ρωμαίων, θα λάβουμε βοήθεια και θα τα καταφέρουμε πολεμώντας με την εύνοια των θεών.*

Βλέπουμε ότι κατά τις συζητήσεις μέσα στην αυλή υπάρχουν δύο διαφορετικές γνώμες: Η μία γνώμη είναι η πολεμοχαρής, ότι πρέπει αμέσως να επιτεθούν στους Γαλάτες· είναι η γνώμη η οποία συμβαδίζει άλλωστε και με την ιδεολογία της μοναρχίας. Η άλλη γνώμη είναι η πιο συγκρατημένη, ότι τίποτα δεν μπορεί να γίνει χωρίς τη συνδρομή των Ρωμαίων και τη σύμφωνη γνώμη των Ρωμαίων. Και τελικά ο βασιλιάς συντάσσεται με αυτή τη γνώμη. Ουσιαστικά δηλαδή αποφεύγει να πολεμήσει κατά των Γαλατών από φόβο (από τον φόβο των Ρωμαίων, όχι από τον φόβο των Γαλατών). Είναι μια από τις λίγες περιπτώσεις που έχουμε άμεση εικόνα για τις συζητήσεις που γίνονται πριν από τη λήψη ενός πολέμου.

Ανάλογες πληροφορίες μας δίνουν ορισμένες φορές οι Λόγοι τούς οποίους περιγράφει ο Πολύβιος, είτε μας δίνει περιλήψεις είτε προσπαθεί να τους ανασυστήσει στις Ιστορίες του. Έναν όμως λόγο σε άμεση μορφή, και τα επιχειρήματα τα οποία χρησιμοποιεί ο ρήτορας για να πείσει τη συνέλευση του λαού, μας δίνει μια αθηναϊκή επιγραφή από το 267 π.Χ. με ένα

ψήφισμα που πρότεινε κάποιος Αθηναίος πολιτικός, ο Χρεμωνίδης, παρακινώντας τους Αθηναίους να συνάψουν συμμαχία με τους Σπαρτιάτες και να πολεμήσουν κατά του βασιλιά της Μακεδονίας, του Αντιγόνου του Γονατά, για την ελευθερία τους. Είναι ένα πολύ σημαντικό κείμενο διότι αποτελεί μια περίληψη των επιχειρημάτων που παρουσίασε ο Χρεμωνίδης στη συνέλευση των Αθηναίων για να τους πείσει να συμμαχήσουν με τους Σπαρτιάτες και να κηρύξουν τον πόλεμο εναντίον του Αντιγόνου. Όπως θα δείτε, το κείμενο αυτό δίνει έναν συνδυασμό και ηθικών επιχειρημάτων και πραγματικών επιχειρημάτων· πραγματικά επιχειρήματα με την έννοια ότι "πρέπει να πολεμήσουμε διότι διαφορετικά κινδυνεύει η ελευθερία μας", και ηθικά επιχειρήματα τα οποία υπενθυμίζουν στους Αθηναίους τις ηρωικές παραδόσεις των προγόνων τους. Το κείμενο λέει:

> *…Και παλαιότερα οι Αθηναίοι και οι Λακεδαιμόνιοι και οι σύμμαχοι [οι σύμμαχοί τους] είχαν συμφωνήσει να συνάψουν συνθήκη φιλίας και συμμαχίας μεταξύ τους και διεξήγαγαν από κοινού πολλούς και δίκαιους αγώνες εναντίον όσων επιχειρούσαν να υποδουλώσουν τις πόλεις. Και τώρα που παρόμοια κρίσιμη κατάσταση επικρατεί σε όλη την Ελλάδα εξαιτίας εκείνων που επιχειρούν να καταλύσουν τους νόμους και τα πατροπαράδοτα πολιτεύματα κάθε πόλης, ο βασιλιάς Πτολεμαίος ακολουθώντας τη στάση των προγόνων του και της αδελφής του, καταβάλλει φανερά προσπάθειες για την κοινή ελευθερία των Ελλήνων. Ο δήμος των Αθηναίων συμμάχησε μαζί του και ψήφισε να κληθούν οι υπόλοιποι Έλληνες να επιδείξουν το ίδιο φρόνημα. […].*

Μέσα σε αυτό το κείμενο βλέπουμε την υπενθύμιση από τον Χρεμωνίδη των περσικών πολέμων. Όταν αναφέρεται σε παλιές συμμαχίες ανάμεσα σε Αθηναίους και Σπαρτιάτες, αυτό ακριβώς εννοεί, δηλαδή τη συμμαχία για την αντιμετώπιση της περσικής απειλής. Ακριβώς όπως τότε συμμάχησαν δύο παλιοί εχθροί (οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες) κατά των Περσών, έτσι και τώρα πρέπει να συμμαχήσουν κατά του Αντιγόνου. Βλέπουμε τη σημασία που έχει η έννοια της δικαιοσύνης (άδικες πράξεις επιτελεί ο Αντίγονος Γονατάς και γι᾽ αυτό τον λόγο πρέπει να τον αντιμετωπίσουν), οι κίνδυνοι οι οποίοι υπάρχουν για την ελευθερία, αλλά και η έννοια της δόξας και της φήμης, οι οποίες σχετίζονται με τη λήψη των αποφάσεων.

Ανάλογα μοτίβα συναντούμε και στους Λόγους του Πολύβιου όταν παρουσιάζει συζητήσεις στη συνέλευση του λαού κατά τον ύστερο 3ο π.Χ. και τις αρχές του 2ου π.Χ. αιώνα. Παραδείγματος χάριν, έννοιες οι οποίες χρησιμοποιούνται πάρα πολύ συχνά είναι η έννοια του δικαίου (ο πόλεμος είναι δίκαιος), του πρέποντος (είναι κάτι το οποίο επιβάλλεται), την υμετέραν υπεροχήν ταπεινώσων (για να ταπεινώσουν την υπεροχή κάποιου), σχετίζονται με την επίκληση αδικιών (δηλαδή οι ρήτορες θυμίζουν αδικίες τις οποίες έχει υποστεί μία κοινότητα και η οποία επιβάλλει να πάρει δράση και να ξεκινήσει έναν πόλεμο εναντίον εκείνων που την αδίκησαν), χρησιμοποιούνται πολύ συχνά οι έννοιες της ασφάλειας, η έννοια της υπεροχής και του μεγέθους της δυνάμεως: και εκείνων οι οποίοι θα ξεκινήσουν τον πόλεμο (δηλαδή είναι ένα επιχείρημα που προσφέρει ελπίδα για την επιτυχία), ή επισημαίνεται το μέγεθος της δύναμης ενός αντιπάλου και παρακινείται ο λαός να πολεμήσει εναντίον του πριν αυξηθεί κι άλλο. Μια άλλη έννοια που συναντούμε στους Λόγους είναι η έννοια των συμφερόντων (ότι ο πόλεμος είναι κάτι το οποίο πρέπει να επιδιωχθεί επειδή συμβαδίζει με τα συμφέροντα μιας κοινότητας), και φυσικά ηθικές έννοιες, όπως η έννοια της ελευθερίας, η έννοια του οσίου, η έννοια της αδικίας και του δικαίου. Επίσης, ηθικά επιχειρήματα χρησιμοποιούνται: παραδείγματος χάριν, κοινότητες ξεκινούν έναν πόλεμο για να βοηθήσουν μια άλλη σύμμαχη πόλη, για να ανταποδώσουν με αυτό τον τρόπο κάποια ευεργεσία η οποία είχε γίνει στο παρελθόν.

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις υπάρχει πάντοτε η προσπάθεια να αιτιολογηθούν οι πόλεμοι.

Μία κατηγορία την οποία ακούμε πολύ συχνά εναντίον του εχθρού είναι ότι: εκείνος ξεκίνησε έναν πόλεμο απρόκλητο, ή ότι ο πόλεμος γίνεται για αμυντικούς λόγους, επειδή μια πόλη δεν έχει διαφορετική επιλογή. Ένα από τα σημαντικότερα μνημεία που έχουμε γι᾽ αυτή την επιχειρηματολογία είναι μια επιγραφή που χαράχθηκε στους Δελφούς στις αρχές του 3ου Μακεδονικού Πολέμου το 171 π.Χ., με την οποία οι Ρωμαίοι εξηγούν τους λόγους για τους οποίους αποφάσισαν να πολεμήσουν κατά του βασιλιά της Μακεδονίας Περσέα. Εξηγούν λοιπόν σε αυτό το κείμενο —το οποίο περιέχει πάρα πολλές υπερβολές και αναληθή στοιχεία— ότι ο Περσέας έφτασε στους Δελφούς το 174 π.Χ. με στρατεύματα παραβιάζοντας την εκεχειρία, ότι ήταν σύμμαχος βαρβάρων, των ίδιων βαρβάρων που είχαν επιτεθεί από τον Δούναβη στην Ελλάδα τα παλαιότερα χρόνια για να υποδηλώσουν τους Έλληνες και να καταστρέψουν το ιερό του Απόλλωνα, ότι επιτέθηκε σε φίλους και συμμάχους των Ρωμαίων, ότι σκότωσε πρεσβευτές, προσπάθησε να δολοφονήσει τη σύγκλητο της Ρώμης με δηλητήριο, ότι προσπάθησε να δολοφονήσει τον βασιλιά του Περγάμου Ευμένη, ότι ξεκίνησε εμφυλίους πολέμους μέσα στις ελληνικές πόλεις διαφθείροντας τους πολιτικούς ηγέτες, ότι προσπάθησε να κερδίσει την υποστήριξη των λαών υποσχόμενός τους αποκοπή των χρεών, ότι σχεδίαζε ο ίδιος έναν πόλεμο κατά της Ρώμης.

Ξαναγυρίζω πάλι στον Βάβριο, τον Ρωμαίο ποιητή του 2ου μ.Χ. αιώνα, που νομίζω πολύ χαρακτηριστικά εκφράζει τη σημασία που έχουν τέτοιου είδους εγκλήματα, δηλαδή κατηγορίες κατά ενός μελλοντικού αντιπάλου. Διηγείται λοιπόν την ιστορία του λύκου και του προβάτου:

> *Μια φορά ένας λύκος είδε ένα αρνί που είχε ξεστρατίσει από το κοπάδι. Αντί να ορμήσει να το αρπάξει με βία, προσπάθησε να βρει μια ευπρόσωπη κατηγορία (ἔγκλημα εὐπρόσωπον) για να δικαιολογήσει την επιθετικότητα. "Πέρσι, αν κι ήσουν μικρό, με προσέβαλες". "Πέρσι; Πώς είναι δυνατό; Δεν έχει συμπληρωθεί χρόνος από τη γέννησή μου!". "Εντάξει, αλλά δεν βόσκεις σε αυτό το χωράφι που είναι δικό μου;". "Όχι, γιατί δεν έχω φάει ποτέ χορτάρι και δεν έχω αρχίσει (καν) να βόσκω". "Δεν ήπιες νερό από την πηγή που είναι δική μου και μόνο εγώ πίνω από αυτή"; "Όχι, (απαντάει το αρνί), το βυζί της μάνας μου [μου] παρέχει ακόμα τροφή". Τότε ο λύκος άρπαξε το πρόβατο και καθώς το έτρωγε σχολίασε: "Δεν θα στερήσεις τον λύκο από το δείπνο του, ακόμα κι αν με ευκολία καταρρίπτεις όλες μου τις κατηγορίες".*

Ακριβώς αυτό εξηγεί και το τι σημασία έχουν οι διάφορες συζητήσεις πριν από την κήρυξη ενός πολέμου στην ελληνιστική εποχή. Πολλές φορές οι πραγματικές αιτίες των πολέμων δεν έχουν καμία σχέση με τις προφάσεις οι οποίες παρουσιάζονται στις αρχαίες πηγές, αλλά οι προφάσεις αυτές είναι εντελώς απαραίτητες, διότι πίσω από την κήρυξη του πολέμου υπάρχει και μία θρησκευτική νοοτροπία: η πίστη ότι ένας πόλεμος θα είναι νικηφόρος μονάχα στην περίπτωση που εκείνος ο οποίος τον ξεκινάει έχει την υποστήριξη των θεών. Γι᾽ αυτό τον λόγο είναι αναγκαίο να παρουσιαστούν εύλογες αιτίες, κατηγορίες κατά του αντιπάλου, ώστε και η κοινή γνώμη να αντιμετωπίσει θετικά αυτή την πολεμική σύρραξη, αλλά κυρίως και οι στρατιώτες οι οποίοι θα πολεμήσουν αυτό τον πόλεμο να πολεμήσουν πιστεύοντας ότι θα το κάνουν έχοντας την υποστήριξη και την προστασία των θεών σωτήρων.

Πηγές—Βοηθητικό υλικό

59. Επιστολή του Αττάλου Β᾽ σε ιερέα της Κυβέλης στην Πεσινούντα, περ. 156 π.Χ., *Welles, Royal Correspondence αρ. 61:*

"Ο Χλώρος έδινε έμφαση στη σημασία του ρωμαϊκού παράγοντα και μας συμβούλευε να μην κάνουμε οτιδήποτε χωρίς τους Ρωμαίους, … Στην αρχή, μόνο λίγοι συμφώνησαν με αυτό, αλλά στη συνέχεια, καθώς συνεχίσαμε να εξετάζουμε το θέμα μέρα με τη μέρα, μας φαινόταν όλο και σωστότερο και αρχίσαμε να θεωρούμε ότι το να ξεκινήσουμε κάτι χωρίς τους Ρωμαίους είναι πολύ επικίνδυνο. Η επιτυχία θα προκαλούσε φθόνο, δυσφήμιση και καχυποψία, με την οποία αντιμετώπιζαν και τον αδελφό μου· η αποτυχία θα σήμαινε σίγουρη καταστροφή. Όμως όπως τώρα έχουν τα πράγματα αν, θεός φυλάξοι, υπάρξει κάποια αρνητική εξέλιξη σε κάποια υπόθεση, αφού θα έχουμε κάνει τα πάντα με τη συγκατάθεσή τους, θα λάβουμε βοήθεια και θα τα καταφέρουμε πολεμώντας με την εύνοια των θεών".

60. Ψήφισμα που προτείνει ο Χρεμωνίδης, Αθήνα, περ. 267 π.Χ., *Staatsverträge des Altertums III 476*:

"… Απόφαση του δήμου. Πρόταση του Χρεμωνίδη Ετεοκλέους από τον δήμο των Αιθαλιδών. Και παλαιότερα οι Αθηναίοι και οι Λακεδαιμόνιοι και οι σύμμαχοί τους είχαν συμφωνήσει να συνάψουν συνθήκη φιλίας και συμμαχίας μεταξύ τους και διεξήγαγαν από κοινού πολλούς και δίκαιους αγώνες εναντίον όσων επιχειρούσαν να υποδηλώσουν τις πόλεις. Και τώρα που παρόμοια κρίσιμη κατάσταση επικρατεί σε όλη την Ελλάδα εξαιτίας εκείνων που επιχειρούν να καταλύσουν τους νόμους και τα πατροπαράδοτα πολιτεύματα κάθε πόλης, ο βασιλιάς Πτολεμαίος ακολουθώντας τη στάση των προγόνων του και της αδελφής του, καταβάλλει φανερά προσπάθειες για την κοινή ελευθερία των Ελλήνων. Ο δήμος των Αθηναίων συμμάχησε μαζί του και ψήφισε να κληθούν οι υπόλοιποι Έλληνες να επιδείξουν το ίδιο φρόνημα. Έτσι λοιπόν και οι Λακεδαιμόνιοι, φίλοι και σύμμαχοι του βασιλιά Πτολεμαίου συνήψαν συμμαχία και με τον δήμο των Αθηναίων μαζί με τους Ηλείους, τους Αχαιούς, τους Τεγεάτες, τους Μαντινείς, του Ορχομένιους, τους Φιαλείς, τους Καφυείς και όσους από τους Κρήτες είναι μέλη της συμμαχίας των Λακεδαιμονίων και του Αρέως και των άλλων συμμάχων και έστειλαν πρεσβευτές από τους συνέδρους τους προς τον δήμο. Οι πρεσβευτές που ήλθαν παρουσιάζουν τη μεγαλοψυχία των Λακεδαιμονίων και του Αρέως και των άλλων συμμάχων προς τον δήμο των Αθηναίων και προσκομίζουν τη συνθήκη σχετικά με τη συμμαχία. Έτσι ώστε, αφού επιτευχθεί γενική ομόνοια μεταξύ των Ελλήνων, να αγωνισθούν πρόθυμα μαζί με τον βασιλιά Πτολεμαίο και ενωμένοι μεταξύ τους εναντίον όσων αδικούν τώρα τις πόλεις και παραβιάζουν τις συνθήκες και στο εξής να σώζουν με σύμπνοια τις πόλεις, με τη βοήθεια της Καλής Τύχης, να αποφασίσει ο δήμος να ισχύει για πάντα η φιλία και συμμαχία που προσκομίζουν οι πρεσβευτές ανάμεσα στους Αθηναίους και τους Λακεδαιμονίους και τους βασιλείς των Λακεδαιμονίων κ.λπ.".

61. Βάβριος, *Μύθοι αρ. 89:*

"Μια φορά ένας λύκος είδε ένα πρόβατο που είχε ξεστρατίσει από το κοπάδι. Αντί να ορμήσει να το αρπάξει με βία, προσπάθησε να βρει μια ευπρόσωπη κατηγορία (ἔγκλημα εὐπρόσωπον) για να δικαιολογήσει την επιθετικότητα. "Πέρσι, αν κι ήσουν μικρό, με προσέβαλες". "Πέρσι; Πώς είναι δυνατό; Δεν έχει συμπληρωθεί χρόνος από τη γέννησή μου!". "Καλά αυτό, αλλά δεν βόσκεις σε αυτό το χωράφι που είναι δικό μου;". "Όχι, γιατί δεν έχω φάει ποτέ χορτάρι και δεν έχω αρχίσει να βόσκω". "Δεν ήπιες νερό από την πηγή που είναι δική μου και μόνο εγώ πίνω από αυτή"; "Όχι, το βυζί της μάνας μου μού παρέχει ακόμα τροφή". Τότε ο λύκος άρπαξε το πρόβατο και καθώς το έτρωγε σχολίασε. "Δεν θα στερήσεις τον λύκο από το δείπνο του, ακόμα κι αν με ευκολία καταρρίπτεις όλες μου τις κατηγορίες".

V4.2.3 Κατάκτηση (16’)

https://youtu.be/W_TDNv0Ov-w

απομαγνητοφώνηση REAKORI / αντιπαραβολή Asimenia

Στο προηγούμενο μάθημα, ανέφερα μερικούς από τους παράγοντες που επηρέαζαν τη λήψη αποφάσεων σχετικά με πολέμους στην ελληνιστική εποχή. Είναι παράγοντες τους οποίους γνωρίζουμε και από άλλες ιστορικές περιόδους.

Ένας από τους σημαντικότερους λόγους, για το ξεκίνημα ενός πολέμου, είναι είτε η βίαιη κατάκτηση εδαφών είτε η προστασία εδαφών από κάποιον εχθρό, ο οποίος επιδιώκει να τα κατακτήσει, να τα καταλάβει. Ένας από τους λόγους που αυτοί οι πόλεμοι (οι κατακτητικοί) για την πρόσκτηση νέων εδαφών είναι τόσο συχνοί, τόσο στην κλασική Ελλάδα, όσο πολύ περισσότερο στην ελληνιστική εποχή, είναι το γεγονός ότι η βίαιη κατάκτηση θεωρείται —από τη σκέψη των Ελλήνων— ένας νόμιμος τρόπος απόκτησης ιδιοκτησίας. Κατά κάποιο τρόπο, τη νίκη στον πόλεμο την επικυρώνουν οι ίδιοι οι θεοί και εφόσον η νίκη επιδέχεται την επικύρωση των θεών, κατά κάποιο τρόπο, νομιμοποιεί και τον νικητή. Η άποψη αυτή για τη νομιμότητα της ιδιοκτησίας, η οποία αποτελεί το προϊόν βίαιης κατάκτησης, εκφράζεται και από ένα νομικό κείμενο της ύστερης ελληνιστικής εποχής.

Το 112 π.Χ., η πόλη Μαγνησία του Μαιάνδρου, ήταν υπεύθυνη για την επίλυση μιας διαφοράς ανάμεσα στις πόλεις Ιεράπυτνα και Ίτανο, της ανατολικής Κρήτης, οι οποίες είχαν μια διαφορά ως προς την ιδιοκτησία εδαφών. Οι δικαστές από τη Μαγνησία του Μαιάνδρου, οι οποίοι συγκεντρώθηκαν στο ιερό της Αρτέμιδος Λευκοφρυηνής, στη Μαγνησία, για να ακούσουν τα επιχειρήματα των δύο αντιδίκων, πριν εκφέρουν την απόφασή τους για τη διαμάχη αυτή και τη διαιτησία την οποία είχαν αναλάβει, δίνουν μια περίληψη για τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι γενικά έχουν κυριαρχικά δικαιώματα. Αυτό το σύντομο κείμενο είναι εξαιρετικά σημαντικό, διότι δείχνει με απόλυτη σαφήνεια τον τρόπο με τον οποίο οι αρχαίοι Έλληνες —και αυτό ισχύει και για την κλασική εποχή και πολύ περισσότερο για την ελληνιστική εποχή— αντιλαμβάνονται την έννοια των κυριαρχικών δικαιωμάτων επί γης και από πού αυτά απορρέουν· το κείμενο λέει:

> *Οι άνθρωποι έχουν κυριαρχικά δικαιώματα σε γη είτε επειδή οι ίδιοι την παρέλαβαν από τους προγόνους τους* (δηλαδή όταν έχουμε περίπτωση κληρονομιάς), *ή επειδή την αγόρασαν με χρήματα, ή επειδή τους δόθηκε από κάποιον ισχυρό, ή επειδή την κατέκτησαν με το δόρυ…*

Υπάρχουν τέσσερεις τρόποι με τους οποίους η ιδιοκτησία της γης μπορεί να τεκμηριωθεί:

- είναι η κληρονομιά,
- είναι η αγορά,
- είναι η κατάκτηση,
- και είναι η παραχώρησή της από κάποιον ισχυρό, ο οποίος, πάλι, πρέπει να την έχει κατακτήσει ο ίδιος με πόλεμο.

Το ερώτημα “ποιος είναι ο νόμιμος κυρίαρχος εδαφών” σχετίζεται πάρα πολύ με το ποιο χρονικό σημείο θα προσδιορίσει κανείς ως το χρονικό σημείο το οποίο έχει τη βαρύτητα για τη διαπίστωση των κυριαρχικών δικαιωμάτων. Το ερώτημα, δηλαδή, που τίθεται είναι: ποιος ήταν ιδιοκτήτης μιας περιοχής, μια συγκεκριμένη στιγμή. Αυτό είναι το ερώτημα το οποίο θέτουν δικαστές όταν τους ανατίθεται η επίλυση μιας διαφοράς σε σχέση με εδάφη. Αυτό

μπορώ —καλύτερα, μάλλον— να το εξηγήσω, αναφέροντας τον τρόπο με τον οποίο διαπραγματεύτηκαν οι Ρωμαίοι και ο Αντίοχος Γ΄ (ο βασιλιάς των Σελευκιδών), το 196 π.Χ., σε σχέση με την κατοχή εδαφών στην περιοχή της Θράκης και του Ελλησπόντου.

Οι Ρωμαίοι, μετά από τη νίκη τους επί του Φιλίππου Ε΄, το 197 π.Χ., ο οποίος ήταν ο κάτοχος αυτών των εδαφών στη Θράκη και τον Ελλήσποντο —επειδή τα είχε κατακτήσει από τους Πτολεμαίους, οι οποίοι τα είχαν κατακτήσει από τους Σελευκίδες—, οι Ρωμαίοι λοιπόν, θεωρούσαν ότι τα εδάφη αυτά δεν μπορούν φυσικά να ανήκουν σε οποιονδήποτε άλλο, εφόσον οι ίδιοι είχαν νικήσει τον Φίλιππο. Ο Ρωμαίος εκπρόσωπος είπε*: είναι γελοίο, τώρα που τελείωσαν όλα, να έρχεται ο Αντίοχος και να παίρνει όσα είχαν κερδίσει οι ίδιοι με τη νίκη τους επί του Φιλίππου*. Είναι ένα επιχείρημα το οποίο φαίνεται λογικό. Όμως ο Αντίοχος αντιμετωπίζει αυτό το επιχείρημα με τον εξής τρόπο — και είναι ένα από τα σημαντικότερα κείμενα για την κατανόηση του αρχαίου δικαίου επί της κατοχής ιδιοκτησίας, σε σχέση με τον πόλεμο και την κατάκτηση. Ο Πολύβιος μας αναφέρει ποια είναι τα επιχειρήματα τα οποία έφερε ο Αντίοχος:

> *Είπε ότι πέρασε στην Ευρώπη με τον στρατό του για να ανακτήσει την περιοχή της Χερσονήσου…* όχι να κατακτήσει, να ανακτήσει, δηλ. να πάρει κάτι το οποίο του ανήκει, *…να ανακτήσει την περιοχή της Χερσονήσου και τις πόλεις της Θράκης, γιατί έχει ισχυρότερα δικαιώματα στην κυριαρχία* (στην αρχή) *σε αυτά τα μέρη από οποιονδήποτε άλλον…*

Προσέξτε, εδώ, τη χρήση του συγκριτικού: *ισχυρότερα δικαιώματα.* Δεν αρνείται την ύπαρξη δικαιωμάτων άλλων, απλώς λέει "τα δικά του δικαιώματα είναι ισχυρότερα". Και όπως θα δούμε, είναι ισχυρότερα επειδή είναι παλαιότερα.

> *…Αρχικά*, εξηγεί ο Αντίοχος, *αυτές οι περιοχές ήταν υπό την εξουσία του Λυσιμάχου,* αυτό ισχύει ως το 281 π.Χ., δηλαδή 100 χρόνια νωρίτερα, *αλλά όταν ο Σέλευκος τον πολέμησε και τον νίκησε…* Εδώ ο Αντίοχος Γ΄ αναφέρεται στη μάχη του Κουροπεδίου, το 281 π.Χ., όταν ο Σέλευκος, ο προπροπροπάππους του Αντιόχου Γ΄, νίκησε τον Λυσίμαχο και τον σκότωσε στη μάχη. Όταν λοιπόν ο Σέλευκος τον πολέμησε και τον νίκησε… *κατέκτησε με το δόρυ όλο το βασίλειο του Λυσιμάχου. Όμως, στα επόμενα χρόνια, όταν η προσοχή των προγόνων του Αντιόχου στράφηκε αλλού, πρώτα ο Πτολεμαίος κατέλαβε και σφετερίσθηκε αυτήν την περιοχή, και μετά ο Φίλιππος. Ο ίδιος δεν εκμεταλλεύτηκε τις δυσκολίες του Φιλίππου για να αποκτήσει* (κτᾶσθαι) *αλλά για να ανακτήσει* (ἀνακτᾶσθαι) *την κυριαρχία κάνοντας χρήση των δικαιωμάτων του.*

Ας δούμε, κάπως καλύτερα, τα επιχειρήματα τα οποία χρησιμοποιεί ο Αντίοχος Γ΄. Αυτό το οποίο εξηγεί είναι ότι η περιοχή της Θράκης του ανήκει επειδή την κατέκτησε ο Σέλευκος σε απευθείας μάχη με τον Λυσίμαχο, δηλ. με τον ιδιοκτήτη της. Ο Λυσίμαχος κατείχε αυτά τα εδάφη, ο Σέλευκος τον νίκησε, επομένως ανήκουν στον Σέλευκο. Θα αναρωτηθείτε τότε, γιατί δεν έχουν κυριαρχικά δικαιώματα και οι άλλοι οι οποίοι κατέκτησαν αυτή την περιοχή. Και εδώ υπάρχει η λεπτή διαφορά που δείχνει και τη νομική σκέψη αυτής της εποχής. Ο Αντίοχος εξηγεί ότι ο Πτολεμαίος δεν πήρε αυτά τα εδάφη από τον Σέλευκο —που ήταν ο νικητής στον πόλεμο—, αλλά εκμεταλλευόμενος την απουσία των δυνάμεων των Σελευκιδών. Και ο Φίλιππος δεν τα πήρε πάλι από τον κανονικό ιδιοκτήτη που είναι οι Σελευκίδες, αλλά από τον Πτολεμαίο. Αυτό το οποίο επομένως μετράει, σύμφωνα με τη νοοτροπία και το δίκαιο αυτής της εποχής, δεν είναι μόνο το να νικήσει κανένας σ᾽ έναν πόλεμο για να μπορεί να έχει κυριαρχικά δικαιώματα σε μία περιοχή, αλλά πρέπει να νικήσει σε πόλεμο τον νόμιμο ιδιοκτήτη αυτής της περιοχής. Αν νικήσει σε πόλεμο κάποιον άλλον, που για κάποιον άλλον

λόγο τα έχει πάρει πρόσκαιρα στην κατοχή του, αυτά τα κυριαρχικά δικαιώματα δεν ισχύουν.

Αυτού του είδους η σκέψη, εδώ πέρα, εμφανίζεται πάρα πολύ χαρακτηριστικά, αλλά δεν είναι άγνωστη και στην προγενέστερη περίοδο, παραδείγματος χάριν κάτι ανάλογο ανέφεραν οι Αθηναίοι στις διαπραγματεύσεις τους με τον Φίλιππο Β΄, τον πατέρα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, στη Μακεδονία, για την κατοχή περιοχών όπως η Αμφίπολη. Οι Αθηναίοι εξηγούσαν ότι οι περιοχές αυτές τους ανήκουν αρχικά, στη συνέχεια δεν τις έχασαν σε πόλεμο, αλλά τις έχασαν απλώς από απροσεξία, επειδή στράφηκε η προσοχή τους σε άλλες υποθέσεις. Τις κατέλαβε κάποιος, όχι νικώντας τους ίδιους σε πόλεμο, επομένως, αυτός ο κάποιος δεν έχει κυριαρχικά δικαιώματα. Φυσικά, αυτά είναι σοφιστείες και εκείνο το οποίο τελικά αποφάσιζε τη λύση τέτοιων εδαφικών διαφορών ήτανε, τις περισσότερες φορές, η βία. Το ενδιαφέρον στην περίπτωση του Αντιόχου είναι ότι δεν κρίνει αρνητικά το δικαίωμα της κατάκτησης. Ίσα ίσα, θεωρεί ότι το δικαίωμα της κατάκτησης ισχύει. Αυτό το οποίο εξετάζει λεπτομερώς είναι οι ιδιαίτερες συνθήκες κάτω από τις οποίες έλαβε χώρα η κατάκτηση, δηλαδή, αν κάποιος αντιμετώπισε σε απευθείας μάχη, σε πόλεμο, τον ιδιοκτήτη μιας περιοχής.

Το δίκαιο του πολέμου εκφράζεται σε πάρα πολλά κείμενα και η έννοια του δικαίου πολέμου είναι μια έννοια που τη συναντούμε πάρα πολύ συχνά στα κείμενα της ελληνιστικής εποχής και σχετίζεται με τη νοοτροπία των Ελλήνων αυτή την περίοδο, αλλά σχετίζεται και με τη συνεχή εμπειρία του πολέμου, σχετίζεται με την προσπάθεια να αιτιολογήσουν πράξεις με βάση ηθικές αρχές.

Σας δίνω ένα τελευταίο παράδειγμα για τη σημασία που έχει το bellum iustum (ο δίκαιος πόλεμος). Αυτό το παράδειγμα σχετίζεται πάλι με τους Σελευκίδες, πάλι είναι μία επιγραφή, διότι οι επιγραφές αποτελούν πιο άμεσες μαρτυρίες από τα κείμενα που συναντούμε στις γραμματειακές πηγές, όπως τα κείμενα των ιστοριογράφων. Είναι ένα ψήφισμα της πόλης του Ιλίου για τον Αντίοχο Α΄, λίγο μετά ο 280 π.Χ., ένα ψήφισμα το οποίο δεν αντανακλά μόνο τη γνώμη των κατοίκων του Ιλίου, αλλά και αυτά τα οποία τους είχε παρουσιάσει η προπαγάνδα του Αντιόχου Α΄, όταν εξηγούσε για ποιο λόγο είχε προκαλέσει μια σειρά πολέμων για την ανάκτηση εδαφών τα οποία του ανήκαν.

Πάλι εξηγώ, πολύ σύντομα, το ιστορικό συγκείμενο, τις ιστορικές συνθήκες. Το 281 π.Χ, όπως ανέφερα προηγουμένως, ο πατέρας του Αντιόχου Α΄, ο Σέλευκος Α΄, νικά τον Λυσίμαχο στη μάχη στο Κουροπέδιο, αλλά δολοφονείται αμέσως μετά, από τον Πτολεμαίο Κεραυνό. Ο Αντίοχος Α΄, ο γιος του, έχει αρχικά δυσκολίες να αναλάβει τον έλεγχο σ᾽ αυτές τις περιοχές, χάνει μεγάλα μέρη της Μικράς Ασίας, αναγκάζεται να πολεμήσει σε διάφορες περιοχές για να μπορέσει να συνενώσει πάλι το βασίλειό του. Ακριβώς αυτό, αιτιολογεί με την προπαγάνδα του, και αντανακλάσεις αυτής της προπαγάνδας βρίσκουμε σε αυτό το κείμενο το οποίο δείχνει πώς ένας μονάρχης παρουσιάζει τις πολεμικές του ενέργειες. Γράφει λοιπόν το κείμενο αυτό:

> *…αγωνίστηκε να ξαναφέρει την ειρήνη και την παλιά ευημερία στις πόλεις της Σελευκίδος που υπέφεραν από δύσκολους καιρούς εξαιτίας εκείνων που είχαν αποστατήσει από την εξουσία του…* Οι πόλεμοι επομένως του Αντίοχου Α΄ παρουσιάζονται όχι ως πόλεμοι, αλλά πρώτον ως προσπάθεια αποκατάστασης της ειρήνης· δεύτερον ως εκδίκηση κατά εκείνων που είχαν αποστατήσει από την εξουσία του. Συνεχίζει το κείμενο: *…Αφού επιτέθηκε σε εκείνους που διέκειντο εχθρικά προς τις υποθέσεις του, όπως ήταν δίκαιο, προσπάθησε να αποκαταστήσει την προγονική αρχή…* Πάλι υπάρχει μια αναφορά και άμεσα στο δίκαιο και έμμεσα στην προγονική αρχή, στην προγονική εξουσία, δηλαδή στην κληρονομικότητα και το κληρονομικό δίκαιο. *…Έτσι ξεκίνησε μια έντιμη και δίκαιη*

επιχείρηση και με την πρόθυμη υποστήριξη των φίλων (δηλαδή της αυλής) *και του στρατού στον αγώνα του για τα συμφέροντά του, αλλά και με την εύνοια και τη συνέργεια της θεότητας, αποκατέστησε την ειρήνη στις πόλεις και το βασίλειό του στην προηγούμενη κατάστασή του…*

Βλέπουμε εδώ πόσες φορές επαναλαμβάνεται η έννοια του έντιμου, του δίκαιου, του δικαιολογημένου, της ανάκτησης αυτών τα οποία ανήκουν στον Αντίοχο, αλλά βρίσκουμε και κάτι άλλο, πολύ σημαντικό, το γεγονός ότι ο Αντίοχος Α΄ ήταν επιτυχημένος ακριβώς με την εύνοια και τη συνέργεια της θεότητας.

Βλέπουμε και εδώ, ότι η νίκη στον πόλεμο αποτελεί, κατά κάποιο τρόπο, μια επιβεβαίωση της υποστήριξης από τους θεούς, και το γεγονός ότι κάποιος είναι νικηφόρος σε έναν πόλεμο, παρέχει την απόδειξη ότι οι θεοί είναι με το μέρος του, και εκ των υστέρων, παρέχει μια επιπλέον δικαιολόγηση για τις πολεμικές ενέργειες, παρέχει μια επιπλέον νομιμοποίηση του δικαίου της κατάκτησης. Χωρίς την έννοια του δικαίου της κατάκτησης, το σύνολο της ελληνιστικής ιστορίας θα ήταν ακατανόητο. Είναι το πιο στοιχειώδες, βασικό, θεμελιώδες κριτήριο για την απόκτηση εδαφών. Το δίκαιο της κατάκτησης είναι εκείνο το οποίο επικαλείται ο Μέγας Αλέξανδρος, όταν στις μάχες του κατά του βασιλιά των Περσών, Δαρείου Γ΄, σταδιακά κατακτά το σύνολο της Ασίας. Το δίκαιο της κατάκτησης είναι αυτό πάνω στο οποίο θεμελιώνεται η ελληνιστική μοναρχία σε όλα τα βασίλεια, και το δίκαιο της κατάκτησης είναι κάτι το οποίο απασχολεί, όπως είδαμε σε αυτή την ενότητα, και τη νομική σκέψη των Ελλήνων αυτή την περίοδο, επιβάλλοντάς τους να κάνουν λεπτές διακρίσεις, προσδιορίζοντας πότε ακριβώς γίνεται η κατάκτηση, κάτω από ποιες ιδιαίτερες συνθήκες, ώστε να μπορούν να κάνουν λεπτές διαφοροποιήσεις.

Κάτι άλλο το οποίο έχει ενδιαφέρον, είναι το γεγονός, ότι παρά το γεγονός ότι το ψήφισμα του Ιλίου τονίζει τις πολεμικές επιτυχίες του Αντιόχου Α΄, εκείνο το οποίο αναφέρεται, δύο φορές, είναι ότι ο πόλεμος αποκαθιστά την ειρήνη. Και σε αυτό το αντικείμενο, δηλαδή τη σημασία που έχει η ειρήνη σε μια περίοδο συνεχών πολέμων, είναι κάτι το οποίο θα εξετάσουμε, κάπως αργότερα, σε αυτό το μάθημα.

Πηγές–Βοηθητικό υλικό

62. Διαιτησία της Μαγνησίας του Μαιάνδρου μεταξύ Ιεράπυτνας και Ιτάνου, 112 π.Χ., S. *Ager, Interstate Arbitration, Berkeley 1996: αρ. 158 II*):

"Οι άνθρωποι έχουν κυριαρχικά δικαιώματα (κυριεία) σε γη είτε επειδή οι ίδιοι την παρέλαβαν από τους προγόνους τους, ή επειδή την αγόρασαν με χρήματα, ή επειδή τους δόθηκε από κάποιον ισχυρό[18]".

63. Διαπραγματεύσεις ανάμεσα στον Αντίοχο Γ΄ και τους Ρωμαίους, 196 π.Χ., Πολύβιος 18.49-51: [Οι απόψεις του Ρωμαίου αντιπροσώπου]:

"Είναι γελοίο να έρχεται ο Αντίοχος, τώρα που τελείωσαν όλα, και να παίρνει όσα είχαν κερδίσει οι Ρωμαίοι με τη νίκη τους επί του Φιλίππου. [Η απάντηση του Αντιόχου] … Είπε ότι πέρασε στην Ευρώπη με τον στρατό του για να ανακτήσει την περιοχή της Χερσονήσου και τις πόλεις της Θράκης, γιατί έχει ισχυρότερα δικαιώματα στην κυριαρχία (ἀρχή) σε αυτά τα μέρη από οποιονδήποτε άλλο. Αρχικά αυτές οι περιοχές ήταν υπό την εξουσία του Λυσιμάχου, αλλά όταν ο

[18] ή επειδή την κατέκτησαν με το δόρυ

Σέλευκος τον πολέμησε και τον νίκησε [το 281 π.Χ.], κατέκτησε με το δόρυ όλο το βασίλειο του Λυσιμάχου. Όμως, στα επόμενα χρόνια, όταν η προσοχή των προγόνων του στράφηκε αλλού, πρώτα ο Πτολεμαίος κατέλαβε και σφετερίσθηκε την περιοχή, και μετά ο Φίλιππος. Ο ίδιος δεν εκμεταλλευόταν τις δυσκολίες του Φιλίππου για να αποκτήσει (κτᾶσθαι) αλλά να ανακτήσει (ἀνακτᾶσθαι) την κυριαρχία κάνοντας χρήση των δικαιωμάτων του".

64. Ψήφισμα του Ιλίου προς τιμή του Αντιόχου Α΄, περ. 280 π.Χ., *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae 91:*

"[Ο Αντίοχος] … αγωνίστηκε να ξαναφέρει την ειρήνη και την παλιά ευημερία στις πόλεις της Σελευκίδος που υπέφεραν από δύσκολους καιρούς εξαιτίας εκείνων που είχαν αποστατήσει από την εξουσία του. Αφού επιτέθηκε σε εκείνους που διέκειντο εχθρικά προς τις υποθέσεις του, όπως ήταν δίκαιο, προσπάθησε να αποκαταστήσει την προγονική αρχή. Έτσι ξεκίνησε μια έντιμη και δίκαιη επιχείρηση και με την πρόθυμη υποστήριξη των φίλων [της αυλής] και του στρατού στον αγώνα του για τα συμφέροντά του, αλλά και με την εύνοια και συνέργεια της θεότητας, αποκατέστησε την ειρήνη στις πόλεις και το βασίλειό του στην προηγούμενη κατάστασή του. Και τώρα ήρθε στις επαρχίες που βρίσκονται δυτικά του Ταύρου με ζήλο και ενθουσιασμό και αμέσως αποκατέστησε την ειρήνη στις πόλεις και προήγαγε τα συμφέροντα του και το βασίλειό του σε ισχυρότερη και λαμπρότερη κατάσταση".

4.3: Η επίδραση του πολέμου σε τρόπους σκέψης και συμπεριφοράς

V4.3.1 Νοοτροπία (16’)

https://youtu.be/mOMbutgZbHA

Απομαγνητοφώνηση REAKORI / αντιπαραβολή Evaggelia5

Ένα από τα πιο χαριτωμένα κείμενα της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας είναι οι *Χαρακτήρες* του Θεοφράστου. Ο Θεόφραστος ήταν μαθητής του Αριστοτέλη και έγραφε στην Αθήνα, λίγα χρόνια μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, γύρω στο 320 π.Χ. Στους *Χαρακτήρες* περιγράφει τη συμπεριφορά διαφόρων χαρακτηριστικών τύπων της αθηναϊκής κοινωνίας. Και για να παρουσιάσει την τυπική συμπεριφορά τους, με κάποιες αναπόφευκτες υπερβολές, επιλέγει ως σκηνικό των ιστοριών που διηγείται σημεία της αθηναϊκής πόλης (του αθηναϊκού άστεως), στιγμιότυπα, καθημερινές καταστάσεις, χώρους της καθημερινής ζωής όπως είναι η συνέλευση του λαού, το θέατρο, οι δρόμοι της Αθήνας ή το γυμνάσιο. Και επειδή ο πόλεμος αποτελεί στοιχείο της καθημερινότητας των Αθηναίων, αλλά και όλων των Ελλήνων στην ελληνιστική εποχή, δεν είναι περίεργο που αρκετές φορές ο Θεόφραστος επιλέγει τη συμπεριφορά διαφόρων ατόμων σε σχέση με τον πόλεμο, για να δείξει τον χαρακτήρα τους.

Ας πάρουμε, παραδείγματος χάριν, την περίπτωση του φημολόγου, εκείνου που δημιουργεί φήμες, του *ράδιο αρβύλα* θα λέγαμε σήμερα. Ο φημολόγος, θα σπείρει διάφορες φήμες σχετικά με μάχες, ισχυριζόμενος ότι έχει τις πληροφορίες από αυτόπτες μάρτυρες π.χ. από ένα στρατιώτη ή από τον δούλο τού αυλητή ο οποίος είχε παίξει τον αυλό πριν από τη μάχη. Ο υπερδραστήριος, ο σπασίκλας, θα ρωτήσει τον στρατηγό πότε σκοπεύει να δώσει τη μάχη και ποιες θα είναι οι οδηγίες του, οι εντολές του όχι την επόμενη μέρα αλλά τη μεθεπόμενη. Ο τσιγκούνης θα αφήσει τη Συνέλευση του Δήμου αμέσως μόλις ακούσει ότι πρόκειται να γίνει κάποια *επίδοσις,* δηλαδή θα προσκληθεί να δώσει και αυτός τον οβολό του σε κάποια εθελούσια συμμετοχή προς τις δαπάνες της πόλης. Όταν κληθεί να γίνει τριήραρχος, δηλαδή να ξοδέψει χρήματα για τη συντήρηση ενός πολεμικού πλοίου, θα δείξει πάλι την τσιγκουνιά του χρησιμοποιώντας όχι δικές του κουβέρτες, αλλά τις κουβέρτες του καπετάνιου. Ο φαφλατάς, θα ισχυριστεί ότι έχει υπηρετήσει κάτω από τις διαταγές του Αλεξάνδρου στις εκστρατείες του και ότι έχει γυρίσει από τις εκστρατείες με ποτήρια κοσμημένα με πολύτιμους λίθους. Ο δειλός, μόλις δει κάποιες βραχονησίδες στη θάλασσα, θα νομίζει ότι είναι πειρατικά πλοία. Στη μάχη ή πριν από τη μάχη, θα φύγει βιαστικά ισχυριζόμενος ότι μέσα στη βιασύνη του έχει ξεχάσει το ξίφος του. Και ο οψιμαθής, εκείνος ο οποίος στα γεράματα προσπαθεί να μάθει καινούργια πράγματα, παρά το γεγονός ότι είναι πάνω από 60 χρονών, θα προσπαθήσει να μάθει στρατιωτικές εντολές και θα συνεχίζει να ασκείται στην τοξοβολία και στο ακόντιο. Θα ξέρετε το ρητό “αρχή άνδρα δείκνυσι”, η εξουσία είναι εκείνη η οποία δείχνει τον πραγματικό χαρακτήρα ενός ανθρώπου· θα μπορούσαμε, λαμβάνοντας υπόψη μας τη συχνότητα των ελληνιστικών πολέμων, να πούμε “πόλεμος άνδρα δείκνυσι”.

Ένα στοιχείο της σκέψης των Ελλήνων της ελληνιστικής εποχής που σχετίζεται άμεσα με τον πόλεμο είναι το γεγονός ότι πολύ συχνά επιλέγουν τον πόλεμο ως ένα είδος καθρέφτη που θα τους επιτρέψει να δουν τη συμπεριφορά, τον χαρακτήρα, τις αρετές ή τις αδυναμίες διαφόρων ανθρώπων. Παραδείγματος χάριν, σε τιμητικά ψηφίσματα για πολίτες, για στρατιωτικούς και για πολιτικούς ηγέτες, πολύ συχνά θα επιλέξουν οι συγγραφείς τους να δείξουν τη συμπεριφορά τους κατά τη διάρκεια ξαφνικών επιθέσεων, τη λήψη πρωτοβουλιών ή θα

αντιπαραθέσουν τον ηρωικό τους χαρακτήρα και την ηρωική τους δράση προς τον φόβο που έδειξαν κάποιοι άλλοι κατά τη διάρκεια πολέμου.

Ένας άλλος τρόπος για να δείξουν τον χαρακτήρα ενός πολίτη ή ενός πολιτικού ηγέτη, είναι χαρακτηρίζοντας τη γενναιοδωρία του κατά τη διάρκεια πολεμικών καταστάσεων. Πάρα πολλές φορές, ο πόλεμος χρησιμοποιείται ως σκηνικό κειμένων που στόχο έχουν να χαρακτηρίσουν τόσο ένα άτομο, όσο και συνολικά, μια ολόκληρη κοινότητα. Και αυτό το φαινόμενο που παρατηρούμε πάρα πολύ καθαρά στην ελληνιστική εποχή σχετίζεται άμεσα με τον τρόπο που οι πόλεμοι και οι στρατιωτικές επιχειρήσεις επηρεάζουν τον τρόπο σκέψης και τη συμπεριφορά των Ελλήνων σε αυτή την περίοδο.

Ας πάρουμε ως παράδειγμα ένα τιμητικό ψήφισμα για κάποιον Πρωτογένη στην πόλη Ολβία στη βόρεια ακτή της Μαύρης Θάλασσας, στη σημερινή Κριμαία, μάλλον στη σημερινή Ουκρανία, δυτικά της Κριμαίας. Ο Πρωτογένης ήταν ένας από τους μεγαλύτερους ευεργέτες και τους πλουσιότερους άντρες στην Ολβία. Ο χαρακτήρας του αναδεικνύεται από τον τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας του τιμητικού ψηφίσματος αντιπαραβάλλει τη συμπεριφορά του προς τη συμπεριφορά άλλων ανδρών και προς τη συμπεριφορά του συνόλου του δήμου. Σας διαβάζω ορισμένα αποσπάσματα από αυτό το πολύ μακροσκελές αλλά και εξαιρετικά ενδιαφέρον κείμενο:

> *Όταν ο βασιλιάς Σαϊταφέρνης*, αυτός είναι ένας Θράκας ή Σκύθης βασιλιάς στον οποίο η Ολβία πλήρωνε φόρους, *έφτασε στην απέναντι παραλία για να δεχτεί τιμές και οι άρχοντες συγκάλεσαν συνέλευση ανακοινώνοντας την παρουσία του βασιλιά και ότι τα δημόσια έσοδα είναι ανύπαρκτα, ο Πρωτογένης βγήκε μπροστά,* "παρελθών", *και έδωσε 900 χρυσά νομίσματα*. Ήταν ο μόνος ο οποίος το έκανε… *[…] Όταν οι πρεσβευτές πήραν τα χρήματα και ο Πρωτογένης και ο Αριστοκράτης πήγαν να υποδεχτούν τον βασιλιά, ο βασιλιάς μέμφθηκε τα δώρα, εξοργίστηκε και διέλυσε το στρατόπεδο για να φύγει* (εδώ η επιγραφή έχει ένα κενό) *[…] Για τον λόγο αυτόν ο λαός, τρομοκρατημένος, ήρθε στη συνέλευση και έστειλε πρεσβευτές…* πάλι ακολουθεί ένα κενό. Βλέπουμε όμως την αντιπαραβολή ανάμεσα στον τρόμο του συνόλου του λαού και τον ηρωισμό και τη γενναιοδωρία του Πρωτογένη. Συνεχίζει το κείμενο: *[…] Το μεγαλύτερο μέρος της πόλης στην πλευρά του ποταμού ήταν ατείχιστο, όπως και όλο το τμήμα της που είναι στο λιμάνι και το μέρος όπου παλιά υπήρχε η ψαραγορά, μέχρι το ηρώο του Σωσία. Και οι αυτόμολοι μας ανακοίνωναν ότι οι Γαλάτες και οι Σκίροι είχαν κάνει συμμαχία, πως είχαν συγκεντρωθεί μεγάλες δυνάμεις και ότι επρόκειτο να φτάσουν τον χειμώνα· επιπλέον και οι Θισαμάτες, οι Σκύθες οι Σαυδαράτες ήθελαν να καταλάβουν το οχύρωμα, γιατί κι αυτοί φοβούνταν την ωμότητα των Γαλατών. Γι' αυτόν τον λόγο πολλοί ήταν αποκαρδιωμένοι και ετοιμάζονταν να εγκαταλείψουν την πόλη. Συγχρόνως είχαν γίνει κι άλλες πολλές ζημιές στην ύπαιθρο, είχαν εξοντωθεί όλοι οι δούλοι και οι Μιξέλληνες,* δηλαδή τα τέκνα από μικτούς γάμους Ελλήνων και βαρβάρων, *που κατοικούσαν στα σύνορα και που στον προηγούμενο πόλεμο ήταν σύμμαχοί μας στην πόλη, πάνω από 1500 ψυχές. Πολλοί ξένοι και αρκετοί πολίτες είχαν εγκαταλείψει την πόλη*. Βλέπετε, πώς ο συγγραφέας αυτού του ψηφίσματος πρώτα δημιουργεί μια εικόνα πανικού λίγο πριν από την επίθεση των Γαλατών. *Γι' αυτούς τους λόγους ο λαός συγκεντρώθηκε σε συνέλευση με αγωνία και παρουσιάζοντας με ενάργεια τον επικείμενο κίνδυνο και τις συμφορές, παρακαλούσε όλους όσους είχαν κάποια δύναμη να μη δουν με αδιαφορία την πατρίδα μας, που σώθηκε από πολλές απειλές, να πέσει στα χέρια των εχθρών*. Βλέπετε πάλι τη δραματικότητα της σκηνής. *Κανένας όμως δεν έκανε μια χρηματική προσφορά ούτε για όλο το έργο που ζητούσε ο λαός ούτε για κάποιο κομμάτι του.* Όταν ο λαός

πλέον έχει απελπιστεί τότε πάλι εμφανίζεται ο Πρωτογένης σαν ένα είδος από μηχανής Θεός και σώζει την πόλη. Συνεχίζει το κείμενο: *Τότε εκείνος εξήγγειλε ότι θα κατασκευάσει και τα δύο τείχη και θα καλύψει όλη τη δαπάνη.*

Βλέπουμε ότι ο Πρωτογένης χαρακτηρίζεται ως καλός πολίτης ακριβώς με έμφαση στη συμπεριφορά του κατά τη διάρκεια μιας πολεμικής σύρραξης, κατά τη διάρκεια της απειλής μιας εισβολής. Με τον ίδιο τρόπο και ο Πολύβιος, ο μεγάλος ιστορικός της ελληνιστικής εποχής, χαρακτηρίζει τον Φίλιππο Ε΄ της Μακεδονίας, τον βασιλιά στον ύστερο 3ο και τις αρχές του 2ου π.Χ. αιώνα, ένας αντίπαλος του Πολύβιου, μας δημιουργεί ένα πορτρέτο του Φιλίππου Ε΄ παρατηρώντας τον τρόπο συμπεριφοράς του κατά τη διάρκεια πολέμων. Παραδείγματος χάριν στο πέμπτο βιβλίο των *Ιστοριών* του παρουσιάζει πώς ο Φίλιππος Ε΄ επιτέθηκε και λεηλάτησε το ιερό των Αιτωλών, στο Θέρμο της Αιτωλίας, συγκρίνοντας τη συμπεριφορά του με την πιο μετριοπαθή συμπεριφορά άλλων βασιλέων μετά τη νίκη τους. Παραδείγματος χάριν, ο Αντίγονος ο Δώσων ο οποίος ήταν ο κηδεμόνας του και προκάτοχός του στον θρόνο, αρνήθηκε να βλάψει τους Σπαρτιάτες μετά από τη νίκη του στη Σελασσία, με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζοντας αιώνια τιμή. Ο Φίλιππος Β΄ της Μακεδονίας, ο πατέρας του Μεγάλου Αλεξάνδρου, χαρακτηρίζεται από τον Πολύβιο με πολύ θετικά λόγια για την επιείκειά του, για τη φιλανθρωπία των τρόπων του, για την ευγνωμοσύνη, για τη μετριότητα, που έδειχνε μετά από τις νίκες του, για την πραότητα, για την καλοκαγαθία του. Και με αυτή τη συμπεριφορά άλλων βασιλέων κατά τη διάρκεια πολέμων και μετά από τη νίκη τους, με αυτή τη συμπεριφορά, ο Πολύβιος συγκρίνει τη συμπεριφορά του Φιλίππου Ε΄ και χαρακτηρίζει τη συμπεριφορά του ως αποτέλεσμα θυμού, δηλαδή μιας υποταγής στις ορμητικές διαθέσεις του χαρακτήρα του.Γράφει ο Πολύβιος:

> *Οι συνήθειες και οι νόμοι του πολέμου μας είναι αυτές που μας αναγκάζουν να τα κάνουμε όλα αυτά: να καταλαμβάνουμε ή να καταστρέφουμε τα οχυρά* του εχθρού, *τα λιμάνια τους, τις πόλεις τους, τους άνδρες, τα πλοία τους και τα σπαρτά τους, και όλα όσα θα κάνουν τον εχθρό ασθενέστερο, θα ενισχύσουν τα συμφέροντά μας και θα στηρίξουν τα σχέδιά μας, αν τους τα αφαιρέσουμε. Το να καταστρέφουμε όμως ναούς και τα αγάλματά τους και έργα τέτοια χωρίς αυτό να είναι απαραίτητο, χωρίς να προσφέρει αυτό ούτε κάποιο πλεονέκτημα στον παρόντα πόλεμο, ούτε κανένα μειονέκτημα στον εχθρό, ποιος δεν θα πει ότι αυτό δεν είναι αποτέλεσμα ενός μανιακού πνεύματος;*

Βλέπουμε, πάλι εδώ, και είναι ένα μόνο από πολλά παραδείγματα, πώς ο Πολύβιος χρησιμοποιεί —όπως είπα— τη συμπεριφορά ενός βασιλιά κατά τη διάρκεια ενός πολέμου για να χαρακτηρίσει αρνητικά τον χαρακτήρα του. Αλλά και ολόκληρες κοινότητες δείχνουν τις αρετές ή τις αδυναμίες τους από τη συμπεριφορά τους κατά τη διάρκεια ενός πολέμου. Σε ένα προηγούμενο μάθημα ανέφερα πόσο συχνά οι αρχαίες πηγές μιλούν για την καταστροφή ιερών. Δεν το κάνουν αυτό για να κλονίσουν την πίστη των σύγχρονων στη δύναμη των θεών οι οποίοι ανέχονται την καταστροφή των ιερών τους, το κάνουν για να δείξουν με αυτό τον τρόπο την ωμότητα, την ανοσιότητα κάποιων κοινοτήτων, ιδίως των Αιτωλών, και με τον τρόπο αυτό να εξηγήσουν για ποιο λόγο αργά ή γρήγορα, αυτοί οι οποίοι συμπεριφέρονται με αυτόν τον τρόπο θα υποστούν την τιμωρία των θεών.

Ένα τελευταίο παράδειγμα που δείχνει πώς η πολεμική συμπεριφορά ή η συμπεριφορά κατά τη διάρκεια ενός πολέμου χαρακτηρίζει μία κοινότητα, είναι μια επιγραφή από την πόλη της Αφροδισιάδας στη Μικρά Ασία. Η επιγραφή αυτή είναι χαραγμένη στο θέατρο της πόλης και περιέχει ένα γράμμα το οποίο στέλνει ο Οκταβιανός, ο μεταγενέστερος αυτοκράτορας Αύγουστος, για να εξηγήσει στους Σαμίους για ποιο λόγο αρνείται να δώσει στη Σάμο το δικαίωμα της ελεύθερης πόλης, συνεπώς και την αφορολογησία, διότι, όπως γράφει, αυτό

είναι ένα δικαίωμα το οποίο αξίζουν μόνο εκείνοι οι οποίοι τον έχουν υποστηρίξει. Γράφει λοιπόν:

> *Και μόνοι σας μπορείτε να δείτε ότι δεν παραχώρησα το προνόμιο της ελευθερίας σε καμιά άλλη κοινότητα εκτός από την κοινότητα των Αφροδισιέων, που κατά τη διάρκεια του πολέμου υποστήριξαν την υπόθεσή μου και εξαιτίας της εύνοιας που έδειξαν απέναντί μου η πόλη τους έγινε δορυάλωτος* (δηλαδή καταλήφθηκε μέσα στον πόλεμο)· *γιατί δεν είναι δίκαιο να χαρίζουμε το μεγαλύτερο προνόμιο τυχαίως και χωρίς αιτία.*

Ο Οκταβιανός Αύγουστος, παραχωρεί το προνόμιο της ελευθερίας βάσει της συμπεριφοράς μιας κοινότητας κατά τη διάρκεια πολέμου. Αυτή η προσεκτική παρατήρηση του τρόπου που συμπεριφέρονται μεμονωμένα άτομα, αξιωματικοί, πολιτικοί ηγέτες, βασιλείς, και ολόκληρες κοινότητες κατά τη διάρκεια του πολέμου είναι αποτέλεσμα της συχνότητας των πολέμων και της ευαισθησίας την οποία δείχνουν ρήτορες, ιστορικοί, φιλόσοφοι, διανοητές, για τον τρόπο με τον οποίο ο πόλεμος σχετίζεται με την ανθρώπινη συμπεριφορά. Είναι μία προσπάθεια που καταβάλλουν οι σύγχρονοι παρατηρητές της συμπεριφοράς και των ιστορικών φαινομένων να εξηγήσουν και να ερμηνεύσουν αλλά και να αξιολογήσουν τη συμπεριφορά ανθρώπων με βάση τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις του πολέμου.

Στο επόμενο μάθημα, θα δούμε, πώς αυτή η παρατήρηση σχετίζεται και με τη συμπεριφορά μιας συγκεκριμένης ηλικιακής κατηγορίας· με τη συμπεριφορά των νέων.

Πηγές–Βοηθητικό Υλικό

65. Τιμητικό ψήφισμα για τον ευεργέτη Πρωτογένη, Ολβία, τέλη 3ου π.Χ. αι., *Inscriptiones Oris Septentrionalis Ponti Euxini I2 αρ. 32:*

"Όταν ο βασιλιάς Σαϊταφέρνης έφτασε στην απέναντι παραλία για να δεχτεί τιμές και οι άρχοντες συγκάλεσαν συνέλευση ανακοινώνοντας την παρουσία του βασιλιά και ότι τα δημόσια έσοδα είναι ανύπαρκτα, ο Πρωτογένης βγήκε μπροστά και έδωσε 900 χρυσά νομίσματα. Οι πρεσβευτές πήραν τα χρήματα και ο Πρωτογένης και ο Αριστοκράτης πήγαν να υποδεχτούν τον βασιλιά. Όμως ο βασιλιάς μέμφθηκε τα δώρα, εξοργίστηκε και διέλυσε το στρατόπεδο για να φύγει … [κενό στο κείμενο] Για τον λόγο αυτόν ο λαός, τρομοκρατημένος, ήρθε στη συνέλευση και έστειλε πρεσβευτές [κενό]. … Το μεγαλύτερο μέρος της πόλης στην πλευρά του ποταμού ήταν ατείχιστο, όπως και όλο το τμήμα της που είναι στο λιμάνι και το μέρος όπου παλιά υπήρχε η ψαραγορά, μέχρι το ηρώο του Σωσία. Και οι αυτόμολοι μας ανακοίνωναν ότι οι Γαλάτες και οι Σκίροι είχαν κάνει συμμαχία, πως είχαν συγκεντρωθεί μεγάλες δυνάμεις και ότι επρόκειτο να φτάσουν τον χειμώνα· επιπλέον ότι οι Θισαμάτες, οι Σκύθες και οι Σαυδαράτες ήθελαν να καταλάβουν το οχύρωμα, γιατί κι αυτοί φοβούνταν την ωμότητα των Γαλατών. Γι᾽ αυτόν τον λόγο πολλοί ήταν αποκαρδιωμένοι και ετοιμάζονταν να εγκαταλείψουν την πόλη. Συγχρόνως είχαν γίνει κι άλλες πολλές ζημιές στην ύπαιθρο είχαν εξοντωθεί όλοι οι δούλοι και οι Μιξέλληνες που κατοικούσαν στα σύνορα και που στον προηγούμενο πόλεμο ήταν σύμμαχοί μας στην πόλη, πάνω από 1500 ψυχές. Πολλοί ξένοι και αρκετοί πολίτες είχαν εγκαταλείψει την πόλη. Γι᾽ αυτούς τους λόγους ο λαός συγκεντρώθηκε σε συνέλευση με αγωνία και παρουσιάζοντας με ενάργεια τον επικείμενο κίνδυνο και τις συμφορές, παρακαλούσε όλους όσους είχαν κάποια δύναμη να μη δουν με αδιαφορία την πατρίδα μας, που σώθηκε από πολλές απειλές, να πέσει στα χέρια των εχθρών. Όμως κανένας δεν έκανε μια χρηματική προσφορά ούτε για όλο το έργο που ζητούσε ο λαός ούτε για κάποιο κομμάτι του. Τότε εκείνος εξήγγειλε ότι θα κατασκευάσει και τα δύο τείχη και θα καλύψει όλη τη δαπάνη".

66. Ο Πολύβιος για τον βασιλιά της Μακεδονίας Φίλιππο Ε', Πολύβιος 5.11.3:

"Οι συνήθειες και οι νόμοι του πολέμου μας αναγκάζουν να τα κάνουμε όλα αυτά: να

καταλαμβάνουμε ή να καταστρέφουμε τα οχυρά των εχθρών, τα λιμάνια τους, τις πόλεις τους, τους άνδρες, τα πλοία τους και τα σπαρτά τους, και γενικά όλα όσα θα τους καταστήσουν ασθενέστερους, θα ενισχύσουν τα συμφέροντά μας και θα στηρίξουν τα σχέδιά μας, αν τους τα αφαιρέσουμε. Το να καταστρέφουμε όμως ναούς, τα τάματά τους και τέτοιου είδους έργα χωρίς να είναι απαραίτητο, χωρίς να προσφέρει ούτε κάποιο πλεονέκτημα στον παρόντα πόλεμο ούτε να δημιουργεί κανένα μειονέκτημα στον εχθρό, ποιος δεν θα συμφωνήσει ότι αυτό είναι αποτέλεσμα μανιακού πνεύματος;"

67. Επιστολή του Οκταβιανού/Αυγούστου στη Σάμο σχετικά με τα προνόμια της Αφροδισιάδας, περ. 37 π.Χ., *Inscriptiones Graecae XII.6.160:*

"Και μόνοι σας μπορείτε να δείτε ότι δεν παραχώρησα το προνόμιο της ελευθερίας σε καμιά άλλη κοινότητα εκτός από των Αφροδισιέων, που κατά τη διάρκεια του πολέμου υποστήριξαν την υπόθεσή μου και εξαιτίας της εύνοιας που έδειξαν απέναντί μου η πόλη τους έγινε δορυάλωτος· γιατί δεν είναι δίκαιο να χαρίζουμε το μεγαλύτερο προνόμιο τυχαία και χωρίς αιτία".

V4.3.2 Τελετουργίες για πολεμοχαρείς νέους (21’)

https://youtu.be/hWXBwE6BNrs

απομαγνητοφώνηση Asimenia / αντιπαραβολή Vagstel

Στο προηγούμενο μάθημα, εξέτασα σύντομα πώς συγγραφείς της ελληνιστικής εποχής, τόσο συγγραφείς επιγραφών τιμητικών ψηφισμάτων όσο και συγγραφείς ιστορικών έργων ή συγγραφείς που αντιμετωπίζουν τον χαρακτήρα ανθρώπων —όπως ο Θεόφραστος— παρατηρούν με ιδιαίτερη προσοχή και ευαισθησία τη συμπεριφορά ανθρώπων, κατά τη διάρκεια πολέμων, για να αξιολογήσουν τη συμπεριφορά τους και τον χαρακτήρα τους.

Στο σημερινό μάθημα, θα εξετάσουμε μια συγκεκριμένη ηλικιακή κατηγορία —τους νέους— και τον τρόπο με τον οποίο η συμπεριφορά τους, κατά τη διάρκεια πολέμων, προσδιορίζεται, καθορίζεται, από την εκπαίδευση και τις τελετουργίες τις οποίες έχουν παρακολουθήσει στα χρόνια τα κρίσιμα της διαμόρφωσης του χαρακτήρα τους ως έφηβοι, πριν γίνουν δεκτοί στην κοινότητα των πολιτών.

Ο Πολύβιος αναφέρει ένα επεισόδιο, το οποίο διαδραματίζεται στην Κρήτη, κατά τη διάρκεια του Λυττίου Πολέμου (είναι ένας πόλεμος ο οποίος γίνεται αρχικά από τη συμμαχία της Κνωσού και της Γόρτυνας κατά της πόλης της Λύττου). Ο Πολύβιος γράφει:

> *Αρχικά όλοι οι Κρήτες συμμετείχαν στον πόλεμο κατά της Λύττου,* δηλαδή η συμμαχία των Κνωσίων και των Γορτυνίων, *αλλά όταν ξέσπασαν αντιπαλότητες από κάποια ασήμαντη αφορμή, όπως συνηθίζεται στην Κρήτη, κάποιοι χωρίστηκαν από τους άλλους. […] Η Γόρτυνα ήταν σε κατάσταση εμφυλίου πολέμου,* (και τώρα έρχεται το σημαντικό χωρίο για εμάς), *με τους πρεσβύτατους* δηλαδή τους πιο ηλικιωμένους πολίτες, *να παίρνουν το μέρος των Κνωσίων και τους νεότερους* (να παίρνουν*) το μέρος των Λυττίων.*

Η αιτία, για την οποία η Γόρτυνα χωρίζεται σε δύο ομάδες, είναι η αντιμετώπιση των Λυττίων ως συμμάχων ή ως εχθρών, και βλέπουμε ότι η διάκριση αυτή, η διαίρεση της πόλης, δεν σχετίζεται με κριτήρια πλούτου (οι πλούσιοι υπέρ των μεν, οι φτωχοί υπέρ των άλλων), δεν σχετίζεται με πολιτικές αντιλήψεις, δεν σχετίζεται με άλλου είδους κοινωνικά κριτήρια (όπως η ιδιοκτησία ή η έλλειψη γης), αλλά σχετίζεται με ένα χάσμα γενεών. Οι ηλικιωμένοι πολίτες υποστηρίζουν τους Κνωσίους, οι νεότεροι υποστηρίζουν τους Λυττίους. Αυτό το χωρίο αποτελεί ένα αίνιγμα για την ερμηνεία του, αλλά θα δούμε ότι υπάρχουν κάποιες εξηγήσεις, διότι ανάλογη ακριβώς συμπεριφορά εμφανίζεται, πολλά χρόνια αργότερα, το 70 π.Χ., όταν οι Κρητικοί βρίσκονται αντιμέτωποι με ένα τελεσίγραφο των Ρωμαίων. Επί πολλά χρόνια, οι Κρήτες ασχολούνται με την πειρατεία στην ανατολική Μεσόγειο, τρομοκρατώντας τα νησιά του Αιγαίου και τα παράλια της Μικράς Ασίας. Το 70 π.Χ. οι Ρωμαίοι τους θέτουν ένα τελεσίγραφο: να πληρώσουν ένα υπερβολικό ποσό, να στείλουν ομήρους και να παραδώσουν τα πλοία τους. Ποια είναι η αντίδραση των Κρητών; Την περιγράφει ο ιστορικός Διόδωρος:

> *Οι πρεσβύτατοι* (πάλι, οι πιο ηλικιωμένοι) *ήταν πρόθυμοι να αποδεχτούν αυτές τις απαιτήσεις, αλλά εκείνη που υπερίσχυσε ήταν η άποψη εκείνων που προτιμούσαν να πολεμήσουν.*

Ποιοι είναι αυτοί που προτιμούσαν να πολεμήσουν, μας το παραδίδει ένας ρωμαίος ιστορικός ο Velleius Paterculus (Βελέιους Πατέρκουλους) ο οποίος αναφέρει ότι 24.000 Κρητικοί, πολέμησαν υπό την ηγεσία του Λασθένη και του Πανάρη, και τους χαρακτηρίζει στα Λατινικά ως juvenes δηλ. ως νεαρούς. Βλέπουμε πάλι την επανάληψη της ίδιας διαίρεσης στην Κρήτη,

ανάμεσα σε πρεσβύτατους πολίτες και τους νεότερους, με τους πρεσβύτερους να ακολουθούν εντελώς διαφορετική [πορεία] από τους νεότερους. Στην περίπτωση του τελεσίγραφου της Ρώμης, οι πρεσβύτεροι είναι εκείνοι οι οποίοι προτιμούν την αποδοχή, τη συνθηκολόγηση· οι νεότεροι είναι εκείνοι οι οποίοι προτιμούν τη μάχη.

Ο πιθανότερος λόγος, που οδηγεί σ᾽ αυτήν τη διαίρεση με βάση ηλικιακές κατηγορίες, είναι μάλλον ότι οι νεότεροι είναι εκείνοι οι οποίοι κατεξοχήν αντλούν κέρδος από τη συμμετοχή σε πολεμικές επιχειρήσεις είτε ως μισθοφόροι είτε με τη λαφυραγώγηση. Οι νεαροί στρατιώτες ενδιαφέρονται να συμμετέχουν σε επιδρομές. Κι αυτό είναι κάτι το οποίο έκανε η Λύττος, τον 3ο π.Χ. αιώνα, είναι αυτό το οποίο θα συνέχιζαν να κάνουν σε περίπτωση που δεν αποδέχονταν το τελεσίγραφο των Ρωμαίων. Αντίθετα, οι πρεσβύτεροι πολίτες (εκείνοι δηλ. που ζουν με βάση την ιδιοκτησία γης την οποία έχουν) δεν έχουν το ίδιο οικονομικό ενδιαφέρον όσο οι νεότεροι για τη συνέχιση πολέμων. Αυτή είναι μία πιθανή εξήγηση, ένα μέρος της συνολικής εικόνας.

Θα μπορούσαμε όμως να δούμε εδώ και μία σύγκρουση γενιών, μία σύγκρουση γενιών που εμφανίζεται κατά καιρούς και στην ελληνική ιστορία, αλλά και σε άλλες ιστορικές περιόδους. Αλλά υπάρχει και μια άλλη εξήγηση και η εξήγηση αυτή είναι το γεγονός ότι οι νέοι άνδρες στην Κρήτη, συμπεριφέρονταν ακριβώς με τον τρόπο που είχαν διδαχθεί να συμπεριφερθούν. Διότι το σύνολο της εκπαίδευσής τους, από τα 16-17-18 ως τα 20 χρόνια, είναι να μαθαίνουν να πολεμούν. Αυτό είναι το κατεξοχήν περιεχόμενο της εκπαίδευσης των νέων και στην Κρήτη και σε άλλες περιοχές. Και ακριβώς ως συνέπεια αυτής της εκπαίδευσης έχουμε ακριβώς αυτή τη συμπεριφορά.

Δεν είναι μεμονωμένο το παράδειγμα αυτής της διάκρισης ανάμεσα στους γεροντότερους και τους νεότερους. Έχουμε μια άλλη περίπτωση στην Τερμησσό της Πισιδίας, το 319 π.Χ. Εκεί ο Μακεδόνας αξιωματικός Αλκέτας, ένας εχθρός του κυβερνήτη της περιοχής, του Αντιγόνου του Μονοφθάλμου, ενός από τους Διαδόχους, κατέφυγε στην Τερμησσό, και μόλις κατέφυγε εκεί, άρχισε να οργανώνει επιδρομές. Αυτό τον έκανε δημοφιλή, διότι ήταν πολύ γενναιόδωρος στο διαμοίρασμα των λαφύρων. Όταν ο Αντίγονος πλησίασε την πόλη και ζήτησε να του παραδοθεί ο Αλκέτας, πάλι οι πρεσβύτεροι (δηλαδή οι ηλικιωμένοι πολίτες) ήταν εκείνοι οι οποίοι θέλησαν να δεχτούν αυτήν την απαίτηση, αυτό το αίτημα, για να σώσουν την πόλη, ενώ αντίθετα οι νέοι, οι νεότεροι πολίτες, ήταν εκείνοι που ήταν πρόθυμοι να αποδεχτούν οποιονδήποτε κίνδυνο και να ρισκάρουν τα πάντα για να σώσουν τον ήρωά τους, τον Αλκέτα. Σε κάποια στιγμή που οι νέοι άνδρες αντιμετώπιζαν τον Αντίγονο σε μία μάχη, οι πρεσβύτεροι βρήκαν την ευκαιρία να συλλάβουν τον Αλκέτα και να τον παραδώσουν στον Αντίγονο. Πριν καταφέρουν να τον παραδώσουν ο Αλκέτας πρόφθασε να αυτοκτονήσει και ο ηρωικός του θάνατος εντυπωσίασε τόσο πολύ τους νεαρούς Τερμησσιανούς, οι οποίοι με κάθε τρόπο προσπάθησαν και πέτυχαν να βρούνε το σώμα του και να τον θάψουν με τον πιο τιμητικό τρόπο.

Γενικά στην ελληνιστική εποχή όποτε έχουμε πληροφορίες για κείνους οι οποίοι με τον μεγαλύτερο ενθουσιασμό συμμετέχουν σε μάχες ή παρακινούν τη συνέλευση του λαού προς την κήρυξη ενός πολέμου, αυτοί είναι οι νέοι. Είναι οι νέοι εκείνοι οι οποίοι ξεκινούν πολεμικές επιχειρήσεις.

Σας δίνω μερικά παραδείγματα από μερικούς διάσημους τέτοιους νέους όπως:

- Ο Άρατος, εξόριστος από τη Σικυώνα στο Άργος, γόνος μιας σημαντικής οικογένειας της Σικυώνας, ήταν μόλις 20 χρονών όταν επέστρεψε στην πατρίδα του, για να την απελευθερώσει από έναν τύραννο. Ήταν 28 χρονών, όταν ήδη είχε υπηρετήσει για

δεύτερη φορά ως στρατηγός των Αχαιών, όταν με μια αιφνιδιαστική επίθεση κατόρθωσε να απελευθερώσει το φρούριο του Ακροκορίνθου από τη μακεδονική φρουρά.

- Ο Φίλιππος Ε΄, ο βασιλιάς της Μακεδονίας, ήταν 18 ετών όταν ξεκίνησε τον πόλεμο εναντίον των Αιτωλών, της Σπάρτης και της Ήλιδας το 220 π.Χ.
- Ο Αντίοχος Γ΄ ήταν 21 χρονών όταν, ήδη για 3η χρονιά βασιλιάς, ξεκίνησε την εκστρατεία για να καταπνίξει την εξέγερση του Μόλωνα και στη συνέχεια, συνέχισε με εκστρατείες στην ανατολική Ασία.
- Ο Πτολεμαίος Γ΄, ο αντίπαλός του σε μια απ᾽ τις μεγαλύτερες μάχες της ελληνιστικής ιστορίας, στη μάχη της Ραφίας, το 217 π.Χ., το πολύ να ήταν 21-22 ετών.

Όλες αυτές οι περιπτώσεις δεν σχετίζονται μόνο με μία μίμηση του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ο οποίος επίσης 20 χρονών ξεκίνησε την εκστρατεία του, η οποία κατέστησε τη φήμη του αθάνατη και του χάρισε την κυριαρχία σε όλη την Ασία, στην Περσική Αυτοκρατορία. Δεν είναι μόνο η μίμηση του Αλεξάνδρου, αλλά είναι και το γεγονός ότι αυτή τη συμπεριφορά περιμένει κανένας από νέους.

Μάλιστα η λέξη "νέος" και "νεότερος" ή "νεανίσκος" δεν προσδιορίζει μόνο μια ηλικιακή κατηγορία, αλλά προσδιορίζει και μια μονάδα στρατιωτική, εκείνη η οποία είναι υπεύθυνη για την περιπολία των συνόρων. Έχουμε κι άλλα παραδείγματα πολεμικού ενθουσιασμού των νέων, π.χ. μιμούμενοι τον Φιλοποίμενα της Μεγαλόπολης, οι νέοι άρχισαν να ξοδεύουν όλα τα χρήματά τους για οπλισμό ή να αγοράζουν καλά άλογα, παραμελώντας κάθε άλλου είδους πολυτέλεια.

Η τυπική δραστηριότητα του νέου πολίτη είναι η στρατιωτική δραστηριότητα, υπηρετεί για ένα ή δύο χρόνια στα φρούρια της εσχατιάς, δηλαδή στα φρούρια που βρίσκονται στα σύνορα της πόλης, κάνει περιπολίες, προστατεύει τα σύνορα. Τι σημασία έχει και τι επιπτώσεις έχει αυτού του είδους η εκπαίδευση, το βλέπουμε και από τις τελετουργίες οι οποίες συνοδεύουν την εφηβική ζωή.

Σας δίνω πάλι ένα από τα γνωστότερα παραδείγματα, είναι μια επιγραφή από την πόλη Δρήρος της Κρήτης, χρονολογείται γύρω στο 220 π.Χ. και μας παραδίδει αυτή η επιγραφή τον όρκο τον οποίον πήραν οι νέοι, οι έφηβοι της πόλης αυτής κατά τη διάρκεια του Λυττίου Πολέμου (του πολέμου που ανέφερα προηγουμένως). Η επιγραφή λέει:

> *Τη χρονιά κατά την οποία η φυλή των Αιθαλέων εξέλεξε τους κόσμους, δηλαδή τους ανώτατους αξιωματούχους, οι οποίοι υπηρέτησαν μαζί τον Κυία, τον Κέφαλο, τον Πύρρο, τον Πίο και τον Ισίωνα, τη χρονιά που ο Φίλιππος ήταν γραμματέας, τα 180 μέλη των αγελών*, οι αγέλες είναι οι ομάδες των εφήβων που συμμετέχουν στην εφηβική εκπαίδευση, 180 είναι μάλλον 3 κλάσεις ηλικίας, δηλαδή οι νέοι που είναι 18, 19 και 20 ετών, δηλαδή το σύνολο των νέων πολιτών της Δρήρου. *180 μέλη των αγελών πήραν τον παρακάτω όρκο ανάζωστοι*, δηλαδή χωρίς να έχουμε καμία ζώνη — η ζώνη αποτελεί ενδυματολογικό στοιχείο του νέου άνδρα κατά τη μετάβαση από την εφηβεία στην ανδρική ηλικία.

Ακολουθεί ένας μακρύς κατάλογος όλων των θεών, που τους επικαλούνται στον όρκο· επικαλούνται στον όρκο θεούς για να τους τιμωρήσουν σε περίπτωση που παραβούν τον όρκο τους:

> *Ορκίζομαι στην Εστία που βρίσκεται στο πρυτανείο και στον Δία, ο οποίος προστατεύει τη συνέλευση του λαού, τον Δία των Ταλλαίων* (τα Ταλλαία Όρη είναι τα βουνά κοντά στη Δρήρο), *και τον Απόλλωνα τον Δελφίνιο, την Αθηνά, που προστατεύει την ακρόπολη,*

τον Απόλλωνα Πύθιο, τη Λατώ, την Αρτέμιδα, τον Άρη, την Αφροδίτη, τον Ερμή, τον Ήλιο, τη Βριτόμαρπη, τον Φοίνικα, την Αμφιώνη, τη Γη και τον Ουρανό, όλους τους ήρωες και όλες τις ηρωίδες, ορκίζομαι στις πηγές των νερών και στα ποτάμια, και σε όλους τους θεούς και τις θεές.

Μετά από αυτή τη μακρά επίκληση θεοτήτων ακολουθεί ο όρκος:

Ορκίζομαι να μη φανώ ποτέ εύνους (φιλικός) *απέναντι στους Λυττίους, με κανένα τρόπο και με καμιά πρόφαση, ούτε μέρα ούτε νύκτα. Και θα προσπαθήσω όσο μπορώ να βλάψω την πόλη των Λυττίων. Ούτε κάποια δίκη ούτε η εκτέλεση καταδικαστικών αποφάσεων είναι ισχυρότερη από αυτόν τον όρκο. Και θα είμαι φιλικός προς του Δρήριους και τους Κνώσιους. Δεν θα προδώσω ποτέ την πόλη, τα φρούρια των Δρηρίων ή τα φρούρια των Κνωσίων. Δεν θα προδώσω άντρες στους εχθρούς, ούτε Δρήριους ούτε Κνώσιους. Δεν θα ξεκινήσω ποτέ στάση (εμφύλιο πόλεμο), αλλά θα είμαι πάντα αντίθετος με εκείνους που θα το κάνουν. Δεν θα συμμετάσχω σε συνωμοσία, ούτε μέσα στην πόλη ούτε έξω από την πόλη και δεν θα βοηθήσω κανέναν που συμμετέχει σε συνωμοσία.*

Ποιο είναι το αποτέλεσμα αυτού του όρκου; Σε λιγότερο από έναν χρόνο η Δρήρος είχε καταστραφεί. Οι Δρήριοι ακολούθησαν ακριβώς τον όρκο τους, συνέχισαν τον πόλεμο κατά των Λυττίων μέχρι που η πόλη τους εξαφανίστηκε και, μάλιστα, χρόνια αργότερα, 100 χρόνια αργότερα, μια από τις ιστορικές επετείους που γιόρταζαν οι Λύττιοι ήταν ακριβώς η καταστροφή της πόλης της Δρήρου. Βλέπουμε πώς αυτές οι τελετουργίες, οι όρκοι (τους οποίους κάνουν γυμνοί μπροστά στους αξιωματούχους της πόλης, λίγο πριν γίνουν πολίτες), σφραγίζουν τον τρόπο της συμπεριφοράς τους στα επόμενα χρόνια.

Σας δίνω ένα ακόμα παράδειγμα, αυτή τη φορά από την Αθήνα, για να δείτε πώς παλιές τελετουργίες συνεχίζουν να επιδρούν και να επηρεάζουν τη συμπεριφορά των νέων. Είναι μια επιγραφή η οποία σχετίζεται με τις δραστηριότητες των εφήβων της Αθήνας, του 122 π.Χ. Εκείνη την εποχή, έφηβοι υπηρετούν εθελοντικά ως στρατιώτες, είναι κυρίως μέλη των καλύτερων οικογενειών, και ένα κομμάτι της υπηρεσίας τους είναι αυτό που περιγράφει η επιγραφή:

Εξέδραμαν στα σύνορα της Αττικής ένοπλοι, για να γνωρίσουν τα εδάφη και τους δρόμους και επισκέφθηκαν τα ιερά στην ύπαιθρο, προσφέροντας θυσίες για τον δήμο. Όταν έφτασαν στον τύμβο του Μαραθώνα, πρόσφεραν ένα στεφάνι και θυσία σε εκείνους που πέθαναν για την ελευθερία.

Βλέπουμε τι σημασία έχει για την εκπαίδευσή τους κι αυτή η επίσκεψη παλιών πολεμικών μνημείων.

Έφτασαν και στο ιερό του Αμφιαράου. Εκεί έδειξαν με ιστορικές μαρτυρίες τη νόμιμη ιδιοκτησία του ιερού, που το κατείχαν οι πρόγονοι τα παλιά χρόνια. Και αφού πρόσφεραν θυσία, επέστρεψαν την ίδια μέρα στα εδάφη μας.

Αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία, σ᾽ αυτή την επιγραφή, είναι το γεγονός ότι ένοπλοι έφηβοι της Αθήνας φεύγουν από τα σύνορα της πατρίδας τους, μπαίνουν στα εδάφη μιας άλλης πόλης (του Ωρωπού), πηγαίνουν στο ιερό του Αμφιαράου και προκλητικά, με διάφορες ιστορικές μαρτυρίες, δηλαδή προφανώς με λόγους, εξηγούν ότι το ιερό αυτό έπρεπε να ανήκει στην πατρίδα τους.

Για να καταλάβουμε αυτή την εκδρομή των Αθηναίων εφήβων, θα πρέπει να θυμηθούμε ότι οι Αθηναίοι, το 156 π.Χ., επιτέθηκαν στον Ωρωπό, κατέλαβαν το ιερό, το κατείχαν για κάποιο

διάστημα, μέχρι που τους ανάγκασαν οι Ρωμαίοι να το εγκαταλείψουν. Η συμπεριφορά επομένως αυτή των εφήβων είναι μια συμπεριφορά πρόκλησης. Πηγαίνουν σε ένα παλιό ιερό το οποίο κατείχε η πατρίδα τους· κάτι ανάλογο θα ήταν σαν Έλληνες στρατιώτες παραδείγματος χάρη, να έμπαιναν στην Αγία Σοφιά στην Κωνσταντινούπολη και να έκαναν μια λειτουργία. Είναι μια προκλητική ενέργεια, η οποία απορρέει από την εκπαίδευση, από την ιστορική παιδεία την οποία έχουν, από την υποχρέωσή τους να υπερασπιστούν αυτά που θεωρούν δικαιώματα της πόλης τους. Έχει ενδιαφέρον ότι αυτή η εκδρομή (ας το πούμε: η ένοπλη εκδρομή) των νέων της Αθήνας στο ιερό του Αμφιαράου, ανταποκρίνεται σε διάφορες φάσεις των τελετών που οι ανθρωπολόγοι χαρακτηρίζουν ως *διαβατήριες τελετές.*

Αυτές οι *διαβατήριες τελετές* είναι τελετουργίες που σφραγίζουν τη μετάβαση του νέου άνδρα από την κατηγορία του εφήβου στην κατηγορία του ενήλικου άνδρα και του πολίτη. Τέτοιες διαβατήριες τελετές, είτε γίνονται στην αρχαία Ελλάδα, είτε στην προκολομβιανή Αμερική, είτε στην Αφρική, ακολουθούν συνήθως το ίδιο σχήμα. Έχουν τρεις φάσεις:

- Στην πρώτη φάση, της περιθωριοποίησης, ο έφηβος απομακρύνεται από την κατοικημένη περιοχή· αυτό κάνουν οι Αθηναίοι έφηβοι, πηγαίνοντας στα σύνορα της πόλης τους και βγαίνοντας έξω από τα σύνορα.
- Στη δεύτερη φάση, του ανδραγαθήματος, ο νέος άνδρας είναι υποχρεωμένος να αποδείξει με μια πράξη ηρωισμού ή δεξιοτεχνίας, την ικανότητά του να ενταχθεί στην κοινωνία του ως πολίτης. Είναι αυτό που κάνουν οι Αθηναίοι έφηβοι περνώντας τα σύνορα της πόλης τους, εισβάλλοντας μέσα στα σύνορα του Ωρωπού, πηγαίνοντας προκλητικά στο ιερό του Αμφιαράου και διεκδικώντας για λίγες ώρες το ιερό αυτό για την πόλη τους.
- Η τρίτη φάση είναι η φάση της επανένταξης, που συνοδεύεται από τελετές που υπογραμμίζουν την ένταξη του νεαρού άνδρα στην κοινωνία των πολιτών. Είναι αυτό με το οποίο καταλήγει η επιγραφή, η επιστροφή των Αθηναίων εφήβων και διάφορες τελετές (θυσίες) κατά την ένταξή τους στην πόλη.

Τέτοιες διαβατήριες τελετές γνωρίζουμε ότι γίνονταν σε πολλές περιοχές π.χ. συνεχίζονταν να γίνονται μέχρι και τα τέλη της ελληνιστικής εποχής στην Κρήτη και ακριβώς αυτές οι τελετουργίες, αυτού του τύπου η εκπαίδευση είναι εκείνη που εξηγεί για ποιο λόγο οι νέοι άνδρες είναι εκείνοι που αισθάνονται τη μεγαλύτερη παρόρμηση σε κρίσιμες περιόδους να στραφούν προς τον πόλεμο· όταν υπάρχει το δίλημμα της ειρήνης ή του πολέμου, να είναι εκείνοι οι οποίοι, με τον μεγαλύτερο ενθουσιασμό, θα υποστηρίξουν τον πόλεμο.

Αυτό δεν είναι ένα στοιχείο το οποίο χαρακτηρίζει μόνο την ελληνιστική εποχή. Χαρακτηρίζει πολλές ιστορικές περιόδους:

- Σταυροφορίες, π.χ. κυρίως νέοι ήταν εκείνοι οι οποίοι ξεκινούσαν από τη δυτική Ευρώπη για την κατάληψη των Αγίων Τόπων.
- Στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι νέοι ήταν κυρίως εκείνοι που με διαδηλώσεις και μεγάλο ενθουσιασμό, στις περισσότερες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, είχαν ταχθεί υπέρ του πολέμου.

Είναι ένα ενδιαφέρον ιστορικό φαινόμενο που δείχνει πώς ιστορικές εμπειρίες μπορούν να αλλάξουν αυτή τη συμπεριφορά, το γεγονός ότι, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και κυρίως την περίοδο του Ψυχρού Πολέμου ή την περίοδο του πολέμου του Βιετνάμ, αντίθετα από ένα μοντέλο το οποίο συναντάμε στις περισσότερες κοινωνίες:

- οι νέοι ήταν εκείνοι οι οποίοι κυρίως υποστήριξαν το κίνημα της ειρήνης,

- οι νέοι ήταν εκείνοι οι οποίοι αντιτάχθηκαν στον ανταγωνισμό των όπλων στον Ψυχρό Πόλεμο,
- οι νέοι ήταν εκείνοι οι οποίοι έδειξαν μια ειρηνική συμπεριφορά.

Αυτό είναι ένα παράδοξο στην παγκόσμια ιστορία, δηλαδή αυτή η φιλειρηνική συμπεριφορά των νέων και γι᾽ αυτόν τον λόγο την αναφέρω, διότι βρίσκεται σε άμεση αντίθεση προς αυτά τα οποία παρατηρούμε στην ελληνιστική εποχή. Όταν υπάρχει αυτή η εκπαίδευση, όταν οι νέοι προετοιμάζονται να είναι έτοιμοι να πολεμήσουν, με τους όρκους τους οποίους δίνουν, με τη στρατιωτική εκπαίδευση την οποία έχουν, με τις τελετουργίες τις οποίες παρακολουθούν, τότε τι ελπίδα έχει η ειρήνη; Αυτό θα εξετάσουμε στο επόμενο μάθημα, στην επόμενη ενότητα: Ποια θέση έχει η ειρηνική σκέψη, η σκέψη περί ειρήνης, στην ελληνιστική εποχή.

Πηγές–Βοηθητικό Υλικό

68. Επεισόδιο του Λυττίου Πολέμου στην Κρήτη, περ. 220 π.Χ., Πολύβιος 4.53.5-6:

"Αρχικά όλοι οι Κρήτες συμμετείχαν στον πόλεμο κατά της Λύττου, αλλά όταν ξέσπασαν αντιπαλότητες από κάποια ασήμαντη αφορμή, όπως συνηθίζεται στην Κρήτη, κάποιοι χωρίστηκαν από τους άλλους. … Η Γόρτυνα ήταν σε κατάσταση εμφυλίου πολέμου, με τους πρεσβύτατους να παίρνουν το μέρος των Κνωσίων και τους νεότερους το μέρος των Λυττίων".

69. Ο όρκος των Δρηρίων εφήβων, περ. 220 π.Χ., *Inscriptiones Creticae I.ix.1:*

"Τη χρονιά που υπηρετούσαν ως κόσμοι (ανώτατοι αξιωματούχοι) από τη φυλή των Αιθαλέων οι Κυίας, Κέφαλος, Πύρρος, Πίος και Ισίων, τη χρονιά που γραμματέας ήταν ο Φίλιππος, πήραν τον παρακάτω όρκο 180 μέλη των αγελών, άζωστοι. Ορκίζομαι στην Εστία του πρυτανείου, τον Δία, που προστατεύει τη συνέλευση, τον Δία του Ταλλαίου Όρους, τον Απόλλωνα Δελφίνιο, την Αθηνά, που προστατεύει την ακρόπολη, τον Απόλλωνα Πύθιο, τη Λατώ, την Αρτέμιδα, τον Άρη, την Αφροδίτη, τον Ερμή, τον Ήλιο, τη Βριτόμαρπη, τον Φοίνικα, την Αμφιώνη, τη Γη και τον Ουρανό, όλους τους ήρωες και τις ηρωίδες, και στις πηγές και τα ποτάμια, και όλους τους θεούς και τις θεές, να μη φανώ ποτέ εύνους απέναντι στους Λυττίους, με κανένα τρόπο και με καμιά πρόφαση, ούτε μέρα ούτε νύκτα. Και θα προσπαθήσω κατά δύναμη να βλάψω την πόλη των Λυττίων. Ούτε δίκη ούτε εκτέλεση καταδικαστικών αποφάσεων είναι ισχυρότερη από αυτόν τον όρκο. Και θα είμαι φιλικός προς του Δρήριους και τους Κνώσιους. Δεν θα προδώσω ποτέ την πόλη, τα φρούρια των Δρηρίων ή τα φρούρια των Κνωσίων. Δεν θα προδώσω άντρες στους εχθρούς, ούτε Δρήριους ούτε Κνώσιους. Δεν θα ξεκινήσω ποτέ στάση (εμφύλιο πόλεμο), αλλά θα είμαι πάντα αντίθετος με εκείνους που θα το κάνουν. Δεν θα συμμετάσχω σε συνωμοσία, ούτε μέσα στην πόλη ούτε έξω από την πόλη και δεν θα υποστηρίξω κανένα συνωμότη".

70. Τιμητικό ψήφισμα για Αθηναίους εφήβους, 122 π.Χ., *Inscriptiones Graecae II2 1006 στίχοι 65-71* (απόσπασμα):

"και εξέδραμαν στα σύνορα της Αττικής ένοπλοι, για να γνωρίσουν τα εδάφη και τους δρόμους· επισκέφθηκαν τα ιερά της υπαίθρου, προσφέροντας θυσίες υπέρ του δήμου. Όταν έφτασαν στον τύμβο του Μαραθώνα, πρόσφεραν ένα στεφάνι και θυσία σε εκείνους που πέθαναν για την ελευθερία. Έφτασαν και στο ιερό του Αμφιαράου. Εκεί έδειξαν με ιστορικές μαρτυρίες τη νόμιμη ιδιοκτησία του ιερού, που το κατείχαν οι πρόγονοι τα παλιά χρόνια. Και αφού πρόσφεραν θυσία, επέστρεψαν την ίδια μέρα στα εδάφη μας".

V4.3.3 Ειρήνη (15’)

https://youtu.be/zOjpij71sSk

απομαγνητοφώνηση Lemonia9/ αντιπαραβολή MEDIALUZ

Ήδη από τις αρχές του 4ου π.Χ. αιώνα η Ειρήνη, η προσωποποίηση της ειρήνης, λατρεύεται ως θεά. Τι σημαίνει αυτό; Είναι μία έκφραση ενός φιλειρηνικού πνεύματος, το οποίο υποχωρεί κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής εποχής, λόγω των πολέμων; Ποια θέση έχει η ιδέα της ειρήνης σε μια περίοδο που η ειρήνη αποτελεί απλώς ένα πολύ σύντομο διάλειμμα ανάμεσα σε πολέμους; Αυτό θα προσπαθήσω να εξετάσω στο σημερινό μάθημα.

Στην ύστερη ελληνιστική εποχή, σε ορισμένες πόλεις —παραδείγματος χάριν στην Τήνο— υπάρχουν κατάλογοι των ετήσιων αξιωματούχων. Στους καταλόγους αυτούς μερικές φορές προστίθεται μια παρατήρηση, η οποία εξηγεί, παραδείγματος χάριν, ότι κατά τη διάρκεια της θητείας τους —εκείνη, δηλαδή, τη μία χρονιά στην οποία ασκούσαν το αξίωμά τους— υπήρχε υγεία (δεν είχε γίνει κάποια επιδημία), υπήρχε *εὐετηρία* (καλή χρονιά), *εὔπλοια* (δεν είχαν χαθεί πλοία από τρικυμίες) ή ότι υπήρχε υγεία και ειρήνη.

Βλέπουμε, από το γεγονός ότι αναφέρεται συγκεκριμένα ότι μια συγκεκριμένη χρονιά υπήρχε ειρήνη, ότι αυτό ήταν κάτι το οποίο αξιολογούνταν θετικά. Φυσικά, εξίσου θετικά αξιολογούνταν σε αυτές τις λίστες (σ᾽ αυτούς τους καταλόγους) αρχαίων αρχόντων και το γεγονός ότι είχε γίνει ένας πόλεμος, αν, βέβαια, αυτός ο πόλεμος ήταν νικηφόρος. Έτσι, σε ορισμένες περιπτώσεις ακούμε ότι μια χρονιά έγινε μια επίθεση, παραδείγματος χάριν πειρατών, αλλά οι στρατιώτες της πόλης μπόρεσαν να την απωθήσουν.

Τι εννοούν οι Τηνιακοί ή οποιοιδήποτε άλλοι άρχοντες, όταν γράφουν δίπλα στα ονόματά τους “αυτή τη χρονιά είχαμε ειρήνη”; Δεν εννοούν ειρήνη, φυσικά, στο σύνολο του γνωστού τους κόσμου, στο σύνολο της οικουμένης (ούτε καν στο σύνολο του Αιγαίου). Αυτό το οποίο εννοούν είναι ότι το δικό τους νησί, εκείνη τη χρονιά, δεν δέχτηκε επίθεση. Αυτό το αναφέρω, διότι η έννοια της ειρήνης, στο σύνολο της ελληνιστικής εποχής, είναι πάρα πολύ σχετική.

Η ειρήνη δεν εμφανίζεται —δεν αναφέρομαι στα κείμενα διαφόρων φιλοσόφων· αναφέρομαι στα κείμενα τα οποία σχετίζονται με τον δημόσιο βίο, με την καθημερινότητα των αρχαίων Ελλήνων, όχι με τα έργα των θεωρητικών— η ειρήνη δεν εμφανίζεται πουθενά ως μία ιδανική κατάσταση της ανθρωπότητας. Εμφανίζεται ως η σχέση —προσωρινή σχέση— που διέπει τις δύο κοινότητες. Χαρακτηρίζεται ως η πρόσκαιρη σχέση ειρήνης ανάμεσα σε δύο πόλεις, οι οποίες δεν έχουν εμπλακεί σε κάποιον πόλεμο. Είναι, επομένως, γεωγραφικά και χρονολογικά, περιορισμένη. Ειρήνη, όταν τη βρίσκουμε σε διακρατικές συμβάσεις ή σε συνθήκες, είναι η σχέση που συνδέει δύο μόνο κοινότητες· δεν είναι μια γενική ειρήνη.

Μια πάγια διατύπωση, την οποία βρίσκουμε σε συνθήκες, σε νομικά κείμενα, σε ψηφίσματα, για δικαιώματα τα οποία παραχωρούνται σε κάποιον ιδιώτη, είναι ότι αυτά τα δικαιώματα θα ισχύουν και *ἐν πολέμῳ* και *ἐν ειρήνῃ.* Και αυτή η έκφραση δείχνει ότι ο πόλεμος και η ειρήνη, δηλαδή αυτός ο συνδυασμός, αποτελεί το σύνολο του χρόνου. Ο χρόνος χωρίζεται σε περιόδους πολέμου και σε περιόδους ειρήνης. Οι περίοδοι αυτοί ποικίλλουν, αλλά, στην ελληνιστική εποχή, η ειρήνη αποτελεί πάντοτε ένα μικρό διάλειμμα ανάμεσα σε δύο πολεμικές συρράξεις.

Πόσο επηρέασε η συχνότητα του πολέμου τη σκέψη των Ελλήνων αυτής της εποχής, το δείχνει η ομιλία ενός ανώνυμου πρεσβευτή στην Αιτωλία το 207 π.Χ., ο οποίος περιγράφει τα

αισθήματα τα οποία είχαν πολλοί Έλληνες εκείνης της εποχής λόγω της εμπειρίας του πολέμου.

> *Όπως η φωτιά* —λέει— *που από τη στιγμή που κάποιος θα την ανάψει, που θα ανάψει την ξυλεία, δεν ελέγχει τις συνέπειες, αλλά η φωτιά εξαπλώνεται οπουδήποτε την οδηγήσουν οι συμπτώσεις, κατευθυνόμενη από τον άνεμο και την καταστροφή του ξύλου που την τρέφει· μερικές φορές στρεφόμενη εντελώς απροσδόκητα και κατά των ίδιων των ανθρώπων που την άναψαν. Έτσι είναι κι ο πόλεμος. Από τη στιγμή που κάποιος τον ανάψει, άλλοτε καταστρέφει πρώτα εκείνους που τον προκαλούν κι άλλοτε προχωρά καταστρέφοντας, χωρίς δίκαιη αιτία, όποιον βρεθεί στον δρόμο του, αναζωπυρούμενος και φουντώνοντας από την ανοησία όσων τον πλησιάζουν, σαν να φουντώνει από ανέμους.*

Αυτή η μεταφορά του πολέμου σαν μια φωτιά, η οποία εξαπλώνεται και είναι εντελώς ανεξέλεγκτη, είναι μια πολύ ωραία περίληψη της εμπειρίας που έχουν οι Έλληνες αυτή την περίοδο.

Η ειρήνη, όπως είπα προηγουμένως, είναι σχετική. Είναι σχετική, διότι περιορίζεται τοπικά, είναι σχετική, επειδή περιορίζεται χρονικά. Όταν κάποιοι ελληνιστικοί βασιλείς επαινούνται επειδή κατόρθωσαν να επαναφέρουν την ειρήνη, ουσιαστικά επαινούνται επειδή έβαλαν τέλος σε έναν πόλεμο με πόλεμο. Και η ειρήνη αυτή είναι πάντοτε πρόσκαιρη. Ειρήνη είναι, με άλλα λόγια, το τέλος ενός επιτυχημένου πολέμου κατά ενός εχθρού.

Και η άμεση αυτή σχέση που έχει η ειρήνη με τη συχνότητα του πολέμου —η ειρήνη ως ένα επιδιωκόμενο αποτέλεσμα ενός πολέμου— φαίνεται και από το γεγονός ότι, παραδείγματος χάριν, οι Ρόδιοι είχαν ονομάσει ένα από τα πολεμικά τους πλοία "Ειρήνη". Δεν ονόμασαν, φυσικά, ένα πολεμικό πλοίο "Ειρήνη", επειδή το πλοίο αυτό είχε ειρηνικές δραστηριότητες. Το ονόμασαν "Ειρήνη", επειδή το πολεμικό πλοίο, με τις πολεμικές επιχειρήσεις, θα εξασφάλιζε ειρήνη, δηλαδή θα διέκοπτε τον πόλεμο.

Συνθήκες ειρήνης συνάπτονταν για να τερματίσουν κάποιες συγκεκριμένες εχθροπραξίες ανάμεσα σε δύο κοινότητες. Και οι ελληνιστικές συνθήκες ειρήνης πάντοτε ίσχυαν —δεν ήταν η έννοια της κοινής ειρήνης, μιας γενικής ειρήνης— πάντοτε ίσχυαν για κάποια συγκεκριμένη περιοχή. Παρά το γεγονός ότι οι συνθήκες ειρήνης συνάπτονταν για όλον τον χρόνο, δηλαδή για την αιωνιότητα, το μάθημα αυτό δεν θα είχε αντικείμενο, αν οι Έλληνες έπαιρναν στα σοβαρά τη σύναψη μιας ειρήνης για την αιωνιότητα, δηλαδή χωρίς κανέναν περιορισμό. Το μάθημα αυτό έχει περιεχόμενο, ακριβώς επειδή οι Έλληνες της ελληνιστικής εποχής συνεχώς παραβίαζαν αυτές τις συνθήκες ειρήνης (και για ποιους λόγους το έκαναν, αυτό αναλύθηκε σε προηγούμενα μαθήματα).

Φυσικά, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η ειρήνη θεωρείται ότι είναι καλύτερη από τον πόλεμο (ιδίως όταν ο πόλεμος οδηγεί σε καταστροφές και απώλειες), διότι η ειρήνη συνδέεται και με την ευημερία. Ακριβώς γι᾽ αυτό τον λόγο, υποχρέωση των φίλων είναι να μεσολαβήσουν, όταν δουν ότι δύο φιλικές κοινότητες είναι εμπλεγμένες σε εχθροπραξίες. Και, μάλιστα, ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα των ομοσπονδιών —των ομοσπόνδων κρατών, των κοινών, των συμπολιτειών, όπως τις λέμε— όπως της αχαϊκής συμπολιτείας, ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματά τους κατά την ελληνιστική εποχή, ήταν ακριβώς το να δημιουργήσουν ειδικές διαδικασίες για τη μεσολάβηση, για τη διαιτησία μεταξύ πόλεων-μελών αυτών των ομοσπονδιών, ώστε να μην υπάρξουν πόλεμοι ή να τεθεί τέλος σε πολέμους. Αλλά, επαναλαμβάνω, και σε αυτή την περίπτωση, το ενδιαφέρον είναι η ειρήνη να αποκατασταθεί σε μια μικρή συγκεκριμένη περιοχή, όχι η ειρήνη να υπάρξει ως πάγια και γενικευμένη

κατάσταση στο σύνολο του ελληνιστικού κόσμου.

Τις προσπάθειες αυτές φιλικών κοινοτήτων να αποκαταστήσουν την ομόνοια και τις ειρηνικές σχέσεις ανάμεσα σε δύο εμπόλεμες περιοχές, φαίνεται —παραδείγματος χάριν— από ένα κείμενο που έγραψαν οι δικαστές από τη Μαγνησία του Μαιάνδρου, που το 112 π.Χ. επιχειρούσαν να συμφιλιώσουν την Ιεράπυτνα και την Ίτανο, δύο κρητικές πόλεις που πολεμούσαν για τον έλεγχο κάποιων εδαφών στη νότια Κρήτη. Γράφουν οι δικαστές:

> *Όταν εκλεχτήκαμε δικαστές, αμέσως πήγαμε στον βωμό της Άρτεμης Λευκοφρυηνής* — είναι η τοπική θεά— *και αφού θυσιάσαμε ένα ζώο ορκιστήκαμε πάνω του, με τους εκπροσώπους των αντιδίκων παρόντες και εκείνους που είχαν έρθει μαζί τους. Πήραμε θέση στο ιερό της Αρτέμιδος Λευκοφρυνής και ακούσαμε τους αντιδίκους μέχρι το τέλος δίνοντας χρόνο για τις αγορεύσεις τους όχι μόνο όλη τη μέρα, αλλά και μέρος της νύκτας, αναλαμβάνοντας κάθε κόπο ώστε κανένας από τους αντιδίκους να μην έχει κάποιο μειονέκτημα σε σχέση με την απόδοση του δικαίου.*

Όπως είπα προηγουμένως, η ειρήνη δεν είναι μια γενική κατάσταση της ανθρωπότητας, αλλά μια συγκεκριμένη —τοποθετημένη χρονικά (σε συγκεκριμένη περίοδο) και τοπικά (σε συγκεκριμένη περιοχή)— κατάσταση. Είναι, όμως, ένα όργανο, ένα μέσο, το οποίο εξασφαλίζει ασφάλεια και ευημερία. Ασφάλεια και ευημερία αναφέρονται γι᾽ αυτό τον λόγο πολύ συχνά σε τιμητικές επιγραφές, τόσο για πολιτικούς ηγέτες, όσο— πολύ περισσότερο — για ελληνιστικούς βασιλείς όταν αποκατάστησαν την ειρήνη σε κάποια περιοχή (σας έχω διαβάσει σχετικά κείμενα, που σχετίζονται παραδείγματος χάριν με τον Ευμένη Β΄ του Περγάμου ή τον Αντίοχο Α΄ των Σελευκιδών). Ο Ευμένης, παραδείγματος χάριν, γράφει σε ένα κείμενό του, πόσους αγώνες ανέλαβε κατά των βαρβάρων, με πόση προθυμία και πόση πρόνοια, ώστε οι κάτοικοι της Ελλάδας να ζουν πάντοτε σε ειρηνική κατάσταση.

Ένα χαρακτηριστικό κείμενο γι᾽ αυτή την περιορισμένη και σχετική έννοια της ειρήνης, είναι ένας ύμνος (ένα θρησκευτικό κείμενο)· ένας ύμνος για τον Δία, τον οποίο τραγουδούσαν — χορεύοντας ταυτόχρονα— οι νέοι άντρες στο Παλαίκαστρο της νοτιοανατολικής Κρήτης. Ο ύμνος αυτός, ο οποίος σώζεται σε μια επιγραφή των αυτοκρατορικών χρόνων, αλλά ανάγεται στην ελληνιστική εποχή, επαινεί μεταξύ άλλων και *τη φίλολβον εἰρήνην*, δηλαδή την ειρήνη η οποία φέρει πλούτο, ευημερία. Όμως, η ειρήνη αυτή είναι η ειρήνη στην οποία συμμετέχουν — από την οποία κερδίζουν— μόνον εκείνοι οι οποίοι συμμετέχουν στη λατρεία του συγκεκριμένου ιερού. Δεν αναφέρονται, ούτε ο συγγραφέας του ύμνου, ούτε εκείνοι οι οποίοι τον τραγουδούσαν κατά τις θρησκευτικές τελετές σε μία γενική ειρήνη· αναφέρονται στην ειρήνη της περιοχής τους.

Η ειρήνη είναι ένα όργανο, το οποίο μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τις κοινότητες οι οποίες συμμετέχουν στην ειρήνη, και για την αντιμετώπιση μια ξένης εισβολής. Αυτό είναι ένα δίδαγμα, το οποίο προσπαθούσαν να δώσουν διάφοροι πολιτικοί, στην ελληνιστική εποχή, παρακινώντας τους Έλληνες να έχουν ειρήνη μεταξύ τους, όχι για τον σκοπό της ειρήνης, αλλά ακριβώς για να πολεμήσουν εναντίον άλλων. Και εδώ βλέπετε τη σχέση που έχει η ειρήνη με τον πόλεμο. Η ειρήνη δεν είναι μια απόλυτη αξία· η ειρήνη είναι ένα μέσο, το οποίο βελτιώνει τις αμυντικές δυνατότητες, αλλά και τις δυνατότητες μια πόλης να κάνει έναν επιθετικό πόλεμο.

Το 217 π.Χ. σε μια σύσκεψη στη Ναύπακτο, η οποία οδήγησε σε μια συνθήκη ειρήνης ανάμεσα στη Μακεδονία και τους συμμάχους της —από τη μία πλευρά— και τους Αιτωλούς —από την άλλη— ο Αγέλαος, ένας Αιτωλός πολιτικός, ο οποίος παρακολουθούσε ότι την ίδια εποχή γίνεται ένας μεγάλος πόλεμος στην Ιταλία (είναι ο Β΄ Καρχηδονιακός Πόλεμος του Αννίβα

κατά της Ρώμης), παρατηρώντας αυτό και προβλέποντας κατά πάσα πιθανότητα —ή τουλάχιστον έτσι το παρουσιάζει ο Πολύβιος που περιγράφει τον λόγο του— ότι όποιος νικήσει σε εκείνη την περιοχή, πρόκειται να επεκτείνει την κυριαρχία του και πέραν της Αδριατικής, δίνει την παρακάτω συμβουλή στους Έλληνες:

> *Πάνω από όλα οι Έλληνες δεν πρέπει ποτέ να πολεμούν ο ένας τον άλλον, αλλά να ευχαριστούν τους θεούς όταν ομονοώντας και δίνοντας τα χέρια σαν να περνούν μαζί ένα ποτάμι, καταφέρουν να απωθήσουν τις επιθέσεις των βαρβάρων και να σωθούν κι οι ίδιοι και οι πόλεις τους.*

Και σ' αυτή τη συμβουλή του Αγελάου, η ειρήνη αποτελεί μία προϋπόθεση για επιτυχή αντιμετώπιση μιας πολεμικής απειλής. Οι Έλληνες αγνόησαν αυτή τη συμβουλή του Αγελάου τους επόμενους δύο αιώνες. Και τα σύννεφα, που είχε δει να συγκεντρώνονται πάνω από την Ιταλία, τελικά έφτασαν και στην Ελλάδα με τη μορφή της κατάκτησης της Ελλάδας και της εγκαθίδρυσης της ρωμαϊκής κυριαρχίας.

Πέρασαν δύο ακόμα αιώνες από συνεχείς πολέμους, μέχρι που εκείνοι οι οποίοι τελικά έφεραν ειρήνη στην ανατολική Μεσόγειο, αλλά και στο σύνολο της Αυτοκρατορίας τους, ήταν οι Ρωμαίοι με την εγκαθίδρυση της Pax Romana. Στα χρόνια του Αγελάου κανένας δεν θα μπορούσε ούτε καν να ονειρευτεί μια τέτοια κατάσταση, στην οποία όλες οι περιοχές οι οποίες βρίσκονται σε μια γεωγραφική περιοχή κάτω από κοινή διοίκηση, θα βρίσκονται σε κατάσταση ειρήνης. Αυτό ήταν κάτι το οποίο ξεφεύγει από την πραγματικότητα και τη φαντασία των ελληνιστικών Ελλήνων.

Πηγές–Βοηθητικό Υλικό

71. Από ομιλία ανώνυμου πρεσβευτή στην Αιτωλία, 207 π.Χ., Πολύβιος 11.4.4-5:

"Ο πόλεμος είναι σαν τη φωτιά· από τη στιγμή που κάποιος θα ανάψει την ξυλεία δεν ελέγχει τις συνέπειες, αλλά η φωτιά εξαπλώνεται οπουδήποτε την οδηγήσουν οι συμπτώσεις, κατευθυνόμενη από τον άνεμο και την καταστροφή του ξύλου που την τρέφει· μερικές φορές στρέφεται εντελώς απροσδόκητα και κατά των ίδιων των ανθρώπων που την άναψαν. Έτσι κι ο πόλεμος. Από τη στιγμή που κάποιος τον ανάψει, άλλοτε καταστρέφει πρώτα εκείνους που τον προκάλεσαν κι άλλοτε προχωρά καταστρέφοντας χωρίς δίκαιη αιτία όποιον βρεθεί στον δρόμο του, αναζωπυρούμενος και φουντώνοντας σαν από ανέμους από την ανοησία όσων τον πλησιάζουν".

72. Απόφαση διαιτητών από τη Μαγνησία του Μαιάνδρου σε εδαφικές διαφορές μεταξύ κρητικών πόλεων, 112 π.Χ., *Inscriptiones Cretiace III.iv.9:*

"Όταν έγινε η εκλογή μας ως δικαστές, αμέσως πήγαμε στον βωμό της Άρτεμης Λευκοφρυηνής και αφού θυσιάσαμε ένα ζώο ορκιστήκαμε πάνω του, παρουσία των εκπροσώπων των δύο αντιδίκων και εκείνων που είχαν έρθει μαζί τους. Πήραμε θέση στο ιερό της Αρτέμιδος Λευκοφρυηνής και ακούσαμε τους αντιδίκους μέχρι το τέλος δίνοντας χρόνο για τις αγορεύσεις τους όχι μόνο όλη τη μέρα, αλλά και μέρος της νύκτας, υποβάλλοντας τους εαυτούς μας σε κάθε κόπο ώστε κανένας από τους αντιδίκους να μην έχει κάποιο μειονέκτημα σε σχέση με το δίκαιο".

73. Επιστολή του Ευμένη Β΄ του Περγάμου στο Ιωνικό Κοινό, 167/6 π.Χ., *Welles, Royal Correspondence αρ. 52:*

"Από την αρχή επέλεξα τις καλύτερες πράξεις και αποδείχθηκα κοινός ευεργέτης των Ελλήνων. Ανέλαβα πολλούς και μεγάλους αγώνες κατά των βαρβάρων, με ζήλο και περίσκεψη, ώστε οι κάτοικοι των ελληνικών πόλεων να ζουν πάντοτε με ειρήνη και τη μεγαλύτερη ευημερία".

74. Από ομιλία του Αιτωλού πολιτικού Αγελάου στη Ναύπακτο, 217 π.Χ., Πολύβιος 5.104.1:

"Πάνω από όλα οι Έλληνες δεν πρέπει ποτέ να πολεμούν ο ένας τον άλλο, αλλά να ευχαριστούν τους θεούς όταν ομονοώντας και δίνοντας τα χέρια σαν να περνούν μαζί ένα ποτάμι, καταφέρνουν να απωθήσουν τις επιθέσεις των βαρβάρων και να σωθούν κι οι ίδιοι και οι πόλεις τους".

Εβδομάδα 5: Η αισθητική και η μνήμη του πολέμου

5.1: Η μνήμη του πολέμου Ι

V5.1.1 Συλλογική και πολιτισμική μνήμη (16΄)

https://youtu.be/xYuv64tAamQ

απομαγνητοφώνηση gkyr / αντιπαραβολή Asimenia

Το 133 π.Χ. πέθανε ο τελευταίος βασιλιάς του Περγάμου, ο Άτταλος Γ΄, αφήνοντας με τη διαθήκη του στους Ρωμαίους το βασίλειό του και ανακηρύσσοντας τις πόλεις, που βρίσκονται στο βασίλειό του, ανεξάρτητες. Ο Αριστόνικος, ένα μέλος της βασιλικής οικογένειας, ξεκίνησε όμως μία εξέγερση κατά των Ρωμαίων προσπαθώντας να συνεχίσει τη δυναστεία και να δημιουργήσει ένα δικό του βασίλειο. Οι Ρωμαίοι αμέσως ξεκίνησαν μία εκστρατεία κατά του Αριστόνικου. Το 130 π.Χ. έφτασαν τα νέα στο Βουχέτιο, μία πολίχνη της Ηπείρου κοντά στην Κασσώπη, ότι ο Μάρκος Περπίνα (Marco Perperna), ο Ρωμαίος ύπατος εκείνης της χρονιάς, ξεκινούσε μια εκστρατεία κατά του Αριστόνικου. Τα στρατεύματά του τα ακολούθησαν τρεις αρκετά πλούσιοι άντρες από το Βουχέτιο, αριστοκρατικής καταγωγής, ο Φιλώτας, ο Ίππαρχος και ο Κυλισσός. Όταν γύρισαν, ένα χρόνο αργότερα μετά από τη νικηφόρα εκστρατεία κατά του Αριστόνικου, έστησαν ένα άγαλμα του Ηρακλή στην πόλη τους, ευχαριστώντας τον Ηρακλή για τη σωτηρία την οποία τους πρόσφερε στη μάχη. Το κείμενο σώζεται σε μία επιγραφή που έχει βρεθεί. Δημόσια ανακηρύσσουν τον Ηρακλή, γιο του Δία, ως Σωτήρα τους:

> *Αυτοί οι άνδρες από την Κασσώπη, που πήγαν στην Ασία με πολεμικά άρματα όταν ο Μάρκος, ο στρατηγός, οδήγησε τον στρατό του κατά του Αριστόνικου, αφού τον νίκησαν σε μάχη, αυτοί οι άνδρες από το Βουχέτιο, έφεραν στην πόλη τους πολεμική ισχύ. Οι απόγονοι του Οξύλου, οι παλιοί κάτοικοι αυτής της γης, πρόσφεραν θυσία για την ασφαλή τους επιστροφή στην πατρίδα κι έστησαν αυτό το άγαλμα του Ηρακλή, που στάθηκε δίπλα τους σε όλες τις μάχες.*

Μπορούμε να φανταστούμε την εντύπωση που θα άφησε η επιστροφή αυτών των τριών πολεμιστών στην πολίχνη του Βουχέτιου. Δεν ήταν πολλοί οι συμπατριώτες τους που είχαν φτάσει σε τόσο μακρινές περιοχές και φυσικά μπορούμε να φανταστούμε ότι, καθώς θα μεγάλωναν οι τρεις αυτοί άντρες, θα θυμόντουσαν σε δείπνα και συμπόσια τις περιπέτειές τους στη Μικρά Ασία, κατά την εκστρατεία αυτή, και θα τις διηγούνταν. Αλλά και το άγαλμα το οποίο έστησαν στην πόλη τους ήταν ορατό μνημείο, ήταν ορατό υπόμνημα της περιπέτειάς τους, αλλά και του γεγονότος ότι πίστευαν ότι ο ίδιος ο Ηρακλής είχε κατέβει από τον Όλυμπο για να τους παρασταθεί στη μάχη.

Η μνήμη του πολέμου και η ανάμνηση του πολέμου είναι, στην ελληνιστική εποχή αλλά και γενικά, κυρίως ιδιωτική μνήμη. Είναι η μνήμη των συγγενών των πεσόντων, η μνήμη μιας μάνας που έχει χάσει τον γιο της στη μάχη, είναι οι αφηγήσεις ηλικιωμένων ανδρών πολλά χρόνια μετά από κάποιο πόλεμο, είναι οι αναμνήσεις εκείνων που επισκέπτονται τους τάφους των πολεμιστών.

Η μνήμη, στην ελληνιστική εποχή, είναι όμως και τα έργα των ιστορικών, είναι τα μνημεία τα δημόσια τα οποία κοσμούν τις πόλεις, είναι τα πολεμικά αφιερώματα τα οποία συναντούμε

στα ιερά, είναι τα κενοτάφια και τα δημόσια σήματα, δηλαδή οι δημόσιοι τάφοι των πεσόντων του πολέμου. Η πηγή γνώσεων των σύγχρονων Ελλήνων για τα γεγονότα αυτής της εποχής δεν ήταν πρώτιστα γνώσεις οι οποίες πηγάζουν από την ανάγνωση ιστοριογραφικών βιβλίων. Η γνώση για ιστορικά γεγονότα τόσο εκείνης της περιόδου όσο και παλαιότερα έχει άλλες πηγές. Είναι οι διαλέξεις σύγχρονων ιστορικών —θα αναφερθώ σε αυτό το θέμα αργότερα— είναι οι αφηγήσεις εκείνων που έζησαν τα ιστορικά γεγονότα ή οι αφηγήσεις εκείνων που άκουσαν από τον πατέρα τους ή τον παππού τους κάποια αφήγηση. Είναι ιδιωτικές επιστολές που στέλνουν στρατιώτες στις οικογένειές τους — δεν σώζονται από την Ελλάδα, σώζονται όμως σχετικές επιστολές στην Αίγυπτο, σε παπύρους. Είναι οι πληροφορίες που δίνουν τα μνημεία σε μία πόλη, οι τιμητικές επιγραφές που αναφέρονται σε πολεμικά γεγονότα. Οι επισκέπτες, παραδείγματος χάριν, ενός ιερού δεν έβλεπαν μόνο ένα έργο τέχνης αλλά μπορούσαν να διαβάσουν και την αφιέρωση, την αναθηματική επιγραφή, που έδινε πληροφορίες σχετικά με το ιστορικό υπόβαθρο αυτού του αναθήματος. Και αν οι ίδιοι δεν μπορούσαν να διαβάσουν, υπήρχαν στα ιερά *εξηγητές*, ένα είδος ξεναγών, οι οποίοι θα έδιναν τις σχετικές πληροφορίες.

Μία άλλη πηγή πληροφοριών για ιστορικά γεγονότα, κυρίως για πολεμικά γεγονότα όπως θα δούμε στη συνέχεια, είναι **οι ιστορικές επέτειοι.** Κατά τη διάρκεια ιστορικών επετείων, αλλά και άλλων γιορτών, υπήρχαν ρήτορες οι οποίοι εκφωνούσαν λόγους πανηγυρικούς, δίνοντας κάποιες γενικές πληροφορίες για πολέμους και μάχες. Επίσης, μια φορά τον χρόνο αποδίδονταν τιμή στους πεσόντες, στους νεκρούς του πολέμου, παραδείγματος χάριν, στην Αθήνα, στη γιορτή Επιτάφια. Επίσης, όταν κάποιος πολίτης είχε διακριθεί στη μάχη ή είχε κάνει μία προσφορά, παραδείγματος χάριν χρημάτων για τον τειχισμό της πόλης, και είχε τιμηθεί ως ευεργέτης, ήταν συχνό το φαινόμενο οι τιμές αυτές να ανακοινώνονται κάθε χρονιά στο θέατρο ή σε αθλητικούς αγώνες.

Η μετάδοση της ιστορίας στην ελληνιστική εποχή είναι κυρίως προφορική· και επειδή είναι προφορική, είναι, μερικές φορές, γενική και αόριστη, δεν υπεισέρχεται σε πολλές λεπτομέρειες, είναι πολύ συχνά υπερβολική, είναι φιλτραρισμένη και είναι στοχευμένη (αποσκοπεί στην εκπλήρωση συγκεκριμένων στόχων).

Τι είδους μνήμη έχουμε στην ελληνιστική εποχή σε σχέση με ιστορικά πολεμικά γεγονότα; Μπορούμε να κάνουμε μια διάκριση ανάμεσα σε γεγονότα πολεμικά τα οποία οι κάτοικοι των ελληνιστικών πόλεων και των ελληνιστικών βασιλείων έζησαν οι ίδιοι, από προσωπική εμπειρία ή για τα οποία άκουσαν από αυτόπτες μάρτυρες ή για τα οποία άκουσαν διηγήσεις από τους γονείς ή τους παππούδες τους. Αυτή η μνήμη, η άμεση μνήμη, η μνήμη γεγονότων που κάποιος ζωντανός έζησε και για τα οποία διηγείται, αυτή η μνήμη χαρακτηρίζεται ως ***συλλογική μνήμη***. Για να αναφέρω ένα παράδειγμα, η δική μας συλλογική μνήμη, στη δική μας την εποχή, είναι παραδείγματος χάριν, ο πόλεμος του Ιράκ, είναι ο πόλεμος της Γιουγκοσλαβίας, είναι η κυπριακή εισβολή. Ακόμα και αν δεν έχουμε ζήσει οι ίδιοι αυτά τα γεγονότα, τα έχουμε δει στις ειδήσεις, τα έχουμε διαβάσει στις εφημερίδες. Και για παλαιότερα γεγονότα έχουμε ακούσει αφηγήσεις. Έτσι κομμάτι της σημερινής συλλογικής μνήμης είναι ακόμα ο Εμφύλιος Πόλεμος ή και ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η Κατοχή, διότι είναι ιστορικές περίοδοι για τις οποίες έχουμε άμεση επαφή με ανθρώπους που τις έζησαν.

Υπάρχει όμως και μια διαφορετικού τύπου μνήμη που αναφέρεται σε πολεμικά γεγονότα και αυτή είναι η μνήμη για πολεμικά γεγονότα που βρίσκονται στο απώτερο παρελθόν, πάνω από εξήντα χρόνια ή εκατό χρόνια. Γεγονότα για τα οποία δεν μπορούμε να μιλήσουμε με κανέναν αυτόπτη μάρτυρα. Γεγονότα για τα οποία δεν υπάρχει κάποια άμεση προφορική πληροφόρηση. Τέτοια ***πολιτισμική μνήμη***, στην ελληνιστική εποχή, είναι παραδείγματος

χάριν… (γιατί έτσι χαρακτηρίζεται αυτή η μνήμη για τα μακρινότερα γεγονότα, πολιτισμική μνήμη σε αντιπαράθεση προς τη συλλογική μνήμη) …πολιτισμική μνήμη στην ελληνιστική εποχή είναι παραδείγματος χάριν, η μνήμη για τον Τρωικό Πόλεμο, για τον Πελοποννησιακό Πόλεμο, για τους Περσικούς Πολέμους. Στη δική μας περίπτωση, πολιτισμική και όχι συλλογική μνήμη, είναι παραδείγματος χάριν οι γενικές πληροφορίες που έχουμε για την Επανάσταση του 1821 ή για τη Γαλλική Επανάσταση.

Αυτή η διάκριση έχει σημασία για τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται στρατιωτικά και πολεμικά γεγονότα στην ελληνιστική εποχή. Η συλλογική μνήμη του πολέμου είναι η μνήμη, όπως ανέφερα προηγουμένως, πολέμων, στρατιωτικών γεγονότων που μία κοινότητα ή μία ομάδα έχει ζήσει από κοινού. Η πολιτισμική μνήμη είναι η μνήμη γεγονότων του απώτατου παρελθόντος που όμως συνεχίζουν να επιδρούν διότι αποτελούν σημαντικά συστατικά στοιχεία της ταυτότητας μιας κοινότητας.

Η πολιτισμική μνήμη είναι συνήθως πολύ αφηρημένη· περιορίζεται στις δυο-τρεις λέξεις κλειδιά, παραδείγματος χάριν, όταν αναφερόμαστε στη Γαλλική Επανάσταση δεν ξέρουμε λεπτομέρειες για το τι έγινε την 3η Θερμιδώρ του έτους 1791. Ξέρουμε όμως τις βασικές ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης για την ελευθερία, για την ισότητα. Όταν αναφερόμαστε στην Επανάσταση του 1821 έχουμε μερικές γενικές πληροφορίες για τον Κολοκοτρώνη, για τους ήρωες, για τις μάχες τις μεγάλες οι οποίες έγιναν. Δεν έχουμε όμως λεπτομέρειες, συνήθως, στη μνήμη μας, εκτός αν έχουμε εξειδικευμένη εκπαίδευση, παραδείγματος χάριν, για τους αριθμούς των στρατευμάτων, για πολεμικούς διοικητές. Και είναι και επιλεκτική η πολιτισμική μνήμη γιατί, πολλές φορές, πολύ ουσιαστικά στοιχεία μιας ιστορικής περιόδου δεν εντάσσονται στην πολιτισμική μνήμη, επειδή δεν συμβάλλουν προς τη διαμόρφωση μιας ταυτότητας.

Σας δίνω ένα παράδειγμα από την ελληνιστική εποχή για το πώς λειτουργεί η πολιτισμική μνήμη. Είναι μία ιστορία που διηγείται ο Πλούταρχος, στη βιογραφία του Σύλλα, για ένα επεισόδιο το οποίο έγινε όταν ο Σύλλας, ο Ρωμαίος στρατηγός, πολιορκούσε την Αθήνα το 87 π.Χ. Βρισκόμαστε στον Α΄ Μιθριδατικό Πόλεμο, στον πόλεμο μεταξύ των Ρωμαίων και του βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη Στ΄ του Ευπάτωρα. Οι Αθηναίοι έχουν πάρει, ακολουθώντας τη συμβουλή του πολιτικού Αριστίωνα, το μέρος του Μιθριδάτη και ένα χρόνο αργότερα, μετά από μια εξαντλητική πολιορκία αρχίζουν να κλονίζονται και στέλνουν απεσταλμένους για να διαπραγματευτούν με τον Σύλλα την παράδοσή τους. Γράφει λοιπόν ο Πλούταρχος:

> *Ύστερα από λίγο καιρό, τελικά ο Αριστίων έστειλε δυο-τρεις από τους συντρόφους του στα συμπόσια για να διαπραγματευθούν την ειρήνη. Όταν, όμως αντί να προβάλουν κάποια αιτήματα που θα έσωζαν την πόλη, μιλούσαν με περηφάνια για τον Θησέα,* δηλαδή για τον πόλεμο των Αθηναίων κατά των Αμαζόνων, *για τον Εύμολπο,* ο νικηφόρος πόλεμος των Αθηναίων κατά των Θρακών *και τα Περσικά,* ο πόλεμος των Αθηναίων κατά των Περσών, *ο Σύλλας τους είπε: "Φύγετε, ευλογημένοι, και πάρτε και μαζί τις ομιλίες σας αυτές. Γιατί δεν με έστειλαν οι Ρωμαίοι εδώ για να ικανοποιήσω τη φιλομάθειά μου, αλλά για να καθυποτάξω επαναστάτες".*

Βλέπουμε εδώ τη λειτουργία της συλλογικής μνήμης, της πολιτισμικής μνήμης για τους Αθηναίους. Για αυτούς πολιτισμική μνήμη είναι οι μεγάλες στιγμές της ιστορίας τους. Οι περιπτώσεις στις οποίες οι Αθηναίοι απώθησαν βάρβαρους επιδρομείς (τους Θράκες, τις Αμαζόνες, τους Πέρσες) στο απώτατο παρελθόν. Για τον Σύλλα αυτή η πολιτισμική μνήμη των Αθηναίων είναι απολύτως αδιάφορη, διότι και αυτός είναι ένας από αυτούς τους βαρβάρους οι οποίοι έχουν εισβάλλει στην Αθήνα. Βλέπουμε εδώ, σε αυτό το ανέκδοτο του Πλουτάρχου, τη

σύγκρουση δύο διαφορετικών πολιτισμών και δύο διαφορετικών ειδών μνήμης. Οι μεν Αθηναίοι χρησιμοποιούν, σχεδόν τελετουργικά, αυτό το επιχείρημα γιατί αποτελεί κομμάτι της ελληνικής και ελληνιστικής διπλωματίας, να αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα για να πετύχουν κάτι — άλλωστε αυτό είναι και κάτι το οποίο χρησιμοποιούν και οι σύγχρονοι Έλληνες αναφερόμενοι, παραδείγματος χάριν, στο γεγονός ότι η Ελλάδα είναι η πηγή της δημοκρατίας για να απαλλαγούν παραδείγματος χάριν από το δημόσιο χρέος. Ανάλογα επιχειρήματα χρησιμοποιούνται και στην ελληνιστική εποχή με αναφορές στο απώτατο παρελθόν.

Η πολιτισμική μνήμη της μιας πλευράς δεν είναι όμως κάτι το οποίο απαραίτητα το άλλο στέλεχος της διαπραγμάτευσης θα καταλάβει. Η πολιτισμική μνήμη όπως βλέπουμε από αυτό το ανέκδοτο είναι αφηρημένη και πολύ γενική. Για τον Πλούταρχο αρκεί να αναφέρει το όνομα *Εύμολπος* για να καταλάβουν όλοι οι αναγνώστες του ότι αναφέρεται στον πόλεμο που υπήρξε ανάμεσα στον Ερεχθέα, τον βασιλιά της Αθήνας και τον Εύμολπο, ο οποίος επιτέθηκε στην Αθήνα με Θράκες στρατιώτες. Παρά το γεγονός ότι η πολιτισμική μνήμη είναι γενική και αφηρημένη, παρόλα αυτά αποτελεί ένα κατανοητό μέσο επικοινωνίας. Ένα πολύπλοκο ιστορικό γεγονός καταλήγει να αποτελεί απλώς ένα όνομα, μερικές γενικές αξίες και αρκεί η αναφορά ενός ονόματος για να ανακληθούν όλα αυτά από το κοινό, από τους αναγνώστες ή τους ακροατές.

Δύο αιώνες πριν από αυτό το επεισόδιο, πάνω από δύο αιώνες πρωτύτερα, όταν οι Αθηναίοι χρησιμοποίησαν ακριβώς το ίδιο επιχείρημα στον Μέγα Αλέξανδρο, ο Μέγας Αλέξανδρος σεβάστηκε την πόλη τους και δεν την κατέστρεψε. Η διαφορά είναι ότι ο Σύλλας είναι Ρωμαίος και δεν τον ενδιαφέρει η πολιτισμική μνήμη μιας ελληνικής πόλης. Ο Αλέξανδρος ήταν Έλληνας και τον ενδιέφερε η πολιτισμική μνήμη των Αθηναίων. Ο ένας έδειξε σεβασμό, ο Σύλλας κατέστρεψε πλήρως την Αθήνα μετά από την πολιορκία.

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο για τη συλλογική, όχι για την πολιτισμική, αλλά για τη συλλογική μνήμη αυτής της περιόδου είναι ότι πολλές φορές σημαντικά, σημαδιακά ιστορικά γεγονότα, που είναι κυρίως μάχες ή πολεμικές επιχειρήσεις, θεωρούνται ότι αποτελούν την αρχή μιας νέας ιστορικής περιόδου από την οποία μπορεί κανένας να χρονολογεί τα γεγονότα. Παραδείγματος χάριν, στο βασίλειο των Σελευκιδών, και σε όλη τη Μικρά Ασία αργότερα, η χρονολογία ξεκινάει από το έτος 312 π.Χ., που είναι η χρονιά που ο Σέλευκος Α΄ επιστρέφει στη Βαβυλώνα, την καταλαμβάνει και ιδρύει το βασίλειό του. Αργότερα, το 30 π.Χ., η ναυμαχία του Ακτίου αποτελεί το ξεκίνημα μιας νέας ιστορικής περιόδου. Θα δούμε στα επόμενα μαθήματα, σε περισσότερες λεπτομέρειες, ποια είναι αυτά τα μέσα τα οποία προωθούν τη συλλογική και πολιτισμική μνήμη στην ελληνιστική εποχή.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

75. Αφιέρωμα Ηπειρωτών πολεμιστών στην Κασσώπη, κατά τον πόλεμο του Αριστονίκου, 129 π.Χ., *Supplementum Epigraphicum Graecum XXXVI 555:*

"Αυτοί οι άνδρες από την Κασσώπη, που πήγαν στην Ασία με πολεμικά άρματα όταν ο Μάρκος οδήγησε τον στρατό του κατά του Αριστόνικου, ανακήρυξαν δημόσια τον Ηρακλή σωτήρα τους. Νικώντας τον Αριστόνικο σε μάχη αυτοί οι άνδρες από το Βουχέτιο έφεραν στην πατρίδα τους ρώμη. Οι απόγονοι του Οξύλου, του αρχηγέτη αυτής της γης, πρόσφεραν θυσία μόλις γύρισαν με ασφάλεια στην πατρίδα τους κι έστησαν αυτό το άγαλμα του Ηρακλή, που στάθηκε στο πλευρό τους σε όλες τις μάχες".

76. Πλούταρχος, *Σύλλας,* 13 (η πολιορκία της Αθήνας από τον Σύλλα, 87 π.Χ.):

"Ύστερα από καιρό, τελικά ο Αριστίων έστειλε δυο-τρεις από τους συντρόφους του στα συμπόσια για να διαπραγματευθούν την ειρήνη. Όταν, αντί να προβάλουν κάποια αιτήματα που θα έσωζαν την πόλη, μιλούσαν με περηφάνια για τον Θησέα, τον Εύμολπο και τα Περσικά, ο Σύλλας τους είπε: "Φύγετε, ευλογημένοι, και πάρτε και αυτές τις ομιλίες μαζί σας. Γιατί δεν με έστειλαν οι Ρωμαίοι για να ικανοποιήσω τη φιλομάθειά μου, αλλά για να καθυποτάξω επαναστάτες".

V5.1.2 Προφορικότητα της μνήμης (12΄)

https://youtu.be/fb92uT7f1L0

απομαγνητοφώνηση elenf / αντιπαραβολή Asimenia

Ανέφερα στο προηγούμενο μάθημα, ότι η μνήμη ιστορικών γεγονότων μεταδίδεται στην ελληνιστική εποχή κυρίως προφορικά. Στο σημερινό μάθημα θα δώσω ορισμένα παραδείγματα για τους πολύπλοκους και πολύπλευρους τρόπους με τους οποίους ιστορικά γεγονότα μεταδίδονται —προφορικά— κυρίως στις ελληνιστικές πόλεις.

Ας δούμε την περίπτωση κάποιου ρήτορα με το όνομα Βόμβος, ο οποίος ξεκίνησε από την Αλεξάνδρεια στην Τρωάδα, έφθασε στη Λάρισα της Θεσσαλίας περίπου στα μέσα του 2ου π.Χ. αιώνα και έδωσε εκεί προφορικές διαλέξεις. Γι αυτές τις διαλέξεις γνωρίζουμε επειδή οι Λαρισαίοι τον τίμησαν με ένα τιμητικό ψήφισμα το οποίο αναφέρεται στις δραστηριότητές του. Το κείμενο λέει:

> *Ο Βόμβος, ο γιος του Αλφειού, Αιολέας από την Αλεξάνδρεια, πέρασε αρκετές μέρες στην πόλη μας και οργάνωσε πολλές διαλέξεις στο γυμνάσιο με μεγάλη επιτυχία, παρουσιάζοντας τις πραγματείες του. Θύμισε τα ένδοξα γεγονότα* (τα "ένδοξα" είναι η λέξη που έχει το αρχαίο κείμενο) *που σχετίζονται με τους Λαρισαίους, αυξάνοντας την εύνοια και τη φιλία ανάμεσα στις δύο πόλεις, θυμίζοντας τα "φιλάνθρωπα",* δηλαδή τις πράξεις εύνοιας και τις σχέσεις φιλίας, *που συνδέουν τους Αιολούς και τους Λαρισαίους.*

Η χρήση της λέξης "τα ένδοξα", για να αναφερθεί γενικά σε ιστορικά γεγονότα, δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι αντικείμενο των διαλέξεων του Βόμβου ήταν κυρίως πολεμικά γεγονότα. Τέτοιες διαλέξεις ιστορικών στην ελληνιστική εποχή είναι ένα εξαιρετικά διαδεδομένο φαινόμενο. Ο αρχαίος όρος που χρησιμοποιείται γι᾽ αυτές τις διαλέξεις είναι "ακροάσεις". Οι διαλέξεις αυτές γίνονταν σε δημόσιους χώρους, π.χ. στο γυμνάσιο —όπως στην περίπτωση της Λάρισας— ή στο θέατρο — κατά τη διάρκεια, μερικές φορές, της συνέλευσης του λαού.

Η λέξη "ένδοξα" που χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει το περιεχόμενο των διαλέξεων του Βόμβου, δεν αφήνει καμία αμφιβολία ότι δεν ήταν η αντικειμενικότητα εκείνη που ενδιέφερε και τους ρήτορες και τους ακροατές τους, αλλά κυρίως ο εγκωμιαστικός χαρακτήρας αυτών των διαλέξεων. Δεν μπορούμε επομένως να περιμένουμε ότι τέτοιες διαλέξεις αποτελούσαν διεισδυτικές αναλύσεις ιστορικών φαινομένων. Ήταν όμως εξαιρετικά σημαντικές για να μεταδίδονται ιστορικές και —μερικές φορές— υπερβολικές γνώσεις σχετικά με ιστορικά γεγονότα.

Ας δούμε ένα άλλο παράδειγμα περίπου από την ίδια εποχή γύρω στο 150 π.Χ. Αυτή τη φορά βρισκόμαστε όχι στη Λάρισα αλλά στο μεγάλο πανελλήνιο ιερό των Δελφών. Οι Δελφοί τιμούν εκεί τον ιστορικό Αριστόθεο από την Τροιζήνα. Όπως βλέπετε αυτές οι διαλέξεις είναι κυρίως διαλέξεις περιοδευόντων ιστορικών, ιστορικών που πηγαίνουν από τη δική τους πόλη σε κάποιο άλλο τόπο για να παρουσιάσουν τα έργα τους. Το κείμενο αναφέρει ότι:

> *Ο Αριστόθεος, γιος του Νικοθέου, συγγραφέας ιστοριών (ιστοριογράφος), έφτασε στην πόλη μας και συμπεριφέρθηκε κατά την παραμονή του με τρόπο άξιο για το ιερό και την πόλη μας. Παρουσίασε τις πραγματείες του σε διαλέξεις επί πολλές μέρες και επιπλέον διάβασε εγκώμια για τους Ρωμαίους, τους κοινούς ευεργέτες των Ελλήνων.*

Ποιο ήταν το περιεχόμενο των διαλέξεων δεν αναφέρεται, αλλά όταν ο συγγραφέας

χαρακτηρίζεται ως ιστοριογράφος, φυσικά το περιεχόμενο των διαλέξεων είναι ιστορικό, αλλά το γεγονός ότι συνδυάζει την ιδιότητα του ιστορικού με την ιδιότητα του εγκωμιογράφου, παρουσιάζει δηλαδή εγκώμια για τους Ρωμαίους αναφερόμενος σίγουρα στον 2ο και τον 3ο Μακεδονικό Πόλεμο, δηλαδή τους πολέμους με τους οποίους οι Ρωμαίοι στην πρώτη φάση μείωσαν και στη δεύτερη φάση κατήργησαν το βασίλειο της Μακεδονίας, δεν αφήνει καμία αμφιβολία για το γεγονός ότι το περιεχόμενο των έργων του Αριστοθέου ήταν εγκωμιαστικό.

Συνήθως δεν έχουμε άλλες πληροφορίες για το περιεχόμενο των διαλέξεων από πολύ γενικές αναφορές, π.χ. ότι το αντικείμενο των διαλέξεων ήταν *ένδοξα* ή *πράξεις*. Δεν υπάρχει όμως καμία αμφιβολία ότι στις περισσότερες περιπτώσεις αυτά τα οποία πραγματεύονται οι ιστορικοί στις διαλέξεις τους είναι μάχες, πόλεμοι, στρατιωτικά γεγονότα. Το ίδιο ισχύει και για τους "ύμνους" οι οποίοι τραγουδούνταν σε γιορτές, πολλές φορές σε σχέση με ιστορικές επετείους.

Μια άλλη μορφή προφορικής παράδοσης της ιστορίας, είναι οι *εξηγήσεις* τις οποίες έδιναν τοπικοί ξεναγοί στα ιερά. Όταν ένας επισκεπτόταν ένα ιερό και βρισκόταν μπροστά σε ένα μνημείο, υπήρχε κάποιος να του εξηγήσει ότι αυτό το μνημείο π.χ. οφείλεται σε μια νίκη των Σπαρτιατών κατά κάποιου εχθρού.

Όμως μια πολύ σημαντική πηγή πληροφοριών για την ιστορία —είναι κάτι που δεν θα το φανταζόμασταν— είναι οι συζητήσεις οι οποίες γίνονται στη συνέλευση του λαού, στην Εκκλησία του Δήμου. Συνελεύσεις γίνονταν πάρα πολύ τακτικά στην ελληνιστική εποχή, σχεδόν μία φορά τον μήνα, σε ορισμένες πόλεις 4 συνελεύσεις τον χρόνο, στην Αθήνα περισσότερες — μερικές φορές και από μία φορά τον μήνα. Εν πάση περιπτώσει είναι ένα φαινόμενο που χαρακτηρίζει την πολιτική κουλτούρα της ελληνιστικής εποχής. Μέσα σε αυτές τις συνελεύσεις, κατά καιρούς οι ρήτορες για να επιχειρηματολογήσουν υπέρ κάποιας πρότασης, αναφέρονται άμεσα σε ιστορικά γεγονότα. Το είδαμε αυτό στην περίπτωση του Χρεμωνίδη —σε ένα άλλο μάθημα—, όπου ο Χρεμωνίδης, για να υποστηρίξει την πρότασή του να συμμαχήσουν οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες, αναφέρεται στις επιτυχίες των Αθηναίων και των Σπαρτιατών στους Περσικούς Πολέμους, δηλαδή χρησιμοποιεί ένα ιστορικό επιχείρημα.

Σε άλλες περιπτώσεις ιστορικά επιχειρήματα χρησιμοποιούνται όταν μια κοινότητα δέχεται την επίσκεψη ξένων απεσταλμένων. Να δούμε πάλι ένα παράδειγμα, αυτή τη φορά από την πόλη Ξάνθο της Λυκίας, όπου έφθασαν απεσταλμένοι από τη Δωρίδα της κεντρικής Ελλάδας το 206 π.Χ. για να ζητήσουν οικονομική υποστήριξη από την Ξάνθο, για να ξαναχτίσουν τα τείχη της πόλης του Κυτενίου τα οποία είχαν καταστραφεί. Για να πείσουν τους Ξανθίους να τους βοηθήσουν, οι απεσταλμένοι λίγο-πολύ παρουσιάστηκαν ως οι μακρινοί συγγενείς από την παλιά Ελλάδα, εξηγώντας στη συνέλευση των Ξανθίων ότι είναι συγγενείς τους, δεδομένου ότι στις περιοχές τους έχουν γεννηθεί από τη μια πλευρά ο Απόλλωνας και από την άλλη ο Ασκληπιός, αλλά χρησιμοποιούν και ένα ηθικό επιχείρημα, εξηγούν στους Ξανθίους ότι οι πρόγονοί τους είχαν βοηθήσει τους προγόνους των Ξανθίων, επομένως οι Ξάνθιοι έχουν την υποχρέωση να τους βοηθήσουν τώρα. Η διήγηση την οποία ανέπτυξαν, αποτελεί ένα κομμάτι πολιτισμικής μνήμης, δεδομένου ότι αναφερόμαστε σε μυθολογικά γεγονότα· σώζεται στην επιγραφή η οποία δημοσιεύτηκε:

> *Έδειξαν ότι ο Αλήτης* (η λέξη "αλήτης" εδώ πέρα δεν έχει τη σημερινή σημασία "αλήτη μ' είπες μια βραδιά" ή κάτι τέτοιο, ο αλήτης είναι εκείνος που περιφέρεται, δηλαδή ο ταξιδιώτης, ο περιφερόμενος πολεμιστής), *ο Αλήτης, ένας από τους Ηρακλειδείς προστάτεψε τους αποίκους που η πόλη* (δηλαδή η Ξάνθος) *είχε στείλει μαζί με τον Χρυσάορα, τον γιο του Γλαύκου, τον γιο του Ιππολόχου. Γιατί ο Αλήτης, ξεκινώντας από*

τη Δωρίδα, βοήθησε τους αποίκους όταν τους πολεμούσαν εχθροί, θέτοντας τέλος στον κίνδυνο που τους περιέβαλε. Και παντρεύτηκε την κόρη του Άορα, του γιου του Χρυσάορα.

Είναι μία μυθολογική ιστορία την οποία δεν τη γνωρίζουμε από καμία άλλη πηγή, ενδεχομένως να επινοήθηκε ειδικά για τις ανάγκες αυτής της πρεσβείας. Εν πάση περιπτώσει μετά από αυτή την πρεσβεία, μετά από την προφορική παρουσίαση των πρεσβευτών στην Ξάνθο, μετά από τη χάραξη του κειμένου αυτού σε μια επιγραφή, κάθε Ξάνθιος γνώριζε ότι τα παλιά χρόνια υπήρξε κάποιος Ηρακλείδης με το όνομα "Αλήτης", ο οποίος είχε βοηθήσει τους δικούς τους προγόνους όταν αντιμετώπιζαν εχθρικούς κινδύνους, στην περίοδο του αποικισμού. Βλέπουμε εδώ πάρα πολύ χαρακτηριστικά πώς μία προφορική ομιλία τελικά καταλήγει να αποτελέσει κομμάτι της πολιτισμικής μνήμης, όχι μόνο μιας πόλης —της Δωρίδας— αλλά και μιας πόλης της Μικράς Ασίας.

Ένα άλλο κείμενο που δείχνει αυτή τη σημασία της προφορικότητας στη μετάδοση μνήμης, αναφέρεται αυτή τη φορά στη συλλογική μνήμη, δηλαδή στην ανάμνηση γεγονότων της πρόσφατης ιστορίας. Είναι ένα ψήφισμα της πόλης Απολλωνίας, στη δυτική ακτή του Ευξείνου Πόντου, προς τιμήν της Ιστρίας, μιας άλλης πόλης στην ίδια περιοχή. Είναι ένα τιμητικό ψήφισμα επειδή οι κάτοικοι της Ιστρίας πρόσφεραν βοήθεια στην Απολλωνία. Γράφει αυτό το ψήφισμα· αναφέρεται στο γεγονός ότι οι κάτοικοι της Μεσημβρίας, μιας άλλης πόλης που βρίσκεται στη σημερινή Βουλγαρία, έκαναν έναν απροειδοποίητο πόλεμο εναντίον της Απολλωνίας, κατέλαβαν τα εδάφη της Απολλωνίας και έκαναν πολλές, μεγάλες, ανόσιες πράξεις κατά του ιερού του Απόλλωνα και έφεραν την πόλη στους μεγαλύτερους κινδύνους, Οι Ιστριανοί όμως βοήθησαν τους Απολλωνιάτες, οι οποίοι είναι —όπως γράφει η επιγραφή— συγγενείς και φίλοι τους και έδειξαν την εύνοια. Αυτό το οποίο έχει σημασία είναι ότι αυτό το τιμητικό ψήφισμα υπέρ των κατοίκων της Ιστρίας δεν γράφτηκε μόνο σε μία επιγραφή, όπου μπορούσε να διαβαστεί απ' όποιον είχε τις σχετικές γνώσεις, αλλά —και αυτό είναι το πιο σημαντικό— διαβαζόταν αυτό το ψήφισμα σε όλους τους αγώνες, δηλαδή σε όλους τους δημόσιους αθλητικούς και μουσικούς αγώνες οι οποίοι γίνονταν στην Ιστρία *εσαεί, αεί,* όπως λέει η επιγραφή, *για πάντα.* Κι εδώ βλέπουμε πως ένα γεγονός της πρόσφατης ιστορίας γίνεται γεγονός συλλογικής μνήμης και με το να διαβάζεται, να μεταδίδεται αυτή η πληροφορία προφορικά, με μια προφορική ανάγνωση σε γιορτές επί γενιές ολόκληρες, τελικά καταλήγει να αποτελεί κομμάτι της πολιτισμικής μνήμης δύο πόλεων.

Όλα αυτά τα γεγονότα αναφέρονται σε πολεμικές επιχειρήσεις και δεν είναι αυτό παράδοξο. Όπως θα δούμε σε άλλα μαθήματα, ο πόλεμος αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα συστατικά ταυτότητας. Δεν είναι οι πράξεις ειρήνης εκείνες οι οποίες δημιουργούν την αίσθηση ταυτότητας, αλληλεγγύης και του συνανήκειν σε μια κοινότητα, αλλά είναι κυρίως οι επιτυχίες, οι τραυματικές εμπειρίες, αλλά κυρίως οι επιτυχίες σε μια κατάσταση κινδύνου, σε έναν πόλεμο.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

77. Τιμητικό ψήφισμα των Λαρισαίων για τον ρήτορα Βόμβο από την Αλεξάνδρεια Τρωάδα (απόσπασμα), Λάρισα, περ. 160-150 π.Χ., *Supplementum Epigraphicum Graecum LVI 638*:

"Ο Βόμβος, ο γιος του Αλφειού, Αιολέας από την Αλεξάνδρεια, πέρασε αρκετές μέρες στην πόλη μας και έδωσε πολλές διαλέξεις στο γυμνάσιο με μεγάλη επιτυχία. Αναφέρθηκε στις διαλέξεις του στα ένδοξα γεγονότα που συνέβησαν στους Λαρισαίους, αυξάνοντας την εύνοια και φιλία ανάμεσα στις

δύο πόλεις, και θύμισε τα "φιλάνθρωπα" [δηλ. πράξεις ευεργεσίας και προνόμια] που συνδέουν τους Αιολούς και τους Λαρισαίους".

78. Τιμητικό ψήφισμα των Δελφών για τον ιστορικό Αριστόθεο, Δελφοί, περ. 150 π.Χ., *Jacoby, Fragmente der griechischen Historiker 835 T1*:

"Ο Αριστόθεος, γιος του Νικοθέου, συγγραφέας ιστοριών (ιστοριογράφος), έφτασε στην πόλη μας και συμπεριφέρθηκε κατά την παραμονή του με τρόπο άξιο για το ιερό και την πόλη μας. Παρουσίασε τις πραγματείες του σε διαλέξεις επί πολλές μέρες και επιπλέον διάβασε εγκώμια για τους Ρωμαίους, τους κοινούς ευεργέτες των Ελλήνων".

79. Ψήφισμα των Ξανθίων σχετικά με τις σχέσεις τους με το Κυτένιο της Δωρίδας, 208 π.Χ., *Supplementum Epigraphicum Graecum XXXVIII 1476* (απόσπασμα):

Οι απεσταλμένοι του Κυτενίου "έδειξαν ότι ο Αλήτης, ένας από τους Ηρακλειδείς, προστάτεψε τους αποίκους που η πόλη μας είχε στείλει μαζί με τον Χρυσάορα, γιο του Γλαύκου, γιο του Ιππολόχου. Συγκεκριμένα, ο Αλήτης, ξεκινώντας από τη Δωρίδα, βοήθησε τους αποίκους όταν τους πολεμούσαν εχθροί, θέτοντας τέλος στον κίνδυνο που τους περιέβαλε. Και παντρεύτηκε την κόρη του Άορα, του γιου του Χρυσάορα".

80. Ψήφισμα της Απολλωνίας προς τιμή της Ιστρίας, Ιστρία, περ. 200-150 π.Χ., *Iscrizioni storiche ellenistiche 129*:

"Συνέβη οι Μεσημβριανοί να ξεκινήσουν απροειδοποίητα πόλεμο στα εδάφη μας πέρα από το ποτάμι, να πράξουν πολλές και μεγάλες πράξεις ασέβειας κατά του ιερού του Απόλλωνα, και να φέρουν την πόλη μας στους εσχάτους κινδύνους. Οι Ιστριανοί, συγγενείς, φίλοι και ευνοϊκά διακείμενοι προς τον λαό μας, έστειλαν μακρά πλοία και στρατιώτες για να μας βοηθήσουν, τοποθετώντας τον Ηγησαγόρα, γιο του Μονίμου, ως ναύαρχο με απεριόριστες αρμοδιότητες, έναν καλό και ενάρετο άνδρα, που έφτασε στην πόλη μας και μαζί μας και μαζί με τους συμμάχους διαφύλαξε την πόλη, τα εδάφη και τα λιμάνια μας θέση. Το φρούριο στην Αγχίαλο, που οι εχθροί το είχαν καταλάβει και το κατείχαν, με αποτέλεσμα η πόλη μας και τα έσοδά της να ζημιώνονται σημαντικά, το κατέλαβε μετά από πολιορκία μαζί μας και με τους άλλους συμμάχους και το γκρέμισε· κατά την επίθεση από θάλασσα κατά της Αγχιάλου, όταν οι εχθροί επιτέθηκαν με τον στόλο τους, πολέμησε με κίνδυνο της ζωής του και νίκησε, παρά το γεγονός ότι οι εχθροί ήταν περισσότεροι, και αιχμαλώτισε ένα πλοίο με όλο του το πλήρωμα μαζί μας και μαζί με τους άλλους συμμάχους. Επίσης κατά τις αποβάσεις ορμούσε στη μάχη με θάρρος και σε όλες τις άλλες περιστάσεις αγωνίστηκε περιφρονώντας τον κίνδυνο, με αποτέλεσμα πάντοτε να διακρίνεται και να κρατά τους στρατιώτες του πρόθυμους και χρήσιμους στις πολεμικές επιχειρήσεις. Για να δείξει λοιπόν ο λαός ότι αισθάνεται ευγνωμοσύνη και ότι τιμά τους ενάρετους άνδρες, με καλή τύχη, να αποφασίσουν η βουλή και η συνέλευση τα εξής. Να επαινεθεί ο λαός των Ιστριανών, φίλος, συγγενής και σύμμαχος, για την αποστολή του ναυάρχου Ηγησαγόρα, γιου του Μονίμου, και να αποκατασταθούν οι τιμές που παλιότερα είχαν ψηφισθεί για τους Ιστριανούς. Να στεφανωθεί ο Ηγησαγόρας, γιος του Μονίμου, με χρυσό στεφάνι, στη γιορτή των Διονυσίων με χαλκό άγαλμα που θα το εικονίζει ένοπλο, πάνω σε έμβολο, και να ανατεθεί το άγαλμά του στο ιερό του Απόλλωνα Ιατρού. Να αναγραφεί το ψήφισμα στη βάση του. Να αναγγελθούν οι τιμές στον Ίστρο κατά τους αγώνες που πραγματοποιούνται εκεί και η αναγγελία να γίνεται πάντοτε από τους ---".

V5.1.3 Ανάμνηση: Ιστορικές επέτειοι (22΄)

https://youtu.be/oFAMrLrh42Q

απομαγνητοφώνηση Evaggelia5 / αντιπαραβολή mariamtk

Οι γιορτές είναι αυτές που διακόπτουν τη ροή του χρόνου, αρθρώνουν ένα έτος χωρίζοντάς το σε περιόδους, είναι εκείνες που διακόπτουν την καθημερινότητα. Κάποιος επιφανειακός παρατηρητής της ελληνιστικής εποχής θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι οι γιορτές *είναι* η καθημερινότητα της ελληνιστικής εποχής. Διότι έχουμε πληροφορίες για τόσο πολλές γιορτές, που σχεδόν νομίζει κανένας ότι οι Έλληνες της ελληνιστικής εποχής δεν έκαναν τίποτε άλλο από το να οργανώνουν αγώνες, θεατρικές παραστάσεις, αθλητικούς αγώνες, μουσικούς αγώνες και να πανηγυρίζουν. Ο λόγος που έχουμε αυτή την εντύπωση είναι ότι οι γιορτές υπερπαρουσιάζονται, υπερεκπροσωπούνται, στις σωζόμενες πηγές, ιδίως στις επιγραφές.

Φυσικά η καθημερινότητα δεν είναι η γιορτή, αλλά δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι στην ελληνιστική εποχή έχουμε πολύ περισσότερες γιορτές από οποιαδήποτε προηγούμενη περίοδο της ελληνικής ιστορίας. Και ο λόγος είναι ότι πολλές νέες γιορτές δημιουργήθηκαν είτε από πρωτοβουλία βασιλέων είτε από πρωτοβουλία ευεργετών, αλλά ένας άλλος πολύ σημαντικός ρόλος που σχετίζεται άμεσα με το θέμα μας, δηλαδή με τις πολιτιστικές επιπτώσεις του πολέμου, ένας άλλος λόγος για τη δημιουργία γιορτών είναι η ανάμνηση ιστορικών γεγονότων με τον εορτασμό ιστορικών επετείων. Πάρα πολλές από τις νέες γιορτές που δημιουργούνται την ελληνιστική εποχή είναι γιορτές που δημιουργούνται μετά από μία νίκη, μετά τη σωτηρία μιας πόλης από έναν κίνδυνο, μετά από κάποιο πολεμικό γεγονός.

Ας δούμε παραδείγματος χάριν την περίπτωση των *Σωτηρίων* των Δελφών, που είναι μία από τις σημαντικότερες γιορτές οι οποίες δημιουργήθηκαν την ελληνιστική εποχή. Δημιουργήθηκε αμέσως μετά την εισβολή των Γαλατών και την απώθησή τους από τους Δελφούς, αμέσως δημιουργήθηκε η γιορτή *Σωτήρια,* δηλαδή η γιορτή της σωτηρίας, η γιορτή για τον Απόλλωνα Σωτήριο, ο οποίος έσωσε τους Δελφούς. Η γιορτή αυτή αναφέρεται αμέσως μετά το γεγονός αυτό, αμέσως μετά το 279 π.Χ., ξεκίνησε δηλαδή αμέσως, αναφέρονται όμως και άλλες ιστορικές επέτειοι οι οποίες παραδείγματος χάριν εορτάζονται στην Κω, ακριβώς σε σχέση με την απώθηση των Γαλατών από τους Δελφούς. Η γιορτή αυτή αρχικά οργανώθηκε από την Αμφικτυονία των Δελφών, δηλαδή από το συμβούλιο το οποίο διοικούσε τους Δελφούς, και σχετιζόταν με το θαύμα του Απόλλωνα ως Απόλλωνα Σωτήρος, ως Απόλλωνα δηλαδή ο οποίος σώζει τους Δελφούς.

Λίγα χρόνια αργότερα, κατά τα μέσα του 3ου π.Χ. αιώνα, όταν οι Αιτωλοί έλεγχαν τους Δελφούς και την Αμφικτυονία, ανανέωσαν αυτή τη γιορτή, της έδωσαν μεγαλύτερη σημασία, έγινε πενταετηρής, δηλαδή εορταζόταν κάθε [τέσσερα] χρόνια, συνέχιζε να έχει το ίδιο όνομα, δηλαδή ήταν *Σωτήρια,* μόνο που αυτή τη φορά ο θεός ο οποίος βρισκόταν στο επίκεντρο της γιορτής δεν ήταν ο Απόλλων αλλά ο Δίας, ο Δίας Σωτήρ. Και επίσης ένα άλλο χαρακτηριστικό είναι ότι αυτό το οποίο τονίζουν οι Αιτωλοί στον νέο εορτασμό δεν είναι το θαύμα του Απόλλωνα αλλά είναι κυρίως η δική τους συμβολή στη διάσωση των Δελφών από τους Γαλάτες.

Ιστορικές επέτειοι γιορτάζονταν στην αρχαιότητα από πολύ νωρίς. Υπό κάποια έννοια, κάθε γιορτή που γιορτάζεται στην αρχαιότητα είναι μία ιστορική επέτειος διότι για κάθε γιορτή διηγούνταν οι Έλληνες έναν λεγόμενο *αιτιολογικό μύθο,* ο οποίος εξηγούσε ποιο ήταν το μυθολογικό γεγονός το οποίο [δημιούργησε] στη δημιουργία της γιορτής. Παραδείγματος

χάριν, η γιορτή *Οσχοφόρια* στην Αθήνα ήταν από κάποια πλευρά μια ιστορική επέτειος για τις περιπέτειες του Θησέα στην Κρήτη, δηλαδή το ταξίδι μαζί με νέους και νέες, τον φόνο του Μινωταύρου και την επιτυχή επιστροφή του στην Αθήνα.

Κάθε γιορτή επομένως είναι μια ιστορική επέτειος, όμως όταν αναφέρομαι σε "ιστορικές επετείους" σε αυτό το μάθημα, αναφέρομαι σε επετείους γεγονότων τα οποία διαδραματίστηκαν στην ιστορική περίοδο, δηλαδή ιστορικών γεγονότων για τα οποία έχουμε συγκεκριμένες γνώσεις. Τέτοιες γιορτές, τέτοιες ιστορικές επέτειοι —είναι γνωστές και στην κλασική εποχή— σχετίζονται σχεδόν πάντοτε, όχι αποκλειστικά αλλά σχεδόν πάντοτε, με κάποιες μάχες. Ιστορικές επετείους έχουμε παραδείγματος χάριν για τον Μαραθώνα, τις Θερμοπύλες, τη Σαλαμίνα και τις Πλαταιές. Κυρίως συνδέονται επομένως με τους Περσικούς Πολέμους, που αποτελούν τη σημαντικότερη πολεμική εμπειρία του συνόλου της αρχαίας ελληνικής ιστορίας.

Όσο προχωρούσαν τα χρόνια, προστίθενταν νέες ιστορικές επέτειοι σε σχέση με νικηφόρους πολέμους· μερικές φορές με την απελευθέρωση μιας πόλης από μια ξένη φρουρά ή με το τέλος ενός εμφυλίου πολέμου. Μάλιστα μία ιστορική επέτειος που θεσπίστηκε για πρώτη φορά στην ελληνιστική εποχή συνεχίζει να γιορτάζεται ακόμα και σήμερα: είναι η ιουδαϊκή γιορτή *Χανούκα,* η οποία θυμίζει τη νίκη των Ιουδαίων στον αγώνα για τη δημιουργία ενός ανεξαρτήτου κράτους, στα χρόνια του Σελευκίδη βασιλιά Δημητρίου.

Τέτοιες ιστορικές επέτειοι έχουν πάντοτε ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Και μάλιστα αυτά τα κοινά χαρακτηριστικά δεν αναφέρονται μόνο στις ιστορικές επετείους που συναντούμε στην αρχαιότητα, αλλά —αν προσέξετε— θα είναι και τα χαρακτηριστικά τα οποία συναντούμε στις ιστορικές επετείους που γιορτάζονται ακόμα και σήμερα στη χώρα μας.

- Ένα ουσιαστικό στοιχείο είναι το γεγονός ότι πάντοτε σχετίζονται με κάποια νίκη, ή με κάποιον πόλεμο ο οποίος —ενδεχομένως μετά από κάποιες αρχικές αποτυχίες— κατέληξε να είναι νικηφόρος.
- Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι οι αντίπαλοι σε αυτό τον πόλεμο συνήθως δεν είναι κάποιοι συνηθισμένοι αντίπαλοι, αλλά εκπρόσωποι μιας διαφορετικής εθνότητας. Οι περισσότερες ιστορικές επέτειοι, και της κλασικής περιόδου αλλά και αργότερα, έχουν ως αντικείμενό τους τη νίκη επί βαρβάρων (των Περσών ή των Γαλατών, Θρακών κ.λπ.).
- Ένα άλλο στοιχείο είναι το γεγονός ότι αυτή η νίκη αποτελεί τη σωτηρία μιας πόλης από έναν κίνδυνο ο όποιος απειλεί την ίδια της την ύπαρξη. Μερικές φορές αυτές οι νίκες σημαίνουν και το ξεκίνημα μιας νέας ιστορικής περιόδου.

Πολλές από τις ιστορικές επετείους οι οποίες γιορτάζονταν στην ελληνιστική εποχή δεν είναι επέτειοι γεγονότων που έγιναν στην ελληνιστική εποχή, αλλά επέτειοι γεγονότων που είχαν γίνει παλιότερα, δηλαδή ουσιαστικά σχετίζονται με στοιχεία της πολιτισμικής και όχι της συλλογικής μνήμης. Μια από τις σημαντικότερες τέτοιες ιστορικές επετείους είναι η επέτειος για τη μάχη των Πλαταιών, που έγινε το 478 π.Χ., και ήταν η τελευταία μάχη σε ελληνικό έδαφος μεταξύ Ελλήνων και Περσών· ήταν η μάχη με την οποία έληξε ο 2ος Περσικός Πόλεμος, η δεύτερη περσική εισβολή, η νίκη των Αθηναίων και των Σπαρτιατών επί των Περσών. Αυτή η ιστορική επέτειος συνέχισε να γιορτάζεται ακόμα και 600 χρόνια μετά από αυτό το γεγονός, στα χρόνια του Πλουτάρχου, γύρω στα 100 μ.Χ. Το όνομα της γιορτής είναι *τα Ελευθέρια* και πηγάζει από το όνομα της θεότητας που βρίσκεται στο κέντρο της γιορτής και είναι ο Δίας ο Ελευθέριος, ο προστάτης της ελευθερίας. Όμως η γιορτή εστιάζεται στη λατρεία, την απόδοση τιμών στους νεκρούς αυτής της μάχης, και το τι γινόταν μας το περιγράφει ο Πλούταρχος στον

Βίο του Αριστείδη. Γράφει ότι:

> *Οργανώνουν οι Πλαταιείς μια πομπή που ξεκινά με την ανατολή του ήλιου και ξεκινά με ένα πολεμικό σάλπισμα. Αμάξια γεμάτα με μυρτιά και στεφάνια ακολουθούν, μετά ένας μαύρος ταύρος, παιδιά ελεύθερα που μεταφέρουν σπονδές από κρασί και γάλα σε αμφορείς, και δοχεία με λάδι και μύρα. Κανένας δούλος δεν επιτρέπεται να βοηθήσει, γιατί οι άντρες πέθαναν για την ελευθερία. Στο τέλος της πομπής ακολουθεί ο άρχοντας των Πλαταιών, που άλλες φορές δεν επιτρέπεται να αγγίξει σίδερο ή να ντυθεί με οποιοδήποτε άλλο χρώμα από το λευκό, αλλά αυτή τη φορά φορά έναν πορφυρό χιτώνα. Μεταφέρει ένα δοχείο για νερό από την έδρα των αρχόντων και προχωρά, με το σπαθί στο χέρι, μέσα από την πόλη προς τους τάφους. Μετά παίρνει νερό από την πηγή και πλένει με τα ίδια του τα χέρια τις στήλες —δηλαδή τα μνημεία των πεσόντων— και τις αλείφει με μύρο. Μετά θυσιάζει τον ταύρο στην πυρά, προσευχόμενος στον Δία και τον Ερμή Χθόνιο, και προσκαλεί τους ανδρείους που έπεσαν για την Ελλάδα να έρθουν στο νεκρόδειπνο και στην προσφορά αίματος. Μετά γεμίζει έναν κρατήρα κρασί και κάνει μια σπονδή* —δηλαδή χύνει σταγόνες από αυτό το κρασί στους τάφους— *λέγοντας: "Πίνω για αυτούς τους άνδρες που πέθαναν για την ελευθερία των Ελλήνων".* Και συμπληρώνει ο Πλούταρχος: *Οι Πλαταιείς τηρούν αυτά τα έθιμα ακόμα μέχρι τις μέρες μας.*

Γνωρίζουμε κι άλλες λεπτομέρειες για τον τρόπο με τον οποίο εορταζόταν αυτή η ιστορική επέτειος, και αυτές οι λεπτομέρειες δείχνουν ακόμα μία φορά τη σημασία που έχει η προφορικότητα στη μετάδοση μνήμης — στη συγκεκριμένη περίπτωση όχι συλλογικής, αλλά πολιτισμικής μνήμης:

Ένα από αυτά τα στοιχεία της γιορτής είναι ο λεγόμενος *διάλογος,* δηλαδή ένας ρητορικός διαγωνισμός που γίνεται μεταξύ των Αθηναίων και των Σπαρτιατών, που στέλνουν ως εκπρόσωπό τους έναν ρήτορα, ο οποίος προσπαθεί να παρουσιάσει επιχειρήματα για να αποδείξει ότι η συμβολή τής δικής του της πόλης ήταν η μεγαλύτερη, η ουσιαστική στη νίκη στη μάχη στις Πλαταιές. Ο Αθηναίος ρήτορας επιχειρηματολογούσε εξηγώντας ότι οι Αθηναίοι αξίζουν τη μεγαλύτερη τιμή γι᾽ αυτή τη νίκη, ο Σπαρτιάτης έλεγε το ανάλογο για τη Σπάρτη. Μετά από αυτό τον ρητορικό διαγωνισμό, εκείνος ο ρήτορας ο οποίος κέρδιζε έδινε το δικαίωμα στην πόλη του να πάρει την πρώτη θέση στην πομπή. Δηλαδή η πόλη της οποίας ο ρήτορας ήταν ο πιο επιτυχημένος μία συγκεκριμένη χρονιά, είχε το δικαίωμα της *προπομπίας:* δηλαδή οι εκπρόσωποί της, οι πολίτες της, βάδιζαν πρώτοι στην πομπή προς τους τάφους των πεσόντων.

Επίσης γινόντουσαν αγώνες, και μάλιστα ένας ιδιαίτερος αγώνας ο οποίος σχετίζεται με το περιεχόμενο της γιορτής, συγκεκριμένα ένοπλοι άνδρες έτρεχαν από το τρόπαιο της νίκης μέχρι τον βωμό του Διός του Ελευθερίου.

Τα μηνύματα τα οποία εκπέμπει αυτή η γιορτή σχετίζονται φυσικά με την έννοια της ελευθερίας, με το γεγονός ότι Αθηναίοι, Σπαρτιάτες και οι σύμμαχοί τους πολέμησαν από κοινού κατά των Περσών. Στη διάρκεια των αιώνων προστέθηκαν και νέα μηνύματα σε αυτή την παλιά γιορτή, και το πιο σημαντικό είναι το μήνυμα της ομόνοιας· όχι του διχασμού, αλλά της ομόνοιας. Και αυτό το μήνυμα απέκτησε ιδιαίτερη σημασία όταν οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες χρειάστηκε για άλλη μια φορά να συμμαχήσουν, αυτή τη φορά όχι κατά κάποιου ξένου εχθρού (κατά των Περσών), αλλά κατά του βασιλιά της Μακεδονίας, του Αντιγόνου Γονατά. Αυτό έγινε πριν από τον Χρεμωνίδειο Πόλεμο, το 267 π.Χ. Στον Χρεμωνίδειο Πόλεμο αναφέρθηκα σε άλλο μάθημα, και στο ψήφισμα του Χρεμωνίδη, ο οποίος εξηγεί για ποιους

λόγους οι Αθηναίοι και οι Σπαρτιάτες πρέπει να ξανασυμμαχήσουν ώστε —όπως στα περσικά, έτσι και τώρα— να μπορέσουν να προστατεύσουν την ελευθερία τους.

Το ενδιαφέρον είναι ότι ο Χρεμωνίδης είχε έναν αδελφό, τον Γλαύκωνα, ο οποίος ήταν αξιωματικός στον στρατό του Πτολεμαίου. Και ακριβώς ο αδελφός του Χρεμωνίδη ακολουθεί την ίδια πολιτική, και αυτό το οποίο κάνει είναι να δημιουργήσει, να θεσπίσει, μία νέα θυσία στις Πλαταιές, τη θυσία όχι μόνο προς τον Δία Ελευθέριο (τον προστάτη της ελευθερίας), αλλά και μια θυσία προς την προσωποποίηση της ομονοίας. Και για πρώτη φορά γιορτάζεται ο αγώνας στους τάφους των ηρώων των πεσόντων όχι μόνον ως *Ελευθέρια,* αλλά και ως αγώνας για την ομόνοια. Δημιουργείται ένας βωμός της Ομονοίας, ο οποίος βρίσκεται δίπλα στον βωμό του Διός του Ελευθερίου. Βλέπουμε πώς στην πορεία του χρόνου και για πολιτικούς λόγους, στοχευμένα, μια γιορτή που έχει ένα μήνυμα, της ελευθερίας, αποκτά και ένα πρόσθετο μήνυμα: το μήνυμα της ομόνοιας, του μονιάσματος των Αθηναίων και των Σπαρτιατών κατά εκείνου που απειλεί την ελευθερία τους.

Ένα άλλο παράδειγμα ιστορικής επετείου στους ελληνιστικούς χρόνους, αλλά αυτή τη φορά επετείου που σχετίζεται με πρόσφατα γεγονότα, είναι η γιορτή των *Νικηφορίων* στο Πέργαμο, η γιορτή η οποία πραγματοποιείται για την Αθηνά Νικηφόρο, τη θεά η οποία δίνει νίκη. Η γιορτή αυτή θεσπίστηκε από τον βασιλιά του Περγάμου Άτταλο Α΄, γύρω στο 220 π.Χ., για να πανηγυρίσει τη νίκη του επί των Γαλατών στη Μικρά Ασία, μια νίκη χάρη στην οποία απέκτησε ακριβώς τον τίτλο του βασιλιά.

Οι γιορτές αυτές έχουν ως κοινό στοιχείο το γεγονός ότι σχετίζονται με νίκη Ελλήνων κατά βαρβάρων. Κατά κάποιον τρόπο *τα Νικηφόρια* του Περγάμου επαναλαμβάνουν την ίδια ιδεολογία την οποία βρίσκουμε στα Ελευθέρια των Πλαταιών, δηλαδή είναι μια ιστορική επέτειος που αναδεικνύει τη συμβολή μίας κοινότητας —σε αυτή την περίπτωση ενός βασιλιά— στη σωτηρία των Ελλήνων σε μια κρίσιμη περίοδο. Η γιορτή αυτή παρήκμασε, όπως παρήκμασε και το βασίλειο του Περγάμου και έγινε κομμάτι της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αλλά ξαναδημιουργήθηκε το 69 π.Χ. από έναν τοπικό ευεργέτη, τον Διόδωρο Πάσπαρο, μετά από τους Μιθριδατικούς Πολέμους. Το όνομα παρέμεινε το ίδιο, μόνο που αντί τα Νικηφόρια να θυμίζουν τη νίκη του Αττάλου Α΄ επί των Γαλατών, θύμιζαν γενικά και αόριστα την ανδρεία των κατοίκων του Περγάμου.

Οι περισσότερες ιστορικές επέτειοι, όπως είπα, σχετίζονται με νίκες Ελλήνων είτε εναντίον βαρβάρων είτε εναντίον βασιλέων οι οποίοι έχουν περιορίσει την ελευθερία τους. Είναι ελάχιστες οι εξαιρέσεις όπου ιστορικές επέτειοι δημιουργούνται για να πανηγυρίζει μια ελληνική πόλη για τη νίκη της επί μιας άλλης ελληνικής πόλης. Μια τέτοια εξαίρεση είναι η γιορτή η οποία εορταζόταν στη Λύττο, στην Κρήτη, και ήταν μια γιορτή που θύμιζε την καταστροφή της γειτονικής πόλης, της Δρήρου, από τους Λυττίους γύρω στο 220 π.Χ. Πέραν από αυτή τη γιορτή, όπως είπα, οι περισσότερες γιορτές σχετίζονται με νίκες εναντίον βαρβάρων.

Υπάρχουν και ιστορικές επέτειοι οι οποίες δεν επιβίωσαν για μεγάλο διάστημα· ήταν μερικές φορές γιορτές πρόσκαιρες που ονομάζονται *Ευαγγέλια,* δηλαδή γιορτές οι οποίες ιδρύονται για κάποια καλή είδηση. Όπως, παραδείγματος χάριν, οι Σάμιοι δημιούργησαν μια τέτοια γιορτή για τον Αντιγόνο Μονόφθαλμο και τον Δημήτριο τον Πολιορκητή το 306 π.Χ., μετά από τη νίκη του Δημητρίου στη ναυμαχία της Σαλαμίνας στην Κύπρο. Αυτές οι γιορτές, επαναλαμβάνω, είναι πρόσκαιρες και παρακμάζουν μόλις οι σχέσεις μιας πόλης —που τις έχει ιδρύσει— με τον σχετικό μονάρχη αρχίζουν να χειροτερεύουν ή διακόπτονται.

Δημιουργούνται όμως σε τοπικό επίπεδο αρκετές ιστορικές επέτειοι που σχετίζονται με

επιδρομές Γαλατών ή με άλλους κινδύνους — δεν έχω εδώ τον χρόνο για να σας δώσω έναν λεπτομερή κατάλογο, αλλά αυτό είναι ένα φαινόμενο πάρα πολύ συνηθισμένο. Μερικές φορές οι ιστορικές αυτές επέτειοι σχετίζονται με την ελευθερία την οποία ανακτά μια πόλη. Οι Λαρισαίοι, παραδείγματος χάριν, στη Θεσσαλία, δημιούργησαν τη γιορτή *Ελευθέρια*, αφιερωμένη στον Δία Ελευθέριο, μετά από το 197 π.Χ.. που είναι η ήττα τού Φιλίππου Ε΄ στις Κυνός Κεφαλές· είναι η χρονολογία κατά την οποία το Θεσσαλικό Κοινό ανακτά την ανεξαρτησία του, αποσχίζεται από το βασίλειο της Μακεδονίας και γίνεται ανεξάρτητο κράτος, και για να θυμίζουν αυτό το γεγονός οι Λαρισαίοι δημιουργούν τη γιορτή των Ελευθερίων. Λίγα χρόνια αργότερα, το 170 π.Χ., όταν Λαρισαίοι στρατιώτες, ως σύμμαχοι των Ρωμαίων, έχουν επιτυχίες σε μάχες κατά του Περσέα της Μακεδονίας, δημιουργείται και γι᾽ αυτούς μια ιστορική επέτειος, προς τιμήν —όπως γράφει η επιγραφή— των *προκινδυνευσάντων στα στενά.*

Το πρόγραμμα όλων αυτών των επετείων έχει πάντοτε και διάφορους πολεμικούς υπαινιγμούς, παραδείγματος χάριν η γιορτή στη Λάρισα κυρίως αποτελείται από αγώνες που έχουν στρατιωτικό υπόβαθρο. Παραδείγματος χάριν, ένας από αυτούς τους αγώνες είναι η *προσδρομή,* δηλαδή επίθεση έφιππων πολεμιστών, η προσδρομή ιππέων και η προσδρομή πεζών· δηλαδή αποτελούν αγώνες μεταξύ στρατιωτών.

Ένα άλλο παράδειγμα που δείχνει πώς το περιεχόμενο γιορτών αλλάζει για να θυμίζει ιστορικά γεγονότα είναι η γιορτή των Αμφιαράων, προς τιμήν του Αμφιαράου, του θεού ο οποίος λατρεύεται στον Ωρωπό. Η γιορτή αυτή αποκτά ένα νέο στοιχείο, το οποίο είναι ένας ρητορικός διαγωνισμός εγκωμίων υπέρ των Ρωμαίων μετά από τη νίκη του Σύλλα το 87 π.Χ.

Ιστορικές επέτειοι υπάρχουν και στα ελληνιστικά βασίλεια, κυρίως για να πανηγυρίσουν τις νίκες ελληνιστικών βασιλέων. Τα κοινά στοιχεία τα οποία συναντούμε σε όλες αυτές τις περιπτώσεις είναι το γεγονός ότι σχετίζονται —δεν υπάρχει σχεδόν καμία εξαίρεση— με επιτυχία, ακόμα και αν αυτή η επιτυχία σημαίνει θυσίες, αγώνες και απώλειες. Και ακριβώς επειδή σχετίζονται με επιτυχία στον πολεμικό τομέα, είναι γιορτές οι οποίες δημιουργούν το αίσθημα της ταυτότητας. Το αίσθημα αυτό της ταυτότητας στηρίζεται στον επιθετικό χαρακτήρα των εορτών. Αυτό το οποίο θυμίζουν και θυμούνται οι πολίτες είναι μια νίκη· μια νίκη όμως η οποία σχετίζεται με την ελευθερία τους, με την προστασία της αυτονομίας και του πολιτεύματος.

Ο επιθετικός χαρακτήρας αυτών των γιορτών φαίνεται και από το γεγονός ότι γίνονται αγώνες πολεμιστών, από την προσφορά θυσιών, από τις ομιλίες οι οποίες εκφωνούνται. Μάλιστα πολλές από αυτές τις γιορτές συνεχίζουν να εορτάζονται επί αιώνες· το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι της γιορτής *των Ελευθερίων* στις Πλαταιές, που συνεχίζεται επί 600 και πλέον χρόνια. Αλλά μερικές φορές, παραδείγματος χάριν στα Μέγαρα, συνέχιζαν μέχρι και τα τέλη του 5ου αιώνα μ.Χ. να προσφέρουν θυσίες —αυτό το μαρτυρεί μια επιγραφή για έναν ιερέα *Ελλάδιο—* στους πεσόντες των Περσικών Πολέμων, ακόμα και σε μια περίοδο που οι θυσίες απαγορεύονταν από τον χριστιανισμό.

Τι σημασία έχουν αυτές οι ιστορικές επέτειοι για μια πόλη το δείχνουν οι αναφορές ενός περιηγητή, του Ηρακλείδη, για τις Πλαταιές, γύρω στα τέλη του 3ου π.Χ. αιώνα, όταν επισκέφτηκε την πόλη. Γράφει ο Ηρακλείδης ότι:

> *αυτή η πόλη είναι ασήμαντη και δεν έχει τίποτε άλλο να επιδείξει από το γεγονός ότι οι κάτοικοί της αναφέρουν ότι είναι άποικοι των Αθηναίων και ότι εκεί έγινε η τελευταία μάχη των Περσικών Πολέμων.*

Και ένας σύγχρονος ποιητής, ο Ποσείδιππος, γράφει για τις Πλαταιές:

δύο ναοί, μια στοά και το όνομά της, ένα λουτρό, και η φήμη του Σήραμβου. Τον περισσότερο καιρό είναι έρημη και μόνο στα Ελευθέρια γίνεται πόλη.

Βλέπετε εδώ πάρα πολύ ανάγλυφα και γλαφυρά πώς μια ιστορική επέτειος κάνει έναν παρηκμασμένο οικισμό πόλη.

81. Πλούταρχος, *Βίος Αριστείδη* 21.3:

"[Οι Πλαταιείς] οργανώνουν μια πομπή που ξεκινά με την ανατολή και την αναγγέλλει ένα πολεμικό σάλπισμα. Αμάξια γεμάτα με μυρτιά και στεφάνια ακολουθούν, μετά ένας μαύρος ταύρος, παιδιά ελεύθερα που μεταφέρουν σπονδές από κρασί και γάλα σε αμφορείς, και δοχεία με λάδι και μύρο. Κανένας δούλος δεν επιτρέπεται να βοηθήσει, γιατί οι εκείνοι οι άνδρες πέθαναν για την ελευθερία. Στο τέλος έρχεται ο άρχοντας των Πλαταιών που άλλες φορές δεν επιτρέπεται να αγγίξει σίδερο ή να ντυθεί με οποιοδήποτε άλλο χρώμα από το λευκό, αλλά σε αυτή την περίσταση φορά πορφυρό χιτώνα, μεταφέρει ένα δοχείο με νερό από την έδρα των αρχόντων και προχωρά, με το σπαθί στο χέρι, μέσα από την πόλη προς τους τάφους. Μετά παίρνει νερό από την πηγή και πλένει με τα ίδια του τα χέρια τις στήλες και τις αλείφει με μύρο. Μετά θυσιάζει τον ταύρο στην πυρά, προσευχόμενος στον Δία και τον Ερμή Χθόνιο και προσκαλεί τους ανδρείους που έπεσαν για την Ελλάδα να έρθουν στο νεκρόδειπνο και στην προσφορά αίματος. Μετά γεμίζει έναν κρατήρα κρασιού και κάνει σπονδή λέγοντας: "Πίνω για αυτούς τους άνδρες που πέθαναν για την ελευθερία των Ελλήνων". Οι Πλαταιείς τηρούν αυτά τα έθιμα ως τις μέρες μας".

82. Τιμητικό ψήφισμα του "Κοινού των Ελλήνων" για τον Αθηναίο Γλαύκωνα, αδελφό του Χρεμωνίδη, ευεργέτη του ιερού του Δία Ελευθερίου και της Ομόνοιας στις Πλαταιές, Πλαταιές, περ. 262-245 π.Χ., *Supplementum Epigraphicum Graecum LXI 352* (απόσπασμα):

"Ο Γλαύκων, γιος του Ετεοκλή, Αθηναίος, παλιότερα, όταν ζούσε στην πατρίδα του, διαρκώς συμπεριφερόταν ευνοϊκά και από κοινού σε όλους τους Έλληνες και κατ᾽ ιδίαν σε όσους έφταναν στην πόλη του. Μετά, όταν κατατάχθηκε στον στρατό του βασιλιά Πτολεμαίου, έδειξε την ίδια στάση, επιθυμώντας να δείξει την ευνοϊκή του διάθεση προς τους Έλληνες. Έτσι, κόσμησε το ιερό με αφιερώματα και με έσοδα, που πρέπει να διατηρούνται για τον Δία Ελευθέριο και την Ομόνοια των Ελλήνων. Συνέβαλε επίσης στο να αυξηθούν η θυσία προς τον Δία Ελευθέριο και την Ομόνοια και ο αγώνας που οργανώνουν οι Έλληνες για να τιμήσουν τους ανδρείους άνδρες που αγωνίστηκαν κατά των βαρβάρων για την ελευθερία των Ελλήνων. Για να γνωρίζουν όλοι ότι το κοινό συνέδριο των Ελλήνων αποδίδει ευγνωμοσύνη αντάξια των ευεργεσιών σε όσους τιμούν το ιερό του Δία Ελευθερίου, και όσο ζουν και μετά τον θάνατό τους, να αποφασίσουν οι Έλληνες να επαινέσουν τον Γλαύκωνα και να τον καλούν πάντοτε σε τιμητική θέση και τον ίδιο και τους απογόνους του όταν πραγματοποιούνται οι αθλητικοί αγώνες στις Πλαταιές, όπως γίνεται και με τους άλλους ευεργέτες. Ο αγωνοθέτης να αναγράψει αυτό το ψήφισμα σε λίθινη στήλη και να το αναθέσει κοντά στον βωμό του Δία του Ελευθερίου και της Ομονοίας. …"

83. Ο Ελλάδιος, ιερέας στα Μέγαρα, αποκαθιστά μνημείο για τους πεσόντες στους Περσικούς Πολέμους (480 π.Χ.), Μέγαρα, περ. 400 μ.Χ., *Inscriptiones Graecae VII 53*:

"Ο αρχιερέας Ελλάδιος αποκατέστησε το επίγραμμα των ηρώων που σκοτώθηκαν κατά τον Περσικό Πόλεμο και τάφηκαν εδώ, επειδή είχε φθαρεί με το πέρασμα του χρόνου. Όταν αποφασίστηκε να ταφούν εδώ οι πεσόντες στον πόλεμο, ο Σιμωνίδης συνέθεσε το επίγραμμα αυτό για να τους τιμήσει".

84. Απόσπασμα από κωμωδία του Ποσειδίππου που παραθέτει ο περιηγητής Ηρακλείδης (περ. 250 π.Χ.), απόσπασμα 11 εκδ. Pfister (*F. Pfister, Die Reisebilder des Herakleides*, Βιέννη 1951):

Οι Πλαταιές είναι "δύο ναοί, μια στοά και το όνομά της, ένα λουτρό και η φήμη του Σήραμβου. Τον περισσότερο καιρό έρημη και μόνο στα Ελευθέρια γίνεται πόλη".

5.2: Η μνήμη του πολέμου ΙΙ

V5.2.1 Ιστοριογραφία (16΄)

https://youtu.be/jPAH8KMYI1I

απομαγνητοφώνηση Olvia / αντιπαραβολή georgia84

Στα προηγούμενα μαθήματα ανέπτυξα τους λόγους για τους οποίους η προφορικότητα αποτελεί ένα πολύ σημαντικό στοιχείο για τη μετάδοση μνήμης· της μνήμης του πολέμου στην ελληνιστική εποχή. Δεν θα πρέπει, όμως, να παραγνωρίσουμε και τη σημασία που έχει η ιστοριογραφία, δηλαδή η συγγραφή βιβλίων σχετικών είτε με την απώτατη ιστορία (δηλαδή τα γεγονότα τα οποία διαδραματίστηκαν είτε στον μύθο, είτε στην πρώιμη ελληνική ιστορία, ή την ιστορία της κλασικής εποχής) είτε με τη σύγχρονη ιστοριογραφία (την περιγραφή γεγονότων που γίνονται από τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου μέχρι τον θάνατο της Κλεοπάτρας).

Θα μπορούσε κανένας να πει ότι το μόνο σχεδόν αντικείμενο της ελληνικής ιστοριογραφίας —σε αυτήν την περίοδο— είναι οι πόλεμοι. Δεν γνωρίζουμε κανένα ιστοριογραφικό έργο το οποίο να μην έχει πολέμους στην ελληνιστική εποχή ως αντικείμενό του. Αρκετούς αιώνες μετά την ελληνιστική εποχή, στον ύστερο 2ο μ.Χ. αιώνα, ο Λουκιανός, ένας από τους πιο ευφυείς συγγραφείς της αρχαιότητας, έγραψε μία μικρή πραγματεία με τον τίτλο *Πώς πρέπει κανένας να γράφει Ιστορία.* Το ερώτημα το οποίο θέτει (εμπνευσμένος από τα γεγονότα τα οποία έχουν γίνει στην εποχή του, δηλαδή τους Παρθικούς Πολέμους μεταξύ Ρωμαίων και Πάρθων, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο οι σύγχρονοι ιστορικοί —με υπερβολές, αναλήθειες κ.λπ.— περιγράφουν αυτούς τους πολέμους) δίνει συμβουλές για το πώς πρέπει κανένας να γράφει ιστορία. Και όλες οι συμβουλές σχετίζονται με το πώς θα πρέπει κανένας να γράφει πολεμική ιστορία. Κατά τη γνώμη του Λουκιανού, ο ιδανικός ιστορικός είναι εκείνος ο οποίος έχει προσωπική εμπειρία από τον πόλεμο, δηλαδή είναι και ο ίδιος αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων. Θα πρέπει ο ίδιος να έχει στρατιωτικές γνώσεις και θα πρέπει να διηγείται τα γεγονότα είτε βάσει δικής του αυτοψίας, δηλαδή έχοντας ο ίδιος λάβει μέρος στους πολέμους, είτε ρωτώντας αυτόπτες μάρτυρες.

Αυτά τα ιδανικά ανάγονται και στα θεωρητικά κεφάλαια του έργου του Θουκυδίδη, αλλά και σε εκείνα τα οποία γράφει ο μεγαλύτερος ιστορικός της ελληνιστικής εποχής, ο Πολύβιος. Ο Πολύβιος θα μπορούσε κανένας να πει ότι ανταποκρίνεται απόλυτα στον ιδανικό, στον ιδεώδη ιστορικό του Λουκιανού, διότι ο ίδιος ήταν στρατιωτικός (υπηρέτησε ως αρχηγός του ιππικού της Αχαϊκής Συμπολιτείας). Όχι μονάχα έζησε Ιστορία, αλλά ήταν και πρωταγωνιστής της Ιστορίας. Έζησε ως όμηρος στη Ρώμη από το 167 π.Χ. όπου είχε τη δυνατότητα όχι μόνο να μελετήσει γραπτές πηγές, αλλά και να συνομιλήσει με πολιτικούς ηγέτες της Ρώμης, οι οποίοι ήταν πρωταγωνιστές των γεγονότων που περιγράφει στην ιστορία του. Το 151 π.Χ. συνόδευσε τον Σκιπίωνα Αφρικανό στην Ισπανία και την Αφρική. Η ιστορία την οποία γράφει είναι κυρίως ιστορία πολέμων. Είναι η ιστορία των πολέμων που έκαναν τη Ρώμη κυρίαρχο του κόσμου. Ήταν πεποίθηση του Πολύβιου ότι η περιγραφή και η ανάλυση των πολέμων δείχνει ποια είναι τα χαρακτηριστικά, τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα μιας κοινότητας. Με τον ίδιο τρόπο που ο πόλεμος αναδεικνύει τον χαρακτήρα ενός ανθρώπου, με τον ίδιο τρόπο —κατά τον Πολύβιο— ο πόλεμος αναδεικνύει τα ιδιαίτερα στοιχεία μίας κοινότητας, τις αρετές και τα προτερήματα του πολιτεύματός της.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο των ιστοριών του Πολυβίου είναι το γεγονός ότι είναι εκείνος ο οποίος εισαγάγει για πρώτη φορά την έννοια της *συμπλοκής*, ένα είδος παγκοσμιοποίησης, δηλαδή το γεγονός ότι γεγονότα ανεξαρτήτως του πού συμβαίνουν —από την Ισπανία έως την Ασία κι από την Αφρική έως τη Μαύρη Θάλασσα— συνδέονται αιτιακά μεταξύ τους. Αλλά ένα άλλο στοιχείο που θα δούμε και σε άλλο μάθημα, είναι και η σημασία την οποία αποδίδει σε μυστικές δυνάμεις που δεν μπορούμε να καταλάβουμε και βρίσκονται πέρα από τον έλεγχο των ανθρώπων και τις οποίες δυνάμεις χαρακτηρίζει με την έννοια της τύχης. Ο στόχος των ιστοριών του Πολυβίου (που, επαναλαμβάνω: ως αντικείμενό τους έχουν ακριβώς τον πόλεμο) είναι να εκπαιδεύσει — να εκπαιδεύσει μελλοντικούς πολιτικούς ηγέτες. Ο όρος που χρησιμοποιεί είναι της *πραγματικής ιστορίας*, μιας ιστορίας η οποία στηρίζεται στην ανάλυση των πραγματικών δεδομένων και δεν προσπαθεί να εντυπωσιάσει τον αναγνώστη και να διεγείρει το συναίσθημά του. Αυτό δεν σημαίνει ότι ο Πολύβιος είναι ο ίδιος τόσο συνεπής προς αυτές τις αρχές: πολλά από τα αποσπάσματα τα οποία σώζονται από το έργο του ακριβώς αυτό κάνουν, δηλαδή διεγείρουν το συναίσθημα, παρά το γεγονός ότι είναι ένας ιστορικός που προσπαθεί πάντοτε να προσφέρει μια πολιτική ανάλυση των δεδομένων.

Από την ελληνιστική ιστοριογραφία δεν σώζονται πολλά έργα. Γνωρίζουμε τα ονόματα τουλάχιστον τετρακοσίων ιστορικών που έγραψαν ιστορίες που σχετίζονται με τον πόλεμο, αλλά αυτό που σώζεται είναι ένα κομμάτι —όχι όλη— της ιστορίας του Πολύβιου και ένα μεγάλο κομμάτι από την ιστορία του Διοδώρου, ο οποίος έζησε τον ύστερο 1ο π.Χ. αιώνα. Και έχουμε και κάποια εκτενή αποσπάσματα από κάποιον Μέμνονα από την Ηράκλεια του Πόντου, ο οποίος και αυτός μάλλον είναι ιστορικός του 1ου π.Χ. αιώνα ή του 1ου μ.Χ. αιώνα. Πέραν από αυτά, αυτό το οποίο σώζεται είναι μονάχα αποσπάσματα.

Ανοίγω εδώ μία παρένθεση για να εξηγήσω τι σημαίνει "σώζονται αποσπάσματα" από αρχαίους ιστορικούς. Πολλές φορές, ένας μεταγενέστερος ιστορικός, π.χ. ο Πλούταρχος στους *Βίους* του, αναφέρει από ποιες παλιότερες πηγές έχει αντλήσει πληροφορίες. Αυτός είναι ένας τρόπος με τον οποίο έχουμε σήμερα αποσπάσματα ιστορικών, διότι ο Πλούταρχος λέει ότι: "όπως γράφει ο Φύλαρχος" ή "όπως γράφει ο τάδε ιστορικός" —ο Τίμαιος ή δεν ξέρω εγώ ποιος άλλος— "έγιναν αυτά". Έτσι, μπορούμε να έχουμε κάποιες πληροφορίες για το έργο ιστορικών. Δυστυχώς, η γραμματειακή παράδοση από την αρχαιότητα ήταν αντικείμενο επιλογής. Δεν αντιγράφονταν όλα τα έργα το ίδιο συχνά, παρά μονάχα όσα είχαν ενταχθεί σε έναν κανόνα που είχε μεγάλη σημασία για την παιδεία, π.χ. οι λόγοι ορισμένων ρητόρων, ορισμένες τραγωδίες και κωμωδίες, το έργο του Θουκυδίδη, ορισμένα έργα του Αριστοτέλη, τα έργα του Πλάτωνα κ.λπ., ήταν τα έργα τα οποία μεταδίδονταν επειδή αντιγράφονταν και παραδίδονταν από τη μια γενιά στην άλλη. Άλλα έργα χάνονταν σιγά σιγά, επειδή εκπροσωπούνταν μόνο σε λίγα αντίτυπα και η παράδοση αυτή σταμάτησε και με τον ερχομό της ύστερης αρχαιότητας και του χριστιανισμού, που έκανε ακόμα πιο επιλεκτική την αντιγραφή κειμένων. Όσα κείμενα δεν είχαν άμεσο ενδιαφέρον για τη χριστιανική θρησκεία και τις ιδέες της, δεν υπήρχε λόγος να αντιγραφούν και να σωθούν. Μερικά κείμενα π.χ. αρχαίων γιατρών κ.λπ. έχουν χαθεί, γι᾽ αυτό τον λόγο και σώζονται σήμερα μόνο σε μεταφράσεις που έγιναν στην αραβική γλώσσα από τον 7ο αιώνα και μετά.

Ξαναγυρίζω στους ελληνιστικούς ιστορικούς. Όπως είπα, τα περισσότερα έργα της ελληνιστικής εποχής δεν σώζονται, αλλά όσο μπορούμε να κρίνουμε από τα αποσπάσματα που σώζονται, οι πόλεμοι είναι το αντικείμενό τους. Οι εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου ενέπνευσαν το έργο πάνω από τριάντα ιστορικών. Ένας από αυτούς είναι ο Πτολεμαίος Α΄, δηλαδή ο πρώτος βασιλιάς του πτολεμαϊκού βασιλείου της Αιγύπτου. Στη συνέχεια, έχουμε τους Πολέμους των Διαδόχων — και αυτοί ενέπνευσαν πάρα πολλά έργα. Μερικά πρέπει να

ήταν σημαντικά και είναι πραγματικά μεγάλη απώλεια που δεν τα έχουμε, π.χ. το έργο του Ιερωνύμου της Καρδίας που ήταν και ο ίδιος πρωταγωνιστής αυτής της περιόδου. Μερικές φορές γνωρίζουμε μονάχα τους τίτλους έργων όπως *Ιστορίαι* ή *Ελληνικά* που είναι γενικές ιστορίες της Ελλάδας, σε άλλες περιπτώσεις οι τίτλοι είναι *Πράξεις,* δηλαδή είναι έργα τα οποία αναφέρονται στα έργα, στις στρατιωτικές ενέργειες και τους πολέμους ενός συγκεκριμένου βασιλιά π.χ. του Πύρρου, του Αντιόχου, του Ευμένη, του Φιλίππου Ε΄ ή του Περσέα.

Μια άλλη κατηγορία ιστορικών έργων είναι εκείνα τα οποία είναι αφιερωμένα στην πιο τραυματική εμπειρία των Ελλήνων της ελληνιστικής εποχής, που είναι η εισβολή των Γαλατών. Η εισβολή ενός βαρβαρικού λαού που αντιμετωπίζεται επιτυχώς μεν στην Ελλάδα, αλλά στη συνέχεια περνά στη Μικρά Ασία, κάνει επανειλημμένες επιδρομές στις ελληνιστικές πόλεις, μέχρι που οι Γαλάτες αποσύρονται στην περιοχή που είναι σήμερα η Άγκυρα και δημιουργούν ένα δικό τους κράτος. Γνωρίζουμε, πάλι, μόνο τους τίτλους τέτοιων έργων κατά των Γαλατών, όπως π.χ. το έργο κάποιου Δημητρίου από το Βυζάντιο, ο οποίος διηγήθηκε το πέρασμα των Γαλατών από την Ευρώπη στην Ασία.

Μερικές φορές, οι συγγραφείς ιστορικών έργων είναι άτομα τα οποία τα ίδια είχαν κάποια ιστορική παρουσία και κάποια ιστορική συμβολή ως πολιτικοί ηγέτες ή ως στρατιωτικοί ηγέτες, π.χ. ο Αθηναίος Δημοχάρης, ο συγγραφέας μιας σύγχρονης ιστορίας, είχε υπηρετήσει ως στρατηγός στην Αθήνα και είχε οργανώσει την άμυνα της Αθήνας κατά τη διάρκεια ενός πολέμου κατά του Κασσάνδρου. Ο Ιερώνυμος της Καρδίας, που ανέφερα προηγουμένως, δεν ήταν μόνον ο σημαντικότερος ιστορικός της εποχής των Διαδόχων, αλλά συμμετείχε και ο ίδιος σε εκστρατείες. Ο φιλόσοφος Κινέας, Θεσσαλός, ο οποίος υπηρέτησε στην αυλή του Πύρρου, ήταν και συγγραφέας μιας τοπικής ιστορίας της Θεσσαλίας. Ο ίδιος ο Πύρρος, ο μεγαλύτερος στρατηγός της ελληνιστικής εποχής, είχε γράψει υπομνήματα, τα οποία πρέπει να ήταν αυτοβιογραφικές σημειώσεις για τις εκστρατείες του. Ο Πτολεμαίος Α΄ έγραψε την ιστορία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, στην οποία είχε και ο ίδιος συμμετάσχει. Ο Πτολεμαίος Γ΄, ο βασιλιάς της Αιγύπτου, έγραψε ένα εκτενές κείμενο για τον Λαοδίκειο Πόλεμο —ή Γ΄ Συριακό Πόλεμο— του οποίου ήταν πρωταγωνιστής. Και ο Άρατος, ο σημαντικότερος πολιτικός ηγέτης της Αχαϊκής Συμπολιτείας, είχε γράψει απομνημονεύματα.

Το γεγονός ότι οι πρωταγωνιστές της Ιστορίας, είναι οι συγγραφείς ιστορικών κειμένων, από τη μία πλευρά είναι πολύτιμο, διότι αναφέρουν προσωπικές εμπειρίες και είχαν προσωπική γνώση των γεγονότων, από την άλλη πλευρά όμως, δεν μπορούμε να περιμένουμε απαραίτητα αντικειμενικότητα στην παρουσίασή τους, διότι ένας από τους στόχους των έργων είναι να παρουσιάσουν και τη δική τους συμβολή με ένα θετικό τρόπο.

Γενικά, η αρχαία ιστοριογραφία αυτής της περιόδου δεν χαρακτηρίζεται πάρα πολύ από αντικειμενικότητα. Υπάρχουν πάρα πολλά προβλήματα, υπερβολικοί αριθμοί, λανθασμένες πληροφορίες. Σας δίνω ένα παράδειγμα: είναι το τιμητικό ψήφισμα για έναν τοπικό ιστορικό της Ταυρικής Χερσονήσου (είναι η σημερινή Σεβαστούπολις στην Κριμαία) του Συρίσκου, ο οποίος έγραψε ένα ιστορικό έργο. Τιμήθηκε στην πόλη του (γι᾽ αυτό τον λόγο έχουμε πληροφορίες για το έργο, γιατί γράφτηκε η τιμητική επιγραφή σε πέτρα) και την τιμή αυτή την προτείνει ο ίδιος ο πατέρας του. Ο περήφανος μπαμπάς φροντίζει η πόλη να τιμήσει το καμάρι του, τον γιο του τον Συρίσκο, ο οποίος έγραψε —όπως λέει η επιγραφή— *με φιλοπονία τις επιφάνειες της Παρθένου* (δηλαδή τα θαύματα της τοπικής θεότητας της Ταυρικής Χερσονήσου. Οι επιφάνειες, αυτά τα θαύματα φυσικά σχετίζονται με πολέμους). *Και τις διάβασε δημόσια* (έχουμε πάλι δηλαδή δημόσιες διαλέξεις) *και επίσης διηγήθηκε τα γεγονότα που αφορούν τους βασιλείς του Βοσπόρου* (τα γεγονότα αυτά είναι, φυσικά,

πολεμικά γεγονότα) *και διηγήθηκε τις προσφορές μας σε άλλες πόλεις με ευνοϊκό τρόπο για τον λαό μας.* Αυτό το οποίο επαινούν οι κάτοικοι της Ηρακλείας, είναι η φιλοπονία του ιστορικού και η εύνοια. Μόνον ένα κείμενο που αναφέρεται στο πώς θα ανακοινώνεται η αναγόρευση, δηλαδή πώς θα γίνεται η αναγόρευση της τιμής, αναφέρει το γεγονός ότι τιμούν τον Συρίσκο επειδή παρουσίασε και την αλήθεια.

Από όσο μπορούμε να κρίνουμε από τα εκτενή αποσπάσματα των ιστορικών της ελληνιστικής περιόδου, τα περισσότερα έχουν προπαγανδιστικούς στόχους. Κατά καιρούς, είναι γεμάτα με πολεμική. Σε άλλες περιπτώσεις, προσπαθούν να παράσχουν αιτιολογίες και να υπερασπιστούν διάφορες ιστορικές προσωπικότητες. Ένα παράδειγμα είναι ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζουν τρεις ιστορικοί τη στάση του Περσέα κατά τη μάχη της Πύδνας το 167 π.Χ. Κατά τη μάχη αυτή, σε κάποια στιγμή ο Περσέας, ο βασιλιάς της Μακεδονίας που πολεμούσε κατά των Ρωμαίων, αποχώρησε από το πεδίο της μάχης. Κατά τον Πολύβιο (τον ένα ιστορικό) αυτό το έκανε από δειλία, λέγοντας ότι πάει να θυσιάσει στον Ηρακλή, και συμπληρώνει ο Πολύβιος: *βέβαια, ο Ηρακλής δεν αποδέχεται τις θυσίες δειλών.* Ένας άλλος ιστορικός, ο Ποσειδώνιος, ο οποίος ήταν αυτόπτης μάρτυρας, λέει ότι την παραμονή της μάχης, τον Περσέα τον είχε κλωτσήσει το άλογό του. Παρά το γεγονός ότι ήταν τραυματισμένος, πήγε στη μάχη και εκεί αναγκάστηκε να αποχωρήσει από το μέτωπο όταν πληγώθηκε από ένα ακόντιο. Διακόσια και χρόνια αργότερα, ένας άλλος ιστορικός, ο Φλώρος, παρουσιάζει τον Περσέα να εγκαταλείπει το πεδίο της μάχης αμέσως μόλις εμφανίζεται ο ρωμαίος στρατηγός Αιμίλιος Παύλος. Βλέπουμε πώς, σταδιακά, ένα ιστορικό γεγονός για το οποίο υπάρχουν ήδη από τους συγχρόνους διαφορετικές απόψεις, καταλήγει σε ένα παραμύθι. Υπάρχουν, επίσης, πάρα πολλές φορές υπερβολές όσον αφορά τους αριθμούς.

Τα βασικά χαρακτηριστικά της ελληνιστικής ιστοριογραφίας είναι ενδιαφέροντα για τις περιπέτειες, δηλαδή για αιφνίδιες αλλαγές της τύχης και για το *παράδοξον*, για παράδοξα πράγματα, για μη αναμενόμενες εξελίξεις. Με αυτά τα θέματα θα ασχοληθώ σε ένα από τα τελευταία μαθήματα σχετικά με την αισθητική του πολέμου στην ελληνιστική εποχή.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

86. Τιμητικό ψήφισμα για τον ιστορικό Συρίσκο, Ταυρική Χερσόνησος, 3ος π.Χ. αι., *Jacoby, Fragmente der griechischen Historiker 807 T1*:

"Ο Συρίσκος, γιος του Ηρακλείδη, κατέγραψε με φιλοπονία τις επιφάνειες της Παρθένου και τις ανέγνωσε δημόσια. Επίσης διηγήθηκε τα γεγονότα που αφορούν στους βασιλείς του Βοσπόρου και διηγήθηκε τις προσφορές μας σε άλλες πόλεις με ευνοϊκό τρόπο για τον λαό μας. Για να τιμηθεί αντάξια, να αποφασίσουν η βουλή και η συνέλευση τα εξής. Να επαινεθεί για τα παραπάνω. Οι συμνάμονες [αξιωματούχοι] να τον στεφανώσουν με χρυσό στεφάνι κατά τη γιορτή των Διουσίων, την 21η ημέρα, κάνοντας την παρακάτω αναγγελία: "Ο Λαός στεφανώνει τον Συρίσκο, γιο του Ηρακλείδη, επειδή κατέγραψε τις επιφάνειες της Παρθένου και συνέταξε ιστορική αφήγηση των ευεργεσιών μας προς τους βασιλείς και τις πόλεις αληθινά και με ευνοϊκό τρόπο προς τον λαό μας".

V5.2.2 Ιστοριογραφία ως μνημείο (14΄)

https://youtu.be/7uzaY_mhRq4

απομαγνητοφώνηση Lemonia9 / αντιπαραβολή MEDIALUZ

Αναφέρθηκα στο προηγούμενο μάθημα στη σημασία που έχει ο πόλεμος ως αντικείμενο της ελληνιστικής ιστοριογραφίας. Ειδικά, την ελληνιστική εποχή, αναπτύσσεται για πρώτη φορά και μια ιδιαίτερη μορφή ιστοριογραφίας, μια μορφή την οποία θα χαρακτήριζα *μνημειώδη ιστοριογραφία.* Μνημειώδη, γιατί; Διότι παίρνει τη μορφή μνημείου σε δημόσιο χώρο· δεν είναι, δηλαδή, ιστορικά συγγράμματα που υπάρχουν μόνο στη μορφή παπύρου —αργότερα περγαμηνής— δηλαδή κείμενα τα οποία βρίσκονται σε μια βιβλιοθήκη, αλλά είναι ιστορικά κείμενα, τα οποία μπορούν να διαβαστούν σε δημόσιους χώρους της πόλης. Αυτό είναι ένα εντελώς νέο φαινόμενο της ελληνιστικής εποχής (τουλάχιστον σε αυτές τις διαστάσεις· δεν αποκλείεται να υπήρχαν ανάλογες αναγραφές και σε προγενέστερες περιόδους, αλλά έγκυρες πληροφορίες έχουμε μόνο από την ελληνιστική εποχή).

Τι είναι αυτά τα έργα της μνημειώδους ιστοριογραφίας του πολέμου; Ένα παράδειγμα: Γύρω στο 250 π.Χ. ο Ηράκλειτος, ένας Αθηναίος πολίτης —που ήταν όμως στην υπηρεσία του βασιλιά της Μακεδονίας Αντιγόνου Γονατά— υπηρετούσε ως στρατηγός της μακεδονικής φρουράς στον Πειραιά. Αυτός ο Ηράκλειτος, για να τιμήσει τον βασιλιά του και εργοδότη του, αφιέρωσε στην Αθηνά-Νίκη, στην Ακρόπολη (δηλαδή, κοντά στον ναό της Νίκης, της προστάτιδας δηλαδή της νίκης), αφιέρωσε μια σειρά από *υπομνήματα*, δηλαδή ή κείμενα ή εικόνες ή —το πιθανότερο— συνδυασμό εικόνων και κειμένων, που παρουσίαζαν τις πράξεις του βασιλέως εναντίον των βαρβάρων για τη σωτηρία των Ελλήνων. Πρόκειται για μία ιστορική πραγματεία (πολύ σύντομη, φυσικά), η οποία εξέθετε, σε πολύ γενικές γραμμές, είτε με κείμενο είτε με εικόνα ή —όπως είπα προηγουμένως, το πιθανότερο— με εικόνες, με ανάγλυφες παραστάσεις ή ζωγραφικές παραστάσεις —συνοδευόμενες από σύντομα κείμενα— τις πράξεις του Αντιγόνου Γονατά στον πόλεμο κατά των Γαλατών 20 χρόνια νωρίτερα.

Το γεγονός ότι επιλέγει αυτόν τον χώρο, δηλαδή την Ακρόπολη, σχετίζεται βέβαια με το γεγονός ότι η Ακρόπολη είναι ένας χώρος μνήμης για τις συμβολές των Αθηναίων στην υπεράσπιση της Ελλάδας από άλλους βαρβάρους (από τους Πέρσες). Ακριβώς εκεί, και πολύ συνειδητά, ο Ηράκλειτος αφιερώνει ένα κείμενο, το οποίο δείχνει ότι ο Αντίγονος Γονατάς είναι συνεχιστής αυτής της ηρωικής παράδοσης των Ελλήνων, να αντιμετωπίζουν τις επιθέσεις και τις απειλές ξένων εχθρών.

Ένας άλλος λόγος, που γίνεται αυτή η αφιέρωση, είναι διότι ακριβώς η γαλατική επιδρομή, αυτή την εποχή, αποτελεί αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης και προπαγάνδας σχεδόν όλων όσων είχαν κάποια συμμετοχή στην άμυνα της Ελλάδας από τους Γαλάτες. Οι Αιτωλοί το κάνουν αυτό, καθιερώνοντας τη γιορτή *των Σωτηρίων,* αλλά ακόμα και η μακρινή πόλη της Μαγνησίας του Μαιάνδρου θυμίζει συνεχώς ότι οι στρατιώτες της συμμετείχαν στην υπεράσπιση της Ελλάδας από τους βαρβάρους.

Η γαλατική επιδρομή ήταν τόσο σημαντικό γεγονός για την ιστορική συνείδηση των Ελλήνων αυτής της εποχής, που είχαν γραφτεί εκείνη την εποχή ακόμα και επικά ποιήματα. Παραδείγματος χάριν, κάποιος Λεσχίδης έγραψε *τις Πράξεις του Ευμένη* κι ένας Σιμωνίδης της Μαγνησίας έγραψε τις *Πράξεις του Αντιόχου* και τη μάχη του εναντίον των Γαλατών.

Ακριβώς, λοιπόν, επειδή οι γαλατικοί πόλεμοι αποτελούν ένα στοιχείο προπαγάνδας, επιλέγει

ο Ηράκλειτος ακριβώς αυτόν τον χώρο, για να τονίσει τη συμμετοχή του δικού του βασιλιά σε αυτόν τον πόλεμο. Όπως είπα, επιλέγει συνειδητά την Ακρόπολη. Οι παραστάσεις οι ανάγλυφες στην Ακρόπολη —οι γλυπτές παραστάσεις— σχετίζονται πάντοτε με πολέμους μεταξύ των Ελλήνων —ιδίως των Αθηναίων— και [των] βαρβάρων. Είναι ή αμαζονομαχία (κατά των βαρβάρων αμαζόνων) ή παραστάσεις που σχετίζονται με τους Τρωικούς Πολέμους και τους πολέμους κατά των Περσών. Σε αυτό το σκηνικό ο Ηράκλειτος παρουσιάζει τον Αντίγονο ως υπερασπιστή της ελληνικής ελευθερίας από τους βαρβάρους.

Αυτό είναι ένα μόνο παράδειγμα λογοτεχνικών έργων (ιστοριογραφικών έργων), τα οποία χαράσσονται πάνω σε λίθο (συνήθως σε τοίχους δημοσίων κτιρίων ή σε στήλες). Ακριβώς επειδή χαράσσονται σε επιγραφή και επειδή είναι εκτεθειμένα σε δημόσιους χώρους, δίνουν τη δυνατότητα σε ευρύτερο κοινό, από εκείνο το οποίο θα μπορούσε να αγοράσει ένα λογοτεχνικό ή ιστοριογραφικό έργο, να αποκτήσουν πρόσβαση σε ιστορικές πληροφορίες.

Ακόμα και κείμενα, όπως οι *Βιογραφίες* του ποιητή Αρχιλόχου της Πάρου —που ήταν ο σημαντικότερος Πάριος και τιμούνταν στην Πάρο με ένα μνημείο το οποίο λέγεται *Αρχιλόχιο·* εκεί ήταν αναγραμμένες οι *Βιογραφίες* του, οι οποίες έγιναν τον 3ο π.Χ. αιώνα— ακόμα και αυτές οι βιογραφίες ενός ποιητή, αυτό το οποίο κάνουν είναι να θυμίζουν την πολεμική τους συμβολή. Αποτελούνται —αυτές οι *Βιογραφίες—* από αποσπάσματα των ποιημάτων του Αρχιλόχου, που σχετίζονται με πολέμους. Βλέπουμε, και σε αυτό το παράδειγμα, τη σημασία που έχει η επιγραφή εκτεθειμένη δημόσια για τη μεταβίβαση ιστορικών πληροφοριών.

Γύρω στο 300 π.Χ. οι αρχές της Μαγνησίας του Μαιάνδρου —μιας σημαντικής πόλης της Ιωνίας— δημοσίευσαν σε επιγραφή, στην αγορά της πόλης, μια τοπική ιστορία. Την έγραψαν στον τοίχο ενός δημοσίου κτιρίου στην αγορά και ένα από τα στοιχεία τα οποία υπήρχαν σε αυτή την ιστορία είναι, πάλι, οι Γαλατικοί Πόλεμοι.

Αλλά ένα χαρακτηριστικό —ίσως το χαρακτηριστικότερο— παράδειγμα είναι η λεγόμενη *Λινδία αναγραφή,* μια επιγραφή από τη Λίνδο της Ρόδου (που σήμερα βρίσκεται στην Κοπεγχάγη), μια επιγραφή η οποία έχει διηγήσεις των θαυμάτων της Αθηνάς Λινδίας και καταλόγους των αφιερωμάτων, τα οποία είχαν γίνει στο ιερό. Και ο λόγος που δημιουργείται αυτή η επιγραφή, που γράφεται αυτή η επιγραφή, είναι ακριβώς για να τονιστεί η δόξα του τοπικού ιερού. Δύο από τις τρεις επιφάνειες, δηλαδή δύο από τα τρία θαύματα, που αναφέρονται σε αυτή την επιγραφή, είναι θαύματα που σχετίζονται με πολέμους (με τους Περσικούς Πολέμους και την πολιορκία της Ρόδου από τον Δημήτριο Πολιορκητή). Η επιγραφή αυτή στήθηκε το 99 π.Χ., δηλαδή περίπου 400 χρόνια μετά τους Περσικούς Πολέμους και περίπου δύο αιώνες μετά από την πολιορκία της Ρόδου από τον Δημήτριο Πολιορκητή.

Αν κοιτάξουμε τα αφιερώματα μυθικών ηρώων και άλλων ιστορικών προσωπικοτήτων που βρίσκονται στον κατάλογο των ένδοξων αφιερωμάτων της Λίνδου, θα δούμε ότι είναι αφιερώματα που πάντοτε σχετίζονται με μυθικές προσωπικότητες που συνδέονται με πολέμους (παραδείγματος χάριν, με τον Κάδμο, τον Μίνωα, τον Μενέλαο) ή αφιερώματα τα οποία σχετίζονται με λάφυρα (παραδείγματος χάριν, μια απ᾽ αυτές τις αναφορές που υπάρχουν σ᾽ αυτόν τον κατάλογο *είναι αφιέρωμα απ᾽ αυτούς που είχαν πάρει μέρος στην εκστρατεία στη Λυκία με τον Κλεόβουλο, που αφιέρωσαν οκτώ ασπίδες κι ένα χρυσό στεφάνι για το άγαλμα,* όπως διηγείται ο Τιμόθεος στο *Χρονικό* και ο Πολύζαλος στο τέταρτο βιβλίο *των Ιστοριών*). Αυτή τη μορφή έχουν οι αναφορές σ᾽ αυτόν τον κατάλογο· έχουμε αναφορά του αναθέτη, τι ανέθεσε, για ποιο λόγο το ανέθεσε και σε ποια ιστορικά έργα αναφέρεται αυτό το αφιέρωμα (εδώ είναι ένα ανάθημα, το οποίο σχετίζεται με μια εκστρατεία στη Λυκία).

Μια άλλη ανάθεση σχετίζεται με έναν πόλεμο, ο οποίος έγινε στη Ρόδο. Το κείμενο λέει:

Ο δήμος αφιέρωσε μια ασπίδα, σύμφωνα με τον χρησμό, που είχε προβλέψει ότι ο πόλεμος που ξέσπασε εκείνα τα χρόνια κατά του Πτολεμαίου Φιλαδέλφου, θα τελειώσει μόλις γίνει αφιέρωση στην Αθηνά.

Και ο χρησμός πραγματοποιήθηκε — όπως γράφει ο Τιμόκριτος στο τέταρτο βιβλίο των *Χρονικών.*

Η ακόλουθη επιγραφή είχε χαραχθεί στην ασπίδα:

Ο λαός των Ροδίων αφιερώνει στην Αθηνά Λινδία, σύμφωνα με τον χρησμό.

Δεν θα επεκταθώ σε άλλα τέτοια παραδείγματα, αλλά είναι πολλά. Βλέπετε ότι, εκείνος ο οποίος επισκεπτόταν το ιερό της Αθηνάς Λινδίας και σταματούσε μπροστά στην επιγραφή, μπορούσε διαβάζοντας το περιεχόμενο της επιγραφής —αυτόν τον κατάλογο των αφιερωμάτων που είχαν γίνει από προσωπικότητες της ιστορίας— να παίρνει άμεσα πληροφορίες σχετικά με ιστορικά γεγονότα, τόσο της πατρίδας του όσο και της γενικότερης ελληνικής ιστορίας.

Ένα άλλο —ίσως το γνωστότερο— παράδειγμα μνημειώδους ιστοριογραφίας είναι το λεγόμενο *Πάριο Χρονικό.* Είναι μια χρονογραφία, δηλαδή ένας κατάλογος ετών και των βασικών γεγονότων που υπήρχαν εκείνο το έτος (εκείνη τη χρονιά). Είναι γραμμένο σε μάρμαρο — δυστυχώς δεν σώζεται πάρα πολύ καλά και σήμερα βρίσκεται στην Οξφόρδη. Διαβάζοντας τις αναφορές σ᾽ αυτό το *Πάριο Χρονικό* βλέπουμε ότι το βασικό αντικείμενο είναι —πάλι— πόλεμοι.

Ας πάρουμε ως παράδειγμα τα γεγονότα που γίνονται απ᾽ το 322 ως το 318 π.Χ. (η επιλογή των γεγονότων είναι γεγονότα της ελληνικής ιστορίας από την εποχή του Κέκροπα, δηλαδή το 1580 π.Χ., ως τη χρονιά που έγινε αυτό το κείμενο, το 264 π.Χ.). Γράφει, λοιπόν, ο συγγραφέας του *Παρίου Χρονικού:*

Από τον Λαμιακό Πόλεμο, που πολέμησαν οι Αθηναίοι εναντίον του Αντιπάτρου, και από τη ναυμαχία που έγινε και στην οποία νίκησαν οι Μακεδόνες τους Αθηναίους στην Αμοργό, 59 χρόνια[19]*·*

[…] άρχοντας των Αθηναίων ήταν ο Κηφισόδοτος. […]

Από την εποχή που Αντίπατρος κατέλαβε την Αθήνα και ο Οφέλλας στάλθηκε από τον Πτολεμαίο να καταλάβει την Κυρήνη, 58 χρόνια[20]*·*

[…] ο Φιλώτας ήταν άρχοντας της Αθήνας. […]

Από την εποχή που ο Αντίγονος πέρασε στην Ασία και ο Αλέξανδρος τάφηκε στη Μέμφιδα και ο Περδίκκας εισέβαλε στην Αίγυπτο και σκοτώθηκε κι ο Κρατερός και ο Αριστοτέλης, ο φιλόσοφος, πέθανε στην ηλικία των 50 ετών, 57 χρόνια· ο Άρχιππος ήταν άρχοντας στην Αθήνα· κι ο Πτολεμαίος έκανε μια επιδρομή στην Κυρήνη… κ.ο.κ.

Χρονιά-αντιχρονιά έχουμε γεγονότα κι όπως βλέπετε, αυτά τα γεγονότα είναι γεγονότα πολεμικά, είναι διηγήσεις πολέμων, μαχών, πολιορκιών, είναι διηγήσεις για την κατάληψη πόλεων… Αυτό είναι κυρίως το περιεχόμενο της ιστοριογραφίας.

Ένα άλλο είδος μνημειώδους ιστοριογραφίας —το οποίο ανέφερα και σε άλλο μάθημα— είναι

---

[19] άρχοντας των Αθηναίων ήταν ο Κηφισόδωρος

[20] άρχοντας των Αθηναίων ήταν ο Φιλοκλής

οι κατάλογοι αρχόντων που βρίσκουμε σε ορισμένες πόλεις και οι οποίοι συνοδεύονται από μικρές πληροφορίες (μικρά χρονικά, θα τα λέγαμε) για γεγονότα τα οποία έγιναν μία συγκεκριμένη χρονιά. Παραδείγματος χάριν, στην Τήνο, από την οποία έχουμε αρκετούς τέτοιους καταλόγους, αυτό το οποίο αναφέρεται μία χρονιά είναι ότι έγινε μια επίθεση πειρατών τον 1ο π.Χ. αιώνα, η οποία αντιμετωπίστηκε με επιτυχία. Αναφέρεται στην επιγραφή:

> *Κατά τη διάρκεια της θητείας τους υπήρξε υγεία. Επίσης διαφύλαξαν την ομόνοια. Όταν κάποιοι άνδρες παρατήρησαν αυτούς που μας επιτέθηκαν και είχαν αναρριχηθεί στα τείχη και καταλάβει την κάτω πόλη, ο Ονησάς και οι φρουροί παρατάχθηκαν μέσα στην πόλη και με τη δύναμή τους απώθησαν τους εχθρούς.*

Βλέπετε, ότι και ένα τέτοιο κείμενο παρέχει ένα στοιχείο συλλογικής μνήμης· διαιωνίζει την ανάμνηση για ένα σημαντικό ιστορικό γεγονός μιας χρονιάς στην Τήνο, ένα γεγονός που διαφορετικά δεν θα το γνωρίζαμε.

Η μνημειώδης ιστοριογραφία χαρακτηρίζεται από τα ίδια βασικά γνωρίσματα, που συναντούμε και στη γενικότερη ιστοριογραφία της εποχής, δηλαδή ένα έντονο ενδιαφέρον για πολέμους και κυρίως οι πόλεμοι, οι οποίοι αποτελούν αντικείμενο αυτής της μνημειώδους ιστοριογραφίας, δεν είναι τόσο πολύ πόλεμοι ανάμεσα σε ελληνικές πόλεις (εκτός αν αυτοί οι πόλεμοι σχετίζονται με την ελευθερία και την αυτονομία και τη σωτηρία μιας πόλης), αλλά είναι κυρίως πόλεμοι που σχετίζονται με την αντιμετώπιση βαρβαρικών επιθέσεων, βαρβαρικών επιδρομών ξένων εχθρών. Με τον τρόπο αυτό και η μνημειώδης ιστοριογραφία του πολέμου συμβάλλει στη δημιουργία μιας ελληνικής ταυτότητας στην ελληνιστική εποχή.

87[21]. Πάριο χρονικό (κατάλογος σημαντικών γεγονότων από το 1580 ως το 264 π.Χ.), Πάρος, περ. 264 π.Χ., *Jacoby, Fragmente der griechischen Historiker 239* (αποσπάσματα):

«Από τον Λαμιακό Πόλεμο, τον οποίο πολέμησαν οι Αθηναίοι κατά του Αντιπάτρου, και από τη ναυμαχία που πολέμησαν οι Μακεδόνες κατά των Αθηναίων στην Αμοργό, και νίκησαν, [πέρασαν] 59 χρόνια· άρχοντας στην Αθήνα ήταν ο Κηφισόδοτος. — Από την κατάληψη της Αθήνας από τον Αντίπατρο και από την αποστολή του Οφέλλα από τον Πτολεμαίο για να καταλάβει την Κυρήνη, 58 χρόνια· άρχοντας στην Αθήνα ήταν ο Φιλώτας. — Από την εποχή που ο Αντίγονος πέρασε στην Ασία και ο Αλέξανδρος τάφηκε στη Μέμφιδα και ο Περδίκκας εισέβαλε στην Αίγυπτο και σκοτώθηκε και πέθαναν ο Κράτερος και ο Αριστοτέλης, ο φιλόσοφος, σε ηλικία 50 ετών, 57 χρόνια· άρχοντας στην Αθήνα ήταν ο Απολλόδωρος. Και την ίδια χρονιά οι Συρακούσιοι εξέλεξαν τον Αγαθοκλή στρατηγό με απεριόριστες εξουσίες για τα οχυρά της Σικελίας». ”

88. Κατάλογος ετησίων αρχόντων, Τήνος, 3ος π.Χ. αι., *Inscriptiones Graecae XII Supplementum 315*:

“Κατά τη διάρκεια της θητείας τους υπήρξε υγεία. Επίσης διαφύλαξαν την ομόνοια. Όταν κάποιοι άνδρες παρατήρησαν εκείνους που μας επιτέθηκαν και είχαν αναρριχηθεί στα τείχη και καταλάβει την κάτω πόλη, ο Ονησάς και οι φρουροί παρατάχθηκαν μέσα στην πόλη και με τη δύναμή τους απώθησαν τους εχθρούς”.

[21] Σύμφωνα με το Πάριο χρονικό:

87. Πάριο χρονικό (κατάλογος σημαντικών γεγονότων από το 1580 ως το 264 π.Χ.), Πάρος, περ. 264 π.Χ., Jacoby, Fragmente der griechischen Historiker 239 (αποσπάσματα):

“Από τον Λαμιακό Πόλεμο, τον οποίο πολέμησαν οι Αθηναίοι κατά του Αντιπάτρου, και από τη ναυμαχία που πολέμησαν οι Μακεδόνες κατά των Αθηναίων στην Αμοργό, και νίκησαν, [πέρασαν] 59 χρόνια· άρχοντας στην Αθήνα ήταν ο Κηφισόδωρος. […]

Από την κατάληψη της Αθήνας από τον Αντίπατρο και από την αποστολή του Οφέλλα από τον Πτολεμαίο για να καταλάβει την Κυρήνη, 58 χρόνια· άρχοντας στην Αθήνα ήταν ο Φιλοκλής. […]

Από την εποχή που ο Αντίγονος πέρασε στην Ασία και ο Αλέξανδρος τάφηκε στη Μέμφιδα και ο Περδίκκας εισέβαλε στην Αίγυπτο και σκοτώθηκε και πέθαναν ο Κράτερος και ο Αριστοτέλης, ο φιλόσοφος, σε ηλικία 50 ετών, 57 χρόνια· άρχοντας στην Αθήνα ήταν ο Άρχιππος […]

άρχοντας στην Αθήνα ήταν ο Απολλόδωρος. Και την ίδια χρονιά οι Συρακούσιοι εξέλεξαν τον Αγαθοκλή στρατηγό με απεριόριστες εξουσίες για τα οχυρά της Σικελίας”.

V5.2.3 Τόποι της μνήμης (17΄)

https://youtu.be/p0x-gbySQAs

απομαγνητοφώνηση REAKORI / αντιπαραβολή Asimenia

Όποιος ενδιαφέρεται, σήμερα, να αποκτήσει πληροφορίες για ιστορικά γεγονότα, μπορεί να ανοίξει ένα ιστορικό εγχειρίδιο ή να ελέγξει το αντίστοιχο θέμα στο διαδίκτυο, μπορεί να ανοίξει μια εγκυκλοπαίδεια ή μπορεί να παρακολουθήσει τα μαθήματα του Mathesis, αλλά, εν πάση περιπτώσει, κυρίως ο τρόπος με τον οποίο ενημερωνόμαστε για ιστορικά γεγονότα είναι διαβάζοντας πληροφορίες· παίρνοντας πληροφορίες από γραπτά κείμενα είτε αυτά είναι αναρτημένα στο διαδίκτυο είτε είναι βιβλία τα οποία κυκλοφορούν με την παραδοσιακή μορφή.

Αυτό το οποίο προσπαθώ να εξηγήσω σε αυτό το μάθημα είναι ότι στην ελληνιστική εποχή —κι εν μέρει αυτό αν το κοιτάξουμε κάπως καλύτερα, βλέπουμε να ισχύει και στη δική μας την περίοδο— στην ελληνιστική όμως —κυρίως— εποχή, ο τρόπος με τον οποίο η μνήμη πολεμικών γεγονότων παραδίδεται από μία γενιά στην επόμενη, δεν σχετίζεται μόνο με τη γραπτή ιστοριογραφία που μας απασχόλησε στα προηγούμενα μαθήματα, αλλά σχετίζεται και με άλλους τρόπους: με την προφορικότητα, δηλαδή με την προφορική παράδοση —και όπως θα δούμε στη συνέχεια— και με μνημεία.

Μια τέτοια μορφή μνημείου είναι το τρόπαιο. Μια άλλη, είναι τα μνημεία τα πολεμικά τα οποία θυμίζουν κάποια μάχη ή κάποια επιτυχία. Είναι τα αφιερώματα λαφύρων στα ιερά, αλλά είναι ακόμα και τα μνήματα κάποιων πολεμιστών.

Ας ξεκινήσουμε με το τρόπαιο. Το τρόπαιο, που είναι μία συλλογή όπλων που έχουν μαζευτεί από το πεδίο της μάχης, όπλων του νικημένου εχθρού, αποτελεί ένα αφιέρωμα στον Δία Τροπαίο, δηλαδή τον Δία ο οποίος προστατεύει τους νικητές και έδειξε την προστασία του κατά την *τροπή.* Η τροπή είναι η χρονική στιγμή της μάχης όπου ο ένας αντίπαλος στρέφεται και αρχίζει να το βάζει στα πόδια. Και φυσικά όταν κάποιος το βάζει στα πόδια, εκείνο το οποίο θα κάνει είναι να πετάξει τα πιο βαριά αντικείμενα που τον εμποδίζουν στην υποχώρησή του, και το πρώτο αντικείμενο είναι φυσικά η ασπίδα, γι αυτό το λόγο οι δειλοί χαρακτηρίζονται ως *ριψάσπιδες* (είναι εκείνοι οι οποίοι στρέφονται, το βάζουν στα πόδια και ρίχνουν πρώτα πρώτα την ασπίδα τους). Η τροπή είναι, επομένως, η χρονική στιγμή που αποφασίζει ποιος είναι ο νικητής σε μια μάχη. Στο σημείο στο οποίο γίνεται η τροπή, εκεί δηλαδή που κατά τη μάχη ο ένας αντίπαλος αναγνωρίζει την ήττα του και την αδυναμία του και στρέφεται —εξού και τροπή — και το βάζει στα πόδια, σε εκείνο ακριβώς το σημείο, ο νικηφόρος στρατηγός μαζεύει όπλα, περικεφαλαίες, ασπίδες, πανοπλίες, και τις αναθέτει στον Δία Τροπαίο. Επομένως το τρόπαιο είναι —από τη μία πλευρά— ένα καθαρά θρησκευτικό μνημείο, αποτελεί μια ιδιοκτησία του θεού, δεδομένου ότι έχει αφιερωθεί στον θεό. Γι᾽ αυτόν τον λόγο, απαγορεύεται η καταστροφή των τροπαίων· απαγορεύεται η καταστροφή τους, διότι θα αποτελούσε ιεροσυλία. Γι᾽ αυτόν τον λόγο, τα τρόπαια επιβιώνουν επί αιώνες.

Ο Παυσανίας είδε, παραδείγματος χάριν, τον 2ο μ.Χ. αιώνα, ένα τρόπαιο για μια μάχη στο Λαν, νοτίως της Σπάρτης, μια μάχη για την οποία δεν έχουμε καμία άλλη πληροφορία, αλλά πρέπει να είχε γίνει το αργότερο στην ελληνιστική εποχή, αν δεν είχε γίνει και νωρίτερα. Αν αναλογιστούμε τον αριθμό των μαχών που έγιναν στην αρχαϊκή εποχή, την κλασική εποχή και τα ελληνιστικά χρόνια, μαχών που συνδέονταν με την ύπαρξη ενός τροπαίου που απαγορευόταν να καταστραφεί, μπορείτε να καταλάβετε ότι μια επίσκεψη, ένα ταξίδι στο

τοπίο της ελληνιστικής Ελλάδας, είναι ένα ταξίδι το οποίο σφραγίζεται από την παρουσία τροπαίων, από την παρουσία μνημείων μαχών.

Ένα από αυτά τα τρόπαια είναι το τρόπαιο το οποίο έστησε ο Σύλλας, στη Χαιρώνεια, το 86 π.Χ. και το οποίο στεκόταν ακόμα στα χρόνια του Πλουτάρχου, δύο αιώνες αργότερα· και μάλιστα πρόσφατα, σε αρχαιολογικές έρευνες, έχουν εντοπίσει τη θέση στην οποία βρισκόταν αυτό το τρόπαιο και το οποίο έχει βρεθεί.

Μνήμη ή έλεγχος της μνήμης δεν σημαίνει μόνο την παράδοση μνήμης στην επόμενη γενιά· έλεγχος της μνήμης σημαίνει και τη συνειδητή αμνησία. Δηλαδή είναι σημαντικό, όχι μονάχα να θυμάται κανένας πολέμους και μάχες, αλλά είναι σημαντικό να ξεχνάει κανένας πολέμους και μάχες. Αυτό είναι ένα άλλο αντικείμενο το οποίο δεν μπορώ να εκθέσω σε αυτό το μάθημα, δηλαδή η έννοια της *αμνηστίας,* αλλά θα πρέπει να το έχουμε υπόψη μας ότι πολλές φορές, μετά το τέλος ενός πολέμου, αυτό το οποίο πρέπει να κάνουν οι δύο εμπλεκόμενες μερίδες είναι να συμφωνήσουν για να μην μνησικακούν, δηλαδή να μην ενεργούν με βάση την ανάμνηση των κακών, των αδικιών και των απωλειών τις οποίες έχουν υποστεί, και αυτή η έννοια της αμνηστίας είναι πολύ σημαντική, τόσο μετά από εμφύλιους πολέμους, όσο και μετά από πολέμους.

Πάντως, η ορατή υπόμνηση ενός πολέμου είναι, όπως ανέφερα στην αρχή, το τρόπαιο. Το τρόπαιο θυμίζει —σε έναν— νίκη, αλλά για κάποιον άλλον σημαίνει να του θυμίζει την ήττα του. Αυτό ήταν τόσο σημαντικό, που οι Ρόδιοι όταν ήθελαν να αποφύγουν να βλέπουν ένα τρόπαιο κάποιου εχθρού τους, μη μπορώντας να το καταστρέψουν —δεδομένου ότι θα αποτελούσε ιεροσυλία—, αυτό το οποίο έκαναν ήταν να κτίσουν έναν τοίχο γύρω του, ώστε να μην είναι αναγκασμένοι να το βλέπουν. Ακόμα και αυτό το τέχνασμα των Ροδίων, δείχνει πόση σημασία έχουν τα τρόπαια και πόσο συνειδητά εκλαμβανόντουσαν υπόψη, πως αποτελούν στοιχείο της καθημερινότητας στον αρχαίο κόσμο και, φυσικά, ιδιαίτερα στην ελληνιστική εποχή που είναι η εποχή του στησίματος πολλών νέων τροπαίων.

Αλλά αν αφήσουμε τα τρόπαια και περάσουμε στο χώρο των ιερών, επίσης μία επίσκεψη σε ένα ιερό, αποτελεί και ένα ταξίδι σε ένα χώρο μνήμης. Διότι τα ιερά, ιδίως τα πανελλήνια ιερά, είναι γεμάτα από αφιερώματα, αγάλματα, και μνημεία, υπομνήματα, τα οποία θυμίζουν νικηφόρους πολέμους. Είναι ένα συνηθισμένο φαινόμενο η αφιέρωση λαφύρων, μετά από μια επιτυχημένη μάχη, σε ένα ιερό.

Παραδείγματος χάριν, στο Αίγιο, Αχαιοί στρατιώτες αφιέρωσαν, το 209 π.Χ., λάφυρα, γράφοντας στην επιγραφή:

> *Οι Αχαιοί και ο στρατηγός Κυλιάδας, ο γιος του Δαμαρέτου από τις Φαρές, στους θεούς μετά από νίκη που κατήγαγαν μαζί με τους Μακεδόνες.*

Έχουμε το όνομα —εδώ— της κοινότητας των Αχαιών· έχουμε το όνομα του νικηφόρου στρατηγού, που με αυτό τον τρόπο, φυσικά, αυτοπροβάλλεται· έχουμε αναφορά των συμμάχων (είναι μία μάχη στην οποία συμμετείχαν και οι Μακεδόνες)· αυτό το οποίο δεν έχουμε όμως είναι η αναφορά του εχθρού. Η επιγραφή είναι —λέει— νίκη που κατήγαγαν μαζί με τους Μακεδόνες, αλλά ποιος ήταν ο αντίπαλός τους δεν αναφέρεται, και αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό που έχει μεγάλη σημασία για την κατανόηση αυτών των αφιερωμάτων, αυτών των μνημείων νίκης. Από τη μία πλευρά είναι απαραίτητα (είναι απαραίτητα για την έκφραση ευγνωμοσύνης προς τους θεούς, είναι απαραίτητα διότι αποτελούν και στοιχείο προπαγάνδας και αυτοπροβολής μιας κοινότητας που χαίρεται και είναι περήφανη για την επιτυχία της), αλλά από την άλλη πλευρά —ένα χαρακτηριστικό που συναντούμε σ᾽ αυτά τα αφιερώματα— είναι ότι οι εχθροί αναφέρονται μόνο όταν είναι ξένοι (όταν είναι Γαλάτες, όταν

είναι Θράκες, όταν είναι Δαρδανοί). Όχι όταν ο εχθρός είναι μια άλλη ελληνική πόλη. Υπάρχουν ελάχιστες εξαιρέσεις· γενικά οι αρχαίοι Έλληνες, ειδικά στην ελληνιστική εποχή το παρατηρούμε αυτό, αποφεύγουν να αναφέρουν το γεγονός ότι πήραν τα λάφυρα από κάποια άλλη ελληνική πόλη, διότι η άλλη ελληνική πόλη από την οποία πήραν τα λάφυρα σήμερα, μπορεί αύριο να είναι σύμμαχος σε κάποιον άλλο πόλεμο.

Οι αφιερώσεις στα πανελλήνια ιερά, όπως είναι η Ολυμπία, η Δήλος και οι Δελφοί, έχουν ιδιαίτερη σημασία, όχι μόνο για τις πόλεις αλλά και για τους βασιλείς, ως στοιχείο της δικής τους προπαγάνδας ως επιτυχημένοι στρατιωτικοί ηγέτες, σωτήρες της Ελλάδος και νικητές επί των εχθρών τους. Στα τέλη της ελληνιστικής εποχής εμφανίζεται και μια νέα ομάδα τέτοιων μνημείων, τα οποία θυμίζουν ιστορικά γεγονότα πολεμικού χαρακτήρα, και αυτές είναι οι αφιερώσεις νικηφόρων Ρωμαίων στρατηγών. Ένα παράδειγμα τέτοιων αφιερωμάτων είναι τα μνημεία, τα αγάλματα, τα οποία αφιέρωσαν, είτε ο Άτταλος Α΄ είτε ο Άτταλος Β΄ στην αθηναϊκή ακρόπολη, με παραστάσεις οι οποίες σχετίζονταν με μυθικές μάχες των θεών που πολεμούσαν τους Γίγαντες ή των Αθηναίων που πολεμούσαν εναντίον των Αμαζόνων. Υπήρχαν επίσης παραστάσεις που σχετίζονταν με τη μάχη του Μαραθώνα, και παραστάσεις που υπενθύμιζαν τη νίκη των Περγαμηνών επί των Γαλατών.

Ένα από τα γνωστότερα ιστορικά μνημεία αυτής της εποχής, και μάλιστα ένα από τα δύο Επτά Θαύματα του Κόσμου που χρονολογούνται στην ελληνιστική εποχή, είναι ο Κολοσσός της Ρόδου. Φυσικά αυτό είναι κάτι το οποίο πολλές φορές δεν θυμόμαστε, αλλά ο Κολοσσός της Ρόδου σχετίζεται άμεσα με ένα πολεμικό γεγονός. Όταν ο Δημήτριος ο Πολιορκητής πολιόρκησε τη Ρόδο, από το 305-304 π.Χ., με πληθώρα πολεμικών μηχανών —πολιορκητικών μηχανών— αναγκάστηκε το 304 π.Χ. να λύσει την πολιορκία, και οι Ρόδιοι μάζεψαν όλα τα πολιορκητικά μηχανήματα τα οποία είχε εγκαταλείψει ο Δημήτριος, τα πούλησαν, και από τα χρήματα τα οποία εισέπραξαν κατασκεύασαν ένα άγαλμα χάλκινο, ύψους 33 μέτρων, ένα άγαλμα του Ήλιου, ο οποίος ήταν ο θεός προστάτης της Ρόδου. Επομένως, ο Κολοσσός της Ρόδου είναι ένα πολεμικό μνημείο, είναι ένα μνημείο υπόμνημα του γεγονότος ότι οι Ρόδιοι απαλλάχθηκαν από τον μεγαλύτερο κίνδυνο της ιστορίας τους.

Υπάρχουν πολλές αναπαραστάσεις του Κολοσσού της Ρόδου, όλες λίγο-πολύ φανταστικές. Το πιο πιθανό είναι ότι ο Κολοσσός της Ρόδου δεν είχε τα πόδια ανοιχτά· ήταν ένα άγαλμα το οποίο δεν ήταν καν στημένο στο λιμάνι της Ρόδου, αλλά, κατά πάσα πιθανότητα, στην ακρόπολη της Ρόδου ή σε κάποιο άλλο σημείο της πόλης. Ο Κολοσσός της Ρόδου καταστράφηκε από έναν σεισμό το 238 π.Χ. και δεν ξανά επισκευάστηκε ποτέ, ακολουθώντας τις εντολές ενός χρησμού.

Αλλά και άλλα πολύ γνωστά έργα της ελληνιστικής τέχνης είναι μνημεία πολέμων και νικηφόρων μαχών. Η Νίκη της Σαμοθράκης, παραδείγματος χάριν, που κοσμεί σήμερα το μουσείο του Λούβρου. Η Νίκη της Σαμοθράκης είναι ένα μνημείο, μάλλον στήθηκε από τους Ροδίους μετά από μία νίκη τους σε κάποια ναυμαχία, και απεικονίζει τη Νίκη να στέκεται στην πλώρη ενός πλοίου.

Άλλα μνημεία τα οποία σχετίζονται με πολέμους και έχουν αφιερωθεί σε άλλα ιερά, είναι, παραδείγματος χάριν, ένα πλοίο το οποίο ανέθεσε ο Αντίγονος Γονατάς —ολόκληρο το πλοίο, όχι άγαλμα— στη Δήλο για να θυμίζει την επιτυχία του σε μία ναυμαχία στην Κω.

Μνημεία επίσης στήνονταν στις πρωτεύουσες βασιλείων, επίσης, για να θυμίζουν τις επιτυχίες των βασιλέων σε πολέμους. Τα πιο γνωστά είναι ίσως τα μνημεία νικών των Ατταλιδών του Περγάμου, τα οποία αποτελούσαν υπόμνημα για τις επιτυχείς εκστρατείες τους εναντίον των Γαλατών· είναι τα αγάλματα τα οποία εικονίζουν τους Θνήσκοντες Γαλάτες — σ᾽ αυτά θα

αναφερθώ στο τελευταίο μάθημα. Αλλά εκτός από αυτά τα μνημεία τα οποία θυμίζουν νίκες επί των Γαλατών, οι Ατταλίδες βασιλείς έκαναν, σε τακτικά διαστήματα, και αφιερώσεις άλλων μνημείων ή λαφύρων στο ιερό της Αθηνάς Νικηφόρου, για να θυμίζουν τις πολεμικές τους επιτυχίες. Παραδείγματος χάριν, *απαρχή* (δηλαδή προσφορά) από τα λάφυρα από την Αίγινα, ή από τη ναυμαχία στη Χίο κατά του Φιλίππου και των Μακεδόνων — αυτή είναι μια από τις λίγες περιπτώσεις που ένας Έλληνας αντίπαλος αναφέρεται σε μία αφιέρωση σε ιερό, ή από τη μάχη στο Λίπεδρον κατά των Βιθυνών και των Γαλατών.

Ο Φίλων ο Βυζάντιος —και έρχομαι σε μια νέα κατηγορία τέτοιων μνημείων που σχετίζονται με τη συλλογική μνήμη αυτή την περίοδο— συστήνει τη δημιουργία και ταφικών μνημείων και κενοταφίων για τους πεσόντες σε πολέμους (στην Αθήνα υπήρχε από παλιά το Δημόσιον Σήμα, το οποίο αποτελούσε ένα μνημείο για τους πεσόντες στους πολέμους των Αθηνών) και ένας από τους λόγους, κατά τον Φίλωνα, που επιβάλει τη δημιουργία τέτοιων ταφικών μνημείων είναι για να αποτελούν κι ένα παράδειγμα για τις επόμενες γενιές, τιμώντας εκείνους που με την ανδρεία τους προστάτευσαν μια πόλη. Ένα τέτοιο μνημείο σώζεται από τη Μητρόπολη[22] της Ιωνίας στη Μικρά Ασία και τιμά κάποιον Απολλώνιο ο οποίος ήταν ο διοικητής στρατευμάτων κατά τη διάρκεια του πολέμου του Αριστονίκου. Έπεσε σε μια από τις πρώτες μάχες του πολέμου, το 133-132 π.Χ., και τιμήθηκε με ένα άγαλμα στην αγορά της πόλης μετά από τον ηρωικό του θάνατο, μαζί με άλλους δεκατρείς νεαρούς άνδρες οι οποίοι τον συνόδεψαν στον πόλεμο.

Τέτοια μνημεία αποτελούσαν εξαιρετικά σημεία αναφοράς για μια κοινότητα. Υπήρχε ένα άγαλμα για τον Εύγνωτο στην Ακραιφία, ο οποίος αυτοκτόνησε μετά από σειρά ηρωικών επελάσεων κατά των στρατευμάτων του Δημητρίου του Πολιορκητή. Όταν κατάλαβε ότι η μάχη είναι χαμένη αυτοκτόνησε ηρωικά. Ήταν τόσο μεγάλος ο σεβασμός που οι εχθροί έδειξαν προς το σώμα, ώστε το πρόσφεραν για ταφή στην πατρίδα του και το άγαλμα του Ευγνώτου της Ακραιφίας, κοντά σε έναν βωμό του Δία, ήταν το μέρος όπου γραφόντουσαν επί αιώνες, τα ονόματα των νέων οπλιτών —των εφήβων — οι οποίοι αναλάμβαναν στρατιωτικά καθήκοντα, και υποψιάζομαι ότι ήταν και το μέρος όπου έδιναν τον εφηβικό τους όρκο ή τον όρκο των πολιτών.

Άλλου τύπου μνημεία μέσα στις πόλεις είναι τιμητικά ψηφίσματα, που είναι πάρα πολύ ορατά. Μερικές φορές συνοδεύονται και από ανάγλυφες παραστάσεις, όπως το ψήφισμα για τον Εύφρονα τον Σικυώνιο. Τα αγάλματα ιδιωτών αλλά και δημοσίων ανδρών που τιμούνται λόγω της πολεμικής τους αρετής και της συμβολής τους στην υπεράσπιση μιας πόλης.

Με όλα αυτά τα μέσα, ένας πολίτης, ένας κάτοικος μιας ελληνιστικής πόλης, μπορούσε, ακόμα και αναλφάβητος να ήταν, να αποκτήσει πολλές πληροφορίες για γεγονότα της εποχής —σε μια εποχή που φυσικά δεν έχει τα σημερινά μέσα— είτε ακούγοντας διηγήσεις σε ιδιωτικά συμπόσια και δείπνα, είτε ακούγοντας ανακοινώσεις οι οποίες γίνονταν στο θέατρο ή στην Εκκλησία του Δήμου, είτε παρακολουθώντας διαλέξεις ιστορικών, είτε παρατηρώντας ιστορικά μνημεία και συλλέγοντας/παίρνοντας πληροφορίες για την αιτία για την οποία αφιερώθηκαν.

Ο ελληνιστικός κόσμος, είναι ένας κόσμος στον οποίο η ιστορική μνήμη είναι μια ιστορική μνήμη συνδεόμενη, κατεξοχήν, με στρατιωτικά γεγονότα.

---

[22] Πόλη με το όνομα Μητρόπολη στην Ιωνία, η οποία βρίσκεται βορείως της Εφέσου, πάνω στην οδό μεταξύ Εφέσου και Σμύρνης, κοντά στο σημερινό Yeniköy.

89. Αφιέρωμα μετά από πολεμική νίκη, Αίγιο, 209 π.Χ., Supplementum Epigraphicum Graecum XXXVI 397:

"Οι Αχαιοί και ο στρατηγός Κυλιάδας, γιος του Δαμαρέτου από τις Φαρές, στους θεούς μετά από νίκη που κατήγαγαν μαζί με τους Μακεδόνες".

90. Επίγραμμα στη βάση του ανδριάντα του στρατηγού Ευγνώτου, που αυτοκτόνησε στο πεδίο της μάχης, Ακραιφία, περ. 294 π.Χ., SEG LV 553:

"Έτσι ήταν ο Εύγνωτος όταν έσπευσε στη μάχη ενάντια στους αμέτρητους πολεμιστές του βασιλιά δίνοντας θάρρος στον βοιωτικό στρατό σε μια μάχη εναντίον ισχυρότερου αντιπάλου. Κι όμως δεν μπόρεσε να διώξει τα χάλκινα σύννεφα πάνω από τον Ονχηστό. Νικήθηκε ανάμεσα στα σπασμένα κοντάρια, πατέρα Δία, αλλά το θάρρος του δεν έσπασε. Δεκαοκτώ φορές επιτέθηκε με το ιππικό και δεν του φάνηκε όμορφο να συνεχίσει να ζει. Αφαίρεσε τον θώρακά του κι έπεσε με ανδρεία στο ξίφος του, όπως είναι η συνήθεια των γενναίων στρατηγών. Έχοντας χύσει αίμα ελεύθερο παρέδωσαν το σώμα του οι εχθροί χωρίς να τού αφαιρέσουν τα όπλα, για να ταφεί στους τάφους των προγόνων. Και τώρα ο βράχος της Ακραιφίας τον έχει, χάλκινο άγαλμα, δώρο της θυγατέρας και της γυναίκας του. Έτσι κι εσείς, νέοι άνδρες, να γίνετε ένδοξοι πολεμιστές· έτσι να γίνετε ανδρείοι, σώζοντας τις πόλεις των πατέρων".

5.3: Η αισθητική του πολέμου

V5.3.1 Αγωνία, περιπέτεια, παράδοξο (19΄)

https://youtu.be/BvY-hKGWWIU

απομαγνητοφώνηση ginath / αντιπαραβολή Asimenia

Ο ελληνιστικός ποιητής Θεόκριτος, του οποίου τα ποιήματα μας έχουν συνοδεύσει αρκετές φορές, περιγράφει στο 22ο ειδύλλιό του έναν αγώνα πυγμαχίας ανάμεσα στον Πολυδεύκη και τον Άμυκο. Περιγράφει πώς, *ζαλισμένος,* ο ένας από τους αντιπάλους, *από τα χτυπήματα σταματάει και φτύνει κόκκινο αίμα, ενώ οι θεατές γύρω κραυγάζουν κοιτάζοντας τις βαριές πληγές του στο στόμα και τα σαγόνια.* Στη συνέχεια ο Θεόκριτος περιγράφει πώς *το πρόσωπο του πυγμάχου πρήζεται και καθώς πρήζεται στενεύουν τα μάτια του.* Μετά, δέχεται ένα ακόμα χτύπημα στο φρύδι και, όπως γράφει ο Θεόκριτος, *αφαιρείται το δέρμα από το μέτωπο μέχρι το κόκκαλο.* Μετά, ο καλύτερος πυγμάχος *τον χτυπάει στα μηλίγγια απ' όπου πετάγεται μαύρο αίμα. Με το αριστερό του χέρι, του δίνει μια γροθιά στο στόμα κάνοντας τα δόντια του να τρέμουν, και όταν του έσπασε τελικά και τα οστά του προσώπου, επιτέλους ο αντίπαλός του έπεσε στο χώμα.*

Τέτοιες περιγραφές ωμής βίας στη λογοτεχνία, και παραστάσεις ωμής βίας στην τέχνη, δεν είναι πάρα πολύ συνηθισμένες στον ελληνιστικό κόσμο. Παρόλα αυτά, η βία, είτε άμεσα είτε έμμεσα, είναι παρούσα και στη λογοτεχνία και στην τέχνη. Μερικές φορές, είναι απλώς η παρουσία της υπαινικτική. Παραδείγματος χάριν το άγαλμα ενός παιδιού που πνίγει μια χήνα είναι μια παράσταση άσκοπης βίας. Στην ελληνιστική τέχνη και την ελληνιστική ιστοριογραφία που θα μας απασχολήσουν στην τελευταία σειρά μαθημάτων, βλέπουμε πολλές φορές σκηνές μάχης και περιγραφές μάχης, μερικές φορές που σχετίζονται με πολέμους της ελληνιστικής εποχής, αλλά ακόμα και μυθικές μάχες.

Τι είναι αυτό το οποίο κάνει το ελληνιστικό κοινό, τους θεατές έργων τέχνης και τους αναγνώστες ιστορικών κειμένων ή λογοτεχνικών κειμένων να ενδιαφέρονται τόσο πολύ στις παραστάσεις βίας; Μήπως διασκεδάζουν βλέποντας άλλους να υποφέρουν, όπως οι σημερινοί θεατές αισθάνονται κάποια ικανοποίηση να βλέπουν το αίμα, τις πληγές και τους ακρωτηριασμούς άλλων στον κινηματογράφο, ή σφαίρες να διαπερνούν το κρανίο ή τον λαιμό κάποιου ανθρώπου στις ταινίες του Tarantino, ή ακούν τον ήχο που κάνει ο λαιμός όταν σπάζει σε ταινίες κατασκόπων και βίας; Τι είναι εκείνο το οποίο εξηγεί αυτό το ενδιαφέρον για τη βία στην ελληνιστική τέχνη και την ελληνιστική λογοτεχνία;

Υπάρχει μια βασική διαφορά ανάμεσα στο ελληνιστικό κοινό και εμάς, που θεατές κινηματογραφικών έργων ή τηλεοπτικών σειρών ή αναγνώστες μυθιστορημάτων βίας, παρακολουθούμε σκηνές βίας ή πολύ γραφικές περιγραφές βίαιων τραυματισμών. Η διαφορά ανάμεσα στο αρχαίο κοινό και το σημερινό κοινό είναι ότι εμείς έχουμε την εμπειρία της βίας κυρίως μέσω της οθόνης, είτε αυτή είναι η οθόνη ενός computer, ή του smart phone, ή της κινηματογραφικής αίθουσας, ενώ για ένα αρχαίο κοινό η βία ήταν κάτι για το οποίο θα μπορούσαν οι ίδιοι να έχουν προσωπική εμπειρία. Να το έχουν ζήσει σαν στρατιώτες στα πεδία της μάχης ή σαν άμαχοι σε κάποια πολιορκούμενη πόλη. Είναι πολύ μεγαλύτερες οι πιθανότητες ένας άνθρωπος που ζει στην ελληνιστική εποχή να έχει άμεση εμπειρία της πολεμικής βίας, απ᾽ ό,τι ένας άνθρωπος στη δική μας εποχή.

Η ελληνιστική τέχνη και η ελληνιστική λογοτεχνία περιγράφουν σκηνές βίας οι οποίες αποτελούν άμεση εμπειρία. Και αυτό δίνει και μια εξήγηση για το ενδιαφέρον της ελληνιστικής τέχνης και ελληνιστικής λογοτεχνίας για τη βία· το ενδιαφέρον δεν είναι στην ίδια τη βία, το ενδιαφέρον είναι κυρίως για τον ρεαλισμό. Αυτό αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο για την κατανόηση του ελληνιστικού πολιτισμού, της τέχνης και της λογοτεχνίας του, είναι ενδιαφέρον για τον ρεαλισμό και τις ρεαλιστικές περιγραφές, και δεδομένου ότι ένα συχνό αντικείμενο είναι ο πόλεμος και η μάχη, είναι πολύ φυσικό αυτές οι σκηνές να περιγράφονται ή να παρουσιάζονται με ρεαλισμό. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι ότι η βία είναι ένας σημαντικός παράγοντας για τη διέγερση του συναισθήματος. Και αυτό είναι κάτι άλλο το οποίο χαρακτηρίζει γενικότερα τον ελληνιστικό πολιτισμό, είναι ένα πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη διέγερση, την κατανόηση, την περιγραφή του συναισθήματος. Έτσι, η ελληνιστική λογοτεχνία είναι γεμάτη με περιγραφές πολέμων, μαχών και σκηνών βίας, είτε η ελληνιστική λογοτεχνία είναι παραδείγματος χάριν τα επιγράμματα του μεγάλου ποιητή Καλλιμάχου, τα οποία συνθέτει για στρατιώτες, είτε αυτά είναι εγκωμιαστικά ποιήματα για κάποιο βασιλιά, είτε είναι τα επιτύμβια επιγράμματα για κάποιους πολεμιστές.

Δυστυχώς, πολλά από αυτά τα κείμενα έχουν χαθεί σήμερα, παραδείγματος χάριν ιστορικά έπη που γράφτηκαν για την επιδρομή των Γαλατών στη Μικρά Ασία και τον τρόπο που ο βασιλιάς του Περγάμου Ευμένης και ο Αντίοχος Α΄, ο βασιλιάς του βασιλείου των Σελευκιδών, τους αντιμετώπισαν, δεν σώζονται σήμερα, και έχουμε απλώς κάποια αποσπάσματα. Παρόλα αυτά μια εικόνα μπορούμε να σχηματίσουμε και από εκείνα τα σύντομα κείμενα τα οποία έχουν σωθεί σε αρχαίες συλλογές ποίησης, όπως είναι *η Παλατινή Ανθολογία,* που περιέχει παραδείγματος χάριν ένα ποίημα του Αντιπάτρου της Σιδώνας, που γράφτηκε μετά από την ολική καταστροφή της Κορίνθου το 146 π.Χ. μετά από τον Αχαϊκό πόλεμο, τον αποτυχημένο πόλεμο του Αχαϊκού Κοινού κατά των Ρωμαίων. Με μια σειρά ρυθμικών φράσεων και ρητορικών ερωτήσεων, ο ποιητής μας δίνει μια εντύπωση για τη φοβερή συγκίνηση την οποία προκάλεσε η καταστροφή μιας από τις παλαιότερες και πλουσιότερες ελληνικές πόλεις:

> *Δωρική Κόρινθος,*
> *πού είναι η θαυμαστή ομορφιά σου,*
> *πού είναι τα στεφάνια των πύργων σου,*
> *πού είναι ο παλιός σου πλούτος;*
> *Πού είναι των μακάρων οι ναοί;*
> *Πού είναι τα παλάτια;*
> *Πού είναι οι σύζυγοι και οι μυριάδες άντρες,*
> *οι απόγονοι του Σισύφου;*
> *Δεν έμεινε ούτε ίχνος από σένα, τρίσμοιρη.*
> *Γιατί ο πόλεμος τα άρπαξε και τα καταβρόχθησε όλα.*

Σκηνές μαχών αποτελούν ένα συνηθισμένο αντικείμενο της ελληνιστικής ιστοριογραφίας και αυτό είναι φυσικό. Ήδη από τις αρχές της ελληνιστικής ιστοριογραφίας που ξεκινάει με τη διήγηση των εκστρατειών του Μεγάλου Αλεξάνδρου, παραδείγματος χάριν από τον Πτολεμαίο Α΄, τον πρώτο βασιλιά του πτολεμαϊκού βασιλείου της Αιγύπτου. Οι ιστορικοί του Μεγάλου Αλεξάνδρου, οι οποίοι γράφουν εν μέρει κατά τη διάρκεια της ζωής του και εν μέρει αμέσως μετά τον θάνατό του, είναι φυσικό να έχουν ως αντικείμενό τους τις λεπτομερείς περιγραφές των μαχών και των τακτικών κινήσεων. Οι ασταμάτητοι πόλεμοι, οι οποίοι ακολούθησαν τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, φυσικά έδωσαν νέες δυνατότητες στους ιστορικούς για την περιγραφή μαχών. Δεν έχω τον αναγκαίο χρόνο για να παρουσιάσω εδώ πολλά κείμενα, μερικά θα τα βρείτε αναρτημένα σε μετάφραση στα συνοδευτικά κείμενα αυτού του

μαθήματος, αλλά θα ήθελα τουλάχιστον να σας δώσω μια εικόνα για το τι είναι εκείνο το οποίο συγκινεί έναν αρχαίο αναγνώστη ενός ιστορικού κειμένου, όταν το ιστορικό αυτό κείμενο περιγράφει μια μάχη.

Το κείμενο το οποίο επέλεξα, είναι ο τρόπος με τον οποίο περιγράφει ο Πολύβιος στο 11ο βιβλίο της *Ιστορίας* του, πώς ο Φιλοποίμην, ο ένας από τους σημαντικότερους Αχαιούς στρατηγούς και πολιτικούς, το 207 π.Χ., σκότωσε, με τα ίδια του τα χέρια, τον τύραννο της Σπάρτης Μαχανίδα, σε μια μάχη. Η περιγραφή αυτή έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον, διότι σε αυτή βρίσκουμε πολλά από τα στοιχεία τα οποία συγκινούν ένα σύγχρονο κοινό. Ήδη από την αρχή της περιγραφής ο Πολύβιος προετοιμάζει τον αναγνώστη του για τις αποκαλυπτικές διαστάσεις τις οποίες θα έχει αυτή η σύγκρουση που γίνεται κοντά στην πόλη της Μαντινείας. *Είναι μια σύγκρουση από την έκβαση της οποίας εξαρτάται η ελευθερία,* λέει, *όλων των κατοίκων της Πελοποννήσου.* Επομένως το αναγνωστικό κοινό, ο αναγνώστης, προετοιμάζεται, διεγείρεται το ενδιαφέρον του, η αγωνία του για το αποτέλεσμα, για την έκβαση αυτής της μάχης. Ο Πολύβιος δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ποιόν υποστηρίζει· φυσικά τον συμπατριώτη του τον Φιλοποίμενα. Ο τύραννος της Σπάρτης παρουσιάζεται στην αρχή με τα τυπικά χαρακτηριστικά ενός μονάρχη: είναι κάποιος με εξαιρετική περηφάνια και αυτοπεποίθηση, ο οποίος πρόκειται πολύ σύντομα να αντιμετωπίσει την αλλαγή της μοίρας, την αλλαγή της τύχης και να τιμωρηθεί ακριβώς για αυτή του την αλαζονεία, για την ύβρη.

Ήδη στην αρχαία κωμωδία, ιδίως στη νέα κωμωδία, ένα χαρακτηριστικό στοιχείο είναι η περιπέτεια, οι συνεχείς εναλλαγές τις οποίες παρατηρούμε στην πλοκή ενός έργου και αυτό το στοιχείο της περιπέτειας είναι που χαρακτηρίζει και την περιγραφή του Πολύβιου. Ο Μαχανίδας, στην αρχή θεωρεί ότι η επίθεση των Αχαιών είναι απάντηση στις προσευχές του γιατί είναι τόσο σίγουρος για τη νίκη του. Ακολουθούν περιγραφές όπου βρίσκουμε στοιχεία πολύ συχνά περιγραφών στρατιωτικών μαχών, όπως παραδείγματος χάριν η σκηνή την οποία την ξέρουμε και από κινηματογραφικές ταινίες, που ένας στρατιωτικός ηγέτης καλπάζει μπροστά στα στρατεύματά του, δίνοντας τους θάρρος, εκφωνώντας λόγους για να τους ενθαρρύνει. Στον λόγο που εκφωνεί ο Φιλοποίμην, τονίζει ακριβώς το γεγονός ότι από τη μάχη αυτή εξαρτάται η ελευθερία των Αχαιών, ολόκληρης της Πελοποννήσου.

Στην αρχή έχουμε ακριβώς μία σκηνή που θα μας προετοιμάσει για την περιπέτεια, δηλαδή για την αλλαγή της τύχης. Τα Αχαϊκά στρατεύματα είναι εκείνα τα οποία συγκεχυμένα αρχίζουν να φεύγουν από τη Μαντίνεια και όλα φαίνονται να έχουν χαθεί. Αλλά ακριβώς αυτή τη στιγμή εμφανίζεται το στοιχείο το οποίο ενδιαφέρει έναν ελληνιστικό ιστορικό και αυτό είναι το στοιχείο του παράδοξου, το γεγονός ότι έχουμε μία ξαφνική αλλαγή της τύχης. Ακριβώς τη στιγμή που ο Μαχανίδας νομίζει πια ότι έχει θριαμβεύσει, κάνει ένα τραγικό λάθος. Αντί να παραμείνει στο μέτωπο για να μπορέσει να δώσει το τελικό χτύπημα, αρχίζει, παρασυρμένος από την αλαζονεία του και από την αυτοπεποίθησή του, να κυνηγάει τους εχθρούς οι οποίοι τρέχουν, με αποτέλεσμα να χάσει την επαφή, να αποκοπεί από τα υπόλοιπα στρατεύματα. Και ακριβώς αυτή τη στιγμή, ο διοικητής, ο οποίος χάνει τη δυνατότητά του να προβλέψει τις κινήσεις του αντιπάλου, μετατρέπεται από διώκτη σε καταδιωκόμενο. Αυτή είναι ακριβώς η τροπή, είναι η περιπέτεια, είναι το παράδοξο, είναι η αλλαγή της τύχης των δύο αντιμαχόμενων στρατοπέδων.

Ο ιστορικός αντιδιαστέλλει τη συμπεριφορά του Φιλοποίμενος, ο οποίος σαν καλός στρατιωτικός ηγέτης προετοιμάζει τα στρατεύματά του· ακολουθεί μια σκηνή πολύ συγκεχυμένη, κάτι το οποίο βρίσκουμε πάρα πολύ συχνά τόσο σε περιγραφές όσο και παραστάσεις, αλλά ακόμα και σε σύγχρονες κινηματογραφικές παραστάσεις, είναι αυτή η εικόνα που κανένας δεν μπορεί να διακρίνει συγκεκριμένα πρόσωπα παρά μονάχα βλέπει

έναν όγκο στρατιωτών —ακριβώς αυτό περιγράφει ο Πολύβιος—, για να εγκαταλείψει μετά όμως αυτή τη συγκεχυμένη εικόνα του πλήθους και να εστιάσει την προσοχή του στους δύο ηγέτες: στον Φιλοποίμενα και τον Μαχανίδα, οι οποίοι καταλήγουν να συμπλέκονται σε μια σύγκρουση η οποία θα καταλήξει στον θάνατο του ενός από τους δύο. Την ίδια τεχνική, που να έχουμε από τη μια μεριά μια συγκεχυμένη εικόνα του πλήθους των στρατιωτών και από την άλλη ταυτόχρονα την έμφαση σε δύο πρωταγωνιστικές προσωπικότητες, τη βρίσκουμε και σε σύγχρονα έργα τέχνης, όπως είναι παραδείγματος χάριν το λεγόμενο "Ψηφιδωτό του Μεγάλου Αλεξάνδρου" που εικονίζει μια από τις δύο μάχες κατά του Δαρείου Γ΄ — το ψηφιδωτό αυτό θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια.

Στην περιγραφή της τελευταίας σκηνής, ο Πολύβιος προσπαθεί να μας κάνει κατά κάποιο τρόπο αυτόπτες μάρτυρες αυτής της σκηνής μάχης που διαδραματίζεται μπροστά στα μάτια μας. Ακούμε τις κραυγές των στρατιωτών —η έκφραση που χρησιμοποιεί είναι *κραυγή καταπληκτική,* δηλαδή μια κραυγή η οποία προκαλεί φοβερό τρόμο. Ο Μαχανίδας σε κάποια στιγμή κατανοεί ότι κινδυνεύει, και καθώς έχει αποκλειστεί πίσω από μία τάφρο κοντά στα τείχη της Μαντινείας, προσπαθεί να βρει μια διέξοδο. Και εδώ θα σας διαβάσω το κείμενο διότι παρουσιάζει ενδιαφέρον:

> *…Εν τω μεταξύ ο τύραννος, έχοντας χάσει την ελπίδα να περάσει πάνω από τη γέφυρα, κάλπαζε ορμητικά κατά μήκος της τάφρου*, (προσπαθεί δηλαδή να βρει μια διέξοδο) *αναζητώντας ένα πέρασμα. Ο Φιλοποίμενας, τον αναγνώρισε από το πορφυρό του ιμάτιο και τα στολίδια στο άλογό του. Άφησε τον Αρχίδαμο και τους άντρες του, διατάζοντάς τους να φυλάξουν το πέρασμα προσεκτικά* (βλέπουμε εδώ πέρα τη στρατηγική του σκέψη) *και να μην λυπηθούν κανένα μισθοφόρο, γιατί αυτοί ήταν που πάντοτε μεγάλωναν τη δύναμη των τυράννων της Σπάρτης. Παίρνοντας μαζί του τον Πολύαινο από την Κυπαρισσία και τον Σιμία, που ήταν οι υπασπιστές του* (δηλαδή με δύο ακόμα στρατιώτες), *ο Φιλοποίμην ακολούθησε τον τύραννο και εκείνους που ήταν μαζί του — είχε πάει μαζί του ο Αρηξίδαμος και ένας από τους μισθοφόρους* (έχουμε δηλαδή τρεις από τη μια πλευρά και τρεις από την άλλη)— *και αρχίζει να τον κυνηγάει κατά μήκος της απέναντι πλευράς της τάφρου. Όταν ο Μαχανίδας έφτασε σε ένα σημείο όπου μπορούσε να υπερπηδήσει εύκολα την τάφρο, σπιρούνισε το άλογό του και το παρότρυνε να περάσει. Ο Φιλοποίμην στράφηκε όμως να τον αντιμετωπίσει. Πρώτα τον πλήγωσε σοβαρά με το δόρυ του και στη συνέχεια του έδωσε τη νέα πληγή με το κατώτερο μέρος του δόρατος, σκοτώνοντας τον τύραννο στήθος με στήθος. Ο Αρηξίδαμος υπέστη την ίδια τύχη στα χέρια εκείνων που κάλπαζαν μαζί με τον Φιλοποίμενα. Αλλά ο τρίτος άντρας, απελπισμένος πώς θα περάσει απέναντι, ξέφυγε τη στιγμή που σκοτώνονταν οι άλλοι. Όταν έπεσαν και οι δύο νεκροί, οι σύντροφοι του Σιμία έγδυσαν τα πτώματα τους, παίρνοντας μαζί τους και την πανοπλία και το κεφάλι του τυράννου και γύρισαν βιαστικά στους διώκτες του εχθρού, καθώς ήθελαν να δείξουν στα στρατεύματα την απόδειξη του θανάτου του αρχηγού των εχθρών.*

Ας δούμε αυτή την περιγραφή κάπως προσεκτικότερα. Χαρακτηρίζεται από τραγικές ειρωνείες: τα πορφυρά ρούχα που φοράει ο τύραννος είναι εκείνα τα οποία τον καταδικάζουν σε θάνατο. Γιατί ακριβώς από αυτά τα ρούχα, και από τα στολίδια του αλόγου, ο Φιλοποίμην αναγνωρίζει πού βρίσκεται ο αρχηγός των εχθρικών στρατευμάτων. Ο τύραννος από διώκτης γίνεται καταδιωκόμενος. Η τελική σκηνή μοιάζει με σκηνή κυνηγιού, όπου το θήραμα βρίσκεται αποκλεισμένο και σκοτώνεται σαν ένα αγριογούρουνο, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, με το δόρυ δηλαδή που σε παραστάσεις κυνηγιού βλέπουμε τον θάνατο ενός άγριου ζώου. Και στο τέλος ο εχθρός εξευτελίζεται. Το κεφάλι του θηράματος επιδεικνύεται —*επιδείξαι* είναι

πάλι η λέξη την οποία χρησιμοποιεί ο Πολύβιος—, το κεφάλι του τυράννου επιδεικνύεται σαν να είναι το κεφάλι ενός θηράματος. Ο θάνατος του Μαχανίδα, και εδώ έχουμε μια άλλη τραγική ειρωνεία, δίνει ευκαιρία στον τρίτο πολεμιστή να σωθεί.

Τέτοιου είδους εστιάσεις της προσοχής σε τέτοιες σκηνές μονομαχίας ανάμεσα σε δύο αντιπάλους, δεν χαρακτηρίζουν μόνο τις ταινίες του Hollywood ή τις ταινίες του Akira Kurosawa, είναι κάτι το οποίο βλέπουμε πάρα πολύ συχνά στην ελληνιστική ιστοριογραφία. Ο Πολύβιος πρέπει να άκουσε για αυτό το επεισόδιο είτε από τον ίδιο τον Φιλοποίμενα, σε κάποια από τις διηγήσεις του, ή από άλλους στρατιώτες. Τα ίδια στοιχεία, το στοιχείο της αγωνίας, το παράδοξο, τη βία, τα συναντούμε σε πολλά άλλα κείμενα, σε "επιφάνειες" που σχετίζονται με θαύματα θεών, στις ιστορικές αφηγήσεις μαχών, στην ποίηση και στα επιγράμματα.

Θα συνεχίσω στο επόμενο μάθημα με ορισμένα άλλα στοιχεία που μας ενδιαφέρουν σε σχέση με την αισθητική του πολέμου τόσο στη λογοτεχνία, όσο και στην τέχνη.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

91. Θεόκριτος, *Ειδύλλιο 22,* στ. 98-128 (αποσπάσματα από περιγραφή αγώνα πυγμαχίας ανάμεσα στον Πολυδεύκη και τον Άμυκο):

"Ο Άμυκος, ζαλισμένος από τα κτυπήματα, σταμάτησε και έφτυνε κόκκινο αίμα, ενώ όλοι οι θεατές κραύγασαν μόλις είδαν τις βαριές πληγές στο στόμα και τα σαγόνια του. Και όσο πρηζόταν το πρόσωπό του, στένευαν τα μάτια του. Τότε ο πρίγκιπας μόλις τον είδε να τα έχει χαμένα, τον κτύπησε πάνω από τη μύτη, σκίζοντας το δέρμα στο μέτωπο μέχρι το κόκκαλο. Κι ο Άμυκος ξαπλώθηκε ανάσκελα πάνω στο χλωρό χορτάρι. … Μετά τον κτύπησε κάτω από τον αριστερό κρόταφο, δίνοντας με τον ώμο του ορμή στη γροθιά. Και από τον ανοικτό κρόταφο ξεπήδησε μαύρο αίμα. Με την αριστερή γροθιά τον κτύπησε στο στόμα, κάνοντας τα δόντια να τρέμουν. Και όταν με αλλεπάλληλα γρήγορα κτυπήματα στο πρόσωπο του έσπασε τα οστά στις παρειές, ο Άμυκος επιτέλους ξαπλώθηκε φαρδύς πλατύς στο χώμα, ζαλισμένος, σηκώνοντας και τα δυο του χέρια ζητώντας να σταματήσει ο αγώνας, αφού είχε φτάσει κοντά στον θάνατο".

92. Αντίπατρος Σιδώνιος, *Παλατινή Ανθολογία* 9.151, θρήνος για την καταστροφή της Κορίνθου το 146 π.Χ.:

"Δωρική Κόρινθος, πού είναι η θαυμαστή σου ομορφιά, πού είναι τα στεφάνια των πύργων σου, πού είναι ο παλιός σου πλούτος; Πού είναι των μακάρων οι ναοί; Πού είναι τα παλάτια; Πού είναι οι σύζυγοι και οι μυριάδες άντρες, οι απόγονοι του Σισύφου; Δεν έμεινε ούτε ίχνος από σένα, τρίσμοιρη. Γιατί ο πόλεμος τα άρπαξε και τα καταβρόχθησε όλα".

93. Πολύβιος *11.11-18,* περιγραφή της μάχης της Μαντινείας και της μονομαχίας ανάμεσα στον Αχαιό στρατηγό Φιλοποίμενα και τον τύραννο της Σπάρτης Μαχανίδα, 207 π.Χ.:

"Ο Μαχανίδας παίρνοντας θάρρος και θεωρώντας ότι η επίθεση των Αχαιών του είχε έρθει κατ' ευχήν, μόλις πληροφορήθηκε ότι συμβαίνει να έχουν συγκεντρωθεί στη Μαντίνεια, έδωσε την πρέπουσα παρότρυνση στους Λακεδαιμόνιους στην Τεγέα και αμέσως την επόμενη μέρα, μόλις ξημέρωσε, οδήγησε τα στρατεύματά του κατά της Μαντινείας, μπαίνοντας επικεφαλής του δεξιού κέρατος της φάλαγγας. … Μόλις η δύναμη του εχθρού φάνηκε καθαρά, ο Φιλοποίμενας καλπάζοντας μπροστά στις μονάδες της φάλαγγας τούς παρότρυνε στη μάχη με λίγα λόγια, τονίζοντας τη σημασία της επικείμενης μάχης. Τα περισσότερα από όσα έλεγε δεν ακούγονταν καλά, γιατί ήταν τόση η αγάπη και η πίστη των στρατιωτών, που το πλήθος τους ανταποκρίθηκε με ορμή και προθυμία ώστε η αντιφώνησή τους να πλησιάζει τον ενθουσιασμό, καθώς του φώναζαν να τους οδηγήσει και να μην ανησυχεί. Η ουσία αυτού που ο Φιλοποίμην προσπαθούσε να

δηλώσει, όποτε του δινόταν η ευκαιρία, είναι ότι στην παρούσα μάχη οι μεν εχθροί πολεμούσαν για αισχρή και επονείδιστη δουλεία, εκείνοι δε για την αιώνια και λαμπρή ελευθερία. …

Στην αρχή μόνο οι μισθοφόροι από τον Τάραντα συνεπλάκησαν, πολεμώντας με ανδρεία, αλλά όσο έρχονταν και το ελαφρύ πεζικό για να ενισχύσει αυτούς που πιέζονταν, πολύ σύντομα αναμείχθηκαν στη μάχη οι μισθοφόροι και των δύο πλευρών. Πολεμούσαν παντού όλοι, σώμα με σώμα, και για αρκετό διάστημα η μάχη ήταν αμφίρροπη. Έτσι, οι υπόλοιπες δυνάμεις, περιμένοντας να δουν προς τα πού θα στραφεί η σκόνη από εκείνους που θα υποχωρήσουν, δεν μπορούσαν να συμμετάσχουν στη μάχη, αφού και οι δυο αντίπαλοι για αρκετή ώρα κρατούσαν τις θέσεις τους. Αλλά σιγά-σιγά υπερίσχυσαν οι μισθοφόροι του τυράννου και λόγω του αριθμού τους και λόγω της πολεμικής εμπειρίας τους. … Και τότε συνέβη οι μισθοφόροι του Μαχανίδα να πολεμούν με τέτοια ορμή και βία ώστε ούτε καν οι Ιλλυριοί και οι “θωρακίτες” που είχαν αντιπαραταχθεί στους μισθοφόρους να μπορούν να αντέξουν την επίθεσή τους. Κάτω από αυτή την πίεση τράπηκαν όλοι σε φυγή προς τη Μαντίνεια, που απείχε επτά στάδια [περ. ένα χιλιόμετρο]. …

Πολλές φορές βλέπουμε εκείνοι που νομίζουν ότι έχουν ήδη νικήσει μετά από λίγο να χάσουν τα πάντα, κι εκείνοι που στην αρχή φαίνεται να έχουν χάσει, καθώς αναστρέφεται η κατάσταση, να κερδίσουν κατά παράδοξο τρόπο τα πάντα χάρη στην περίσκεψή τους. Και αυτό ακριβώς συνέβη με σαφέστατο τρόπο σχετικά στους δύο διοικητές. Γιατί ενώ οι μισθοφόροι είχαν περικυκλώσει τους Αχαιούς και το αριστερό τους κέρας είχε παραλύσει, ο Μαχανίδας αντί να επιμείνει στην αποστολή του, που ήταν να υπερκεράσει τους μεν και να επιτεθεί κατά μέτωπο στους δε και να προσπαθήσει να πετύχει ολοκληρωτική νίκη, δεν έκανε τίποτε από αυτά, αλλά αντίθετα παρασύρθηκε ασυγκράτητα και παιδαριωδώς από τους μισθοφόρους του και άρχισε να καταδιώκει εκείνους που υποχωρούσαν, λες και δεν έφτανε από μόνος του ο φόβος για να καταδιώξει όσους είχαν ήδη τραπεί σε φυγή ως τις πύλες της πόλης.

Ο στρατηγός των Αχαιών όσο μπορούσε αντιστεκόταν στους μισθοφόρους, απευθυνόμενος στους αξιωματικούς καλώντας τους με το όνομά τους και ενθαρρύνοντάς τους. Μόλις είδε ότι πιέζονται, ούτε πτοήθηκε και τράπηκε σε φυγή ούτε αποκαρδιώθηκε και αποσύρθηκε. Αντίθετα πήρε θέση πίσω από το κέρας της φάλαγγας. Μόλις οι εχθροί, που καταδίωκαν αυτούς που υποχωρούσαν, πέρασαν τη γραμμή της μάχης και ερημώθηκε το πεδίο της μάχης, έδωσε εντολή στις πρώτες μονάδες των φαλαγγιτών να πάρουν ελαφρά στροφή προς τα αριστερά και να επιτεθούν τρέχοντας, διατηρώντας την τάξη τους. Κατέλαβε το εγκαταλειμμένο πεδίο της μάχης και από τη μια πλευρά απέκοψε τους διώκτες, από την άλλη επιτέθηκε από το πλάι στο δεξιό κέρας των εχθρών. … [Έτσι οι εχθροί βρίσκονται περικυκλωμένοι και αποκλεισμένοι στην τάφρο της πόλης] …

Οι Αχαιοί επιτέθησαν όλοι μαζί με φοβερή κραυγή στους Λακεδαιμονίους. Αυτοί είχαν διαλύσει την παράταξη μάχης καθώς κατέβαιναν μέσα στην τάφρο· τώρα προσπαθούσαν να βγουν άτακτα από την τάφρο, χάνοντας το θάρρος τους, και πολεμώντας με εχθρούς που βρίσκονταν σε ανώτερο σημείο. Οι περισσότεροι σκοτώνονταν μέσα στην τάφρο, άλλοι από τους Αχαιούς και άλλοι μεταξύ τους. … Εν τω μεταξύ ο τύραννος, έχοντας χάσει την ελπίδα να περάσει [την τάφρο] πάνω στη γέφυρα, κάλπαζε ορμητικά κατά μήκος της τάφρου, αναζητώντας ένα πέρασμα. Ο Φιλοποίμενας, που αναγνώρισε τον Μαχανίδα από το πορφυρό του ιμάτιο και τα στολίδια στο άλογό του, άφησε τον Αρχίδαμο και τους άντρες του, διατάζοντάς τους να φυλάξουν το πέρασμα προσεκτικά και να μην λυπηθούν κανένα μισθοφόρο, γιατί αυτοί ήταν που πάντοτε μεγάλωναν τη δύναμη των τυράννων της Σπάρτης. Παίρνοντας μαζί του το Πολύαινο από την Κυπαρισσία και τον Σιμία, που τότε ήταν υπασπιστές του, καταδίωξε τον τύραννο και εκείνους που ήταν μαζί του — είχε πάει μαζί του ο Αρηξίδαμος και ένας από τους μισθοφόρους — κατά μήκος της απέναντι πλευράς της τάφρου. Όταν ο Μαχανίδας έφτασε σε ένα σημείο όπου μπορούσε να υπερπηδήσει εύκολα την τάφρο, σπιρούνισε το άλογό του και το παρότρυνε να περάσει. Ο Φιλοποίμην στράφηκε να τον αντιμετωπίσει. Πρώτα τον πλήγωσε σοβαρά με το δόρυ του και στη συνέχεια του έδωσε νέα πληγή με το κατώτερο μέρος του δόρατος, σκοτώνοντας τον τύραννο σε μάχη στήθος με στήθος. Ο Αρηξίδαμος υπέστη την ίδια τύχη στα χέρια εκείνων που κάλπαζαν μαζί με τον Φιλοποίμενα. Όμως

ο τρίτος άντρας, χάνοντας κάθε ελπίδα πως θα περάσει απέναντι, ξέφυγε τη στιγμή που σκοτώνονταν οι άλλοι δυο. Όταν και οι δύο έπεσαν νεκροί, οι σύντροφοι του Σιμία έγδυσαν τα πτώματα, παίρνοντας μαζί τους και την πανοπλία και το κεφάλι του τυράννου και γύρισαν βιαστικά σε εκείνους που καταδίωκαν τον εχθρό, καθώς ήθελαν να δώσουν στα στρατεύματα την απόδειξη ότι ο αρχηγός των εχθρών ήταν νεκρός".

V5.3.2 Αισθητική του πολέμου: υπαινικτικότητα, διέγερση (16΄)

https://youtu.be/v90ee5Dajvw

απομαγνητοφώνηση Paronymius / αντιπαραβολή Asimenia

Στο προηγούμενο μάθημα εξέτασα τον τρόπο με τον οποίο ο καλύτερα σωζόμενος —και μάλλον μεγαλύτερος— ιστορικός της ελληνιστικής εποχής, ο Πολύβιος, περιγράφει σκηνές μάχης, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στους πρωταγωνιστές· έμφαση στην ενάργεια, δηλαδή στην περιγραφή στοιχείων που κατά κάποιον τρόπο μάς κάνουν θεατές της σκηνής η οποία διαδραματίζεται μπροστά στα μάτια μας σχεδόν· την έμφαση την οποία δίνει στο στοιχείο της περιπέτειας, της αιφνίδιας αλλαγής της τύχης, το στοιχείο του παράδοξου.

Θα δούμε σήμερα και άλλες τέτοιες περιπτώσεις οι οποίες δεν σχετίζονται τόσο με την περιγραφή των πρωταγωνιστικών δράσεων μερικών σημαντικών προσωπικοτήτων, αλλά που σχετίζονται με την άμεση εμπειρία του πολέμου και της βίας του από πληθυσμούς, πληθυσμούς κυρίως πολιορκουμένων πόλεων.

Ένα από τα πιο ωραία παραδείγματα —που δείχνει επίσης και τη σημασία που έχει η περιγραφή της βίας όχι ως αποθέωση ή αισθητική αποτίμηση της βίας, αλλά η περιγραφή της βίας ως μέσου το οποίο θα διεγείρει τη συγκίνηση του αναγνώστη, αλλά επίσης θα χαρακτηρίσει και τη συμπεριφορά εκείνων που είτε την ασκούν είτε την υφίστανται— είναι η περιγραφή της πολιορκίας και της κατάληψης της πόλης της Αβύδου από τον Φίλιππο Ε΄ τον Μακεδόνα, έναν από τους ανθρώπους που ο Πολύβιος μισούσε και επομένως δεν μπορούμε να περιμένουμε μια εντελώς αντικειμενική περιγραφή.

Αυτό το οποίο ενδιαφέρει τον Πολύβιο στην περιγραφή αυτής της πολιορκίας είναι κυρίως ο ρόλος της τύχης, ο ρόλος του παράδοξου και του απροσδόκητου. Μάλιστα, ο ίδιος ο Πολύβιος σχολιάζει αυτό το επεισόδιο λέγοντας ότι:

> *Εκείνο το οποίο κάνει αυτήν την πολιορκία σημαντική δεν είναι επειδή έχει ιδιαίτερη στρατηγική σημασία ή επειδή χρησιμοποιούνται πολεμικές μηχανές και πολιορκητικά μέσα, αλλά, κυρίως, αυτό το οποίο τη χαρακτηρίζει είναι η εξαιρετική ανδρεία των πολιορκούμενων και ο τραγικός τους θάνατος.*

Τις τραγικές αυτές διαστάσεις μπορούμε να τις δούμε και στον τρόπο με τον οποίον ο Πολύβιος αρχικά περιγράφει την κατάσταση που επικρατεί στην Άβυδο, στο ξεκίνημα της πολιορκίας. Περιγράφει τους Αβυδηνούς ως άτομα με εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, *πιστεύοντες εαύτοῖς,* και με μεγάλη ανδρεία, *ἐρρωμένως·* ξεκινούν τον πόλεμο με την αυτοπεποίθηση ότι πρόκειται να είναι εκείνοι οι νικητές και ότι η πολιορκία του Φιλίππου θα αποτύχει. Στη συνέχεια όμως έχουμε μια αντιστροφή πάλι της αρχικής κατάστασης. Ο Φίλιππος, μετά από πολυήμερη πολιορκία, φέρνει τους πολιορκούμενους σε απελπισία και εκεί αρχίζουν οι πολύ δραματικές περιγραφές του Πολύβιου που περιγράφει τις αποφάσεις που παίρνουν οι Αβυδηνοί για την περίπτωση που η πόλη τους πέσει. Διαβάζω πάλι το κείμενο:

> *Αποφάσισαν πρώτα να ελευθερώσουν τους δούλους* (αυτό δείχνει το σημείο της απελπισίας στο οποίο έχουν φτάσει), *για να έχουν άντρες που πρόθυμα θα πολεμήσουν μαζί τους, ύστερα να μαζέψουν όλες τις γυναίκες στον ναό της Άρτεμης και τα παιδιά, μαζί με τις τροφούς τους, στο γυμνάσιο, και τελικά να μαζέψουν όλο το ασήμι και το χρυσάφι στην αγορά και να βάλουν όλα τα πολύτιμα ενδύματα στις τετρήρεις των Ροδίων και τις τριήρεις των Κυζικηνών…*

Πενήντα από τους πιο ηλικιωμένους και πιο έμπιστους πολίτες αναλαμβάνουν το καθήκον να σκοτώσουν όλες τις γυναίκες και όλα τα παιδιά και να καταστρέψουν το σύνολο της περιουσίας που έχει μαζευτεί σε αυτά τα σημεία της πόλης ώστε κανένα κομμάτι της ιδιοκτησίας των Αβυδηνών να μην πέσει στα χέρια του Φιλίππου.

Όταν πέφτει και το μεσαίο τείχος στην πόλη, οι υπερασπιστές της Αβύδου συνεχίζουν, παρ᾽ όλα αυτά, απελπισμένα να πολεμούν, φέρνοντας αυτήν τη φορά τον Φίλιππο στην απελπισία. Πάλι ο Πολύβιος δίνει μια πολύ δραματική περιγραφή της μάχης, περιγραφή η οποία ενισχύεται με λεπτομέρειες για τον τρόπο με τον οποίο μάχονται· δεν είναι μια γενική περιγραφή μιας νίκης ή μιας ήττας ή γενικές αναφορές στους αριθμούς των πεσόντων. Γράφει πώς:

> *Οι πρόμαχοι*, οι πρώτοι στρατιώτες, εκείνοι της πρώτης σειράς, των Αβυδηνών, *πατούσαν πάνω στα πτώματα των εχθρών τους που ψυχορραγούσαν και πολεμούσαν με το μεγαλύτερο θάρρος. Δεν πολεμούσαν μόνο απελπισμένα με σπαθί και δόρυ, αλλά όταν αυτά τα όπλα τους χαλούσαν και γίνονταν άχρηστα ή αναγκάζονταν να τα ρίξουν κάτω, τότε άρπαζαν τους Μακεδόνες με τα χέρια τους, τους έριχναν κάτω μαζί με τις πανοπλίες τους, έσπαγαν τα δόρατά τους και τους τρυπούσαν επανειλημμένα με τα κομμάτια από τα δόρατα […] ή τους χτυπούσαν στα πρόσωπά τους και τα εκτεθειμένα μέρη του σώματός τους με τις μυτερές απολήξεις προκαλώντας γενική σύγχυση.*

Βλέπουμε πάλι πώς, παρά το γεγονός ότι η κατάσταση φαίνεται απελπισμένη, οι Αβυδηνοί συνεχίζουν τη μάχη μέχρι το τέλος. Στο τέλος, οι περισσότεροι υπερασπιστές είτε είναι νεκροί είτε εξαντλημένοι από τη μάχη και όταν έρχεται η νύχτα, μαζί με τη νύχτα έρχεται και η προδοσία: κάποιοι από τους γέρους πολίτες δεν μένουν πιστοί στον όρκο τους και παραδίδουν την πόλη στον Φίλιππο. Βλέπουμε μια νέα ανατροπή, δηλαδή παρά το γεγονός ότι ο Φίλιππος βρισκόταν σε υπεροχή, παρ᾽ όλα αυτά, δεν κατορθώνει να κερδίσει την πόλη αλλά η προδοσία είναι εκείνη η οποία παραδίδει την Άβυδο στον Φίλιππο. Και τότε ο Πολύβιος περιγράφει πώς οι Αβυδηνοί αποφασίζουν να μείνουν πιστοί στον όρκο τους και να σκοτώσουν όλες τις γυναίκες, όλα τα παιδιά και τους εαυτούς τους. Συνεχίζει:

> *Όταν ο Φίλιππος είδε τον αριθμό και τη μανία όσων σκοτώνονταν με τα ίδια τους τα χέρια και σκότωναν τα παιδιά και τις γυναίκες τους...*

Θα μπορούσε εδώ ο Πολύβιος να σταματήσει σε αυτό το σημείο, να πει *τους σκότωναν·* όμως αυτό είναι το στοιχείο —το οποίο ανέφερα προηγουμένως— της ενάργειας και της διέγερσης τους συναισθήματος, προχωράει σε λεπτομερείς περιγραφές, πώς ακριβώς τους σκοτώνουν.

Όταν είδε λοιπόν ο Φίλιππος ότι σκότωναν τα παιδιά και τις γυναίκες τους,

> *κόβοντας λαρύγγια, καίγοντάς τους, απαγχονίζοντάς τους, γκρεμίζοντάς τους σε πηγάδια ή γκρεμίζοντάς τους από τις στέγες, ένιωσε έκπληξη και θλίψη για αυτά που γίνονταν.*

Έχουμε εδώ ένα άλλο στοιχείο παράδοξου και περιπέτειας, κατά κάποιον τρόπο. Ο Φίλιππος, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως ένας από τους πιο βίαιους βασιλείς της εποχής, ακόμα και αυτός νιώθει θλίψη για αυτά τα οποία βλέπει. Και ποια είναι η αντίδραση του Φιλίππου; Η αντίδρασή του είναι κι αυτή κάπως παράδοξη αλλά και χαρακτηριστική του χαρακτήρα του. Θα περιμέναμε ότι σε αυτήν την περίπτωση ο Φίλιππος θα έκανε κάτι για να σταματήσει η σφαγή· κάνει ακριβώς το αντίθετο: ανακοινώνει ότι δίνει ανακωχή τριών ημερών σε όσους ήθελαν να κρεμαστούν και να κόψουν τα λαρύγγια τους (θα λέγαμε με την ησυχία τους). Οι Αβυδηνοί, πιστοί στην αρχική τους απόφαση και θεωρώντας ότι προδίδουν εκείνους που

πολέμησαν και σκοτώθηκαν για την πατρίδα τους, δεν δέχτηκαν να ζήσουν, εκτός από εκείνους που εμποδίζονταν είτε από αλυσίδες είτε από ανάλογα μέσα, και όλοι οι υπόλοιποι έσπευσαν, χωρίς κανέναν δισταγμό, μαζί με όλη τους την οικογένεια, στον θάνατο.

Σε αυτήν την περιγραφή ο Πολύβιος συνειδητά χρησιμοποιεί τη λέξη "περιπέτεια", ακριβώς για να περιγράψει την απροσδόκητη κατάληξη μιας ιστορίας. Αυτό το οποίο συνιστά *περιπέτεια* εδώ είναι το γεγονός ότι οι περισσότεροι αναγνώστες του Πολύβιου είχαν ακούσει για ανάλογες περιπτώσεις που ένας ολόκληρος πληθυσμός μιας πόλης αποφασίζει να αγωνιστεί μέχρι θανάτου, και σε περίπτωση που νικηθεί να σκοτωθούν όλοι, γυναίκες, άντρες και παιδιά· αλλά σε όλες τις άλλες περιπτώσεις υπάρχει ένα happy end, σ᾽ όλες τις άλλες περιπτώσεις, τις περιπτώσεις π.χ. στη Φωκίδα, την Ακαρνανία, τις οποίες περιγράφει ο Πολύβιος προηγουμένως, η τύχη στάθηκε με το μέρος εκείνων που ήταν αποφασισμένοι να πολεμήσουν μέχρις εσχάτων. Και γράφει ο Πολύβιος:

> *Στην περίπτωση όμως της απότομης αλλαγής της τύχης, της περιπέτειας των Αβυδηνών, τείνει κανείς να κατηγορήσει μάλλον την Τύχη. Στην περίπτωση άλλων* (αυτοί είναι ακριβώς οι περιπτώσεις ανθρώπων που αγωνίζονται μέχρις εσχάτων και τελικά είναι νικηφόροι), *σε άλλες περιπτώσεις, η Τύχη δείχνοντας σχεδόν οίκτο, αντιστάθμισε τις δυστυχίες με το να τους δώσει τελικά νίκη και ασφάλεια, ακόμα και όταν είχαν απελπιστεί. Όμως στην περίπτωση των Αβυδηνών επέλεξε να κάνει το αντίθετο. Γιατί οι άνδρες σκοτώθηκαν, η πόλη πάρθηκε, τα παιδιά και οι μανάδες έπεσαν στα χέρια των εχθρών.*

Θέλω πάλι να τονίσω τη σημασία που έχει η ενάργεια σε αυτές τις περιγραφές. Η ενάργεια επιτυγχάνεται από έναν αρχαίο ιστορικό ή έναν ποιητή, έναν συγγραφέα, με το να δίνει πληροφορίες για χρώματα, για οσμές, για ήχους, για αφή, δηλαδή βρισκόμαστε μαζί με όλες μας τις αισθήσεις στις περιγραφές τις οποίες έχουμε.

Ανάλογα στοιχεία, όπως το στοιχείο του παραδόξου και της περιπέτειας, βρίσκουμε και σε τιμητικά ψηφίσματα τα οποία έχουν ψηφισθεί προς τιμήν στρατιωτικών (θα βρείτε ένα σχετικό ψήφισμα στα κείμενα τα οποία έχουν αναρτηθεί, δεν έχω τον χρόνο να το διαβάσω εδώ λεπτομερώς), αλλά θα ήθελα, πριν τελειώσω, να αναφέρω ένα άλλο επεισόδιο που δείχνει επίσης πάρα πολύ ανάγλυφα και με μεγάλη γλαφυρότητα τον τρόπο με τον οποίο ελληνιστικοί ιστορικοί ξυπνούν το ενδιαφέρον μας σε αυτές τις ιστορίες με το να εστιάζουν την προσοχή τους σε κάποιες λεπτομέρειες.

Αυτή τη φορά το όνομα του συγγραφέα δεν το ξέρουμε αλλά είναι μία ιστορία την οποία διηγείται ο Πλούταρχος βασισμένος σε έναν ελληνιστικό συγγραφέα. Η περιγραφή σχετίζεται με αιτωλικά στρατεύματα τα οποία έχουν επιτεθεί ξαφνικά (ἐξαίφνης) στη μικρή πόλη της Αχαΐας, Πελλήνη, και έχουν αρχίσει να τη λεηλατούν. Καθώς οι στρατιώτες φιλονικούν για το πλιάτσικο, οι αξιωματικοί άρπαζαν τις γυναίκες και, για να δείξουν ότι είναι δικές τους, τούς έβαζαν τις περικεφαλαίες τους. Ακριβώς εκείνην τη στιγμή, ο Άρατος, ο στρατηγός των Αχαιών, κάνει αντεπίθεση, εκμεταλλευόμενος την αταξία που επικρατεί στις εχθρικές δυνάμεις και έτσι οι εχθροί τιμωρούνται για την υπεροπτική τους στάση, για την *ύβρη* τους η οποία είναι και το κεντρικό θέμα της τραγωδίας, έχουμε εδώ πέρα δηλαδή μια μικρή τραγωδία. Γράφει λοιπόν ο Πλούταρχος αντιγράφοντας έναν ελληνιστικό ιστορικό:

> *Μέσα σ᾽ αυτήν την ταραχή, μια από τις αιχμάλωτες γυναίκες —έτυχε (ἔτυχε)* (πάλι βλέπετε τον παράγοντα τύχη) *να είναι η κόρη του Επιγέθη, διακεκριμένου άνδρα και η ίδια ξακουστή για την ομορφιά και το ύψος της— καθόταν στο ιερό της Άρτεμης, όπου την είχε βάλει ο αξιωματικός που την είχε πάρει για λογαριασμό του, βάζοντας στο*

κεφάλι της το κράνος με το λοφίο του. Ξαφνικά όμως (ἄφνω· πάλι βλέπετε το στοιχείο της περιπέτειας) *έτρεξε μπροστά, στη συμπλοκή, και καθώς στεκόταν μπροστά στην πύλη του ιερού και κοίταζε από ψηλά αυτούς που μάχονταν, με το κράνος της και το τριπλό λοφίο στο κεφάλι της, φάνηκε στους πολίτες μάλλον σαν όραμα υπεράνθρωπο, υπεράνθρωπης μεγαλοπρέπειας, ενώ οι εχθροί νόμιζαν πως έβλεπαν μια επουράνια οπτασία και τους κατέλαβε τέτοιος τρόμος και έκπληξη που κανείς να μην μπορεί να στραφεί στη μάχη.*

Ο ιστορικός (ίσως είναι ο Φύλαρχος) περιγράφει εδώ ένα μικρό δράμα σκηνοθετημένο από την τύχη, ένα μικρό δράμα το οποίο είναι γεμάτο από λεπτομέρειες ώστε να μπορούμε να φανταστούμε ζωντανά μπροστά μας τη σκηνή. Η ύβρις του νικηφόρου εχθρού τον οδηγεί στην καταστροφή του. Ο αξιωματικός, που με πλεονεξία και αυτοπεποίθηση, οικειοποιείται την ανίσχυρη γυναίκα τοποθετώντας στο κεφάλι της το κράνος του και οδηγώντας τη στο ιερό, προετοιμάζει με τον τρόπο αυτόν, χωρίς να το ξέρει, τον δικό του όλεθρο, γιατί μέσα στην ταραχή της συμπλοκής, ακριβώς επειδή φοράει μια περικεφαλαία η γυναίκα, σηκώνεται, και η περικεφαλαία αυτή, σαν να είναι ένα είδος θεατρικού ενδύματος, την αλλάζει, μετατρέπει την ταυτότητά της και την εξομοιώνει με τη θεά Αρτέμιδα και καθώς εμφανίζεται ψηλά (άνωθεν) στη σκηνή που διαμορφώνεται από την πύλη του ιερού, μεταμορφώνεται κυριολεκτικά σε μια από μηχανής θεά που προκαλεί πανικό στον εχθρό και δίνει θάρρος στους υπερασπιστές και τελικά τους χαρίζει τη νίκη.

Τέτοιες δραματικές περιγραφές, όπως είπα, βρίσκουμε όχι μονάχα σε ιστοριογραφικά κείμενα· τις βρίσκουμε ακόμα και σε τιμητικά ψηφίσματα και το γεγονός ότι τις βρίσκουμε σε τιμητικά ψηφίσματα δείχνει πόσο δημοφιλείς ήταν, διότι τα τιμητικά ψηφίσματα είναι κείμενα που για πρώτη φορά διαβάζονται, και είναι αντικείμενο επιχειρηματολογίας, στη συνέλευση του λαού. Μας δίνουν επομένως μια εικόνα για τον τρόπο με τον οποίο ρήτορες της ελληνιστικής εποχής, όταν υποστηρίζουν μια πρότασή τους, τη γεμίζουν με τέτοιες δραματικές περιγραφές.

Οι αναγνώστες της ελληνιστικής εποχής προτιμούσαν βέβαια να είναι οι ίδιοι θεατές και αναγνώστες των περιπετειών άλλων· ωστόσο, μερικές φορές, γίνονται οι ίδιοι θεατές του δικού τους δράματος. Αυτό ακριβώς αναφέρει ο ιστορικός Διόδωρος, όταν περιγράφει την πολιορκία της Ρόδου από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή. Γράφει ότι οι πολιορκημένοι Ρόδιοι, σαν θεατές στο κοίλον της θεατροειδούς πόλης τους (δηλαδή το κοίλον είναι ο χώρος στον οποίον βρίσκονται οι θεατές, η πόλη είναι κτισμένη σαν ένα είδος θεάτρου), παρακολουθούν τον στόλο του Δημητρίου να έρχεται· κατά κάποιον τρόπο, είναι οι ίδιοι οι θεατές του δράματος στο οποίο είναι ταυτόχρονα και πρωταγωνιστές.

Πηγές—Βοηθητικό Υλικό

94. Πολύβιος 16.31-32, περιγραφή της πολιορκίας και της άλωσης της Αβύδου από τον Φίλιππο Ε', 201 π.Χ.:

"Αποφάσισαν πρώτα να ελευθερώσουν τους δούλους, για να έχουν άντρες που πρόθυμα θα πολεμήσουν μαζί τους, ύστερα να μαζέψουν όλες τις γυναίκες στον ναό της Αρτέμιδος και τα παιδιά, μαζί με τις τροφούς, στο γυμνάσιο, και τελικά να μαζέψουν όλο το ασήμι και το χρυσάφι στην αγορά και να βάλουν όλα τα πολύτιμα ρούχα στις τετρήρεις των Ροδίων και τις τριήρεις των Κυζικηνών. …

Οι πρόμαχοι των Αβυδηνών πατούσαν πάνω στα πτώματα των εχθρών τους που ψυχορραγούσαν και πολεμούσαν με το μεγαλύτερο θάρρος. Δεν πολεμούσαν μόνο απελπισμένα με σπαθί και δόρυ,

αλλά όταν αυτά τα όπλα χαλούσαν και γίνονταν άχρηστα ή όταν αναγκάζονταν να τα ρίξουν, τότε άρπαζαν τους Μακεδόνες με τα χέρια τους, τους έριχναν κάτω μαζί με τις πανοπλίες τους, έσπαγαν τα δόρατά τους και τους τρυπούσαν επανειλημμένα με τα θραύσματά τους ... ή τους κτυπούσαν στα πρόσωπα και τα εκτεθειμένα μέρη του σώματός τους με τις μυτερές απολήξεις προκαλώντας σύγχυση. …

Όταν ο Φίλιππος είδε τον αριθμό και τη μανία όσων σκοτώνονταν με τα ίδια τους τα χέρια και σκότωναν και τα παιδιά και τις γυναίκες τους, κόβοντας λαρύγγια, καίγοντας, απαγχονίζοντάς τους, ρίχνοντάς τους σε πηγάδια ή γκρεμίζοντάς τους από τις στέγες, αισθάνθηκε έκπληξη και θλίψη για αυτά που γίνονταν. Ανακοίνωσε ότι έδινε ανακωχή τριών ημερών σε όσους ήθελαν να κρεμαστούν και να κόψουν το λαρύγγι τους. Οι Αβυδηνοί, πιστοί στην αρχική τους απόφαση και θεωρώντας ότι προδίδουν εκείνους που πολέμησαν και σκοτώθηκαν για την πατρίδα τους, δεν δέχτηκαν να ζήσουν, εκτός από εκείνους που εμποδίζονταν από αλυσίδες ή άλλα ανάλογα μέσα. Όλοι οι υπόλοιποι έσπευσαν χωρίς δισταγμό με όλη τους την οικογένεια στον θάνατο. …

Στην περίπτωση της απότομης αλλαγής της τύχης των Αβυδηνών τείνει κανείς να κατηγορήσει μάλλον την Τύχη. Στην περίπτωση άλλων, η Τύχη δείχνοντας σχεδόν οίκτο, αντιστάθμισε τις δυστυχίες τους με το να τους δώσει νίκη και ασφάλεια, όταν είχαν απελπιστεί. Όμως στην περίπτωση των Αβυδηνών επέλεξε να κάνει το αντίθετο. Γιατί οι άνδρες σκοτώθηκαν, η πόλη πάρθηκε, και παιδιά και μανάδες έπεσαν στα χέρια των εχθρών".

95. Πλούταρχος, *Άρατος 31-32*, η επίθεση των Αιτωλών στην Πελλήνη, 241 π.Χ.:

"Αιτωλικά στρατεύματα είχαν επιτεθεί ξαφνικά (ἐξαίφνης) στη μικρή πόλη της Αχαΐας και είχαν αρχίσει να τη λεηλατούν. Καθώς οι στρατιώτες φιλονικούσαν για το πλιάτσικο, οι αξιωματικοί άρπαζαν γυναίκες και για να δείξουν ότι είναι δικές τους τούς έβαζαν τις περικεφαλαίες τους. Ακριβώς εκείνη τη στιγμή, ο Άρατος, ο στρατηγός των Αχαιών, αντεπιτέθηκε, εκμεταλλευόμενος την αταξία στις εχθρικές δυνάμεις και την υπεροπτική τους στάση: "Μέσα σ᾽ αυτή την ταραχή μια από τις αιχμάλωτες γυναίκες —έτυχε (ἔτυχε) να είναι η κόρη του Επιγέθη, διακεκριμένου άνδρα και η ίδια ξακουστή για την ομορφιά και το ύψος της— καθόταν στο ιερό της Άρτεμης, όπου την είχε βάλει ο αξιωματικός που την είχε πάρει για λογαριασμό του, βάζοντας στο κεφάλι της το κράνος με το λοφίο του. Ξαφνικά όμως (ἄφνω) έτρεξε μπροστά, στη συμπλοκή, και καθώς στεκόταν μπροστά στην πύλη του ιερού και κοίταζε από ψηλά αυτούς που μάχονταν, με το κράνος και το τριπλό λοφίο στο κεφάλι της, φάνηκε στους πολίτες μάλλον σαν όραμα υπεράνθρωπης μεγαλοπρέπειας, ενώ οι εχθροί νόμισαν πως έβλεπαν μια επουράνια οπτασία και τους κατέλαβε τέτοιος τρόμος και έκπληξη που δεν κανείς να μην μπορεί να στραφεί στη μάχη".

96. Διόδωρος 20.83.2, για την επίθεση του Δημητρίου Πολιορκητή, 305/4 π.Χ.:

"Ενώ οι στρατιώτες των Ροδίων πήραν θέση στα τείχη, περιμένοντας την άφιξη του εχθρικού στόλου, οι γέροι και οι γυναίκες παρακολουθούσαν από τα σπίτια τους, αφού η πόλη τους είναι χτισμένη σαν θέατρο (θεατροειδοῦς). Κι όλοι αγωνιούσαν, τρομοκρατημένοι από τον στόλο και το λαμπρό φως που αντανακλούσε στα γυαλιστερά όπλα".

97. Επιτύμβιο επίγραμμα για τον πολεμιστή Απολλώνιο, Τύμνος, περ. 250 π.Χ., R. Merkelbach, J. Stauber, *Steinepigramme aus dem griechischen Osten*. I, Λειψία 1998, 01/02/01:

"Ξένε, καθώς διαβαίνεις, δες αυτόν τον δράκοντα, που φαίνεται στο μνήμα δυνατού πολεμιστή. Κάποτε πάνω στα γρήγορα πλοία έδειξε την ανδρεία του καρδιά πολεμώντας για την πατρίδα του και σκότωσε πολλούς εχθρούς. Αλλά και στη στεριά ανάλωσε πολλά φονικά δόρατα ξεσκίζοντας τις σάρκες των αντιπάλων του. Και τώρα που γέρος πέθανε, έστησε πάνω στον τάφο του αυτόν τον δράκοντα, θαρραλέο φύλακα του τάφου. Τον ίδιο δράκοντα είχε και πάνω στην ασπίδα του, όταν καταπιανόταν με τα έργα του Άρη, σκορπίζοντας πόνο στους εχθρούς. Αν θέλεις να ακούσεις το όνομά του και του πατέρα του το όνομα, θα το μάθεις διαβάζοντας τα γράμματα που είναι χαραγμένα κάτω: Απολλώνιος, γιος του Αθηνίωνα".

V5.3.3 Επίλογος (24΄)

https://youtu.be/6uT-OEOq7M0

απομαγνητοφώνηση Asimenia / αντιπαραβολή aspi

Ξεκίνησα αυτά τα μαθήματα εξηγώντας την ορατότητα του πολέμου: πώς ο πόλεμος είναι πανταχού παρών στις ελληνιστικές πόλεις, την ελληνιστική ύπαιθρο, στις πρωτεύουσες των βασιλέων, στα χωριά. Οπουδήποτε κι αν ταξιδέψει κανείς στην ελληνιστική Ελλάδα, στη Μικρά Ασία, στις περιοχές της Εγγύς Ανατολής και στην Αίγυπτο, μπορεί να δει τα σημάδια του πολέμου. Τα σημάδια του πολέμου τα βλέπει στα ιερά και τις αγορές, σε περιοχές που κοσμούνται με πολεμικά μνημεία. Βγαίνοντας από τις πόλεις και περπατώντας στα νεκροταφεία, αντιμετωπίζει εικόνες, πάλι, που του θυμίζουν πολεμικές συγκρούσεις: τους τάφους των πεσόντων.

Θα τελειώσω τα μαθήματα ξαναγυρίζοντας πάλι σε αυτό το θέμα της ορατότητας του ελληνιστικού πολέμου, εξετάζοντας έργα τέχνης αυτής της εποχής, τα οποία σχετίζονται με τον πόλεμο, τη μάχη και τη βία. Αυτό το οποίο θα δούμε είναι ότι στοιχεία τα οποία διαπιστώσαμε ήδη, στον τρόπο με τον οποίο ο πόλεμος αποτελεί αντικείμενο της λογοτεχνίας, όπως η ενάργεια, η περιπέτεια, το παράδοξο, η σύγχυση, το ενδιαφέρον στους πρωταγωνιστές, είναι στοιχεία τα οποία μπορούμε να διαπιστώσουμε και στον τρόπο με τον οποίο σύγχρονοι καλλιτέχνες, σε έργα τέχνης (αγάλματα, ψηφιδωτά, ανάγλυφα), παρουσιάζουν σκηνές πολεμικές.

Φυσικά μερικά από τα γνωστότερα έργα της ελληνιστικής τέχνης σχετίζονται άμεσα με τον πόλεμο.

Ένα από αυτά είναι η Νίκη της Σαμοθράκης, που είναι ένα άγαλμα της Νίκης που στέκεται στην πρώρα ενός πλοίου και είναι ένα ανάθημα σε κάποιο ιερό των Ροδίων μετά από κάποια νίκη τους.

Ένα άλλο έργο τέχνης το οποίο σχετίζεται άμεσα με τον πόλεμο είναι —όπως ανέφερα σε άλλο μάθημα— ο Κολοσσός της Ρόδου, ένα από τα Επτά Θαύματα του Κόσμου.

Οι ελληνιστικοί πόλεμοι κληροδότησαν στην παγκόσμια λογοτεχνία τον τύπο του καυχησιάρη πολεμιστή, του Μίλες Γκλοριόζους (Miles Gloriosus). Ο Miles Gloriosus είναι όμως και μια μορφή που εμφανίζεται στην ελληνιστική τέχνη, παραδείγματος χάριν σε πήλινα αγαλματίδια.

Μερικές φορές η στρατιωτική δραστηριότητα —και ο πόλεμος— αντιμετωπίζεται και παρουσιάζεται μόνο υπαινικτικά στην τέχνη, όπως παραδείγματος χάριν στις τοιχογραφίες οι οποίες κοσμούν μακεδονικούς τάφους και μας δείχνουν —σε τοιχογραφίες— τα όπλα των πολεμιστών, όπως παραδείγματος χάριν ο τάφος του Λύσωνα και του Καλλικλή στα Λευκάδια της Μακεδονίας.

Μερικές φορές η βία αποτελεί αντικείμενο που παρουσιάζεται λόγω του ενδιαφέροντος που έχει ο ελληνιστικός κόσμος, ο ελληνιστικός πολιτισμός, στον ρεαλισμό. Σας ανέφερα ήδη —σε ένα προηγούμενο μάθημα— το ποίημα του Θεοκρίτου, στο οποίο περιγράφει με φοβερές λεπτομέρειες όλη τη βιαιότητα ενός αγώνα πυγμαχίας. Αυτά τα στοιχεία τα βλέπουμε και στο άγαλμα ενός πυγμάχου, με υπερβολικό ρεαλισμό — στο άγαλμα του πυγμάχου το οποίο βρίσκεται στο Εθνικό Μουσείο στις Θέρμες της Ρώμης. Διακρίνουμε τα πληγωμένα του αυτιά, τη σπασμένη μύτη, τη διογκωμένη πλάτη, τις ουλές στις παρειές και στο μέτωπο, και τα

σπασμένα δόντια.

Τέτοιος ρεαλισμός υπάρχει και στην απόδοση του πορτρέτου του Φιλίππου Β΄ της Μακεδονίας, με το μάτι το οποίο έχασε από ένα βέλος σε κάποια μάχη. Αντίθετα, στην άλλη πλευρά της ελληνιστικής τέχνης, στην άλλη πλευρά και σε αντίθεση με τον ρεαλισμό, μπορούμε να δούμε ότι υπάρχει και ένα ενδιαφέρον σε κάποια εξιδανίκευση, ιδίως στις παραστάσεις βασιλέων και στρατηγών.

Αναγνωρίζουμε ότι πρόκειται για στρατιωτικούς ηγέτες όχι από κάποιες πληγές, όπως στην περίπτωση του πυγμάχου, αλλά από στρατιωτικά χαρακτηριστικά όπως είναι παραδείγματος χάριν το γεγονός ότι φορούν περικεφαλαίες, όπως παραδείγματος χάριν σε ένα, εξαιρετικής σημασίας και μοναδικής ομορφιάς, χάλκινο πορτρέτο που ανασύρθηκε από τον βυθό της θάλασσας κοντά στην Κάλυμνο. Αυτά τα πορτρέτα δεν δείχνουν πληγές και παραμορφώσεις, παρά το γεγονός ότι γνωρίζουμε ότι αρχαίοι στρατιωτικοί ηγέτες είχαν πληγωθεί πολλές φορές (ξεκινώντας από τον Μέγα Αλέξανδρο, ο Αντίοχος Γ΄ ήταν εξαιρετικά παραμορφωμένος από πληγές τις οποίες είχε δεχτεί σε διάφορες μάχες).

Ωστόσο αυτά τα αγάλματα με τον εξειδικευμένο τρόπο της παρουσίασης μας δείχνουν όχι τόσο συγκεκριμένες πληγές σε ανθρώπους όσο μας δείχνουν περισσότερο ιδεώδη: το αγαθό της καλοκαγαθίας, της ορατής ανδρικής ομορφιάς που συνδέεται με την ανδρεία. Μπορεί να είναι σκαμμένα από ρυτίδες, οι ρυτίδες όμως αυτές δείχνουν φροντίδα, ευθύνη. Τα μάτια έντονα, δείχνουν ενεργητικότητα· αυτό το οποίο δεν δείχνουν είναι πληγές. Αυτό που δεν δείχνουν τα πορτρέτα των βασιλέων και τα τιμητικά αγάλματα των στρατιωτικών ηγετών ή αυτό το οποίο δεν δείχνουν οι παραστάσεις που βρίσκουμε επάνω στα επιτύμβια μνημεία, το δείχνουν ωστόσο μερικές παραστάσεις μαχών. Και επαναλαμβάνω ότι αυτή η αντίθεση, ανάμεσα από τη μία πλευρά στον ρεαλισμό και από την άλλη στην εξιδανίκευση, αποτελεί —και αυτή η αντίθεση— ένα χαρακτηριστικό στοιχείο του ελληνιστικού πολιτισμού.

Από τη μία πλευρά έχουμε τη βιαιότητα των περιγραφών, όπως παραδείγματος χάριν στο επιτύμβιο επίγραμμα κάποιου Απολλωνίου, από την Τήμνο της Μικράς Ασίας, που γράφει στο επιτύμβιο μνημείο του πώς έχωσε δόρατα βαθιά μέσα στη σάρκα των εχθρών και από την άλλη έχουμε παραστάσεις οι οποίες απλώς υπαινίσσονται τη διεξαγωγή μιας μάχης.

Το επιτύμβιο αυτό επίγραμμα, που μιλάει για τα δόρατα τα οποία βυθίζονται στη σάρκα του αντιπάλου, βρίσκει την αντιστοιχία του και σε παραστάσεις τέχνης, οι οποίες παρουσιάζουν την τυπική σκηνή μάχης, συνήθως με κάποιον έφιππο πολεμιστή, ο οποίος χτυπάει με το δόρυ έναν αντίπαλο, που πέφτει νεκρός στο χώμα. Αυτή η εικονογραφία σχετίζεται και με τις εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Το ενδιαφέρον του ελληνιστικού κοινού στο αίμα φαίνεται και από μία περιγραφή, που σας είχα παρουσιάσει σε ένα προηγούμενο μάθημα, την περιγραφή του πώς ο Ακρότατος, ο Σπαρτιάτης πολεμιστής που σώζει τη Σπάρτη όταν δέχεται επίθεση από τα στρατεύματα του Πύρρου, επιστρέφει μέσα στην πόλη καλυμμένος με αίμα και φαίνεται στις γυναίκες που τον βλέπουν ψηλότερος κι ομορφότερος.

Υπάρχει ενδιαφέρον για το αίμα στην ελληνιστική τέχνη· έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε τα ελληνιστικά αγάλματα λευκά, στην αρχαιότητα, όμως, τα ελληνιστικά αγάλματα —όπως και όλα τα αγάλματα— ήταν καλυμμένα από χρώμα, και το χρώμα αυτό ήταν μερικές φορές και το πορφυρό του αίματος.

Τα αγάλματα των νεκρών Γαλατών, παραδείγματος χάριν, ή και τα αγάλματα μυθικών μορφών στην ελληνιστική τέχνη, δεν δείχνουν μόνο ανοιχτές πληγές να χάσκουν, αλλά και

σταγόνες αίματος σε χαμηλό ανάγλυφο, και ανάλογες σταγόνες αίματος πρέπει κάποτε να παρουσιάζονταν και βαμμένες.

Παραδείγματος χάριν σε σύγχρονη αναπαράσταση της λεγόμενης "σαρκοφάγου του Μεγάλου Αλεξάνδρου" (που δεν είναι η σαρκοφάγος του Μεγάλου Αλεξάνδρου, αλλά κάποιου τοπικού βασιλιά στη Σιδώνα[23], παρ᾽ όλα αυτά έχει παραστάσεις οι οποίες είναι εμπνευσμένες από τις εκστρατείες του Μεγάλου Αλεξάνδρου) μπορούμε να δούμε ακριβώς την παράσταση του αίματος πάνω στο σώμα των ζώων ή των ανθρώπων. Παρατηρούμε επομένως και εδώ μία αναλογία, μία αντιστοιχία, ανάμεσα στο ενδιαφέρον για τη βία, την ενάργεια και τον ρεαλισμό, που συναντήσαμε στο προηγούμενο μάθημα και στη σύγχρονη λογοτεχνία, τη σύγχρονη ιστοριογραφία.

Μερικές φορές —όπως είπα— η παράσταση της βίας είναι ωμή και σαφέστατη· όπως σε ένα πήλινο αγαλματίδιο από το Λούβρο, από τον 3ο αιώνα π.Χ. το οποίο δείχνει έναν πολεμικό ελέφαντα να τσακίζει κάτω από τα πόδια του έναν Γαλάτη πολεμιστή.

Ή το άγαλμα ενός Γαλάτη πολεμιστή, προφανώς ευγενικής καταγωγής, ενδεχομένως έναν βασιλιά, στη λεγόμενη ομάδα των Γαλατών Λουντοβίζι (Ludovisi) —από τη συλλογή στην οποία βρισκόντουσαν— ο οποίος σκοτώνεται καθώς βυθίζει το σπαθί του μέσα στον λαιμό του και βλέπουμε πηχτό αίμα να βγαίνει από αυτή την πληγή.

Ή ο Θνήσκων Γαλάτης, από μία ομάδα αγαλμάτων τα οποία βρίσκονται στα Μιζέ Καπιτολίνι (Musei Capitolini[24]) της Ρώμης, ο οποίος είναι ξαπλωμένος πάνω στην ασπίδα του που έχει πέσει και γυρίζει τα μάτια του για να κοιτάξει τις θανάσιμες πληγές του.

Την ίδια βία μπορούμε να τη δούμε και σε ορισμένες επιτύμβιες στήλες με ανάγλυφα, τα οποία έχουν βρεθεί στη Βιθυνία. Δεν είναι τυχαίο ότι σε αυτές τις περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε με βαρβάρους, δηλαδή οι Γαλάτες, οι οποίοι απεικονίζονται μ᾽ αυτόν τον τρόπο δεν είναι Έλληνες· στη Βιθυνία βρισκόμαστε έξω από τα όρια του κατεξοχήν ελληνισμού. Είναι μια εξελληνισμένη περιοχή, αλλά οι βασιλείς της Βιθυνίας δεν είναι Έλληνες. Το βλέπουμε αυτό σε παραστάσεις που πάλι σχετίζονται με πολέμους του Προυσία Α΄ κατά των Γαλατών, μάλλον το 216 π.Χ. Αυτές οι παραστάσεις διαφέρουν από παραστάσεις μαχών μεταξύ Ελλήνων.

Ο Γαλάτης αντίπαλος παρουσιάζεται εδώ, πάνω ακόμα στο πληγωμένο του άλογο. Ένα δόρυ είναι βυθισμένο μέσα στον λαιμό του αλόγου, ένα δεύτερο δόρυ έχει χτυπήσει τον Γαλάτη πολεμιστή στον λαιμό του και με τις τελευταίες του δυνάμεις προσπαθεί να το τραβήξει έξω.

Ή μία άλλη παράσταση που δείχνει έναν Γαλάτη και έναν Βιθυνό πολεμιστή σε μία σκηνή τρομερής βίας.

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις —όπως ανέφερα— έχουμε να κάνουμε με βαρβάρους, ενώ αντίθετα στις σκηνές στις οποίες οι εμπλεκόμενοι είναι Έλληνες έχουμε πιο υπαινικτική παρουσίαση της βίας. Μερικές φορές δεν έχουμε καν παρουσίαση της μάχης, αλλά οι πολεμιστές εμφανίζονται μεμονωμένοι ή σε μία σκηνή μονομαχίας κι όχι σε μία μεγαλύτερη σκηνή συνολικότερης παράστασης μάχης. Οι παραστάσεις μαχών είναι σχετικά σπάνιες. Όταν λέω παραστάσεις μαχών εννοώ όχι μιας μονομαχίας ή ενός μεμονωμένου πολεμιστή,

---

[23] Είναι η τρίτη μεγαλύτερη πόλη του Λιβάνου. Παλαιότατη φοινικική πόλη στην πεδιάδα που εκτείνεται ανάμεσα στο βουνό Λίβανος και τη Μεσόγειο, κτισμένη σε σχετικά μικρή απόσταση από την Τύρο και τη Βηρυτό

[24] Τα μουσεία Καπιτωλίου.

παραδείγματος χάριν στον Τάραντα της Κάτω Ιταλίας έχουμε μια τέτοια παράσταση ή μια άλλη παράσταση αρκετά γνωστή είναι από μακεδονικούς τάφους στα Λευκάδια, μια άλλη έχει βρεθεί στη Νάουσα, όπου έχουμε πολεμιστές να βρίσκονται σε άμεση συμπλοκή.

Πολύ πιο συχνές είναι οι παραστάσεις μεμονωμένων πολεμιστών και αυτός είναι ένας τρόπος με τον οποίο οι ελληνιστικοί καλλιτέχνες προσπαθούν να ανυψώσουν κάπως τον νεκρό, να του δώσουν τον ρόλο του πρωταγωνιστή. Παραδείγματος χάριν το μνημείο του Αριστοναύτη (του άριστου ναύτη), στην Αθήνα, τον παρουσιάζει πάνοπλο και σε κίνηση χωρίς όμως να φαίνεται κάποιος αντίπαλος.

Το επιτύμβιο μνημείο ενός νεαρού στρατιώτη στη Ρόδο τον δείχνει να στέκεται, αλλά σε κάπως άνετη στάση να στηρίζεται από μια κολόνα, και αυτό το οποίο να κοιτάζει είναι την περικεφαλαία του, την οποία κρατάει στα χέρια του, στα τέλη του 3ου π.Χ. αιώνα. Ακριβώς αυτό το γεγονός, ότι κρατάει την περικεφαλαία, μας θυμίζει ότι είναι ένας στρατιώτης που έχασε τη ζωή του σε μία μάχη.

Αυτές οι εικόνες απομονώνουν τον πολεμιστή· κάνουν τον θεατή να συγκεντρωθεί στο δικό του το πρόσωπο και με αυτόν τον τρόπο, εστιάζοντας δηλαδή στον πρωταγωνιστή, τον ανυψώνουν και του δίνουν ιδιαίτερη σημασία.

Αυτό το ενδιαφέρον στον πρωταγωνιστή μπορούμε να το δούμε και σε άλλες παραστάσεις που σχετίζονται παραδείγματος χάριν με τις πολεμικές πράξεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όπου πάλι είναι πολύ χαρακτηριστική η εικόνα, η παράσταση, η οποία απομονώνει τον Μεγάλο Αλέξανδρο και τον δείχνει σε πρωταγωνιστικό ρόλο.

Κάτι ανάλογο μπορούμε να δούμε και στο μνημείο του νικητή του Περσέα, του Αιμιλίου Παύλου, στους Δελφούς. Εδώ ο πρωταγωνιστής εμφανίζεται δύο φορές. Τη μία φορά εμφανίζεται σε μία σκηνή μάχης, όπου μέσα από τη χαοτική σκηνή μπορούμε να διακρίνουμε ένα πορτρέτο και τη δεύτερη φορά εμφανίζεται στην κορυφή της κολόνας η οποία στηρίζει ένα άγαλμα. Ο Παύλος, στη σκηνή της μάχης, ίσως να είναι εκείνος ο ηλικιωμένος πολεμιστής ο οποίος έχει διπλό προγούλι, είναι κάποιας ηλικίας, και μάλλον αυτή η παράσταση δείχνει ένα πορτρέτο συγκεκριμένης προσωπικότητας. Και μία δεύτερη φορά —όπως είπα— εμφανίζεται στην κορυφή αυτού του πεσσού, στο μνημείο με το οποίο διαιώνισε τη νίκη του κατά του Περσέα.

Η υπαινικτικότητα είναι όμως ένα εξίσου σημαντικό χαρακτηριστικό της ελληνιστικής τέχνης: η προσπάθεια να μη φανεί η κατεξοχήν σκηνή της μάχης, αλλά είτε η σκηνή *της τροπής* (δηλαδή η σκηνή κατά την οποία αλλάζει η τύχη ενός πολεμιστή) είτε η σκηνή αμέσως μετά. Βλέπουμε όμως σε αυτές τις παραστάσεις και μία εξέλιξη. Και μπορούμε να παρατηρήσουμε αυτή την εξέλιξη αν συγκεντρώσουμε την προσοχή μας στον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζονται οι νικημένοι Γαλάτες στην ελληνιστική τέχνη. Τα πρωιμότερα μνημεία τούς δείχνουν —δείχνουν τους νικητές— σε άνετη στάση και δείχνουν επίσης και ένα είδος περιφρόνησης απέναντι στον νικημένο εχθρό.

Το πρώτο μνημείο είναι εκείνο το οποίο αφιερώθηκε στους Δελφούς — δεν σώζεται, αλλά σώζεται ένα αντίγραφο από τη Δήλο. Είναι ένα άγαλμα του Απόλλωνα το οποίο δείχνει να θριαμβεύει, θριαμβικά να ακουμπάει τα πόδια του πάνω στο σύμβολο των Γαλατών (τη μικρή τους ασπίδα, τον λεγόμενο *θυρεό*). Ο Θεός παρουσιάζεται γυμνός, με το δεξί του χέρι σηκωμένο πάνω από το κεφάλι του. Είναι μία στάση άνεσης, που δεν δείχνει καθόλου την ένταση, τον φόβο, την προσπάθεια για την καταπολέμηση του αντιπάλου. Το αριστερό του χέρι στηρίζεται σε ένα δέντρο και το βλέμμα του Θεού δεν είναι συγκεντρωμένο, δεν κατευθύνεται, πάνω στην ασπίδα του εχθρού, αλλά κοιτάζει μακριά, σαν —κατά κάποιο

τρόπο— να αγνοεί τον αντίπαλο· μας δίνει μια εικόνα περιφρόνησης του εχθρού.

Με τον ίδιο τρόπο το άγαλμα το οποίο ανέθεσαν οι Αιτωλοί στους Δελφούς, για να πανηγυρίσουν τη νίκη τους, είναι κάτι ανάλογο. Είναι μία καθιστή γυναίκα, η οποία αντιπροσωπεύει την Αιτωλία· κρατάει ένα δόρυ στο ένα της χέρι και μια φτερωτή Νίκη, ενώ στηρίζει τα πόδια της πάνω στις ασπίδες των Γαλατών. Εδώ δεν εμφανίζονται οι Γαλάτες, εμφανίζονται μονάχα τα λάφυρα από τις μάχες των Γαλατών.

Οι παραστάσεις αυτές δεν δείχνουν φόβο, αλλά δείχνουν υπεροχή, δείχνουν περιφρόνηση απέναντι στον νικημένο. Αυτή η αντιμετώπιση των Γαλατών σε μνημεία και στην τέχνη αλλάζει σταδιακά όσο ο κίνδυνος των Γαλατών συνεχίζει να υπάρχει, ιδίως στη Μικρά Ασία κι όσο σιγά σιγά οι Γαλάτες αναδεικνύονται στον αρχετυπικό βάρβαρο, ο οποίος αποτελεί την κατεξοχήν απειλή των ελληνιστικών πόλεων και των ελληνιστικών βασιλείων.

Με την αλλαγή του τρόπου με τον οποίον παρουσιάζονται, ταυτόχρονα εκείνοι οι οποίοι τους έχουν νικήσει αυξάνουν ακόμα περισσότερο τη σημασία της νίκης τους.

Ας δούμε τον τρόπο με τον οποίον παρουσιάζονται οι Γαλάτες στα συμπλέγματα, στα συντάγματα αγαλμάτων, δηλαδή τα σύνολα αγαλμάτων, τα οποία αφιερώθηκαν από τους Ατταλίδες βασιλείς τόσο στο Πέργαμο όσο και στην Αθήνα. Εκεί το ενδιαφέρον δεν είναι τόσο *στην τροπή*, δηλαδή στο σημείο που κάποιος χάνει τη μάχη, αλλά είναι η επόμενη στιγμή. Είναι η στιγμή που οι Γαλάτες έχουν κατανοήσει την ήττα τους και αυτοκτονούν ή πεθαίνουν.

Ένα από αυτά τα περίφημα αγάλματα των Θνησκόντων Γαλατών αφιερώθηκε από τον Άτταλο Α΄ στον ναό της Αθηνάς στο Πέργαμο και δεν παρουσιάζει την άμεση μάχη με τον αντίπαλο· δείχνει αντίθετα έναν Γαλάτη όπου μόλις έχει σκοτώσει τη γυναίκα του και τώρα αυτοκτονεί και ο ίδιος. Η βαθιά πληγή μέσα στον λαιμό του είναι ανοιχτή και μπορούμε να διακρίνουμε το αίμα το οποίο χύνεται. Το αίμα αυτό θα πρέπει να θύμιζε στους πληθυσμούς της Μικράς Ασίας που έβλεπαν τέτοια αγάλματα και τους δικούς τους κινδύνους και συνδύαζαν από τη μία μεριά τη χαρά της επιβίωσης, διότι είχαν υπερνικήσει αυτόν τον βάρβαρο εχθρό, αλλά ταυτόχρονα έδειχναν και ένα είδος σεβασμού ή εκτίμησης στον ηρωισμό του εχθρού.

Το ίδιο διακρίνουμε και σε μία άλλη ομάδα αγαλμάτων που ανατέθηκαν από τους Ατταλίδες στην Αθήνα, μαζί με αγάλματα Γιγάντων και Περσών. Με τον τρόπο αυτό οι Ατταλίδες εξίσωναν τη σημασία της δικής τους νίκης με τις νίκες των Ολυμπίων θεών επί των Γιγάντων και με τις νίκες των Ελλήνων επί των Περσών.

Βλέπουμε τα μυώδη σώματα των νεκρών Γαλατών, όπως παραδείγματος χάριν σε ένα άγαλμα το οποίο βρίσκεται στη Βενετία και το οποίο δείχνει, ακόμα και μετά τον θάνατό του, τη δύναμή του. Καθώς ο Γαλάτης κείτεται στο έδαφος με απλωμένα τα χέρια του και τα πόδια του, είναι σαν μετά τον θάνατό του να προσπαθεί να καταλάβει εκείνον τον χώρο τον οποίο δεν μπόρεσε να κατακτήσει κατά τη διάρκεια της πολεμικής εισβολής.

Τέτοιου είδους αγάλματα διεγείρουν το συναίσθημα του δέους από τη μία πλευρά, του δέους απέναντι στον νικημένο εχθρό, αλλά και της περηφάνιας ακριβώς επειδή ο εχθρός έχει νικηθεί. Συνδέονται με το συναίσθημα της ανακούφισης και της χαράς μετά από την πτώση του εχθρού.

Τελειώνω με το περίφημο Ψηφιδωτό του Μεγάλου Αλεξάνδρου, το οποίο βρίσκεται στο Μουσείο της Νεαπόλεως, και ανάγεται σε ένα έργο της πρώιμης ελληνιστικής εποχής. Σε αυτό το ψηφιδωτό βρίσκουμε από τη μία πλευρά, αυτό το οποίο είδαμε και στη λογοτεχνία, δηλαδή τις συγκεχυμένες εικόνες πολεμιστών οι οποίοι βρίσκονται στη μάχη στήθος με στήθος, αλλά παρ᾽ όλα αυτά, παρ᾽ όλη αυτή τη σύγχυση, οι μορφές οι οποίες προβάλλουν είναι δύο: του

Αλέξανδρου και του Δαρείου. Αυτό το ψηφιδωτό κοσμούσε ένα σπίτι στην Πομπηία, αλλά όπως είπα, ανάγεται σε έναν ζωγραφικό πίνακα της πρώιμης ελληνιστικής εποχής.

Λέγεται μεν ψηφιδωτό του Αλεξάνδρου αλλά ίσως πιο σωστό θα ήταν να λέγεται ψηφιδωτό του Δαρείου, διότι όσον αφορά τη σύνθεση: η κεντρική μορφή δεν είναι ο Αλέξανδρος, αλλά ο Δαρείος. Είναι ο μεγάλος βασιλιάς τη στιγμή που κατανοεί ότι έχει νικηθεί· τη στιγμή που βρίσκεται στο δίλημμα είτε να στραφεί προς τον Μέγα Αλέξανδρο και να συνεχίσει τη μάχη είτε να οδηγηθεί στη φυγή, τη στιγμή που ο ηνίοχος του άρματός του έχει ήδη πάρει αυτήν την απόφαση και έχει στρίψει τα άλογα για να συνεχίσουν προς την υποχώρηση.

Αυτό το οποίο σαγήνευσε και τον καλλιτέχνη ο οποίος έκανε αυτό το έργο, αλλά και τους θεατές, δεν είναι επομένως μόνον ο ηρωισμός του νικητή Μεγάλου Αλεξάνδρου, αλλά είναι η τύχη, η μοίρα του Δαρείου, η περιπέτεια, το παράδοξο (το παράδοξο δεδομένου ότι ένας τεράστιος στρατός ηττάται από έναν πολύ μικρότερο στρατό), η περιπέτεια, η αλλαγή της τύχης και η τιμωρία της ύβρεως του μεγάλου βασιλιά, ο οποίος στην αντιμετώπιση του Μεγάλου Αλεξάνδρου υφίσταται μια δεινή ήττα παρά την υπεροχή των δυνάμεών του.

Είδαμε σε αυτό το τελευταίο μάθημα πώς η ελληνιστική τέχνη δείχνει και εκφράζει –με τον ίδιο τρόπο με τη λογοτεχνία— την πολυπλοκότητα του ελληνιστικού πολέμου, τις εμπειρίες τις οποίες είχαν οι άνθρωποι της ελληνιστικής εποχής άμεσα, αλλά και μέσα από διηγήσεις· τον τρόπο με τον οποίο οι ελληνιστικοί πόλεμοι συνδέονται με ουσιαστικά και βασικά ενδιαφέροντα των ελληνιστικών ανθρώπων, το ενδιαφέρον τους για τη δύναμη της τύχης, το ενδιαφέρον τους για την περιπέτεια, το ενδιαφέρον τους για την ενάργεια και τον ρεαλισμό, το ενδιαφέρον τους για το παράδοξο.

Με το τελευταίο αυτό μάθημα ολοκληρώνεται και η συνολική εικόνα της παρουσίασης των ελληνιστικών πολέμων ως ένα φαινόμενο όχι μόνο της στρατιωτικής ιστορίας και της τεχνολογίας, αλλά σαν ένα πολύ ενδιαφέρον και σημαντικό φαινόμενο της ιστορίας του πολιτισμού.

ΤΕΛΟΣ

Τα βασικά γεγονότα της ελληνιστικής εποχής

323:	Θάνατος του Αλεξάνδρου· διευθετήσεις για τη διαδοχή: Φίλιππος Γ΄ και Αλέξανδρος Δ΄· κατανομή των σατραπειών
323/22:	Λαμιακός Πόλεμος
321/20:	1ος Πόλεμος των Διαδόχων: Περδίκκας και Ευμένης κατά Αντιπάτρου, Κρατέρου, Αντιγόνου και Πτολεμαίου
320:	Διακανονισμός του Τριπαραδείσου· ο Αντίπατρος "αντιβασιλιάς"
319:	Θάνατος του Αντιπάτρου· αρχή του 2ου Πολέμου των Διαδόχων: Κάσσανδρος κατά Πολυπέρχοντα και Ολυμπιάδας στην Ευρώπη, Αντίγονος κατά Ευμένη στην Ασία
315:	Ο Ευμένης και η Ολυμπιάδα φονεύονται· ο Αντίγονος κύριος της Ασίας· φυγή του Σελεύκου στον Πτολεμαίο
314:	Τελεσίγραφο του Κασσάνδρου, Λυσιμάχου, Πτολεμαίου και Σελεύκου προς τον Αντίγονο· συμμαχία του Αντιγόνου με τον Πολυπέρχοντα και διακήρυξη της Τύρου· αρχή του 3ου Πολέμου των Διαδόχων
312:	Ήττα του Δημητρίου, γιου του Αντιγόνου από τον Πτολεμαίο στη Γάζα
311:	Σύναψη ειρήνης μεταξύ Αντιγόνου και Κασσάνδρου, Λυσιμάχου και Πτολεμαίου
309/308:	Ο Πτολεμαίος στο Αιγαίο και την Ελλάδα
308/307:	Διακανονισμός μεταξύ Σελεύκου και Αντιγόνου
307:	Απελευθέρωση της Αθήνας από τον Δημήτριο
306:	Ανάληψη του βασιλικού τίτλου από τους διαδόχους: Αντίγονος και Δημήτριος, Πτολεμαίος και μάλλον λίγο αργότερα Κάσσανδρος, Λυσίμαχος και Σέλευκος (το έτος των βασιλείων)
305/304:	Ανεπιτυχής πολιορκία της Ρόδου από τον Δημήτριο τον Πολιορκητή
303-301:	4ος Πόλεμος των Διαδόχων
302:	Πανελλήνια συμμαχία κάτω από την ηγεσία του Αντιγόνου και του Δημητρίου
301:	Μάχη της Ιψού· ο Αντίγονος σκοτώνεται
297:	Θάνατος του Κασσάνδρου
294:	Ο Δημήτριος στην Αθήνα και βασιλιάς στη Μακεδονία

288:	Επίθεση του Λυσιμάχου και του Πύρρου κατά του Δημητρίου· εκδίωξη του Δημητρίου από τη Μακεδονία
287-285:	Ανεπιτυχείς αγώνες του Δημητρίου στη Μικρά Ασία και κράτησή του από τον Σέλευκο (285· θάνατός του το 283)
283:	Θάνατος του Πτολεμαίου Α΄
283-246:	Ο Πτολεμαίος Β΄ βασιλιάς του πτολεμαϊκού βασιλείου (από το 281 μαζί με την αδελφή και σύζυγό του Αρσινόη Β΄)
282/281:	Πόλεμος μεταξύ Σελεύκου και Λυσιμάχου· θάνατος του Λυσιμάχου στη μάχη του Κουροπεδίου
281:	Δολοφονία του Σελεύκου από τον Πτολεμαίο Κεραυνό
281-261:	Ο Αντίοχος Α΄ βασιλιάς του βασιλείου των Σελευκιδών
280-278:	Αγώνες του Αντιόχου Α΄ για την κληρονομιά του (κατά του Πτολεμαίου Β΄, Πτολεμαίου Κεραυνού και Αντιγόνου Γονατά)
280-274:	Ο Πύρρος στην Ιταλία και Σικελία
279:	Εισβολή Κελτών (Γαλατών) στην Ελλάδα. Ο Πτολεμαίος Κεραυνός φονεύεται από τους Γαλάτες. Αναρχία στη Μακεδονία
278:	Νίκη των Αιτωλών στους Δελφούς· υποχώρηση των Γαλατών. Άνοδος της Αιτωλικής Συμπολιτείας
278:	Συμφωνία μεταξύ Αντιόχου Α΄ και Αντιγόνου Γονατά
277:	Νίκη του Αντιγόνου Γονατά επί των Γαλατών. Ο Γονατάς διεκδικεί τον θρόνο της Μακεδονίας
275/4-271:	1ος Συριακός Πόλεμος (μεταξύ Αντιόχου Α΄ και Πτολεμαίου Β΄)
274-272:	Πόλεμος του Πύρρου κατά του Αντιγόνου Γονατά, θάνατός του στο Άργος (272)
268-261:	Χρεμωνίδειος Πόλεμος: Επιτυχία του Αντιγόνου Γονατά κατά του συνασπισμού των Πτολεμαίου Β΄, Σπάρτης και Αθήνας
263-241:	Ο Ευμένης Α΄ ηγεμόνας του Περγάμου
261-246:	Ο Αντίοχος Β΄ βασιλιάς του βασιλείου των Σελευκιδών
260-253:	2ος Συριακός Πόλεμος (Αντίοχος Β΄, Ρόδος και Αντίγονος Γονατάς κατά Πτολεμαίου Β΄)
255:	Χωριστή ειρήνη μεταξύ Αντιγόνου Γονατά και Πτολεμαίου (;)

251:	Απελευθέρωση της Σικυώνας από τον Άρατο
250-245:	Αποσκίρτηση του Αλεξάνδρου από τον Αντίγονο στην Κόρινθο
250/49:	Ο Δημήτριος ο Καλός στην Κυρήνη· βελτίωση της θέσης των Πτολεμαίων στο Αιγαίο
246:	Θάνατος του Πτολεμαίου Β΄ (Ιανουάριος) και Αντιόχου Β΄ (καλοκαίρι)· έκρηξη του 3ου Συριακού Πολέμου (Λαοδικείου Πολέμου)
246-221:	Ο Πτολεμαίος Γ΄ βασιλιάς του πτολεμαϊκού βασιλείου
246-225:	Ο Σέλευκος Β΄ βασιλιάς του βασιλείου των Σελευκιδών
245:	Νίκη του Αντιγόνου στην Άνδρο επί του πτολεμαϊκού στόλου· επανάκτηση εδαφών στη Μεσοποταμία και τη βόρεια Συρία από τον Σέλευκο Β΄
243:	Πραξικόπημα του Αράτου στην Κόρινθο
241:	Ειρήνη μεταξύ Σελευκιδών και Πτολεμαίων
241-197:	Ο Άτταλος Α΄ βασιλιάς του Περγάμου
239:	Θάνατος του Αντιγόνου Γονατά· συμμαχία Αχαιών-Αιτωλών· αρχή του πολέμου του Δημητρίου
239-229:	Ο Δημήτριος Β΄ βασιλιάς της Μακεδονίας
240-238:	Εμφύλιος πόλεμος μεταξύ Σελεύκου Β΄ και Αντιόχου Ιέρακα· κινήσεις αποσκίρτησης στην Παρθία και το βορειοανατολικό Ιράν· επιτυχίες του Αττάλου Α΄ του Περγάμου κατά των Γαλατών
230-227:	Επιτυχείς αγώνες του Αττάλου Α΄ κατά του Αντιόχου Ιέρακα
230(;):	Αποτυχημένη εκστρατεία του Σελεύκου Β΄ κατά των Πάρθων
229:	Θάνατος του Δημητρίου Β΄
229-221:	Ο Αντίγονος Δώσων βασιλιάς της Μακεδονίας
229-222:	Πόλεμος του Κλεομένη (οι Αχαιοί κατά της Σπάρτης)
227:	Ο Αντίγονος Δώσων στην Καρία
225-222:	Ο Σέλευκος Γ΄ βασιλιάς του βασιλείου των Σελευκιδών
224:	Συμμαχία μεταξύ Αχαιών και Αντιγόνου Δώσωνα· πανελλήνια συμμαχία
222:	Νίκη της πανελλήνιας συμμαχίας επί του βασιλιά της Σπάρτης Κλεομένη Γ΄ στη Σελλασία

222-187:	Ο Αντίοχος Γ΄ βασιλιάς του βασιλείου των Σελευκιδών· αποστασία του Αχαιού στη Μικρά Ασία (ως το 213)
221:	Θάνατος του Πτολεμαίου Γ΄ και του Αντιγόνου Δώσωνα
221-179:	Ο Φίλιππος Ε΄ βασιλιάς της Μακεδονίας
221-204:	Ο Πτολεμαίος Δ΄ βασιλιάς του πτολεμαϊκού βασιλείου
220-217:	Συμμαχικός Πόλεμος: Ο Φίλιππος Β΄ της Μακεδονίας ηγείται της πανελλήνιας συμμαχίας κατά των Αιτωλών
219-217:	4ος Συριακός Πόλεμος· νίκη του Πτολεμαίου Δ΄ επί του Αντιόχου Γ΄ στη Ραφία (217)
215-205:	1ος Μακεδονικός Πόλεμος (μετά τη συμμαχία του Φιλίππου Ε΄ με τον Αννίβα)
212:	Συμμαχία μεταξύ Ρώμης και Αιτωλών
206:	Χωριστή ειρήνη των Αιτωλών με τον Φίλιππο Ε΄
206-183:	Εξέγερση του ντόπιου αιγυπτιακού πληθυσμού κατά των Πτολεμαίων· περ. 205-185 η νότια Αίγυπτος κυβερνάται από αιγύπτιους φαραώ
205:	Ειρήνη της Φοινίκης μεταξύ Ρώμης και Μακεδονίας· επιστροφή του Αντιόχου Γ΄ από τη μεγάλη εκστρατεία του (ανάβαση) για την αποκατάσταση της κυριαρχίας των Σελευκιδών στις άνω σατραπείες
204:	Θάνατος του Πτολεμαίου Δ΄
204-180:	Ο Πτολεμαίος Ε΄ βασιλιάς του πτολεμαϊκού βασιλείου
203/202:	Διακανονισμός μεταξύ Φιλίππου Ε΄ και Αντιόχου Γ΄ σε βάρος του πτολεμαϊκού βασιλείου (η λεγόμενη “μυστική συμφωνία”)
202:	Αρχή του 5ου Συριακού Πολέμου, επιτυχίες του Αντιόχου Γ΄· πόλεμος του Φίλιππου Ε΄ κατά της Ρόδου
201:	Αίτηση βοήθειας των Ατταλιδών και της Ρόδου προς τη Ρώμη· επέμβαση της Ρώμης
200:	Κήρυξη του 2ου Μακεδονικού Πολέμου (200-197) μετά την απόρριψη ρωμαϊκού τελεσιγράφου από τον Φίλιππο
197:	Ρωμαϊκή νίκη στις Κυνός Κεφαλές (Τίτος Κοΐντιος Φλαμινίνος)
197-158:	Ο Ευμένης Β΄ βασιλιάς του Περγάμου
196:	Διακήρυξη της ελευθερίας των Ελλήνων

194:	Αποχώρηση των ρωμαϊκών στρατευμάτων από την Ελλάδα· τεταμένη κατάσταση ανάμεσα στη Ρώμη και τον Αντίοχο Γ΄, ο οποίος από το 198 είχε διεισδύσει στις μακεδονικές και πτολεμαϊκές θέσεις στη Μικρά Ασία και στα Στενά
192:	Μετά από παρακίνηση των Αιτωλών ο Αντίοχος Γ΄ στην Ελλάδα (Δημητριάδα, Χαλκίδα)· αρχή του Αντιοχικού Πολέμου (192-188)
191:	Φυγή του Αντιόχου από την Ευρώπη μετά ρωμαϊκή επιτυχία στις Θερμοπύλες
189:	Αποφασιστικής σημασίας μάχη στη Μαγνησία
188:	Ειρήνη της Απαμείας: Ο Αντίοχος χάνει τη Μικρά Ασία· καταβολή μεγάλων πολεμικών αποζημιώσεων. Ο Ευμένης Β΄ του Περγάμου και οι Ρόδιοι οι μεγάλοι κερδισμένοι της ειρήνης. Στη συνέχεια αυξανόμενες συγκρούσεις ανάμεσα στον Ευμένη και τον Φίλιππο Ε΄ και τον διάδοχό του (από το 179) Περσέα
187-175:	Ο Σέλευκος Δ΄ βασιλιάς του βασιλείου των Σελευκιδών
περ. 185:	Μετά την κατάλυση της αυτοκρατορίας των Μαουρύα στις Ινδίες επιτρέπει την επέκταση του ελληνικού βασιλείου της Βακτρίας υπό τον Δημήτριο
180-175:	Δυναστικές συγκρούσεις και σφετερισμοί στο ελληνικό βασίλειο της Βακτρίας· δημιουργία δύο χωριστών βασιλείων στη Βακτρία και τις βόρειες Ινδίες
180:	Θάνατος του Πτολεμαίου Ε΄
180-170:	Πρώτη βασιλεία του Πτολεμαίου Στ΄
179-168:	Ο Περσέας βασιλιάς της Μακεδονίας
175-164:	Ο Αντίοχος Δ΄ Επιφανής βασιλιάς του βασιλείου των Σελευκιδών
174-171:	Τεταμένη κατάσταση στην Ελλάδα λόγω της αυξανόμενης δημοτικότητας του Περσέα· δημαγωγία του Ευμένη
171-168:	3ος Μακεδονικός Πόλεμος· αποφασιστική νίκη των Ρωμαίων στη μάχη της Πύδνας (168)· τέλος της μακεδονικής μοναρχίας· διαίρεση της Μακεδονίας σε 4 μερίδες
170-168:	Εισβολή του Αντιόχου Δ΄ στην Αίγυπτο. Ο Αντίοχος υποχωρεί σε τελεσίγραφο των Ρωμαίων (“ημέρα της Ελευσίνας”). Η ανάμειξή του σε εσωτερικές συγκρούσεις στην Ιερουσαλήμ και η ανάκληση των προνομίων των Ιουδαίων οδηγεί σε εξέγερση (Πόλεμος των Μακκαβαίων, 168-143)
170-118:	Δυναστικές συγκρούσεις στο βασίλειο των Πτολεμαίων ανάμεσα στους Πτολεμαίο Στ΄ (170-145), Πτολεμαίο Η΄ (170-163 και 145-116) και Κλεοπάτρα Β΄ (145-127, 124-116) και Κλεοπάτρα Γ΄(139-101)

168/67:	Κράτηση στην Ιταλία ως ομήρων πολλών Ελλήνων πολιτικών με αντιρωμαϊκά αισθήματα
168:	Υποχώρηση του Αντιόχου Δ΄ από την Αίγυπτο· οι Ρωμαίοι επιβάλλουν τη θέλησή τους
164:	Θάνατος του Αντιόχου Δ΄· αρχή των σφετερισμών και εμφυλίων πολέμων στο βασίλειο των Σελευκιδών που οδηγούν στη διαίρεση και σταδιακή μείωση της έκτασής του.

Πόλεμοι στη Μακεδονία 322-168 π.Χ.

323/22:	Λαμιακός Πόλεμος
321-312:	Πόλεμοι μεταξύ των Διαδόχων
297-294:	Συγκρούσεις μεταξύ των γιων του Κασσάνδρου
288:	Επίθεση του Λυσιμάχου και του Πύρρου κατά του Δημητρίου· εκδίωξη του Δημητρίου από τη Μακεδονία
279-277:	Εισβολή Κελτών (Γαλατών)
274-272:	Πόλεμος του Πύρρου κατά του Αντιγόνου Γονατά
267-261:	Χρεμωνίδειος Πόλεμος
252-245:	Αποστασία του διοικητή των φρουρών της Χαλκίδας και Κορίνθου
245:	Νίκη του Αντιγόνου στην Άνδρο επί του πτολεμαϊκού στόλου
243:	Εκδίωξη μακεδονικών φρουρών από την Πελοπόννησο
239-233:	Πόλεμος του Δημητρίου στην Ακαρνανία, Αττική, Πελοπόννησο
231-229:	Εισβολή των Δαρδανών
229:	Αποχώρηση της μακεδονικής φρουράς από την Αθήνα
229:	Εξέγερση στη Θεσσαλία
227:	Εκστρατεία του Αντίγονου Δώσωνα στην Καρία
224-222:	Πόλεμος κατά της Σπάρτης
221-219:	Πόλεμοι κατά των Ιλλυριών και των Δαρδανών
220-217:	Συμμαχικός Πόλεμος κατά των Αιτωλών

217:	Πόλεμος κατά των Δαρδανών
217-215:	Πόλεμος στην Ιλλυρία
217-205:	1ος Μακεδονικός Πόλεμος κατά της Ρώμης
202-200:	Επεκτατικοί πόλεμοι στο Βόρειο Αιγαίο, τον Ελλήσποντο και τη Μικρά Ασία
200-197:	2ος Μακεδονικός Πόλεμος κατά της Ρώμης
195:	Συμμετοχή στον πόλεμο κατά του Νάβιδος της Σπάρτης
191:	Συμμετοχή στον πόλεμο κατά των Αιτωλών
183-179:	Πόλεμοι κατά Θρακικών φύλων
174:	Πόλεμος κατά των Δολόπων
171-167:	3ος Μακεδονικός Πόλεμος κατά της Ρώμης

Πόλεμοι στην Αθήνα

323-322:	Λαμιακός πόλεμος κατά των Μακεδόνων
318:	Μάχες στον Πειραιά
317:	Μάχες σε σχέση με την κατάληψη της Αθήνας από τον Κάσσανδρο.
315-314:	Συμμετοχή της Αθήνας σε πολεμικές επιχειρήσεις του Κασσάνδρου στις Κυκλάδες και τη Λήμνο.
307:	Κατάληψη του φρουρίου τη Μουνυχίας από τον Δημήτριο Πολιορκητή
306:	Συμμετοχή στην εκστρατεία του Δημητρίου στην Κύπρο
306, 304:	Απόπειρες του Κασσάνδρου να ανακαταλάβει την Αθήνα
303:	Συμμετοχή σε επιχειρήσεις στην Πελοπόννησο. Επίθεση Μακεδόνων στον Πειραιά
301:	Εμφύλιες συγκρούσεις στην Αθήνα
296:	Επίθεση του Δημητρίου στην Αθήνα
295:	Κατάληψη της Αθήνας από τον Δημήτριο
287:	Εξέγερση των Αθηναίων κατά του Δημητρίου

279-278:	Γαλατική εισβολή, συμμετοχή των Αθηναίων στην υπεράσπιση της κεντρικής Ελλάδας
268-263:	Χρεμωνίδειος Πόλεμος
251-244:	Επιδρομές στην ύπαιθρο της Αττικής
239-233:	Πόλεμος του Δημητρίου Β΄
200-197:	2ος Μακεδονικός Πόλεμος — σύμμαχος της Ρώμης
192-188:	Πόλεμος Αντιόχου Γ΄ — σύμμαχος της Ρώμης
88-87:	Μιθριδατικός Πόλεμος

Πόλεμοι της Ρόδου

323:	Εκδίωξη της μακεδονικής φρουράς
321:	Επίθεση στρατηγού του Περδίκκα
314-312:	Συμμετοχή σε επιχειρήσεις του Αντιγόνου Μονοφθάλμου
305-304:	Πολιορκία από τον Δημήτριο Πολιορκητή
περ. 300:	Επιχειρήσεις κατά Τυρρηνών πειρατών
περ. 260:	Συμμετοχή στον 2ο Συριακό Πόλεμο
220:	Πόλεμο κατά του Βυζαντίου
220:	Επιθέσεις κατά Ιλλυριών πειρατών
219:	Επιθέσεις Κρητών
206-201:	1ος Κρητικός Πόλεμος
200-197:	2ος Μακεδονικός Πόλεμος — σύμμαχος της Ρώμης
192-188:	Πόλεμος Αντιόχου Γ΄ — σύμμαχος της Ρώμης
188-187:	Εξεγέρσεις στη Λυκία
174-171:	Εξεγέρσεις στη Λυκία
155-153:	2ος Κρητικός Πόλεμος
147:	Συμμετοχή στον 3ο Καρχηδονιακό Πόλεμο

Κρητικοί Πόλεμοι

περ. 300:	Η Πραισός καταλαμβάνει τη Σητεία και τις Στάλες
267-261:	Συμμετοχή στον Χρεμωνίδειο Πόλεμο
222-218:	Λύττιος Πόλεμος (Γόρτυνα και Κνωσός κατά της Λύττου, εμφύλιοι πόλεμοι)
222-217:	Συμμετοχή των Κρητών στον Συμμαχικό Πόλεμο και στον Συριακό Πόλεμο
206-201:	Πρώτος Κρητικός Πόλεμος κατά της Ρόδου
200-195:	Πόλεμοι μεταξύ Γόρτυνας και Κνωσού
189:	Κνωσός και Γόρτυνα επιτίθενται στην Κυδωνία
185:	Εμφύλιος Πόλεμος στη Φαλάσαρνα. Επίθεση της Κυδωνίας στη Φαλάσαρνα
184:	Η Γόρτυνα καταλαμβάνει εδάφη της Κνωσού
174:	Πόλεμος στην Κρήτη
170:	Η Κυδωνία καταλαμβάνει την Απολλωνία
170-168:	Πόλεμος Κνωσού και Γόρτυνας
166:	Κνωσός και Γόρτυνα καταστρέφουν τη Ραύκο και μοιράζουν τα εδάφη της
158-154:	Συμμετοχή στον εμφύλιο πόλεμο στην Αίγυπτο
155-153:	Δεύτερος Κρητικός Πόλεμος
περ. 150:	Η Γόρτυνα καταλαμβάνει τη Φαιστό
145:	Η Ιεράπυτνα καταστρέφει την Πραισό
121:	Πόλεμος Κνωσού και Γόρτυνας
121-118:	Πόλεμοι στην ανατολική Κρήτη (Λατώ-Ολούς, Ιεράπυτνα-Ίτανος)
74:	Πόλεμος με τη Ρώμη